

Corra Dimey / R. Marcellinus

de primis antiquis latini populi
libris, regibus et. Roma 1748
vol. 2 in 4 - opera eccelsa

figurate dictiones franchi ~~1776~~
24

opera difficile a trovarsi - e pagata f. 36

L'opera più del vetus latini e' regis raritissima vol. 1

pagata con i giudetti d'oro f. 140

Digitized by the Internet Archive
in 2014

<https://archive.org/details/petrimarcellinic01corr>

PETRI MARCELLINI
CORRADINI

S. R. E. CARDINALIS

DE

PRIMIS ANTIQUI LATII POPULIS,

Urbibus, Regibus, Moribus, & Festis;

QUIBUS ACCESSIT

SETINA, ET CIRCEJENSIS HISTORIA

LIBRI TRES

In duos Tomos distincti.

TOMUS PRIMUS.

ROMÆ, MDCCXLVIII.

Ex Typographia Bernabò, & Lazzarini prope Fontem Trivii.

EX PRÆSIDUM PERMISSU.

INDEX CAPITUM.

LIBER PRIMUS.

CAP. I.	D E primis antiqui Latii Colonis .	pag. 1
CAP. II.	De Populis , & Urbibus veterum Latinorum .	9
CAP. III.	De Fano , & Saturno antiquissimis Latinorum Regibus .	19
CAP. IV.	De Pico , & Fauno Latinorum Regibus , eorumque Oraculis in Agro Laurenti , & de Evandri , & Herculis in Latium applusu .	26
CAP. V.	De Latino , & Ænea Latinorum Regibus , illorumque Templis , & de Æneæ Comitibus , ex quibus Romanorum nobilissimæ Familiæ prognatæ sunt .	36
CAP. VI.	De Ascanio , & aliis Albanorum , ac Latinorum Regibus .	49
CAP. VII.	De ornatu Regio, & comptu Albanorum Principum.	55
CAP. VIII.	De Republica Latinorum , & communibus eorum conventibus , ac fœderibus cum Romanis , & de Luco Ferentinæ sub Albano monte .	69
CAP. IX.	De publicis Latinorum sacris conventibus .	88
CAP. X.	De Latinorum Legibus .	101
CAP. XI.	De Ritibus Latinorum in Nuptiis .	118
CAP. XII.	De priscorum Latinorum cœnis , & victu .	127
CAP. XIII.	De Latinorum moribus quum Mulieres prægnantes essent , ac filii nascerentur , & adolarent .	143
CAP. XIV.	De Latinorum Fastis .	164
CAP. XV.	De Calendario Latinorum , & Festis mensis Martii .	181
CAP. XVI.	De mense Aprilis , & ejusdem diebus Festis apud Latinos veteres .	198
CAP. XVII.	De Majo mense , ejusque diebus Festis .	216
CAP. XVIII.	De Junio mense ejusque diebus Festis .	235
	CAP. XIX.	

CAP. XIX.	<i>De Festis mensis Quintilis , qui nunc Julius dicitur .</i>	250
CAP. XX.	<i>De Festis Sextilis mensis , sive Augusti .</i>	264
CAP. XXI.	<i>De mense Septembri , ejusque diebus Festis .</i>	279
CAP. XXII.	<i>De Festis diebus mensis Octobris .</i>	285
CAP. XXIII.	<i>De Festis diebus mensis Novembris .</i>	307
CAP. XXIV.	<i>De Festis diebus mensis Decembris .</i>	311
CAP. XXV.	<i>De Festis diebus mensis Januarii .</i>	329
CAP. XXVI.	<i>De Festis diebus mensis Februarii .</i>	358
CAP. XXVII.	<i>De Festis , statis sed incertis diebus in Latio agitatatis .</i>	375

REIMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro Sacri Palatii Apostolici.

F. M. de Rubeis Archiep. Tarfi Vicesgerens .

REIMPRIMATUR.

Fr. Aloysius Nicolaus Ridolfi Ordinis Prædicatorum Sacri Palatii Apostolici Magister .

I

VETUS LATIUM PROFANUM PETRI MARCELLINI CORRADINI LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

De primis antiqui Latii Colonis.

 A T I I antiqui Regio ea est, in qua, ut ait Theophrastus historiæ Plantarum lib. 5., totius Italiæ versata fuerunt incunabula; quæ Genitrix, alitrixque insignium Heroum, summorumque ingeniorum, fuit; totiusque Mundi sustinuit Arcem. Hæc Regio Romanæ Gentis, & familiarum triumphalium, ac Consularium extitit Parens. Si religiosos ritus, Numinum superstitiones, Tempia, & Delubra; si mores, Triumphos, Nobilitatem spectes, & Magistratus Romanorum; omnia, atque his maxima scias è priscis Latinis propagata fuisse. De hac itaque Regione verba facturus, primum ejusdem terminos, Gentes, & Populos, qui eam incoluerunt describere aggrediar.

Latium duplex considerari debet; antiquum, & novum; illud à Tiberi Circæjos usque quinquaginta mille passuum longitudine; novum ad Lirim fluvium protendebatur, testimonio Plinii lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum computatione, cap. 9. *Latium antiquum à Tiberi Circæjos servatum est mille passuum quinquaginta longitudine, inde processit ad Lirim amnem: quod refert etiam Strabo lib. 5. Nunc quidem ora maritima ab Ostia Sinuessam usque Latium appellatur, prius usque ad Circæjum, non tantum crevit: Ita sentit & Beroaldus ad Suetonium in Aulo Vitellio, Sigonius de Jure Antiquo Italiæ lib. 1. cap. 3. alique, licet Servius ad lib. 1. Æneidos referat, antiquum, Fundos, novum Volturnum usque pertigisse; quæ sanè opinio mendosa est.*

Itaque Latium vetus, cujus Urbes, populos, & populorum gesta exponam, his finibus fuit circumscriptum: ab Occasu ferè Tiberi, & Etruscis; à Septentrione Aniene, & Sabinis; ab Ortu Ufente fluvio, & Volscis, à Meridie verò Tyrrheno mari, ut refert doctissimus Sigonius lib. 1. cap. 3. de antiquo Jure Italiæ, quem mox laudavi. Populi, qui antiquo Latio primi infederunt, sunt Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circæjos, Volsci, Osci, & Ausones teste Plinio lib. 3. cap. 9. unde patet Volscos, Oscos, & Ausones ultra limites veteris Latii fuisse, quod tamen sequenti Capite clarius & fusius explanare contendam.

Verumtamen Dionysius lib. 1. præ cæteris hanc rem dilucidam facit; ait enim: *Latium primi in omni memoria tenuisse dicuntur Barbari Siculi, Gens indigena, superiore verò tempore aliosne Colonos habuerit, an inculta ea Regio fuerit, nemo potest certè dicere; Aliquanto post pulsus longo bello antiquis Dominis, Aborigines eam occuparunt, qui primum in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt, sed postquam Pelasgi, & cæterorum Græcorum nonnulli ipsis admisti, opem in debellandis finitimis tulerunt, exacta, inde Sicula Gente Oppida crebra muniuerunt, subegeruntque sibi totum id Terrarum spatium, quod Amnes duo Liris, & Tiberis terminant, qui orti ex imis Apenninis montibus, Italiam quàm longa est secantibus mediam, erumpunt in Tyrrhenum pelagus; Eas sedes deinde perpetuo tenuit idem genus hominum, mutatis tantùm appellationibus, vetus Aboriginum nomen servantes usque ad Trojani belli tempora, quando à Latino Rege denominati sunt.*

Et infra pag. 9. de Aboriginibus loquens, hæc habet: *Sed Scriptorum Romanorum doctissimi, & in his Porcius Cato, qui diligentissimè scripsit de originibus Italicarum Urbium, Cajusque Sempornius & aliquot alii, Græcos eos esse affirmant profectos ex Achajæ, multis ante bellum Trojanum ætatibus, nec tamen disertè tradunt ex qua Natione Græca, quæve Urbe migraverint; Itaque rei veritas quomodo habeat incertum est. Quod si istorum sana est narratio, non possunt esse Coloni alterius generis, quam Arcadici; nam hi primi Græcorum trajecto Sinu Jonio domicilium in Italia statuerunt deducti ab Oenotro Lycaonis filio; migravit autem Oenotrus è Græcia*

cia non contentus portione sui patrimonii. Cum enim essent Lycaoni vigintiduo filii, opus erat in totidem sortes dividi Arcadiam, pervenitque in sinum, qui alluit occidentale latus Italiae. Is tunc propter accolentes Ausonas dicebatur Ausonius, deinde Tyrrhenis maris imperio potitis, mutavit nomen, quod nunc obtinet. Hic nactus multos agros cum repurgasset eos ex parte quadam à Barbaris, condidit Oppida parva, & contigua in montibus, ut tum erat mos veterum; Id totum quantum agri obtinuit (fuit autem illud non exiguum) Oenotria vocata est, Oenotrique ditionis ejus homines: Et infra pag. 10. Antiochus Xenophanis è vetustis Monumentis hæc, quæ fide dignissima, & certissima visa sunt, de Italia conscripsit. Terram hanc quæ nunc Italia dicitur olim tenuerunt Oenotri, deinde, quod Regnum tandem Italo delatum sit, dicti sint Itali, Morgetemque huic successisse, à quo Morgetes sunt vocati, & quod Siculus à Morgete hospitio exceptus, proprium Principatum in ea Gente constituerit. Postea hæc verba subiicit: Sic facti sunt Siculi, & Morgetes, & Itali cum essent Oenotri: & paulò post pag. 11. Aboriginum Natio revera fuit Græcanica, credo eam Oenotrorum istorum fuisse Progeniem; Pelasgos enim, & Cretenses, & id genus alios, quotquot in Italiam deducti sunt, invenio posterioribus eò venisse temporibus, antiquiorem autem hac migratione è Græcia in partes Europæ occiduas reperire nequeo.

Pagina vero 14. tradit Pelasgorum quosdam Thessaliam patriam linquere coactos, ab Aboriginibus præfatis receptos fuisse, & infra pag. 24. ait: Ergo Pelasgica Natio inter Aborigines degens, in his resedit locis, ubi postea Romam illorum Posterì cum aliis condidere, atque hæc sunt, quæ de Pelasgis produnt fabulæ. Non multo post alia classis Græcorum in eam Italiae partem appulit LX. fermè annis ante bellum Trojanum, ut ipsi Romani auctores sunt, profecta à Palantio Urbe Arcadica, eam Coloniam deduxit Evander Mercurii filius, & Nymphæ cujusdam Arcadicæ, quam Græci Themin fuisse dicunt, & divino afflatu instinctam. Romanarum antiquitatum Scriptores, Carmentem patriâ lingua nominant, id est fatidicam, hanc mulierem affirmant Dæmonis spiritu correptam, futura carmine multitudini prædicere solitam; ea classis, non con-

sensu Civitatis emissæ est, sed orta in Populo seditione, inferior factio sua sponte secessit. Forte tum apud Aborigines Regnum à Majoribus acceptum tenebat Faunus, à Marte, ut ferunt oriundus, Vir gnarus, ac prudens, à Romanis post, tanquam unus Indigentum, sacris honoratus, & carminibus. Is paucos illos Arcadas comiter exceptos donavit Agrorum quanta ipsi vellent portione; Dicuntur etiam Græcarum literarum usum Arcadicæ Genti recens ostensum primi in Italiam transvexisse, instrumenta quoque musica, Lyram, Trigona, & Lydos, cum ad id temporis non nisi pastoralibus Fistulis usi fuissent; Leges etiam tulisse, & vitam antea ferinam majori ex parte mitem, & mansuetam reddidisse.

Demum pag. 26. sic scribit: *Hæc secunda Gens Græca post Pelasgos delata in Italiam, communes cum Aboriginibus sedes habuit, easque in præcipuo Romæ loco constitutas. Post Arcadum adventum, paucis aliquot annis elapsis, alia manus Græcorum in Italiam venit ductu Herculis, qui tum Hispaniam; & quidquid Terrarum usque ad Occidentem Solem protenditur domuerat, horum quidem missione ab Hercule impetrata circa hæc loca hæserunt & nacli opportunum Tumulum tribus fermè stadiis distantem à Palantio, redegerunt eum in formam Oppidi, is nunc Capitolinus nominatur, ab illius sæculi hominibus dicebatur Saturnius.*

Hæc Dionysius, qui tamen Latium novum, & antiquum confundit, quod ætate, qua, Adriano imperante scripsit, Campania quoque Latium diceretur. Hanc tamen Dionysii seriem Romani Auctores partim veram, partim mendosam evincunt. Quod enim Siculi Latium tenuerint, notant etiam Plinius supra laudatus, & Servius libro 3. Æneidos ad illud

Si quando Tibrin vicinaque Tiberidis Arva,
quo loci memoriæ prodit Siculam gentem in Italiam profectam, eam incoluisse Regionem, ubi nunc Roma est ad Rutulos, & Ardeam, usque, fluviumque Albulam ad imaginem fossæ Syracusanæ Tibrin nuncupasse. Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. 10. & 11. ac Donatus ad lib. 1. Æneidos, Italum Regem Siculorum è Sicilia profectum venisse ad loca, quæ sunt juxta Tiberim tradiderunt eamque partem ubi Lauro Lavinium est, coluisse.

Hinc Virgilius dum bellum Æneæ describit contra Latinos sic canit,

*Agmina densantur campis, Argivæque pubes
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,*

ubi Servius ita commentatur: *Ubi nunc Roma est, ibi veteres fuere Sicani, qui postea ab Aboriginibus pulsæ, & Thucydides lib. 6. Licet non desint, qui referunt Sicanos sedibus pulsos Siciliam trajecisse.*

Evandrum quoque cum Arcadum Colonia Latium antiquum incoluisse tradunt Livius lib. 1. Strabo lib. 5. & Poëtæ omnes antiqui, quam rem palam testabantur Domus in Latio antiquo, ac Romæ initiis Romanæ Reipublicæ ea forma constructæ, ut januæ illarum non foris, sed intus essent; Id enim Arcadum opus fuit, qui ita januas domorum dispositas habuerunt, quod putarent, ante domum stantes facilè è loco recessuros, quum januam aperiri audirent, testimonio Plutarchi in Poplicola, quo loci tradit M. Poplicolæ honoris gratia concessum à Senatu fuisse, januam domus suæ foris habere.

Pelasgos etiam antequam Arcades latina litora appellerent Latium tenuisse scribit Plinius lib. 7. cap. 56., qui tamen, non Arcadas, ut Dionysius, sed Pelasgos literas in Latium transvexisse perhibet, & iterum lib. 3. cap. 9. Macrobius etiam Saturnalium lib. 1. cap. 7. 10. & 11. ubi refert Saturni ætate Pelasgos Latii Colonos fuisse. Auruncos itidem Latio insedis tradunt Virgilius, & Plinius superius laudati, ac Aulus Gellius lib. 1. cap. 10.

Verumtamen Lacones ævo Lycurgi, qui severas leges edidit, Latium tenuisse, & Pometinos agros incoluisse satis dilucidum est; Id enim testatur his verbis Dionysius lib. 2: *Quin & alia in Sabinorum historiis domesticis extat narratio, Laconicam eò venisse Coloniam, quo tempore Lycurgus tutor sui nepotis Eunomi, Spartanis leges condidit, quarum severitate pertæsos quosdam, secessione à cæteris facta, Urbem prorsus deservisse, deinde enavigato longo maris tractu, qualiscumque Terræ desiderio votum Diis fecisse quocunque Terrarum primum appellerent, id posthac fore domicilium; cumque delati essent ad Pometinos Italiæ Campos, agrum, quo primum apulerant vocasse Feroniam, memores quod eos huc illuc per mare ferri contigerat; Templum quoque construxisse Divæ Feroniæ, cui vota*
fece-

fecerant, quam nunc una litera mutata Faroniam nominant; Horum quosdam ex eo loco profectos, sedes cum Sabinis conjunxisse, ideoque multa apud eos esse instituta Laconica, præcipuè quantum ad belli studia, frugalitatem, viteque omnibus in rebus duritiem attinet.

Hi autem Lacedæmones in Latium laudabilem morem transfexerunt; quem diu Latini, Romanique custodierunt, scilicet majores natu colendi obsequio propè divino, parentumque vice, & omni in loco priores, potioresque habendi; quinimmo eosdem è convivio redeuntes, domum usque associandi, ut testes sunt Scholiastes Satyræ 13. Juvenalis ad illud

Credebant hoc grande nefas, & morte piandum

Si Juvenis V etulo non assurrexerat, & si

Barbato cuicumque Puer &c.

atque idem testatur Aulus Gellius Noctium Atticarum lib.2. cap.15. Servitium quoque in Latium eosdem invexisse & fervorum conditionem testatur Silius Italicus lib.2. de Bello Punico quod Commentatores, & præ cæteris Petrus Marfus ibidem animadvertunt.

Cæterum Macrobius Saturnalium lib.1. cap.5. scribit, incertum Romanis fuisse, an Aurunci, an Sicani, vel potius Palasgi Latium priscum primi incoluerint. Varro de lingua latina lib.4. putat Palatinos, qui & Aborigines ex Agro Reatino, quem Palatium vocabant, primum in Latium venisse. Servius autem ad illud libri 7. Æneidos:

Et Sacranæ Acies, & prisca scuta Labici,

refert, non defuisse Romanos Scriptores, qui memoriæ prodiderunt, quendam Corybantem, Latium, eaque loca, quæ Romæ vicina sunt, Ardeam præsertim, primum incoluisse, ejusque successores, subjectosque populos, Sacranos nuncupatos fuisse, quod ex Sacerdote Matri Deum sacrato nati essent; ferunt enim Corybantes Cybeles Sacerdotes sacro correptos furore, capitaque saltando jactantes, Jovem Infantem apud Idam Montem aluisse, & tympana jugiter pulsasse, ne Saturnus Puerum vagientem audiret; quo factum est, ut Latini putaverint, quod ante Saturnum, ex iis Sacerdotibus unus in Latium confedisset.

Prævaluit verò apud Romanos Scriptores, Sicānos, qui & Sículi, Aborigines, & Auruncos primos Latii antiqui Colonos fuisse, quæ etiam incerta sunt. Palàm tamen est, Trojanos Ilio everso Ænea Duce, Laurentum appulso fuisse, & Latinorum Regionem tenuisse; Id enim omnes Romani Scriptores, omnesque Poëtæ testantur, quorum nomina libenter prætereo ne in re vulgari tempus teram, satisque sit Livius lib. I. & Dionysius lib. I. ambo rerum Romanarum peritissimi; ille enim ait: *Troja capta Æneam ab simili clade, domo profugum, sed ad majora rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam, quærentem Sedes, delatum ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: Troja & huic loco nomen est, ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso propè errore, nihil præter arma, & naves superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus Rex, Aborigenesque, qui tum ea loca tenebant, ad arcendam vim Advenarum armati ex Urbe, atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est; Alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt, alii cum instructæ acies constitissent, prius quam signa canerent, processisse Latinum inter Primores, Ducemque Advenarum evocasse ad colloquium, percontatum deinde qui mortales essent, postquam audierit, multitudinem, Trojanos esse, Ducem Æneam filium Anchises, & Veneris, cremata Patria, & domo profugos, Sedem, condendæque Urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum generis, Virique, dextera data, fidem futuræ amicitiae sanxisse, ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili, certaue sede finiendi erroris, Oppidum condunt, Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat.*

Dionysius autem, post quam narravit Herculis in Latium adventum hæc habet: *Post cujus digressum ætate altera circiter annum quintum supra quinquagesimum, ut ipsi Romani perbibent, Rex Aboriginum fuit Latinus Fauni filius, sed Herculis satù editus, annum agens Regni sui quintum, & trigessimum, per id tempus Trojanis cum Ænea post captum Ilium profugi appulerunt Laurentum, quod in Aboriginum litore, Tyrrheno mari alluitur non longè ab ostio Tiberis, acceptoque ab Hospitibus ad habitandum Agro, & quidquid petierunt, Oppidum condunt non longè à mari in quodam*

dam colle, nomine *Lavinium*, nec ita multo post, veteri appellatione mutata, una cum *Aboriginibus* à loci Rege Latino nuncupati sunt, & relicto *Lavinio* una cum indigenis, majorem Urbem muniverunt, quam *Albam* nominarunt, unde alia quoque multa Oppida deduxerunt, quæ priscorum Latinorum vocantur, & pleraque etiam nostro tempore habitantur. Deinde sextadecima post captum *Ilium* ætate miserunt *Coloniam* in *Palantium* & *Saturniam*, ubi *Peloponnesii*, & *Arcades* primas sedes fixerant, quæque etiam tunc scintillas quasdam prisca generis retinebant, ac *Palantium* muris cinxerunt, ut Urbis formam tum primum acceperit. Conditæ Urbi *Romæ* nomen imposuerunt, quod *Romuli* ductu missa esset *Colonia*, qui septimus decimus ab *Ænea* descendebat: & pag. 43. reiicit Scriptores, qui tradiderunt alium *Æneam*, non *Trojanum*, vel successores *Æneæ* in *Latium* venisse. Ex his nisi ego fallor, manifesto evincitur, *Latium antiquum*, *Siculos*, *Auruncos*, *Aborigines*, *Pelasgos*, *Arcades*, *Rutulos*, *Lacedæmones*, & *Trojanos* tenuisse, Urbemque *Romam*, quod gloriosissimum Latino nomini semper erit, *Latinorum* priscorum *Coloniam* fuisse, ut testatur *Dionysius* loco mox indicato, & lib. 3., ubi *Albam* dicit *Lavinienstem*, & *Romam Albanorum*, & *Latinorum Coloniam*, cujus rei præclarum etiam testimonium proferunt *Varro* lib. 4. de lingua Latina, & *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 8. de Miraculis, ubi ait: *Facta mentione Urbis Albæ, è qua primordia Civitas nostra traxit, Divus Julius fausta Proles ejus se offert.*

Hæc sufficiat retulisse, cum nostrum non sit probare ea certa esse, sed pro veris à Romanis, Latinisque priscis habita; quamobrem, non sine supercilio legimus apud *Casellam* de *Antiq. Italiæ* *Colonis*, *Vossium* de *Idololatria*, *Cerinum* de *Urbe Roma*, *Kircherum* de *veteri & novo Latio*, & similes istis Auctores, quos refert *Theodorus Ryckius* *Dissertatione* de primis *Italiæ* *Colonis* cap. 1. & seqq. *Janum*, *Saturnum*, *Aborigines*, *Sicanos*, *Pelasgosque*, veros fuisse *Janigenas*, id est ex immediata stirpe filiorum *Sem*, *Cam*, & *Japhet*, prognatos, *Janumque* *Javan* filium *Japhet* fuisse. Legimus etiam ætates eorum appulsus in *Latium* computatas, nova Urbium, quas condiderunt nomina enuntiata, & his similia, quæ *Annius Viterbien-*

terbientis Vir alioquin non indoctus, sed in confingendis Antiquitatibus excellens, revocatis ad vitam Catone, Fabio Pictore, & Sempronio, quorum scripta interiere, obtrusit. Atsi Romani Scriptores rerum antiquarum gnari, qui ætate proxima Latinæ Gentis excidio vixerunt, quæ exposuimus narrarunt, & quæ scripserunt, fama monumentisque antiquis comprobarunt, quinimmo plura incerta esse dixerunt, neque id, quod recentiores tradunt, memoriæ prodiderunt, licet omnes Gentes à Deucalione prognatas esse asseruerint, palàm est eosdem Auctores, quorum ævo longè posteriori, nec horum fama supererat, neque priscæ memoriæ quicquam, divinasse, aut commenticios fuisse.

C A P U T II.

De Populis, & Urbibus veterum Latinorum.

 X Plinii historia naturali lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum computatione cap. 9. habes Priscorum Latinorum Urbium, & Populorum indicem; Ait enim: *In prima Regione præterea fuere in Latio clara Oppida Satricum, Pometia, Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene, Tifata, Cenina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Corniculum, Saturnia, ubi nunc Roma est, Antipolis, quod nunc Janiculum in parte Romæ, Antemnæ, Camerium, Collatia, Amitinum, Norbe, Sulmo, & cum his carnem in Monte Albano soliti accipere Populi Albenses, Albani, Æsolani, Aciensēs, Abolani, Bubbetani, Bolani, Cusvetani, Coriolani, Fidenates, Foretii, Hortenses, Latinienſes, Longulani, Manates, Macrales, Mutucumenses, Munienses, Numinienses, Olliculani, Octulani, Pedani, Polustini, Querquetulani, Sicani, Sifolenses, Tolerienſes, Tutienſes, Vimitellarii, Velienſes, Venetulani, Vitellenſes. Ita ex antiquo Latio LIII, Populi interiere sine vestigiis.*

Habes præterea ex eodem Plinio Ostiam Coloniam ab Anco Marcio Romanorum Rege deductam, Oppidum Laurentum, Ardeam à Danaë Perſei matre, Antium, Circæjum, Ariciam, Albam

Longam, Labicos, Bovillas, Coram à Dardano Trojano conditam, Fabium, unde Fabientes Populi in Monte Albano, Ficulneam, Forum Appii, Setiam; Gabios, Lavinium, antiquis Ifium Lavinium dictum, Nomentum, Norbam, Prænestem, Tusculum, Velitras, Ulubras, Apiolas, Lanuvium, Sueffam Pometiam, Auruncam, Algidum, Mugillam, Trojam, Corbionem, Artonam, & Tibur omnia Latinorum priscorum Oppida.

Quod Plinius affirmat, Livius & Dionysius memoriæ antea prodiderant; Livius quippè lib. 1. referens priscorum Latinorum Urbes à Romanis Regibus oppugnatas, tradit Laurentum, Lavinium, Antemnas, Cæninam, Fidenas, Albam, Politorium, Tellenas, Ficanam, Medulliam, Collatiam, Corniculum, Ficulneam, veterem Cameriam, Crustumium, Ameriolam, Sueffam Pometiam, Gabios, Circæjos, Apio las, Ardeam, & Nomentum Urbes Latinorum priscorum vel à Tullo Hostilio, aut ab Anco Marcio, vel à Tarquiniis oppugnatas fuisse. Atque etiam lib. 2. Coram, Prænestem, Ariciam, Longulam, Coriolos, Antium, Norbam, Velitras, Satricum, Labicos, Veteliam, Pollustiam, seu Poluscam, Pedum, Corbionem, & Artonam, veterum Latinorum Oppida fuisse declarat.

Idem Livius lib. 3. Tusculum, & Algidum inter Latinorum Oppida quoque recenset, quibus lib. 4. Lanuvium addit. Verum Dionysius magis dilucidè Latii Oppida describit; is enim lib. 1. tradit Alborgines prisci Latii incolas præter alias Ciuitates, Antemnas Tellenas, Ficulneam propè montes Corniculos, ac Tibur condidisse; testatur etiam Saturniam, Auruncam, Palantium, Laurentum, Lavinium, Trojam, Albam Longam, Ardeam, & Antium, antiquas Latinorum Civitates fuisse; & lib. 2. 3. 4. & 5. memoriæ prodidit Fidenas, Nomentum, Crustumium, Cameriam, Medulliam urbes ab Albanis conditas, Coram, Ficanam, Politorium, Apiolas, Collatiam, Sueffam Pometiam, Gabios, Circæjos, Tusculum, Bovillas, Bubetum, Cornu, Lanuvium, Labicos, Norbam, Prænestem, Pedum, Querquetulum, Satricum, Scaptiam, Setiam, Tibur, Trebiam, Velitres, & Ariciam Latini nominis Civitates fuisse. Libro autem 6. 7. & 8. Latinorum Oppidis, Longulam, Poluscam,

luscā, Coriolos, Albiolam, Mugillam, Bolam, & Tolerios accenset.

Auctor autem Originis Gentium Romanarum, quem Aurelium Victorem existimat Andreas Schottus, referens Colonias in antiquo Latio ab Albanis regnante Latino Silvio deductas, ait: *Igitur regnante Latino Silvio Coloniae deductae sunt Praeneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri, Crustumium, Cameria, Rovilla, ceteraque Oppida circumquaque*: quo fit, ex laudato Scriptore conjici, Locros urbem veterum Latinorum fuisse, Rovillas etiam, nisi mendosam dicas lectionem, & loco Rovillae, Bovillae legas. Huic consonat etiam Virgilius Aeneid. lib. 6. ubi exhibet Sibyllam ita vaticinantem, & genus Aeneae proferentem.

*Nunc age Dardaniam prolem, quæ deinde sequetur
Gloria, qui maneant Itala de Gente nepotes
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras
Expedit dictis, & te tua fata docebo
Ille (vides) pura juvenis qui nititur hasta
Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Silvius Albanum nomen, tua postuma proles
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educat silvis Regem, Regumque Parentem
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba
Proximus ille Procas Trojanæ gloria Gentis
Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddet
Silvius Æneas pariter pietate, vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam
Qui juvenes quantas ostendant aspice vires
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu
Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam
Hi Collatinas imponent montibus Arces
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine Terræ.*

Unde habes Castrum Inui ab Albanis Regibus conditum in honorem Fauni Latinorum Regis, quem Latini *Inuum*, & Romani *Pana* vocarunt, ut testantur Livius lib. 1. & Servius in Virgilium,

licet in vulgatis ejusdem exemplaribus male *Ino* pro *Inuus* excusum sit.

Alexander ab Alexandro Genialium Dierum lib. 5. cap. 7. Latinos Populos enumerans, qui in Albano monte sacrificabant, & viscerationem fumebant, concilioque sub eodem monte ad Lucum Ferentinæ, seu Ferentini conveniebant: *In Albano autem, inquit, qui Populi convenirent, & carnem poscerent hi fermè traduntur Albenses, Albani, Æsolani, Aciensés, Abolani, Nubetani, Bolantii, Coretii, Ortenenses, Latinienenses, Longani, Manates, Mucrales, Munienenses, Olliculani, Octulani, Pedani, Pelletaurini, Querquetulani, Sicani, Sisolenses, Tolerenses, Corniculani, Ficulei, Vetuscamerii, Amerioli, Tutienenses, Venatulani, Vicellenses. Præter hos fuere Ardeates, Violanenses, Bubetani, Corni, Vorientani, Gabini, Lavinienenses, Lavinatæ, Lavicani, Nomentani, Bovillani, Prænestini, Atricani, Scaptেমii, adde etiam Laurenses, cum quibus, & Romanis post decimum Latinarum, singulis annis foedus renovatur.*

Hic tamen Latinorum Populorum index, quem Alexander exhibet mutilus est, & partim mendosus, in eo siquidem plures Latini Populi omittuntur, qui præter descriptos, ad Forum Ferentini sub Albano monte coibant. Nubatanos addit, quos nemo præter ipsum Latinis accenset, Bolantios, Coretios, Pelletaurinos, Atricanos, & Laurenses nominat, cum Bolanos, Foretios, Politorianos, Satricanos, & Laurentes, quorum meminit Plinius, dicere debuisset.

Sigonius de Antiquo Jure Italiæ lib. 1. cap. 3.: *Primis, inquit, temporibus angustissima fuit appellatio Latinorum, non enim solum Hernici, caterique, qui in novo erant Latio Latini nominis expertes fuerunt, sed ne omnes quidem, qui Latium vetus incoluerunt, Latini sunt vocati, quandoquidem neque Volsci, neque Æqui Latinorum in numero habiti. Ac Volsci quidem ferè mare versus citra, & ultra Ufentem Oppida tenuerunt, Antium, Circæjos, Anxur, sive Tarracínam, Ecetram, Velitres, Sueffam Pometiam, Longulam, Poluscam, Coriolos, Cenonem, Signiam, Artenam, Satricum, Fabreteriam, Privernum, Fregellas, Arpinum, & Soram. Æqui vero mediterranea supra Volscos tenentes ad Anienem, Algidum,*

dum, Corbionem, Lavicos, Volas, & Vitelliam possederunt, quibus adjuncti erant Æquicolæ, quos Diodorus lib. 14. eosdem esse cum Æquis, atque eorum caput Volas fuisse memoriæ prodidit. Plinius autem, qui aliquanto quam Diodorus minor natu fuit, inter Æquicolas Cliterninos refert, & Carseolanos; nam Livius, ut post apparebit utriusque Populi meminit. Quibus ex rebus satis apertè cognoscipoteſt reliquos ferè antiqui Latii habitatores, solos tum Latinorum nomine insignitos, Medullinos, Tellenios, Ficanenses, Ficulnenses, Politorianos, Corniculanos, Camerinos, Tolerinos, Querquetulanos, Bolanos, Scaptienses, Bubetanos, Gabinos, Bovillanos, Carventanos, atque his fama, & rerum gestarum gloria illustriores Tiburtes, Prænestinos, Tusculanos, Albanos, Aricinos, Lanvinos, Laurentes, Ardeates, Setinos, Coranos, Pedanos, Norbanos, & cæteros ejusdem generis alios. Volsci autem, & Æqui, quamquam veteris Latii finibus septi, tamen in Latinis illis temporibus non sunt numerati, cujus rei facilis est, & expedita ratio, neque enim, aut commune Latinorum concilium iniverunt, aut ad Latinas Ferias vocati se cum cæteris Latinis, paucis quibusdam exceptis permiscuerunt, quod apertè in Græca Dionysii historia scriptum reperitur.

Verumtamen Sigonio in hoc assentiri haud possum; nam, quamvis sciam omnes Volscæ, & Æquæ Gentis Populos in Latinis priscis haud quaquam numeratos; attamen palam est, plerosque Volscæ, Sabinæ, & Æquæ Gentis solemnes conventus in Albano monte, & apud Ferentini Forum, seu Lucum cum Latinis priscis egisse, ejusque populi meliorem portionem fuisse; enimvero Pometini, seu Pometii, teste Strabone lib. 5. Volscorum agrum tenebant. Antiates, Coriolani, Satricani, Longulani, Veliterni, Poluscani, Circæjenses, & Corani itidem, tum testimonio ejusdem Sigonii, tum Livii scribentis lib. 2.: *Volscos consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit, armorum immemores obsides dant CCC. Principum à Cora, atque Pometia liberos.*

Labicani quoque, Vitellienſes, & Algidenſes Æquorum finibus septi erant, ut Sigonius ostendit, Ceninenſes, Crustumini, & Antempates Sabinorum agrum incolebant ex Livio lib. 5. ex Festo lib. 17.

Attamen Plinius Pometinos, Satricanos, Vitellienſes, Poluſcanos, Cruſtuminos, Antemnates, & Ceninenſes antiqui Latii incolas, & Latini nominis facit. Dionyſius lib.5., quem laudat Sigonius, Populos enumerans, qui in Ferentino Foro ſœderi cum Tarquinio Superbo à Latinis populis iſto nomen dederunt, Coranorum, Labicanorum, Satricanorum, & Veliternorum apertè meminit, necnon lib.8. Labicos Urbem priſcorum Latinorum, atque Albanorum Coloniam dicit; & lib.3. tradit Alba everſa, & Tullo Hoſtilio Romanorum Rege Latinæ Gentis imperium vindicare moliente, Latinos Populos indiſto apud Ferentinum publico Gentis concilio, decreviſſe, imperio Romanis haud cedendum eſſe, duosque Imperatores ad id elegiſſe Ancum Publicium Coranum, & Spuſium Vecilium Lavinienſem, quo fit, Coranos diſto concilio adfuſſe, quod Latinorum antiquorum in numero eſſent. Ita quoque ex Livio lib.8. palàm fit, ultimo Latinorum bello Latinos Populos in ſolemni conventu Ferentini habito, Prætores duos Latinæ Gentis L. Annium Setinum, & L. Numicium Circæjenſem, ambos ex Coloniis Romanis, feciſſe, ex quo apparet Circæjenſes Latinorum populis adſcriptos, quorum conciliis adeſſe ſolebant. Fenestella, ſive is eſt Andreas Dominicus Floccus, quanquam hoc neget Simon Leewius de Origine Juris Civilis pag.85.; Fenestella inquam de Magiſtratibus lib.2. cap.8. tradere videtur triginta Populos Latini nominis in concilio ſœderi iſto cum Tarquinio Superbo nomen dediſſe, inter quos Livius lib.2. Antiates ponit; quinimmo ex Dionyſio lib.2. & 3. habes, Antium, Latinorum priſcorum Urbem fuiſſe, quod illam Albani Reges condiderunt, aut Coloniam Albanorum deduxerunt teſte Solino lib.2. Algidenſes etiam, & Trebanos eidem concilio Latinorum, in quo Tarquinius Superbus Latinæ Gentis imperator factus eſt, adfuſſe teſtantur Lucius Florus lib.1. cap.11., & Dionyſius lib.5. qui Trebanorum meminit. Ex his apertum fit, Volſcos, qui Pometinum Agrum incolebant mare verſus citra Ufentem, & uſque ad Circæjenſis Agri limites, Latini nominis expertes fuiſſe, illos verò, qui ultra Ufentem, Tarracinam verſus Oppida tenuerunt, Latinorum priſcorum conventibus non adfuſſe, ex Plinio lib.3. cap.5., qui vetus Latium à novo diſtinguens tradit, antiquum à Tiberi Circæjos uſque inco-

incoluisse Albanos, Rutulos, & Volscos; citra tamen, non ultra Circajos, quod ipse etiam Sigonius affirmat, dum ait: *Vetus Latium Albanos, Volscos, & Aequos, novum Oscos, Ausones, & Hernicos à solitudine vindicasse.*

Hinc facilè Latinos Populos, qui antiquum Latium incoluerunt numerare poteris, quorum indicem etiam Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Latini* exhibet, etsi in pluribus mendosum, nam licet ille Latium novum ab antiquo distinguat, plures tamen Populos Latii novi Latinis antiquis accenset; hæc enim habet: *Latini sono detti tutti li Popoli del Latio, e si dicono Latini uecchi, e Latini novi dall'uso Latino Latium vetus, & Latium novum, che secondo quello che scrive Servio, si estende dall'Ostia Tiberina sino a Fundi Città, e da Fundi al fiume Liri, ch'hora è detto il Garigliano era il novo Latio; ma in questo si gabba, perche l'estensione della Foce Latina si stende sino alli termini del Contado Capuano; Perciòchè, come si è detto per causa delle Colonie Latine, il Latio novo toccava il Volturno; Perciòchè da Latini sotto il Rè Capis fu fatta Capua, Sidicino, Sinuessas, Arunca, Fregelle, Minturno, Literno, & altre Città, che sono discoste dal Latio antico posseduto da Latino Re, che risedeva in Laurento, figliolo di Fauno, sotto del quale furono soggiogate molte Terre colla parentela fatta con Enea, donde venne quella Signoria de i Re Latini Albani, li quali governavano insino a Capua. Ma li Popoli Latini più antichi sono questi; Satrico colli Satrini, Pometia colli Pometini, Pitulon colli Pitulani, Tellene colli Tellenii, Tifata colli Tifatensi, Genina colli Geninensi, Ficana colli Ficanensi, Crustumerion colli Crustumerii, Ameriola colli Ameriolani, Medullia colli Medullini, Saturnia, dove fù Roma edificata, Antipoli hoggi detta Anticoli, Antenna colli Antennati, Camerio colli Camerienti, Collatia colli Collatini, Amiterno colli Amiternensi, Norba colli Norbani, Sulmo hoggi detta Sarmoneta colli Sulmini. Gli Albani d'Alba Longa, altrimenti detti Albeni, Esolani, Acienti, Abolani, Eubetani, Cusuetani, Coriolani, Apiolani, Fidenati, Foretii, Hortensi, Longulani, Manati, Macrali, Numinienti, Olliculani, Octulani, Pedani, Pollustini, Querquetulani, Sicani, Aurunci, Sisolensi, Tolerienti, Tutienti, Vimitellarii, Velienti, Venatulani,*

Virel-

Vitellensi, li quali Popoli nell'intestine guerre Latine furono spenti affatto, come scrive Plinio al lib.3. cap.5. Ma quelli, che restarono d'esso antico Latio sono, *Ostiensis*, *Afrodisi*, *Lavinienis*, *Anziati*, *Auscurani*, *Fundani*, *Setini*, *Segnini*, *Lavici*, *Tusculani*, *Albani*, *Corani*, *Bellitrani*, *Lanvini*, *Ardeatini*, *Preneſtini*, *Gabbini*, *Trebiani*, *Tiburtini*, *Aricini*, *Antigulani*, *Equi*, *Aletrini*, *Florentinatti*, *Novani*, *Compitani*, *Sinuessani*, *Aquinati*, *Cassinati*, *Volsci*, e *Privernati*, *Sulmonenſi*, *Cliternini*, *Anagnini*, *Lavicani*, & *Hernici*.

Si demas ex isto Ligoriano indice *Hernicos*, *Anagninos*, *Cliterninos*, *Privernates*, *Cassinates*, *Aquinates*, *Sinuessanos*, *Compitanos*, *Novanos*, *Ferentinos*, *Aletrinos*, *Anxures*, & *Fundanos*, & loco *Ortensium*, *Artonenses* legas, quorum Urbem Latinæ Gentis Livius lib.2. *Artonam* dicit, & distinguas *Albanos* ab *Albensibus* Populis, qui pariter Latini prisca erant, & *Antipolim*, non *Anticolim*, neque *Anticulanos* Populos cum Ligorio dicas, sed Urbem Latinorum, ubi Janiculum, & Roma sita est positam affirmes, falsam etiam lectionem ejusdem Ligorii, qui ab *Albanis* Regibus *Capuam*, *Liternum*, *Minturnam*, cæteraque Oppida circumquaque condita scribit, Latiumque antiquum ultra *Circæjenses* fines non extendas, facile Ligorium ab Antiquis haud dissonare statim intelliges.

Fuere præterea in antiquo Latio tres illustres Pagi, seu Castra, Pagus scilicet *Papirius*, & alter *Pupinius*, uterque in *Tusculano* Agro, qui *Papiriæ*, & *Papiniæ* Tribubus nomen dederunt teste Festo de verborum significatione lib.14. verbo *Papiria*, quo loci addit, laudatos Pagos de finibus aliquando bella suscepisse, quamvis non desint, qui *Papiriam* Tribum à *Papiria* Gente dictam affirmant. Extitit etiam Pagus *Lemonius* situs via Latina non procul à *Capena* Urbis Romæ Porta, à quo *Lemoniam* Tribum nuncuparunt eodem Festo lib.10. auctore.

Inter vias publicas, præclaræ in Latio fuerunt, & principes *Appia*, & *Latina*, inter fluvios *Tiber*, *Numicius*, *Ufens*, *Astura*, quæ etiam *Insula*, *Oppidum*que fuit, & *Nymphæum*, & demum inter loca posteris memoranda, *Clostra Romana*, *Turni Lacus*, *Templum*, *Lucus*, & *Lacus Feroniæ*, *Aphrodisium*, *Nemus*, & *Lacus Dianæ*
Arici-

Aricinæ, Ageriæ Antrum, Albanus Mons, Juturnæ Fons, Pometina Palus, Neronis Fossa, Lucus Jovis Indigetis, Æneæ scilicet, cui Latini Templum Jovis Indigetis cognomento dicarunt, & Ferentini Lucus, ac Forum, præter Tempa Numinum, quorum appellationes suis locis referemus.

Ex hæcenus dictis palàm fit, Latinorum priscorum Populos istos fuisse; Albanos scilicet, Aricinos, Ardeates, Antiates, Algidenfes, Acienfes, Albenfes, Apiolanos, Amitinos, Antipolitanos, Antemnates, Abolanos, Ameriolos, Auruncos, Bolanos, Bovillanos, Bubetanos, quos alii Bubentanos dicunt, Coranos, Cornos, quos Cornetanos quidam scribunt, Circæjenfes, Coriolanos, Camerinos, Corniculanos, Collatinos, Cæninenfes, Corbionenfes, Crustuminoſ, Cuſuetanos, quos Sigonius Carventanos vocat, Eſolanos, Ficanenfes, Ficulnenſes, Fidenates, Foretios, Gabinos, Hortenſes, fortasſe Artonenſes, quos Livius nominat, Labicanos, Laurentes, Lanuinos, Lavinienſes, Longulanos, quos Longanos quidam appellant, Locrenſes, Latinienſes, Medullinos, Macrales, Manates, Mugillanos, Mutucumenſes, Munienſes, Norbanos, Nomentanos, Numinienſes, Olliculanos, Oſtulanos, Præneſtinos, Pedanos, Politorianos, Poluſtinos, quos Poluſcanos plures dicunt, Pometinos, Pitulinos, Quæquetulanos, Setinos, Satricanos, Scaptinos, ſeu Scaptenſes, Sulmonenſes, Siſolenſes, Sicanos, Saturnios, Trebanos, Tiſatenſes, Tuſculanos, Tiburtinos, Tellenios, Tolerinos, Trojanos, Tutienſes, Veliternos, Vetellenſes, Velienſes, Venetulanos, quos quidam Venantulanos appellant, & Vimitellarios.

Præterea Populi, qui Romanorum ævo Latinorum veterum Agrum incoluerunt, neque Albanorum Regum ætate erant, hi ſunt, Signini, Fabienſes in Monte Albano, Ulubrenſes non procul à Velitris, Foroappienſes, Oſtienſes, Triumtabernenſes. Neque dicas, plura prædictorum Oppidorum nomina, Urbibus, quæ ſunt extra limites Latii antiqui à Plinio deſcriptos convenire; quandoquidem licet nomina conveniant, diſſonat tamen ſitus; omnia namque laudata Oppida intra Anienem, Tiberim, & Circæjos poſita erant teſtimonio Plinii, Dionyſii, & aliorum, quo fit, Urbes, quæ idem nomen ſortitæ ſunt, extra fines enunciatoſ ſitas, alias fuiſſe ab illis, quæ ad Lati-

nos priscos pertinebant, & quarum indicem exposuimus; plures enim illarum ante Romam conditam deletæ, quædam in Pomœrio Urbis Romæ inclusæ, pluresque Romanorum Regum fortitudine eversæ jacuerunt, quorum nomina cum ipsis Oppidis interiissent, nisi Plinius ea indicasset. Quinimmo partem ejusdem Latinorum priscorum Agri arctis circumscripti finibus, Sabini, Æqui, & Volsci occuparunt, quo fit confusos fuisse limites, & Scriptores quamplures errasse, putantes quædam Latinæ Gentis Oppida ab ejusdem Populis subjugata, ac dein novis coloniis ab Albanis Regibus exculta Sabinorum, Æquorum, aut Volscorum jurisdictioni accessisse, ac Volscæ, Æquæ, aut Sabinæ Gentis fuisse, cum tamen dilucidum sit, illa à Sicanis, vel Aboriginibus condita in Latini, seu Albanorum Regum ditione mansisse, ut jam diximus, & animadvertit Athanasius Kircherus de Veteri, & Novo Latio cap.7., cujus tamen scripta aliquibus mendis obsita sunt, quæ sine magna rerum antiquarum obumbratione probare non possumus.

Expediti à nominibus Populorum, & Urbium veterum Latinorum, eorumque finibus, dicendum superest, qua de causa Romani, totum id Terrarum spatium, quod superius descripsimus antiquum Latium nuncupaverint, finitimasque Urbes in novo, seu adiecto Latio positas asseruerint. Festus verbo *Latini prisci* ait: *Prisci Latini propriè appellati sunt ii, qui prius quam Roma conderetur fuerunt.* Varro de lingua Latina lib.4. hæc habet: *Qua Regnum fuit Latini universus Ager dictus Latium.*

Livius lib.1., quem doctissimus Scaliger ad Festum laudat, memoriæ prodidit, Colonias à Latino Silvio Albanorum Rege deductas, priscorum Latinorum Urbes dictas fuisse. At idem Scaliger Conject. in Varronem de lingua Latina lib.6. pag.76. antiqui Poëtæ carmen sic interpretatur:

Quam primum Casci populi genuere Latini

Cascos Latinos interpretoreos, qui ante Romam conditam in Colonias deducti sunt à Latino Silvio Albanorum Rege, quæ à Romanis postea priscae dictæ sunt; unde fit, Cascos Latinos dictos fuisse ante Romam conditam Populos Latinos, quos in Colonias Latinus Silvius Albanorum Rex deduxerat; quo exemplo palàm est, Romanos,

manos, eosdem Latinos priscos nuncupasse ; quod verum est , quandoquidem lectio Festi nimis latè patet, omnes enim Populi, quos ante Romam conditam fuisse memorant, priscorum Latinorum numero accensere oporteret ; dictum etiam Varronis minus verum deprehenditur ; quoniam Cæninenses & Ardeates, qui Latini ætate suis regerantur ducibus è numero priscorum Latinorum delendi essent .

Puto tamen Scaligerum supplendam esse ex Dionysio lib. 1. qui tradit, omnes Colonias ab Albanorum Regibus, prius quam Roma conderetur, deductas, omnemque Regionem, qua Regnum Latini protendebatur, Latinorum priscorum Urbes à Romanis nuncupatas fuisse ; enimvero Virgilius, Solinus, & alii memoriæ produnt, Ascanium & sequentes Albanorum Reges, plures Latinorum Colonias deduxisse, quas ideo fas non esset inter Latinos priscos numerare, si illi tantum Populi, quos Latinus Silvius in Colonias deduxit, Latini prisci dicendi essent .

Quare habes omnia Oppida quorum Populos enumeravimus ab Albanorum Regibus Colonias deductas fuisse, id quod satis apertè innuit Auctor Origin. Gent. Roman., qui postquam plures Colonias regnante Latino Silvio deductas retulit, addidit : *cæteraque Oppida circumquaque* .

C A P U T III.

De Jano, & Saturno antiquissimis Latinorum Regibus.

JA M diximus Aborigenes, Sicanos, & Auruncos primos antiqui Latii incolas fuisse, nunc dicendum superest de Sicanorum, & Aboriginum Regibus. Virgilius lib. 12. Æneid. referens prælium inter Æneam, Latinum, & Turnum Rutulorum Regem commissum ; sic canit :

*Murranum hic atavos, & arorum antiqua sonantem
Nomina, per Regesque actum genus omne Latinos
Præcipitem scopulo, atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo . . . . .*

quo loci Servius prodit omnes Reges priscorum Latinorum, Murra-

nos dictos à Murrano primo eorum Rege; quippè, ut scribit Alexander ab Alexandro Genial. lib. 1. cap. 2. sicuti ab Augusto omnes Romani Imperatores Augusti, & à Silvio Ascanii filio Albanorum Rege, quotquot Albæ Regnum administrarunt Silvii dicti sunt, ita à Murrano, qui primus in Latio antiquo regnavit, omnibus priscis Latii Regibus Murrani cognomen inditum fuisse ferunt; idem Virgilius lib. 7. Sabinum Regem Latinorum antiquissimum nominat.

Alii putant Oenotrum primum in Latio regnasse, huic successisse tradunt Italum, Italo Morgetem, Morgeti Siculum, sive Sicannum, ut auctor est Dionysius lib. 1., cujus verba superius cap. 1. retulimus; Sicano vero successisse ajunt Osirim, quem referunt Gigantes oppugnasse; post hunc regnasse produnt Lestrygonem Gigantem ex filio Neptuno nepotem, quem Hercules Osiridis filius, qui monstra ubique Terrarum perdomuerat, debellasse dicunt. Herculem vero Tuscum filium ex Arana conjuge susceptum Latinis præfecisse, ejusque successores Morgetem Kithis filium, qui hastatus Juppiter, & Jassium, qui Sospitator Juppiter dictus est, fuisse narrant; post hos regnasse Romam, à qua conditam Urbem ferunt, & post eam Romanesum; hunc Vestinis, & Aboriginibus imperasse, & primum, qui Saturnus, idest Pontifex Maximus constitutus sit, fuisse, ac successoribus Pontificatus insignia tradidisse perhibent, ut referunt Casella de primis Italiæ Colonis pag. 40. & seqq., Vossius de Idololatria, & alii.

Verum hæc, quæ Casella asserit incerta sunt, & priscis Latinis, Romanisque etiam ignota; quippe Annii Viterbiensis apocryphorum Scriptorum commentator, & mango, prædicta, & his majora posteris prodidit, quæ nauseam movent. Quare ea, quæ Latini, Romanique palam dixerunt, publicisque monumentis testati sunt, referre sufficiat. Auctor Originis Gent. Romanar. primos, & antiquos Latii Reges referens, hæc memoriæ prodidit: *Primus in Italiam creditur venisse Saturnus, ut etiam Maronis Musa testatur; tanta autem usque id tempus antiquorum hominum traditur fuisse simplicitas, ut venientes ad se advenas, qui ad instruendam vitam, formandosque mores aliquid conferrent, quod eorum parentes, atque originem ignorabant, Cælo, & Terra editos non solum ipsi crederent,*

derent, verum etiam posteris affirmarent, veluti hunc ipsum Saturnum, quem Cœli, & Terræ filium esse dixerunt. Quod cum ita existimetur, certum tamen est, priorem Janum in Italiam devenisse, ab eoque postea venientem exceptum esse Saturnum; unde intelligendum est, Virgilium quoque, non ignoratione veteris historiæ, sed suo more primum dixisse Saturnum, non ante quem nemo, sed Principem, ut Trojæ qui primus ab oris, cum procul dubio constet, ante Æneam, priorem Antenorem in Italiam esse pervectum &c., sed, ut ad propositum revertamur, ferunt Creusam Erechthei Regis Atheniensium filiam speciosissimam, stupratam ab Apolline, enixam puerum, eumque Delphos olim educandum esse missum, ipsam vero à patre ipsarum rerum nescio Xuto cuidam comiti copulatam, ex qua cum ille pater non posset existere, Delphos eum petiisse ad consulendum Oraculum, quomodo pater fieri posset; tum illi Deum respondisse, ut quem postero die obviam habuisset, eum sibi adoptaret. Itaque supradictum puerum, qui ex Apolline genitus erat obviam illi fuisse, eumque adoptatum cum adolevisset, non contentum patrio Regno, cum magna classe in Italiam devenisse, occupatoque monte, Urbem ibidem constituisse, eamque ex suo nomine Janiculum cognominasse. Igitur Jano regnante apud Indigenas rudes, incultosque, Saturnus Regno profugus, cum in Italiam venisset, benignè exceptus hospitio est, ibique haud procul à Janiculo, Arcem suo nomine Saturniam constituit, isque primus agriculturam edocuit, ferosque homines, & rapto vivere assuetos, ad compositam vitam traduxit &c. Iste etiam usum signandi æris, ac monetæ in formam incutientis, ostendisse traditur, in qua ab una parte caput ejus imprimeretur, altera navis, qua vectus ille erat. Ædes quoque sub Clivo Capitolino, in quo pecuniam conditam habebat, Ærarium Saturni hodieque dicitur; verum quia, ut supra diximus prior illuc Janus advenerat, cum eos post obitum divinis honoribus cumulandos censuissent in sacris omnibus primum locum Jano detulerunt usque eo, ut etiam cum aliis Diis sacrificium fit, dato Thure in Altaria, Janus prior nominetur, cognomento quoque addito Pater.

Sed Macrobius Saturnal. lib. I. cap. 7. Camefen una cum Jano regnasse tradit; Regionem istam, quæ vocatur Italia Regno Janus obti-

obtenuit, qui ut Hyginus tradit, cum Cameſe æquè Indigena Terram hanc ita participata potentia poſſidebat, ut Regio Cameſene, Oppidum Janiculum vocitaretur, poſtea ad Janum ſolum Regnum redactum eſt, qui creditur geminam faciem prætuliffe, ut quæ ante, quæque poſt tergum eſſent intueretur, quod procul dubio ad prudentiam Regis, ſolertiamque referendum eſt, qui & præterita noſſet, & futura reſpiceret; hic igitur Janus, cum Saturnum claſſe pervectum excepiſſet hoſpitio, & ab eo edoctus peritiâ ruris, ferum illud, & rudem ante fruges cognitâ victum in melius redegiſſet, Regni eum ſocietate munera vit, hos una, concordæſque regnaſſe, vicinaque Oppida communi opera condidiſſe prodiſt hiſtoria.

Unde habes ex Auctore Originis Gent. Romanar., Jani ortum, quem Romanorum nemo palam fecerat, paucis exceptis, qui prodiderunt eundem Coeli, & Hecatis filium, teſte Roſino Antiquit. Romanæ lib.4. cap. 17. ex Macrobio vero, Cameſen ante Saturni appulſum, cum Jano regnaſſe, cujus rei alii Romanæ hiſtoriæ Commentatores non meminerunt. Ferunt autem Janum, & Saturnum triginta tribus annis in Latio regnaſſe, cum enim teſte Euſebio in Chronico editionis Pontaci pag.69. *Ante Æneam Janus, Saturnus, Picus, Faunus, & Latinus in Italia regnaverint circiter annis centum quinquaginta*, & ſint qui Pico annos triginta ſeptem, Fauno quatuor & quadraginta, Latino ſex & triginta tribuant juxta computationem Syncelli pag.171. editionis Regiæ, meritò Jano, & Saturno annos tres & triginta Regni, ad explendos centum quinquaginta ab Euſebio memoratos assignant, ut refert Theodorus Ryckius Diſſert. de primis Italiæ Colonis cap.5. quæ porro incertiſſima ſunt.

Non tamen deſunt, qui affirmant, aut Saturnum nunquam in Latio fuiſſe, aut ſi fuit, diù ante Janum regnaſſe, quod Theophilus lib.3. ad Autolyicum inter Opera S. Juſtini Martyris pag.139. aſſerat Belum, & Cronum, quem Latini Saturnum vocant annis trecentis uno, & viginti, Trojano bello ſuperiores fuiſſe, unde fit longè ante Jani in Latium appulſum, Saturnum vixiſſe, ſi Euſebianæ computationi credendum eſt. Hinc Ryckius dicto cap.5. putat Janum à Sterce Pici patre in partem agri Latini, & Regni receptum, illi mortuo, ſub Saturni nomine, divinos conſtituiſſe honores, Latinosque

hac de causa Stercen, Saturnum nuncupasse; & quidem D. Augustinus de Civitate Dei lib. 18, cap. 15. hæc tradit: *De Pici patre Saturno viderint quid sentiant talium Deorum cultores, qui eum negant hominem fuisse, de quo alii scripserunt, quod ante Picum suum filium in Italia regnaverit, & Virgilius notioribus literis dedit; sed hæc poetica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potius fuisse asseverent, à quo peritissimo Agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri foecundarentur, quod ab ejus nomine Stercus dictum est, unde & hunc quidam Stercutium vocatum ferunt. Qualibet autem ex causa eum Saturnum appellare voluerint, certum est tamen, hunc fuisse Stercen, sive Stercutium, quem merito agricultura ferunt Deum.*

Hæc D. Augustinus, cujus ævo antiquissimi Romanorum Codices rerum adhuc extabant; verum prædicta historicam veritatem confundunt, adversantur etiam antiquis Scriptoribus, qui non Janum à Saturno, sed Saturnum à Jano exceptum testantur, & qui Latium dictum fuisse produnt, quod Saturnus Jovis iram fugiens, primum in hac ora delituisset, ut fusius dicemus suo loco. Neque annorum computationes quas Ryckius refert, aut D. Augustini opinio, vetustissima rerum gestarum monumenta obumbrare possunt; quandoquidem, tam ipsi Græci, quam ipsi Latini Historici, qui priscorum sæculorum mentionem faciunt, falsa veris, atque vera fabulis commiscent, usque adeo, ut neque Deos, neque eorum cultus, ætates Deorum, aut nomina, & ritus assequi valeas; si enim legas Macrobius, & Lactantium, quinimmo Plutarchum, Varronem, Festum, & similes, Poëtasque præsertim, videbis uni Numini plura nomina, plures ætates, pluresque potentias tributas fuisse, cum alii Janum Apollinem, & Solem eundem faciant, & Faunum eundem esse, & Panem, ac Silvanum affirmant; cum enim tota Gentilium Religio fabulis, & figmentis innixa esset, facile unicuique datum erat ex fabula historiam componere.

Itaque, ut alibi diximus, nostrum non est referre ea, quæ vera sunt, cum Scriptores primas illas ætates erroribus foedaverint, sed ea, quæ Latini prisca, & Gentes vera existimarunt; unde evenit non posse Saturni originem diversam dici ab illa, quam Latina Gens credidit,

didit, scriptisque commendavit, ut testis est Herodianus histor. lib. 1. in Commodo cap. 18., qui Saturnalium dierum hoc modo meminit : *Quem diem Romani Festum agunt, ad Janum vetustissimum Italie Deum referentes, cujus etiam Saturnum ipsum ab Jove filio pulsum quum in Terram descendisset, fuisse hospitem prædicant, & quod filii potentiam metuens ibi latuisset, quo circa etiam nunc Romani Saturnalia Deo, qui latuit concelebrant.*

Fatemur tamen Saturnum *Stercutium* quoque dictum à Latinis, non quod Stercen Pici patrem eum putaverint, sed quod stercore agri usum reperisset, ut prodit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. *Huic Deo (Saturno scilicet) insertiones Surculorum, pomorumque educationes, & omnium hujusmodi fertilium tribuunt disciplinas; Cirenenses etiam cum rem divinam ei faciunt, ficis recentibus coronantur, placentasque mutuo missitant, mellis, & fructuum reperiorem Saturnum æstimantes. Hunc etiam Stercutium vocant, quod primus Stercore fecunditatem agris comparaverit. Cæterum Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 22. editionis Batavicæ 1660. pag. 127. ait: Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum Religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio, qui & Saturno arvo nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honoravit, & sororem suam fatuam, Faunam, eamque conjugem consecravit; quo fit Saturnum, non Stercen, patrem Pici, avumque Fauni fuisse testimonio Lactantii, cujus ætate Romanæ historiæ monumenta, quorum copiam non habemus, haud adhuc perierant.*

His positis, facile est errorem illorum refellere, qui memoriæ prodiderunt, Janum nunquam in Latio regnasse, Janiculum vero ita dictum, quod olim in Jani tutela fuerit; ajunt enim Vossius de Idololatria lib. 1. cap. 18., & alii, quos superius cap. 2. retulimus, Janum fuisse Javan Japeti Europæorum parentis filium, & Græcos originem à Javan ducentes, Colonos Latii factos in Tusciam, & Latium Jani nomen, & Numen invexisse, quod omnibus probatæ fidei Scriptoribus, & quidem antiquis adversatur. Ferunt itaque Janum in Latio primum Diis Tempia, Aras, & Pomœria fecisse, & ritus instituisse sacrorum, vinum, & Far Latinos ad sacrificia, & Religionem
magis,

magis, quam ad esum, & potum, docuisse, propterea in Sacrificiis omnibus præfationem meruisse perpetuam, ut referunt Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 9., Ovidius lib. 1. 2. & 3. Fastor., & alii. Ferunt etiam Jani uxorem fuisse Vestam, quæ primæ sacrorum Regina, sem-piternum sacrificiorum ignem Virginibus credidit, ut ex Fabio Pi-ctore notat Alexander Genial. loco mox laudato; sed Ovidius lib. 3. Fastor., & Commentatores ibidem Vestam Jani matrem faciunt, ejusque jussu Deam factam; Lactantius etiam de Falsa Religione loco adducto, non Janum, sed Faunum in Latio Deorum ritum instituisse docet. Casella vero de primis Italiæ Colonis pag. 39. scribit, post Sa-turni, ac Sabii Saturni filii, & Carnæ ætatem nefaria sacra in Latio fuisse instituta; verum ex more vetustissimo Sacerdotum Romano-rum, & Latinorum, Janum in quocumque sacrificio invocandi, & patrem asserendi, ac sacrificiorum parentem, quinimmo ex indigita-mentis ipsis, satis dilucidum fit, Latinos, Romanosque putasse, Ja-num Diis primum sacrificia offerre docuisse, ut tradit Macrobius.

Sunt quoque, qui referunt, Janum communi omnium Abori-ginum consensu, Carnam Helernam cum sceptro, hasta scilicet pura, & fascibus duodecim, Aboriginibus præfecisse, & Latinos hanc Deam sub nomine Cardeæ, & Cardineæ coluisse, quod eidem Colonias de-ducendi jus datum, & omnis sacrorum cura à Jano commissa esset, ut tradunt Casella loco laudato pag. 13., & Vossius de Idololatria: quod Annii Viterbiensis figmentum facile refellitur, si consideres, Macro-bium Saturnal. lib. 1. cap. 12. testari Carnam Deam Jani uxorem fuis-se, ita enim loquitur: *Carnæ Deæ quoque adorationem præstabant, quæ Jani uxor fuisse, & vitalibus humanis præesse credebatur, cui fabacia Pulte, & larido sacrificari in usu fuit*; unde Coelius Rho-diginus lib. 8. cap. 9. Carnam, non Latii Reginam, sed Jani uxo-rem fuisse scribit. Hæc de Jano, & Saturno antiquissimis Latinorum Regibus nunc dixisse sufficiat, plura enim, quæ ad Saturni cultum, pertinent habebis infra, ubi de Setinorum Templo Saturni Profugi verba faciemus.

CAPUT IV.

*De Pico, & Fauno Latinorum Regibus, eorumque
Oraculis in Agro Laurenti, & de Evandri,
& Herculis in Latium appulsi.*

Saturni filium Picum fuisse testantur Lactantius de Falsa Religione lib. 1. pag. 127., Festus verbo *Picus*, & Virgilius lib. 7. *Æneidos* non longè à principio ubi Latini genealogiam referens, sic canit :

. . . . . *Rex arva Latinus, & Urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat
Hunc Fauno, & Nympha genitum Laurente Marica
Accipimus, Fauno Picus pater, isque parentem
Te Saturne refert . . . . .*

ubi Servius, & alii Commentatores id ipsum affirmant. Hunc Latini, jussu Fauni coluerunt, Deumque putarunt, qui Oracula ederet, & interrogantibus responderet ut disertè testatur Lactantius.

Plutarchus autem in *Problematis* cap. 20. memoriæ prodidit Latinos asseruisse, Picum uxoris Canentis veneficio mutatum, Avem deinde factum, Oracula in Latio edidisse, quod miraculum Ovidius lib. 13. *Metamorphoseon*, & Virgilius loco laudato, Circes veneficio tribuunt; sed Festus commemorat, eundem Pico Ave usum in auspiciis, augurio sumpto, quod sic dictus esset; & Plinius lib. 10. cap. 18. *Pici*, inquit, *principales in Latio sunt in auguriis à Rege, qui nomen huic avi dedit*, Servius etiam ad Virgilium lib. 7. *Æneidos* ait: *Picus augur fuit, domique habuit Picum, per quem futura noscebat*, quem locum Turnebus *Advers.* lib. 23. cap. 25. explicans, scribit Latinos Gryphos, Picos nuncupasse, quod Picus illorum Rex hac ave in auguriis uteretur.

Quo fit Latinos hanc avem tanquam Martis symbolum, in Pici Templo exhibuisse, responsa Sacerdotali fraude rudi populo dantem, ut tradit Vossius de *Idololatria* lib. 2. cap. 20. Id ipsum testatur

statutur Dionysius lib. 1. qui ait : *Rursum à Reate versus Latinam, viam euntibus occurrit ad trigesimum stadium Vatia, ad quadagesimum Tiora, quæ dicitur Matiena. In hac ajunt fuisse Oraculum Martis antiquissimum non absimile illi Dodonæo celebrato in fabulis, nisi quod illic in sacra quercu sedentem columbam dicunt vaticinari solitam. Apud Aborigines avis divinitus missa, quam ipsi Picum nominant, idem faciebat in columna lignea.*

Hinc scimus avem hanc in Pici æde, quæ Laurenti viscebatur supra columnam ligneam positam oracula edidisse; tegebatur autem avis galea ornata plumis, pennisque diversorum colorum, si credimus Ligorio in MSS. Otthobonianis, verbo *Faunii*. Et quanvis Vossius fabulosum Pici Latinorum Regis cultum, & Regnum existimet, & Plutarchus Problem. cap. 20. ejusdem Oraculum fabulare credat, Romani tamen Scriptores palàm quæ diximus faciunt, quin immo Romæ in monte Aventino fuisse Antrum cum fonte à Numa Pompilio, Pico, & Fauno Latinorum Regibus sacratum prodit Ligorius verbo *Antro Aventino*, ubi lapideam effossum testatur cum epigraphæ :

SILVANO SANCTO FAVNO ET PICO

S A C R V M

L. POMPONIVS L. F. CALPHVRNIANVS

FRVG. AEDIL. CVR. L. D. D.

Addit Auctor Originis Gentis Romanæ Regem hunc Aborigines in Latium advenientes excepisse; alii verò narrant, non hunc, sed Janum Aboriginibus primum imperata fecisse, ut diximus. Pici Regiam Laurenti sic describit Virgilius lib. 7. *Æneidos* :

Tectum augustum ingens, centum sublime columnis

Urbe fuit summa Laurentis Regia Pici

Horrendum silvis, & religione parentum

Hinc sceptro accipere, & primos attollere fasces.

Regibus omen erat, hoc illis curia templum.

Hæ sacris sedes epulis, hic Ariete cæso

Perpetuis soliti patres considere mensis

*Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua ex cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitifator curvam servans sub imagine falcem
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago
Vestibulo adstabant, aliique ab origine Reges.*

Post Picum regnavit in Latio Faunus Pici filius, ut Auctor Originis Gentis Romanæ, Lactantius, Virgilius, aliique Scriptores perhibent. Sunt tamen, qui referunt, duos Faunos Latinorum Reges fuisse, primum Senem, quem Aboriginum Regem faciunt, & quem Dionysius lib. 1. ex Marte oriundum affirmat; secundum, quem juniorem dicunt Pici filium, à quo Fana sunt dicta, quod is primum Pico patri, & Saturno avo loca, & lucos dicasset, teste Rosino Antiquit. Roman. lib. 2. cap. 17., quod tamen falsum est, si consideres, præter Manethonem Ægyptium, cujus Rosinus meminit, neminem, Faunum alterum Aboriginum Regem asserere. Dionysius quippè lib. 1. solius Fauni meminit, qui Evandrum Arcadum ducem hospitio excepit, quem omnes tradunt Pici filium fuisse; & quamvis Dionysius, hunc Martis filium, & Plutarchus in Pararellis cap. 73. Mercurii prolem affirment, idem tamen est Pici filius, quem à Marte descendere Latini ferebant, quod Picum Martium Martis symbolum in Pici Regis templo colerent, Regisque personam exhibere putarent, uti ex laudatis Auctoribus patuit. Hic etiam apud Plutarchum mendoſe Mercurii filius traditur; quandoquidem Plutarchus eo loci loquitur de Hercule quem Evander Mercurio genitus, non autem Faunus hospitio accepit, ut Auctores sunt Livius lib. 1., & Dionysius lib. 1. Ab hoc Latinos populos Faunios dictos testatur Lucilius apud Lactantium loco laudato, necnon Sempronius de Latinis Antiquitatibus in MSS. apud Ligorium verbo *Faunii*, si tamen fragmenta Sempronii adhuc supersunt.

Fauno autem Latinos priscos, & Romanos divinos præstitisse honores palàm est; quippe Dionysius lib. 1. ait hunc tanquam unum Indigetum sacris à Latinis, & Romanis honoratum, & carminibus. Lactantius etiam lib. 1. de Falsa Religione pag. 81. ait hunc Deum Latinorum præcipuum fuisse, & Auctor Originis Gentis Romanæ hæc de eo habet: *Post Picum regnavit in Italia Faunus, quem à Fando*

Fando dictum volunt, quod is soleret futura præcinere versibus, quos Saturnios dicimus, quod genus metri in vaticinatione Saturnia primum proditum est: ejus rei Ennius testis est, cum ait: Versibus quos olim Fauni, vatesque canebant. Hunc Faunum plerique eundem Silvanum à silvis, Inuum Deum, quidam etiam Pana, vel Pan esse dixerunt, quod etiam prodit Servius ad lib. 6. Æneidos, referens Virgilium omnia Oppida à Latinis Regibus condita describentem, inter quæ Pometiam, Coram, Bolam, & Castrum Inui recenset, Inuus, inquit, latinè appellatur Incubus, item Faunus, item Fatuus; dicitur autem Inuus ab ineundo passim cum omnibus animalibus, unde etiam Incubus dicitur, hujus etiam meminerunt Livius lib. 1., & Commentatores libri de Origine Gentis Romanæ, ac Maronis loco indicato, qui hoc Castrum situm fuisse tradunt in Agro Laurenti, quamvis Cluverius lib. 3. cap. 5. illud in Agro Ardeati ponat. Itaque in Laurentino Agro erat Templum Fauni, quod ideo Castrum Inui dixerunt, quod ædes formam Castrì exhiberet, eratque Templum Luco Deo sacro septum, in quo oleaster viscebatur, ubi Nautæ ex undis, & naufragio servati donaria figere solebant, teste Virgilio lib. 12. Æneidos:

*Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat Nautis olim venerabile lignum
Servati ex undis, ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, & votas suspendere vestes,*
ubi Servius id ipsum comprobat.

Hic ferunt Faunum oracula Saturniis versibus reddere solitum, ut præter Auctorem Originis Gentis Romanæ testatur Varro de Re Rustica apud Rosinum Antiquit. Roman. lib. 2. cap. 17., & Ligorius verbo *Faunii*, & satis dilucidè Virgilius dicto lib. 7. Æneidos, qui de Latino loquens, sic canit:

*At Rex sollicitus monstris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea nemorum, quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim
Hinc Itale Gentes, omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt.*

ubi Servius videtur dubitare Maronem loqui de Templo, & Oraculo Fauni apud Tiburtes, & Martius Histor. Tiburtin. initio lib. 3., & Athanasius Kircherus Veteris & Novi Latii lib. 3. cap. 3., Templum, & Oraculum Fauni in Agro Tiburtino fuisse opinantur, sed (quod pace Grammatici illius dictum velim) satis ineptè, & contra Poëtæ mentem, Oraculum Fauni ex Agro Laurenti in Tiburtinum transfert, cum Poëta duo, & distincta oracula Latinum consuluisse præcinat, illud scilicet Albunæ, & sic Tiburtinæ Sibyllæ, cujus situm describit, aliud vero Fauni patris, cujus situm non indicat. Itaque cum Templum, & Fauni Oraculum Laurenti, non Tiburi fuisse constet, ex malè interpretato loco Virgilii, Martius, & Kircherus mendum dixisse dilucidum est. Quem locum scimus tanto in honore habitum, ut non esset, qui ex toto Latio, ad illum, consulendi oraculi causa, in necessitatibus constitutus non concurreret, tantus cæcæ Gentilitatis Sathanicæ calliditatis technis seductæ, error inhæserat.

Neque dicas Inui Castrum non Fauno, sed Pani dicatum, & Evandrum cultum Panos Arcadum Dei in Latium invexisse, ut testatur Dionysius lib. 1.: *Arcades, inquit, in Colle Palatino firmati, cum ædificia alia more patrio exornassent, Tempula quoque construere, ac primum quidem Pani Licæo, admonente eos Carmenta (est enim apud Arcadas Pan vetustissimus plurimumque in honore habitus) loco congruo invento, quem Romani Lupercal vocant, Græci Licæum dicunt; erat enim antiquitus antrum magnum sub colle arbusto denso contectum, & fontes sub petris profundi, adhaerensque rupibus saltus, crebris arboribus, & quidem magnis opacus, ubi Ara Deo constructa sacrificia perficiebant; quod etiam Livius lib. 1., Varro de lingua Latina lib. 4., Justinus lib. 43. referunt.*

Et præcæteris Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 22.: *Pan, inquit, ipse quem vocant Inuum; hunc Deum Arcades colunt appellantes non Silvarum Dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem, ergo Inui cornua, barbæque prolixa dimissio significant naturam lucis solaris, unde Solem Arcades crediderunt, quod fistula, vel virga significat, quod in capræ pedes desinit.* Hæc Macrobius, qui eundem Inuum & Panem Arcadum Numen facit, quo fit Vossium de Idololatria lib. 1. cap. 12. pro certo habere Evandrum, cul-

cultum Fauni Arcadum Numinis in Latium invexisse, & Faunum Latinorum Regem fabulosum fuisse.

Quandoquidem nos Vossii narrationem fabularem, & Faunum Latinorum Regem fuisse, & inter Deos à Latinis priscis relatum, diximus, uti ex mox adductis Scriptoribus patuit, id etiam Ligoriano lapide confirmare non abs re erit :

SILVANO SANCTO FAUNO
ET PICO
SACRVM.

qui cippus ostendit Fauno, & Pico Latinorum Regibus locum, ubi lapis effossus fuit dicatum fuisse, & Faunum à Latinis Silvanum, & Inuum nuncupatum, ut præter lapidem Auctor Originis Gentis Romanæ testatur; & Calpurnius, qui Faunum ita loquentem fingit, Ecloga 1. v. 33.

Qui juga, qui silvas tueor, satus æthere Faunus.

Id ipsum probatur ex Templo Fauni, quod Albana, & Latina gens à Tullo Hostilio post Albam everfam in Urbem traducta, condidit in Cœlio Monte, Regione scilicet Albanis Romæ ab eodem Hostilio assignata, quod Templum Latinos, & Albanos Fauno vetustissimo eorum Regi devovisse omnes consentiunt, ut videre est apud Rosinum Roman. Antiquit. lib. 2. cap. 17., Alexandrum Genial. lib. 6. cap. 11., Marlianum Topographiæ Urbis Romæ lib. 4. cap. 9., qui addit id Templum situm fuisse, ubi nunc ædes circulari forma multis per ambitum columnis adornata sacra Divo Stephano visitur. Quin immo Albani Cœlium incolentes, plura Fana Latii Diis ibidem construxerunt, inter quæ illud Fauni, & Sacellum Carnæ Jani uxori sacratum effulgebant, ut notat idem Alexander Genial. lib. 6. cap. 11. Et cum Faunum hunc Gentilitas crederet Satyrorum, Silvanorum, & reliquorum Agrestium Numinum parentem, & Panos virtutes eidem tribueret, ut Virgilii, Calpurnii, & Varronis auctoritate probat Rosinus laudatus, hinc eundem Inuum dixit, sicuti Inuum, Pana & Silvanum vocabant teste Auctore Origin. Gent. Roman. loco quo supra.

Comperimus etiam eundem Regem sororem suam Faunam, seu Fatuam, quam in uxorem duxerat consecrassse; Lactantius quippè de Falsa Relig. lib. 1. hujus Faunæ consecrationem hoc modo narrat: *Sed Faunus in Latio sororem suam Fatuam Faunam, eamque conjugem consecravit, quam C. Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus Fata canere consuevisset, ut Faunus viris, eamque Varro scribit tantæ pudicitie fuisse, ut nemo eam quoad vixerit præter virum suum mas viderit, aut nomen ejus audiverit; idcirco illi mulieres in operto sacrificant, & Bonam Deam nominant, & Sextus Clodius in eo libro, quem græcè scripsit refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem, decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis à viro usque ad mortem cæsa, postea vero cum facti sui poeniteret, ac desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse.*

Hinc factum esse dicunt in memoriam veteris mulctæ, myrtum in ejus Dææ ædem nunquam inferri, & vinum, quod mulieres in illius Templo bibebant, vel effundebant, non vinum, sed lac appellatum, amphoramque vini in sacris obvolutam apponi solitam, melleariam dictam fuisse, testibus Plutarcho Problem. cap. 19., Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., quinimmo, cum Majo mense ejus sacra fierent, quidquid esset masculum Templo arcebatur, ita ut non modo extra conspectum submoverentur viri, sed masculæ quoque picturæ tegerentur, ejusque propterea Templum virum ingredi ejusque sacris masculos interesse piaculum, nominare etiam Dææ nomen in sacrificio nefandum erat, unde pampinis tentoria festum diem agitantes mulieres contegebant, & putabant sacrum Draconem ad ædes Dææ jacere, ut produnt Plutarchus in Cæsare, Cicero Oratione in P. Clodium, Alexander Genial. lib. 6. cap. 8. Quod etiam canunt Poëtæ; nam Tibullus lib. 1. Eleg. 7. hæc habet:

Exibit quam sæpè, time: seu visere dicet

Sacra Bonæ maribus non adeunda Dææ.

Et Propertius lib. 4. Elegia 10.

Fœminæ loca clausa Dææ fontesque piandos

Impunè, & nullis sacra relecta viris.

Et Juvenalis Satyra 6.

. . . . . : *velari pictura jubetur*

Quæcunque alterius sexus imitata figuram est .

Hanc tamen Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12. Fauni filiam, non sororem, aut conjugem affirmat; alii vero Floram Flavii Divinatoris uxorem putant ex Plutarcho Problem. cap. 19. ; alii Opimæ matrem Deorum, Ideam, Cybelem, Rheam, & Phrygiam nuncupant, ut videre est apud Alexandrum loco superius adducto . Verum Macrobius, Lactantius, Clodius apud Lactantium, Varro lib. 1. cap. 22. , Festus verbo *Picus Rex*, Rosinus Antiquitatis Romanæ lib. 3. cap. 26. , Arnobius lib. 1. & 5. , & alii, eam Faunam Fauni uxorem faciunt, quod verius est . Alteram, & secundam Fauni uxorem Vitelliam refert Suetonius in Vitellio, quo loci ait : *Extat Q. Eulogii libellus ad Q. Vitellium Divi Augusti Quæstorem, quo continetur Vitellios Fauno Aboriginum Rege, & Vitellia, quæ multis locis pro Numine coleretur, ortos, toti Latio imperasse, &c. Indicia stirpis diu mansisse, viam Vitelliam ad Janiculum ad mare usque, item Coloniam ejusdem nominis &c.*

Regnante Fauno, Evandrum, & Herculem Latina ad litora appulso fuisse palàm est; quippè Evander sexaginta annis, antequam Troja expugnaretur, ab Arcadiæ Urbe Pallantio cum Arcadum Colonia in Latium venit . Et quoniam vir gravis, & literarum gnarus erat, cum Faunus comiter excepit, & agris donavit; elegit autem Evander agros, ubi Roma nunc est, & mons, qui Palatinus dicitur, ubi Oppidulum condidit, cui Pallantium à veteri Patria Arcadiæ nomen imposuit, atque hic Panem Licæo, jubente Matre, Victoriæ, Neptuno, Hyppio, aliisque Arcadiæ Numinibus Tempa construxit . Græcarum etiam literarum usum Arcadicæ Genti recens ostensum in Italiam transvexit, instrumenta quoque musica, Lyram, Trigonam, & Lydos, terræque excolendæ gratia primus Boves in Latium junxit, ut memoriæ produnt Livius lib. 1. , Dionysius lib. 1. , Auctor Originis Gentis Romanæ, & omnes Romanæ historiæ Commentatores .

Patrem autem Evandri Dionysius Mercurium facit, Servius ad lib. 8. Æneid. Echemum; matrem fuisse ferunt Nympham fatidicam,

cam, quam Dionysius Themis à Græcis, Carmentam à Romanis dictam refert; Plutarchus vero in Romulo ait hanc Nicostratam nuncupatam, & Carmentam dictam à Latinis, quod Phœbo dicata verbis oracula daret, furiisque agitata quasi insaniens futura prædiceret, & Auctor Originis Gentis Romanæ eam primùm Carmentam, post Nicostraten vocatam, & carmina ab hac Carmenta, dicta fuisse putat.

Itaque Evandro, & Carmentæ Latini, & Romani quotannis aris, Templisque constructis, sacra facere consueverunt, quinimmo Roma condita, Latinos omnes ad Trigeminam Evandro veluti Deo, & matronas Carmentæ ad Carmentalem Portam sacrificasse satis perspicuum est testimonio ejusdem Dionysii lib. 1., Plutarchi Problem. cap. 56., & in Romulo, Gyraldi syntagm. 15., Alexandri Genialium lib. 4. cap. 16. Hunc Latinis imperasse Fauno etiam vivente, aut eo defuncto omnes consentiunt; Livius enim lib. 1. id refert, & plures apud Vossium de Idololatria lib. 1. cap. 12., immo cum eodem Regnum Latinorum tenuisse ferunt Patronem quendam Evandri socium, à quo Patronorum nomen, & morem, scilicet constituendi Principes Reipublicæ, qui Populorum jura tuerentur, institutum fuisse, sunt qui commemorant, ut videre est apud Commentatores Ovidii ad lib. 1. Fastorum, & præ cæteris Paulus Marfus, & Plutarchus in Romulo Patronem non Regem, sed Evandri socium fuisse refert.

Verum constat, Faunum, coque defuncto Latinum ejus filium Latinis imperata fecisse, unde fit Evandrum Regulum in Latio, non autem universi Latii Regem fuisse; sicuti enim comperimus Turnum Ardeatium Latinæ Gentis Regulum, sic Evandrum Pallantii Oppidi in Latio siti, & vicinorum Oppidulorum Regulum fuisse dicimus, quod dilucidum fit ex eodem Livio dicto lib. 1., qui referens appulsum Herculis in Latium, Evandrum Agri, ubi Roma sita est Dominum affirmat. Dynam Evandri filiam, à qua, & Hercule Palantem natum, & nomen Palantio, nunc Palatino Monti inditum fuisse, quod ibi in Collis vertice is sepultus esset, refert Polybius, quem Dionysius lib. 1. mendum asserere scribit, putans Palantem Evandri filiam, quam Lavinam sunt qui nominant, ex Hercule filios procreasse,

se, & Palatino monti nomen dedisse, quod Eustathius confirmat. Paucis post Evandri adventum annis, Herculem ex Hispania reducem ad Latina litora appulsum Pontificales libri prodiderunt; hunc monitu Carmentæ matris, Evander comiter excepit, quinimmo ferunt cognita Herois virtute, Faunum Agrum ubi Capitolinus mons nunc est, Coloniae, quam ille secum ex Hispania duxerat, dedisse, ut scribunt Dionysius lib. I., Livius lib. I., & Auctor Originis Gentium Romanarum, de quibus & consule locum, ubi de Templo Herculis Setini plura discutiuntur.

Narrant etiam Herculem quandam Hyperboream puellam, quam obsidem à patre habuerat, & secum circumducebat, gravidam in Latio reddidisse, atque abiturum Argos nuptui dedisse Fauno Regi; ex ea natum perhibent Latinum Herculis filium, quem Latini Fauni prolem dixerunt, quod Hercule absente ex laudata Puella uxore Fauni natus esset teste Dionysio dicto lib. I.; hanc Festus Palanto fuisse putat, & eandem, quam Dionysius Palantem nominat, & Evandri filiam facit; Justinus vero lib. 43. Latinum stupro conceptum asserit ex Hercule, & Fauni filia. Ex quibus deceptum dicimus Plutarchum in Pararellis cap. 73., ubi prodit Faunum Mercurio natum, Herculem hospitem invadere molientem, quod Patri hospites immolare consuevisset, ab eodem Hercule interemptum fuisse; cum enim Faunus Pico patre genitus esset, Evander autem Mercurii proles diceretur, hunc, non Faunum ab Hercule mactatum fuisse ex Plutarcho conii-citur.

Unde habes errorem eorum, qui Evandri, & Herculis in Latium appulsum regnante Fauno fabulosum tradiderunt; quippe si consideres Dionysii ævo tot Romæ, & in Latio extitisse indubitata hujus rei indicia, scilicet Evandri Tempia, Numina Arcadum, sacrificia Arcadico ritu facta, Carmentalem portam, & Carmentæ ædem, necnon Aram Saturni in Colle Capitolino ab Hercule erectam, Caci Speluncam, & prope, Aram Jovi Inventori ab Hercule positam apud portam Trigemina, Aram ipsius Herculis ab Evandro erectam, quam Maximam appellabant prope Forum Bovarium, necnon Tempia in pluribus Latii Coloniis huic Deo dicata, & Colonias quæ palàm lapidibus inscriptis Herculem Conditorem, & Parentem effere-

bant, facile intelliges Evandri, & Herculis adventum in Latium negare, idem esse, ac omnibus rerum præteritarum memoriis fidem abrogare, ut probat Theodorus Rickius de primis Italiae Coloniae cap.7. & 8.

C A P U T V.

*De Latino, & Ænea Latinorum Regibus, illorumque
Templis, & de Æneæ Comitibus, ex quibus
Romanorum nobilissima Familia
prognata sunt.*

Idem supra Fauni Regis filium Latinum fuisse, nunc ejusdem gesta narrare exordiamur. Hunc ferunt stupro Herculis genitum ex Hyperborea Puella, quam Hercules secum à Græcia duxerat, & quam ut Festus ait Palanto vocant, quamvis alio loco Festus de Pico Latini avo agens, Regem hunc ex Fauno, & Fatua, seu Fauna ejusdem forore, & uxore genitum prodat. Tres tradunt ei fuisse uxores, Maricam scilicet, Palatiam, & Amatam: Maricam Nympham Laurentem facit Virgilius lib.7. Æneidos, cujus carmina superiori Capite retulimus, Servius etiam ad eum locum, & Strabo lib.5., qui commemorat huic Minturnenses divinos præstitisse honores, Iuco propè Urbem ei dicato, quod & testantur Livius lib.7., Horatius lib.3. Carmin. ode 17.

*Qui Formiarum mœnia dicitur
Princeps, & innantem Maricæ
Litoribus tenuisse Lirim
Late Tyrannus.*

ubi Porphyryon interpres: *Maricam autem, inquit, Minturnenses maxime colunt, cujus etiam Iucus in ipsa Minturnensi Civitate est:* Lucanus lib.2,

. . . . *Et umbrosæ Liris per Regna Maricæ,*
atque Vossius de Idololatria lib.1, cap.40., qui eam uxorem Latini appellat, Verum hanc Fauni uxorem Virgilius asserit, Servius etiam,
qui

qui eam Fauni uxorem facit, & Minturnensium litoris Deam; Lactantius autem lib. 1. de Falsa Religione cap. 21. pag. 118. ait Circen Maricam fuisse dictam, unde potius Pici quam Fauni uxorem eam dicere fas esset, cum Circen Pici ævo vixisse ferant; quamobrem in re tam vetusta antiquorum potius sententiam sequimur, & eam Fauni, non Latini uxorem fuisse dicimus; an verò mater Latini fuerit, incertum est, quum Dionysius, Festus, & alii superiori Capite adducti, Hyperboream Puellam ab Hercule vitiatam matrem Latini, & hanc fuisse Latinorum opinionem testentur. Et quamvis Stephanus, seu potius ejus Epitomator Hermolaus de Præneste loquens, Latinum Ulyssis, & Circes filium faciat, alii ex Fauni filia, & Hercule prognatum tradant, sicuti Justinus Pompei Trogi brevior lib. 43., alij demum parentes Latino Solem, atque Circen attribuant, ut putat Bartholinus lib. 1. Aufriadus, & ibi Spiegel: attamen Latini, & Romani in ea fuerunt sententia, quod is Herculis fatu genitus ex Fauni uxore ab Hercule, ut diximus, constuprata natus esset.

Altera fertur Latini uxor cognomento Palatia, cujus meminit Varro de lingua Latina lib. 4. & 6. referens Latinos, & Romanos huic in Dearum numerum relatæ, Palatualia festa dicasse, cui subscribit Scaliger in Festum, qui hanc non Latini matrem, sed uxorem appellat, quamvis alii Palanto matrem Latini, & Palatiam eandem faciant. Tertiam perhibent fuisse Amatam, & Turni Rutulorum Regis consobrinam, vel matruelem, ut auctor est Virgilius lib. 7. Æneidos, ubi Servius, & Commentatores omnes idipsum affirmant, & tradunt Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., & Auctor Originis Gent. Roman. Latini filios ex Amata Laviniam, & Prænestum, seu Prænesten fuisse comperimus testimonio Solini cap. 8., Martiani Cappellæ de Nupt. Philol. cap. 6., & Stephani de Urbib., qui hunc Præneste conditorem appellant, quæ tamen dicta sint non ad asserendum hujus Urbis parentem, sed ad Latini prolem indicandam.

Ejusdem Latini fratrem Lavinum sunt, qui putent, à quo Lavinium primum Lavinum dictum, inde Laurentum à Lauro inventa à Latino quum adepto Imperio post fratris obitum Civitatem auget, demum Lavinium à Lavinia uxore Æneæ autumant, ut videre est apud Donatum lib. 1. Æneidos. Ego vero palàm esse affirmo,
Lavi-

Lavinium, & Laurentum duas fuisse finitimas Urbes, quarum alteram, Laurentum scilicet, Picum condidisse omnes consentiunt præter Annium Viterbiensem, & illius Sectatores, narrantes Larissam Aboriginum Metropolim Laurentum vocitatam fuisse à Lauro ibidem inventa, alteram vero Æneam construxisse, & Lavinium nominasse à Lavinia Latini filia, omnes Romani Historici testantur, uti ex infra dicendis, & ex lapidibus priscis, quos suo loco referam, patebit.

Quinimmo sunt, qui dicant, Lavinium à Lavinia Anii Deliorum Regis filia eo loci sepulta nominatum, aut Lavinam Evandri filiam ab Hercule vitiatam Oppido nomen dedisse, quorum tamen narratio fabulosa est; Auctorem quippe hujus opinionis ii produnt Dionysium lib. 1., qui tantum hæc habet: *Sunt, qui dicant eum etiam (idest Herculem) filios iis in locis, quæ nunc Romani habitant reliquisse susceptos è duabus foeminis: Palantam ex Evandri filia, quam Lavinam nominant, Latinum ex quadam Hyperborea Puella, im-*mo pag. 48. addit verum non esse Anii Deliorum Regis filiam in eo loco, ubi Lavinium conditum est, fuisse sepultam.

Domum Latini Regis augurato conditam, Curiam, & Templum fuisse memoriæ prodit Servius ad lib. 11. Æneidos, ubi refert morem hujus Regis Senatum convocandi ad domum Regiam, illumque mactatis prius Arietibus in atrio domus, quod augurato conditum erat consulendi, adstantibus ducibus, quibus cum sceptris Curiam ingredi concessum erat, unde factum putat Servius, Romanos Latinorum Regum exemplo consuevisse Senatum convocare, & Curiam constituere in Templis augurato conditis, & iis qui summum adepti fuerant Magistratum Curiam ingredi cum sceptris dare.

Hoc itaque regnante, anno trigesimo quinto Imperii, Æneas post eversum Ilium, profugus Laurentum appulit, navibusque egressus cum vidisset suam triginta porculos peperisse in eo loco, ubi Lavinium postea ædificavit, ibi Urbem condere constituit. Metuens autem propter Agri sterilitatem, per quietem visis Deorum Penatum simulacris adhortantibus, ut perseveraret in condenda Urbe, eo loci Urbem construxit, quam Lavinium nominavit à Lavinia uxore, Latini filia, ut scribit Cato apud Auctorem Originis Gentium Ro-

manarum, & produnt Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., Virgilius, & omnes Romani Historici, Domitio excepto, qui, ut ait idem Auctor Origin. Gent. Roman., scripsit, Æneam navi egressum non longè à Laurenti litore, duo stagna aquæ falsæ conspicientem, in illorum altero se lavisse, & ibidem Urbem condidisse cognomento Lavinum, quod in stagno proximo se lavisset,

Sunt etiam, qui ferant, Latinum cum ei nunciatum esset multitudinem Advenarum classe advectam Agrum Laurentem occupasse, adversus inopinatos hostes suas copias eduxisse, ac prius quam signum dimicandi daret, cum cognovisset Æneam bello patrio pulsum cum Simulacris Deorum errantem, sedem quærere, amicitiam fœdere iniiisse, ut videre est apud Livium lib. 1., & Auctorem Origin. Gent. Roman. Alii vero narrant Æneam centum Viros Laurentum misisse, qui à Latino Agrum, & amicitiam peterent, ut canit Virgilius lib. 7. & 8. Æneidos. Verum Dionysius lib. 1., Livii lectionem potius probat, aitque statim colloquio factò, inter Latinum, & Æneam fœdus iktum fuisse his conditionibus: *ut Aborigines darent Trojanis Agri quantum peterent à Colle quoquo versus stadia circiter quadraginta, Trojani Aboriginibus essent in præsentì bello (cum Rutulis scilicet) socii, eorumque auspiciis, ubicumque usus postulaverit militarent, utrique alteros pro viribus juvarent mutuum tam manu, quam consilio.*

Deinde Latinus nuptui Æneæ dedit Laviniam filiam jam desponsatam Turno Rutulorum Regi, quem tamen Dionysius lib. 1., non Regem, sed Transfugam appellat, qua injuria Turnus exagitatus, prælium Latino, & Trojanis indixit, quo prælio ferunt Rutulis ab Aboriginibus fufis, Latinum occubuisse, & Amatam sibi mortem conscivisse, ut produnt Fabius Pictor relatus à Servio ad lib. 12. Æneidos, Livius dicto lib. 1., Auctor Originis Gent. Roman., Dionysius lib. 1., omnesque Romani Scriptores. Delato itaque jure successionis Regno ad Laviniam, tradunt Æneam ejus virum communi Latinorum consensu Regem factum, qui ut fœderis leges custodiret, seu potius Latini foci nomen, animique virtutem in posteros propagaret, Aborigines, & Trojanos commixta ex utrifq; Republica, Latinos nuncupari voluit teste Dionysio dicto lib. 1., & Auctore Origin.

gin. Gent. Roman., quod Virgilius lib. 12. Æneidos comprobat, hic enim Junonem hoc modo Æneam appellantem exhibet :

*Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum
Quum jam connubiis pacem felicius (esto)
Component, quum jam leges, & foedera jungent
Ne vetus Indigenas nomen mutare Latinos
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes
Sit Latium, sint Albani per secula Reges.*

cui Æneas hisce verbis respondisse refert.

*Sermonem Ausonii patrium, moresque tenebunt,
Utque est, nomen erit, commixti corpore tantum
Subsident Teucri, morem, ritusque sacrorum
Adiiciam, faciamque omnes uno ore Latinos,*

quæ carmina explicans Donatus ad lib. 1. Æneidos: *Mos, inquit, erat in bello, quod victi victorum nomen acciperent, unde summæ humanitati Æneæ tributum fuit, quod cum vicisset Latinos eorumque nomen peremptum esset, non solum Latiale nomen, quod à Latino eorum Rege susceperant restitueret, sed etiam Trojanis Latinum nomen indiceret.* Allucinatur tamen Donatus, seu quisquis est Auctor loco laudato, nam sequitur eos, qui Æneam prælio Latinum fudisse narrant, quum Romani Scriptores palàm faciant, nullo commisso prælio, inter Latinum, & Æneam foedus ictum fuisse, uti ex paulò ante adductis Auctoribus patuit.

Ex his dilucidum fit Latinos à prædicto Rege Fauni filio denominatos fuisse; neque dicas, Latium dictum, quod in ea Regione Saturnus delituisse, unde coniici videtur Aborigines à Latio longè antequam Latinus Rex genitus esset, nomen accepisse; quippe palàm est, ante Regem hunc Latinos, Aborigines dictos, ut Dionysius, Auctor Originis Gent. Roman., & Romani Scriptores testantur, quo fit Latium à latebra Saturni prius, quam Latinus Rex esset, denominari potuisse, uti Romani Saturnalibus festis palàm fecerunt, teste Herodoto cap. superiori indicato, quamvis gens, non Latina, sed Aboriginum diceretur; nam Latinam oram, Saturniam, Oenotriam, Tyrrhenam, & Ausoniam dictam ferunt Dionysius lib. 1., & alii,

alii tametsi usque ad Latinum ejus Accolæ Aborigines nuncupati sint.

Porro non defunt, qui scribant Albanos Reges, Latinum sub Jovis Latiaris nomine consecrasse, unde autumant Templum Jovi Latiali in Albano monte à Tarquinio superbo erectum, Latino Regi, eo cognomento dicatum; quinimmo narrant Ferentini Lucum, seu Forum sub Albano monte, ubi Latini sacrificio peracto, prius quam Templum in Albano conditum à Superbo esset, solemnes agebant conventus, huic Regi sacratum fuisse, ut memoriæ prodidit Ligorius in MSS. Bibliothecæ Otthobonianæ verbo *Laurentum*; idque verisimile puto, licet modo non affirmem, quandoquidem, ut infra dicam, Latini Æneam, Jovem Indigetem, & Ascanium Albæ Conditorem Jovis filium, & Jovem, ac Jobum dixerunt, & coluerunt, ut scripsisse Lucium Cæsarem lib. 1., & Catonem refert Auctor Origin. Gent. Roman.; solebant enim teste Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 21. pag. 118.: *Mortuis consecratis nomina immutare, nequis putaret eos homines fuisse, nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Læda Nemesis, & Marica Circe, & Ino postquam se precipitavit Leucothoa, materque Matuta, & Melicertes filius ejus Palemon, atque Portumnus*: quo fit post consecrationem facile Latino Jovis nomen fuisse impositum, Latiari cognomento addito, quod Latio præsideret, & ab eo Aborigines, Latini, dicti essent. Cæterum verisimile non est Latinos Picum, Faunum, & Superiores Reges coluisse, Latinum vero non, à quo nomen acceperant, de quo tamen fusius suo loco loquar.

Ut autem Turnus Latinum obiisse cognovit, reintegrato prælio, Mezentii, quem alii Etruscorum, alii Agyllæorum, seu Tyrrenorum Regem vocant, auxilium adscivit. Hoc prælio perhibent non longè à Lavinio commisso, Æneam periisse, & quum ejus corpus quæsitum nusquam compareret, aliis putantibus eum discessisse ad Deos, aliis necatum in Numico, seu Numicio flumine, apud quod pugnatum erat, Latini in fluvii ripa Heroi dicarunt Sacellum cum inscriptione hac teste Dionysio lib. 1.

PATRI DEO INDIGETI QUI
NUMICI AMNIS VNDAS
TEMPERAT.

Auctor vero Originis Gent. Roman. prodit id factum à Latinis, quod Ascanius, & plures testarentur Æneam visum supra Numici ripam eo habitu, armisque, quibus in prælium processerat; Livius vero lib. 1. ait Templum illi fuisse dicatum cum epigraphe:

IOVI INDIGETI.

quam lectionem Festus, Ovidius lib. 14. Metamor., Tibullus lib. 2. Eleg. 6., Servius, & cæteri comprobant. Hoc Templum sunt qui putent ab Ænea dicatum Anchisi Patri, quem ajunt cum Ænea ad Latina litora appulisse, & Lavinii defunctum anno proximo antequam Æneas in Deorum numerum relatus esset teste Dionysio lib. 1., qui tamen falsum id esse asserit. Erat autem tumulus in eo loco non magnus, & circumcincta in ordinem digestæ arbores spectatu dignæ, ubi vota, & donaria Deo facta Latini suspendebant, ut testantur Festus, & Dionysius loco laudato, qui usque ad suum ævum id Templum fuisse scribit.

Inter miracula, quæ accidisse jactabant Latini antequam Æneæ divinos præstitissent honores, illud præcæteris memoratu dignum fuisse scribunt, quod ex eo die, quo ille à Troja egressus est, quotidie Veneris stellam eum comitantem viderit, donec ad Agrum Lauren-tem venisset, quare eum cognovisse dicunt Terras esse fatales teste Virgilio lib. 1. Æneidos:

Matre Dea monstrante viam.

ubi Servius, & Donatus id ipsum affirmant, quæ tamen Poëtica opinamur esse figmenta, quum nemo Romanæ historiæ Scriptorum id enunciet. Produnt etiam Æneam fatidicæ vocis oraculo eruditum, suum triginta porcellos, ut superius diximus, parituram, foetu viso, dixisse, triginta pariter post annos, Trojanos aliam Urbem clarissimi nominis condituros, si Catoni credimus apud Auctorem Originis Gent.

Gent. Roman., cui subscripserunt Dionysius dicto lib. 1., & Virgilius lib. 8. Æneidos. Propterea Lavinienſes ſuis, & porcorum veſtigia Lavinii ſervarunt uſque ad Varronis ætatem, qui lib. 2. cap. 4. de re ruſtic. ſcribit corpus matris fale conſperſum Lavinii à Sacerdotibus monſtrari conſueviſſe: *Parere ſcrofam tot oportet porcos, quot mammas habeat. ſi minus pariat, fructuariam idoneam non eſſe, ſi plures pariat, eſſe portentum. in quo illud antiquiſſimum fuiſſe ſcribitur, quod ſus Æneæ Lavinii triginta porcos pepererit albos; itaque quod portenderit, factum triginta annis, ut Lavinienſes condiderint Oppidum Albam. Huius ſuis, ac porcorum etiam nunc veſtigia apparent Lavinii, quod & Simulacra eorum abenea etiam nunc publico poſita, & corpus matris ab Sacerdotibus, quod in falſura fuerit, demonſtratur: Hæc Varro.*

Dionysius eodem lib. 1. addit Æneam in eo ſitu fœtum ſuis vna cum ſcrofa Diis Penatibus immolaſſe, & Caſam ligneam conſtruſiſſe, quam Lavinienſes ſacram exiſtimantes cæteris inacceſſam ſervabant, quo fit Caſam hanc fuiſſe extra ædem ſacram, ubi matrem porcorum Sacerdotes religioſiſſimè cuſtodiebant, rudique Populo oſtendebant. Pluribus quoque Templis Lavinium Æneas inſtruxit, quorum pleraque uſque ad Adriani Imperatoris ævum duraſſe ſcribit Dionysius lib. 1., & præ cæteris palàm eſt ibi condidiſſe Templum Veneris genitricis, de quo, ſuo loco dicemus. Ab hac Urbe, & ab hiſce Templis, quæ Æneas condidit ferè omnes religioſi ſacrificiorum ritus, quibus Romani uſi ſunt, derivaſſe commemorat Strabo lib. 5.: *Loca ipſa ſunt nobilitata Æneæ peregrinatione, & ſacrificiorum ritus ab illo uſque tempore traditos ſervari ajunt; at quoniam hic non eſt locus, in quo eos narrare oporteat, quum de Lavinio verba facturi erimus, illos enunciabimus.*

Id fanè prætereundum non eſt, morem pro parentibus mortuis ſacrificandi, & parentandi, accenſiſque focis quovis anno genio majorum, dona ſolemnia ferendi, in Latium Æneam invexiſſe, qui Deo tutelari loci illius, ubi Pater tumulatus erat anniverſaria ſolemnia, fecit teſte Ovidio lib. 2. Faſtor.

*Hunc morem Æneas pietatis idoneus Auſtor
Attulit in terras juſte Latine tuas*

Ille Patris genio solemnia dona ferebat

Hinc Populi ritus edidicere pios .

ubi Commentatores scribunt , nefastis Februarii diebus morem hunc à Latinis , & dein à Romanis servatum fuisse . Ab illo quoque , aut Trojana gente introductum esse fertur ; ut mulieres cognatos ore oscularentur teste Plutarcho Problem. cap. 6. : *Probabilior hujus rei causa est , quam scripsit Aristoteles : Illud enim jam vulgatum , & quod jam pridem heroicis temporibus factum fuisse dicitur , in Italia mulieres Trojanæ ut videtur , facere ausæ sunt ; nam quum ad Italiæ litus appulissent , ut viri ad unum omnes relictis navibus in terram , descendissent , naves incederunt ; metu deinde virorum pavidæ , propinquos , ac domesticos complexæ osculando , ac blande appellando , ut cuique occurrissent , facinoris conscientia salutabant ; hoc pacto mitigatis animis , & inter se conciliatis , mansit postea consuetudo , ut hac inter se comitate uterentur , quæ consuetudo Romæ , & in Latio eo usque processerat , ut officii causa usitatum esset erga viros osculis quotidianis in salutatione uti , quam quotidianam osculationem Tiberius edicto sustulit , ut Auctor est Suetonius in Tiberio .*

Præterea meminisse juvat , Numici aquas , quibus submersus tradebatur Æneas , sacras Latinis , Romanisque fuisse ; quandoquidem Servius ad hoc Virgilii carmen lib. 7. Æneidos :

. . . . . Hæc fontis Stagna Numici .

scribit Vestæ nonnisi de hujus fluvii aqua libari licuisse , additque Deæ sacra semel intercepta , quod hunc fluvium Æneæ ætate ingentem , in fontem deinde redactum , ficcatum invenissent .

Hæc sunt quæ Æneas in Latio gessit ; cæterum ejus Comites , qui Lavinium , & quorum dein filii Albam , & Romam incoluerunt plures produntur . Saonem enim narrant ex Samothrace cum Ænea Deos Penates Lavinium transtulisse , ac saliare genus saltandi primum Lavinii instituisse , à quo Salii Sacerdotes dicti sunt , si credimus Festo verbo *Salii* . Nautium quoque Æneæ socium perhibent teste Dionysio lib. 6. , qui de Spurio Nautio Consule loquens : *Familia* , inquit , *natus honestissima , nam auctor ejus generis unus ex Æneæ sociis fuerat , qui Sacerdos Minervæ in æde in arce Ilienfi consecrata , Palladium secum transtulerat , cujus custodia mansit penes successores*

res gentis Nautiæ, & idipsum confirmant Servius ad lib. 2. & 5. *Æneidos*, & Festus lib. 12.; necnon *Ægestum*, cui sacrorum Deorum Penatium cura ab *Ænea* data est. Hic dicitur Deos è Laviniate Templo Albam bis jussu Ascanii transtulisse, & dein, miraculo, ut ferunt, simulacris Lavinium semper reversis, cum sexcentis Viris, qui sacrorum curam gererent, antiquam Urbem remigrasse eodem Dionysio lib. 1. Auctore: Servilium itidem, nam Servilia gens Romæ Consularis genus ab uno *Æneæ* comitum se ducere ostentabat, quamobrem Lavinii primum, dein Albæ confedit, traduxitque eam postmodum in Senatorium ordinem Romæ Tullus Hostilius Rex Alba everfa, testimonio Livii lib. 1., Festi, & Dionysii lib. 3. Apud hanc gentem Senatus Romanus, pro maximis in Rempublicam collatis beneficiis Tridentem, seu Tridentem sacrum, (ut aliquot Codices exhibent) deposuit, cui splendidissimè quot annis familia sacra peragebat, quo die narrant Sacerdotes spectante Populo, non incelebri pompa Tridentem demetitos, ex illius augmine, vel imminutione gentis Serviliæ felicem, vel adversam sortem auspicari consuevisse, ut auctor est Plinius lib. 34. cap. 13. in fine. Pari felicitate Gigania gens à Gia *Æneæ* socio prognata, Albæ manserat; dein Hostilii jussu Senatum Romanum decoravit, id enim habes ex Servio in eum locum *Æneid.* lib. 5,

Ingentemque Gias ingenti mole chimæram.

necnon ex Dionysio lib. 3. qui addit ad Magistratus Romæ gerendos vocatam fuisse Giganiam familiam, & Livio lib. 2. & 3. Sic Cluentiæ familiæ Romæ illustri Cloanthus *Æneæ* comes prima dedit incunabula, ut canit Virgilius dicto lib. 5. *Æneidos*:

. . . . . *Syllaque Cloanthus*

Cærulea, genus unde tibi Romane Cluenti.

& ibi Grammaticus Commentator. Sergestus etiam *Æneæ* socius Sergiæ gentis Romæ Senatoriæ auctor dicitur eodem Virgilio teste loco quo supra, ubi sic ait:

Sergestusque, Domus tenet à quo Sergia nomen,
quod etiam referunt Streynnius, & Fulvius Ursinus de familiis Roman. in *Sergia*. Mnestheus præterea ejusdem comes Memmiæ Consulari Genti nomen dedit, ut Virgilius ibidem est auctor:

Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmi,

& ibi-

& ibidem Commentatores, & Fulvius in Memmia. Junium itidem ferunt cum Ænea in Latium venisse. Hic fuit princeps Junia Gentis Brutorum parentis, & Albæ consenuit, cujus posterii Romam ad summos Magistratus capeffendos migrarunt, ita Dionysius lib. 4., ubi quum Bruti, qui Tarquinium Superbum propulsavit meminisset, sic scribit: *Pater ejus fuit M. Junius ab uno Æneæ sociorum oriundus inter nobilissimos Romanorum ob virtutem habitus*, quod memorant etiam Fulvius Ursinus de familiis Roman. in *Junia Gente*, Streynnius pariter in *Junia*, qui de Acilia Gente scribens notat Aciliam Senatoriam gentem ab Acilio Æneæ socio oriundam, Albæ primum, dein Romæ mansisse.

Atiam & Gentem, unde mater Octaviani Augusti genus duxit, Atim qui cum Ænea Lavinium appulit auctorem indicasse plures commemorant, quamvis Suetonius in Augusto, ac Cicero Philippic. 3. referant hanc Gentem Ariciæ sordidum exercuisse ministerium; Virgilius quippe lib. 5. Æneid. de Ati sic canit:

Alter Atis, genus unde Atii duxere Latini

Parvus Atis, pueroque Puer dilectus Julo,

quo loci Servius, & alii, necnon Fulvius Ursinus in Atia hunc Æneæ socium fuisse tradunt. Ab hac sunt, qui putant Atiliam familiam Consularem derivasse, ut videre est apud eundem Fulvium Ursinum in Atilia in fine, licet Panvinus lib. 1. Fastor. Atiliam Albanam gentem fuisse narret. Cluiliam, quam verius Cloeliam dixeris, Metiam, Quintiliam, & Metiliam ex Alba à Tullo Hostilio Romam traductas, & in Senatum Romanum cooptatas, facile ab Æneæ sociis genus ducere coniecimus ex iis, quæ produnt Dionysius dicto lib. 1. & 3., Livius lib. 1. Streynnius, & Fulvius locis quibus dictarum familiarum meminerunt, & Panvinus de Antiquit. nominib. Roman. Verum de Quintilia consulas Livium lib. 1., & Panvinium loco mox adducto, qui scribunt Quintilios ad Quintilium Aboriginem, qui Fauni ævo Lupercorum Sacerdos fertur, antiquitatem generis referre.

Hæ sunt Triumphales, & Consulares Gentes, quas à sociis Æneæ ortas commemorant; hinc patet errasse quamplures, qui Æneæ adventum fabulosum prodiderunt, putantes contra monitum Livii lib. 1. de

re tam veteri secus affirmare . Horum quippe lapsum facilè intelliges , si consideres Romanos Scriptores , quorum indicem exhibet Theodorus Ryckius de prim. Ital. Colon. cap. 10. , palàm Æneæ appulsum ad latina litora uno ore tradidisse : quibus si addas Templà Lavinii ab illo condita , quæ Dionysii ævo extabant , Ædem sacram supra Numicium amnem ei dicatam , quam Livius loco quo supra , & Dionysius lib. 1. se inspexisse testantur , ejus socios , qui , ut præmisimus , nomen , & meritum tot Consularibus Romæ familiis dederant ; Ritus sacros ab eo , quum Lavinii maneret , institutos , & Albæ Regnum , quod fuisse , atque Æneæ filios tenuisse , aut nemo , aut pauci ex criticis severioribus controvertunt , rem satis apud antiquos exploratam dicces . Quod si adhuc omnia hæc perneges ; fabulosa Templà , & Albanorum Regnum , & fabulares Gentes , quas Romani ab Æneæ comitibus prognatas asseruerunt , atque ritus sacros , quorum Romani Æneam auctorem fecerunt , censere oportebit .

Ne constantem hanc famam aliquis in dubium vocaret , navim Romani ostendebant qua Æneas vectus Lavinium appulerat , & locum , ubi primum in Laurenti Agro castramentatus fuerat . De navi , hæc habet Procopius de Bell. Gotic. lib. 4. cap. 22. : *Romani Urbis studiosi suæ , res omnes patrias retinere , & conservare satagunt , ne quid antiqui decoris Romæ depereat . In his navis Æneæ conditoris Urbis etiam num extat , opinione omninò majus spectaculum ; eam habet navale media in Urbe ad Tiberis ripam constructum , jam , quæ sit ipsius forma , ego testis oculatus exponam . Agebatur uno remorum ordine navis illa sanè ingens , pedes longa centum viginti , lata viginti quinque , alta eatenus , ut remis impelli possit , lignis constat , quorum nullum coagmentatum est à duobus , nec partibus inter se ferro nexis compactum , at sunt omnia simplicia , quod quum famam , tum audientium opinionem excedit , neque alibi , quod equidem sciam , quam in hoc navigio visitur . Carina unius truncus arboris ab extrema puppi ad proram usque pertinet , molli flexu alveum mirificè subiens , & inde rursus aptissimè subrigens sese ad pluteum ; costæ vero omnes , seu ligna crassiora carinæ inserta ejusmodi sunt , ut singulæ ab uno navis latere pervadant ad alterum , & ipsæ ab utroque margine subsidentes concinnam admodum curvaturam efficiunt .*

ciunt . Præterea unaqueque tabula ab extrema puppi ad alteram navigii extremitatem pertingit , ex uno defecta caudice , eoque solum clavos ferreos admisit , ut costis affixa latus componat . Eæ navis hujus structura spectaculum præbet inenarrabile , illorum autem lignorum nullum est putre , nullum cariem sensit , tota navis perinde integra , ac si modo ab artifice suo , quicumque ille fuerit fabricata prodiret , stat adhuc mirum valde in modum .

Haftenus Procopius de navi Æneæ , ex quo oculato teste habes post annum Christi DLVI. , quo ille navim se vidisse scribit , Romanos exactis Imperatoribus id Trophæum in memoriam Æneæ erectum religiosè servasse , unde coniicitur hanc navim in stagno Lavinienfi primum positam , à Latinis , tanquam res sacra custoditam , & dein Romam , Alba everfa traductam fuisse eo animo , ut testarentur adventum Æneæ publicum Latinis Romanisque fuisse , quod ejus spolia adhuc illæsa servarentur ; ex quibus opinio Plutarchi Problem. cap. 6. qui narrat Trojanos naves incendisse , statim ac Laurenti Agrum tenuerunt , minus vera esse deprehenditur , quum Æneæ navis integra Romæ aliquando monstraretur .

Locum autem , ubi primum in Laurenti Agro Æneas castramentatus est , Trojam usque ad Livii , & Dionysii ætatem vocarunt . Hujus rei meminit Livius lib. 1. : *Æneam* , inquit , *fatis constat ab simili clade domo profugum , sed ad majora initia rerum ducentibus fatis , primo in Macedoniam venisse , inde in Siciliam quærentem sedes delatum , ab Sicilia Laurentem Agrum tenuisse : Trojæ & huic loco nomen est : Dionysius etiam lib. 1. : Tandem ad Italiæ Laurentum pervenerunt . Hic invento errorum fine , castra vallo munitæ posuerunt , & locus , in quo tunc castramentati sunt , ab eo tempore Troja vocatur , & à mari distat circiter quatuor stadia : Id ipsum Cato scripsit , qui teste Servio ad lib. 11. Æneidos vers. 316. ita prodit : Cato in Originibus dicit Trojanos à Latino accepisse Agrum inter Laurentum , & Castra Trojana : licet alibi idem Servius ad lib. 7. Æneidos hæc habeat : Et sciendum Civitatem , quam primò fecit Æneas Trojam dictam secundum Catonem , & Livium : ubi tamen improprie Grammaticus Civitatem appellat , quam Livius , Dionysius , immo ipse Cato locum Castrorum , vel ipsa Castra vocant .*

Quam

Quamobrem notandus lapsus Cluverii, qui lib. 3. cap. 5. Ital. Antiq., carmina Virgilii, quibus Caſtri Inui meminit, pleroſque Martialis, & Ovidii verſus referens, in quibus Poëtæ prædicti Caſtra in Agro Laurenti nominant, putat Caſtra, & Caſtrum Inui idem fuiſſe; allucinatur porrò, cum Martialis, & Ovidius loci, qui Caſtra Trojana dicebatur, mentionem faciant, quem locum poſt tempora Livii, & Dionyſii nomen vetus Caſtrorum diu retinuiſſe teſtis eſt Appianus apud Photium pag. 50. editionis Rhotomagenſis, ubi ait *Hiſtoriae totius initium ducit ab Ænea filio Anchisæ nepote Capys, qui Trojano bello interfuit, Ilioque capto, & everſo fugit, & variis jactatus erroribus ad Italiæ quoddam litus Laurens dictum apulit, ubi, & Caſtra illius oſtenduntur, & ab eo oram illam maritimam Trojam dicunt*. Nemo itaque, ut opinor adeo invenietur durus, qui laudatos teſtes de loci nomine tum obtinente inter eos, à quibus potuiſſent redargui, teſtificantes, temere rejeſturus ſit; quod ſi ita eſt, nemo etiam juſtus, & prudens rerum æſtimator, & arbiter, Dionyſii, Livii, Catonis, & aliorum hiſtoricas relationes, & tot monumenta, quibus Latini, & Romani Æneæ adventum aſſeruerunt, revocare in dubium poterit,

CAPUT VI.

De Aſcanio, & aliis Albanorum, ac Latinorum Regibus.

Nea ab hominibus exempto, Aſcanium Latinis imperaſſe ſatis conſtat. Hic fertur filius Æneæ ex Creuſa matre, Ilio incolumi natus, Euryleon primum, dein in exilio comes paternæ fugæ Aſcanius dictus, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat, Livio lib. 1. teſte. Alii hunc Lavinia, & Æneæ filium produnt, & putant non adhuc maturum imperio ſub tutela Lavinia matris ſtetiſſe, ut tradit Roſinus Antiquit. Roman. lib. 1. cap. 1., quem putamus ex Dionyſio lib. 1., & Servio ad lib. 6. Æneidos id accepiſſe. Alii ferunt Aſcanium ex Creuſa Priami filia,

& Ænea progenitum ob insignem virtutem Jovis filium, & per diminutionem declinato paululum nomine, primo Jobum, postea Julum appellatum, ut scribunt Cæsar, & Cato, quos laudat Auctor Originis Gent. Roman. . Dionysius autem lib. 1., Julum affirmat Ascanii filium ab Imperio exclusum, quod idem Auctor, Valerius Maximus, & plures apud Henricum Glareanum Commentatorem Livii lib. 1. sequuntur, quamvis Virgilius lib. 6. Æneidos, Ascanium etiam Julum vocatum, & Ovidius lib. 14. Metamorph., Ascanium binominem scribant.

Is itaque sive ex Lavinia, aut ex Creusa (quod verosimile est) genitus, Lavinienfium, & Latinorum Regno potitus est, fortasse quod Æneæ ex Lavinia proles tunc nata non esset testimonio Dionysii, Livii, & Auctoris Origin. Gent. Roman., atque omnium Romanæ historiæ Scriptorum. Cum igitur summam Imperii Latinorum adeptus esset Ascanius, Mezentius Rex à Rutulis adversus Trojanos in auxilium adscitus, Lausi filii fortitudine collem Laviniae Arcis occupaverat. Latini, qui Arcem tutabantur Legatos ad Mezentium miserunt sciscitatum, qua conditione in deditionem eos accipere vellet, qui cum inter alia onerosa, illud quoque adiiceret, ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur, Ascanius vino ex omni vindemia Jovi publicè consecrato, mori potius, quam servitutem subire edixit, fusoque præsidio, interfectoque Lauso, Mezentium fugam maturare, & pacta accipere coegit, ut memoriæ prodiderunt Lucius Cæsar lib. 1., & Aulus Posthumius in eo volumine, quod de Æneæ adventu conscripsit, quorum meminit Auctor prædictus Originis Gentis Romanæ, quod narrat etiam Dionysius lib. 1. Dies quo id votum ab Ascanio, & universo Latio Jovi conceptum est, solemnis Latinis semper fuit, Romanis etiam, quinimmo perhibent vindemias in Latio à Sacerdotibus publicè factas fuisse, si credimus Varroni de ling. Latin. lib. 5. : *Vinalia à vino, hic dies Jovis, non Veneris. Hujus rei cura non levis in Latio; nam aliquot locis vindemiae primum à Sacerdotibus publicè fiebant, ut Romæ etiam nunc; nam flamen Dialis auspicatur vindemiam, & ut jussit vinum legere, agna Jovi facit, inter cujus exta cesa, & porrecta flamen prorsus vinum legit: unde conicitur morem hunc ad Varronis ætatem in-*
Latio

Latio perstitisse ; id ipsum comprobat Festus : *Rustica*, inquit, *vinalia* appellantur mense Augusto quartodecimo Kalendas Septembris, Jovis dies festus, quia Latini bellum gerentes adversus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicaverunt: Ovidius itidem lib.4. Fastorum v.875.

*Cur igitur festum Veneris Vinalia dicant
Queritis ? & quare sit Jovis ista dies.*

& paulò post v.893.

*Hostica Tyrrheno vota est Vindemia Regi,
Juppiter è Latio palmite dona feres.
Vota valent meliora, cadit Mezentius ingens,
Atque indignanti pectore plangit humum.
Venerat Autumnus calcatis sordidus urvis
Redduntur merito debita vina Jovi.
Dicta dies hinc est Vinalia. Juppiter illam
Vendicat, & festis gaudet inesse suis.*

Qua in re Festus, & Paulus Festi mutilator pluribus locis verbo *Vinalia*, & *Rustica Vinalia*, diem hunc Jovi sacrum, & alterum Veneri dicatum confundunt, eundemque faciunt; sed Scaliger castigationibus suis ad Festum, Vinalia Veneris mense Aprili, Vinalia vero Jovis, quæ & Rustica Vinalia appellabant, Augusto mense celebrata fuisse ostendit, quem Rosinus Antiquit. Roman. lib.4. cap. 12. sequitur; verum tamen de his suo loco fusius agam; nam satis existimo Ascanii gestis conveniens, commemorasse, prædictum diem Festum apud Romanos, & Latinos non incelebrem, quod Ascanius, & Latini eo die Augusti mensis vinum Jovi dicassent.

Trigesimo autem anno post Lavinium conditum, Ascanius ex Oraculo Æneæ dato, seu ut Lavinia Oppidum suum redderet, aliam Urbem condidit. Hanc Albam nominavit, & Longam, Albam ex colore suis, quæ triginta porcellos ediderat, teste Auctore Originis Gent. Roman., sive ab Alba fluvio, quem alii Albulam nuncupant, quo nomine tunc vocatus, qui postea Tiberis dictus est, si credimus Diodoro lib. 1. apud Syncellum pag. 194. & 181.; Longam à situs forma, ut discerneretur ab altera Urbe Latii ejusdem nominis, à qua Albenfes Populi nuncupati sunt, ut cap.2. exposuimus, & testan-

tur Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., Auctor Originis Gent. Roman., & quotquot Romanam historiam composuerunt. In hanc recens conditam Urbem, Ascanius Lavinienſes, & cæteros Latinos, quos commodius habitandi cupido cæpiſſet, tranſtulit, eodem Dionyſio teſte, qui tamen lib. 2. hæc addit: *Porro Albanorum genus mixtum erat ex Arcadibus, & Pelasgis, Epeiſque, Elidenſibus, ac poſtremo Trojanis cum Ænea Veneris, & Anchife filio in Italiam poſt Ilii excidium profeſtis; ſed veriſimile eſt Barbarici etiam generis reliquias nonnullas è vicinis, aut priſcis Incolis cum Græcis ſe conjunxiſſe.* Sacra etiam, & Deos quos è Troja Æneas Lavinium invexerat transferre conatus eſt, ſed prodigio territus abſtinuit. Rem ſatis dilucidè narrat idem Dionyſius lib. 1. hiſce verbis: *Dum autem conderetur (Alba ſcilicet) accidiſſe ferunt mirum prodigium, nam cum Simulacris Deorum, quos Æneas à Troja deſectos Lavinii collocaverat, Templum extructum eſſet cum adyto, & Statuæ à Laviniate Templo in hæc penetralia tranſlate ſequenti nocte clauſis, ut cum maximè foribus, & inviolatis teſto ſimul, atque parietibus, Simulacra mutata ſtatione in priſtinas baſes tranſiſſe reperta ſunt, denuoque Lavinio cum votis, & ſacrificiorum placaminibus tranſportata, in eundem locum, ruruſ, ut ante ſunt reverſa: dubitatum eſt diu, quidnam factò opus eſſet, quum neque ſine Diis Patriis habitandum cenſerent, neque in ſemel reliſtas ſedes remigrandum; tandem placuit ſententia, quæ & religioni Deorum, & utilitati hominum ſatiſfaceret, viſum eſt Simulacra ſuo loco ſinere, & Viros, qui ſacrorum curam gererent ex Alba ad Lavinium incolendum reducere; fuerunt hi ſexcenti numero, commigraruntque illo cum totis familiis Duce Ægeſto (Sergeſto fortalſe, ut plures notant): Hos Deos Romani Penates vocant: quod prodit & Auctor Originis Gent. Roman., ubi teſtatur in Annali Pontificum lib. 4. Cincii, & Cæſaris ſecundo id ſcriptum ſe reperiſſe; atque Valeriuſ Maximuſ lib. 1. cap. 8. de Miraculis titulo *de Diis Trojanis.**

Tenuit Latinorum Regnum Aſcaniuſ annis triginta octo juxta Euſebiuſ in Chronico, ſed juxta computationem Dionyſii, & Syncelli, quam ſequitur Theodoruſ Rickiuſ diſſert. de prim. Ital. Colon. cap. 11. annis triginta ſeptem. Duos ei fuiſſe filioſ tradunt, Juliuſ,

& Aimilium, five Æmilium, à quo Æmiliam gentem Romanam, Scaurorum, Mamertinorum, Lepidorum, & Barbularum parentem prognatam dicunt, teste Felto, & Streynnio de Familiis Romanis in *Aimilia* gente. Julius natu major postulavit in paternum Regnum succedere, Silvius contra Laviniae, & Æneæ filius maternum, & autum Regnum vindicare satagebat, quam litem Latinorum Principes, & populus justo suffragio diremerunt Silvio Imperium concedentes, quod is matre natus esset, ad quam solam universa Latini hæreditas pertineret. Julo vero pro Regno summi Sacerdotii honor traditus est, quod Julia gens laudati Juli proles usque ad Dionysii ævum perpetuo tenuit testimonio ejusdem Dionysii lib. 1., Auctoris Originis Gent. Roman., atque Albani vetusti Lapidis, quem referunt Gruterus, & alii, ex quo apparet Julios perpetuò Sacerdotium Albæ administrasse, de quo suo loco plura dicam. Hinc nota dignus est Livius, qui lib. 1., Silvium Ascanii filium facit, quum tamen is Juli frater consanguineus esset, ut produnt etiam Servius ad lib. 6. Æneidos, & Eusebius in Chronico, qui tamen in alia historia se reperisse scribit, Latinum Silvium Laviniae, & Melampodis filium, fratrem uterinum fuisse hujus Silvii, qui Julum à Regno exclusit.

Silvius itaque natus fertur post Æneæ obitum; quippè cum Lavinia prægnans ab Ænea relicta esset, timens Ascanium privignum, qui Regnum occupaverat, ad Pastorem Tyrrhenum, cui nomen Tyrrhi confugit, apud quem Silvius & natus, & enutritus est, atque à Silva ex oblato sibi casu nomen invenit, quod deinceps in Albanorum Regum progenie mansit, ut laudati Scriptores narrant, inter quos tamen discrimen est; quandoquidem Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 2. cap. 16. interpret factus Virgilii Æneidos lib. 6., ubi Silvium posthumam prolem Æneæ canit, memoriæ prodit, eum non post Æneæ mortem, sed postremo loco, seròque partu patre vivo natum; Dionysius vero, Livius, & Auctor Originis Gent. Roman. loco quo supra, eum Posthumum filium fuisse affirmant, quod verius est. Causam vero, qua is inventus, & cognitus est à Latinis, atque Æneæ filius conclamatus, habes ex eodem Dionysio dicto lib. 1., ubi ita ait: *Tempore autem procedente, ut cognovit Latinos diligentes querere Puellam (Laviniam scilicet), & suspectum esse de ejus nece Ascanium,*

nium, indicavit Tyrrhus rem totam populo, & ipsam una cum puero produxit è nemore: quam rem aliter narrat Auctor Originis Gent. Roman.: At vero, inquit, vulgus Latinum existimans clam ab Ascanio Laviniam interfectam, magnam ei invidiam conflaverat; usque adeo, ut armis quoque ei vim denunciaret; tum Ascanius iurando se purgans, cum nihil apud eos proficeret, petita dilatione, ad inquirendum, iram præsentem vulgi aliquantulum fregit, pollicitusque est se ingentibus præmiis cumulaturum eum, qui sibi Laviniam investigasset, mox recuperatam cum filio in Urbem Lavinium reduxit, dilexitque amore materno, ut scribunt C. Cæsar, & Sextus Gellius in Origin. Gent. Roman. At vero alii tradunt, quod cum Ascanius ab universo populo ad restituendam Laviniam cogeretur, juraretque se neque interemisse, neque sciret ubi esset, Tyrrhum petito silentio in illa concionis frequentia professum indicium, si sibi, Laviniaque, pueroque ex ea nato fides incolumitatis daretur; tumque eum accepta fide, Laviniam in Urbem cum filio reduxisse: quod antequam Alba conderetur factum fuisse idem Auctor scribit. Regnavit Silvius annis viginti novem juxta computationem Dionysii, Eusebii, Syncelli, & aliorum.

Post hunc series Albanorum Regum multifariam exponitur; Dionysius enim dicto lib. I. hisce verbis Reges enumerat: Porro Silvius cum undetriginta annis tenuisset Imperium, Æneam filium, heredem reliquit Principatus, quem regno, & vita exemit annus alter à trigesimo. Post hunc quinquaginta, & unum annos regnavit Latinus, post quem Alba undequadraginta annos; post Albam Capetus viginti sex annis regnat, Capys deinde annis duodetriginta, Calpetus post hunc in Regno annum attigit tredecimum, post quem octenni spatio regnavit Tiberinus, hunc periisse dicunt in commisso juxta fluvium prælio, abreptumque rapidis ejus gurgitibus, fecisse, ut mutato prisco nomine Tiberinus vocaretur pro Albula; Agrippa huic successit, regnavitque annis uno & quadraginta, post Agrippam, undeviginti Alladius, Aventinus post eum successit, à quo nomen uni ex septem Urbis Collibus, tenuitque Regnum annis triginta septem, & post hunc Proca viginti tribus. Hunc proximè sequutus est Amulius, qui Regnum fratri Numitori debitum per injuriam occupavit,

parvit, & per annos quadraginta duos tenuit. Post hunc cæsum à Romulo, & Remo natis Vefiali Virgine, ut mox dicetur, legitimum Regnum ad Numitorem rediit maternum Adolescentium, avum; altero deinde regnantis Numitoris anno, post Ilium Captum CCCCXXXII., Albani Romuli, & Remi ductu Coloniam miferunt Romam.

Hactenus Dionysius, ex quo habes Ascanium triginta septem, Silvium viginti novem, Æneam Silvium triginta & uno, Latinum Silvium quinquaginta & uno, Albam Silvium triginta novem, Capetum Silvium viginti sex, Capyn Silvium viginti octo, Calpetum Silvium trefdecim, Tiberinum Silvium octo, Agrippam Silvium quadraginta & uno, Alladem Silvium, five Alladium decem & novem, Aventinum Silvium triginta septem, Procam Silvium viginti tribus, Amulium Silvium quadraginta duobus, & Numitorem Silvium duobus annis, regnasse.

Livius lib. I. Albanos Reges post Ascanium ita enumerat: *Silvius deinde regnat Ascanii filius casu quodam in silvis natus, is Æneam Silvium creat, is deinde Latinum Silvium, ab eo Colonia aliquot deductæ, Prisci Latini appellati, mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt, Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capys, Capi Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albule amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit, Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius à patre accepto Imperio regnat, Aventino fulmine ipse ictus Regnum per manus tradidit, is sepultus in eo Colle, qui nunc est pars Romanæ Urbis, cognomen Colli fecit, Proca deinde regnat, is Numitorem, & Amulium procreat, Numitori, qui stirpis maximus erat Regnum vetustum, Silviae gentis legat, plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis, pulso fratre Amulius regnat, addit sceleri scelus, stirpem fratris virilem interimit: Ita Livius, qui statim exponit quo artificio Romulus, atque Remus Numitorem avum Regem Albanorum fecerint.*

Auctor Originis Gent. Roman. hoc modo Reges Albanos refert: *At Ascanius post quam excessisset è vita inter Julum filium ejus, & Silvium Posthumum, qui ex Lavinia genitus erat de obtinendo*
impe-

imperio orta contentio est, cum dubitaretur, an Æneæ filius, aut nepos potior esset, permissa disceptatione ejus rei, ab universis Rex Silvius declaratus est. Ejusdem posterī omnes cognomento Silvii usque ad conditam Romam Albæ regnaverunt, ut est scriptum Annalium Pontificalium lib. 4. Igitur regnante Latino Silvio Colonia deductæ sunt Præneste &c. Post eum regnavit Tiberius Silvius Silvii filius, qui cum adversus finitimos bella inferentes copias eduxisset inter præliantes depulsus, in Albulam fluvium deperiit, mutandique nominis extitit causa, ut scribunt Lucius Cincius lib. 1., Lucatius lib. 3. Post eum regnavit Aremulus Silvius, qui tantæ superbiæ non adversum homines modo, sed etiam Deos fuisse traditur, ut prædicaret se superiorem esse ipso Jove, ac tonante Cœlo, militibus imperaret, ut telis Clypeos quaterent, dictaretque clariorem sonum se facere, qui tamen præsentī affectus est pœna, nam fulmine ictus raptusque turbine, in Albanum Lacum præcipitatus est, ut scriptum est Annalium lib. 6., & Epitomatū Pisonis 2., Aufidius sanè in Epitomis, & Domitius lib. 1., non fulmine ictum, sed terræmotu prolapsū & simul cum eo Regiam in Albanum lacum tradunt. Post illum regnavit Aventinus Silvius, isque finitimis bellum inferentibus, in dimicando circumventus, ab hostibus prostratus est, ac sepultus circa radices montis, cui ex se nomen dedit, ut scribit Julius Cæsar lib. 2. Post eum Silvius Procas Rex Albanorum, duos filios Numitorem, & Amulium æquis partibus hæredes instituit. Tum Amulius in una parte Regnum tantummodo, in altera totius patrimonii summam, atque omnem paternorum bonorum substantiam posuit, fratrique Numitori, quod major natus erat, optionem dedit, ut ex his utrum mallet eligeret. Numitor cum privatum omne cum facultatibus, Regno prætulisset, Amulius Regnum obtinuit, quod ut firmissimè possideret Numitoris fratris sui filium in venando interimendum curavit.

Ovidius lib. 14. Metamorphoseon horum Regum seriem sic narrat v. 609.

Inde sub Ascanii ditione binominis Alba
Resque Latina fuit: succedit Silvius illi
Quo satus, antiquo tenuit repetita Latinus
Nomina cum sceptro: clarus subit Alba Latino:

*Epitus ex illo . post hunc Capetusque , Capysque ;
Sed Capys ante fuit . Regnum Tiberinus ab illis
Cepit , & in Tusci demersus fluminis undis
Nomina fecit aque : de quo Remulusque , feroxque
Acrota sunt geniti : Remulus maturior annis
Fulmineo periit imitator fulminis ictu .
Fratre suo sceptrum moderatior Acrota forti
Tradit Aventino : qui quo regnarat , eodem
Monte jacet positus : tribuitque vocabula monti .*

Veruntamen lib.4. Fastor. , Albæ Regis , & aliorum sic meminit :

*Venimus ad felix aliquando nomen Juli
Unde domus Teucros Julia tangit Avos .
Posthumus huic , qui quod silvis est natus in altis
Silvius in Latia Gente vocatus erat .
Isque Latine tibi Pater est , subit Alba Latinum ,
Proximus est titulis Epitus , Alba , tuis .
Ille dedit capte repetita vocabula Troje
Et tuus est idem Calpete factus Avus ,
Cumque Patris regnum post hunc Tiberinus haberet ;
Dicitur in Tuscæ gurgite mersus aque .
Jam tamen Agrippam natum , Remulumque nepotem
Viderat , in Remulum fulmina missa ferunt .
Venit Aventinus post hos , locus unde vocatur ,
Mons , quoque post illum tradita regna Procæ :
Quem sequitur duri Numitor germanus Amuli .
Ilia cum Lauso de Numitore sati .
Ense cadit Patruï Lausus , placet Ilia Marti
Teque parit gemino junctæ Quirine Remo .*

Unde habes indicem Regum , quem Ovidius exhibet , mutilum & erroneum esse ; quippè Æneas Silvius deest , Epitus additur , Acrota etiam , & Palatinus , & lib. 14. Metamorph. loco Agrippæ Remulus , ac Procæ Palatinus positus est , licet aliter scriptum sit in lib.4. Fastor.

Eusebius in Chronico Afcanium Silvium Æneæ filium , Æneam Silvium , Latinum Silvium , Albam Silvium , Silvium Athim , sive Ægyptum , Capyn Silvium , Calpetum , non Carpentum , ut alii legunt ,

Tiberinum, Agrippam Remulum, Aventinum, Procam Silvium, (qui Phocas in aliquibus exemplaribus mendose legitur) & Amulium, Albanis Regibus accenset, quo fit, Eusebium cum Dionysio, & Ovidio haud convenire: quinimmo annorum seriem subiiciens, Ascanio triginta octo, Latino Silvio quinquaginta, Agrippæ quadraginta, Amulio vero quadraginta quatuor annos assignat, quod Dionysii computationi adversatur; veruntamen in Eusebii Codicibus MSS. aliter legitur, quam in vulgatis editionibus; nam sextus Rex in membranis dicitur Albas Silvius, septimus Atys Silvius; sive Ægyptus Silvius, nonus Carpentus Silvius, duodecimus Aremulus Silvius, ut Sylburgius commentator Dionysii infra adducendus testatur. Syncellus vero cujus sententiam exponit Rickius de prim. Ital. Colon. cap. 11., nomina, & annorum seriem diversam facit ab aliis; quandoquidem post Ascanium, & Silvium, Julium Regem facit, quem diximus à Regno exclusum. Post hos Æneam Silvium, alterumque Silvium, & Anchisen prodit, quem nemo, præter eum nominat. Anchisæ successisse ait Ægyptum, quem eundem & Atym Eusebius refert; Ægypti successorem profert Caspum loco Capys, inde immediatè ponit Tiberium, Tiberinum scilicet, & Aremulum, quem Regnum reliquisse scribit Carmento, & post eum Silvium Procam, Amulium, & Numitorem subiicit. Ascanio triginta septem, Silvio vigintinovem, Julio Silvio triginta & unum, Æneæ Silvio quinquaginta, Silvio triginta, Anchisæ decem, Ægyptio Silvio viginti, Caspo triginta & unum, Tiberio quinquaginta & unum, Aremulo decem & novem, Carmento sexdecim, Silvio decem & octo, Procæ triginta duos, Amulio tres & viginti, Numitori tandem duos Regni annos assignat.

At Richardus Streynnius de Gente Romana tit. de Silvia Gente, paulò post principium libri, prædictorum Regum genealogiam ita narrat: *Silviæ Gentis tres omnino familias in veterum annalium monumentis fuisse comperimus. Quarum prima Æneæ est, qui Patre Anchise natus, post mortem Latini soceri Latinorum Regnum obtinuit. Hic duos reliquit filios superstites, Ascanium Creusa matre, Ilio adhuc incolumi natum, & Silvium, Latini Regis ex Lavinia filia nepotem, Æneæ in Regno successit Ascanius major natu filius,*
Asca-

Ascanio Silvius frater, excluso Julo Ascanii filio, quem Julii, gentis suæ auctorem, & familiæ principem nominant: Silvio autem Æneas Silvius successit, Æneæ Latinus Silvius. Lavinia, & Melampodis filius, Silvii primi frater uterinus. Hæc prima Latinorum Regum familia est. Altera Albæ Silvii ab antiquis traditur; ex Alba Atys ortus est, Ati Capys, Capi Capetus, Capeto Tiberinus, Tiberino Agrippa, cui Romulus filius, Romulo Aventinus in Regni hereditatem successit. Hinc tertia familia initium sumpsit, ubi ad Procam Silvium Latinorum Regnum translatum est, à quo rerum Romanarum Auctores historiam suam penè omnes exordiuntur. Proca filios habuit Numitorem, & Amulium, Amulius Regnum, vi occupavit, quo occiso Numitor in Regnum est restitutus avus maternus Romuli, & Remi.

Ad evincendum itaque discrimen, quod inter Ovidium, Dionysium, Livium, Eusebium, & Auctorem Origin. Gent. Roman. intercedit, Henricus Glareanus Vir eruditissimus in Comment. ad Livium lib. I., typum composuit; & similem Fridericus Sylburgius in annotat. ad Dionysium lib. I., & Rickius loco mox adducto subnectunt, apud quos statim intelliges reliqua in quo discrimine versentur. Ex his conjicitur in quinque primis Regibus usque ad Albam omnes inter se convenire, Syncello excepto, qui cognomentum Albæ, Silvium scilicet solummodo enunciat, in reliquis vero haud concordēs esse. Quamobrem Henricus Glareanus loco adducto, id accidisse putat, quod uni Regi varia fuerint nomina, exemplo Ascanii, quem ut diximus, Ovidius binominem appellat. Ego vero puto, in re tam vetusta, quid in causa erroris sit, incertum esse; nam ipsi veteres Romani Scriptores, aut omnes Reges non produnt, aut in eorum nomine, ætate, & gestis diversa sentiunt, cum tamen longè ante Dionysii ævum scripserint. Quinimmo Virgilius ipse, qui ut Juliæ gentis gratiam aucuparetur Poëma edidit, lib. 6. Æneidos mutilum Regum Albanorum indicem exhibuit, Ovidius itidem, atque Auctor Originis Gent. Roman., & Livius, annos, quibus illi regnarunt pro certo se affirmare posse diffidit; unde fit sententiam Dionysii esse amplectendam potius, quam Eusebii, & Syncelli, quorum sicuti ferrior ætas, & in Chronologicis peritia minor, sic inferior est auctoritas.

Porro advertendum puto Æneam ex albo Regum Albanorum delendum, quippè is neque Albanorum Rex fuit, neque ejus ætate Alba condita est, Latinorum enim Regnum tenuit, sicuti Picus, Faunus, & Latinus, quos Dionysius, Livius, & quotquot supra citavimus Albanorum Regibus non accensent. Quod si causam quæras, cur Dionysius, & cæteri Æneam primum Albanorum Regem faciant, ea in promptu est ni fallor, quod nempe Romani, qui ab Albanis Regibus sese genitos gloriabantur, Æneam, quem Regum stirpem, & Heroum principem dicebant, auctorem originum suarum indicare ostentarunt hac de causa, ut palàm facerent ad Æneam, & Trojanos se origines suas referre. Legati Romanorum, qui ad petendam matrem Idæam anno V.C.DXLIX. Pessinuntem missi sunt, Attalo Regi hanc originem venditarunt, ut Herodianus lib. I. cap. I I. auctor est; quinimmo quo primum eorum Imperium extra Italiam extensum est, in fœdere Pacis cum Antiocho magno initæ anno V.C.DLXV. *Iliensibus*, teste Livio lib. 38. cap. 39. *Rhoeteum* & *Gergithum* addiderunt, non tam ob recentia merita, quam originum memoriam. Postea Seleuco Philopatori Antiochi hujus filio, *Senatus Populusque Romanus amicitiam*, & *societatem* ita demum pollicitus est, si *con-sanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes præstitissent*; cuius rei meminit Suetonius in Claudio cap. 25.; & quum Scipio, quem Asiaticum dicunt, *Dardanum primum deinde Rhoeteum, inde Ilium processisset, castrisque in campo, qui est subiectus mœnibus, positis, in Urbem, Arcemque ascendisset*, sacrificasse fertur, *Minervæ Præfidi Arcis, Iliensibus in omni rerum, verborumque honore ab se oriundos Romanos proferentibus*, & *Romanis latis origine sua*, ut notat Livius lib. 7. Hinc Sulla confecto Mithridatico bello primo, exutoque Fimbria, Ilienses liberos pronunciavit, atque inter Romani Populi socios adscripsit, si credimus Straboni lib. 13. pag. 594. Cæsar Dictator, qui ab Julio Æneæ filio originem arcescebat, præter libertatem, immunitatemque, agrum etiam attribuit, eodem Strabone teste. Sub Claudio quum controversia super his privilegiis iis relata esset, Nero sexdecim tunc annos natus defendit Græca oratione, & ut publico munere solverentur impetravit, Suetonio in Nerone cap. 7., & Tacito lib. 12. cap. 58. testibus, quod & Juris Consulti comprobant,

ut

ut legitur in lege 17. de excusat. l. 1. ad municipal. Hinc etiam locum, ubi Æneas in litore Lavinienſi caſtrametatus eſt, Trojam ſemper nominarunt, & navim Æneæ Romæ in navali uſque ad Procopii ætatem ſervarunt intactam, ut ſuperiori Capite dictum eſt, & Lavinium, Ilium Lavinium nuncuparunt teſtimonio Plinii hiſt. natural. lib. 3. cap. 5., aut ex aliorum computatione cap. 9., ut innuerent eam Urbem fuiſſe ſedem Ilienſium, & Æneæ, ad quos origines ſuas referebant, uti ex prædictis patuit.

Haſtenus de Albanis Regibus, quorum geſta quamvis Romanæ hiſtoriæ Scriptores ſileant, attamen non deſunt, qui eadem, fuſius referant. Hi ſunt Annius Viterbienſis, & Inghiramius, quorum alter, ut ſepè dixi, è tumulo Fabium Piſtorem, Catonem, & Sempronium vocavit, alter Scornelli Ruri ſuo veteres memorias, quas ipſe tumulaverat, ſe effodiſſe ſimulavit. At quæ iſti impoſtores produnt, ſepulta jaceant; nam quæ ſunt Poëticiſ magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis, non dicam affirmare, ſed nec etiam referre, haud eſt in animo. Pauca igitur laudatorum Regum facta, quæ ex Romanis hiſtoricis deprompta ſunt memoriæ tradam. Ferunt Alladio, qui poſt Agrippam regnavit, tyrannicum, Diisſque inviſum ingenium fuiſſe; is Deorum contemptor, *commentus eſt quomodo tonitrua, & fulmina imitaretur, ut Civibus hoc terrore attonitis haberetur pro Deo, ſed imbribus, & veris fulminibus in ejus ædes irruentibus, ſtagnoque, juxta quod habitabat præter ſolitum exundante, diluvio cum tota domo abſorptus eſt*, ut auctor eſt Dionyſius lib. 1. . Id tamen accidiffe Aremulo Silvio teſtantur Ovidius loco mox adducto, & Auctor Origin. Gent. Roman., qui in Annal. lib. 6., & apud Piſonem ita ſcriptum ſe reperiſſe addit, ſubditque Aufidium, & Domitium putaffe hunc non fulmine iſtum, ſed terræmotu prolapſum & ſimul cum eo Regiam in Albanum lacum. Propterea ſunt, qui hunc Tremulum Silvium nuncupent, ut videre eſt apud Holſtenium in annotat. ad Cluverium Ital. antiquit. pag. 908., qui ex hoc colligit Arcem Albanam, quam Rēges incolebant, eo loci fuiſſe, ubi nunc Caſtellum Gandulphi, quippè ſi teſtimonio antiquorum Regia erat juxta Albanum lacum, adeoque finitima, ut in lacum terræmotu prolapſa ſit, quinimmo decreſcente lacu,

lacu, & aquis decedentibus per tranquillitatem usque ad Dionysii ætatem spectabantur diruta atria, & alia habitationis vestigia; vix assignari potest locus historiæ conveniens præter situm laudatum, nam sub hac Arce in tumulo eminentiore posita, margo lacus admodum præceps est, & insipientibus præbet ruinæ huiusmodi suspicionem, licet hoc incertum sit, quum Dionysius eodem lib. 1. referat Albam inter montem Albanum, & lacum conditam fuisse, unde locus Regiæ absorptus poterat esse situs in conspectu Arcis Gandulphæ, ubi nunc Conventus Ordinis S. Francisci, & Rus, quod *Palazzolam* vulgo dicunt, vel in alia parte, ubi Capuccinorum ædes spectatu digna visitur, de quibus plura suo loco dicam. Ex quibus nihil fallor conjicitur, Alladium Dionysii eundem fuisse, atque Aremulum Auctoris Origin. Gent. Roman., & Remulum Ovidii, ac Aremulum Eusebii, nam, sive is fulmine ictus, sive terræmotu absorptus fuerit, idem tamen est, quo fit plura nomina Alladio fuisse.

Nicolaus Doglionus in Compend. histor. Mund. par. 2. pag. 150. tradit Silvium Posthumum ad Britannia litora appulsum, Insulam, Gigantibus pulsus, Latinis suis, quos ibi Colonos reliquit, concessisse, quæ tamen ex Annio Viterbiensi deprompsisse videtur. Tiberini sepulchrum, & obitum à Livio, Dionysio, Auctore Orig. Gent. Roman., & aliis satis descriptum est; verumtamen Varro de ling. Latin. lib. 4. prodit non defuisse, qui dixerint à vicino Regulo Vejentium Dehebro fluvium, qui Romam alluit, primo Dehebrum, dein Tiberinum appellatum, quod Tiberinus Rex in eo submersus, & sepultus esset. Servius autem ad lib. 3. Æneidos scribit hunc fluvium Albulam dictum, Sicanos primos Latii accolæ ad imaginem Fossæ Syracusanæ Tibrin vocasse, ut superiori Capite 1. fusius dictum est. Capyn Albanorum Regem, Capuam condidisse affirmant Eutropius lib. 1. cap. 3., atque Isidorus etymolog. lib. 15. cap. 1.: *Capuam Capys Silvius Albanorum Rex construxit, appellatamque à nomine Conditoris*: quod tradere videtur etiam Ovidius lib. 4. Fastor. in carminibus mox relatis. Alii vero putant hanc Urbem fundasse Capyn sobrinum Æneæ, inter quos est Virgilius lib. 10. Æneidos:

Et Capys, hinc nomen Campanæ dicitur Urbi,
ubi Servius: *Cœlius Trojanorum Capyn condidisse Capuam tradidit,*
eum-

eumque Æneæ fuisse sobrinum : & ad lib. 1. ita ait : *non sine causa* Antenoris posuit exemplum , quum multi evaserint Trajanorum periculum , ut Capys , qui Campaniam tenuit , Helenus qui Macedoniam , ut alii , qui Sardiniam secundum Sallustium . Et Lucanus lib. 2. loquens de Pompejo , qui initio belli civilis cum Cæsare Capuæ manfit , sic canit :

*Interea trepido discedens agmine Magnus
Mœnia Dardanii tenuit Campana Coloni
Hæc placuit belli sedes . . . . .*

Ac Statius carm. 5. lib. 3. Silvar. Capuam hoc modo describit :

*. . . . . At hic magnæ tractus imitantia Romæ
Quæ Capys advectis complevit mœnia Teucris .*

Plerique autumant Capyn filium Assaraci , & Patrem Anchisæ , avumque Æneæ , Capuæ conditorem fuisse , ut patet ex Silio lib. 11. belli Punici , qui Convivium quod Capuani Annibali exhibuerunt , & Genealogiam Urbis laudatæ Fundatoris hisce versibus describit.

*Jamque Jovem , & letos per furta canebat amores
Electræque Thoros Atlantidos , unde creatus
Proles digna Deum , tum Dardanus , isque Tonanti
Ut det Eriethonium magna de stirpe nepotem
Hinc Tros , hinc Ilus , generis tunc ordine longo
Assaracus , nulloque minor famæ , manu ve
Tum Capys ut primus dederit sua nomina muris
Concelebrant plausu pariter Sidonia pubes ,
Campanæque manus . . . . .*

sed hæc , & similia è fabulis deprompta sunt , teste Dionysio lib. 1. his verbis : *Alii dicunt Ænea defuncto , Ascanium ex asse Regni heredem relictum , assumpto Principatu , agros , & opes Latinorum tripartito divisisse cum Romulo , & Remo fratribus , ipsum deinde Albam condidisse , & alia quedam Oppida , Romulum vero Capuam à Capy proavo denominatam , Anchisam de Anchisæ avi sui nomine , de patris autem nomine Æneam , quæ postea fuit Janiculum , Romam quoque de suo : hæc Dionysius , qui ait has fabulas esse ; & sanè Strabo lib. 5. hæc de Capuæ nomine habet : Tyrrhenos cum XII. Urbes habitarent , quæ earum quasi caput esset , ea de causa Capuam.*

nuncupasse: & propè finem: *At vero in Mediterraneis est Capua, revera id, quod nomine ejus significatur*; unde fit eam Urbem, non à Capy, sed quod caput, & princeps Urbium Tyrrenorum esset, denominatam, quibus si addas hanc fabulam à Græcis ortam, quod illi narrarent Æneam in Arcadia Capuam condidisse, nomine Oppido à Capy facto, ut notat idem Strabo lib. 13., & Capuam in Latinorum priscorum Urbibus à Latii Regibus constructis, non esse numeratam, immo Etruscorum Urbem vetustissimam fuisse, atque à Capy Etruscorum Duce, vel à campestri agro appellatam, ut auctor est Livius lib. 4.; facile Poëticis figmentis accedere sententiam illorum, qui eam à Capy Latinorum Rege conditam affirmant intelliges; quamobrem ex prædictis Peregrini de apparat. antiquit. Capuæ disc. 4. cap. 7., & Cluverii Ital. antiq. lib. 3. sententiam minus veram putamus, affirmantes Ascanium præter Albam, Fidenas, & Antium, ut auctor est Solinus lib. 2., Latinum Silvium, Prænesten, Tibur, Gabios, Tusculum, Coram, Pometiam, Locros, Crustumium, Cameriam, Bovillas, Nomentum, Collatiam, Castrum Inui, & Bolam, cæterosque Albanos Reges plura Oppida condidisse, aut Colonias Albanorum deduxisse, quæ Latinorum priscorum Coloniae dictæ sunt, & quas cap. 2. recensuimus; & quamvis Dionysius lib. 1. & alii, Albam triginta Coloniarum, & Urbium matrem appellent, attamen multo plures fuerunt Coloniae, quas Albanos Reges in antiquo Latio deduxisse constat; nam non omnes ab Albanis conditæ, sed quum Urbes jam essent, Colonis frequentatæ sunt, ut Tusculum, Antium, Circæjum, Labici, Prænestes, Gabii, Cora, Setia, Lanuvium, Lavinium, Laurentum, & Locri, quam Urbem ajunt à Locro Phœacis filio, & viro Laurinæ Latini antiqui Latii Regis filia conditam, si credimus Cononi apud Photium narrat. 3., & Rickio de primis Ital. Colon. cap. 11., qui putat eam Urbem in Corcyrae Insula tanto intervallo extra Latium positam contra sententiam Auctoris Origin. Gent. Roman., qui plura Oppida circumquaque Albam, inter quæ Locros ponit, à Latino Silvio Colonias deductas prodit; ex quo patet Locros in situ prisci Latii fuisse, quamvis & alia ejusdem nominis Urbs, ab hac longè distans Corcyrae, seu apud Epirophyros esset. Hic finis Albanorum Regni, unde Romanum Imperium ortum est.

CAPUT VII.

De ornatu Regio, & comptu Albanorum Principum.

Egius Albanorum Principum cultus hic dicitur: Capillatos, & intonsos Albæ Reges fuisse indicabant priscæ Statuæ in Latinorum Foris, & Templis positæ, exhibentes Regium caput cum capillis, & barba prolixa, quod etiam apparet ex more Latinorum, & Rōmanorum, qui usque ad annum V.C. 454., capillos, & barbam magnam aluerunt, ut auctor est Varro apud Plinium lib. 7. cap. 59., & Aulum Gellium Noct. Atticar. lib. 3. cap. 4. Tonsores namque primum in Latium venisse ex Sicilia dicuntur post annum jam enunciatum, eosque adduxisse P. Ticinium Menam, ut scriptum in Foro Ardeæ literis extabat, teste Varrone de Re Rustic. lib. 2. cap. 11.; hinc Ovidius lib. 2. Fastor. sic canit:

Denique quodcunque est, quo corpora nostra piantur

Hoc apud intonsos nomen habebat avos.

ubi intonsos avos dicens, antiquos Latinos, & Romanos capillatos intellexit, de quo etiam Lucanus lib. 2.

Ille nec horrificam sancto dimovit ab ore

Cæsariem, duroque admisit gaudia vultu

Ullt primum tolli feralia viderat arma

Intonsos rigidam in frontem descendere canos

Passus erat, mœstamque genis increescere barbam.

Trabeatos incessisse Latinorum, & Albanorum Reges satis dilucidum est testimonio Plutarchi in Romulo, & Commentatorum Ovidii ad lib. 1. Fastor. ad illud:

Hoc igitur vidit Trabeati cura Quirini.

ubi Petrus Marsus notat Romulum exemplo Albanorum Regum, Trabeam gestasse, quod etiam refert Virgilius ad lib. 7. Æneidos:

Ipse Quirinali Trabea, cinctuque Gabino . . .

Insignis . . .

ubi Servius ex Suetonii auctoritate lib. de Vestium generibus, Tra-

bearum tria genera ponit : *Unum Diis consecratum , quod est tantum è purpura ; aliud Regum , quod est purpureum , habet tamen album mixtum , fuitque , teste Virgilio lib. 11. , Romæ Regum insigne ; tertium augurale , quod est è purpura, & cocco .*

Cujusmodi autem ea vestis fuerit, satis constat ex Dionysio lib.2. : *Togisque prætextis, & fibula adstrictis induti, quas vocant Trabeas, quæ vestis apud Romanos honoratioribus est propria : & iterum lib.6. : Et palmatis è purpura togis amicti, quas vocant Trabeas : ex quibus patet Trabeas Regum fuisse togatas vestes, purpura albo mixta circumductas sub tegmine puniceo, quas aureæ fibulæ annectebant, ut Marfus explicat. Trabeis usi sunt Romanorum Reges, & præsertim Romulus ex Ovidio lib.2. Fastor., Dionysio lib.2., & Plinio lib.9. cap.39., inde Consules testimonio ejusdem Dionysii lib.5., Ammiani Marcellini lib.26., & Aufonii in Protreptico :*

*Ut Trabeam, pictamque togam mea præmia Consul
Induerer, fastisque meis prælatus haberer .*

Duces quoque, & Augures, Equites etiam Romani Idibus tantum Julii, si credimus Dionysio eodem lib.5., & Valerio Maximo lib.2. cap.1. trabea utebantur.

Aliud vestimenti Regii genus Læna dicitur. hanc Virgilius lib.4. Æncidos, Æneæ, Latinisque Regibus tribuit, & Servius ibidem, immo juxta Jubæ dictum relatum à Plutarcho in Numa, Vestes Regiæ in Latio Lænæ, & Clænæ appellatæ sunt, quæ vestis ita dicta est, quod de lana multa facta esset, erat autem duarum Togarum instar, ut auctor est Varro lib.4. de ling. Latin., & propriè Toga duplex, amictusque angularis, ut ait Servius. Festus de verbor. significat. id Tuscum, seu verius Græcum nomen, & Græcis priscis familiare vestimentum fuisse refert.

Nonius vero lib. de vestimentorum generibus putat Lænā esse vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur, propterea Dionysius lib.6. Castorem, & Pollucem Græcorum Numina, bellicas indutos Lænas in Foro Romano apparuisse scribit, & Cicero de clar. Oratorib. docet Lænā fuisse etiam Vestem Sacerdotalem, qua flamines uti solebant, quum sacrificia facerent. Conjicitur etiam ex Suetonio in Cæsare cap.45. Latum Clavum genus vestimen-

stimenti Albanorum Regum fuisse; is enim de Cæsare loquens hæc habet: *Etiam cultu notabilem ferunt: usum enim lato clavo ad manus fimbriato, nec ut unquam aliter quam super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura, unde emanasse Syllæ dictum, Optimates sæpius admonentis, ut malè præcinctum puerum caverent*: unde patet hanc vestem semper Cæsarem induisse; itaque cum Dio lib. 43. referat, Cæsarem vestimenta Albanorum Regum, ad quos genus referebat, gestare affectasse, hinc arguimus Latum Clavum, quo is semper amictus incedebat, genus vestimenti Albanorum Regum fuisse; ferunt autem latum clavum tunicam latis clavis ornata esse, qui clavi erant ornamenta quædam purpurea, instar clavorum tunicis attexta, seu fortasse assuta, à quibus latus clavus dictus est, ut notatur apud Festum verbo *Picta*, & Varronem lib. 8. de ling. Lat.

Insigne etiam laudatorum Regum fertur Toga prætexta, si Zonaræ apud Valtrinum de Re Militar. lib. 7. cap. 9. fides præstanda est; is quippe scribit Romulum tunica purpurea Toga prætexta, rubrisque calceis usum exemplo Albanorum Principum: quæ tamen incerta sunt, quandoquidem ex Plinio lib. 9. cap. 39. habes Tullum Hostilium è Regibus primum Togam prætextam induisse; ex Livio vero lib. 1. eam Togam apud Romanos ab Etruscis suntam fuisse, quod tamen Zonaræ testimonium obumbrare non videtur, cum Etruscorum plura ad præcos Latinos transiisse perspicuum sit.

Hæ traduntur Albanorum Regum vestes. cæterum eorum calcei hi dicuntur, Mullei scilicet, & Tyrrheni; Mulleorum ita meminit Festus: *Mulleos*, inquit, *calceamentorum ajunt esse, quibus Albanorum Reges primi, deinde Patricii usi sunt*, quod probat auctoritate Catonis, item Titinnii in Setina. Mulleos putat Festus dictos à mullando, idest suendo, sed Scaliger sic vocatos scribit à mulli rubro colore, cum purpurei essent, quod verius est; nam Dio lib. 43. referens Cæsarem gestasse Mulleos, ut Albani Reges consueverant, quos Auctores familiæ suæ jactabat, eos rubros calceos vocat. Zonaras etiam superius adductus, & Plinius lib. 9. cap. 17. auctoritate Fenestellæ tradit Mullo pisci datum nomen à Mulleorum calceamentorum colore, ipsumque Mullum, ut paulò post subdit, expirantem versicolori quadam, & numerosa varietate spectari, unde fit

Mulleos præter rubrum, alios colores exhibuisse; hos calceos Aurelianus Princeps viris omnibus Patriciis ademit, & mulieribus reliquit, ut testatur Vopiscus in vita illius ad finem.

Malleis Reges Albæ Lunulas annectebant, idest fibulas eburneas corniculantes Lunæ instar, quem morem ab Arcadibus, qui cum Evandro Latium appulsi sunt, deductum fuisse perhibent; Arcades enim Profelenes appellati sunt, hoc est Antelunares, & ut ostenderent se ante Lunam natos, eo fibulæ genere usi sunt, acsi Lunam sub pedibus haberent, ut auctor est Plutarchus Problem. cap. 76. ex quo illud Juvenalis Satyr. 7.

. . . . . *Et nobilis, Et generosus*

Appositam nigre Lunam subtextit alute.

quibus alludit & Ovidius Fastor. lib. 1.

Orta prior Luna (de se si creditur ipsi)

A magno tellus Arcade nomen habet.

Idem lib. 2.

Ante Jovem genitum terras habuisse feruntur

Arcades, Et Luna gens prior illa fuit.

Unde à Numa institutum ferunt, ut Senatores eorumque Posteriores nigris calceis Lunas annecterent; Sic nobiles Latinæ Matronæ, ut ad Evandrum, Arcadesque genus referrent, Lunulas, bullas scilicet Lunæ instar, gestare consueverunt. Erat autem Lunula muliebri mundus collum ambiens, & in formam orbicularem compositus, quem sibi mulieres circumponebant, ut collum palam ostentarent, prout ex Isidori Etymologiis lib. 19. cap. 31., Cypriano de Habitu & Disciplina Virginum, & alijs scribit Joannes Smetius in Antiquitatibus Neomagentibus pag. 119., qui addit hanc Lunulam instar Lunæ femiplenæ fuisse.

Tyrrhenos & Reges Albanorum calceos primum gessisse putat Vossius de Idololatria lib. 4. cap. 5., ubi memorat Mulleos aluminatos, & repandos fuisse Senatorum, & Patriciorum, non Regum Latii, dein Equitum Romanorum, & tandem Militum, quod tamen ex jam allatis erroneum videtur. Porro Salmasius ad Vopiscum refert Mulleos, Tyrrhenicos etiam dictos, quod eorum factura Tuscanica esset, ut patet ex Virgilio lib. 8. Æneidos, & Dacerio Commentatore.

Felli.

Festi . Insigne demum Regium erat hasta, hanc Albani Principes pro Diademate habuerunt, & Græci sceptrum dixere; quippe quum ab origine rerum veteres Latini hastas pro Diis immortalibus coluissent, & in vetusti cultus memoriam Deorum simulacris hastas adderent, quinimmo Romani hastas pro Marte venerarentur testimonio Varronis, quem citat Arnobius contra Gentes lib. 5., hinc factum est eorum Reges pro Sceptro, & Diademate solas hastas gestasse, ut ita Diis similes dicerentur, ut auctor est Justinus lib. 43., & adnotat Vossius de Idololatria lib. 9. cap. 5.; Hastam vero puram, nullo scilicet ferro munitam fuisse comperimus ex Virgilio lib. 6. Æncidos, qui de Silvio Albanorum Rege sic canit:

Ille vides pura juvenis, qui nititur hasta.

ubi Servius, & Donatus tradunt hanc hastam puram insigne Albanorum Regum fuisse, qua deinde donabantur plerumque apud Romanos ii Milites, qui primum militare facinus in bello admisissent. Ex his Regium cultum Albanorum Principum, unde Romani Reges, Patricii, ac Senatores vestimenta, & calceos sumperunt satis constare putamus.

C A P U T V I I I.

De Republica Latinorum, & communibus eorum conventibus, ac fœderibus cum Romanis, & de Luco Ferentina sub Albano monte.

Numitore ultimo Albanorum, & Latinorum Rege defuncto, palàm est Albanos Dictatorem, qui toti Latium imperaret creasse, ut infra dicam; hujus rei causam Plutarchus in Romulo, Numitoris testamento attribuit, ait enim hunc sine prole mortuum, in gratiam Albani Populi, Latinos omnes liberos fecisse, & Reipublicæ formam instituisse. Alii vero memorant, Romulum, ad quem jure successionis Latinorum Regnum pertinebat, Albanis popularem administrationem concessisse eodem Plutarcho teste, quod verosimile non est, quum Romulus, qui sui nascentis Regni limites protendere satagebat, jura Principatus Latinorum haud recusasset, quin adeo armis

tutatus

tutatus esset, unde credere fas est, id accidisse, quod Lātini Romulum Regia natum sobole non affirmarent, aut de ejus origine dubitantes in libertatem se vindicaverint, ut ex verbis Dionysii infra adducendis constat. Hinc puto mendum inesse apud Livium lib. 1., ubi Albanorum Regem nominat Cluiliū, qui Dictator erat testimonio Dionysii lib. 3. in principio; & fanè, quamvis Dictator Albæ, & in Latio Regia potestate uteretur, Rex tamen non erat, neque Albanorum Regibus aliquis Cluiliū accenset; erat autem is Magistratus annuus, ut auctor est Dionysius lib. 5., ubi de Dictatura loquens: *Ego igitur, inquit, ut dixi à Græcis desumptum hoc exemplum opinor, sed Licinius ab Albanis mutuatum mavult, qui primi post Amulium, Numitorisque obitum deficiente stirpe Regia magistratus annuos creaverint, concessaque potestate Regia, Dictatores nominaverint*: Hactenus Dionysius, qui Albanos non unum, sed duos Dictatores creasse affirmat; verum & unum, & duos Dictatores Populi arbitrio creatos esse patebit ex inferius dicendis. Erat igitur summum Dictatoris Imperium; ei quippe licebat sine Senatus, & Populi consilio Cives in vincula conjicere, atque indemnatos morte afficere, cognationes quoque, capita rerum habere, in exilium agere, bonis interdiceret, capite mulctare, bellum, pacem, fœdera, societatesque etiam injussu populi facere, & dirimere ejus arbitrii, & juris erat, ut tradunt Polybius lib. 3., Plutarchus in Fabio Maximo, & Pomponius J. C. in l. 2. §. Populo, ff. de origin. jur.. Cluilius itaque primus Albanorum Dictator fertur, quem Livius, & Dionysius loco adducto repentina morte occubuisse ajunt, quum signa ad dimicandum cum Romanis conferre moliretur. Post hunc Metius Fufetius Vir nec bello administrando idoneus, nec in pace colenda constans, & novarum rerum cupidus, Dictator renunciatus est, ut memoriæ produnt Dionysius lib. 3., & Livius lib. 1., apud quem mendose Suffetius dicitur, ut doctissimus Sigonius in Livianis Scholiis animadvertit. Eo Magistratum gerente, Tullus Hostilius Romanorum Rex, qui Albæ imperium evertere meditabatur, Albanis obtulit, Albam linquere, & uni Romæ deferri totius Latinæ Gentis Imperium, Fufetius contra, Romanum Principatum Albam priorem Urbem, & matrem transferri disceptabat. Interea anno lapsō, prorogato Fufetio

fetio imperio , ut innuit Dionysius loco quo supra . *Metio Fufetio , quem ipsi , Albani scilicet , ut Albanorum præstantissimum , Magistratu honorarent maximo , administrationem Reipublicæ usque ad hanc diem permisimus , & bello dirempto Horatiorum , & Curiatorum discrimine , ictoque fœdere , Albanorum Dictator violatis legibus , Fidenatium Romanorum hostium partes , non armis , sed ignavia , & proditorio facinore sustinuit , unde factum est Fufetium morte pœnas luisse , & Alba à Tullo eversa , Albanos Patres Romam tractos fuisse testimonio Livii , Dionysii , & omnium Romanæ historiæ Scriptorum .*

Ex his patet usque ad id tempus unum Dictatorem Albæ creatum esse , non duos ; sed an Dictator ab Albano Senatu , aut à Populo , Latinarum etiam Urbium Præsidibus , prius quam ea Urbs obruta esset , eligeretur , mihi non constat ; nam quamvis Livius , ac Dionysius Albanis tantummodo videantur jus eligendi dedisse , attamen ex eodem Dionysio lib.3. habes Metium secundum Dictatorem ab exercitu creatum fuisse : *In ejus locum Imperator ab exercitu creatus est Metius Fufetius .* Itaque si exercitus ex Albanis , & Latinis omnibus constabat , dilucidum fit , omnes Latinæ Gentis Primores in id convenisse , quod tamen incertum est , magisque consentaneum , Albanos Patres Dictatores , qui omni Latio imperata facerent , creasse .

Conjicio etiam ex prædictis , neque Cluiliū primum , neque Metium secundum Dictatorem fuisse , quippè , ut diximus Capite 6. Romulus Rex factus est paulò ante Numitoris obitum , qui quum duobus annis Albæ regnasset , vix credibile est Albanos novum Magistratum Cluilii septuaginta saltem , quinimmo longè pluribus annis , qui numerantur à Romulo usque ad Tullum , sustinuisse ; Romulus enim triginta septem annis Regnum tenuit , Numa vero quadraginta tribus , ut in historia Romana scriptum est , propterea ante Cluiliū , & Fufetium plures Dictaturam Albanam administrasse palàm est , licet eorum nomina , & gesta ignota sint .

Alba itaque eversa , Latina gens Reipublicæ instar vixit , & duos Dictatores , quos alii Prætores vocant elegit , quibus summum Imperii jus esset ; quandoquidem Latini populi quovis anno ad Lucum Ferentinæ coibant , ut ibi annum Magistratum crearent . Hujus rei
locu-

locuples testis est Dionysius lib. 3., ubi tamen eum locum Forum, & Oppidum Ferentini nominat, & Livius lib. 1., ubi verius Lucum Ferentinæ eum appellat, quem sequuntur Sigonius de antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3., Alexander Genial. lib. 5. cap. 7., & alii: Veteres quippè Latini de rebus publicis consueverunt tractare in Lucis sacris, in quibus credebant adesse manes, qui Vitales Lares dicebantur, & Heroum Animæ, in his peracto sacrificio Deo, cui Lucus sacratus foret, de rebus publicis consulta fiebant, quinimmo, quæ in Lucis decreta erant sanctiora ob loci Religionem habebantur, ut disertè probat Curtius Symphorianus de hortis lib. 4.

Ergo patet hunc Lucum priscis Latinis religiosum fuisse: cui nam vero ex Diis dicatum esset, facilè haud est asserere, quoniam neque Livius, neque Dionysius, aut alii Romani Scriptores id enunciant. Attamen ego palàm esse arbitror, hunc Lucum Latino Regi, quem Latini sub cognomento Jovis Latiaris coluerunt, dicatum. Enimvero, qui mores Latinorum noscit, fateri compellitur, hunc Lucum, ubi Latini conveniebant, sacrum fuisse; sacer autem esse non poterat, nisi alicui Numini dicatus, quo fit juxta prædicta, Lucum hunc sub tutela alicujus Dei fuisse; Latinum vero à populis, qui ab eo nomen acceperant sacris honoratum omnes testantur, ut dictum est Capit. 5.. Quo vero loci ejus Templum esset, vel illi sacra fierent absconditum esset, nisi Festus de verbor. signific. lib. 13. verb. *Oscillum* id manifestum fecisset; hic enim sic loquitur: *Oscillum Santra dicitur, quod oscillent, id est inclinent, præcipientesque in os ferantur. Oscillantes ait Cornificius ab eo, quod os celare soliti personis propter verecundiam, qui eo genere lusus utebantur, causa autem ejus jactationis proditur Latinus Rex, qui prælio, quod ei fuit adversus Mezentium Cæritum Regem nusquam apparuerit, judicatusque sit Juppiter factus Latiaris; itaque per sex eos dies feriatos, liberos, servosque requirere eum non solum in terris, sed etiam quia videretur Cælum posse adiri per oscillationem, velut imaginem quandam vitæ humanæ, in qua altissima ad infimum interdum infima ad summum efferuntur, atque ideo memoriam quoque reintegrari initio acceptæ vitæ per motus cunarum, lactisque alimentum, quia per eos dies feriarum, & oscillis moveantur, & lactata potione utantur; hæc Festus,*

stus, qui ex Cornificio vetustissimo Romanarum rerum Scriptore, hæc hausit, quo fit Latinum Regem sub Jovis Latiaris, vel Latialis nomine Latinam gentem coluisse, eique sex dies feriatos assignasse, quibus eadem festa quæ in honorem Icari, & Erigones, aut Bacchi, ut alii ajunt, Athenienses instituerunt, peragebant, ludentes scilicet Oscillis, in quibus fune de Tigno, vel arbore religato, vel etiam transverso Tigno de arbore suspenso in aëre, viri & puellæ librati fursum, & deorsum ferebantur teste Hygino fabula 130. cui alludit Virgilius Georgic. lib. 2.

Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis

Et te Bacche vocant per carmina leta, tibi que

Oscilla ex alta suspendunt mollia quercu.

ubi Servius id ipsum comprobat.

Itaque jis diebus feriatis Latini, laudes, quibus antiquum eorum Regem requirebant, an in Cœlo, an vero in terris esset, eodem modo, quo factum fuerat, quum ipse prælio à Mezèntio, vel ut alii produnt à Turno fusus repertus non esset, effundebant ludentes oscillis, uti jam descripsimus, & Festus loco laudato, & Commentatores ejusdem testantur, quo tempore sciinus victimas eidem oblatas, & sacrificia peracta fuisse; feriæ enim appellatæ dicuntur à victimis Numini feriendis, eodem Festo verb. *Feria*, auctore. Et quamvis Festus situm non designet, attamen palàm esse arbitror, eum Ferentinæ Lucum fuisse; quippè hic Lucus in radicibus Albani montis erat testimonio ejusdem Festi, Sigonii de antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3., Alexandri ab Alexandro Genial. lib. 5. cap. 7., Kircheri, Ligorii, & aliorum. Apparet quoque Tarquinium Superbum Jovi Latiari Templum, quo Latini omnes convenirent, sacra peragerent & ferias, in eodem Albano monte condidisse, ubi quotannis Latina gens coibat, viscerationem sumebat, alii agnos, alii caseum, alii lac, alii alia dona ferebant, & tauro immolato, suam quisque carnis partem accipiebat, quod testantur Dionysius lib. 4., & pluribus locis Livius 4. Dec. lib. 2., & alibi, Varro lib. 1., aut ex aliorum computatione lib. 4. de ling. Latin., Servius ad lib. 1., & lib. 6. Æneidos, Sigonius dicto cap. 3., Alexander dicto lib. 5. cap. 7., & alii; unde fit hoc sacrum Latiar appellatum in honorem Latini, quem sacris sub nomine

Jovis Latiaris Latina gens honoraverat, à Superbo institutum fuisse eodem situ, eodemque monte, in cujus jugo Ferentinæ Lucus aderat. Porro Tarquinio Latini, quorum auxiliis ille tunc indigebat, non concessissent ferias Jovi Latiari, & sic Latino eorum Regi, ab Ascanio fortasse institutas, alteri Deo dicari, neque Lucum sacrum, in quo tot annis sacra Latino fecerant, deferere passi essent, atque ideo, tum situs, quum ritus, præsertim oves, & lac ferendi, de quo testatur Dionysius dicto lib. 4., quum lactata potione jis feriis præsci Latini uterentur, ut ait Festus loco adducto, sacra etiam Jovi Latiali, ut antiquitus facta, feriæ, & Jovis Latialis nomen id ipsum manifestum faciunt, ut Ligorius, qui nullum adducit Scriptorem in MSS. Otthobonianis scribit, quem putamus à Festo omnia hausisse. Hic etiam ibidem, & verb. *Oscillum* subdit lusu Oscillorum in eo Templo puellas festa concelebrasse, ut superius dictum est.

Merito itaque Dionysius eum locum Forum Ferentinæ nominat, quod jis diebus nundinæ solemnes ibidem haberentur, & epulæ, & Ferentinæ Lucum omnes illum appellant, quod veteres Latini ibi coirent, & ferrent pro sacrificio agnos, taurum, lac, caseum, aliaque munera, ut supra probavi; sic etiam Ferentarii milites in bello dicti sunt à ferendo auxilio, Feretrius Juppiter à ferendo etiam, quod pacem ferre putaretur, feria quoque à ferendis, vel feriendis victimis eodem Festo verb. *Ferentarii*, verb. *Feretrius*, & *Feria* lib. 6.

Quamobrem pro certo habeo, hunc Lucum Latinis celeberrimum longe ante Tarquinii Superbi ætatem Latiari Jovi, Latino scilicet Regi sacratum fuisse, & Tarquinium ritu præscò haud immutato, Templum, & quædam solemnia addidisse, quum antea Lucus solus Deo sacer pro Templo haberetur, ut conjicitur ex eodem Festo lib. 14: *Prætor*, inquit, *ad portam nunc salutatur, is qui Provinciam Propratore exit, cujus rei morem ait fuisse Cincius in libro de Consulum potestate talem: Albanos rerum potitos usque ad Tullum Regem, Alba deinde diruta, usque ad P. Decium Murem, Consules Populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod est sub monte Albano consulere solitos, & Imperium communi consilio administrare. Itaque quo anno Romanos Imperatores ad exercitum mittere oporteret jussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio à Sole oriente auspiciis operam*

operam dare solitos, ubi aves addixissent, militem illum, qui à communi Latio missus esset, illum quem aves addixerant Prætorem salutare solitum, qui eam Provinciam obtineret Prætoris nomine: hæc Festus, unde comperimus Albanos longe ante Albam everfam in Ferentinæ luco convenisse, Romanos etiam Consules usque ad P. Decium Murem quo tempore Latium subactum est, ut infra dicam, post sacra peracta consuluisse Latinos eo in Luco de Republica communi Latinorum, & Romanorum administranda, & militem è Latio missum, in Capitolio auspiciis præmissis salutasse Prætorem eum, qui Proprætore Provinciam exhibat.

Erat autem eo loci Fons, de quo Livius lib. 1., qui de Turno Herdonio loquens: *Dejectus*, inquit, *ad caput aque Ferentinæ*: id est ad Fontem Ferentinæ, ut ex Horatio Andreas Dacerius commentator Festi verb. *Prætor* adnotat. Sacrificasse porrò ferunt Latiani Jovi sanguine humano teste Lactantio de Falsa Religione lib. 1. cap. 2 1.: *Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Juppiter etiam nunc sanguine colitur humano*, quod sanè mirum est, quum Dionysius mox adductus taurum hostiam fuisse commemoret; sed Tertullianus adversus Gnosticos ait: *Et Latio ad hodiernum Jovi media in Urbe humanus sanguis ingustatur*, unde videtur id sacrificii genus Romæ fieri solitum, non autem in Albano monte; ego vero puto Lactantii lectionem satis planam esse, & in Templo Jovis Latialis in Albano consuevisse Latinos prisco suo Regi sanguine humano sacra facere, an vero Latinarum feriarum tempore, aut alio, mihi non constat, sed quum de Latinis feriis agam, fusius de his differere propono.

Quo vero die prisca Latini in hoc Luco convenirent, non liquet; neque dicas Tarquinium Latinorum ferias in unum tantum diem indixisse, ut auctor est Dionysius lib. 6. ad finem, qui ait secundum diem addidisse populum, quando Regibus pulsus libertatem adeptus est, tertium quoque post reconciliatam plebem Patribus, & quartum postquam Camillus iterum plebem cum Senatoribus reconciliavit, si credimus Livio libro 6. in fine, & Plutarcho in Camillo, quod & tradit Sigonius de antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3., quandoquidem is feriatus dies à Tarquinio institutus est, quod eo die foedus ictum esset

cum Romanis, & Latinis, ut ita perenne esset foedus, & in Epulis sacris, ac sacrificiis communi Deo peractis, unus populus, eademque gens Romana, & Latina censeretur. Ceterum post eum diem nemo affirmat Latinos suas ferias intercepisse; quinimmo iidem Romani Scriptores, Alexandro Genial.lib. 5. cap. 7. teste perhibent, post hunc diem alios duos semper religiosos habitos fuisse, unde Populus, qui tres dies addidit illi, quem Latinis Tarquinius assignaverat, id fecit, ut sex dies Latinis feriis religiosi essent ut prius, exemplo Saturnalium statis diebus indictorum, post quos quum plures alii religiosi essent, omnes in numero Saturnalium computati sunt, ut fusius dicam quum de Templo Saturni Profugi Scrinorum verba faciam: quibus si addas Alexandrum ab Alexandro loco laudato asserentem, mansisse in posterum apud Latinos, ut si quod eorum nomini impenderet bellum, vitanda injuriæ causa, in Albano, aut ad Lucum Ferentinæ quid facto opus foret communi consilio decernerent, & Sigonius d. cap. 3. scribentem, causam harum feriarum fuisse, ut quemadmodum Latini ad Lucum Ferentinæ conveniebant, ita in montem Albanum sacrorum gratia cogrentur; facile intelliges Albanum montem, & Lucum Ferentinæ ejusdem cultus, eundemque locum conciliorum Latinorum fuisse, quum Dionysius, & Livius, & cæteri Romani Scriptores, etiam post conditum id Templum à Tarquinio in Albano monte, referant Latinos concilia ad Lucum Ferentinæ ut prius celebrasse, & nemo sit, qui ea in Albano facta esse dicat. Quæ dixisse sufficiat, quum de feriis Latinis in Albano monte habitis suo loco luculentius acturus sim. His igitur positis conjicitur concilium in Luco Ferentinæ quotannis habitum, non diebus feriarum, sed aliis, quum enim sive ad Magistratus creandos, sive ad bellum indicendum, aut ad foedus ineundum stata dies assignari perpetuo non posset, hinc est concilia quum occasio id postularet: facta fuisse quod apud Dionysium, & Livium scriptum reperio.

Primum itaque concilium à Latinis factum esse puto, quum Numitore defuncto Albani in libertatem se vindicarunt, & Dictatorem crearunt. Secundum quum à Romulo cum jis foedus ictum est, quo cautum erat, ne bellum inter se gererent, alioquin, quæ bellum intulisse Civitas diceretur, ea judicium alterius, & mulctam subiret
de

de quo Livius lib. 1., Dionysius lib. 2., & Sigonius dicto cap. 3. Tertium, quo Cluilius, de quo verba fecimus, Dictator dictus est, quo tempore comperimus, nobili illa per Tergeminos Horatios parta victoria, foedus aliud ictum fuisse *ea lege, ut iuventutem in armis Albani haberent, usurum se Regem* (Hostilium scilicet) *ea, cum res postularet*: testimonio ejusdem Dionysii lib. 3., quæ tamen concilia, quinimmo plura prædictis, quæ scripta non reperiuntur, non ab universo Latio, sed ab Albanis Patribus facta esse arbitror, ut supra dictum est. Quartum eo tempore, quo idem Hostilius Romanorum Rex anno post Albæ excidium quartodecimo, Legatis ad triginta Urbes, quæ in Albanorum ditione fuerant missis, petiit, ut quomodo Albanis, item sibi, à quo Albanorum fractæ opes essent, parerent: Legatis à nulla Civitate privatim quidquam responsum est, *sed indicto Ferentinum publico gentis concilio, decernunt Imperio Romanis haud cedendum esse, moxque duos Imperatores eligunt, penes quos esset belli, pacisque arbitrium Ancum Publicium Coranum, & Sp. Vecilium Latiniensem*, ut refert Dionysius dicto lib. 3. pag. 75. editionis Sylburgii, qua semper utor. Alii vertunt *Prætores*, non *Imperatores*, ut Sigonius loco superius adducto, & quidem minùs recte, quum in textu Græco legatur *στρατηγὸς*, nempe *imperatores*, & Dionysius Publicium, & Vecilium imperatores enuncians, eos Dictatores asseruerit. Verum Tullo mortuo, Ancus Marcius ejus successor, Latinis, qui Agrum Romanum Prædonum more populati fuerant Legatos misit, qui Romanis res suas ex foedere repeterent, quibus responsum dederunt, non cum Romanis, aut Marcio, sed cum Tullo se foedus inijisse, Tulloque mortuo, nullo se amplius teneri pacis foedere. Hoc responso Romanus Rex exagitatus, Legatum, quem Fæcialem appellant misit, qui velato capite, præmissis cæremoniis sacris, quas Numam instituisse ferunt, statim ac fines Latinorum ingressus est, invocato Jove, hæc verba protulit. *Quod Populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus Populum Romanum Quiritum fecerunt, deliquerunt, quod Populus Romanus Quiritum censuit, consensit, constituit, ut bellum cum priscis Latinis fieret, ob eam rem ego, Populusque Romanus Populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum*
indico,

indico, facioque, id ubi dixisset, hastam in fines eorum emisit, quem morem posterius acceperunt: ut ait Livius lib. 1., & tradit etiam Dionysius dicto lib. 3. Hoc ita indictum bellum, usque ad Tarquinium Priscum Regem mansit, hic post aliquot Latinorum Oppida oppugnata, plures populos quibusdam conditionibus Romanis adjunxit; terruit hoc Latinos, verentes ne universam gentem suæ ditioni subiceret, propterea in Oppidum, seu verius Forum, Ferentinum conventu indicto, decretum est delectus oppidatim habendos esse, & sciendas ad arma fortissimas propin quarum gentium, moxque Legati ad Etruscos, & Sabinos impetrande societatis causa dimissi sunt, ut habes ex Dionysio dicto lib. 3. pag. 188., qui subdit Clusinos, Aretinos, Volaterranos, Rusellanos, & Vetulonien ses Latinis sese sociasse, quod ideo concilium Latinorum quintum illorum, quæ scripta sunt fuisse comperimus.

Hoc bello ferunt penè omnes Latinorum Urbes in deditionem Tarquinii venisse, qui tamen summa in cunctas clementia usus est, neminem porrò Latinum occidit, in exilium egit, aut multavit pecunia, agros etiam suos ipsis fruendos reliquit, & Civitates suo quamque jure uti permisit, transfugas Romanis reddi jussit, & captivos absque pretio, famulos quoque restitui propriis Dominis quibus à prædatoribus intercepti fuerant, & rerum ereptarum Agrestibus persolveri pretium, atque his conditionibus in amicitiam, & societatem Romanorum, Latinam gentem recepit, ea lege addita, ut in posterum Romanorum imperata facerent teste eodem Dionysio sepè laudato lib. 3. pag. 191.

Successit Tullius Rex, qui animum adjecit ad constituendum velut unum corpus ex Latinorum, & Romanorum populis, ne intestinis bellis, & diffidiis debilitati à finitimis Barbaris subjugarentur: id postquam apud se statuit, Legatos convocavit è singulis Latinorum Urbibus, qui cum advenissent, & in Senatum introducti essent, verba fecit de concordia, omnibusque persuasit, qui in congressu erant, ut collectis oppidatim pecuniis, Dianæ Templum in Aventino Urbis Romæ monte ædificaretur, ubi Forum rerum venalium Latini exercerent, & solemnia sacra, quibus id decerneretur temporibus, quot annis Latino, & Romano nomini communia facerent. Et ne-
ulla

ulla injuria temporum fœderis leges, quas Rex Latinis Civitatibus conscripsit, ritusque celebrandi festi, & Fori, quos ipse constituit abolerentur, in ænea columna decreta concilii, & Civitates ejus conventus, & sacrorum participes incidit, quæ columna permansit usque ad Dionysij ætatem in eo Templo dedicata inscripta literarum characteribus Græcanicis, quibus olim Græcia utebatur testimonio ejusdem Dionysij lib.4., & Livii lib.1.: qui addit in hoc fœdere primum statutum fuisse, ut caput rerum Roma esset, pro quo tanto tempore fuerat dimicatum: subdit etiam huic Templo boum cornua fuisse affixa, quum reliquis Dianæ Fanis cervorum cornua affigerentur, de quo etiam Rosinus Antiquit. Roman. lib.2. cap.7., qui addit id fuisse primum Templum Romæ Dianæ dicatum.

Regnum inde Romanum Tarquinius Superbus tenuit, qui Octavio Mamilio Tusculano, qui ad Telegonum Ulyssis, & Circes filium genus referebat, filiam in matrimonium dedit, ut ita per potentissimum virum, ac militem, Latinorum amicitia junctus, Latino imperio potiretur. His itaque animo decretis, per nuncios indixit, ut qui Latinæ Reipublicæ nomine in Ferentinæ concilium solerent convenire, die, quem ipse præfiniverat adessent, quasi de communibus, & arduis tractaturus esset negociis. Concilio igitur indicto, (quod septimum in ordine dicimus) quum aliud Tullii ætate factum esset, ut supra dictum est, Turnus Herdonius, quem Dionysius Corioli ortum, Livius vero, Servius, & alii Ariciæ natum, & ad Turnum Rutulorum Regem genus referre ajunt, Tarquinio, quod in affinitate Mamilio esset posthabitus insensus, prolixè in Regem invehctus est eo die, quo is non adfuerat, sed sequenti die Rege à criminibus objectis se purgante, & Turno occiso, Latinorum Præsides Romanum Regem Latinæ gentis Principem constituerunt jisdem prorsus conditionibus, quibus avum ipsius Tarquinium Priscum fecerant, ac deinde Tullium, incisoque in columnis fœdere, & jurejurando addito, solutum est concilium, ut proditum est apud Dionysium dicto lib.4. pag.248. & 249., & Livium lib.1. Ut autem sempiternum maneret id fœdus, Tarquinius commune Romanis, & Latinis Fanum in Albano monte condidit, ut quot annis ibi solemnem cœtum agitantes una epularentur, sacraque communiter Jovi Latiali facerent,

rent, quibus Romani præessent, ut supra dictum est. Et quamvis Dionysius referat id Templum, eaque sacra communia fuisse: *Hernicis etiam, & Volscis, qui sociorum numero adscripti essent*, attamen dilucidum est solis priscis Latinis, & Romanis Latinas ferias, & Latiare fuisse commune, id enim testantur quotquot retulimus cap. 2., & Livius lib. 3 2. 3 7. & 41., Cicero in Plancina, Strabo lib. 5: *Ibi (in Albano scilicet monte) totius Regni cœtu coacti Romani cum Latinis Jovi sacrificant*, Sigonius lib. 1. dicto cap. 3. de Antiq. Jur. Ital., Alexander, & alii, præter quosdam recentiores, Rosinum scilicet, & Kircherum, qui Dionysium sequuntur, quippe sicuti notatur in dicto cap. 2. pleræque Volscorum Urbes in Latio prisco sitæ, Latinorum numero habitæ sunt, sic & plures Sabinorum, & aliorum populorum Civitates, Hernicorum etiam, inter quas Signia, quam idem Tarquinius coloniam deduxit, & Strabo lib. 5. in Hernicorum agro ponit: unde fit Dionysium de his Urbibus, & Populis loquutum fuisse, & ea de causa addidisse illa verba, *qui sociorum numero*, ut designaret ex Hernicis, & Volscis, eos tantum populos, qui tunc Latinorum numero habebantur. Livius lib. 1. scribit Tarquinium renovato fœdere in concilio jam dicto, indixisse junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certo ad eundem Lucum Ferentinæ armati frequentes adessent: quo facto subdit Regem miscuisse manipulos ex Latinis, & Romanis, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis, ita geminatis manipulis Centuriones imposuit, quem morem Romanos perpetuo servasse palàm est.

Tarquinius, & filii, omnibusque Regibus in æternum Roma exactis, post quam Consules Romani pluribus bellis Latinos, aliosque populos, qui Tarquiniis in auxilium venerant oppugnaverant, Octavius Mamilius Tarquinii gener, de quo verba fecimus, Latinam gentem partim precibus, partim pollicitationibus compulit ad commune concilium Ferentinæ convocandum. In hoc concilio, quod octavum fertur, M. Valerius vir Consularis Legatus Populi Romani, questus est omnes Latii Urbes præter unam Romam ad id concilium commune Romanis, & Latinis fuisse vocatas: unde habes, post ferias Latinas institutas, Romanos etiam in hoc concilio coire consuevisse, ut etiam ex Festo probatum supra est. Decretum etiam est bellum

Roma-

Romanis, quod ab illis fœdus Latinum violatum diceretur; sed quum id decretum ab omnibus Latinis laudatum haud esset, & Fidenates interea Romanorum exercitu vallati, per Legatos auxiliares copias à Latinis peterent, iterum Proceres Latinæ gentis ad Lucum Ferentinæ convenerunt (quod novum concilium fuit), ubi quum ditiores, & nobiliores in fœdere manendum esse censerent, industria; quinimmo fraude Tarquinii factum est, ut decerneretur Fidenatibus adversus Romanos opem ferre, ut legitur apud eundem Dionysium lib. 5.; Legatis autem Populi Romani petentibus, an Latina gens fœdus servare, an bellum vellet, coactis rursus apud Ferentinæ Forum Urbium Præsidibus, bellum Romanis indictum est, & nequis populus societatem proderet, neve sine communi consensu pacem privatim faceret, jurejurando se mutuo conjunxerunt, ac edixerunt, ut qui conditionibus his non starent, à fœdere exclusi pro execratis, & publicis hostibus haberentur. Crearunt etiam imperatores, Dictatores scilicet Octavium Mamilium, & Sextum Tarquinium; in hoc fœdus nomina, & jusjurandum dedere *Proceres Ardeates, Aricini, Bovillani, Bubetani, Corani, Cornutani, Gabini, Laurentini, Lanuvini, Lavinienses, Labicani, Nomentani, Norbani, Prænestini, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptini, Setini, Tellini, Tiburtini, Tusculani, Trebani, & Veliterni*, teste eodem Dionysio dicto lib. 5. pag. 326., quod comprobatur Livius lib. 2., ubi tamen scribit L. Tarquinium Superbum Dictatorem una cum Mamilio factum, & L. Florus lib. 1. cap. 11., qui addit Algidenfes huic quoque concilio adfuisse, unde habetur decimum Latinorum concilium.

Prælio tamen fuis Latinis, & Tarquinis devictis, pluribusque Latinis Oppidis oppugnatis, quum Legati Latinæ gentis supplices Romam venissent veniam petentes, Spurius Cassius diruenda eorum Oppida, ac Latinorum Agrum Romanis addendum consuluit; prævaluit tamen sententia Largii Dictatoris, qui cum Latino nomine pristinum fœdus renovari, nec ullius Civitatis delictum memori mente reponi suasit, propterea certis conditionibus dimittendi captivos, profugos tradendi, exulesque ejiciendi, pax data est Latinis cognatis Romani Populi, jisque pristina amicitia, & societas restituta, renovato jurejurando, quo hæc olim à Fœcialibus sancita fuerant, quem-

admodum testimonio comprobatur ejusdem Dionysii lib.6. pag.358.

Reperio itidem Anno V.C. CC.LXI. Spurio Cassio iterum, & Postumo Corvinio iterum Cofs., Latinis gratias redditas à Senatu Romano, quod in secessione plebis ad sacrum Montem nullos tentassent motus, quin etiam contra defectionem, promptam navassent operam, & ob id meritum, instauratam cum eis amicitiam, fœdusque renovatum: hæc continebat id fœdus, ex quo, quid in aliis præcedentibus statutum fuerit faciliè intelliges: *Romanis, & Latinorum populis omnibus mutua pax esto, dum Cœlum, & Terra stationem eandem obtinet, & neutri alteris bellum inferunto, nec aliunde hostes inducunto, aut bellum inferentibus iter tutum præbento, & bello infestatis opem ferunto totis viribus, bellicque prædam, ac spolia ex æquo dividunto, de privatis contractibus lites judicio dirimuntor intra decem dies in Foro ejus populi, ubi contractus is factus fuerit. His fœderis conditionibus nihil addere, aut demere liceto nisi ex consensu Romanorum, & Latinorum omnium*, ut videre est apud Dionysium lib.6.; in aliis vero ejusdem Codicibus fœderis leges ita leguntur: *Inter Romanos, & Latinorum Civitates omnes æterna pax esto, neque ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes inducunto, neque hostibus tutos transitus præbento, sed bello oppressis opem omnibus viribus ferunto, spoliolum, ac prædæ partem equalem habento, privatarum litium judicia illi, quibus mandata cognitio fuerit intra decem dies peragunto: his legibus nihil addi, demive possit, nisi si Romanis, Latinisque ita placuerit*: meminit hujus quoque fœderis Livius lib.2., Cicero in Cornelianam, ubi testatur columnam æneam, in qua tale fœdus incisum erat usque ad sua tempora stetisse; quin etiam ex hoc Latino fœdere Festus lib.12. verbo *Nancitor* profert hæc verba: *Pequuniam quis Nancitor habeto, & si quid pignoris nanciscetor, sibi habeto*, quibus verbis id sancitum dicunt, quod sicuti creditori satisfaciendum erat intra decem dies post contestatam litem, uti in vetustiori fœdere Latino præscriptum erat, ita ipsum pignus liceret creditori aquirere, si post illud tempus sibi satisfactum non esset, vel potius quod Latinus, vel Romanus pignore ante bellum contracto uti posset, ut interpretatur Scaliger in Castigationibus suis ad Festum ibidem.

Hi quidem Latini populi, nisi si qui privato forte nomine, ac privatis opibus interea bellum intulissent, ut Prænestini, Tusculani, Tiburtes, Fidenates, Antiates, & similes sepè fecerunt, in amicitia Populi Romani manserunt, & concilia celebrarunt usque ad annum V.C.CCCLXIV. quo anno percussam Civitatem scribit Livius lib. 6. ex defectione Latinorum; hoc animo vixerunt Latini, milites ex formula negantes usque ad annum CCCXCV. C. Fabio, & C. Plautio Coss. quo tempore in pristinam amicitiam redierunt, quod idem Livius loco quo supra memoriæ prodit, aitque: *Inter multos terrores, solatio fuisse, pacem petentibus Latinis datam, & magnam vim militum ab jis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis acceptum*, quæ tamen fides neque diu culta est, nam anno CCCCIV. *Concilia Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita, responsumque haud ambiguum imperantibus milites, Romanis datum, absisterent imperare jis, quorum auxilio egerent, Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno Imperio laturos arma*: eodem Livio lib. 7. teste.

Itaque anno CCCCXIII., vel juxta aliorum computationem CCCCXV. T. Manlio Torquato III. & P. Decio Mure Coss. Latina gens in Ferentinæ Luco crebra indixit concilia, primum, quo Romanis petentibus Latinos ab Agro Samnitum recedere, responsum datum est: *In fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus ipsi vellent prohibeantur*; secundum, quo per speciem adversus Samnites belli parandi, Romanum coquerent bellum; tertium, quo Prætores L. Annius Setinus, & L. Numitius Circæjensis creati sunt; quartum, quo Romanis evocatis decem Latinorum Principibus Romam, quibus imperarent quæ vellent, Latina gens Annium Setinum Legatum ad Populum Romanum misit, cujus orationem in concilio, & in Senatu habitam Livius lib. 8. hisce verbis refert: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit, facile erit explicatis consiliis accommodare rebus verba; nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui, servitutem pati possumus, quid abest quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis,*

nos, ubi invenerint, posituros arma. Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se Coss. bellis propriis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis Consul datur? ubi pars virium, ibi & Imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset diuturna patientia fecimus; at quasi quando unquam consociandi Imperii, usurpandæ libertatis optastis, en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem, quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus, pertulerunt tamen hunc dolorem: Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt, Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites foederatos suos audiverunt, nec moverunt se ab Urbe; unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium, & nostrarum, & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab Senatu Romano esse, ut facile apparet, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit, usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt; si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse, audiente non Populo Romano modo, Senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in foedere, ac societate esse velint, Consulem alterum ab nobis, Senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore, & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretque quæ è Republica nominis Latini, fideque sua viderentur: deinceps Livius hæc subdit: Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei Senatus datus est, ibi cum T. Manlius Cos. egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent, Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non Legatus jure Gentium tutus loqueretur. Tempus erat, inquit, T. Manli, cosque P. C. tandem jam vos nobiscum nihil pro Imperio
agere,

agere, quum florentissimum Deorum benignitate nunc Latium armis, virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis, Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; Colonias quoque vestras Latium Romano prætulisse Imperium; sed quoniam vos Regno impotenti finem, ut imponatis non inducitis in animum, nos quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque aquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet, Senatus partem æquam ex utraque gente esse, unum Populum, unam Rempublicam fieri, & ut Imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque benè vertat, sit hæc sanè Patria potior, & Romani omnes vocemur.

Annio Manlius Consul respondit, gladio libertatem Senatus se defensurum, & publico nomine bellum Latinis indixit; hoc bello fertur ad Veferim in Campania Latinos devictos, & eorum Prætores trucidatos, adeo vero eorum opes attritæ sunt, ut, quod scriptum reliquit Livius lib. 8.: *Torquato Consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini: Latium agro mulctatum, extra pœnam fuere Laurentes, quia non desciverant, cum jis renovari fœdus iussum, renovaturque quot annis post diem decimum Latinarum: id ipsum narrant Cicero Offic. lib. 3. Auctor de Viris Illustribus, Valerius Maximus lib. 1. cap. 7., Plinius lib. 22. cap. 5., Eutropius lib. 2., Orosius lib. 3. cap. 9., & alii. At Latini ob iram agri amissi rebellantes, novo prælio à Q. Publilio & T. Æmilio Coss. fusi sunt, deinceps Tiburtes, Prænestinos, Veliternos, & Lanuinos, qui ad Pedum copias contraxerant, L. Camillus Cos. oppugnavit, Antiates C. Mœnius alter Consul in deditionem recepit, Latiumque omne Romano Imperio subactum; quinimmo quum in Senatu proponeretur, an Urbes Latinorum evertendæ, aut in pace continendæ essent, Camilli Consulis præcibus decretum est, sociali, & cognatæ genti parcendum. Lanuvinis itaque Civitas data, sacraque sua reddita, cum eo, ut ædes Sospitæ Junonis communis Lanuinis municipibus cum Populo Romano esset: Aricini, Nomentani, & Pedani eodem jure, quo Lanuvini in Civitatem cooptati; Tusculanis servata*

servata Civitas, quam habebant, crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum; in Veliternos veteres Cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum, & muri dejecti, & Senatus inde abductus, jussique Senatores trans Tiberim habitare, ut is, qui cis Tiberim inventus esset, usque ad mille pondo mulctæ nomine penderet; in agrum Senatorum Coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquæ frequentiæ Velitræ reciperent; Antium nova Colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permetteretur, si & ipsi adscribi Coloni vellent, naves inde longæ abactæ, quæ partim Romæ in Navalia subductæ, partim incensæ sunt, rostrisque earum suggestum in Foro extructum adornatum est, Rostraque id templum appellatum, quæ C. Mœnius in Suggestu Fori adfixit. interdictum etiam mari Antiati Populo est, eique Civitas data: Tiburtes, Prænestinique agro mulctati, non solum ob recens rebellionis commune crimen, sed quod tædio Imperii Romani, cum Gallis arma quondam confociassent; cæteris Latinis Populis connubia, commercia, & concilia inter se ademerunt testimonio Livii dicto lib.8., Velleii Paterculi lib.2. Plinii lib.34. cap.5., Lucii Flori lib.1. cap.11., Eutropii lib.2., & aliorum.

Ita Latinorum Rempublicam Romani, suo Imperio accensuerunt, atque hoc tempore Latini ad Lucum Ferentinæ rerum communium causa convocari desierunt, quod ex Cincio, quem citat Festus loco superius adducto constat; quoniam vero Cicero, qui trecentos post annos floruit, Latinos etiam fœderatos in Balbi defensione appellat *eo fœdere, quod Sp. Cassio, & Postumo Cominio Coss. ictum est*, hinc Sigonius de Antiq. Jur. Ital. lib.1. cap.3. ad finem conjicit Latinam gentem ob recens meritum, vetustum fœdus secum à Cassio ictum, recuperasse, quod probatur ex Livio, quem miror Sigonium præterisse, is enim dec.3. lib.3. pluribus locis Latinos socios Populi Romani affirmat, & dec.3. lib.7. agens de Latinis militibus ad bellum Siculum missis, hæc scribit: *Cæterum transportari milites in Siciliam (& erat major pars Latini nominis sociorumque) propè magni motus causa fuere: fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus: decimum annum delectibus, & stipendiis exhaustos esse: quot annis fermè clade magna pugnare &c.* Hæc acta in conciliis

liis, triginta tum Coloniae Populi Romani erant, ex jis duodecim, cum omnium Legationes Romæ essent, negaverunt Consulibus esse, unde milites pecuniamque darent; eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Sueffa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna, subditque Livius Signiam, & Norbam ex Latinis in fide stetisse; ex quibus apparet permissum fuisse Latinis eo anno, quo Consulatum tenebant Q. Fabius Maximus V., & Q. Fulvius Flaccus IIII. idest DXLI. ab V. C. concilia habere, id quod post Latinæ gentis excidium solemnī decreto Senatus fuerat inhibītum, & concessum non fuisset nisi fœdere antiquo recuperato. Porro ex his puto apud Ferentinæ Lucum Latinos post id tempus convenisse, tum Latinarum feriarum causa, quæ usque ad extrema Romani Imperii tempora durarunt, propter Fori celebritatem, & res eorum publicas decernendas, quamvis fatear à P. Decio Mure in posterum Latinam gentem nomine tantum, non autem re liberam fuisse, populumque Romanum eorum conciliis non adfuisse ut prius, id quod tantum testatur Festus ubi supra, fœderatos enim, & socios Romani eos appellabant, sed imperata eorum facere compellebant. His positis, sequitur Dictatorum, Prætorum, & Præsidum nomen, & meritum ab Albanis, & Latinis in Romanos derivasse, ut testantur Dionysius, & Livius, qui Prætorum, & Præsidum meminerunt.

Scriptum quoque reperio apud eundem Dionysium lib. 3., Romanorum Reges aliquo Latinorum Oppido capto, exemplo Albanorum, Dictatorem Civibus præfecisse, qui Oppidi Præfecturam haberet: sic Tarquinius Superbus Aruntem Tarquinium ex fratre nepotem Collatinis Dictatorem fecit, quod exemplum sequuti Latini populi longo ævo etiam post Latium devictum consueverunt sibi Dictatorem creare; legimus namque Fidenates, Lavinienſes, Tusculanos, Lanuvinos, quin adeo omnes penè Latinas Urbes Dictatorem fecisse Spartiano in Adriano teste, qui scribit Adrianum per Latina Oppida Dictaturam obiisse, quod & Cicero pro Milone probat, qui narrat Milonem suo tempore Dictatorem Lanuvinum factum ad prodendum Flaminem Lanuvii, atque Livius lib. 1., & Alexander ab Alexandro Genial. lib. 1. cap. 6., & lib. 4. cap. 23. confirmant. Quæ satis sint ad Rempublicam Latinorum, & fœdera cum Romanis ab jis icta afferendum.

CAPUT IX.

De publicis Latinorum sacris Conventibus.

Iximus de conciliis, & foederibus Latinæ gentis, nunc de sacris illius conventibus dicendum superest. Præter ferias Latinas in monte Albano, & Latiari, de quibus superiori Capite verba fecimus, habuit Latina gens alias Ædes sacras, in quibus quot annis omnium Urbium Præsides, & Dictatores, seu Prætores pro salute Populi Latini sacra facere oportebat. Illud sane Templum, solemne jis fertur, quod Lavinii positum erat, & Veneri genitrici dicatum teste Strabone lib. 5.: *In medio harum Urbium est Lavinium, quod habet omnibus Latinis commune Fanum Veneris, ejus administratio à Majoribus est ad Ardeates propagata*; unde hujus Ædis cura ab initio Ardeatibus haud fuit commissa, quo vero pacto in posterum Lavinienfes sacrorum Veneris administrationem Ardeatibus concesserint, non liquet. Id Templum Æneam condidisse perhibent quum Lavinium construeret, quod tradit Dionysius lib. 1., ubi hæc refert: *Cæterum Æneas, postquam Templis, cæterisque ornamentis id Oppidum satis instruxit, quorum pleraque ad nostra tempora duraverunt*: ex quibus palàm est Æneam plura Lavinii condidisse Tempia, & quoniam is in omnibus locis suæ peregrinationis Tempia Veneri matri ædificaverat, ut infra dicemus, facilè est affirmare Lavinii, quam Urbem sedem Imperii sui constituit, matri Ædem vovisse, prout Eusthatius in Dionysium notat; quibus si addas Lavinium conditum ab Ænea, Veneris vaticinio, & Deorum Penatum impulsu testimonio Auctoris Origin. Gent. Roman., & priscum ritum totius Latinæ gentis in eo Templo pro communi salute statis diebus Veneri sacrificandi, facilè intelliges Æneam id Templum condidisse, quod disertè testatur Plutarchus Problem. cap. 43. vel 44., qui hisce verbis rem enucleat: *Quid est, quod Veneralibus, qui est dies Veneris festus, multum vini ex Templo Veneris profundunt. An illud, quod multi dicunt, Megentium Etruscorum Ducem ad Æneam misisse, qui cum eo foedus faceret,*

faceret, ut quot annis certum vini numerum ab eo acciperent, quod postea quum Æneas poscenti negasset, pollicitum Tyrrhenis ferunt, si prælio vicisset, vinum daturum; re cognita Æneam Diis immortalibus vinum consecrasset, post victoriam deinde collectum Templo Veneris effudisse &c. Hinc comperimus Veneris Ædem Æneæ ætate Lavinii mansisse, quippè jam Cap. 7. diximus, id quod Plutarchus Æneæ ævo factum esse scribit, accidisse Ascanio, seu ut Festus verb. *Oscillum* scribit, Latino. Quocunque igitur tempore, Latini scilicet, Æneæ, vel Ascanii is dies Veneri festus institutus sit, dilucidum est, illum Ænea vivente, aut statim defuncto solemnem habitum; propterea si Veneri in Templo jam Lavinii condito vinum effusum est à Latino, aut ab Ænea, vel ab Ascanio vix patre mortuo, palàm est id Templum Æneæ ætate constructum.

Sunt qui referant quotannis Romanorum Reges, Dictatores quoque, Consules, & Magistratus Romanos quo die dignitatem inibant, in hoc Templo sacrificia Veneri obtulisse, nam Dionysius lib. 1., Livius itidem lib. 1., ac Plutarchus in Romulo produnt Romulum, omnesque Reges, qui ei successerunt Lavinii quotannis sacrificasse, & Titum Tatium, qui cum Romulo regnabat, Laurentum opera, dum Lavinium ad sacrificandum venisset, & sacra cum Romulo faceret, occisum fuisse. Veruntamen laudati Scriptores nomen Templi non enunciant, & palàm est id Templum Vestæ sacratum fuisse; quandoquidem Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4. : *Eodem, inquit, nomine appellavit & Vestam quam de numero Penatium, aut certe comitem eorum esse manifestum est: adeo ut, & Consules, Prætores, seu Dictatores cum adeunt Magistratum, Lavinii rem divinam faciunt Penatibus pariter & Vestæ.* Id ipsum affirmat Cicero lib. 2. de natura Deorum, unde non Veneri, sed Vestæ, & Penatibus Romani Magistratus, Regum exemplo, Lavinii sacra fecerunt. Etenim quamvis Livius lib. 1. de Numa loquens hæc tradat: *Virgines Vestæ legit Alba oriundum Sacerdotium, & Genti conditoris haud alienum*, attamen manifestum sit Vestæ Numen, & sacra, Albanos ab Ænea qui ea Lavinium transvexit accepisse, id enim testantur aperte Dionysius lib. 2. pag. 125. & S. Augustinus lib. 3. de Civit. Dei cap. 18. *Sacra, inquit, fatalia (Vestæ) que*

jam tres, in quibus fuerant preſſerunt Civitates, cum ab illo incendio liberare non poſſent, Metellus Pontifex ſuæ quodammodo ſalutis oblitus, irruens, ea ſemiſtulatus abripuit, unde Rickius de prim. Italiæ Colonis cap. 12. arguit ſacra primum Illo, Lavinium, & Albam transportata, proxime autem Romam.

Porrò in hoc Veſtæ Lavinati Templo erat adytum, ubi Dii magni Samothraciæ, Penates ſcilicet, & Palladium ſervabantur; hæc ſacra Dardanus in Urbe, quam condidit, & quam de ſuo nomine nuncupavit, poſuit, quæ poſtea ejus nepotes Illo conſumto eo tranſtulerunt; Ilienſes autem Templum, & adytum iſſis in Arce fecerunt, & quum ea divinitus ſibi miſſa ducerent, quam maxima cura ſervarunt, quippè ex illis publicam ſalutem pendere credebant; at quum Urbis pars inferior oppugnaretur, ferunt Æneam, qui arcem tenebat ex adytis ſacra Penatium, & Palladium, quod adhuc ſupererat, ſecum in Italiam, & Lavinium tranſportaſſe, ut legitur apud Auctorem Origin. Gent. Roman., unde ait Varro lib. 4. de ling. Latin.: *Oppidum, quod primum conditum in Latio ſtirpis Romanæ Lavinium, nam ibi Dii Penates noſtri.* Dionyſius tamen lib. 1., Palladium in Veſtæ Templo à Virginibus cuſtoditum ſcribit, & de Penatium cuſtodia in eodem Templo nil meminit, & iterum lib. 2., & ſuſius apud Aſconium Pædianum in Orationem Ciceronis pro M. Scauro. Timæus vero Græcus Scriptor memoriæ prodidit, ſimulacra Penatium Lavinii ab Ænea poſita caducea, ferrea, & ærea, vel ex Trojana teſta fictili condita fuiſſe, idque ſe cognoviſſe ait ex iſſis Civibus eodem Dionyſio lib. 1. teſte, quo loci inquit Timæum id haud teſtari potuiſſe, cum Lavinienſibus, qui ſacra non miniſtraſſent, ea videre non liceret, & Sacerdotibus ea deſcribere, aut quo habitu, qua forma eſſent, & quid in adytis contineretur, aſſerere eſſet inhibutum, inde ſubjicit: *Quæ autem mihi iſſi ſunt perſpecta, & cognita, nec ulla Religio vetat ſcribere, ſunt hæc: Templum Romæ non procul foro oſtenditur ſecundum viam, quæ ad carinas fert compendio, ſitum in loco obſcuro propter circumjecta ædificia, qui Romano vulgò Subolivis dicitur, in eo poſitæ ſunt Trojanorum Deorum imagines, cum inſcriptione DENAS, quæ Penates ſignificat, ſunt autem haſtati duo Juvenes habitu ſedentium,*
admo-

admodum antiqui operis, alia quoque multa in antiquis Templis horum Deorum Idola conspeximus, & in omnibus duos Juvenes militari habitu.

Haecenus Dionysius, qui narrans miraculum, quod accidisse ait quum Ascanius illorum simulacra in Albanum Templum transportare vellet, de quo cap. 7. verba fecimus, aperte innuit Templum Lavinii Penatibus ab Ænea conditum, aliud ab æde Veneris, ubi is Palladium posuit, fuisse. Sed ex Virgilii sententia Vesta inter Deos Penates numeratur, is enim lib. 1. Georgic. in fine hæc habet :

*Di Patrii Indigetes, & Romule, Vestaque mater,
Quæ Tuscum Tiberim, & Romana Palatia servas.*

& iterum lib. 2. Æneid. ex persona Hectoris sic canit :

Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates.

& mox subjicit :

*Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.*

Ex quibus Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4. supra adductus putat Vestam de numero Penatium, aut certe eorum comitem fuisse, quod & Lucanus lib. 9. vers. 995. hisce versibus testatur :

*Di cinerum Phrygias colitis quicumque ruinas
Æneæque mei, quos nunc Lavinia sedes
Servat, & Alba lares, & quorum lucet in aris
Ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta virorum
Pallas in abstruso pignus memorabile Templo.*

Ex quo desumitur Vestam una cum aliis Penatibus in uno, eodemque Templo Lavinii cultam. Quoniam vero alii referunt Penates, Terram, & Cælum fuisse, duasque imagines maris, & fœminæ, exhibuisse, licet Populus rudis Castorem, & Pollucem eos esse traderet, ut habes ex Varrone lib. 4. ling. Latin.; alii dicunt Minervam, Jovem, & Mercurium Penates, quos Æneas è Troja transvexit, fuisse. Alii demum addunt Neptunum, & Apollinem quos Virgilius lib. 2. Æneidos muros Trojanos extruxisse scribit, vel aliorum Numinum nomina produnt, ut videre est apud Macrobium loco quo supra, Servium ad lib. 3. Æneidos, Hyginum, Citeronem lib. 2. de natur. Deor., & alios, neque fas est oculatos testes antiquos adducere,

qui eorum simulacra in Penetralibus ipsis viderint, quod Religione vetitum esset eos videre, aut visos aliis revelare; propterea non affirmo Æneam in Vestæ Templo, quod Lavinii erat, Penatium simulacra posuisse, & tantummodo pro certo habeo Magistratus Romanos, non in Veneris Templo, sed in illo Vestæ, & Penatium Lavinii quotannis sacra fecisse.

Neque dicas Veneris ædem Lavinii ab Ænea constructam fabulosam fuisse, quod Cincius, & Varro apud Macrobiū Saturnal. lib. 1. cap. 12. Veneris nomen sub Regibus Romanis, neque Latini, neque Græcum fuisse narrent, quin adeo Romulo, & successoribus absconditum, ut in Saliorum carminibus nulla Veneris esset memoria, & ab antiquis Romanis nullus dies festus, nullumque sacrificium Veneri institutum: quæ probant Lavinii, ubi Romulus quotannis sacrificasse fertur, Veneris Ædem eo tempore haud positam; quippè si illius cultus Lavinii fuisset, & Templum, Romulus, qui ad Æneam & Albanorum Reges genus referebat, in Urbem recens à se constructam; facile Veneris sacra transvexisset, ut Samuel Bochartus, & Cluverius autumant; præsertim quod Venerem Æneæ matrem fecisse dicitur primus omnium Homerus, qui longè post tempora Trojani belli vixit, & Æneam, quem noscebat vulgari matre procreatum, Veneris filium induxit, ut habes ex Rickio de Primis Ital. Colon. cap. 12. Istorum quippè somnia statim intelliges, si consideres eos asserere, non quod Latini, & Romani, sed quod ipsi ætatibus computatis, & genealogiis relatis, ex argumentis, & conjecturis deduxerunt; enimvero constat Macrobiū, non ea quæ ipsi sentiunt, sed diversa retulisse; is enim plures sententias antiquorum referens ait, Romulum primum mensē à patre suo Marte Martium, secundum Aprilem, quasi Aphrilem à spuma, quam Græci Aphron vocant, unde orta Venus credebatur, appellasse: *Uti primum quidem mensē à patre suo Marte, secundum ab Æneæ matre Venerē nominaret, & ubi (Romani scilicet) potissimum anni principia servarent, à quibus esset Romani nominis origo, cum hodieque in sacris Martem patrem, Venerem genitricem vocemus.*

Hinc sequitur non defuisse Romanos historicos vetustissimos, qui Veneris Numen, & nomen Romuli ætate Romæ auditum proderent,

derent, quinimmo si in indigitamentis, quibus nil Romæ magis antiquum, Venus genitrix dicebatur, dilucidum sit, Sacerdotes Romanos à die, quo Romulus Urbem fundavit, Venerem in sacris invocasse & coluisse, quis enim crederet Quirites post Reges exactos Venerem genitricem, & sic eorum parentem putasse, si hæc fama ex sacris ipsis, & Pontificalibus libris, quos à Regibus habuerunt, orta non esset? Et quamvis Macrobius subdat aliorum opiniones, & præfertim illam Cincii, qui negat Romanos Aprilem à Venere dixisse, quod nullus dies festus, nullumque insigne eo mense, Veneri à maioribus institutum esset, ejusque nulla in Saliorum carminibus memoria habita; attamen indigitamenta, quorum meminit Macrobius, carminum Saliorum defectum supplebant. Solus itaque Varro testatus est Veneris cultum Romanis Regibus ignotum, quippè Macrobius ejus sententiam neque probat, neque respuit, quin ex ejusdem integra lectione apparet, cum de omnium fere Deorum Romanorum originibus dubitasse, de nominibus etiam, & varias semper opiniones retulisse, & lib. 1. cap. 21. disertè asserere Romulum, & Quirites Veneri Aprilem mensem dicasse; unde Julius Cæsar, qui à Julo Veneris nepote genus ducere videri volebat, volens etiam indigitamentis, & famæ priscæ adhærere, post victoriam Pharsalicam Veneri genitrici Templum, quod antea voverat, Romæ in Foro suo posuisse fertur, eique spolia de hostibus dedicasse testimonio Dionysii lib. 43., & Appiani lib. 2. de Bello Civili.

Cæterum si Romulus hujus Numinis cultum Romæ exhibuerit, si non, parum refert ad evincendum Lavinii ædem Veneris fabulosam. Quandoquidem cum neque Fauni, neque Pici, Latini, Æneæ aut aliorum Regum, illorum etiam uxorum, & filiorum cultum, Romæ instituisse ferunt; & tamen Laurenti, Albæ, Lavinii, & in aliis proximis Latii Urbibus palàm est ejusdem Tempia dicata, & sacra facta fuisse. Præterea meminisse juvet, Dionysium lib. 1. peregrinationem Æneæ describentem enunciare plura Veneris Tempia, quæ in omni fere Urbe, aut loco, per quem ille transivit, crexit. Ait enim is, Æneam ad Pallenen Thraciæ peninsulam appulisse, & ibi Veneri Ædem, & Oppidum à suo nomine condidisse, inde in aliam Insulam Cythéra dictam, dein Zacynthum, & in utroque loco Veneris

neris Tempia construxisse, immo Zacynthi Cursum Æneæ & Veneris dictum instituisse, & simulacra dicasse, fundasse etiam Actii Veneris Æneadis ædem, & prope illam, aliam Penatium, & Ambraciæ simile delubrum; sic & fecisse testatur Dionysius apud Veneris Portum, & apud Siculos, ubi supra Caput Elymi Aram Veneris Æneadis, & in loco, quem Ægestam dicunt, Templum eidem dicavit. Pausanias quoque in Arcadicis seu lib.8. memoriæ prodit, Æneam dum exularet à Patria, Laconicæ, Aphrodisium Urbem, & Templum Veneri genitrici propè Anchisæ patris sepulcrum condidisse, quod Templum Lacones Veneris Aphroditis nuncuparunt: quo fortasse exemplo, simile apud Ardeam, & Laurentum cum construxisse referunt Solinus & alii infra nominandi. Ex quibus ni fallor, quantum convincendo errori satis est, constat Cluverium, Bochartum, Rickium eruditissimos viros temere planè à communi recessisse sententia, & in re tam veteri antiquorum fama posthabita, potius dialecticis argumentis adhæsisse.

Simile etiam Templum Æneas inter Ardeam, & Laurentum condidit, ubi simulacrum quod secum è Sicilia adduxerat, Veneri matri dedicavit, quod ex Cassio Hemina Solinus de Italia, & ejus laudibus cap. 8. hausit: en verba Solini: *Nec omissum sit Æneam, æstate ab Ilio capto secunda Italicis litoribus appulsum, ut Hemina tradit, sociis non amplius sexcentis in agro Laurenti posuisse Castra, ubi dum simulacrum, quod secum ex Sicilia advexerat dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur, à Diomede Palladium suscipit, tribusque mox annis cum Latino regnat.* In aliis vero exemplaribus legitur id simulacrum Veneri Aphroditæ ab Ænea dictum, quæ lectio verior est; quandoquidem Plinius Natural. histor. lib. 3. cap. 4., vel cap.9. referens Latinorum priscorum Urbes, & loca: *Oppidum*, inquit, *Laurentum*, *Lucus Jovis Indigetis*, *amnis Numicius*, *Ardea à Danae Persei matre condita*, *dein quondam Aphrodisium*, *Antium Colonia*, ex quibus patet Aphrodisium inter Antium, & Ardeam à Plinio positum, Templum scilicet Veneri Aphroditæ dictum, ut Commentatores Plinii, & præsertim Harduinus ibidem, & Ligorius in MSS.Otthobonianis verbo *Aphrodisium* affirmant. Ejusdem etiam ædis Veneris Aphroditis meminit Pomponius Mela de.

Sit. Orb. lib. 2. cap. 4., quem locum Ligorius supra adductus putat eundem esse, quem nunc vulgo *la Fossa* appellant, Cluverius autem Ital. Antiq. lib. 3. ait id Templum propè S. Anastasiæ Fanum positum tribus mille passibus ab Antio distasse.

Quamobrem reprehendi meretur Panvinus, qui in libro de Colon. Roman. colon. 14. ad finem, Antium antiquis Aphrodisium dictum fuisse autumat, is enim Plinio non benè intellecto, arbitratus est eum, Antium quondam Aphrodisium vocitatum scripsisse, quum manifesto constet Plinium Antium post Aphrodisium posuisse, & quondam Aphrodisium id Templum vocasse, quod ætate sua fortasse hæc ædes obruta esset, vel tali nomine non appellaretur, ut Harduinus ejusdem Commentator probat, Cluverius etiam lib. 3. & testatur Pomponius Mela loco quo supra, ubi Antium ab Aphrodisio distinguit.

Id Templum Latinis commune fuisse comperimus ex Strabone lib. 5.: *Et supra id (Laurentum scilicet) Ardea Rutulorum Colonia LXX. à mari stadiis, propè est Fanum Veneris, ad quod Latini solemnem agitant conventum, ea loca sunt à Samnitibus vastata, & nunc rudera Urbium restant*; Græcum vero textum Ἀφροδίσιον alii Interpretes ita vertunt: *Prope hanc (Ardeam scilicet) est etiam Aphrodisium, ad quod Latini solemnem agitant conventum*; quare habes ex Strabone in hanc ædem statis anni diebus convenisse Latinarum Urbium Præsides, ac Veneri, cui simulacrum Æneas ipse dicaverat, sacrificasse; tanta erat in Latio opinio sacrorum, quæ Æneas instituerat. Nec est quod aliquis contra hæc objiciat Strabonem referre suo ævo id Templum à Latinis solemni peracto sacrificio frequentatum fuisse, & Plinium scribere illud eversum, ut indicat illa vox *quondam Aphrodisium* qua is utitur, unde conjici posset, aut Plinium, aut Strabonem de alia æde loqui, præsertim quod Strabo vix sexaginta annis ante Plinium scripserit, & verosimile haud est, Templum adeo venerabile ab Ænea conditum, in quo simulacrum Veneris posuerat, & Latini solemnes agebant quotannis ferias, Plinii ætate penitus obrutum, quum constet Latinos Tempia à priscis Latii Regibus, constructa, ab Ænea proprie, sacrosancta putasse, & carie obsita, à temporis edacitate servasse, ne ruinis ipsis religiosi, & anti-

qui

qui ritus obruerentur ; enimvero de eodem Templo Plinium ; & Strabonem loqui palàm est , unde potius arbitror mendum inesse Straboni , is enim testatur ea loca à Samnitibus vastata , & ætate sua sola rudera Urbium apparuisse . Facile igitur , immo Straboni magis consentaneum est , hanc ædem tum excisam jacuisse , & loco *agitant* , quo exemplaria Græca Strabonis utuntur , vertendum esse *agitabant* , quod idem Strabo , post quam retulit Laurentum , Ardeam , & Aphrodisium , ait : *Ea loca* (& sic quæ dixerat) *sunt à Samnitibus vastata & nunc rudera Urbium restant* .

Hinc nota dignus est Ligorius , qui in MSS. Otthobonianis verbo *Aphrodisium* , Venerem Aphroditem aliam à Venere matre Æneæ facit ex Apollodoro in Theogonia , qui prodere videtur Venerem , quam antiqui natam è spuma maris , & à Saturni genitalibus in mare projectis jactabant , & Aphroditem hac de re appellabant , matrem Cupidinis fuisse , Venerem vero Æneæ parentem , genitricem à Cæsare Dictatore , & Augusto dictam testimonio Auctoris , qui sub nomine Messallæ Corvini librum scripsit de laudibus Juliæ gentis ; quandoquidem puto Ligorium temerè judicasse , nam Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 17. eandem Venerem è diverso virorum semine plures generasse commemorat ; ita quippè ait : *Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium libidinibus prostitutæ , non Deorum tantum , sed & hominum . Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam , ex Mercurio Hermaphroditum , qui est natus Androgynus , ex Jove Cupidinem , ex Anchisæ Æneam , ex Bute Erycen , ex Adone quidem nullum potuit , quæ prima (ut historia sacra continetur) artem meretriciam instituit , auctorque mulieribus in Cypro fuit , ut vulgò corpore questum facerent , quod idcirco imperavit , ne sola præter alias mulieres impudica , & virorum appetens videretur* . Hæc Lactantius , qui ex Gentilium sacra historia ea se hausisse testatur . Me tamen haud latet , plerosque , neque hanc Genealogiam retexuisse , Ciceronem præsertim qui lib. 3. de Natura Deorum , quatuor prodit Veneres , primam Cælo , & Die natam , cujus in Elide Delubrum videbatur ; secundam spuma maris procreatam , ex qua , & Mercurio Cupidinem prognatum ferebant ; tertiam Jove natam , quæ Vulcano nupserat ; quartam vero

vero Syriam, Syroque conceptam; five igitur Lactantii, aut Ciceronis sententiam admittas, Latinorum & Romanorum opinionem, probabis; quippè dilucidum est, eos Æneam, Veneris ex Anchise filium putasse, & ejus quæ ex Mercurio Cupidinem genuit, & quam ipse Cicero è spuma maris procreatam scribit, & Aphroditem vocat: quinimmo, ut Latini palàm id ostenderent Templum inter Antium, & Ardeam positum Veneri Aphroditi ab Ænea matri dicatum indicabant: & Romani, quin & ipsi Proceres Juliæ Gentis, qui, ut diximus, ad Æneam genus referebant, in nummo antiquo apud Rosinum Antiquit. Roman. lib. 2. cap. 10. pag. 176. excuserunt Mercurium deducentem Venerem ad Anchisem in Ida monte decumbentem, ut cum eo congrediretur: quæ Venus eadem est, ac illa, quam Cicero è spuma maris ortam testatur, Aphroditem dictam, & cui Æneas ipse in exilio, Laconicæ Urbem, & Ædem talis nominis condidisse fertur teste Pausania superius relato; quod probat hanc fuisse sententiam antiquorum Templis etiam hoc nomine erectis asseritam.

Aliud commune Latinis, Romanisque Templum dicitur illud Junonis Sospitæ Lanuvinæ, ubi & Consules Romanos qui Magistratum adibant, & Latinos quotannis sacra facere necesse erat, ut habes ex Livio lib. 8.: *Lanuvinis Civitas data, sacraque sua reddita cum eo, ut ædes Lucusque Junonis Sospitæ communis Lanuvinis Municipibus cum Populo Romano esset*: & ex Cicerone in fine orationis pro L. Muræna: *Date, inquit, hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi, & familiæ, date etiam Lanuvio Municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens, moestumque vidistis: nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes Consules facere necesse est, domesticum, & suum Consulem potissimum auellere*; ex quibus constat Ciceronem sacra Junonis Sospitæ, patria vocare, & Livium communia Populo Romano ea facta asserere, quod Romano, & omnibus Latinis Populis essent communia, ut Commentatores Livii, & Ciceronis ibidem affirmant.

Id Templum, cum Urbs construeretur, conditum perhibent à Diomede uno ex Æneæ sociis, cui, Solino cap. 8. teste, cura Palladii in peregrinatione ab eodem Ænea data est, quod etiam testatur Appia-

nus Civil. Bellor. lib. 2. qui de Milone loquens: *Ægrè, inquit, id ferens Milo, profectus est in patriam suam Lavinium, quam primam fertur Diomedes post captum Ilium in Italia condidisse Urbem*: ubi tamen loco *Lavinium*, *Lanuvium* legendum est cum Cluverio Ital. Antiq. lib. 3., & Fusco commentatore Catulli Epigramm. 40., & cæteris. Alii narrant Oppidum, & Templum à Curetibus antiquissimis Latii accolis ædificatum ex Casella de Antiq. Ital. Colon. pag. 40. quo autem auctore non liquet; Ælianus autem Prænæstinus histor. Animal. lib. 11, cap. 16. putat hanc ædem Junoni Argolicæ sacram fuisse, quo posito dicendum foret, eam à Pelasgis primis, aut saltem vetustissimis Latii accolis conditam, nam ab Argo ex Peloponneso profectos fuisse primos Pelasgos, qui primum in Thessalia, mox vero in Asiæ proximis litoribus, ac tandem in Latio habitarunt, habes ex cap. 1., & ex Cluverio lib. 3. Porro intelliges id Templum, quicumque illud construxerit, summæ religionis fuisse Latinis Romanisque, quod simulacrum Junonis antiquissimi operis ibi esset, & propè ædem Lucus Numini sacer magnus, & opacus, ubi antrum amplum, & profundum visebatur, in quo erat cubile Draconis, quem Dææ custodem prodebant: huic ferunt quotannis Sacerdotes itatis diebus Virginem devovisse, quam Numini sacram putabant, quod Draco eam devorasset, uti patet ex Æliano loco quo supra, & Propertio lib. 4. Eleg. 8. & aliis; at quoniam plura de hoc Templo dicenda supersunt, neque hunc, sed alium librum pro Lanuvinis designavimus, illum consule.

Ferunt etiam Templum Circes in Circæjensi Colonia Albanis, Latinæque genti commune, & ad illud Latinos omnes diebus Circi sacris quotannis convenisse, quin teste Eustathio in Dionysium lib. 1. & 2., quem refert Tomasinus de Donar. cap. 2., uti in monte Albano in Luco Ferentinæ, & in æde Jovis Latialis, Præsides Latinarum Urbium, Latiumque omne solemnes ferias, & conventus agitabant; sic in honorem Circes ea gens sacra & ferias, Latinis tantummodo communes, fecisse dicitur; fuit sanè hæc ædes tum ob Donaria, quum ob memoriam rerum à Circe gestarum, & Antenoris sepulcri, ac Ulyssis remi, & poculi, quod Sacerdotes servabant, rudique populo ostendebant, Latio, & Græcis venerabilis, ut suo loco fusius exponemus.

Tusculi in suburbano quodam agri Colle, quem *Cornè* appellabant, fortasse quod ibi Corni Populi Latii, quos cap. 2. memoravimus, essent, Templum Dianæ, & Lucum, veluti arte, tonsili coma fagei nemoris, antiqua Religione Deæ à Latinis Populis sacratum fuisse comperimus, ubi fama est priscos Latinos pro salute publica, quotannis sacrificasse teste Plinio lib. 16. cap. 44.. In hoc Luco Ilex erat nobilis, triginta quatuor pedum ambitu Caudicis, decem arbores mittens, singulas magnitudinis visendæ, solaque silvam faciebat, necnon alia & ipsa arbor eximia quam adamasse ajunt Passianum Crispum bis Consulem, Oratorem, Privignum Neronis, & Virum Agrippinæ, cujus meminit Tacitus lib. 6. Annal., & Suetonius in Nerone cap. 6.. Hic fertur hanc arborem osculari, completique solitus, modo cubare sub ea, vinumque illi affundere & ferè sacrificia offerre ex eodem Plinio.

Fanum & erat apud Faliscos sub Soracte monte, vel ut alii produnt apud Eretum, Feroniæ Deæ dicatum, quod Sabinis æque, ac Latinis summa religione colebatur, eo statis diebus è Sabinis, & Latinis Urbibus conveniebant, alii votiva Deæ reddituri sacrificia, alii negotiaturi propter celebritatem, Mercatores, Opificesque, & Agricola, quod forum ibi esset totius Italiæ splendidissimum testimonio Dionysii lib. 3. pag. 173. Propè Fanum Lucus erat Numini sacer ex Strabone lib. 5., in quo sacrificium perpetrabant mirabile: *Correpti enim ejus Numinis afflatu homines, nudis pedibus prunarum ardentium struem illæsi perambulabant, & quotannis eo turba hominum, quum sollemnis conventus, tum spectaculi ejus causa confluebat*, ut Strabo ait; commune autem id Templum, & Lucum perhibent, quod Lacones, qui Lycurgi ætate profugi ad Pometinos Latii agros appulerant, Feroniam eum locum appellaverint, & ibi Feroniæ ædem, cui vota fecerant, condiderint, & sacra primum instituerint, quæ quum à Laconibus ipsis, qui ea antiqui Latii loca incolebant, in Sabinos fuissent transportata, & in situm, ubi Feroniæ ædem, Lucum, & Urbem sub Soracte Strabo extitisse scribit, hinc factum esse narrant eam ædem, & Feroniæ sacra Latinis, à quibus orta erant, & Sabinis communia fuisse, ut videre est apud eundem Dionysium lib. 2. pag. 113., & Commentatores ejusdem, de qua tamen æde.

Feroniæ in Latio, plura dicenda proponimus cum Setinorum ædes sacras exponemus.

Sic & in Evandri Templo Romæ posito ad Trigeminam in Colle Aventino, commune sacrum Latinis, Romanisque quotannis fieri consuevisse scribit Alexander Genial. dier. lib. 4. cap. 16., à quo tamen id acceperit, mihi non constat; quippè Livius hujus sacrificii non meminit, & Dionysius lib. 1. eo loci Romanos Evandro quemadmodum cæteris Heroibus, ac Dæmonibus sacra fecisse scribit, uti etiam Rosinus Antiquit. lib. 2. cap. 17., & Gyraldus de Diis Gent. Syntagm. 15.. De Dianæ Templo condito in eodem Aventino monte, & Feriis pro Latino nomine à Tullio Romanorum Rege institutis, satis scriptum est superiori Capite.

Restat itaque de Templo Veneris Equestris Albæ constructo dicendum; Ligorius enim in MSS. Otthobonianis verbo *Venus*, id Templum ab Ascanio, quum conderet Albam, dicatum asserit, & in eo positum simulacrum Veneris Equestris, quod Æneas ipse matri Lavinii devoverat, nam statim ac is appulit ad Laurenti litus, equitasse fertur, & ea de causa Veneri cognomento Equestri sacra fecisse, quod Templum quotannis à Latinis frequentatum, ibique sacra facta Ligorius scribit; quia tamen haud est apud antiquos ulla hujus Ædis, & sacri mentio, satis sit Ligorii sententiam retulisse. Hæc igitur sunt Tempia, ad quæ solemnem Latina gens statis anni diebus agibat conventum.

CAPUT X.

De Latinorum Legibus.

Saturnus fertur primum Aboriginibus rudibus, agrestibusque leges dedisse testimonio Virgilii lib. 8. *Æneidos* qui sic canit:

*Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Is genus indocile, & dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.*

Ejus sententiam laudat Servius eo loci, & Auctor Origin. Gent. Roman.. Alii vero perhibent Janum legibus Aborigines continuisset, ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 7. & cap. 9., & Plutarcho Problem. cap. 40., quæ tamen incerta, & dubia sunt. Secundus, qui Latinis leges dictaverit dicitur Evander; is enim Cacus servum qui Herculis, quem alii Recaranum vocant, boves subripuerat, noxæ dedit, quo exemplo familiarem suum furti pœna plectens, noxalis actionis Auctor factus est, si credimus Scriptori Origin. Gent. Roman.. Tertius narratur Hercules, qui Evandri hospes, decimam fructuum à Latinis, Regibus præstari solitam, Diis offerendam esse edixit, & ea de causa Latini, & Romani ei decimam profanari statuerunt, putantes Auctorem ejus legis, cæteris Diis, decimam, quam ipse religiosam fecerat, digniorem. Decrevit etiam ne cui fœminæ fas esset vesci eo quod Aræ Maximæ inventori Patri (Saturno scilicet) dicatæ, sacrum esset, quod Carmenta mater Evandri invitata ad id sacrum non adfuisset, ut testis est idem Auctor Origin. Gent. Roman. qui ex Cassio id hausit, de quo tamen consule lib. 2., ubi de Templo Saturni Setinorum verba faciam. Hæ sunt leges, quas prius quam Æneas Latium tenuisset promulgatas affirmant. Albanos autem Reges sequentes leges condidisse ajunt.

Quandoquidem Ascanius, ne ferret injustas pacis conditiones, quas Mezentius Etruscorum Rex obtulerat, palàm edixit omnium Vinetorum fructum Jovi sacrum esse, ut Cap. 6. dictum est. Com-

pertum

pertum quoque est ejusdem ætate, siye lege, siye moribus servatum, eos, quibus crimen objiceretur, publicæ purgationi exponere: quippè, ut eodem Cap.6. narravimus quum Ascanius ob Lavinix fugam ejus necis diffamatus esset, in concione jurejurando affirmavit se Laviniam nec interemisse, neque scire ubi esset, unde habes quanta tùm esset jurisjurandi religio, & quam prisca sit hujusmodi purgationis consuetudo. Auctor Origin.Gent.Roman. ex Valerio Antiate lib.1. Annalium hæc scribit: *Silvius Procas Rex Albanorum duos filios Numitorem, & Amulium aquis partibus heredes instituit; tum, Amulius in una parte Regnum tantummodo, in altera totius patrimonii summam, atque omnem paternarum rerum substantiam posuit, fratrique Numitori, qui natu major erat optionem dedit, ut ex his utrum mallet eligeret; Numitor cum privatum omne, cum facultatibus Regno prætulisset, Amulius Regnum obtinuit.* Hoc & Plutarchus in Romulo affirmat, quamvis Sextus Aurelius Victor, siye is, qui est Auctor libri de Viris Illustribus, in Proca cap.1., prodat Procæ Amulio, & Numitori Regnum annuis vicibus administrandum reliquisse. Ex his eruitur plures leges Albæ ea ætate servatas; nam his positis poterat pater primogenito excluso, filiis, quibus mallet, Regnum, & bona relinquere; quinimmo etiam pluribus, annuique vicibus jus administrandi alteri dare, quod indicat Antiquis Latinis, Romanisque primogenituras haud familiares fuisse; poterat etiam minor frater ex his, qui hæredes scripti erant, portiones facere, & major ætate eligere. Scriptum etiam invenio apud Dionysium, lib.1., fœminas neque à successione Regni in Latio exclusas, nullumque inter jura cognationis, & agnationis fuisse discrimen, ut exemplum Lavinix, & Silvii ejus filii relatum dicto Cap.6. præbat.

Prisca quoque lege cautum ferunt in Latio, eum, qui taurum necare tentasset, capite damnari ut auctor est Varro de Re Rustic. lib.2. cap.4., idque factum esse scribit Athenæus Deipnosoph lib.9. quod quum oves decissent, lata lex erat, ut ab illis animantibus etiam in sacrificiis abstinerent; crescentibus autem ovibus temperata severitate decreti, permissum est sacrorum causa oves mactare, sed non fœminas, dein etiam ad victum, & fœminas, dum tamen ovis aut
inton-

intōsa, aut prius quam peperisset non mactaretur, quare Palladis Sacerdos nunquam fœminam, aut agnam Numini immolare consuevit ex eodem Athenæo. Vetusissimam etiam dicimus fuisse in Latio legem, qua præscriptum erat, ne mulieres per itinera ambulantes fufos torquerent, aut omnino detectos ferrent, quoniam id omnium spei, præcipueque frugum proventui adversari putabatur teste Plinio lib. 27. cap. 2. Itidem & illam, quæ cogebat mulieres in adulterio deprehensas in publicum toga indutas prodire ut videre est apud Martialem lib. 2. Epigramm. 39. de muneribus Mæchæ, sed magis vetustum affirmamus edictum quo vetitum erat mulieribus Latinis vinum bibere; ejus quippè legis imperio Faunus Latinorum Rex virgis myrthæis Faunam uxorem, aut sororem, ut alii scribunt, usque ad mortem cæcidit, quod contra morem, decusque Regium clam vini ollam ebiberat, ut ex Clodio refert Aulus Gellius Noct. Atticarum lib. 10. cap. 23. & diximus cap. 4. . Et quidem à Fauni ævo ad Romam conditam scimus hanc legem servatam, nam in Romuli legibus ita scriptum est. *Si vinum biberit, domi ut adulteram puniunto*, quin adeo cum Egnatius Micennius uxorem, quod vinum bibisset è dolo, interfecisset, Romulus eum cædis absolvit testimonio Dionysii lib. 3., Plinii lib. 14. cap. 13., quod probat Romulum id statuissè exemplo Albanorum, & Latinorum, quibus adhuc ea lex imperitabat.

Ex concione à Fufetio Albanorum Dictatore habita, qua Tullum Hostilium is laceffisse fertur, hæc habes apud Dionys. lib. 3.: *Albanorum genus, quale olim sub Urbis conditoribus fuit, tale usq; ad nostra tempora permansit, nec ulla ostendi hominum natio potest præter Græcos, & Latinos, quæ jus Civitatis apud nos adepta sit, at vos exquisitum Reipublicæ genus apud vos corrupistis, Etruscis, & Sabinis in eam receptis, aliisque multis Barbaris sine lare vagantibus, ita ut germani generis nostri exiguus apud vos sit numerus, multipliciter superantibus exteris, & adscititiis. Itaque si vobis Principatum cesserimus, germanis præerunt supposititii, Græcanicis Barbari, Indigenis adscititii, non enim potestis dicere, quod advenarum turba exclusa ab administratione Reipublicæ, ipsi Indigenæ retinueritis Civitatis gubernacula, immo etiam Reges creatis peregrinos, & Senatus*
major

major pars constat ex advenis; postrema ratio est, quod in Albana Civitate nulla Civium pars in Reipublicæ forma quidquam mutat, sed jam per octodecim ætates, ex quo condita est Urbs, patrias consuetudines omnes decenter observat. Ex hisce verbis à Fufetio dictis constat Albanis lege vetitum fugitivos, exulesque in corpus suum, & Civitatem recipere, & sponsalia cum iisdem contrahere, aut connubia inire; propterea Plutarchus in Romulo memoriæ prodit raptum mulierum à Romanis, non ex libidine, sed necessariò factum, quod cum Latinis, & Sabinis matrimonium contrahere eis esset prohibitum; institutum & Albæ, ac in toto Latio narrant, licere parentibus pecuniis filiorum, & corporibus facere quod lubebat, idcirco nullæ filiis possessiones propriæ vivis parentibus erant ex eodem Dionysio lib. 8., qui subiicit, neque in Latio ob filiorum crimen, tametsi atrocissimum licuisse parentibus fortunas suas adimere, atque ob parentum delictum, cujusmodi illud esset filios infontes damnare, aut honoribus spoliare; sacra quoque lege præscriptum erat Lavinii, & dein Albæ, ut Vestalis Virgo, quæ corpus suum polluisset, virgis cæsa una cum viatore moreretur, & omne ex illa natum in flumen dejiceretur, cuius legis imperio scimus Amulium Albanorum Regem, Rheam Silviam Vestalem, quam Romuli, Remique matrem faciunt, & prolem ab ea susceptam damnasse ex Dionysio lib. 1. ad finem & lib. 2., Plutarcho in Romulo, & in Numa, Livio lib. 1., & Petro Marso in lib. 2. Fastor. Ovidii ad illud:

Silvia Vestalis celestia semina partu.

Festus itidem verbo *Armata*, vetustissimæ Laurentium legis hisce verbis meminit: *Armata dicebatur Virgo sacrificans, cui Lacinia togæ in humerum erat rejecta: Legibus etiam Laurentium sancitum est, ne pomum ex alieno legatur in Armum, id est quod humeri onus sit.* Hac quippè lege fructus alieni agri subripere, & decerpere, quorum tantum esset onus, ut humeris eos gerere oporteret, erat vetitum; armos enim vocabant humerorum cum brachiis commissuram, & sic ipsos humeros, unde arma propriè dicta sunt, quod armos, idest humeros tegerent ex Servio ad Virgilium lib. 10. *Æneidos*, Isidoro Etymologiar. lib. ult. cap. 5., armatam quoque nuncupabant Vestalem Virginem sacrificantem, cui Lacinia togæ in humerum erat reje-

rejecta; ut Festus ait, unde in veteribus nummis visitur sepè hoc habitu sacrificans maxima Virgo lacinia togæ pone rejecta, & disco libatorio vinum invergens, ut commentatores Festi testantur. Apud Aricinos edicto præscriptum erat, ne in Lucum Dianæ & Virbio dicatum equis daretur aditus, cuius rei testimonium profert Petrus Marfus ad lib. 3. Fastor. Ovidii; quod Hippolytus, quem Dianæ simulacrum eo in Luco posuisse, & cultum Ariciam invexisse ferebant, discriptus equis, & ab Esculapio sanatus, equos abominaretur, ex Lactantio de Falsa Religione lib. 1. cap. 18.. Sic Tiburtes palàm decrevisse comperimus, hospitalitatis jura intacta semper servare, unde apud eos neque hospitem suspectum jurejurando affirmare, neque quem semel hospitalitatis vinculo devinxissent, accusare permissum erat, quod patet ex Virgilio lib. 9. Æneidos sic canente:

*Euryalus phaleras Ramnetis, & aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona hospitio, cum jungeret absens
Cædicus ille suo moriens dat habere nepoti.*

& Servio. Veliterni Octavio quodam eorum Cive, à quo Octavia gens prognata est, è prælio redeunte, profligatis hostibus, quibus ut occurreret Marti sacrificans semicruda exta rapta foco dissecuit, sanxerunt in posterum in hunc modum exta Marti reddi, reliquiasque ad Octavios referri, si credimus Suetonio in Octavio Cæsare.

Porro & nuptiales leges Latinis antiquissimæ fuere; quippè Servius Sulpicius, & Neratius Juris Consulti teste Aulo Gellio Noct. Atticar. lib. 4. cap. 4. docent Nuptias in Latio ita contrahi consuevisse: *Qui uxorem (ait Gellius) ducturus erat, ab eo unde ducenda erat stipulabatur eam in matrimonium ductum iri, qui daturus erat, eundem spondebat daturum, is contractus stipulationum, sponsionumque dicebatur sponsalia, tùm quæ promissa erat sponsa appellabatur, qui sponponderat daturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat, Judices cognoscebant, quærebantque quamobrem data, acceptave non esset uxor, si nihil justæ causæ videbatur, litem pecunia æstimabant, quantique interfuerat eam uxorem accipi, aut dari eum, qui sponponderat, aut qui stipulatus erat, condemnabant: hæc Gellius, unde*

habetur sponsalium nomen, & originem à Latinis priscis in Romanos derivasse, & sine hac formula à lege præscripta ritè hunc contractum in Latio haud celebratum. Prius quam Numa imperasset Vestalibus, ut innuptæ permanerent, Albæ, & Lavinii lege Pontificum dispositum erat, ut puellæ Vestæ sacratæ non minus quinquennio puræ à nuptiis manerent testimonio Dionysii lib. 1.

Verumtamen, an in Latio inter cognatos nuptiæ justæ essent, non liquet; quandoquidem apud Dionysium lib. 1. & 2., & Auctorem Origin. Gent. Roman. legimus Amatam Latini Regis uxorem eum accusasse, quod omisso Turno consobрино Laviniae exterum sibi adscivisset generum; Venilia enim mater Turni, & Amata Laviniae mater, sorores erant, si fides præstanda est Servio ad lib. 2. Æneidos ad illud;

Quid consanguinei Rutuli . . . . .

quo fit, injuriæ in Latio adscriptum, cognatis extraneos præferre. Hinc Romanæ Reipublicæ initio Servius Tullius Rex duas filias in matrimonium dedit fratribus matris earum, ut refert Dionysius lib. 4., & Spurius Ligustinus Crustuminae tribus uxorem filiam fratris patris sui duxit ex Livio lib. 2. dec. 5., id quod indicat nulla lege tales nuptias vetitas fuisse, quod & Juliani, & Constantii edictum in l. 1. Cod. Theodosian. de incest. nupt. confirmare videtur; ii enim uxorem fratris ducere, vel cum sorore mortuæ uxoris nuptias contrahere prohibuerunt, & incæstas in posterum tales nuptias promulgarunt, unde constat nova lege opus fuisse, ut nuptiæ, quæ ab antiquo ritè factæ dicebantur, irritarentur, quinimmo sunt qui ferant, Tusculi, Privignos ducere novercas consuevisse, & jis, qui viros interfecissent, eorum viduas desponsare licuisse, quod Thelegonus Tusculanorum parens Penelopem uxorem Ulyssis sui patris, & sic novercam, eo trucidato, duxisset, ut ex Hygini fabul. 127, conjiciunt ibidem Commentatores.

Plutarchus autem Problem. cap. 108. apud antiquos tales nuptias semper injustas fuisse commemorat hisce verbis: *Quid est, quod propinquis, & cognatis non nubunt? an quod nuptiis necessitudines augeri volunt, & ultro citroque filios dando, & accipiendo, multos sibi propinquos adjungere? An quod cognatorum dissidia*
inter

inter se verentur, quibus naturæ jura cum propinquitate tollantur? An quod mulieres propter imbecillitatem, multorum ope, & auxilio egentes, propinquis idcirco adjungere noluerunt, ut si qua à suis viris injuria afficerentur, cognati opem ferrent? Et cum Claudius uxorem duxisset Agrippinam germani fratris sui filiam, postulavit Senatus Consultum, quo justæ inter patruos, fratrumque filias nuptiæ in posterum statuerentur, quum ad id tempus matrimonia hujusmodi incæsta haberentur testimonio Suetonii in Claudio cap. 27., & Taciti lib. 12. Annal., quam legem scimus Neronem, qui Claudio successit exemplo abrogasse ex eodem Tacito lib. 16., & Nervam edicto sustulisse, ut auctor est Dion Nicæus in ejus vita, qui tamen scribit, hunc primum id vetuisse. Ego vero arbitror priscis Latinis eas nuptias justas fuisse teste Tiraquello ad leges Connubiales gloss. 1. par. 7. num. 44.; nam præter jam enunciata exempla, Plutarchus ipse Problem. cap. 6. ad finem id innuere videtur his verbis: *Superioribus enim temporibus, quæ se aliqua necessitudine attigissent, uxores non ducebant, quemadmodum ne nunc quidem sorores, sed non ita pridem factum est, ut neptes uxores ducere permitterent: vir quidem sanè pauper, cæterum bonus, & in primis popularibus acceptus, quum neptem, cui dos ampla esset relicta in matrimonium accepisset, locuples ex eo, & copiosus factus est: ejus rei accusatus, judicio multitudinis absolutus est; plebiscitum deinde factum, ut in ducendis uxoribus ad nepotes usque ascendere liceret, superior enim necessitudo prohiberetur: ex quibus apparet nova lege in Romana Republica id vetitum, antiquisque permissum. Inter ascendentes, & descendentes satis constat nuptias semper in Latio irritas fuisse ex Ovidio in Epistola Paridis ad Helenam:*

O Jove digna viro, ni Jove nata fores.

ubi Commentatores fusius id ipsum probant.

Palàm quoque fit apud Latinos, mulieres absentes ritè nuptias non contraxisse, nam quamvis Vir absens per Procuratorem stipulari potuisset, fœmina tamen nequaquam, si credimus Festo de verbor. signific. lib. 3., & Paulo J. C. lib. 2. Instit. tit. 20. de Nupt. Matrimonia autem inire tribus modis licebat, usu scilicet, farreatione, & coemptione. Usu contrahebantur, id est longa consuetudine, & coha-

bitatione; si enim mulier domi fuisset per annum, pro usucapta, & uxore habebatur nisi intra annum per tres noctes à viro abfuisset. Farreatione uxor ducebatur, quum farre conveniretur in matrimonium certis verbis, & decem testibus præsentibus, ac solemnī sacrificio peracto, in quo panem farreum adhibebant, nam Latinorum exemplo Romulus vix Urbe condita in hunc modum connubia instituisse fertur. Coemptione vero conveniebant quum sponsus per manum sponsa accepta, eam interrogabat, an sibi mulier mater familias esse vellet, mulier contra, an sibi pater familias vir esse optaret; ii itaque qui taliter contrahebant matres, & patres tantummodo vocabantur, sibi que invicem succedebant ex iis quæ referunt Commentatores Festi de verbor. signific. verb. *Diffarreatio*. Severinus Boethius lib.2. Topic., Cicero lib.3. de Orator., Dionysius lib.2., Ulpianus lib.8. Institut. tit.9. Erat etiam genus contrahendi confarreatione, sed ita soli flamines conveniebant in Templo, ubi positas produnt fellas duas jugatas pelle ejus ovis, quæ hostia sacrificii fuisset, ubi contrahentes tectis capitibus considerent, ut Scaliger in Castigationibus suis ad Festum advertit.

Sponsus præterea sponsæ, non in luce, sed in tenebris jungebatur, quod lex prisca, si quid absurdum, aut deforme corpori aderat occultare satageret, vel potius ut illicitam Venerem accusaret, dum justis, legitimisque connubiis pudorem, & verecundiam præcipiebat. Cæterum divortia prius quam Roma conderetur Latinis in usu fuisse commemorant; ii quippè diffarreatione solvebant matrimonium, erat autem diffarreatio sacrificii genus quod fiebat farreo libo adhibito, ut quemadmodum farreatione conveniebant, sic & diffarreatione connubia dissolverent, cujus rei præclarum testimonium profert Festus verbo *Diffarreatio*, sed quibus ex causis divortia fierent, mihi non constat. Conjicitur tamen ex Romuli lege quam is fortasse à Latinis hausit, nuncium repudii remitti à viro tantummodo mulieri potuisse ex causis impudiciæ, veneficii & temulentiae ex Plutarcho in Romulo; at non legimus quemquam tale nuncium remisisse aut Romæ, aut in Latio usque ad annum V.C.DXXIII., quo scimus Sp. Carviliū Rugam A. Attilio, & P. Valerio Cofs., qui uxorem carissimam morum gratia duxerat, coactum à censoribus jurejurando

affirma-

affirmare, uxorem se liberorum quærendorum gratia habiturum, religionem jurisjurandi amori prætulisse, & divortium cum uxore, quæ nusquam gravida fuerat, fecisse, unde manavit mos in manibus Cenforum Coloniarum, quæ in Latio aliisque Regionibus erant, simile juramentum à nuptis præstandi, & divortia faciendi, si ex ea uxore nunquam proles habita esset, ex jis quæ tradunt Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 17. cap. 21., & lib. 4. cap. 23., Dionysius lib. 2. Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., Athenæus Deipnos. lib. 10. cap. 13.; dein ex quacumque justa causa libellum repudii mittere, tum Romæ, quum in Coloniis, & in Latio consueverunt; quippe quod uxor vinum bibisset, aut semel inebriata foret, verba quoque lasciviuscula coram filiis dixisset, vel sibi faciem pinxisset, causa divortii fuit, quin etiam ferunt Sulpicium Gallum idcirco nuncium uxori remisisse, quod eam in caput vestem deducere animadvertisset: & P. Sempronius, ac Q. Antistius idcirco repudiasse dicuntur uxores, quod ille rescivisset uxorem ludos funebres spectasse, hic vero, quod uxorem in publico cum quadam vulgari libertina loquentem vidisset ex Plutarcho Problemat. cap. 13., & Valerio Maximo lib. 6. cap. 3.; ergo dum sic olim fœminis occurrebatur, mens earum à delictis aberat. Verum Augustus, & sequentes Imperatores Romani, vetuerunt ex levi causa viros repudii nota uxores afficere, & præsertim causas præscripserunt ob quas repudiare uxores, & viros liceret. Causæ quippè repudii libellum mittendi viris hæ erant, si vir adulter, homicida, veneficus, falsus, sepulcrorum dissolutor, læsæ Majestatis reus, latro, aut latronum susceptor, abactor, vel plagiarium esset, sive si in contemptum uxoris ea vidente cum impudicis mulieribus cœtum injisset, vel in eadem Civitate cum alia muliere frequenter mansisset, & semel, ac secundo culpatus à commercio non destitisset, aut uxoris vitæ veneno, gladio, similique modo insidiatus, seu verberibus eam percussisset, vel uxorem aliis adulterandam tradere tentasset, aut eam de adulterio convincere putasset, neque probasset, & sacris ædibus aliquid subtraxisset. Causæ autem repudiandi uxores erant, si uxor adultera, venefica, homicida, aut plagiaria esset, si latrones juvasset, extraneorum virorum ignorante, vel prohibente viro convivium fecisset, aut eo invito sine justa causa neque apud parentes foris pernoctasset, vel

Circensibus & Theatralibus ludis, Arenarumque spectāculis viró infcio adfuisset, aut commune lavacrum cum viris libidinis causa habere ausa fuisset, & si forte sua ope, vel industria abortum fecisset, vel matrimonio constante, alium sibi virum fieri conata esset, itidem, si marito insidias instruxisset, falsaria esset, vel cum jis, qui adversus Imperium molirentur se immiscuisset, ut videre est apud Suetonium in August. cap. 34., & Dionem lib. 54., & notatur in l. consensu Auth. sed novo §. Vir quoque, & in l. Jubemus §. Inter culpas, Cod. de repud., & in Authentica ut liceat matri & aviæ §. Quia vero qui tertius §. Est ita incipiens cum seqq.. At Constantinus mulieribus viros repudiare haud permisit veluti ebriosos, aleatores, aut muliercularios, neque viris uxores ob easdem causas; sublataque omnibus facultate libellos repudii mittendi, causas tres tantummodo statuit viris, & uxoribus, ex quibus repudiare liceret, id est si vir homicida, medicamentarius, aut sepulcrorum dissolutor esset, uxor vero mæcha, medicamentaria, vel conciliatrix, quod habes ex l. 1. Cod. Theodosiano de repud., quam legem Justinianum abrogasse ajunt in dicta Auth. Matri & Aviæ, ubi antiquas Romanorum leges innovavit. Comperimus tamen flaminibus, & Sacerdotibus uxores repudiare vetitum, quinimmo quamvis Domitianus id permisisset, flamines tamen nunquam nuncium repudii uxoribus remiserunt ex Plutarcho Problem. cap. 47. & 48.

Scriptum quoque reperio apud eundem Plutarchum Problem. cap. 86. Latinis Majo mense matrimonia celebrare vetitum, nam eo mense parentabant. Sic atris diebus, Kalendis, Nonis, & Idibus & dum publicum efferretur funus, mense etiam Februario, quo manibus piacularia sacra fiebant matrimonium inire haud licebat, quamvis sponsalia eo tempore peragi ritè potuissent, si credimus Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 15., Ovidio lib. 2. Fastor., quod & notatur in l. 10. ff. de his qui notant. infam.. Illud etiam à Latinis, dein à Romanis factum novimus, ut uxorem, quam quis duxisset, etiam sublatis liberis, aliis dare usufructuariam, ex qua liberi gignerentur, mox illam vindicare legibus, & moribus, permissum esset. Hunc morem Lacedæmonios Lycurgi lege eruditos, qui ad Latina litora appulerunt in Latium invexisse conjicio ex Plutarcho in vita Lycurgi, Xenophonte in Repu-

Republic. Lacedæmon., & ex jis, quæ supra Cap. i. diximus.

Meminisse & juvat apud Romanos invaluisse sub nota infamiæ matronas decem mensibus, cæteras verò mulieres per annum defunctum virum lugere Dionysio lib. 3. teste, unde ferunt Numam ædixisse in Lege Posthumia de sepulcrorum Jure & sumptibus funerum, uxores ultra decimum mensem luctum non protrahere, & in alia expiatoria lege, ex justa causa infra decem menses nubere, sacrificio tamen peracto, & prægnante vacca immolata, vt ita & Sacerdotibus causa innotesceret, & uxores manibus virorum litarent ex Cicerone lib. 2. de legib., Aulo Gellio Noct. Attic. lib. 4 cap. 3., Pighio, Rosino, & alijs, ex quibus quid discriminis sit inter Numæ leges, & ea quæ Dionysius refert, facile intelliges. Verumtamen Latini ab Arcadibus prisca Latii Accolis acceperant, uxores tanto tempore lugere viros oportere, quanti ultima mariti valetudo durasset, si fides præstanda est Athenæo lib. 8. cap. 7. quod tamen incertum est, quum Numa leges jam enunciatas à vicinorum Populorum moribus hauserit. Cujuscemodi tamen fuerit consuetudo Latinæ Gentis, scimus devicto Latio, Latinos Romanorum leges servasse, quibus præscriptum legimus omnibus fœminis per annum maritos lugere, intra quem si mulier nupsisset, infamis erat, infames & pater, qui id permisisset, & qui eas duxissent vt in l. 7. & 8. ff. de his qui notantur infam. l. liberorum §. Et si talis ff. eod. titul. Porro viri uxores lugere non cogebantur, sponsi quoq; nullus erat luctus, nisi per verba de præfenti, vt dicunt, sponsalia contracta essent. Tempore etiam, quo liberorum, agnatorum, cognatorum, & parentum erat luctus, rite nuptiæ contrahebantur iuxta l. Parentes, & l. Uxores ff. de his qui notant. infam. quem tamen morem nunc Latini non servant, ii enim parentes, filiosque, ut viros, & viri uxores saltem novem mensibus lugent.

Constat etiam post Sabinarum, & Latinarum raptum connubia, & sacra Latinis, Romanisque fuisse promiscua; nam quamvis ex Fufetii concione superius adducta habeas, Albanis nuptias non fuisse cum fugitivis, exterisque promiscuas, attamen ex Valerio Maximo lib. 6. cap. 3. apparet Tulli Hostilii ævo, Romanos cum Albanis connubia ritè iniisse, id ipsum Dionysius lib. 4, & Livius lib. 1. testantur, qui produnt Mamilium Tusculanum filiam Tarquinii Superbi duxisse,

se, quod etiam conjicitur ex S. C. M. Minucio, & A. Sempronio Atratino Coss., quo permittebatur, *ut si quæ Latinæ mulieres viris Romanis æquitate, & prudentia conspicuis nuptæ essent, aut Romanæ Latinis, penes ipsas esset arbitrium, vellent ne manere apud conjuges, an patrias repetere, & liberis mares apud patres suos manerent, foeminae innuptæ proficiscerentur cum suis matribus*, ut ait idem Dionysius lib. 6. ad principium, ubi hæc subdit: *Erat autem, frequens inter utrumque populum connubium propter cognationem, & amicitiam*; Addit etiam Romanas Latinis Oppidis, maritisque relictis, penè omnes Romam reversas, Latinas vero in Urbe nuptas, duabus exceptis, maritos patriæ prætulisse. Lata dein Romæ lex est, quæ nuptias à Cive Romano cum Latina muliere, aut serva, aut peregrina contractas, irritas decrevit, si credimus Boethio Topicor. lib. 5. Hac de causa plures populi jura connubiorum petiere, eaque Romani, fociis benemeritis dare consueverunt; Campanis quippe, ut Romanas ducere liceret uxores fuit pro magno munere impertitum testimonio Livii apud Sigonium de Jur. Civium Romanorum lib. 1. cap. 9.

Hinc intelligitur post eam legem Romanis Civibus nisi cum Cive non fuisse connubia, & Latinis nuptias cum Romanis contrahere vetitum. Neque dicas ex Suetonio in C. Octavio Cæsare, & Cicerone Philippic. 3. constare Ciceronis ætate uxorem L. Philippi fuisse Aricinam, Aricinæ filiam C. Marcelli sponsam, Tusculanam uxorem M. Antonii, & C. Octavii matrem similiter Aricinam, unde Sigonius de Antiq. Jur. Civ. Roman. dicto cap. 9. putat Civibus Romanis cum municipibus Latinis jus connubii fuisse; quandoquidem Sigonii narrationem minus veram dicimus, quod eæ mulieres nuptæ Patriciis Romanis, natæ essent in Coloniis, quibus jus Civitatis datum erat; propterea affirmamus, nuptias Latinorum, qui nati erant in Coloniis Civium Romanorum, aut quibus jus Civitatis fuerat concessum, ut Tusculum, Aricia, & plures aliæ in Latio numerabantur, justas cum Romanis fuisse. Illud sanè cognatæ genti, unde Roma orta est impertitum legimus lege Junia, & Norbana, ut si Latinus Civem Romanam, vel Latinam duxisset uxorem, testatione interposita, se liberorum quærendorum causa uxorem duxisse, nato dein filio, filia-

filiave, & anniculo facto, posset apud Prætozem, vel Provinciæ Præsidem causam probare, & tum ipse, quum ejus filius, vel filia, & uxor, si Latina esset, Civis Romanus fieri teste Rosino lib. 8. Antiquit. Roman. cap. 15., qua lege nuptiæ à Latino viro cum Romana contractæ ab initio irritæ, justæ postea fiebant, jure Civitatis adepti.

Verumtamen sunt qui putent Latinam gentem jure Civitatis Romanæ semper ornatam fuisse, quod probare videtur Dionysius lib.8., hic enim Marcium Coriolanum Minucio Populi Romani Legato tale responsum dedisse commemorat: *Quos Legatos misit Populus, hoc responsum do: Si Populus Romanus redditis agris, & Oppidis, quæ occupavit, revocatisque Colonis, Volscos in perpetuam amicitiam, & æquale Civitatis jus, sicuti Latinos recipiat, pacem cum eo faciam.* Frustra itaque id petiisset Marcius morum Patriæ optime gnarus, si tum Latini jus Civitatis Romanæ adepti non essent. Id ipsum confirmasse conjicitur Q. Cæcilius Metellum ea oratione, qua Censores exagitasse fertur, ubi inter alia hæc asseruit: *Albani diruta Alba Romam traducti sunt, Latini, Sabini in Civitatem accepti*, ut habes ex Livio decad. 4. lib. 10., & L. Annii Setinus Legatus Latinæ Gentis, de quo verba fecimus Cap. 8. non petiit à Senatu Romano jus Civitatis, sed alterum ex Consulibus Latinum hominem fieri, Livio lib. 8. teste.

Sed hæc obscura sunt, id circo palam esse arbitror Latinos Populos ante ultimum Latinum bellum, quo Latium devictum est, haud curasse Civitatem Romanam assequi, ut patet ex eadem Annii oratione, licet plerisque eorum ea data sit, ut Tusculanis; postquam autem Latium omne imperata populi Romani fecit, reperio aliquibus Latii prisca accolis non nisi ob singulare meritum jus Civitatis concessum. Quippè Latio devicto, Lanuvinis, Nomentanis, Pedanis, Aricinis, & Antiatibus Civitas data est ex Livio lib. 8., Vellejo lib. 2., Eutropio lib. 2., hi autem Cives fieri non potuissent, si jam Latini omnes Civitatem adepti essent. Dein bello Punico constat Romanum populum Prænestinos milites, qui adversus Annibalem Casilinum tutati sunt, Civitate donasse ex eodem Livio dicto lib. 33., Frontino Stratagem. lib. 3. cap. 14. exempl. 2., qui addunt Carviliū ob id Latinorum militum meritum, Senatum pro Latinis rogasse,

ut faltem ex fingulis Latinorum populis binis Senatoribus jus Civitatis daretur . Porro leges , quas tulerunt M. Junius Sillanus, & L. Norbanus Flaccus Confules , atque L. Drufus , & C. Gracchus hujus rei testimonium perhibent : ii enim vel edicentes Latinos certis conditionibus Cives Romanos fieri poffe, ut fupra dictum eft , vel prohibentes Latinæ gentis milites virgis cædi , palàm fecerunt eorum gentem antea in Civitatem haud cooptatam, quum Porcia Lex , quæ Cives virgis verberari vetabat, promulgata tunc efferet , testimonio Plutarchi in Gracchis . Hinc C. Claudio , & T. Sempronio Cofs. Legatis fociorum Latini nominis , qui toto undique ex Latio frequentes adveniant, querentibus magnam multitudinem Civium fuorum Romam migraffe, ut inter Romanos Cives cenferentur, S. C. statutum efse fuerunt , ut Q. Culleo Prætor eos conquireret , & omnes in fuas patrias redire compelleret, neque inter Romanos Cives cenferi fineret, idque factum fcimus , quod Junia , & Norbana lege , de qua jam verba fecimus Latini abuterentur , quod & M. Junio , & A. Manlio Cofs. , & itidem C. Popilio Lænate , & P. Ælio Ligure Cofs. , quum L. Posthumius Cenfor efferet , factum efse testatur Livius lib. 49. 50. & 52. Hanc rem ægrè ferentes Latini quos Civitatis Romanæ defiderium tenebat , putantes edicta Confulum ignominiofa , ut ait Cicero in oratione pro Sextio , M. Fulvium Confulem , quem ex Latio oriundum produnt , rogarunt , ut legem de Civitate Latinis danda ferret , at quum is indignante Senatu legem tuliffet , in Provinciam miffus eft , ut ita lex careret effectu, testimonio Appiani lib. 1. Bellor. Civil. , Valerii Maximi lib. 9. cap. 5. . Dein C. Gracchus Tribunus plebis , qui ad Reipublicæ Romanæ munera Latinos advocabat , quafi Senatus confanguineis honeftè repugnare haud poffet , aliam tulit legem , qua edictum Fulvii probavit , & ftatuit fociis Latini nominis æquale jus fuffragii cum Romanis Civibus efse ex eodem Appiano lib. 1. , & Plutarcho in Gracchis . Verum Senatu adverfante , Confules edixere , ne quis eorum , quibus fuffragii jus efferet in Urbe , obfervaretur , neque proprius Urbem quinque millia paffuum efferet , quod habes ex Appiano loco mox relato ; unde conjicitur Latinos fuffragii jure caruiffe , quin & Civitate , ut patet ex fequenti lege , quam tulit C. Servilius Glaucio , qua ftatuit , ut fi quis Latinus Senatorem Romanum accufando,

sando, condemnasset, is Civis Romanus esset ex Asconio in Oratione pro Scauro, & Cicerone in Oratione pro Balbo. Id ipsum comprobatur odium Senatorum in Fulvium, & Gracchum Legis auctores, quos tumultuario impetu trucidatos hac de causa ferunt, si credimus Appiano, & Plutarcho ubi supra; & facinus Latinorum, & Italorum omnium, qui Livium Drusum Tribunum plebis, qui ut populo sublandiretur legem de Civitate danda Latinis, Italisque, ut promitterat, non promulgaverat, dum in deambulatorio domi suæ jus diceret, mactarunt, ut narrant Plutarchus in Catone Uticensi, & Valerius Maximus lib. 6. cap. 7. Ejus rei causa bellum Italicum, seu sociale indictum est, & quum acceptis aliquot cladibus Etrusci, Umbri, & Latini omnes defectionem spectarent, L. Julius Cæsar, qui tum Consul cum P. Rutilio erat, legem tulit, ut qui populi ad eam diem infide mansissent, Cives Romani essent. Hujus legis imperio referunt Latinos, Etruscos quoque & Umbros, qui tum milites Italici non dederant, Civitatem adeptos, quod ex Servio Sulpicio in libro de Dotibus, & Neratio in libro de Nuptiis se hausisse ait Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 4. cap. 4., & produnt Appianus lib. 1. de Bell. Civil., Cicero pro Balbo, Tacitus lib. 11. Annal.

Ex his constat usque ad annum V. C. DCLX. vel juxta aliorum computationem 663. Latinos sine Civitatis jure vixisse. Dein Sulla bellis civilibus favientibus id jus Civitatis pluribus qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionem, Norbanum, & alios adversæ factionis duces, aut consilio, aut pecunia, vel copiis juvissent, ademit, quinimmo legem tulit, ut municipia universa sine jure Civitatis in posterum essent, quo fit Præneſten, Setia, Albam, Tibur, Norbam, & alias Latii Urbes, quæ cum Mario foedus inierant, jus Civitatis quamdiu Sullana arma valuerunt, amisisse. At Sulla dictatutam deponente, singulæ Colonix jus pristinum recuperarunt, ut videre est apud Ciceronem in Oratione pro Domo sua, Eutropium lib. 3. cap. 1., Rosinum Antiquit. Roman. lib. 8. cap. 2., & alios. Hoc igitur pacto quum Italia, Latiumque universum multis laboribus, multoque sanguine Civitatem Romanam meruisset, & interceptam recuperasset, tantam ferunt peregrinorum copiam in Urbem se contulisse, ut nova lege Latinorum, Italorumque libido esset coercenda.

Itaque L. Aurelio Cotta, & L. Manlio Torquato Coss., C. Papius Tribunus plebis edixit, ut peregrini Urbe Roma expellerentur, & socii Latini nominis in suas Civitates redirent, judiciumque Civitatibus sociis constitueretur repetundi ejus causa, qui in Civitatis Romanæ censum irrepsisset ex Cicerone pro Balbo, Valerio Maximo lib. 3. cap. 4., Sigonio, & Rosino superius laudatis. Hinc suspicamur eo tempore legem Juliam, qua data est Latinis Civitas, fuisse contemptam, idcirco Claudium Imperatorem indulgisse narrant, ut Latini jure Civitatis Romanæ sicuti Quirites gauderent, si fides præstanda est Suetonio in Claudio, & Beroaldo ejus Commentatori, unde facilè intelliges quo tempore matrimonia inter Latinos, & Romanos justè, vel minus ritè contracta sint.

Compertum quoque est Latinos priscos magna humanitate servos accepisse, quod communem cum jis vitam agerent; itaque apud eos, & antiquos Romanos, servi, qui peccaverant cogebantur plaustrum lignum, quod Temonem sustentat, circa viciniam deferre ex Plutarcho in C. Marcio Coriolano: immo servum furti, vel alicujus sceleris convictum, imperabant noxæ dedi, ac eum duplex lignum quod currui subicere consueverant attollere, & viciniam obire, ut in posterum eum furciferum, ac ignominie nota affectum dicerent, & ab eo caverent ex eodem Plutarcho Problem. cap. 70. Datam dein produnt edicto Dominis potestatem servos inactandi, quam legem Latinos servasse scimus, donec Hadrianus servos à Dominis occidi vetuit, eosque, si digni essent, jussit per Judices damnari, teste Spartiano in Hadriano; quamobrem quæsitum legimus apud Cajum J. C. Institutionum lib. 1. de jur. personar., an ea lex Dominis, fustibus, verberibusque servos cedere prohiberet, & an dum fortè servus pro culpæ modo caderetur, mortuus esset, Dominus homicidii reus diceretur; ea autem fuit Caji sententia, ut Dominus homicida non esset, nisi dolo malo id fecisset, vel ultra meritum criminis verberasset.

Hæc fatis sit retulisse, nam cæteras leges, quæ Latinis, Romanisque communes fuerunt, consulto omittimus, quum notissimæ sint; referre tamen mihi cordi est facinus Lucii Posthumii, quem dedecoris causa nomino, ut constet hunc in Magistratu privatam injuriam vindi-

vindicasse, & privatam iracundiam auctoritate publica cohonestasse; is enim ad agrum publicum, à privato terminandum in Campaniam ire ex S.C. iussus (Consul enim cum M. Popilio Lænate tunc erat), iratus Prænestinis, quod quum eò privatus sacrificii in Templo Fortunæ faciendi causa profectus esset, nihil in se honorificè neque publicè, neque privatim factum esset, prius quam ab Roma proficisceretur literas Prænestin misit, ut sibi Magistratus obviam exiret, locum publicè pararet ubi diverteretur, jumenta que inde præsto essent. Cum autem Prænestini modesto silentio imperata Consulis fecissent, hinc factum est in posterum Magistratum Romanum in Colonias, & Oppida Latina proficiscentem, graviora in dies imperitasse, ut ex Livio decad. 5. lib. 2. habes, id quod ritè peragere haud poterat; enimvero vetusta lege indictum Romanis Magistratibus erat, ut libertatem fociis conservarent; hanc legem C. Julius Cæsar cum primum Consul esset, probavit, iussitque plecti eos, qui sine S.C. quidquam à Latinis, fociisque præter fœnum, & quatuor lectos, ac ligna accepissent, quod legitur in l. Julia de repetundis & apud Rosinum Antiquit. Roman. lib. 8. cap. 30. ad finem. Refrænavit equidem Cæsar hoc edicto Consulum, Prætorum, Proconsulumque libidinem, qui contra priscum morem Colonias, & socias gentes oneri, ac sumptui exponere consueverant. Cæterum quum Magistratus in Coloniam, aut Municipium proficisceretur, mulis, tabernaculis omnique alio militari instrumento ornabatur, ne quid tale fociis imperaret, divertebat enim privatim apud hospites, neque Magistratum Coloniae sibi obviam ire cogebat, Legatis tantummodo, qui repente aliquo mittebantur, permillum erat singula jumenta per Oppida, iter qua faciendum erat, imperare, neque aliam exigebant impensam ex eodem Livio loco jam relato. Has itaque leges quum Posthumius ob privatum odium in Prænestinos subvertisset, meruit in Romanis fastis nota ignominiae affici; quæ dicta esse velim, ut libertatem Latinis fociis, legibus datam, & infamiam, qua Romani notabant eos, qui privatam iracundiam auctoritate publica cohonestassent, intelligas.

CAPUT XI.

De Ritibus Latinorum in Nuptiis.

Satis dictum est de legibus Latinorum, nunc Ritus eorum, quorum plures hodieque etiam servari comperimus, exponemus exordientes à nuptialibus, ut eos à Latinis in Romanos derivasse constet. Ferunt in Latio nupturas Virgines pilas cum pupis, & stropholis Veneri dicasse, & laribus suspendisse, ita putantes felix, faustumque fieri matrimonium. Strophium autem erat fascia brevis, quæ virginalem tumorem papillarum cohibebat, strophiola vero corollæ, id est coronæ tenuiores. Pupæ erant sigillaria, seu imagunculæ quædam, & pilæ viriles, & muliebres effigies lanæ, quas etiam manias vocabant, ut legimus apud Nonium Marcellum de Propriet. sermonis verbo *Strophium*, Plinium lib. 21. cap. 2., Porphyrium ad Horatium Sermonum lib. 1. Satyra 2., Festum lib. 14. verb. *Pilæ*. Hæc autem prima vota Diis facta pro faustis nuptiis dicebantur, inde in Templo Bonæ Deæ, quam Fauni antiquissimi Latii Regis sororem, & uxorem putabant, & Bovillis non longè ab Albano monte solemniter colebant, similes imagines suspendebant; quippè hujus rei causa Templum laudatum ex toto undique Latio virgines nupturæ frequentabant, & per illud viris exclusis nudæ discurrebant, dein se ornabant, & post nuptias in eadem æde iterum vota solvebant, cujus rei testis est Ovidius lib. 3. de Arte Amandi, qui sic canit:

*Quæ male crinita est, custodem in limine ponat,
Orneturque Bonæ semper in æde Deæ.*

quibus & alludit sequens priscus Lapis apud Bovillas effossus & relatus à Ligorio in MSS. Otthobonianis lib. de Familiis Romanis, & à Tomafino de Donariis cap. 13.

B O N A E D E A E S A N C T A E
S A C:
V O T O S V S C E P T O
M E R I T O L I B E N S
T E R R E N T I A T A L L A R S I A
F E C I T

Quo factò ibant ad Templum Fauni in agro Laurenti positum, quem Panem, & Martem Silvanum domesticum credebant, & ibidem Fauni oracula consulebant: ab hoc transibant ad ædem Pilumni in agro Ardeati sitam, de qua æde plura produnt Virgilius lib. 10., & Servius ad lib. 9. Æneidos, ut videre est apud eundem Tomasinum loco mox relato.

Quare habes Latinas virgines hæc peregrisse, ut futuri conjuges bona vellent, ac benè, & feliciter conjungerentur, idque factum fortasse est, quod Bona Dea uxor Fauni ob meritum, & castimoniam à viro suo consecrata foret, & ne Faunus, quem eundem ac Silvanum dicebant sequutis nuptiis in domum irreperet, opinio quippè Latinorum erat, eum vexare pueros, idcirco quum natus puer esset, ad fores ædium tres viros, qui pervigiles domum circumirent, advocabant, quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat ex Divo Augustino de Civit. Dei lib. 6. cap. 9., Alexandro Genial. lib. 2. cap. 25., & ut Pilumnum, in cujus Templo etiam Picumnus colebatur, invocarent, ut proles nascitura his præsidibus Diis vitalis foret, ut memoriæ produnt Varro lib. 2. de Vita Popul. Roman., Nonius Marcellus de Doctorum indagin., qui scribunt hos præfides auspiciis conjugalibus esse designatos, & alii apud Alexandrum loco adducto, & lib. 6. cap. 26., Tiraquellum ejus Commentatorem, & Vossium de Idololatria lib. 1. cap. 40. Cæterum cæremónias, quæ nuptias præibant, Virgilius lib. 4. Æneidos de Didone loquens paulò post principium his carminibus exponit:

*Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt, mactant lætas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo*

Junoni

*Junoni ante omnes , cui vincla jugalia cure ,
 Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
 Candentis vaccæ media inter cornua fundit
 Aut ante ora Deum pingues spatatur ad aras ,
 Instauratque diem donis , pecudumque reclusis
 Pectoribus inbians spirantia consulit exta .*

& lib. I. Æneidos de eadem Didone verba faciens , hæc habet :

*Huic conjux Sicheus erat ditissimus agri
 Phœnicum , & magno misere dilectus amore
 Cui pater intactam dederat , primisque jugarat
 Ominibus .*

Hinc scimus nuptias captatis primum auguriis fuisse contractas, quin & uni ex duobus auspiciis, qui præsentés erant datum coram testibus, & cognatis universis, statim captatis auspiciis, dotem pronuntiare, & Jovem, superosque cunctos pro nuptiarum perennitate, & felicitate invocare, ut ibidem notat Servius, quod & refert Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. de Matrimon. . Id autem in Æde sacra factum testatur Cicero de Divinat. lib. 1. Comperimus etiam ritus servatos in nuptiis Regiis, ab aliis fuisse difformes; nam si contigisset Dominam Urbis nubere, sacra primum fiebant Numinibus, quæ Urbi præerant, quasi nuptiæ pro utilitate Reipublicæ fierent, dein Junoni juxta laudatos Virgilii versus, quos Servius ibidem ita interpretatur; alii vero primum Cereri, ut eam placarent, & quam nuptias execrari putabant, propter filiæ raptum, Apollini dein, qui expers uxoris dicebatur, Junoni demum nuptiarum præsidi sacrificabant, ut idem Grammaticus ad Virgilium in carminibus supra adductis explicat; quum vero conjunctio fieret, porcum immolabant, quod ab Etruscis Latinos habuisse constat ex Varrone de Re Rustic. lib. 2. cap. 4.; porcum autem sacrem esse oportebat, id est purum à partu, & qui vel statim lapsis duobus mensibus à mamma depulsus, vel per decem dies lactens esset, si credimus Festo de verbor. signific. lib. 17., Varroni de Re Rustic. lib. 2. cap. 1. & cap. 4.

Sacrificio peracto sponsi jugum subibant, & Junonem Jugalem invocabant, ut conjicitur ex eodem Virgilio dicto lib. 4. Æneid. ubi Servius eum ritum Latinis priscis attribuit, aitque jugum à Sacerdotibus

dotibus impositum fuisse jis, qui conjungebantur, quinimmo Alexander Genial. lib. 2. cap. 5. hunc singularem Latinorum morem fuisse commemorat; erat enim jugum indicium evidens societatis, æquissimi juris, & concordium animorum, nexusque vitæ in æternum communicandæ. His itaque præmissis cæremoniis, expectato signo surgentis vesperis, sponsam ad maritum deducebant, ex Varrone lib. 3. de Lingua Latina, & notant Festus lib. 14., Plutarchus Problem. cap. 65.; ordo vero, quem servabant hic fertur: præibant ii, qui gestabant cumerum, vas scilicet vimineum, vel fictile, ita à similitudine cumerarum, quibus plebei homines frumenta condebant, dictum, in quo nubentis utensilia erant testimonio Festi verbo *Cumerum*, & Varronis lib. 6. de Ling. Latina: sequebantur mulieres colum comptam, fufumque cum stamine gerentes; erat enim id indicium Lanificii ex Plinio lib. 8. cap. 48., Alexandro Genial. lib. 4. cap. 8.; post eos incedebant cognati, & amici, & sponsus, dein tres pueri prætextati, quos patrimos, matrimosque appellabant, quorum unus facem accensam præferebat, cæteri nubentem ducebant, ut auctor est idem Festus lib. 6. & lib. 14, & notat etiam Varro de Vita Populi Romani lib. 2.. Hanc facem ex spina alba fuisse constat ex jisdem Varrone, & Festo, quod eam auspicatissimam, & malas noxas averruncare crederent, ut canit Ovidius apud Dacerium commentatorem Festi verb. *Patrimi*.

*Sic fatus virgam, quæ tristes pellere posset
A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.*

& infra:

Virgaque Lanalis de spina sumitur alba,

& tradit Plinius lib. 16. cap. 18., quamvis plures patrimos ex pinu alba hanc facem prætulisse autumant, ea tamen face produnt consuevisse rogum novæ nuptæ, quæ nuptialibus diebus occubisset, accendi & eandem rapi per communes amicos, si credimus Festo lib. 16.: *Rapi solet fax, qua prælucente nova nupta deducta est, ab utrisque amicis, ne aut uxor eam sub lecto viri ea nocte ponat, aut vir in sepulchro comburendam curet, quo utroque, mors propinqua alterius, verius captari putatur:* hæc Festus; verumtamen Servius, quem referunt Dacerius, & Scaliger Festi commentatores:

Faces, inquit, quæ solent præire nubentes puellas, corneæ sane faces, quæ quasi diutissimæ luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia, namque his, qui sunt potiti diutius feruntur vixisse, unde habes facem corneam, & spineam potuisse adhiberi, & causam, cur ea fax raperetur difformem ab ea, quam Festus exponit.

Et quum nova nupta ad domum mariti iret, mariti affines spargebant pueris, & plebi nuces ex Festo lib. 12., & Paulo ejus mutilatore. Causam hujus rei assignat Festus his verbis: *Nuces flagitantur nuptis, & jaciuntur pueris, ut novæ nuptæ intranti domum novi mariti secundum fiat auspiciū*: veruntamen Plinius lib. 15. cap. 22. id factum ait, quod nuces religiosæ essent causa tot nodis, totque vinculis foetum muniendi à natura arbori insita. Persius autem Satyra 1. putat id indicasse, maritum per nuptias puerilia reliquisse, en ejus carmina:

*Aspexi, & nucibus facimus quaecumque relictis
Cum sapimus patruos.*

At Servius ad illud Ecloga 8.

. . . . . *tibi ducitur uxor*
Sparge marite nuces . . . . .

scribit maritum ipsum spargere consuevisse nuces, & hoc institutum à Græcis, qui Latium incoluerunt manasse, quod commentatores Festi, præsertim Dacerius comprobant. Cæterum mihi constat ex Ferentino Lapide in via Latina effosso, adeo solemnem eum ritum Latinis fuisse, ut testatores nuptis, quæ pauperes essent, pietatis ergo nuces testamento legarent; hæc enim est inscriptio laudati Lapidis, quam refert commentator Festi verbo *Nuces* post commentum Scaligeri.

A. QVINTILIO A. F. PAL. PRISCO
 HIC EX S.C. FVNDOS CEPONIANVM
 ET ROIANVM, ET MAMIANVM
 ET PRATVM EX OSCO AB R.P
 REDEMP. EX QVORVM REDITV
 QVOT ANNIS VI. IDVS MAII
 DIE NATAL. SVO PERPET
 DARENTVR PRAESENT. MVNICIPIBVS
 ET INCOL. ET MVLIERIB. NVPT
 CRVSTVL. P.I. MVLS. HEMIN
 ET POST NVCVM SPARSION
 MOD. XXX

Quare habes ex hoc Lapide Quintilium reliquisse Ferentini municipibus, incolis, & mulieribus nuptis quotannis die quo is natus erat, crustulum pultis unum, erat enim crustulum genus dulciarii, ut ait Porphyrius ad Horatium lib. 1. epistolar., propterea testator addidit crustulum pultis, id est crustulam ex farina, & aqua, ovis, melle, vel caseo constantem ex Plinio lib. 18, cap. 8., nam, id cibi antiquissimi genus, crustulam pultis antiqui vocabant, quod ut corium exureretur, necnon Heminam mulsi, dimidium scilicet sextarii potionis ex melle, & vino, & pro nucum sparsione modios triginta nucum, lapis enim mendose *post* loco *pro* exhibet, idcirco, ut hæc fierent perpetuo Fundos, & pratum ex Osco, id est in Oscorum agro situm à Populo Romano redemptum, & redditus assignavit: nisi dicas pratum ex Osco situm fuisse in agro Veienti, vel ut produnt Geographi in agro Aurelio qui Vejentium fuit non longè à Mæsia silva, quem agrum habebant Augures publici populi Romani testimonio ejusdem Festi lib. 13. verb. *Oscum*, & ejus interpretum, quæ lectio lapidi magis congruit.

Hoc ordine usque ad limen domus mariti adveniebant, ibi solitum erat aqua novam nuptam conspergere, ut ea casta, purave ad virum veniret, & aquam, atque ignem cum viro communicaret; aquam autem scimus servatam ante limen ipsum ex Festo lib. 6. verb.

Facem, Varrone de Lingua Latina lib. 4., haustamque de puro fonte per puerum, aut puellam, qua etiam nubentium pedes lavari consuevisse refert Servius ad lib. 4. *Æneidos*. Hisce gestis, nova nupta limen non tangebat, sed sublata in domum inferebatur, idque factum ait Plutarchus in Romulo quod Latinæ, & Sabinæ mulieres à Romanis raptæ sic domibus virorum illatæ sunt, ut non ipsæ ingressæ sint, sed vi illatæ, quod non probat Servius ad lib. 2. *Æneidos*, qui id ante Romam conditam factum prodit in reverentiam Vestæ antiquissimæ Latinorum Deæ. Huic quum limen domus consecratum esset, sacrilegum videbatur novam nuptam limen, & sic locum Numini dicatum calcare, ut Servius ait: Limen laneis vittis, multoque lauro postes ornabant, aut myrto obducebant, oleoque aut adipe fuillo ungebant, ne quid perniciosæ pestis in domum irreperet. Huic mori alludit Virgilius lib. 4. *Æneidos* de Didone sic canens:

*Præterea fuit in tectis de marmore Templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat
Velleribus niveis, & festa fronde revinctum,*

ut explicat ibidem Servius & notat Plinius lib. 28. cap. 9.. Uxori intranti limen viri claves tradebantur, non tantum, ut eo felicitatem partus significarent teste Festo lib. 3. verb. *Clavium*, sed ut ostenderent viros uxorum fidei sese committere, omniaque earum custodiæ mandare, si credimus commentatoribus Festi ibidem. Hoc tempore, cum scilicet domum viri sponsa ingrederetur, ferunt necessarios sponsæ, & sponsi capita nubentium velasse, Latini namque nuptias dixerunt, quod nubentium capita velentur, si fides præstanda est Servio ad lib. 11. *Æneidos* ad carmen:

. . . . . arsurasque comas obnubit amictu.

quamvis alii prodant id factum eo tempore, quo cum Auspicum præsentia nuptiæ contrahebantur. Porro testari possum, & hodie in Latio matrem sponsæ, aut sponsi caput novæ nuptæ velare, quum ea limen domus viri attingit.

Nubentium cultus hic fertur: sponsus pictam induebat tunicam quam sponsa suis, & matris manibus contextam Proco ad futuras nuptias dono dabat teste Dionysio lib. 3. qui de sorore unius ex Curiatis Albanis ab Horatiis Romanis consossi verba faciens: *Et in*
bis,

his, inquit, tunicam pictam, quam suis, & matris manibus contextam Proco ad futuras nuptias donum miserat (mos enim Latinis erat, ut qui virgines ambirent, pictas induerent tunicas) hanc igitur tunicam, ut cruore pollutam vidit, scissa veste, pectus ambabus plangens manibus, lamentabili voce consobrinum vocabat. Picta dicebatur tunica, non quod picta, sed quod purpurea esset: purpuræ sane splendorem, & nitorem picturæ locum apud Latinos obtinuisse constat ex Festo lib. 14. verb. *Picta*, & commentatoribus ejusdem. Sponsa non auro, non monilibus, ut nunc in usu est, sed senis crinibus instar Vestalium Virginum ornata incedebat, quare eo comptu palam faciebat viro suo spondere, castitatem à cæteris illibatam fore testimonio Festi lib. 17. verb. *Senis crinibus*, quo loci ait ornatum hunc Latinis vetustissimum fuisse; erant autem seni crines sex sertæ crinium, vitta, & crinibus ipsis impletæ, quas vulgò *Freccias* vocant, ut videmus matronas ornatas in priscis marmoribus, & veteribus Numismatis, & probat Dacerius commentator Festi ubi supra. Flammeo etiam lutei coloris caput velabat, cujus rei causam Festus lib. 6. his verbis narrat: *Flammeo*, inquit, *amicitur nubens ominis boni causa*, quod eo assidue utebatur flaminica, id est flaminis uxor, cui non licebat facere divortium, unde habes institutum, ut nova nupta hoc amiculi genere, velo scilicet lutei, seu crocei coloris uteretur boni ominis causa, in signum indissolubilis conjugii, hinc Lucanus lib. 2. de Martia iterum nubente Catoni, sic canit:

Lutea demissos velarunt flammea vultus.

inde Plinius lib. 21. cap. 8. hunc morem antiquissimum fuisse testatur, quamvis id factum in Can. Fœminæ 3. quæst. 5. dicatur, ut nova nupta indicium daret pudoris, seseque subjectam viro faceret, gestabat & cingulum ex lana ovis; hujuscemodi rei causa erat, ut sicuti lana in glomos sublata conjuncta inter se est, sic vir suus secum unitus, vinctusque esset; ferunt quoque hoc cingulum Cinxiæ Junoni sacrum Herculaneo, arctissimo scilicet nodo revinctum, ominis gratia in lecto priusquam conjunctio fieret, manibus viri fuisse solutum, ut sic novus maritus felix esset in suscipiendis liberis, sicuti Hercules, qui septuaginta liberos procreavit, ut auctores sunt idem Festus lib. 3. verb. *Cingulo*, & Varro de Vit. Popul. Roman. lib. 2.

Interea in domo sponsi mulier ea, quæ ad nuptias pertinebant parabat, hæc thalami administratrix dicebatur, amico etiam novi mariti, quem Janitorem appellabant pro summo honore datum erat apud januam cellæ, ubi thalamus erat excubare, ut diligenter animadverteret, ne mulieres virgini clamanti opem ferrent, ut testis est Julius Pollux in Onomast. lib. 3. cap. 3.. Ante thalamum pistillum alligabant, & ut sponsa ejus cellæ limen attigisset, famula cribrum gestans per cellam discurrebat, ut nova nupta videret instrumenta, quibus res familiaris tractanda erat, ut idem Julius Pollux mox adductus narrat; unde Plutarchi in Romulo sententiam minus veram puto, is enim ex fœdere cum Romanis à Latinis, & Sabinis ictu hausit, præter lanificium nullam aliam operam mulieres Latinas, & Sabinas Romanis nuptas obligatas fuisse præstare, quum tamen palàm sit apud Scriptores uxores omnem domesticam rem administrasse. Die vero illo, qui nuptias statim sequebatur apud novum maritum propiores affines latiore convictu cœnabant, completaque cœna adhuc ad mensam sedentibus mustacea donabant, eo quoque die ferunt novam nuptam in viri domum libertatem auspicari, & dominam agere, simulque rem divinam facere consuevisse ex Festo lib. 16., & Aulo Gellio Noctium Atticar. lib. 2. cap. 24., cui mori alludit illud Juvenalis Satyra 6.

. . . *nec est quare cœnam, & mustacea perdas.*

ubi commentatores & præsertim Mancinellus vir Velitris natus testatur in Latio ad suam ætatem perseverasse ritum mustacea post nuptialem cœnam donandi.

Secundo, vel ut alii produnt, septimo post nuptias die, iterum apud novum maritum cœnabatur, quam cœnam vocabant Repotia, quod quasi reficeretur potatio, ut habes ex Festo lib. 16. & ejus commentatoribus. His diebus solitum ajunt in cœna decantari procacia quidem, & conjugali, sed lasciva licentia per ludum, amores, gratias, & mixtos leporibus lusus carmina, in quibus Jovem adultum, Junonem adultam, Venerem, Dianam, & Suadelam eorum Numina precabantur, ut novæ nuptæ propitii adessent, prolemque secundarent, & fascinum arcerent. Hæc carmina Fescennina vocabant, quod Fescennii Sabinorum, primum decantata essent testimo-

nio Gyraldi in lib. quem de Poëtis scripsit Dialog. 1. pag. 35. qui de Latinis loquitur, & Alexandri Genial. lib. 2. cap. 5.; proditum quoque memoriæ est hisce diebus sponsum apud affines, & amicos cœnasse una cum amicissimo, qui Simplator à Latinis dicebatur, id enim scribit Fulgentius de Prisc. Sermone, ubi subdit hunc fuisse custodem sponsi, eoque animo ei assignatum, ut sponsa, quæ cœnis illis haud adesse poterat, resciret ubi vir cœnauerat, cum quibus, & quid fecisset.

Hi sunt ritus, quos Latini in nuptiis servabant, & nunc etiam supersticiosè custodiunt; quandoquidem ordo pompæ nuptialis nocte illa, qua nova nupta ad domum sponsi ducitur, hodieque similis est, nam loco patrimorum, propè sponsam incedunt pueri alba veste induti, sparguntur nuges, & frumentum projicitur in sponso- rum caput, faces præferuntur, velatur sponsa statim ac intrat in domum viri, cœnæ exhibentur, versus jucundi, & procaces amoribus laudibus, & bonis ominibus mixti decantantur, & similia fiunt, ex quibus spectatores faciliè priscum morem pertinaciter in Latio servatum judicabunt: ea tantum omiſſa testari possum, quæ Numinum falsorum cultum exhibebant.

C A P U T XII.

De priscorum Latinorum cœnis, & victu.

Riusquam Janus Saturnum excepisset hospitio, rudis erat Aboriginum, qui Latium incolebant, victus, teste Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 7., quandoquidem illi crudis tantum vescabantur, & his, quæ natura ferebat, sine igne contenti, poma, & loco frumenti glandes edebant, ut habes ex Servio ad illud lib. 6. Æneidos:

Atque umbrata gerunt civili tempora quercu.

& Plinio lib. 7. cap. 56., ac Scaligero in Varronem de Lingua Latina lib. 1. pag. 27.; quumque omnes vitam pastoritiam degerent, victum sibi parantes manibus, ut ait Dionysius lib. 1., caseus à coacto lacte dictus, jis fuit cibus quam delicatus testimonio Varronis de Lingua

Latina

Latina lib. 4. quibus alludit Ovidius lib. 3. Amor. Elegia 9.

Sed glandem quercus oracula prima ferebant

Hæc cibus, & teneri cæspitis herba thorus.

& lib. 2.

Silva domus fuerat, cibus herba, cubilia frondes.

An autem ea ætate poma decoquere in olla in usu esset, non liquet, quippè idem Varro testatur olera acerbos terræ fructus dicta à Latinis priscis, quod in olla eos elixarent. Sed quum Janus à Saturno edoctus peritiam ruris, ferum illum, & rudem ante fruges cognitæ vitum in melius redegisset, Regnique eum ob hanc rem societate munerasset si Macrobio lib. 1. cap. 7. Saturnal. fides præstanda est, hinc Latini consueverunt pulmentum edere ex pulte compositum, quæ ex farina, & aqua constabat, seu ut alii referunt ex aqua frumenti, & fabarum, aut hordei farina ex Valerio Maximo lib. 2. cap. 1., Plinio lib. 18. cap. 8. & cap. 11. etsi Festus lib. 14. eam dictam scribat à pulis, quod jis, in auspiciis daretur; nullius sane in Latio molarum fuit usus, neque pistorum cogniti in Latio, aut Romæ: idcirco constat, antiquos fruges igne tostas in pilas coniectas pinsere consuevisse pinforibus ministrantibus ex Festo lib. 3. ubi ait pinforem, quem alii pisonem vocant, & coquum apud antiquos eundem fuisse ex Plinio lib. 18. cap. 3. & lib. 15. cap. 6. & lib. 36. cap. 18., Valerio Maximo loco mox adducto.

Anno itaque ab V.C. DC. produnt pistorum Romæ, & in Latio molis frumenta terere, & farinam, mulieres vero, quibus domus cura data erat, panem facere incepisse, ut testatur Plinius dicto lib. 18. cap. 3. Panem vero panificium, libum, quod libaretur priusquam esset coctum, testuatium, quod in testæ æreo calido coqueretur, circulos, quod ii mixti farina, caseo, & aqua circuitum æquabiliter funderent, lixulas, & semilixulas ejusdem generis circulos, sed minus conditos, globulos in oleo coctos, & crustulum à crusta pultis, Latinam gentem appellasse constat ex eodem Varrone de Lingua Latina lib. 4., unde patet mulieres panificii difformes species composuisse, quod hodieque etiam faciunt in Latio fœminæ, ex namque ex Varrone, nomina testuatii, circulorum, lixularum, globulorum, & libi quæ apud eas illibata adhuc sunt, hausisse videntur.

Ita vixit longo ævo Latina, & Romana gens, donec mulieres deliciis deditæ, rem domesticam negligere aufæ sunt: idcirco perhibent pistor, quorum munus fuit tantummodo farinam facere, & panem dein fecisse, ut canit Martialis lib.8. Epigramm. 16. in Ciperium, qui ex pistore factus erat Causidicus:

*Pistor qui fueras diu Cipere
Nunc causas agis, & ducenta quæris.
Sed consumis, & usque mutuaris
A Pistore Cipere non recedis
Et panem facis, & facis farinam.*

& ibidem commentatores, & præsertim Calderinus. Neque dicas Latinos priscos uxoribus nec molere, nec coquere permisisse testimonio Plutarchi Problem. cap.86. qui ex hoc vetustissimo more id ipsum in fœdere à Latinis, & Sabinis cum Romanis post raptum icto, comprobatum fuisse commemorat, quod etiam refert in vita Romuli; quippe diximus mulieres panem fecisse, aliud autem est molere, & coquinariam facere. Comedissemus Latinos panem farreum, ut præcedenti Capite dictum est & narrat Plinius lib. 18. cap.8., atque inopia urgente consuevisse panem ex milio conficere, & panicum pinsitum, surfureque evolutum, atque milium cum lacte, aut uyam labruscam cum farre minuto coctam edere ex Columella de Re Rustica lib.2. cap.9. Sed an carnes, & pisces prisci Latini ederent, non liquet. Enimvero lex, seu mos Latinorum vehementer abstinendi à carnibus pici avis, quam ii venerabantur, quem morem refert Plutarchus Problem. cap.20., ritus etiam tauri carnes non gustandi, quod id animal religiosum esset, & Herculi gratum, cujus rei causam narrat Varro de Re Rustica lib.2. cap.4., satis indicant, priscos Latinos carnes edere consuevisse; si enim omne carniū genus jis vetitum fuisset, frustra lata lex esset, ne pici, & tauri carnes comederent; proditum etiam est eos piscibus abstinuissse ex Ovidio lib.6. Pastor. qui de Carina Dea loquens, hæc canit:

*Prisca Dea est, aliturque cibis quibus ante solebat,
Nec petit adscitas luxuriosa dapes,
Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat,
Ostreaque in conchis tuta fuere suis.*

Jure itaque merito Ovidius ex jis, quibus placabant Carnam Deam carnis, & vitalium præsidis, fabacea scilicet pulte, & larido, non autem piscibus, arguit Jani ætate, qua Carna ejus uxor consecrata est, piscibus eam gentem abstinuissse, nam si pisces in usu fuissent, jis utique utpotè Dæ Carnis Præsidis odiosis, ea placata esset, quod Vossius de Idololatria lib. 4. cap. 23. explicat, id quod non evincit post Janum, & tempore Latii Regum, Latinos piscibus abstinuissse, propterea in re tam vetusta nemo valet certam proferre sententiam.

Porro neque mulieres Latinas vinum unquam ebibissse constat, quinimmo temeto, id enim vini nomen erat, semper abstinuissse comperimus, & apud eam gentem institutum, ut fœminæ cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut osculum indicium faceret, si bibissent, & cum Fauna, seu Fatua uxor, & soror Fauni Latinorum Regis clam vini ollam bibisset, ferunt maritum eam virgis myrtheis ob id facinus usque ad mortem flagellasse, ut Cap. 4. dictum est, & ex Clodio notat Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 10. cap. 23., & Athenæus Deipnosoph. lib. 10. qui subdit mulieres id celare haud potuisse, quoniam Latini, neque cellam vinariam committebant mulieribus, & quotidie mariti, cognati, & consobrini eas osculabantur. Hujus autem ritus initium Athenæus ad Herculem refert his verbis: *Alcimus Sículus in eo libro, quem Italicum inscripsit narrat omnes in Italia mulieres abstinerere vino, eo quod Hercules cum in Crotoniatarum agrum pervenisset, domum quandam viæ propinquam sitibundus accessit, & ingressus poposcit quod biberet. Earum ædium domini uxor, quæ clanculum vini dolium subtus aperuerat, virum monuit, prudenter se facturum si hospitis causa dolium id reseraret, satius esse aquam bibendam offerre. Hercules cum illam exaudisset ejus virum multum laudavit, introque reverti jussit, ac dolium intueri; paruit ille, & cum dolium subiret, saxeum invenit. Hujus rei documentum in illius Regionis mulieribus adhuc extat, quoniam probrosum, ac turpe est ipsis vinum bibere ob hanc rationem: hæc Athenæus. Itaque Gellius mox adductus refert mulieres in Latio solitas bibere loream, seu loram, quæ ex vinaceis aqua dilutis constabat, aut passum, vel murinam, & quæ id genus sapiunt potu dulcia, quod ex Varrone de Vit. Popul. Roman. lib. 2. Gellius hausit. Hunc*
morem

morem è Latinis in Romanas derivasse commemorant Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., & Plinius lib. 14. cap. 3.. Viros autem vinum ebibisse longe ante Romam conditam dilucidum est; quandoquidem ex jis, quæ retulimus Cap. 6. Æneæ, & Ascanii ætate vini usum, & vineta in Latio fuisse patet, tametsi non desint qui referant ante Romulum, quinimmo Romuli imperio rarum in Latio vinum.

Habemus ex Athenæo Deipnosoph. lib. 1. horum vinorum species, & virtutes, is enim Albani duas species enumerat, alterum subdulce, quod suavissimum, & gratissimum nuncupat; alterum acerbum, utrique suum ab anno decimo quinto vigorem assignat, & quod ultra inveterasset, excitasse ait celeriter capitis dolorem & gravitatem, Setinum Formiano, Trifolino, & Surrentino simile fuisse, & Falerno levius, capitique nunquam nocuisse narrat. Veruntamen Plinius lib. 23. cap. 1. prodit id vinum cibos concoqui coegisse, & lib. 14. cap. 6. illud generosissimum nuncupat, & à Cæsare Augusto adamatum, quod cruditatibus stomachi esset infensum; inde Athenæus Tiburtinum describit, id ait fuisse tenue, & facile transpirasse, atque melius quum inveterasceret, & sic vigorem adipisceretur. Labicanum dein, quod gustu suave, ac pingue inter Albanum, & Falernum medium, ac idoneum bibendo post decem annos affirmat; Veliternum etiam, idque suave potu, eoque gaudere stomachum ait, & peculiare ejus vini fuisse, ut sincerum, ac merum non videretur, nam gustanti velut alterius immixti quidquam præferebat. Signinum quoque, & Nomentanum quorum primum ad annum usque sextum aridum, nulliusque usus, alterum post annum quintum potui commodum, neque admodum suave, neque tenue fuisse prodit.

Hæc dixisse sufficiat de vinis Latinorum, quorum seriem fusius suo loco exponemus; nunc ad cœnas Latinorum invitati properemus. Ex frugali antiquorum victu nata quæstio est, semel ne in die cibum sumpserint, an sæpius, hoc est an pranderent sub meridiem, ut nunc fit, an vero in vesperum distulerint, ut cœnitarent; quandoquidem Servius ad lib. 4. Æneidos prandia priscis Latinis in usu haud fuisse commemorat; idipsum probant Isidorus lib. 2. Etymol. cap. 20.: *Est autem cœna vespertinus cibus, quam vespertinam antiqui dicebant, in usu enim non erant prandia*: Salvianus de provident. Dei

lib. 1., & Severinus Boëthius lib. 2. de consolation. Philosoph. metr. 5.

*Felix nimium prior ætas
Contenta fidelibus arvis
Nec inertī perdita luxu
Facili quæ sera solebat
Jejunia solvere glande.*

At ex Cicerone 3. Verr., & prandia, & cœnas antiquis familiares fuisse apparet, id quod testantur Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. : *Fuit, inquit, etiam illa simplicitas antiquorum in cibo capiēdo humanitatis simul, & continentiae certissimus index, nam maximè viris prandere, & cœnare in propatulo verecundiae non erat, nec sanè ullas epulas habebant, quas Civium oculis subjicere erubescerent*: Macrobius etiam Saturnal. lib. 2. cap. 13., qui sumptuarias leges referens, ita ait: *Leges cœnis, & sumptibus ad populum ferebantur, imperari cepit, ut patentibus januis pransitaretur, & cœnitaretur, sic oculis Civium testibus factis, luxuriæ modus fieret*: & Plutarchus lib. 8. Symposiac. cap. 6. ubi prodit antiquos seorsim prandere, cœnare autem cum amicis solitos fuisse.

Sunt qui referant dissidium id facilè componi posse, putantes eandem rem cœnæ, prandiique nomine à Scriptoribus significatam, ut Festus lib. 3. auctor est, is enim ita scribit: *Cœna apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium, vespertina, quam nunc cœnam appellamus*, & lib. 17.: *Scensus Sabini cœnas dicebant, quæ autem nunc prandia cum cœnas habebant, & pro cœnis vespertas appellabant*, sic doctissimus Beroaldus notis in lib. 4. Æneidos, opinioniones conciliat. Ego vero arbitror apud priscos Latinos prandia ut nunc in usu haud fuisse, quinimmo, neque Romanis antiquis familiaria; quippè idem Festus lib. 11. hæc prodit: *Merendam, antiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur*, id ipsum testatur Nonius Marcellus de Proprietat. Sermon., quo fit prandium, quod omnes post meridiem sumptum ajunt, priscis temporibus nondum in usu fuisse, ea namque hora merendam sumptam testatur Festus ipse, quem Beroaldus, & alii in suam trahunt sententiam, ut Dacerius commentator Festi eo loci scribit, & notat Alexander

der Genial.lib.5.cap.21.. Merenda autem erat parcissimus cibus, ita dicta, quod jis qui mererent ære, id est mercenariis dari consuevisset ex Scaligeri notis in Varronem de Re Rustica, & Rosino lib.5. Anti-quit. Roman. cap.27., nam hodieque etiam brevissimum cibum, quem post prandium capiunt, merendam dicunt. Itaque prisce Latini pro jentaculo habuerunt silatum, jejuni quippè de mane merum bibebant, vel etiam panem vino madefactum comedebant, idque silatum appellabatur ex jis quæ referunt Festus verbo *Silatum*, & Commentatores ejusdem, ac Plutarchus in Symposiac. lib.8. quæst.6., post meridiem merendam capiebant, & post vesperum cœnam, quæ illis erat plena refectio, ut nunc prandium est. Hinc facilè intelliges, cur Macrobius, Plutarchus, Tullius, & alii morem illorum temporum referentes, & prandia, & cœnas in usu fuisse narraverint; enimvero prædicti vixerunt ætate, qua Romani, & Latini adeo immensos sumptus faciebant, omnemque substantiam in conviviiis impendebant, ut cibariis, & sumptuariis legibus sumptibus modum dare oportuerit. Cato enim major quum in censura hanc rem palàm detestaretur, neque exaudiretur, censura functus, fecit, ut C. Orchius Tribunus Plebis de Senatus sententia legem tulerit, qua convivarum numerum præscripsit; post annos XXII. Fanniam legem ingenti populi consensu Consules promulgarunt, qua numero Convivarum, & sumptibus consuluerunt. Hæc sanè lex Convivarum impensis modum fecit assibus centum, & quum adhuc eo res rediisset, ut gula illecti plerique ingenui pueri pudicitiam, & libertatem suam venditassent, & in Latio, ac in universa Italia, parentes filias prostituissent, putantibus Latinis, Italisque non in se, sed in solos Urbanos Cives Fanniam esse conscriptam, Didia lex lata est, quæ & Latium, & Italiam omnem obligabat, & plectebat eos, qui majore sumptu cœnas fecissent, & qui illis interfuissent; quoniam vero obstinatio luxuriæ, & vitiorum firma concordia adeo prævalebat, ut leges palàm factis abrogarentur, P. Licinius Crassus edicto & Fanniam probavit, & Kalendis, Nonis, Nundinisque jussit, ne quis in dies singulos ultra triginta asses edundi causa impenderet, cæteris vero diebus, ne amplius quam carnis aridæ pondo tria, & fassamentorum libram unam, & quod ex terra, vite, arboreve natum esset mensis apponeret. Hanc legem

legem trinundio priusquam confirmata esset, Populus Romanus servavit, dein contempsit, quamobrem Antius Restio iterum plectendos esse edixit, qui sumptuarias leges non custodirent, sed eam quoque legem Senatorum pervicax animus, & contraria consuetudo irritam fecit; unde M. Antonius Triumvir edictum de sumptibus proposuit, quod quum ipse præceteris in Urbe, & in Ægypto sprevisset, irrifui fuit. Hinc Tiberius simile interdictum conscripserat, quod, ne legis majestas vilesceret, proponere noluit. Sic narrant Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 17., & Alexander Genial. lib. 3. cap. 8.

Itaque mirum non est, si eo tempore, quo luxuria tot legibus coerceri haud valuit, Romani, & eorum exemplo Latini, Italique, universi & pranderent, & cœnarent, & prandium cœnam, & cœnam vespernam nuncuparent; quippè id ipsum evincit, prandium apud majores cœnæ locum non obtinuisse, sed fuisse extremis Reipublicæ temporibus cœnæ subrogatum, ut ita sumptibus nullus fieret modus, & bis in die cœnitarent, qui gulæ blandirentur. Locus, ubi cœnabant erat inferior domus pars, dein in usu fuit in superiore ædis parte cœnare, idcirco Cœnacula dicta sunt, quod ad ea scalis ascenderetur ex Festo lib. 3., & Varrone de Ling. Latina lib. 4., qui subdit Lanuvii apud Junonis ædem amplum fuisse cœnaculum, quod scalis altis scandebatur: quare habes antiquos foris non cœnasse, Poëtæ quippè, quos in principio retulimus, & qui Latinos priscos foris cœnitasse asserunt, meminerunt illius ætatis, qua fera nimis, & agrestis eorum vita erat: quum vero Saturnus, & Janus & sequuti Latii Reges victum in meliorem modum redegissent, palàm est Latinam gentem cœnacula habuisse, & domi comedisse, præter liberos, qui ætate puerili essent, hos enim foris cœnitasse, ut natu majores spectatores, & magistros haberent locuples testis est Plutarchus Problem. cap. 32. qui scribit Lacedæmones hunc morem in Latium invexisse.

Quomodo vero Latini epulati sint, pauci rectè norunt, & est fanè res in tanta vetustate obscurissima; Virgilius, qui mores priscorum Latinorum imitatus est, lib. 1. Æneidos exhibens Æneam Epulantem cum Didone, sic canit:

*Jam Pater Æneas, & jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro*

Dant

*Dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
Expediunt.*

Hinc Servius ait : *Antiqui stibandia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur, unde & Triclinium sterni dicitur, unde apparet errare eos, qui Triclinium dicunt ipsorum Basilicam, vel cœnationem, ex quo patet antiquos in lectis discubuisse, ut idem Virgilius eodem loco paulò post subdit :*

*Nec non & Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, thoris jussi discumbere pictis.*

Id ipsum apparet ex Plauto Amphitr. Act. 2. Scen. 2.

Alc. *Coena apposta est, cœnavisti mecum, ergo accubui simul,*

Amp. *In eodem lecto?* Alc. *In eodem :*

Sof. *Hei non placet convivium.*

& probat mos Romanorum, qui discumbentes cœnitaverunt, & circum mensas tres ut plurimum lectos collocabant, in quibus accumbebant reclinata supra parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac jacente, capite leviter erecto, dorsoque à pulvillis modice suffulto, ut legitur apud Ciceronem in C. Verrem, act. 3. & 8. Veterem Scholiastem Juvenalis Satyra 5. vers. 17., Lipsium lib. 3. Antiquar. Lectio., Dempsterum ad Rosinum Antiquit. Rom. lib. 5. cap. 28., Beroaldum ad Suetonium in C. Caligula, & alios.

Veruntamen Virgilius idem lib. 7. Æneidos ita convivium exponit :

*Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cœso
Perpetuis soliti Patres confidere mensis.*

ubi Servius : *Majores enim, inquit, nostri sedentes epulabantur quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, ut Varro docet in libris de Vita Populi Romani, in quibus dicit quid à quaque traxerit gente, quod & notat Isidorus Etymolog. lib. 10. cap. 11. : Apud veteres, inquit, non erat usus accumbendi, unde & confidere dicebantur : Alexander Genial. lib. 5. cap. 21. ejusque commentator Tiraquellus. Porro quum Æneas ad Laurenti litus appulisset, & comedisset cum fociis, idem Virgilius, & Romani scriptores perhibent, sedentes omnes epulatos: sic Maro lib. 8. Æneid. eorum epulas describit:*

Æneas

*Æneas, primique Duces, & pulcher Julius
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ipse monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.*

unde fit, non accubuisse, sed deposuisse Æneam, & socios corpora sub ramis, & sic confedisse, quod clarius idem Virgilius lib. 8. probat, is enim Æneam Herculis sacris epulis invitatum ab Evandro, & Arcadibus effingit, & ita ait:

*Hæc ubi dicta, dapes jubet, & sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili
Præcipuumque thoro, & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, folioque invitat acerno.*

Hinc Servius: Bene, inquit, sedili, nam in Templo Herculis lectisternium esse non licebat, quamvis apud veteres, omnes sedentes vescerentur, & quia ibidem Maro meminit thori, Servius subdit: Thorum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Dionysius etiam lib. 1. ubi meminit loci, in quo primum apud Laurentum epulatus est Æneas: Deinde, inquit, eis humi sumentibus, multi mensæ vice, cibus substraverant apium, vel (sicuti alii dicunt) crusta triticea, quo vescerentur mundius; unde Eusthatius notat sedentes Teucros eo loci comedisse, quod & Auctor Origin. Gent. Roman. ex Domitio prodit.

Ergo ex his constat priscos Latinos non discubuisse, aut accubuisse in lectis, sed fedisse circum mensam, idcirco legitur apud Scriptorem vitæ Catonis Uticensis, eum majorum exemplo, antequam se Uticæ interimeret, sedentem cœnitasse, quemadmodum post civile bellum consueverat. Neque dicas carmina Maronis mox adducta mensis, & epulis sacris Herculis tantummodo applicari posse; quandoquidem, si ætate, qua Evander Arcas Aram Maximam Herculi fecit, Hercules ipse in ea sacras epulas ita instituit, ut sedentes epularentur, & Romani semper lectos, & lectisternium ab jis epulis submoverunt, ut testatur etiam Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 6., & fusius dicam cum Herculis Setini Templum describere aggrediar, nemo non videt, id factum, quia Aborigines, qui tunc ea loca tenebant,

bant, ita epularentur: sic apud eandem Aram omnes aperto capite sacra faciebant, quod tum ita gentes, illa sacrificia offerrent, testimonio Gavii Bassi apud eundem Macrobiū lib. 3. cap. 6. ad finem.

Sedentem itaque comedisse Latinam gentem arbitror, dein Roma condita & accumbendi more inducto, facile est discubuisse, sicuti Romanos: ex quibus habes mulieres etiam sedisse: quin cum Romæ, ut dixi institutum esset in lectis viros discumbere, attamen mulieres sedentes cum viris suis cœnare consueverunt, ut auctor est Valerius Maximus lib. 2. cap. 1.. Hunc tamen morem ultimis Reipublicæ temporibus fœdatum fuisse scimus, nam quamvis Quirites in epulo Jovis, exhiberent eum in lectulo, Junonem vero, & Minervam in sellis ad cœnam stantes, unde antiquorum exemplum dissimulare haud poterant; tamen corruptis moribus permiserunt mulieres cubantes, ut viros, cœnare, vel maritorum gremio inhærere; hinc idem Valerius Maximus loco quo supra ea tempora accusans ait: *Quod genus severitatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus servat, videlicet, quia magis pertinet ad rem Dearum, quam mulierum disciplina contineri*; quem morem damnasse comperimus Ciceronem ad Atticum lib. 4. epist. 1., & in C. Verrem act. 1. & 2. Catilinaria.

Unde Ovidius epist. 15. Paridis Helenæ, ut irrideret talium virorum patientiam, Menelaum Helenæ maritum ita loquentem inducit:

Hostibus eveniant convivia talia nostris

Experior posito qualia sepe mero.

Pœnitet hospitii, cum me spectante lacertos

Imponit collo rusticus ille tuo.

Rumpor, & in video (quid nunc tamen omnia narrem)

Membra superjecta cum tua veste fovet.

& Suetonius in Caligula cap. 25. memoriæ prodit Caligulam Liviam Horestillam, quam C. Pisoni desponsatam, duxerat, repudiasse, & relegasse, quod eundem Pisonem accumbentem cœnæ nuptiali vidisset eam premere: Alii, inquit Suetonius, *tradunt adhibitum cœnæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem: noli uxorem meam premere, statimque è convivio abduxisse eam secum*. Cæterum pro certo habeo priscorum Latinorum fœminas, nedum nun-

quam in cœnis accubuisse, sed neque conviviis adfuisse; enimvero ipsæ nuptiales cœnæ, quæ solent majori licentia fieri, id probant, nam, ut superiori Capite diximus, sponsus nuptialibus diebus per convivium amicorum, & cognatorum ambulabat, secum ducens simplatorem, id est amicum, qui absente sponsa testis esset eorum, quæ sponsus fecisset: quo fit sponsam illis conviviis non adfuisse, idque palàm fit, si consideres Græcos, quorum semine Latium propagatum est in convivium nisi propinquorum, fœminas hæud adhibuisse, quin neque permisisse mulieres sedere nisi in interiori parte ædium, quod nemo accedebat, nisi propinqua cognatione conjunctus: quem ritum expressit Æmilius Probus, sive Cornelius Nepos, aut is qui est Auctor vitar. Virorum Illustrium in præfatione ad eum librum & Cicero 3. in Verrem; & hunc Latinorum priscorum morem summopere laudandum puto, nam quæ & virorum cætibus interesse, & symposia, solemnitatesque convivales sectari audet, parum abest, quin quidlibet pati sit parata, quæque jocandi libertatem patienter audire possit, nec concipiat quid jocans quærat, & quid matronalem pudorem offendat.

Hæc facta esse comperimus labentibus jam gentium moribus, & religione neglecta, nam ideo prisca Latini tam rigidi erant in conviviis, quod inter res sacras mensas haberent, eaque reverentia comederent, qua sacra tractabant; quandoquidem legimus eos ante focos, qui in vestibulo erant, longis scamnis consedisse, & mensas ibi habuisse, putantes, quod dum sederent, & epularentur, Numina adessent, idcirco in Vacunalibus festis, quibus morem epulandi vetustissimum exhibebant, ante focos in scamnis sedentes epulabantur ex Ovidio lib. 6. Fastor.

Ante focos olim scamnis considerare longis

Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.

ubi Commentatores, & præcipuè Paulus Marsus id ipsum affirmant; hujus rei causa dapibus appositis post precationem convivis factam, cum singulari modestia vescabantur hæud aliter, quam si sacrum epulum esset ex jis quæ tradit Alexander Genial. lib. 5. cap. 21.; quippè cœnæ primitias Laribus dabant, quibus sal cum pane, & caseo propulmentario cessit, dein uniuscujusque cibi aliquid in patella libabant

Numi-

Numinibus, sacrilegumque putabant eum, qui in patella positum comederet ex Macrobio Saturnal. lib. 3. cap. 11., Andrea Turnebo conject. in Varronem de Ling. Latina pag. 60., vel antequam ederent dapum partem aliquam decerpentes, eam in ignem, focumque conjicere, atque ita Diis suis religiosæ suæ erga illos gratitudinis testificandæ gratia consecrare solebant; antequam etiam biberent, vinum in terram effundebant certis adhibitis cæremoniis, atque precibus in Deorum honorem. Hujus ritus meminit Virgilius lib. 3. Æneidos:

In mensa lati libant, Divosque precantur.

& Servius & Donatus in eum locum, ac Stukius de Sacrificiis Gentil. pag. 132.

Hinc veteri more servatum est, ut bibente aliquo ex convivis, mensam tolli non sinerent, ut mensam nunquam vacuum tolli juberent, prolapsum cibum è manibus statim redderent, vel quod è mensa decidisset, neque tollerent, neque gustarent, si credimus Plinio lib. 28. cap. 2. quoniam hæc, & similia haud facere, Deos injuria afficere putabant; sic in conviviis singulos vini cyathos sub singulorum Deorum nomine in poculis apponebant ex Plinio lib. 19. cap. 4., pocula coronabant, libantes nihil in calice vini relinquebant, boum cornibus etiam bibebant, asyratum genus quoddam potionis ex vino, & sanguine temperatum assumebant, quod idcirco asyratum Latini dicebant, quoniam sanguinem *assy*r vocabant; hæc enim fecisse scimus, sive ut imitarentur Herculem, quem ferebant nihil vini in calice reliquisse teste Athenæo lib. 12., quamvis poculum ligneum, quo is utebatur in sacris, & quod Romani ne carie consumeretur pice oblitum conservabant, magnum esset, ut notat Servius ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Et sacer implevit dextram scyphus.

& Dempsterus ad Rosinum lib. 5. cap. 30., aut Æneam, quem pocula coronasse prodebant ex Virgilio lib. 7. Æneidos.

Crateres magnos statuunt, & vina coronant

& lib. 3.

Tum Pater Anchises magnum cratera corona

Induit, implevitque mero, Divosque vocavit.

sive Bacchum, & Heroas, quos boum cornibus & vinum sanguine

mixtum bibisse credebant, cuius rei auctor est Festus lib. 1. verbo *Asyratum*, & Athenæus lib. 11., & probant Ovidius de Arte amandi lib. 2. & 3. Fastor., Homerus lib. 8. Iliad. vers. 169.

Unumque cornu miscens ad bibendum.

Ob eandem causam festis diebus commemorant Latinos coronatos, fertisque redimitos cum lemniscis, fasciis scilicet coloratis, quas coronis addebant epulatum ivisse, & myrtheam coronam gestasse, quod Veneri obsecundarent, & eam venerarentur ex eodem Virgilio lib. 7. Æneidos:

. . . . . *frondenti tempora ramo*

Implicat . . . . .

& Servio ibidem Horatio lib. 1. ode 4. & 34., Vossio de Idololatria lib. 5. cap. 48.. Lavisse etiam eos scimus calidis aquis è terra scaturientibus, quod eas Herculi sacras crederent testimonio Athenæi lib. 12. Libasse quoque post cœnam, quum jam cœtus dissolveretur Mercurio, ut is somno præfset, & ut linguam contineret, lingua enim sacra erat ei Deo ex eodem Athenæo lib. 1.

Itidem hujus rei gratia soliti fuerunt prisca Latini in epulis ad tibias egregia superiorum opera, clarorum hominum virtutes, & Deorum facta carmine comprehensa pangere, tum, ut ad ea imitanda juvenes alacriores redderent, ut putant Cicero lib. 1. & 4. Tuscul. post princip., Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. de Institut. Antiq., Gyraldus de Poëtis dialog. 4., quum, ut reverentia Numinum honesti, & moderati fines non transilirent teste Athenæo lib. 14., qui subdit convivas omnes in conviviiis hymnos, & laudes Deorum nullo excepto cantasse. Hunc morem in Latio Trojanos invexisse conjicitur ex eodem Athenæo lib. 1.. Ego vero palàm esse arbitror Arcadas Evandro Duce hunc ritum instituisse; nam testimonio Dionysii lib. 1. eos instrumenta musica, lyram, tibias, trigona, & lydos in Latium transvexisse constat, quod arguitur ex eodem Athenæo lib. 14., ubi memoriæ prodit eam gentem totius Reipublicæ administrationem, musica fuisse moderatam; ait enim: *Itaque apud illos pueri ab infantia consueverunt hymnos, & pœanas cantare præscriptis numeris, quibus singuli, ut patrius mos est, gentiles heroas, & Deos celebrant, deinde postea cum Timothei, & Philoceni modos perdidice-*
rint

rint, ad tibias in Theatris quotannis saltant per bacchanalia, pueri quidem puerili certamine, juvenes virili, totoque vite decursu in publicis conventibus ii, nonnullis introductis, quos canentes audiant, vicissim cantare alii post alios jubentur: haecenus Athenæus, unde conjicitur Arcadas, apud quos is usus invaluerat hunc morem in conviviis, Deorum laudes, & heroum facta canendi in Latium invexisse.

Id etiam patet ex historia Romuli, & Remi; hos ex Ælio Tuberone, & Calphurnio Dionysius lib. 1. Gabiis educatos testatur his verbis: *Amotos à nutricis uberibus pueros Gabios ajunt (Urbem non longe à Palantio distitam) à nutriciis deportatos, ut Græcis ibi disciplinis imbuerentur, ibique apud Faustuli hospites educatos literis, & musica, tractandisque armis institutos, donec pubertatis annos attigissent: ex quibus dilucidum fit in Latinis Urbibus Gymnasia fuisse, ad quæ juvenes erudiendi in musica mitterentur, ut ii dein hymnos & pæana in cœnis, & conviviis Arcadum more in honorem Deorum, & Heroum canerent, quod Plutarchus in Romuli vita comprobat.*

Hinc ergo liquet, quanta reverentia majores nostri, qui falsa Numina venerabantur, convivia celebraverint, & mensas ipsas coluerint, quanta etiam severitate mulierum, & virorum cœtus ab epulis sejunkerint; itaque libenter præterimus convivales pompas Romanorum ætate institutas, quarum meminerunt Scriptores, quin & Poëtæ usque ad nauseam, nam labentium morum luxuriam, Gentilibus ipsis indignam, referre haud est in animo.

Transeamus ideo ad mensas & ad locum, qui in mensa honoratior erat; ferunt mensas priscorum Latinorum quadratas, deinde orbiculatas ex acere, aut fraxino fuisse ex Virgilio lib. 8. in versibus supra adductis, Servio ibidem & Plinio lib. 33. cap. 11. Hunc morem Latinos à Laconibus antiqui Latii Colonis, quibus nullæ fuerunt mensæ nisi ex robore, sumpsisse putat Alexander Genial. lib. 5. cap. 21. Festis vero diebus, in epulis præsertim sacris, præter mensas, in quibus edebant, habuisse eos constat aut depeltam, quod nomen Sabinum erat, idest mensam Vinariam, ubi vinorum vasa ponerent, vel Cartibulum, mensam scilicet lapideam quadratam, in qua pariter

vini vasa starent, & urnarium, quod similiter mensæ quadratæ genus erat, ubi urnas aqua plenas haberent; vasa etiam jis diebus parabant, idest calicem, ita dictum, quod in eo calidam pultem biberent, finum ab sinu dictum, quod majorem excavationem poculis haberet, guttum, quo vinum dabant, ut minutatim funderent, simplum, ex quo vinum minutatim fumebant ut locuples testis est Varro de Lingua Latina lib.4., & gutturnium, ex quo aqua in manus dabatur, quod hoc modo vocabant, quod propter oris angustiam guttatim aqua flueret, ut auctor est Festus lib.7. ad finem.

Locus autem in mensa honoratior medius erat Latinis, quamvis Romanis, uti nunc in usu est, locus qui summus in mensa fuit honoratior esset; quippè Virgilius, qui ut diximus multa ex Latinorum priscorum moribus hausit lib.1. Æneidos describens convivium Didonis, & Æneæ, Didonem mediam constituit, ita enim canit:

. . . . . *Aulæis jam se Regina superbis*
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.

Unde Servius, & Donatus interpretes annotarunt eum locum apud veteres fuisse potioem, afferuntque ad id probandum sententiam Sallustii in Historia Romana, quorum narrationem veram putat Tiraquellus in Alexandri Genial. lib.5. cap.2 1.; & ei qui in medio sedebat, ac honorabilior erat, consueverunt carnes dorsi bovis, vel alterius animantis apponere ex Servio ad illud ejusdem Maronis lib.8. Æneidos:

Perpetui tergo bovis . . . . .

Quæ fatis sint, ad priscorum Latinorum victum, & mensas in re tam vetusta indicandum, retulisse.

CAPUT XIII.

*De Latinorum moribus quum Mulieres pręgnantes
essent, ac filii nascerentur, & adolerent.*

Latinam Gentem quum pueri concepti essent, nascerentur, & adolerent hæc egisse constat. Pręgnantes mulieres sana in agro Ardeati Nationi, seu, ut alii produnt Nascioni Deę dicata circuibant, huic & rem divinam, eodem tempore faciebant, quod putarent eam fœtui egredienti in lucem præesse teste Cicerone lib. 3. de Natura Deorum, qui subdit ætate sua matronas Romanas exemplo Latinarum ei Deę in Agro Ardeatino hac de causa sacrificasse. Nato dein puero, si hic vitalis erat, ab obstetrice exceptus humi sternebatur, quasi divinatio- nem futuri exitus inde auspicari liceret, ut Varro lib. 2. de Vita Populi Romani narrat, & tradit Alexander Genial. lib. 2. cap. 25., quod tamen factum puto, ut Opis prisca Latinorum Dea, & Saturni uxor, quam terram dicebant, eum sinu suo exciperet eidemque opem ferret, nam, ut ait D. Augustinus de Civitate Dei lib. 6. cap. 9. Latini, & dein Romani in conceptione, & nativitate puerorum Janum præcipuè, & Opim invocabant, ut Janus illorum vetustissimus Rex, à quo principium omnium rerum se habuisse dicebant, & Opis, quam matrem, & terram, ac Saturni conjugem affirmabant, nascentibus, qui vitæ primas spirabant auras, opitularentur, ut fusiùs patebit ex his, quæ de Templo Saturni Setinorum infra exponemus. Inde Pilumno, & Picumno in ædibus lectus statuebatur, nam ita augurabantur, ut his præsidibus Diis, pueri vitales forent, ut notat Alexander Genial. lib. 2. cap. 25. At Varro loco mox adducto memorię prodit id in usu fuisse, quod eos pellere infantie mala crederent, quod ex Pisone notat Servius ad lib. 10. Æneidos. Veruntamen id factum comperimus à Romanis, in quos hic mos Latinorum derivavit, quod Pilumnus, & Picumnus Latine gentis vetustissima Numina forent, eorumque Templum, & Lucus sacer Ardeę esset ex Virgilio lib. 9. Æneidos ad principum.

Atque

*Atque ea diversa penitus dum parte geruntur
Irin de Cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum, Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.*

ubi Servius: *Pilumnus*, ait & *Pithumnus* fratres fuerant, & *Dii horum* (*Ardeatium* scilicet) *Pitumnus* (*Picumnus* scilicet) *usum stercorandorum invenit Agrorum*, unde & *Sterquilinius dictus est*; *Pilumnus* vero *pinsendi frumenti*, unde & à *pastoribus colitur*, ab ipso etiam *pilum dictum*; quidam *Pilumnum*, & *Pithumnum Castorem*, & *Pollucem accipiunt*, nonnulli *laudum Deos*, *Varro conjugales Deos auspicatur*; alio loco idem *Maro lib. videlicet 10. Æneidos Pilumnum avum Turni facit.*

*Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere terra
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.*

Ad hæc Servius: *Comparat genus Turni Æneæ dicens, etiam Turni avum Deum esse*; *Varro Pilumnum, & Picumnum infantium Deos esse ait*, eisque *pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploraretur, an utilis sit qui natus est. Piso Pilumnum dictum quia pellat mala infantie, sed Pitumnus idem Stercutus, ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est*; si ergo *proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercuti Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur Poeta, Pilumnum autem avum Turni ideo dicit, ut à vicino nobilis genere videatur, sicuti est Æneas. Unde allucinatus est Grammaticus qui Saturnum cum Picumno confundit, nam Saturnus Stercutius dictus fuit, ut diximus Cap. 3., & Latinus cognatus Turni fertur, quod Amata Latini uxor, & Venilia forores essent, Eodem lib. 10. Æneidos ad medium Virgilius iterum Pilumnum ab avum Turni canit:*

Pilumnusque illi quartus pater . . .

ubi Servius: *Quartus, inquit, pater ab avus, nec est contrarium, quod ait supra cui Pilumnus avus, potuit enim fieri, ut & avus ejus, & atavus à Pilumno Pilumni nominarentur, ergo per patris appellationem ostendit cognationem, & iterum Grammaticus ad lib. 7. explicans illud carmen:*

Et

Et Turno, si prima domus repetatur origo

Inachus, Acrisiusque patres . . . .

rem his verbis narrat : *Danae Acrisii Regis Argivorum filia, postquam est à Jove vitata, pater eam intra arcam inclusam præcipitavit in mare, quæ delata ad Italiam, inventa est à Piscatore cum Perseo, quem illa enixa fuerat, & oblata Regi qui eam sibi fecit uxorem, cum qua etiam Ardeam condidit, à quibus vult Turnum originem ducere.* Alii legunt ita : *Et oblata Regi Pilumno, ut videre est apud Kircheri Vetus & Novum Latium par. 3. cap. 8. & alios.*

Quare ex his patet Pilumnus Regem Rutulorum vetustissimum fuisse, & Ardeæ parentem, idcirco cultum ab Ardeatibus, & Latinis cum Picumno fratre, eosque Deos infantium, & conjugales factos, quod crederentur mala infantiae, & nuptiarum pellere, ut Piso, & Varro, ac Nonius Marcellus de Doctorum indagine scribunt, & tradit Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 40. Hinc lumen Festo lib. 14., qui referens carmen saliare, ita ait : *Pilumnoe populoe in carmine saliare, Romani veluti pilis uti assueti, vel quia præcipuè pellant hostes*, nam licet doctissimus Jo. Meursius animadvertat à Saliis Romulum Pilumnus dictum à Pilo, quo utebatur, & Martem à Pico Picumnus, idemque asserat Dacerius ad Festum, subdens hac de causa Romanos populos Pilumnos dictos, idest Romuli nepotes : attamen puto Romanos Pilumnos populos nuncupatos à Saliis, quod ita illi venerarentur in carminibus Pilumnus vetustissimus Latinorum Deum, eumque invocarent, ut mala pelleret à Romano populo ex jam adductis : nam & Lucilius, ac Ennius Romanos, Faunios, & Saturnios populos pluries dicunt, quod à Latinis priscis orti essent.

Ferunt etiam Latinos Bonam Deam Fauni, Latii vetustissimi Regis uxorem pro infantibus invocasse : quum enim pueri partu editi non prius vocem edant, quam terram attingant, hinc Fatuam, seu Faunam quam eandem ac Bonam Deam superius Cap. 4. diximus, Numen præcipuum infantium putabant, quod à Fando eam dictam crederent, & Fandi virtutem tribueret, ut ex Cornelio Labeone, & Theodosio notat Paulus Marfus ad illa carmina lib. 5. Fastorum Ovidii :

*Quo feror Augustus mensis mihi carminis hujus
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.*

*Est moles nativa loco, res nomina fecit,
Appellant saxum, pars bona montis ea est.*

Sic & Carna Dea, quam uxorem Jani diximus Cap. 3. ad finem, infantibus præerat testimonio Varronis apud D. Augustinum loco adducto, & Arnobium lib. 4. advers. Gent.. Hujus rei causam, narrat Ovidius lib. 6. Fastor. his versibus:

*Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc est
Numine clausa aperit, claudit aperta suo.*

*Unde datas habeat vires, obscurior ævo
Fama, sed è nostro carmine certus eris.*

*Adjacet antiquus Tiberino Lucus Helerni
Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt.*

Inde pluribus carminibus prodit quomodo Nympha hæc cum Jano concubuerit, & Janum sic loquentem refert:

*Jus pro concubitu nostro tibi cardinis esto,
Hoc pretium posite virginitatis habe.*

*Sic fatus virgam, qua tristes pellere posset
A Laribus noxas (hæc erat alba) dedit.*

*Sunt avidæ volucres, non quæ Phineja mensis
Guttura fraudabant: sed genus inde trahunt,
Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinæ,
Canities pennis, unguibus hamus inest.*

*Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
Et vitiant cunis corpora rapta suis.*

*Est illis strigibus nomen: sed nominis hujus
Causa, quod horrenda stridere nocte solent.*

*Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt
Næniaque in volucres Marsa figurat anus.*

*In thalamos venire Procæ, Proca natus in illis
Præda recens avium quinque diebus erat.*

*Pectoraque exsorbent avidis infantia linguis,
Et puer infelix vagit, opemque petit.*

*Territa voce sui nutrix accurrit alumni ,
 Et rigido sectas invenit ungue genas .
 Quid faceret , color oris erat qui frondibus olim
 Esse solet seris , quas nova læsit hyems .
 Pervenit ad Granen , & rem docet . illa , Timorem
 Pone , tuus sospes , dixit , Alumnus erit .
 Venerat ad cunas , flebant materque paterque
 Sistite vos lacrymas , ipsa medebor , ait .
 Protinus arbutea postes ter in ordine tangit
 Fronde : ter arbutea limina fronde notat .
 Spargit aquis aditus , & aquæ medicamen habebant
 Extaque de porca cruda bimestre tenet .
 Atque ita , Noctis aves extis puerilibus , inquit
 Parcite ; pro parvo victima parva cadit .
 Cor pro corde precor , pro fibris sumite fibras .
 Hanc animam vobis pro meliore damus .
 Sic ubi libavit profecta sub æthera ponit :
 Quique adsint sacris respicere illa vetat .
 Virgaque Janalis de spina sumitur alba :
 Qua lumen thalamis parva fenestra dabat .
 Post illud neque aves cunas violasse feruntur :
 Et rediit puero qui fuit antecolor .
 Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis
 Mixtaque cum calido sit faba farre ; rogas ?
 Prisca Dea est : aliturque cibis , quibus ante solebat ,
 Nec petit affatas luxuriosa dapes .*

Et paulò post :

*Sus erat in pretio : cæsa sue festa colebant :
 Terra fabas tantum , duraque farra dabat .
 Quæ duo mista simul sextis quicumque Kalendis
 Ederit ; huic ledi viscera posse negant .*

Ex hisce Ovidii carminibus habes Latinos priscos putasse Janum in præmium violatæ pudicitæ Carnæ dedisse spinam albam , qua posset pellere è domibus striges perniciosas infantibus : quas credebatur cægens esse nocturnas volucres , seu mulierculas avium speciem affu-

mentes, quæ noctu infantium cunas adorirentur, & corpuscula rostris, aut unguibus fœdarent. Hinc quum apud Albam Carnæ ædes, & Sacerdotes fortasse adessent, Ovidius effingit Procam Latinorum Regem infantem, à strigibus laceratum, Carnam ea virga curasse, quum fama esset Carnæ Sacerdotem, quæ anus erat, cæremoniis præmissis eum sanasse, ita enim intelligo Ovidium: nam Procæ ætate, Carna, quæ pluribus jam lapsis sæculis vixerat, suis manibus eum curare haud poterat. Ex Ovidio itaque constat Anum Carnæ Sacerdotem, hoc modo Procam incolumem reldidisse; lustravit quippè domum, & postes januæ ramo ex arbuto ter tetigit, idest signavit januam ipsam, & membra pueri, quæ erant veneficio notata: ac fenestras aqua conspersit, dein porcā bimestrem mactavit, & illius exta cruda tenens hæc verba protulit: parcite striges extis pueri, hanc victimam parvam pro parvo immolo, sumite precor cor lactentis porcæ pro corde pueri, fibras suillas offero pro fibris pueri, animam etiam suis pro anima hujus infantis. Post quam ita libavit, exta porcæ profecta sub dio posuit, vetuitque sacrificio adstantes ea intueri, & virgam Janalem, de alba scilicet spina, sumpsit, puerumque tetigit, quo peracto sacrificio produnt striges haud amplius Procam in cunis læsisse, & eum incolumem evasisse, unde arguitur ob famam ejus facti, hoc lustrationis, & sacrificii genere usos Latinos, Romanos etiam ut striges abigerent, & ne inde rediissent, si semel cunas violassent, ex quo apparet hunc insanum morem à Latinis in Romanos derivasse.

Constat itidem Carnæ priscos Latinos sue cæsa, lardo suillo, ac pulte fabacea sacrificasse, & putasse viscera eorum, qui fabam mixtam cum calido farre Kalendis Juniis in honorem Dæ comedissent, aliquo morbo haud corrumpi posse, ut explicant Commentatores Ovidii loco quo supra; & præsertim Paulus Marfus. Id erat sacrorum Latinæ gentis institutum à priscis, sed incertis, & futilibus pendens monumentis; Sacerdotes quippè superstitionis ritibus, & fabulis deludebant homines, eorumque potestas vana rerum gestarum opinione comparata, sacrificiorum compendia augebat.

Comperimus etiam Fauno Latinam gentem sacra fecisse, ne pueros vexaret, ut Cap. I I. dictum est. Cæterum an turba Deorum
infan-

infantium præsidum, quos pro puerorum salute Romanos invocasse narrant, Latinis priscis nota esset, mihi non constat; enimvero licet appareat ex D. Augustino de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. & 14., Arnobio lib. 4., Lactantio, & aliis, hos apud Romanos fuisse infantium Deos, Vaticanum quem plerique Vagitanum vocant, quod infantium vagitibus præflet; Levanam, quod de terra levaret infantes; Cuninam, quæ eos in cunis decumbentes tueretur; Potinam, quæ potionem ministraret; Educam, quæ illis escam præberet; Ossilaginem, quæ ossa solidaret; Fabulinum, quod pueros fari doceret; Paventiam, quod infantibus pavorem averteret; Orbanam, ne eos orbos faceret, & his similes: facile tamen est Romanos eos Deos, antiquis Latinorum accensuisse, vel uni Numini varia indidisse nomina; id tamen pro certo habeo Ruminam, Deam priscorum Latinorum fuisse, quandoquidem ii mammam rumam vocarunt, unde Ruminalis ficus Roma vix condita dicta est, quod sub ea Romulus lactatus esset, à Ruma, igitur Ruminam Deam dictam produnt, quæ mammam parvulo immulgeret, quod ex Varrone, & Catone de Liber. educan. notat Nonius Marcellus de Doctor. indagine, & D. Augustinus cap. 8., & fusius de Latinis priscis Plutarchus Problem. cap. 58.

Sic in Latio parturientibus, & prægnantibus mulieribus præter Nationem Deam hæc præesse Numina credebant, Egeriam, Faunum, seu Silvanum, Faunam, seu Fatuam uxorem Fauni, quam Bonam Deam dicebant, Junonem, Matrem Matutam, & Dianam Nemonensem. Egeriæ meminit Festus his verbis: *Egeriæ Nymphæ sacrificabant prægnantes, quod eam putabant facile conceptam alvum egerere*, quæ lectio mendosa est, & legendum puto: *Conceptum alvo egerere*; hujus rei causam Ovidius lib. 4. Fastorum luculenter his verbis narrat:

Rege Numa, fructu non respondente labori,

Irrita decepti vota colentis erant.

Nam modo siccus erat gelidis Aquilonibus annus,

Nunc ager assidua luxuriabat aqua.

Sepè Ceres primis Dominum fallebat in herbis,

Et levis obseffo stabat avena solo.

Et pecus ante diem partus edebat acerbos ,

Agnaque nascendo sepè necabat ovem .

Silva vetus , nullaue diu violata securi

Stabat Menalio sacra relictà Deo .

Ille dabat tacitis animo responsa quieto

Noctibus , hic geminas Rex Numa maculat oves .

Inde prodit Numam in Fauni Templo cubasse , & Faunum id oraculum dedisse .

Morte boum tibi , Rex , tellus placanda duarum :

Detue sacris animas una iuvenca duas .

Hoc responso accepto , tradit , Numam Egeriam Nympham consultisse , eamque ita Regi respondisse .

Expedit errantem nemori gratissima conjux ,

Et dixit , Gravida posceris exta bovis .

dein sic canit :

Extà bovis gravida dantur . fœcundior annus

Provenit , & fructus terra , pecusque ferunt .

Hinc Commentatores factum putant, Egeriæ prægnantes mulieres sacrificasse , quod crederent eam Numæ ævo fœcunditatem terræ , & ovibus impetrasse , & curasse , ut oves prægnantes fœtum vitalem ederent .

Alii perhibent huic Deæ sacra prægnantes fecisse , quod Egeriam Dianæ ministram Latini putarent , idcirco quum Diana præses mulieribus parturientibus diceretur, ut infra. Hinc Egeriam ejus Nympham , & Ministram colebant , ut Dianam oraret , & ab ea facilem , & vitalem partum impetraret , unde Joannes Argolus apud Tomassinum de Donar. cap.2. scribit , mulieres aquam ex Egeriæ Fonte in Aricino , seu Nemorensi hausitam , utpotè lustralem domi ad sacrum usum in urnula continuisse , ut partus tempore ea purgarentur . Plutarchus etiam in Numa scribit , Numam Vestalibus edixisse ut ea aqua diebus singulis Virgines purgarentur , lustrarentque penetralia ; hanc aquam , ut Juvenalis apud eundem Argolum testatur , sacram & inviolabilem habitam , Domitianus violavit , quod tophum natium , qui erat in antro Egeriæ , unde ea aqua emanabat , marmorum fuco alterasset . Hujus fontis meminit Strabo lib. 5. his verbis : *Ac fontes quidem*

quidem conspiciuntur, unde Lacus Dianæ Nemorensis impletur, ex quibus est, qui Egeriæ appellatur eodem quo Numen quoddam nomine; ut legit cum aliis Cluverius Ital. Antiq. lib. 3. pag. 93 1. ad finem: ex quibus Strabonis verbis apparet Latinos priscos in hoc antro coluisse Egeriam Nympham, quibus alludit illud ejusdem Ovidii lib. 15. Metamorphos., ubi Hippolytum fingit casus suos Egeriæ narrantem, & ita pergit:

*Non tamen Egeriæ luctus aliena levare
Damna valent: montisque jacens radicibus imis
Liquitur in lacrymas, donec pietate dolentis
Mota soror Phœbi, gelidum de corpore fontem
Fecit, & æternas artus tenuavit in undas.*

Unde Commentatores arguunt hunc fontem eo loci à priscis Latinis Egeriæ sacratum; at lib. 3. Fastor. idem Ovidius ita canit:

*Nymphamove, nemori, stagnoque operata Dianæ
Nympha Numæ conjux ad tua facta veni.
Vallis Aricine silva præcinctus opaca
Est lacus antiqua religione sacer.
Hic jacet Hippolytus loris direptus equorum
Unde nemus nullis illud aditur equis.*

Et paulò post:

*Defluit incerto lapidosus murmure rivus
Sepè, sed exiguis haustibus inde bibe.
Egeria est, quæ præbet aquas, Dea grata camænis
Illa Numæ conjux, consiliumque fuit.*

& Statius Silvar. lib. 5. carm. 3.

*. . . sic sacra Numæ ritusque colendos
Mitis Aricino dictabat Nympha sub antro.*

Quamobrem ex prædictis constat in hoc Luco aditum equis hæud permissum fuisse ex Aricinorum lege, cui Ovidius alludit, ut Cap. 10. dictum est: patet etiam hunc Fontem, & Antrum in Nemorensi prope Lacum Dianæ situm, Latinis priscis religiosum fuisse, ejusque aquas ægros allevasse, quum ob Egeriæ Nymphæ Dianæ Ministræ cultum, & memoriam Virbii, seu Hippolyti, quem Dianam ei Nymphæ in Aricino commendasse ferebant teste Servio ad lib. 7. Æneidos.

tum

tum ob sacrā in hoc antro à Numa facta, quamvis sint qui referant Numam, non eo loci, sed propè Urbem in luco Camænarum Egeriam coluisse, de quo suo loco plura dicenda supersunt. Porro non desunt qui produnt Egeriam dictam, quod egerendo fœtui præflet, eamque fuisse quæ & Diana, Lucina, Lucifera, & Trivia ex Varrone de Lingua Latina lib. 6., qui tamen Egeriæ non meminit, licet scribat Dianæ plura fuisse nomina, Junonemque Lucinam dictam, & à parturientibus invocatam: verum ex prædictis liquet Egeriam, & Dianam duo distincta Numina Latinis fuisse.

Hactenus de Egeria, nunc de Dea parturientium Diana verba faciamus. hanc Latinæ prius, dein Romanæ mulieres præcipuum parturientium Numen fecerunt, quam alii eandem ac Junonem Lucinam produnt ex Varrone ubi supra, quippè Horatius lib. 3. Ode 22. in Dianam hæc habet:

*Montium custos, nemorumque Virgo
Quæ laborantes utero puellas
Ter vocata audis, adimisque læto
Diva Triformis.*

Terentius in Andria Act. 3. Scen. 1. mulierem parere simulantem, ita exclamasse fingit:

Juno Lucina fer opem, serve me obsecro.

unde Scholiastes Dianam à parturientibus ter invocatam autumat; hinc Argolus apud Tomasinum de Donar. cap. 2. refert ætate Card. Lælii Biscia propè Oppidum Nemorense, quod nunc Frangipannorum sub ditione familiæ est, effossa plura capita mulierum corollis redimita, idque indicasse ait pompam puellarum ad Artemisium, seu Nemus illud Dianæ ab Aricia accensis facibus procedentium, ut inde jis nuptis, & gravidis; in partu Diana opitularetur: plura quoque ait effossa vota fœminarum, quæ partum feliciter ediderant.

Erat autem ea pompa in Latio, & inde Romanis solemnis, quandoquidem Latinæ virgines prisco ævo Ariciam ibant decimotertio Idus Augusti, quo die sacra Dianæ fiebant teste Rosino Antiquit. lib. 4. pag. 345.. Ab Aricia itaque in Nemus Aricinum, ubi Templum Dianæ erat, discurrebant capitibus corollis redimitis, & tenentes manu faces accensas, dein velabant liciis sepes circumcirca

Dianæ

Dianæ ædem, & rusticas tabellas Numini suspendebant testimonio Ovidii lib. 3. Fastor.

*Licia dependent longas velantia sepes,
Et posita est merita multa tabella Deæ.
Sapè potens voti frontem redimita coronis
Fœmina lucentes portat ab Urbe faces.*

hujus etiam moris meminit Propertius lib. 2. Eleg. 32.

*Cum videt accensis devotam currere tædis
In nemus, & Triviæ lumina ferre Deæ.*

& Statius lib. 3. Silvarum :

*Jamque dies aderat, profugis cum Regibus altum
Fumat Aricinum Triviæ nemus, & face multa
Consciis Hippolyti splendet lacus . . . . .*

quod ipsum probat & Calendarium antiquum, & Alexander Genial. lib. 3. cap. 18. ad finem.

Quare palàm fit, non ab Urbe Roma, ut putat Alexander, sed ab Aricia hanc pompam incēpisse; Ovidius enim versibus adductis, qui plures fefellerunt, *Urbis* nomen tribuit Ariciæ, uti Romæ, in gratiam Regnantis Augusti, cujus mater Aricina fuerat. Porro verisimile non est, Romanas fœminas, quæ ad Artimisium facibus accensis eo die incedebant, ita Roma, Ariciam usque, & ad laudatum nemus discurrisse, ut Argolus apud Tomasinum cap. 2. animadvertit: qui subdit luxuriante Romano populo, eam sacram pompam profanatam, quod per licentiam cæteræ etiam mulieres nuptæ, & viduæ, quin & meretrices inter virgines incederent, & currerent. Ex Gratio vetustissimo Poëta constat, faculas, quas currentes gestabant, medias inter spicatos fasciculos præluxisse: en verba Gratii:

*Spicataeque faces sacrum ad Nemorale Dianæ
Sistimus . . . . .*

quod factum esse dicitur, ut imitarentur Orestem, quem ferebant simulacrum Dianæ fasce lignorum involutum in id nemus invexisse, si Hygino Fabul. cap. 271., & Servio ad lib. 2. Æneidos fides præstanda est: unde Fascelis ea Dea dicta est à fasce lignorum, cum qua pingebatur, ut ait Servius: & Fascelitis etiam Diana Nemorensis

vocatur à Lucilio in fragmentis libri 3. Satyrarum collectis à Francisco Doufa pag.29. editionis secundæ.

. . . . & *Facilitè templa Dianæ.*

Itaque mulieres prægnantes, & parturientes se Dianæ devovebant quod crederent eam esse Lunam, quæ plurimum foetui egerendo prodest, aut nocet, Cicerone de Natura Deor. lib.2. teste, quod & canit Catullus carm.35.

*Tu Lucina dolentibus
Juno dicta puerperis,
Tu potens Trivia & notbo es
Dicta lumine Luna.*

& confirmat tabula effossa apud Templum Dianæ Nemorensis exhibens obstetricem, quæ dextra mulierem sustinet ferè nudam habitu dimisso apud Tomasinum de Donar. cap.14. quæ satis sit attigisse, quum suo loco multa de hac æde Nemorensis Dianæ dicturus sim. Fuit & mater Matuta in Latio parturientium præses ex Rosino lib.2. cap.19. Hoc vetustissimum Latinarum mulierum Numen fuisse narrat Ovidius lib.6. Pastor. hoc modo:

*Ite bonæ matres (vestrum Matralia festum)
Flavaque Thebanae reddite liba Deæ
Pontibus, & magno juncta est celeberrima Circo
Area: quæ posito de bove nomen habet:
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti
Sceptraferas Servi Tempa dedisse manus.
Quæ Dea sit: quare famulas à limine Templi
Arceat &c.*

Explicat inde Poëta eam Deam Inon fuisse Cadmi ex Hermione filiam, Athamantis uxorem & Bacchi nutricem, quæ cum filio Melicerta ex scopulo in mari se præcipitem egit quod Athamas furiis agitatus alterum filium Learchum interfecisset: refert dein eam à Diis maris servatam, delatamque ad Ostia Tiberina, ad Lucum Semele, aut Stimele dictum in Latio pervenisse, & ita pergit:

*Lucus erat: dubium Semele, Stimelene vocetur:
Menadas Ausonias incoluisse ferunt.*

*Quærit ab bis unam : quæ gens foret : Arcades esse
Audit , & Evandrum sceptrâ tenere loci .
Dissimulata Deam Latias Saturnia Bacchas
Instimulat fictis insidiosa sonis .*

Deinde tradit Junonis insidiis Bacchi Sacerdotes, quæ eo in Luco Deo sacra faciebant in furorem versas, in Melicertam, & Inon ejus matrem irruisse, & contendisse puerum eripere: Herculem vero advenisse, & Menadas, idest Bacchi Sacerdotes fugasse, ac Carmentæ matri Evandri Inon commendasse; Carmentæque vaticinio eam factam à Latinis maris Deam, & matrem Matutam dictam, quam rem ita profequitur,

*Hospita Carmentæ fidos intrasse penates
Diceris , & longam deposuisse famem .
Liba sua properata manu Tegæa Sacerdos
Traditur , in subito cocta dedisse foco .
Nunc quoque liba juvant festis Matralibus illam .*

& paulò post sic Carmentam vaticinantem inducit :

*Leta canam : gaude defuncta laboribus Ino ,
Dixit , & buic populo dextera semper ades .
Numen eris pelagi : natum quoque pontus habebit :
In nostris aliud sumite nomen aquis .
Leucothoe Graiis , Matuta vocabere nostris :
In portus nata jus erit omne tuo .*

Quem nos Portumnum , tua lingua Palemona dicet :

Et quanvis hæc fabulosa sint (palàm enim id est, quum omnis Deorum Latii, & Romæ cultus fabulis scædatus esset) fabulis tamen aliquid veritatis inerat, quum enim Evander id Numen ad Latina littora invexisset, & Latini prisce eam Deam mutato nomine matrem Matutam appellassent, hinc Ovidius Inon cum Melicerta filio in Latium Arcadum ætate venisse effingit, eamque Carmentæ vaticinio Deam maris factam ut commentatores Ovidii loco quo supra testantur, & prodit Dionysius lib. I. ubi scribit Arcades, qui Latium incoluerunt Nymphis prata, & loca virentia, & marinis Numinibus littora, & insulas dedicasse. Porrò Romani, & Latini palàm jactabant matrem Matutam Inon esse, & Palæmonem filium, eundem

ac Melicertam, & Portumnum testimonio Servii ad lib. 5. Æncidos ad illud :

Et pater ipse manu magna Portumnus eundem

Impulit . . . . .

Cicero Tusculan. 1. : *Quid Ino Cadmi filia, nonne Leucothoe nominata à Græcis, Matuta habetur à nostris ?* Idem habet lib. 3. de Natura Deorum, Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 21., aliique, & præcæteris Plutarchus Problem. cap. 15. : *Quid est quod ancillis ædem Matutæ ingredi fas non est, unam vero tantum mulieres introducunt, quam alaphbis cadunt ? An quia hanc unam ita pulsari signum est, servas aditu probiberi ? Reliquas autem propter fabulas repellunt ; Ino enim virum rem cum serva habere suspicata, filium deperiisse dicitur, servam vero Græci ex Ætolia oriundam fuisse dicunt nomine Antipheram, ex quo apud nos in Chæronea pro æde Matutæ ædituus lorum tenens pronunciat : non servam ingredi, non servum, non Ætolum, non Ætolam.*

Huic Arcades Templum Satrici non longè ab Antio dicarunt cujus meminit Livius decad. 1. lib. 6. : *Ira, & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello ledere nec Volscoꝝ in armis retinere poterant eo eripuit, ut Satricum Urbem, quæ receptaculum primum eis adverse pugne fuerat igni concremarent, nec aliud tectum ejus super fuit Urbis, quum faces pariter sacris profanisque injicerentur quam matris Matutæ Templum : inde eos nec sua religio, nec verecundiæ Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita Templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent, ex quibus Livii verbis apparet, id Templum, & Matutæ Numen vetustissimum Latinis fuisse, ut interpretes ejusdem exponunt. Sed cur Dea parturientium mulierum Matuta in Latio dicta sit, non liquet, nisi dicas id factum, quod Ino filium Melicertam plus equo adamasset, & fororis filio mammam præbuisset, quod conjicitur ex Plutarcho Problem. cap. 16. aliis 17., & Festo lib. 11. ubi scribit priscos matrem Matutam dixisse ob bonitatem, quod bona mater fuisset & infelix, idcirco putasse eam mulierum parturientium commiserescere.*

Bonam Deam Rosinus lib. 2. cap. 19. Numinibus parturientium præsidibus accenset; ejus tamen rei causam non explicat, propterea

rea nostrum erit id indagare . Hanc eandem & Faunam , seu Fatuam sororem , seu filiam , & uxorem Fauni Regis Latinorum fuisse diximus Cap.4. , eam Latini Majam etiam vocabant , & parturientium Numen affirmabant , quod Junonis potentiam habere dicerent , ut memoriae prodit Macrobius Saturnal. lib.1. cap.12. : *Auctor* , is inquit, *est Cornelius Labeo huic Maje ædem Kalendis Maii dedicatam sub nomine Bonæ Deæ , & eandem esse Bonam Deam , & terram. ex ipso ritu occultiore sacrorum doceri posse confirmat : hanc eandem Bonam Deam , Faunamque , & Opem , & Fatuam Pontificum libris indigitari ; Bonam quod omnium nobis ad victum bonorum. causa est : Faunam quod omni usui animantium faceret : Opem quod ipsius auxilio vita constet ; Fatuam à Fando , quod ut supra diximus , infantes partu editi non prius vocem edunt , quam attigerint terram . Sunt qui dicant hanc Deam potentiam habere Junonis , ideoque sceptrum Regale in sinistra manu ei additum . Beotibi Semelem credunt , necnon eandem Fauni filiam dicunt : & paulò post : Varro Fauni filiam esse tradit : Hinc patet Latinas fœminas huic Deæ sacra fecisse , ut infantibus , qui nascerentur Fandi facultatem daret , & parturientibus , sicuti Juno , opem ferret . Id ipsum probat Plutarchus in Cæsare , ubi scribit Latinos , & Romanos Bonam Deam Nympham Dryadem Fauni uxorem , Fatuam , & Faunam eandem affirmasse , & Varro de Lingua Latina lib. 6. ; quæ Macrobiï sententia Virgilio lib.8. Æneidos non adversatur ; nam etsi Maro Majam Atlantis filiam , & Mercurii matrem faciat his carminibus :*

*Vobis Mercurius pater est , quem candida Maja
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit ,
At Majam (auditis si quicquam credimus) Atlas
Idem Atlas generat , Cæli qui Sidera fulcit .*

Attamen hæc alia Maja ab hac Latinorum Dea difformis dicitur ut notat Tiraquell. ad Alexandrum Genial. lib.6. cap.26. ad finem ; Latini quippè , sicuti Faunum Regem Latii , Pana mutato nomine , ita Faunam ejus uxorem Majam appellarunt , sic igitur mortuis consecratis nomina commutarunt , ne quis putaret eos homines fuisse , ut diximus cap.4. & 5. ; adolescentes ei Deæ quam Majam , & Fatuam appellabant , ac Statano , & Fabulino quem plures Faunum , seu Fatuum fuisse

fuisse commemorant, more patrio immolasse testatur idem Varro lib. 1. de Puer. educan. apud Nonium Marcellum de Doctor. Indagin. ad finem, & Alexandrum Genial. lib. 2. cap. 25.

Faunum itidem mulieres invocasse testis est Varro apud Divum Augustinum de Civit. Dei lib. 6. cap. 9., qui licet prodat Silvanum id Numen dictum, & sacra ei facta à mulieribus, quod crederent eum pueros vexare, ut dictum est supra & Cap. 11. attamen Faunum Regem Latinorum Silvanum nuncupatum fuisse satis probatum est Cap. 4. & prodit Varro lib. 6. de Lingua Latina, quo loci: *Fauni*, inquit, *Dei Latinorum, ita ut Faunus, & Fauna sint in versibus, quos vocant Saturnios. In silvestribus locis traditum est solitos Fari, à quo Fando Faunos dictos*: ex quo patet Silvanum Faunum dictum, quod in silvestribus locis oracula ederet. Sic Juno vetustissima Latinorum Dea, & Regina Dearum dicta ex jis quæ prodit Rosinus Antiquit. lib. 2. cap. 6., & suo loco referam, parturientium Numen dicitur; alludit ad hoc Propertius lib. 4. Eleg. 1.

Idem ego cum Cinare traberet Lucina dolores

Et facerent uteri pondera lenta moram.

Junonis votum facite, impetrabile dixi

Illa parit, libris est data palma meis.

ubi interpretes id ipsum affirmant & Cicero de Natura Deorum lib. 2.: *Uti apud Græcos, inquit, Dianam, eamque Luciferam, sic apud nos Junonem Lucinam in pariendo invocant.* An vero ea fuerit Diana Lochia, ut putat Claudius Acantherus apud Tomasinum cap. 14. an Proserpina teste Varrone lib. 4. de Lingua Latina, an Luna, cui mulieres potissimum supercilia sua attribuebant ut Varro loco quo supra ait; an Juno, quam antiqui Lunæ titulo venerabantur, ut prodit Joannes Seldenus de Diis Syris Syntagm. 2. cap. 2., mihi non constat, quamvis Vossius de Idololatr. lib. 2. cap. 26. scribat in Latio mulieres laborantes, non tam Dianam, quam Junonem invocasse. Scriptum etiam reperio, fœminas, quæ sanguinis fluxu in conceptu laborabant, Junoni Fluoniæ sacra fecisse, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putarent. Hanc etiam referebant præsidere fluoribus menstrualibus, & esse Jovis filiam, ac privignam Junonis Lucinæ, testimonio Festi lib. 5., de quo fusius agunt Arnobius lib. 3.

Divus

Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 7. cap. 2. & 5., & Vossius de Idololatr. cap. 26., ex quibus conjicitur priscis Latinis Junonem, & Dianam inter se distincta Numina fuisse.

Haecenus de prægnantium, & parturientium mulierum Latinarum consuetudine, nunc dicendum restat de cura parentum filios educandi. Ferunt parentes filios ad concordiam, & laborem, ad virtutem, & religionem quasi ad certum instruxisse patrimonium Casella de Antiq. Ital. Colon. pag. 8. teste; id ipsum probant exempla, nam statim natis liberis, in lætitiæ signum, & voti solutionem, postes ornabant floribus, lares domesticos coronabant, hisque sacrificabant, easque coronas suspendebant, vetus namque Scholiastes Juvenalis id scribit ad ea carmina Satyr. 9.

*Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri, foribus suspende coronas.*

& Casella ubi supra confirmat. Dein fata prospera pueris nuper editis cum voto concepta, tabulisque obsignata capitibus subiciebant, quæ execrationes parentum vocant Seneca epist. 60. Aufonius, & Tertullianus de anima. Ad evertendam autem aciem malignam, & fascinum, & ne quid eis obesset, sive boni ominis causa, his turpiculam rem collo suspendebant ex Varrone lib. 6. de Lingua Latina. Hanc rem Hadrianus Turnebus in Varronem pag. 118. ait cranium asinæ, satyricum signum, seu veretum, & lib. 9. adversar. cap. 29. Satyrion fuisse, Mercurialis autem de Morb. pueror. lib. 1. cap. 1. infantium collo ad invidiam depellendam Satyrii speciem, quæ vulgò Orchis fœmina dicitur, appensam opinatur. At Tomasinus de Donar. cap. 10. eam rem fuisse scribit formam quandam genitalium virilium: quod verum probat mos adhuc constans Latinarum mulierum, quæ similem formam collis puerorum, nescio quo animo appendunt, & Priapus æneus unciculo in ejusmodi usum paratus, quem in Museis se vidisse testatur idem Tomasinus & ego similem effossum Norbæ conspexi; veteres enim Fascino vires quasdam inesse credebant, & ideo apud Valerium Maximum lib. 4. cap. 4. tit. 5. legitur, Fascinum Deum inter sacra Romana Vestales coluisse, & sub curribus Imperatorum triumphantium pendere consuevisse, qui Triumphantem tueretur, & invidiæ aliorum medicus esset. Sic puellis, ne
fasci.

fascinarentur, aliquo dicto seu facto occurrebant ut notat Scaliger ad Festum verb. *Prospera*, ubi referens carmina Titinii in Setina sic dicentis:

*Paula mea amabo, Pollulam laudem addito
Præfiscini.*

ait *Præfiscini* indicare aliquid fieri, aut dici, ut puellarum fascino occurreretur: Junoni deinde sobolem commendabant, quam rem testantur vetera monumenta apud Tomasinum cap. 10.

Pueros statim editos mero abluebant, quod vino admoto resolvi ægritudines putarent, si fides danda est Plutarcho in vita Lycurgi ubi notare videtur veteres Spartanos, quos Cap. 1. dixi priscos Latii accolae fuisse, hunc morem in Latium invexisse, quod clarius affirmat Alexander Genial. lib. 2. cap. 25., & mos vetustus, quem nunc etiam Latini servant, comprobatur. Mater lacte suo potius, quam apud coemptas nutrices filium alebat ex Alexandro cap. 25.; maribus nono die post quam in lucem editi fuissent, fœminis vero octavo, nomina imponebant, nonnunquam septimo, isque dies lustricus dicebatur. Hac de re apud eos Nundina Dea, à nona die nascentium nuncupata est: qua die certis præmissis cæremoniis infantes lustrare solitum fuit ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 16., & Festo verb. *Nundina*, eoque tempore, quo pueros lustrabant, jis nomina imponebant, & sæpe tria masculis, duo vero fœminis, prænomen scilicet, nomen, & cognomen: quippè Romanos ab Albanis, Latinis, & Sabinis multiplicandorum nominum consuetudinem traxisse palàm est, ut Auctor est Valerius Maximus lib. 10. tit. de prænomine & notant Tiraquellus ad Alexandrum Genial. lib. 5. cap. 4., & Beroaldus ad Suetonium in Tiberio: quamvis Varro apud eundem Beroaldum arbitretur Latinis priscis simplicia nomina fuisse, exemplo Romuli, Remi, & Fausti: quod tamen haud verum est, quum constet Albanis Regibus plura fuisse nomina ex jis, quæ diximus Caput 6. Proditum tamen memoriæ est, Antoninum Philosophum, natos liberos apud Præfectos ærarii profiteri, & tertio die à partu nominare edixisse ex Julio Capitolino in ejus vita: quo fit ab illo tempore in posterum tertio die Romæ, & in Latio nomina liberis natis imposita.

Subdit Scaliger ad Festum verbo *Lustrici dies* lib.9., eo die, quem nominalem vocabant, infantem expiari, & purificari consuevisse; ita autem nomen imponebant, eligentes scilicet aliquem, qui præflet huic nominis impositioni, ejusque quasi magister foret: omnia etiam captabant, nam accensis multis luminibus, unicuique nomen assignabant, atque ejus demum, qui, cæteris extinctis supervixerat, nomen arripiebant, ac puero imponebant, idque sua ætate adhuc observatum fuisse quæritur Divus Chrysostomus in 4. cap. ad Corinthios. Si puer mancus, aut deformis nasceretur, in locis vallis, & præruptis eum exponebant, quod Spartanos, qui ad Latina littora appulerunt docuisse refert Ælianus Var. Histor. lib. 14. cap. 7.. Hinc Romulus Latinorum moribus eruditus, constituisse dicitur, ut si mancum quid editum, aut monstrificum fuisset, statim à partu in flumen aut in mare projiceretur ex Alexandro Genial. lib.2. cap.25.. Veruntamen ex Dionysio lib.2. constat id Romulum edixisse, quod Latini foetum mutilum, aut monstruosum facile exponerent, idcirco ad refrænandam parentum licentiam, is jussit tales pueros antequam exponerentur ostendi quinque viris è vicinia proximis, ut ii judicarent, an exponendi essent.

Inde primæ adolescentiæ juvenes bonis exemplis, artibusque honestissimis educabant, plerumque apud patruos, ne nimia parentum indulgentia lascivirent, quod ex Nonio Marcello de Doctor. indagin. hausit Alexander lib.2. cap.25.. Ejus rei causa ferunt parentes coram infante nil insolens, aut perniciosum, aut quicquam, quod minus esset decorum fecisse, aut dixisse teste Plutarcho de liber. educan., ubi & illud citat Phocylidis:

Dum tener est natus generosos instrue mores.

propterea priusquam Roma condita esset produnt Latinis publicæ fuisse Gymnasia, ubi juvenes bonis artibus instruerentur, loca etiam ubi ii leges ediscerent; quippè Cicero lib.1. de Legib. testatur more Latino, sapientes, & senes in solio consulentibus respondisse & legum instituta dictasse. Dionysius etiam lib.2. memoriæ prodit Romulum, & Remum Gabios deportatos, ut Græcis ibi disciplinis, literis, musica, tractandisque more Græco armis imbuerentur, donec pubertatis annos attigissent. Magistri autem, qui docebant pueros, erant amici,

& propinqui, & sine mercede, honoris, amorisque tantum gratia eos instruebant, quod & fecisse Romanos longo ævo constat, donec Sp. Carbilus ludum Romæ aperuit, ubi mercede discipulos docuit testimonio Plutarchi Problem. cap. 59., & Pauli Marfi ad lib. 6. Fastor. Ovidii.

Gabiis itaque Latini pueri, Spartanorum, Arcadum, & Græcorum more instruebantur, ut ait Dionysius lib. 2., idcirco Etruscas, dein Græcas literas quas Evander in Latium invexerat ibi ediscebant: musicas quoque artes, & vocum concentus, & ad tibiam canendi ad annum usque trigessimum: pingendi etiam, quinimmo exercebantur palæstra, in discorum jactu, cursibus, & quotidie in saltatione, tanquam ad bella utili, ut gressu composito incederent, & ut concinna fieret motio in congregiendis hostibus; hæc enim omnia Latinos pueros fecisse constat ex eodem Dionysio loco quo supra. Porro saltationis disciplinam in Latium Lacedæmonios invexisse palam est ex Athenæo lib. 14. cap. 13. Quintiliano lib. 1. cap. 19., Spartanos autem palæstræ studium ex Plutarcho in vita Lycurgi, Propertio lib. 3. eleg. 4., Græcos pingendi artem ex Plinio lib. 35. cap. 10.; Arcades, & Lacedæmonios musicam ex Polybio lib. 4. Plutarcho in vita Lycurgi, Athenæo ubi supra. Sic itaque instruebantur adolescentes dura, horridaque disciplina, sobrioque convictu ad laborem, & bonas artes, ut severissimis moribus assuescerent, neque vitia mentem adhuc rudem inficerent, neve moribus incompoti evaderent, unde Cicero in Bruto memoriæ prodit Latium semper oratoria arte floruisse, & apud Latinos priscos, oratores illustres fuisse, qui causas oratoria agerent.

Comperimus etiam Albæ, qui pueros Trojæ ludos docerent fuisse; id enim ludicrum ab Ascanio Æneæ filio primum omnium in Latium venisse prodit Virgilius lib. 5. Æneidos, ubi ita canit:

*Hunc morem cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius longam muris cum cingeret Albam
Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos:
Quo pater ipse modo secum, quo Troja pubes
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium servavit honorem,
Trojaque nunc pueri Trojanum dicitur agmen.*

quo loci Servius scribit hunc ludum equis celebratum à pueris majoribus, & minoribus turmatim congregientibus, quibus qui præsidebat Princeps Juventutis vocabatur, & subdit hæc verba : *Ludus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur*, idem probant Festus lib. 18. Suetonius in Cæsare cap. 39., & de puerorum ludis, de quo tamen plura suo loco dicam. Hunc morem Romani pertinaciter ad excidium usque Imperii servarunt; legimus namque Cæsarem duplici turma majorum, minorumque puerorum Trojam luisse; Augustum etiam, & Tiberium, Claudium, Neronem, & sequutos Imperatores, quod ex Suetonio in Cæsare cap. 39. in Augusto cap. 43. in Tiberio cap. 6. ad finem, in Claudio cap. 21., & in Nerone cap. 7. in principio, atque ex Tacito lib. 11. Annalium, & Dione Nicæo lib. 43. 48. & 51. constat.

Puellas lanificio applicabant, ut inde mulieres factæ ei arti operam darent, observatumque est in Latio nobilissimas Matronas manibus suis lanam filasse, & tunicas fecisse testimonio Dionysii lib. 3., cui prisco mori alludit Ovidius lib. 2. Fastor. ad finem, ubi narrat Lucretiam Collatini uxorem à viro, qui cum Sex. Tarquinio noctu Collatiam advenerat, inter ancillas, domi suæ, lanæ deditam inventam fuisse, ita enim rem explicat :

*Inde cito passu petitur Lucretia, cujus
Ante thorum calathi, lanaque mollis erat.
Lumen ad exiguum famulæ data pensa trahabant,
Inter quas tenui sic ait illa sono.*

& paulò post :

*Desinit in lacrymis, inceptaque fila remisit,
In gremio cultum deposuitque suo.*

Livius etiam dec. 1. lib. 1. : *Pergunt* (inquit, Sextus scilicet, & Collatinus) *inde Collatiam ubi Lucretiam baud quaquam ut Regias Nurus, quas in convivio, luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes Ancillas medio ædium sedentem invenerunt* : id ipsum prodit Plutarchus in Romulo, quo loci scribit in fœdere inter Sabinos, Romanos, ac Latinos iêto statutum, ut Romanæ Latinis, Sabinisque nuptæ, & è contra, neque coquinarium facere, neque molere, sed tantum lani-

ficio operam dare deberent : ex quo constat more prisco omnes fœminas in Latio lanæ deditas fuisse, ut idem Plutarchus ait Problem. cap. 85. Quin apud Matronas lanificium magnæ laudi fuit, lanamque fecisse mulierem, pudicitæ, & probitatis signum erat, unde Varro apud Plinium lib. 8. cap. 84. tradit lanam cum colo, & fuso Tanagulis, & Sandalia in Templo Anci Martii ad sua tempora adhuc durasse ; & Suetonius in Augusto Octaviano scribit eum domesticis tunicis ab uxore, matre, & sorore, aut nepte confectis, usum esse.

C A P U T XIV.

De Latinorum Fastis.

Ntiqui Latii populos non jisdem Fastis usos fuisse dilucidum est; nam apud Lavinieneses, à quibus Alba, & dein Roma ortæ sunt, annus tresdecim mensium spatio, hoc est CCCLXX., vel CCCLXXIV. ut alii produnt diebus claudebatur, ut auctor est Solinus Polyhistor. cap. 3. quod notant etiam Paulus Marsus ad lib. 1. Fastor. Ovidii post principium, Alexander Genial. lib. 3. cap. 24. & alii. At Censorinus de die Natali cap. 7. & 15. refert alium fuisse annum Ferentinorum, alium Lavinientium, Albanorum, & Romanorum. Plures perhibent Albanis annum decem mensium fuisse, ut M. Varro, Fulvius nobilior, & Junius Gracchus apud Censorinum, & Solinus; unde fertur, Romulum Albanorum exemplo Romæ annum decem mensium constituisse testimonio Plutarchi in Romulo, & in Numa, Macrobiani Sarurnal. lib. 1. cap. 12., & Ovidii lib. 1. Fastorum, ubi sic canit :

*Tempora digereret cum Conditor Urbis in anno,
Constituit menses quinque bis esse suo.*

& iterum lib. 3. Fastor.

*Annus erat, decimum cum Luna reciperet orbem,
Hic numerus magno tunc in honore fuit.*

Sunt etiam qui existiment priscis Latinis eruditis ab Evandro, & Arca-

Arcadibus, qui cum eo in Latium venerunt, annum trium mensium fuisse, ita ut quadripartitis temporibus diviso Solis cursu per singula tempora annum efficerent, si credimus Solino cap. 3., Macrobio cap. 12., Plinio lib. 7. cap. 48., licet Plutarchus in Numa opinetur Arcades annum quatuor mensibus constituisse.

Neque desunt qui scribant annum Latinis Romanisque statim ab initio duodecim mensium fuisse, id enim scripsisse Licinium Macrum, & Fenestellam docet Censorinus de die Natali cap. 8., quod Servii sententia confirmari potest, nam is lib. 3. Æneidos ad illud Virgilii carmen:

Interea magnum Sol circumvolvitur annum.

ita ait: *Possumus tamen accipere Trojanos ibi annum duodecim mensium fecisse*, Plutarchi etiam in Numa, & Macrobi Saturnal. lib. 1. cap. 12. ubi scribit omnes fere Græcos trecentis quinquaginta quatuor diebus annum computasse: quo fit Græcanicam gentem, quæ ut Capite 1. diximus, Latium incoluit, hunc morem annum duodecim mensium faciundi in Saturniam Terram invexisse. Veruntamen palàm esse putò Albanos decem, Lavinienfes tresdecim mensium annum fecisse: Latinosque cæteros annum sicuti Albanos computasse adhuc incertum est, sed verosimile fit plerosque annum duodecim mensium habuisse; quandoquidem probatæ fidei scriptores, & quidem antiqui, quos supra adduxi probant Romulum exemplo Albanorum, annum Romæ decem mensium constituisse. Hujus rei causam refert Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. his verbis: *Latii vero veteres incole, quia nihil jam tum discere ab Ægypto licebat, ad quam nullus illis commercatus patebat, morem Græciæ in numerandis mensium diebus sequuti sunt*: quo fit erudiri haud potuisse Latinos ab Ægyptiis, quos annum semper duodecim mensium fecisse constat. Id ipsum Ovidius lib. 1. Fastor. aperuit eo carmine:

Scilicet arma magis, quam sidera Romule noras.

quo asseruit Romulum, & Albanos, à quibus ille anni spatium acceperat, annum haud quaquam lunarem, sed civilem constituisse, & quidem *quum is numerus neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conveniret, & nonnunquam veniebat frigus, anni æstivis mensibus, & contra calor hyemalibus proveniret*, ut ait Macrobius cap. 12.,

hinc

hinc factum est Albanos, Latinosque, & dein Romanos tantum dierum sine ullo mensis nomine absumpsisse, quantum ad id anni tempus adducerent, quo Cœli habitus instanti mensi aptus inveniretur, unde ii duos menses extra ordinem adsciverunt, quorum intercalatione annum civilem cum Solari aut Lunari conciliarent ex Macrobio ubi supra, & aliis Romanæ historiæ Scriptoribus. Ex Plutarcho vero in Numa habetur priscos Latinos, & Romanos menses aliquot trigintaquinque, & quadraginta dierum habuisse, ita ut annus tercentum sexaginta dierum esset, quorum tamen fas non est certam proferre sententiam.

An vero Latini post quam Numa annum duodecim mensium fecit, id exemplum sequuti sint, incertum videtur, licet Plutarchus in Numa, & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 13. memoriæ prodant omnes Urbi finitimos annum juxta ordinem à Numa præscriptum fecisse; quippè conjicio plerosque vetustum retinuisse morem, quod constet Prænestinos suos habuisse fastos, quos Verrius Flaccus ordinaverat, & marmoreo parieti incisos publicarat, cujus rei causa statuum in parte inferiore fori municipii Prænestini contra hemicyclum promeruit teste Suetonio de Illustr. Grammat., quem refert, & ita intelligit Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 11. Apparet etiam Aricinos, Laurentes, & Tusculanos suos ordinasse fastos, ut infra dicam: veruntamen neque id quidquam probat, quum hæ Urbes potuerint fastos habere, quibus festi, profestique dies notati essent, & duodecim menses numerare sicuti Romani, quod comprobatur Prænestinorum factum: ii quippè Tiberii ætate, qua vixit & decessit Verrius Flaccus, fastos ordinarunt, quum palàm sit, Cæsarem, qui Tiberium antecessit, & dein Augustum annum duodecim mensium definivisse, & vagam atque adhuc incertam inconstantiam temporum in ordinem statæ definitionis coegisse, ita ut annus Lunaris, & Solaris in posterum esset ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 14., Plutarcho in Cæsare, Dione, & aliis; unde patet Prænestinos tum haud valuisse immutare annum statutum à laudatis Imperatoribus, qui edixerunt cæteris Imperio subjectis, unum, eundemque esse annum, quem ipsi definiverant, ut narrant jam adducti. At lectio Suetonii mendosa est, & loco *Prænestæ* ibi legendum est *prope eadem Væstæ*; loquitur enim

enim Suetonius de Verrio Flacco, qui Romæ fastos marmori incisos publicarat, & idcirco statuam habuit Romæ in parte inferiore Fori, ubi Templum Vestæ extabat, quod docuit postea eventus, nam Verrii fasti in ea parte Fori Romani propè Vestæ Templum effossi sunt, sicuti Panyinius in Procæmio Fastorum narrat, & commentatores Suetonii animadvertunt.

Haftenus de anno Latinorum, cujus menses, & mensium nomina hæc traduntur: Martius, Aprilis, Majus, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, & December. Nomina vero trium mensium, quos Lavinienfes, præter jam adductos, habuisse diximus, facile non est proferre, quum nemo antiquorum ea exponat; sed ex jis, quæ conjici possunt infra indicabo. Neque dicas hæc nomina, & hunc mensium ordinem à Romulo fuisse institutum, ut putant Romani scriptores; quandoquidem satis clarum est Romulum, annum, menses, & illorum nomina atque ordinem ab Albanis, vel cæteris Latinis accepisse. Enimvero licet Plutarchus in Romulo, & alii tradant, Romulum primum anni mensem Martium nuncupasse, eumque patri suo Marti dicasse, attamen palàm est Latinos Martium mensem ante Romulum habuisse, illumque Marti suo præcipuo Numini devovisse, id enim prodit Ovidius lib. 3. Fastorum ubi sic canit:

*Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis,
Arma feræ genti remque decusque dabant.
Quod si forte vacat, peregrinos inspicite fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Faliscis,
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constat,
Factaque Thelegoni mœnia celsa manu.
Quinctum Laurentes, bis quinctum Æquicolus acer,
A tribus hunc primum turba Ferentis habet.
Et tibi cum proavis miles Peligne Sabinis
Convenit huic genti quartus utrique Deus.
Romulus hos omnes, ut vinceret ordine saltem
Sanguinis auctori tempora prima dedit.*

Hinc

Hinc patet Martium mensem Marti dicatum Latinos habuisse, & Romulum ordinem tantum immutasse; quippe quum is mensis Albanis, Aricinis, & Tusculanis tertius in ordine anni esset, Laurentibus vero quintus, sicuti Faliscis, Sextus Hernicis, Ferentinis quartus, uti Sabinis, & Pelignis, Æquicolis vero decimus; Romulus eum mensem primum anni fecit, ut commentatores Ovidii expli- cant, & præsertim Paulus Marfus, & Alexander Genial. lib. 3. cap. 24. Latini quippe, & Albani Martem præcipue venerabantur, quoniam antequam Æneas in Latium venisset, Faunus Picum patrem Martis cognomento consecravit, ut Cap. 4. & alibi dictum est. Æneas vero, & dein ejus filii, qui Albæ regnarunt, Marti Tempia, & Aras dica- runt, quod putarent Venerem prius quam Æneam ex Anchise gene- rasset, constupratam à Marte, teste Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 17., quare narrant Albæ vetustissimum fuisse Martis Templum, & Lucum ei sacratum ex Dionysio lib. 1. pag. 62. Plutarcho in Ro- mulo, & aliis.

Quinimmo Festus de verbor. signific. lib. 11. hoc modo ejus mensis meminit: *Martius*, inquit, *mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat bellicosissima, cujus rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt à numero appellati, ultimum habent Decembrem*: & Plutarchus tra- dere videtur Numam finitimorum moribus obsequentem, Martium tertium anni mensem fecisse. Quare ex his intelligitur, Romulum haud quaquam mensium ordinem immutasse, sed in honorem Mar- tis, quem ejus fuisse patrem jactabant, initium anni fecisse à Martio, ut omnibus fere Latinis in usu erat, non autem à Majo, vel Junonio, seu Junio, aut ab Aprili, ut fortasse Albani, Aricini, & Tusculani consueverant; ego enim arbitror Tusculanis primum anni mensem Majum fuisse ex infra dicendis, Albanis, & Aricinis Aprilem in me- moriam Veneris, quam genitricem appellabant, atque ab ea se- genus ducere credebant. Reliquis vero Latinis qui Albam conditam præcesserunt, Martium in honorem Martis, seu Pici, quem loco Martis venerabantur anni principium fuisse opinor, ut ita locus Ovi- dii respondeat altreri Festi.

Haud secus Aprilem mensem Latini habuerunt priusquam
Roma

Roma conderetur, cum namque vocarunt *Aphrilem* à spuma maris, quam Græci 'Α'φρον dicunt, unde orta Venus creditur & sic ab Æneæ matre, id enim testantur Macrobius Saturnal. lib. I. cap. 12., Varro lib. 5. de Lingua Latina, Plutarchus in Numa, & præ cæteris Ovidius lib. 4. Fastorum :

*Venimus ad quartum, quo tu celeberrima menssem,
Et vatem, & menssem scis Venus esse tuos.*

& infra sic pergit :

*Sed Veneris menssem Grajo sermone notatum,
Auguror. à spumis est Dea dicta maris.
Nec tibi sit mirum Græco rem nomine dici,
Itala nam tellus Gracia major erat.
Venerat Evander cum plena classe suorum,
Venerat Alcides; Grajus uterque fuit.
Hospes Aventinis armentum pavit in arvis
Claviger: & tanto est Albula pota Deo.
Dux quoque Neritius: testes Lestrygones extant,
Et quod adhuc Circes nomina littus habet.
Et jam Thelegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant; Argolicæ quæ posuere manus.
Adjice Trojanæ suaforem Antenora pacis,
Et generum Oeneiden, Appule Daune, tuum.
Serus ab Isiacis, & post Antenora, flammis
Attulit Æneas in loca nostra Deos.*

& paulò post

*Quo non livor adit! sunt qui tibi mensis honorem
Eripuisse velint, invideantque Venus.*

Hinc rejicies eos, qui nomen Veneris nunquam auditum Romulæ ætate affirmant, negantes hunc menssem Veneri sacrum, ut Cincius, & Varro. Post quam causam erroris eorundem adduxit Ovidius, sic canit :

*Rite Deam colitis Latiae Matresque, Nurusque,
Et vos, quis vittæ longaque vestis adest.*

Unde habetur, Ovidium palàm affirmare hunc menssem Latinos priscos habuisse & à Venere, cui is mensis sacer erat; nuncupasse. Habetur

etiam Romanos opinionem Cincii haud quamquam hunc mensem à Venere dictum narrantis, falsam, & Veneri contumeliosam putasse, quod etiam ex Macrobio lib. 1. cap. 12. conjicitur, & supra Cap.9. fufius probatum est.

Majum itidem mensem ante Romulum Latinam gentem in fastis numerasse satis constat, quandoquidem Festus lib. 11. ita ait : *Majus mensis in compluribus Civitatibus Latinis ante Urbem conditam fuisse videtur, qua ex causa utrum à majoribus, ut Junius à junioribus dictus sit, an à Maja, quod Mercurio filio ejus res divinæ . . . fiant solemnes, an quod ipsi Deæ in multis Latinis Civitatibus sacrificia fiebant ipso mense . . . quæ hic desunt sic suppleri possunt, quod Mercurio filio ejus res divinæ Idibus fiant solemnes.* Subdit eodem lib. 11. Festus, Oscos etiam habuisse hunc mensem ab eis dictum Mœsium : *Mœsius lingua Osca mensis Majus, Osce enim à regione Campaniæ, quæ est Oscos vocati sunt; id ipsum scribit Servius ad Virgilium lib. 1. Georgic. ad illud :*

*Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur.*

Majus, is inquit, à Maia, Junius à Junone, quamquam alii à majoribus, & junioribus hos duos menses velint esse nominatos: & referunt Plutarchus in Numa, & fufius Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12.: Sunt, is ait, qui hunc mensem ad nostros fastos à Tusculanis transisse commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Majus, qui est Juppiter à magnitudine scilicet, ac Majestate dictus. Cincius mensem nominatum putat à Maja, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod Flamen Vulcanalis Kalendis Maii huic Deæ rem divinam facit, sed Piso uxorem Vulcani Majestam, non Majam dicit vocari. Contendunt alii Majam Mercurii matrem mensi nomen dedisse, hinc maximè probantes, quod hoc mense Mercatores omnes Majæ pariter Mercurioque sacrificant. Affirmant quidam, quibus Cornelius Labeo consentit, hanc Majam cui res divina celebratur, terram esse hoc adeptam nomen à magnitudine, assertionemque æstimationis suæ etiam hinc colligunt, quod sus prægnans ei mactatur, quæ hostia proprie est terræ.

Hinc fides haud danda est iis qui commemorant hunc mensem à

majo-

majoribus Romuli nomen traxisse, quum constet ante Romulum, Oſcos, Tusculanos, & Latinos omnes eum Majæ sacrasse, ut Commentatores Festi probant. Quoniam vero antiqui contendunt de Dea, cui is mensis sacer esset, & à cujus nomine nuncupatus est, quamquam sciam Plutarchum in Numa, & plures apud Macrobiū mox adductum existimare Majam fuisse matrem Mercurii, Ovidium itidem lib. 5. Fastorum:

*At tu materno donasti nomine mensem
Inventor curvæ, furibus apte, fidis.*

& lib. 6.

*An potuit Majo pellex dare nomina mensi?
Hic honor in nobis invidiosuserit?*

ego arbitror eam Deam fuisse Faunam, seu Fatuam sororem, & uxorem Fauni Latinorum Regis, quæ Maja, & Bona Dea dicta est. Quandoquidem superiori Capite latè id probavi, & Majam matrem Mercurii difformem ab hac dixi, & constat ex Macrobio lib. 1. cap. 12., hanc fuisse Cornelii Labeonis, & Varronis sententiam: en Macrobiū verba: *Auctor est Cornelius Labeo, huic Majæ eadem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ, & eandem esse Bonam Deam, & terram ex ritu occultiore sacrorum doceri posse confirmat; hanc eandem Bonam Deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam Pontificum libris indigitari: & infra: Varro Fauni filiam esse tradit: idque Paulus Marſus commentator Ovidii lib. 5. Fastorum comprobat ad illa carmina:*

*Quo feror? Augustus mensis mihi carminis hujus
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.*

Argumenta vero, ex quibus Cincius, & alii apud Macrobiū Majam Vulcani uxorem fuisse contendunt, id non evincunt, quum appareat Latinos, & Romanos Majo mense, Majæ sub nomine Bonæ Deæ sacrificasse ex jam adductis.

Quare intelliges opinionem antiquorum referentium Tusculanos unice Jovem, Majum nuncupasse, & ab eo mensis nomen derivatum, ut Macrobius narrat, spernendam haud quaquam esse, si consideres Faunam uxorem Fauni, Majam à Latinis dictam, unde Faunus vir Faunæ, quem fortasse sub Jovis nomine Tusculani venerabantur

bantur ab jis Majus dici potuit . Is fuit error Latinorum , & dein Romanorum , ut Reges priscos consecrarent , jisque nomina immutarent , ne homines fuisse viderentur ex Lactantio Cap. 4. adducto . Idcirco Latinum Jovem Latiarem , Æneam Jovem Indigetem , Ascanium Æneæ filium Jovis filium , & Jovem dixerunt , & coluerunt ex relatis Cap. 5. ; quemadmodum enim Latini , & Romani Diis plura nomina dabant , & Faunum Silvanum , & Inuum nuncuparunt , ut Cap. 4. dictum est , sic contigisse credo , Tusculanos Faunum Majum , & Jovem vocasse , quum ejus uxorem Faunam consecratam , Majam , & Bonam Deam ii cæterique Latini , & dein Romani dixerint : ex quibus , ni fallor , Labconis opinio consentit aliis , qui apud Macrobiū Majum mensē , Jovi , qui Majus dictus est , à Tusculanis sacratum affirmant . Neque me terret , eundem Labeonem narrasse hanc Majam Terram esse ; quippè hæc erant gentium figmenta ; sicuti enim Latini Saturnum priscum Latii Regem Cælum dicebant , & Opim ejus uxorem Terram ; Janum quoque & Vestam , ignem , & spiritum , quo vivimus , & similia ; ita laudantes falsa Numina , jisque tribuentes terrena , aut cælestia , deinde de eorum origine disputabant & nominibus , ac fabulis , atque erroribus omnia involvebant . Hac itaque de causa potuerunt Bonæ Deæ , quæ eadem est ac Maja , & Fatua , seu Fauna Fauni soror , seu ut alii produnt filia , & uxor , Terræ potentias tribuere , quemadmodum Macrobio teste , Junonis quoque vim ei attribuerunt . Hæc tamen de Fauno me dixisse velim , non tanquam vera , sed verosimilia , & Tusculanorum fastis magis consentanea , præsertim quum constet Romanos fabulis cultum priscorum Latii Regum obumbrasse exemplo Latini , quem Jovem Latiarem dictum , & in Monte Albano festis , & feriis celebratum posteri ignorassent , ni Festus id indicasset ex jis , quæ notavi Cap. 8.

Quod Junium itidem mensē Romulus à Latinis acceperit , in comperto est ; id enim testatur disertissime Ovidius lib. 6. Fastorum , ubi postquam eum mensē Junonium dictum , & à Latinis priscis Junoni dicatum exposuit , his carminibus rationem hujus rei adducit :

*Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos ,
Et Populus Laurens , Lanuviumque meum .*

*Est illic mensis Junonius, aspice Tibur,
Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ;
Junonisque leges tempus, nec Romulus illas
Condidit.*

Ergo ex his intelligitur ante Romam conditam in fastis Aricinorum, Laurentium, Lanuvinorum, Tiburtinorum, & Prænestinorum mensem Junonium fuisse notatum. Id ipsum probat Macrobius Saturnaliū lib. 1. cap. 12., qui referens Cincii sententiam, hæc habet: *Aut ut Cincius arbitratur quod Junonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos, Prænestinosque hac appellatione in fastos relatus sit, adeo ut sicuti Nisus in Commentariis Fastorum dicit, apud majores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit, sed post detritis quibusdam literis ex Junonio, Junius dictus sit, nam & ædes Junonis monetæ Kalendis Junii dedicata est*: Plutarchus itidem hunc mensem à Junone dictum prodit, & Panvinus lib. 1. Fastor. pag. 138. eum à Latinis in Romanos derivasse ostendit,

Facile ergo interpretaberis Festum lib. 10. ubi ita scribit: *Junium mensem dictum putant à Junone, jidem ipsum dicebant Junonium, & Junonialem*: id est jidem Latini, qui Junium mensem à Junone dixerunt, illum Junonium, & Junonialem appellarunt; Lanuvii quippè, Ariciæ, Tiburi, Præneste, & Laurenti Tempia erant vetustissima in honorem Junonis condita, ut suo loco referam; immo Laurentes, priusquam Alba conderetur, omnes Kalendas Junoni consecraverant, & Templum Junoni Kalendari dicaverant, cui omnibus Kalendis à mense Martio ad Decembrem supplicabant ex Macrobio Saturnaliū lib. 1. cap. 15. ad finem: *Ut autem, is ait, Idus omnes Jovi, ita Kalendas Junoni tributas, & Varronis, & Pontificalis affirmat auctoritas, quod etiam Laurentes patriis religionibus servant, qui & cognomen Deæ ex cæremoniis addiderunt, Kalendarem Junonem vocantes, sed & omnibus Kalendis à mense Martio ad Decembrem huic Deæ Kalendarum die supplicant.*

Ex quibus Macrobii verbis palàm fit, ante Romam conditam, à Laurentibus, & Latinis universis menses sequentes, scilicet Quintilem, Sextilem, Septembrem, Octobrem, Novembrem, atque Decembrem in fastos fuisse relatos, quippè dum Laurentes à mense Mar-

tio ad Decembrem Junoni Kalendari omnibus Kalendis sacrificabant, idque faciebant, ut patrias cæremonias, id est vetustissimos ritus à majoribus proditos servarent, ut Macrobius ait; clarum est Decembrem mensem jis fuisse: qui mensis quum dictus sit à numero, quod decimus esset, hinc comperimus eos alios habuisse menses à numero dictos, & computatos, quod idem Macrobius præcedenti Cap. 12. affirmare videtur; & tradunt supra adducti Scriptores, qui produnt annum, & menses, ac ordinem anni Romulum à Latinis accepisse.

Alexander Genialium lib. 3. cap. 25. menses jis Numinibus dicatos fuisse scribit; Januarium Junoni, Neptuno Februarium, Minervæ Martium, Aprilem Veneri, Majum Apollini, Junium Mercurio, Jovi Quintilem, quem Julium dicimus, Cereri Sextilem, qui nunc Augustus, Vulcano Septembrem, Marti Octobrem, Dianæ Novembrem, & Vestæ Decembrem. Hæc tamen Alexandri opinio haud vera deprehenditur, quandoquidem prætermisiss Januario, & Febuario, de quibus infra plura dicam, compertum est Martium non Minervæ, sed Marti, Majum non Apollini, sed Majæ & Majo; Junium Junoni non autem Mercurio sacros fuisse ex supra adductis. Decembrem quoque non Vestæ, sed Saturno dicatum meminit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. quamquam Plutarchus Problem. cap. 33. Alexandro consentiat. Cæterum an October Jovi sacer esset, mihi non constat, nisi ex Festo lib. 14. qui hoc mense equum Jovi mactatum tantummodo scribit, de quo Capite sequenti fufius agam, quum alii suspicentur eum mensem Jano dicatum, quod tamen in tanto rerum vetustarum discrimine haud facîle affirmo.

His positis videndum superest, an Januarius, & Februarius in fastos alicujus Latini populi priusquam Numa Romæ imperasset, relati essent. Hos menses Albanos, aliosque Latinos, qui annum decem mensium fecerant, haud habuisse suspicamur. Veruntamen Lavinienfes, qui tresdecim numerabant menses, Januarium, & Februarium in fastos suos retulisse conjicitur, quod Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. postquam scripsit Saturnum, & Janum Latinis priscis, & Aboriginibus imperitasse, & Latii Oppida communi opera condidisse, ut probaret, hæc notatu digna refert: *Etiam illud in promptu est,*

*est, quod posteri quoque duos eis continuos menses dicarunt, ut Decem-
ber sacrum Saturni, Januarius alterius vocabulum possideret:*
hinc colligitur priscos Latinos Jano antiquissimo Regi unum men-
sem ab ejus nomine Januarium dictum, dicasse; at quum constet Al-
banos, & alios Latinos populos, quos nominavimus, annum decem
mensium fecisse, neque inter eos Januarium numerasse, hinc duci-
mur ad affirmandum eum mensem in Lavinienfium fastis fuisse nota-
tum; enimvero Laurentes, quorum parens Picus dicitur, Faunus,
siue Picus idem, edocuit Janum, & Saturnum, cæterosque Regiæ
sobolis Viros, & Mulieres venerari, unde verosimile est Laurentes
Latini ætate Lavinium traductos, in honorem Jani mensem hunc
Januarium nuncupasse, idque etiam arguitur quod trefdecim men-
fium annum iidem fecerint, unde facile est eos unum illorum, Janua-
rium à Jano nuncupasse. Porro si hoc non esset, Macrobius falso as-
fereret Latinos priscos unum integrum mensem Jano sacrasse, & ab
ejus nomine appellasse: quod si dicas Macrobiū apertè non affir-
mare, facile redargueris, si consideres laudato Cap. 7. Macrobiū
probare, Jani, & Saturni cultum, Saturnalia quoque dierum so-
lemnia, & his similia è Latinis priscis in Romanos propagata. Quam-
obrem nimis oscitanter, quin ineptè is hujus cultus vetustissimi cau-
sam ostendere satagens, eam esse protulisset, quod posteri Januarium
à Jano nuncupaverint, si mensis tale vocabulum Numæ tantum ætate
possedisset: quinimmo Numæ meminisset, & Romanorum, & quem-
admodum is eo loci memorat posteros Saturno, & Jano duos conti-
nuos menses dicasse, Decembrem scilicet, & Januarium, & nemo
est, qui inficiari possit Decembrem à Latinis priscis Saturno sacrum
factum longè ante Romam conditam, ut supra dictum est, hinc sci-
mus Macrobiū de Latinis priscis verba fecisse.

Neque dicendum Plutarchum in Numa, Ovidium lib. 1. Fastor.,
Censorinum, & alios, quin & Macrobiū ipsum eodem lib. 1. cap. 13.
referre, Numam hunc mensem anno Romanorum accensuisse; quip-
pè Romani id scripserunt, ut hanc laudem Numæ darent: hac de
causa prodiderunt etiam Romulū annum reperisse, & nomina men-
sibus dedisse, cum constet eum, annum, menses, eorumque ordinem
à Latinis accepisse, ut jam probavimus. Cæterum Plutarchus in

Numa à pluribus proditum affirmat Romuli ætate Januarium, & Februarium menses in Romanorum fastos relatos, & Macrobius laudato Cap. 13. ordinationem Numæ Romæ factam refert, & testatur tantummodo eum Regem mensibus quos Romulus definierat, Januarium, & Februarium addidisse, ex quibus non infertur Laurentes, & Lavinientes Januarium haud habuisse; Romulus enim, ut diximus, annum Romæ constituit secundum morem Latinorum, sed plura carpsit ab Albanis, quædam ab Aricinis, Laurentibus, Laviniensibus, & Tusculanis, vel aliis Latinis populis, cum quibus ideo singulis haud consensit in pluribus; quamobrem quamvis is sciret Lavinientes tresdecim mensium annum fecisse, attamen Romæ eum decem mensium constituit ut supra dictum est.

Præterea neque scripta reperio nomina mensium, quos Laurentes habebant, nam diximus jis Martium quintum in ordine fuisse, at non scimus Majum, aut Aprilem jisdem innotuisse, & facile est, priusquam Æneas Veneris Numen in Latium invexisset, eos loco Aprilis à Venere Aphrodite sic dicti, Januarium computasse, seu (quod est verosimilius) post Decembrem, numerasse Januarium, & sic duodecim mensium annum fecisse, Lavinientes præsertim, quibus annus, ut dictum est, tresdecim mensium fuit, ut infra ex Plutarcho patebit. Ejus quoque rei indicio est quod Scriptores Romani memoriæ prodiderunt, Numam Februarium addidisse, quum tamen Latinis hic mensis, ejusque causa innotuisset, si Festo, & Varroni credimus; Festus enim lib. 6. ita rem enucleat: *Februarius mensis dictus quod tum, idest extremo mense anni, populus februaretur, idest lustraretur, & purgaretur, vel à Junone Februata, quam alii Februa-lem, Romani Februlim vocant, quod ipsi eo mense sacra fiebant, ejusque feriæ erant Lupercalia, quo die mulieres februabantur à Lupercis amiculo Junonis, idest pelle caprina, quam ob causam is quoque dies Februatus appellabatur: quæcumque denique purgamenti causa in quibuscumque sacrificiis adhibentur, februa appellantur, id vero quod purgatur dicitur februatum*: Varro autem lib. 5. de Lingua Latina ita loquitur: *Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edidit, hunc diem Februatum appellat: Februum Sabini purgamentum, & in id sacrum nostris verbum, nam & Lupercalia, februa-*

bruatio, ut in antiquitatum libris demonstravi: & paulò post: Prior à Principe Jano Januarius appellatur, posterior ut jidem dicunt Scriptores ab Diis Inferis Februarius appellatus, quod tum bis parentetur. Ego magis arbitror Februarium à die Februato, quod tum februatur populus, idest Lupercis nudis lustratur antiquum Oppidum. Palatium gregibus cinctum.

Ovidius etiam lib. 2. Fastorum clarius idipsum explicat his carminibus:

*Ipse ego Flaminiam poscentem Februa vidi,
Februa poscenti pinea virga data est.
Denique quodcumque est, quo corpora nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.
Mensis ab his dictus, secta quoque pelle Luperci
Omne solum lustrant, idque piamen habet.
Aut quia placatis sunt tempora pura sepulchris
Tunc quum Ferales præteriere dies.
Omne nefas, omnemque mali purgamine causam
Credebant nostri tollere posse senes.
Græcia principium moris dedit, illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.*

& paulò post.

*Sed tamen antiqui ne nescius ordinis erres
Primus ut est Jani mensis, & ante fuit.
Qui sequitur Janum, veteris fuit ultimus anni,
Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.*

inde Ovidius pergit, & hujus mensis causam quærit, aitque hunc morem Evandrum Arcadum ducem in Latium invexisse.

Itaque Ovidius versibus prædictis satis expressit menses Januarium, & Februarium à priscis Latinis Roma haud condita eodem nomine dictos, & in fastos relatos: quin ex Varronis sententia dilucidum fit id nomen à Sabinis derivasse, eoque mense Arcades, qui Palatium incolebant, hoc genere lustrationis, quo lustrabatur populus, nudis Lupercis usos fuisse, quod Plutarchus in Numa & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 13., qui hunc mensem Numæ ordinationi attribuant, negare ausi non sunt, ii enim scribunt, Numam Februarium

dicasse Februo Deo, qui lustrationum potens credebatur, & Lupercalia eo mense fecisse, mortuisque parentasse. Quum igitur is Deus, & id nomen, lustrationis causa, Lupercalia, & Parentalia à Sabinis, & Latinis priscis manaverint, ut latius Capite sequenti explicabimus, palàm esse videtur Februarium, seu Februarum Sabinis, & Latinis innotuisse priusquam Numa eum mensem institueret.

Hac de causa, ut Plutarchus testatur Problem. cap. 18., non defuerunt vetustissimi Romani Scriptores, qui monumentis mandarent, Annum apud plerosque Latii populos eo ordine statutum fuisse, ut Martius primus anni mensis esset, December decimus, Januarius undecimus, & Februarius, quo purgationibus utebantur, & mortuis parentabant annum definiret: quem ordinem Numa immutavit, & Januario inter menses principatum dedit, Februario vero secundum in ordine fecit: cujus rei causa fama prævaluit, Numam hos menses addidisse; quum re vera is auctor prædictorum mensium non esset, sed tantummodo eos anno Romuli adjecisset, unde mensis Januarius Jano, non Junoni, & Februarius Februo Deo, non Neptuno, quod tamen Alexander putat, dicati fuerunt. Cæterum testimonio Macrobij lib. 1. cap. 12. & 13., Numæ ordinatio Latinis placuit, idcirco illi totidem diebus, idest 354. & dein 355. uno die addito, totidemque mensibus, duodecim scilicet, Annum suum computare cæperunt, in hoc solo discrepantes, quod menses undetricenum, tricenumque numero alternaverunt; licet Numa Januario, Aprili, Junio, Sextili, Septembri, Novembri, & Decembri undetricenos dies; Martio vero, Majo, Quintili, & Octobri tricenos dies, & Februario viginti octo dies assignasset, quod referunt etiam Censorinus cap. 15., Solinus lib. 1. cap. 3., Plutarchus in Numa, & alii apud Panvinium in lib. 1. Fastor. pag. 140.. Quinimmo quamvis post additos Anno Januarius, & Februarium, Quintilis mensis, quem nunc Julium vocant, septimus in ordine esset, attamen placuit eundem, & sequentes vetustis nominibus appellari teste Macrobio loco indicato.

Hunc morem retinuit Latina gens, donec ad Cæsarem tempora ventum est, quibus Augusti ætate quadam officiosæ in eum Latii Urbes, quo die ad illas primum is Imperator venisset, anni initium fecerunt, ut Suetonius in ejus vita auctor est: quin Nerone regnante, Sena-

Senatus censuit, ut Decembri mense, quo in lucem editus erat, Anni principium fieret ex Tacito lib. 13. *Annal.*; factum etiam est, ut Cæsares mensibus quoque sua nomina imponerent: sic Quintilem, legem ferente M. Antonio M. Filio Consule, Julium à Julio Cæsare dixerunt ex Suetonio in ejus vita cap. 76. & Macrobio *Saturnal.* lib. 1. cap. 12., qui decretum Senatus refert. Sextilem Augustum ab Octavio Augusto nuncuparunt ex Ovidio lib. 4. *Fastor.* Suetonio in Augusto cap. 31. & Macrobio. Horum exemplo nonnulli ex Imperatoribus perpetua felicitate insolentes, & favore imperitæ multitudinis ducti, id ipsum facere ausi sunt: nam legimus apud Suetonium in Caligula cap. 15., hunc, Septembrem Germanici appellatione in memoriam Patris invasisse, Domitianum etiam Septembrem, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum, & Domitianum transnominasse, quod is altero suscepisset imperium, altero natus esset ex eodem Suetonio in Domitiano cap. 13. Plutarcho in Numa; ita Claudius Majum à suo nomine dixit ex Tacito lib. 16. *Annalium*, Nero etiam Aprilem, Neroneum appellari jussit ex eodem Tacito lib. 15. ad finem, & iterum lib. 16.: & Tacitus Septembrem, Tacitum in fastos referri voluit ex Flavio Vopisco in ejus vita ad finem. Commodus autem Antoninus uno non contentus mense, plurium nomina invasit, is quippè Augustum Commodum, Septembrem Herculeum, Octobrem Inviatum, Novembrem Exsuperatorium, Decembrem Amazonium vocavit, ut testatur Lampridius in Vita illius, licet aliter prodant Eutropius lib. 8. cap. 7., Dion in vita ejusdem, & Herodianus lib. 1.

At ubi infauſta vocabula Domitiani, Caligulæ, Commodi, & Neronis ex omni ære, vel faxo eradi placuit, aut infamia notari, menses quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt, ut Suetonius, & Macrobius testantur: idcirco præter Julium, & Augustum, quos vulgi opinio, & Optimatum consensus laudatis Cæsaribus consecravit, cæteri menses veterem appellationem, mortuis iis, qui eos invaserant, retinuerunt. Hujus timore Tiberius ne September suo nomine, neve October Livius vocaretur apud populum intercessit, & pervicit testimonio Suetonii in vita illius cap. 26.; veruntamen Antoninus Pius, ne superbiret, sententiam Senatus, qua

mensēs Septembrem, & Octobrem Antoninum, & Faustinum appellari decreverat, modeste respuit ex Julio Capitolino in ejusdem vita, idque à pluribus Principibus factum fuisse ait Macrobius, quod crederent prisca nomina mensibus immutari, ominosum esse.

Quot autem partes diei, & noctis apud Latinos essent, penes Censorinum de die Natal. cap. 19., Macrobius lib. 1. cap. 3. & alios invenies. Id ergo solum notandum superest, Latinos diem ita divisisse: primum tempus diei, id spatium, quo media nox inclinat dixerunt, deinde Gallicinium, inde conticium, quum & Galli conticescunt; dein diluculum, id est cum inciperet dies dignosci; inde mane, quum dies clarus esset. Mane dictum putat Festus lib. 11. à Diis manibus, Varro lib. 5. de Ling. Latina, quod tum manaret dies ab Oriente. Macrobius vero lib. 1. Saturnal. cap. 3. ab omine boni nominis, nam prisca Latini, maximè Lanuvini, mane pro bono dicebant, & immane pro non bono, cui idem Varro ubi supra consentit, scribens Latinos prisca bonum, *manum* vocasse, ut etiam tradunt Servius ad lib. 3. Æneidos, & idem Festus eodem lib. 11., ubi ita ait: *Manuos in carminibus saliaribus Ælius Stilo significare ait bonos: & infra: Dii manes pro bonis dicuntur ut immanes quoque pro valde non bonis dicuntur*, forsan legendum *manos*, non *manuos*, cum in carmine saliarum esset *Cerus manus*, id est *Creator bonus*, vel *Bonus Genius* ut Scaliger, & Dacierius in Festum produunt; Manium enim Latini appellabant qui mane natus esset teste eodem Festo verbo *Manius*.

Deinde de mane, ad meridiem transitus fiebat, hoc est ad medium diei: Latini autem id tempus dixerunt *Medidiem* ut auctor est Varro de Lingua Latina lib. 5., ubi refert Præneste in vetustissimo Solario quod in foro existerat, horam, qua medius dies indicabatur se ita notatam vidisse; quod & Macrobius in Somnio Scipionis lib. 2. cap. 5. testatur; unde Festus lib. 11.: *Medialem*, inquit, *appellabant hostiam atram, quam meridie immolabant*, quo probatur Latinos Medialem pro Meridiali dixisse tempus autem, quod supererat usque ad noctem, Sol Occasus, vel Solis Occasus dicebatur. Inde suprema tempestas, dein vespera, quod nomen Latinam gentem à Græcis prisca Latii accolis traxisse constat ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 3.. Hæc attigisse sufficiat, ut Annum, Menses, & Diei partes è Latinis prisca

priscis in Romanos derivasse pateat, nam cætera tacemus, quum Censorinus, Macrobius, aliique Romani Scriptores fufius de hac re agant, neque notum fit Latinos, antequam Roma conderetur, in tot partes noctem, & Menses in Quintanas, & Septimanas, ficuti Quirites, divifisse.

CAPUT XV.

De Calendario Latinorum.

Calendas, Idus, & Nonas Romanos à Latinis mutuasse, testatur Ovidius lib. I. Fastor. ubi sic canit:

*Vendicat Ausonias Junonis cura Calendas,
Idibus alba Jovi grandior agna cadit.*

unde Calendæ, Junoni in Latio, quod Aufones tenuerunt, & sic in prisco Latio, Idus vero Jovi sacratæ fuerunt, quod & Macrobius Saturnal. dierum lib. I. cap. 15. clarius exponit, ubi, ut superiori Capite diximus, memoriæ mandavit, Laurentes patriis religionibus edoctos, Junoni cognomentum *Calendaris* addidisse, quod ei omnibus Calendis à mense Martio ad Decembrem, porca, vel agna immolata supplicarent, & Calendarem Deam dicerent: subdit etiam hæc notatu digna: *A qua (Junone scilicet) etiam Janum Junonium vocatum esse diximus, quod illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adscripti, quum enim initia mensum majores nostri ab exortu Lunæ servaverint, jure Junoni addixerunt Calendas, Lunam, ac Junonem eandem putantes: & paulò infra: Juno autem aeris arbitra est, merito initia mensum, id est Calendas huic Deæ consecraverunt.*

Ex his sequitur ritum, & nomen Calendarum à Laurentibus in Romanos derivasse, non autem, ut putat Macrobius à Romanis inventum, quamvis enim is ita scribat: *Priscis ergo temporibus, antequam fasti à Cn. Flavio Scriba invitis Patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc Provincia delegabatur, ut novæ Lunæ principium observaret, aspectam visamque Regi sacrficulo nuntiaret, itaque sacrificio à Rege, & minore Pontifice celebrato;*

brato, idem Pontifex Kalata, idest vocata in Capitolium plebe juxta Curiam Kalabram, quæ casæ Romuli proxima est, quot numero dies à Calendis ad Nonas superessent pronunciabat, & quintanas quidem dicto quinquies verbo voco, septimanas repetito septies prædicabat, & hunc diem, qui ex his diebus, qui Kalarentur primus esset, placuit Calendas vocari. Ideo autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas superessent Kalando prodebat, quod post novam Lunam oportebat Nonarum die, populares, qui in agris essent confluere in Urbem accepturos causas feriarum à Rege sacrorum, scripturosque quid esset eo mense faciendum: quod etiam referunt Varro lib. 4. & 5. de Lingua Latina, Censorinus, & alii. Attamen, si ex Ovidio, & Macrobio compertum est Calendarum nomen, & institutum vetustissimum fuisse Latinis, & Laurentibus priusquam Roma concederetur, assequimur Calendas dictas haud fuisse quod Kalata, idest vocata esset eo die plebs in Capitolium, vel hunc ritum vocandi plebem; eique ferias pronunciandi, Laurentes nominis Calendarum auctores, reperisse, quod verosimilius videtur quum universus ritus, quem refert Macrobius, & causa hujus instituti à Laurentibus in Romanos manarit, & quum pateat priscos Latinos primum cujuscumque mensis diem Calendas dixisse à Græco vocabulo Kalo, idest voco, quo frequenter utebantur, uti ex Varrone & aliis docet Rosinus Antiquit. Roman. lib. 4. cap. 4.

Sic Iduum nomen, & causa Tuscis primum, dein Latinis priscis debetur teste eodem Macrobio: Iduum porro nomen, inquit, à Tuscis, apud quos is dies Itis vocatur, sumptum est. Item autem illi interpretabantur Jovis fiduciam, nam cum Jovem accipiamus lucis auctorem, unde & Lucerium Salii in carmine canunt, ipsi quoque Romani Diespitrem appellant, ut diei patrem, jure hic dies Jovis fiducia vocatur, cujus lux non finitur cum Solis occasu, sed splendorem diei, & noctis continuat illustrante Luna, quod semper in plenilunio, idest medio mense fieri solet. Diem igitur, qui vel nocturnis caret tenebris Jovis fiduciam Tusco nomine vocaverunt, unde & omnes Idus Jovis ferias observandas sanxit antiquitas. alii putant Idus, quod ea die plena Luna videatur, à videndo vidus appellatas: & infra: Sunt qui existimant Idus ab ove Iduli dictas, quam hoc nomine

nomine vocant *Tusci*, & omnibus Idibus Jovi immolatur à flamine; nobis illa ratio nominis vero propior aestimatur, ut Idus vocemus diem, qui dividit mensem, iduare enim Etrusca lingua dividere est, inde vidua, quasi valde idua, idest valde divisa: hæc Macrobius, ex quo liquet, quot sæculis Iduum nomen, & origo Romulum antecedit. Neque Varro lib. 4. & 5. de Lingua Latina dissentit, quippè de Jove verba faciens, sic ait: *Nam olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est aer, & Diei pater, à quo Dei dicti, qui inde & Dies, & Dius, & Divus*, & lib. 4. memorat id nomen apud Sabinos primum, dein apud Latinos auditum fuisse, de quo fufius Paulus Marfus in Ovidium lib. 1. Fastorum. Quamobrem, ut antiqui Idus Jovi sacras proclamarent, ovem albam, quam Jovi omnibus Idibus mactabant *Idulem* dixerunt ex Festo lib. 9. in principio, Macrobio ubi supra, & Ovidio in carminibus jam relatis.

Tusculani, dies qui Idus sequebantur, vocabant *Triatrum*, *Quinquatrum*, *Sexatrum*, & *Septimatrum*: Falisci etiam *Decimatrum*; *Triatrum* enim dixerunt tertium diem post Idus, quintum quinquatrum, sextum sexatrum, septimum septimatrum, & decimum decimatrum, ut scribunt Varro lib. 5. de Lingua Latina, & Festus lib. 15., unde *Quinquatria* in honorem Minervæ dicta sunt. Neque dicendum Tusculanos quinquatrum, triatrum, sexatrum, & septimatrum dixisse tantummodo dies post Idus mensis Martii Minervæ dicatos, ut Dacérius ad Festum scribit; nam Varro contrarium probat his verbis: *Quinquatrus, hic dies unus à nominis errore observatur proinde, ut sint quinque, dictus à Tusculanis; post diem sextum eidus similiter vocatur sexatrus, & post diem septimum septimatrus, sic hic, quod erat post diem quintum eidus, quinquatrus*: & Festus non repugnat, quippè is hæc habet: *Quinquatrus appellari quidem putant a numero dierum, qui fere his celebrantur, qui scilicet errant, tam Hercule, quam qui triduo Saturnalia, & totidem diebus compitalia, nam omnibus his singulis diebus fiunt sacra*: Forma autem vocabuli ejus, exemplo multorum populorum Italicorum enunciata est, quod post diem quintum Iduum est is dies festus, ut apud Tusculanos triatrus, & sexatrus, & septenatrus, & Faliscos decimatrus; Minervæ autem dicatum eum diem existimant,

mant, quod eo die ædes ejus in Aventino consecrata est. Porro Festus Varroni consentit, proditque Tusculanos diem tertium post Idus triatrum, quintum quinquatrum, sextum sexatrum, & septimum septenatrum, sive ut tradit Varro septimatrum nuncupasse, ex hoc Festus putat quinquatrum diem Minervæ sacrum dictum, quod quinto die post Idus Martias coleretur, arguitque eos, qui credebant quinquatrus dictas, quod quinque dies continui ad Ferias Minervæ pertinerent, quum unus tantum dies ab antiquis Minervæ sacer haberetur, licet postmodum institutum fuerit quinque diebus festas solemnitates ejus Deæ celebrari ex Ovidio lib. 3. Fastorum cujus carmina infra referam, quibus non recte distinctis hallucinatus est Porphyrio in Horatium epist. 2. lib. 2. dum scribit, quinquatrus à quinque diebus Minervæ dicatis appellatas.

Inter Calendas, & Idus, Nonas quoque habuerunt Latini; quandoquidem Tusci ante Romam conditam Nonas dixerunt novum diem, quo per totum anni cursum Regem suum salutabant & de propriis negociis consulebant, ut auctor est Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 15.; Latini autem Nonas vocarunt, quasi novæ observationis initium, quod in eas occurreret principium Lunæ, vel quod ab eo die semper ad Idus novem dies putarentur, eodem Macrobio teste, unde factum est, Nonas sub nullius Numinis tutela fuisse, ut Junoni, & Jovi communes relinquerentur, si credimus Ovidio lib. 1. Fastorum:

Nonarum tutela Deo caret . . . . .

ubi Paulus Marfus animadvertit Aufones, idest priscos Latinos id instituisse ut Nonas Junoni, & Jovi sacras facerent. Postridie Calendas, Nonas, & Idus immolare, nuptias contrahere, aut quoquam exire, vel peregrè proficisci non consueverunt, quod ii dies atri censerentur, & utpotè Diis Manibus dicati, religiosi, & infausi haberentur ex Macrobio lib. 1. cap. 15., Plutarcho Problem. cap. 24. ubi hunc morem à Græcis manasse putat.

His positis, Calendarium Latinæ gentis exponam, sed operæ pretium est animadvertere in re tam vetusta haud posse unicuique mensi dies festos assignari, & quo loco, quave in æde sacra eo die solemnia fierent enarrari, quamobrem, ne divinationi locus sit, sufficiat

ficiat festos dies, quos Latina gens mensibus præscriptis quotannis celebrabat enunciare, ut posteri sciant sacra & ferias, quas Latium coluit usque ad Romam conditam, & quas in Romanos derivasse commemorant. Quoniam vero Latinis fere universis, præter Albanos, & eos populos quos superiori Capite enumeravimus, Martius primus anni mensis fuisse dicitur, idcirco ejus mensis dies festos proferre incipiemus.

Primo die Martii, idest Calendis Martii, populi qui Martium primum in ordine anni numerabant, Vestæ Templum ritu solemni frequentabant: ferunt enim Æneam sacra Vestæ ab Illo Lavinium adportasse, & Virginibus Deæ sacratæ ea tradidisse, focumque publicum, & Palladium, quod secum à Troja advexerat illarum custodiæ consignasse. Hujus rei meminit Dionysius lib. 1. & 2. narrans quovis anno oportuisse ex patrio instituto ignem in eo Templo servatum renovari, ut fusius ex relatis Cap. 9. patuit. Latini itaque populi, quibus cordi summopere fuit sacra, quæ Æneas instituit propagare, similes ædes Vestæ dicarunt, unde Calendis Martiis Virgines Deæ devotæ ignem novum Vestæ aris accendebant, ut incipiente anno cura de novo servandi novati ignis inciperet, ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., & Ovidio lib. 3. Fastorum, qui de eo die sic canit:

*Laurea Flaminihus, quæ toto perstitit anno
Tollitur, & frondes sunt in honore novæ.
Janua tunc Regis posita viret arbore Phœbi,
Ante tuas sit idem, Curia prisca, fores.
Vesta quoque, ut folio niteat velata recenti,
Cedit ab Isiacis Laureæ cana focis.
Adde quod arcana fieri novus ignis in æde
Dicitur, & vires flamma resecta capit.*

Ex hisce igitur Ovidii versibus liquet & ignem, & lauream veterem in Vestæ æde mutatam, novamque additam, rejectam quoque veterem coronam ex lauro, quæ toto anno in domibus Flaminum perstiterat, novamque appositam, quod & prodit Macrobius.

Eodem die Matronæ Latinæ, & dein etiam Romanæ Junoni, & Marti sacrificabant, ut veteres Horatii Interpretes ad illud Ode 8. lib. 3. notant.

Martiis cœlebs quid agatur Calendis .

cujus rei causam Ovidius eodem lib. 3. Fastorum his versibus designat :

*Tempora jure colunt Latia fœcunda Parentes ,
Quarum militiam , vota que partus habet .*

& infra :

*Mater amat nuptas ; Matrum me turba frequentat ,
Hæc vos præcipue tam pia causa decet .
Ferte Deæ flores : gaudet florentibus herbis
Hæc Dea , de tenero cingite flore caput .
Dicite : tu nobis lucem , Lucina , dedisti ,
Dicite : tu voto parturientis ades .
Si qua tamen gravidæ est , resoluta crine precetur ,
Ut solvat partus molliter ipsa suos .*

Hinc Marfus conjicit verum hujus festi ritum fuisse, quod Matronæ Junonem Martis matrem in honorem filii eo die colerent; quamvis enim Laurentes, & alii Latini populi Junoni cunctas Calendas sacrascent, ut jam dictum est, hunc tamen diem Matronæ præcipue ei Deæ dicabant, Martis in matre recolentes memoriam. Ferunt eodem die amicos, & propinquos munera mulieribus misisse ex Juvenali Satyra 9.

*. . . . . longa que cathedra
Munera fœmineis tractat secreta Calendis .*

ubi Joannes Britannicus interpres id notat, unde lumen Plauto in Milite Glorioso Act. 3. Scen. 2.

Da mihi vir Calendis, quæ mittam quum Martiæ venerint.
quibus verbis Plautus exposuit morem mulierum, dona accepta eo die aliis fœminis mittendi. Huic etiam ritui alludit Tibullus lib. 4. Eleg. 2. his versibus :

*Sulpitia est tibi culta tuis , Mars magne , Calendis ,
Spectatum è Cœlo (si sapias) ipse veni .*

Hoc quoque die mulieres servos cœna excipiebant, tanquam exhortantes eos ad insequentis anni operam ex Tibullo lib. 3. Eleg. 1. ad Neacram ubi ita canit :

Martis Romani festæ venere Calendæ:

Exoriens nostris hic fuit annus Avis.

Et vaga nunc certa discurrunt undique pompa,

Perque vias Urbis munera, perque domos;

Dicite, Pierides, quonam donetur honore

Seu mea, seu fallor, chara Neaera tamen.

Constat etiam ex jam adductis, eo mense Latinos quotidie Marti sacrificasse: quin & scriptum reperio, eos quum in magnis forent periculis, consuevisse quidquid intra Calendas Martias, & pridie Calendas Majas natum esset, Marti vovere ex Livio Decad. 4. lib. 4. & Strabone lib. 5. . Idcirco narrant sequenti anno hoc mense & animalia, & pueros, ac puellas innocentes, voti compotes factos, immolasse: at quum id crudele videretur, perhibent pueros, & puellas perductas in adultam ætatem velasse, atque ita extra fines suos exegisse, ut Festus lib. 19. & 20. verbo *Ver sacrum*, ejusque interpretes affirmant. Ejus rei causam Servius ad lib. 7. Æneidos Ardeatibus attribuit, ait enim, eos pestilentia laborantes ver sacrum primum vovisse, & Latinos ob hanc rem *Sacranos* appellasse quotquot Ardeat⁷ nati essent. Dionysius vero lib. 1., id ad Aborigines primos Latii accolæ refert his verbis: *Primum finibus egressa est sacra quædam juventus exigua numero, ad querendum victum à suis emissâ Parentibus more antiquo, quem receptum scimus à multis Græcis: quoties enim vulgi multitudo in aliqua Civitate nimium excresceret, nec alimenta domi omnibus sufficerent, aut aeris intemperie, læsa terra fruges proferret pauciores solito, aut alia talis Civitatem occuparet calamitas, Deo cuiusdam sacranes quantum hominum annus pareret, mittebant armis instructos è suis finibus, peractis ante solemnibus sacris, fausta ominatione prosequentes abituros in Coloniam: & infra: Ex eo more tum quoque Aboriginum quidam, regione sua viris florente (natorum enim quemquam necare volebant, rati facinus id cum primum execrabile) Numini cuiusdam sacranis unius anni partibus, hos cum primum virilem ætatem attingissent colonos miserunt alio.*

Veruntamen Strabo lib. 5. ad finem, rem aliter narrat: *Sabinos, inquit, quum diuturno bello cum Umbris conflictarentur, vovisse,*

quod & Græcorum faciunt quidam, Diis se fructus ejus anni consecratos, potitosque victoria, immolasse partim, partim consecrassse ejus anni proventa: insequuta autem sterilitate, monuisse quemdam, prolem quoque fuisse Diis dicendam; obtemperassse Sabinos, eoque anno editos filios Marti nuncupasse, quumque ii virilem attigissent ætatem, Duce Tauro, ad Coloniam alicubi condendam emisissse; sed Festus ubi supra id Latinis priscis attribuit: cujuscunque autem ea fuerit causa, certum est consuevisse Latinos ver sacrum vovere, neve pueros, & puellas immolassent, eas hoc piaculari sacro expiasse, adultos velantes, velatosque extra fines suos exigentes, quo piaculo sese liberos religione putabant, uti ex Festo, ejusque Commentatoribus constat: hos Vernas nuncupatos fuisse auctor est Nonius Marcellus de Propriet. Sermon. . Sunt qui referant Calendis Martii maritos Pilumno, & Picumno sacra fecisse, eumque mensem iisdem etiam sacrum fuisse, ut notat Tomasinus de Donar. cap. 15.

Idibus Martii Annæ Perennæ festum solemne Latinis fuit. Hujus festi ritum narrat Ovidius lib. 3. Fastor., ubi postquam pluribus carminibus exposuit hanc Deam fuisse sororem Didonis, quam Æneas adamavit, & in Laurentem agrum venisse, ibique agnitam ab Ænea, Lavinia commendatam, ita pergit:

*Nox erat, ante thorum visa est adstare sororis
Squallenti Dido sanguinolenta coma:
Effuge, ne dubita, mœstum soror, effuge tectum
Sub verbum querulas impulit aura fores.
Exilit, & velox humili super arva fenestra
Se jacit, audacem fecerat ipse timor.
Quumque metu rapitur tunica velata recincta,
Currit, ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc tumidis rapuisse Numicius undis
Creditor, & stagnis occuluisse suis.
Sidonis interea magno clamore per agros
Queritur, apparent signa, notæque pedum,
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis,
Substinuit tacitas conscius amnis aquas.*

*Ipsa loqui visa est : Placidi sum Nympha Numici ,
Amne perenne latens , Anna Perenna vocor .*

Protinus erratis leti vescuntur in agris

Et celebrant largo seque , diemque mero .

Patet ergo causa hujus Festi , & quare eo die largioribus poculis Latini , & dein Romani etiam indulgerent , & pro cyathorum numero annos mutuo precarentur , ut idem Ovidius hoc modo refert :

Plebs venit , & virides passim disjecta per herbas

Potat , & accumbit cum pare quisque sua .

Sub Jove pars durat , pauci tentoria ponunt ,

Sunt quibus è ramis frondea facta casa est .

Pars ibi pro rigidis calamos statuere columnis ,

Desuper extensas imposuere togas .

Sole tamen , vinoque calent , annosque precantur

Quot sumunt cyathos , ad numerumque bibunt .

Invenies illic qui Nestoris ebibat annos ,

Quæ sit per calices facta Sibylla suos .

Illic & cantant quidquid didicere Theatris ,

Et jactant faciles ad sua joca manus .

Et ducunt posito duras cratere choreas ,

Cultaque diffusis saltat amica comis .

Patet etiam hoc die festo puellas jocosa quædam , & obscœna carmina cantare consuevisse , ut idem Ovidius his versibus concludit :

Nunc mihi cur cantant , superest , obscœna puellæ

Dicere , nam coeunt , certaue probra canunt .

subditque id factum , quod Anna inter Divos relata , & à Marte precibus sollicitata , ut Minervæ , cujus amore tenebatur nuptias sibi conciliaret , cum deluserit .

Neque facilè concesserim id festum Romæ celebratum in pratis Campi Martii propè Tiberim fluvium , institutumque in honorem Annæ Bovillanæ , quod ea Plebi , quæ secesserat in Montem sacrum pecunia laboranti , quotidie liba attulisset , ex Ovidio , ut putant Raderus in Martialem lib. 4. Epigramm. 64. , Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 12. , & de Institut. orator. lib. 1. cap. 6. §. 8. quandoquidem Ovidius , qui quidem refert etiam hanc ejus festi causam , primam tamen desum-

desumptam ex prisco Latinæ gentis ritu veriore dicit; quippè palàm est propè Aricinum Nemus, speculumque Dianæ, fuisse ædem Annæ Perennæ Didonis sorori dicatam ex Martiali lib. 4. Epigr. 64., ubi sic scribit :

Et quod virgineo cruore gaudet

Annæ pomiferum nemus Perennæ.

ubi Calderinus, cæterique Interpretes notant Martialem enunciare Templum Annæ Perennæ non longè ab Aricino conditum, cujus & Silius lib. 3. meminit, atque Alexander Genial. lib. 3. cap. 18.: *Idus vero Martias*, inquit, *ad Annam Perennam, quo commodè annare, & perannare liceret festas genialesque observarunt, largioribus poculis indulgentes: ea enim Nympha soror Didonis credita, in Aricino, seu Laurente sedem habuisse fertur, quam à perpetuitate Perennam nuncuparunt*: ergo ex his manifesto liquet hanc Deam, ejusque festa Latinos ante Romam conditam concelebrasse: Romanos etiam fortasse occasione sumpta ab Anna Bovillis nata, quæ plebi liba subministraverat, quum enim ea Anna etiam vocaretur, plebs grati animi ergo ritum hunc à Latina gente habitum Romam invexit, ac sacra Annæ Perennæ fecit: quod in causa fuit, cur Romani Ovidii ævo dubitarent an is dies festus Annæ Bovillanæ esset dicatus, licet Dionysius lib. 6. & nemo antiquorum testetur Annam illam in numerum Dearum, & Nympharum relatam. Hinc Macrobius, qui longè post Ovidium Theodosii ætate scripsit, referens eum diem festum, illius causam tacet: *Eodem quoque mense*, inquit, *& publice, & privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur, ut annare, perennareque commodè liceat.*

Itaque hoc die sive in Laurenti agro, seu propè nemus Aricinum apud Annæ Perennæ Templum Latini in pratis læti bibebant, mensasque parabant, choreasque agebant, annumque illum, & frequentes sibi invicem precabantur, & puellæ jocosa quædam, & obscæna carmina cantabant, aliaque patrabant turpia, quæ narrare modestia non finit, & Ovidius jam relatus exponit.

Decimo sexto Calendas Aprilis, qui est dies Martii decimus septimus Liberalia fuisse commemorant, ut videre est apud eundem Ovidium lib. 3. Fastorum, & omnes historiæ Romanæ Scriptores.

Id

Id festum Latinis populis vetustissimum fuit, nam ex Varrone lib. Rerum Humanarum & Divinarum, quem refert Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 7. cap. 21. constat, in Latii compitis, *quedam sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur; id enim turpe membrum per Liberi dies festos cum honore magno prostellis impositum, prius per rura in compitis, & usque in Urbem postea vectabatur; in Oppido Lavinio unus Libero totus mensis tribuebatur, quibus diebus omnes verbis flagitiosissimis utebantur, donec illud membrum per forum transvectum esset, atque in loco suo quiesceret, cui membro inhonesto, matrem familias honestissimam palam coronam necesse erat imponere.*

Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 22. scribit Orpheum primum hæc sacra in Græcia indixisse, & in monte Bæothix Thebis ubi Liber natus est, proximo, celebrasse, dein Laomedontis ætate Ilium ea transuexisse, unde Interpretes putant à Trojanis Lavinium translata. Idcirco Salii Romanorum in Carminibus Liberum patrem, sicuti Martem patrem cognominabant, tanquam antiquissima Latinæ, & dein Romanæ gentis Numina ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 19.. Additur etiam, hoc die festo Sacerdotes coronatos serpentibus ululantes incessisse ex Nazianzeno in oratione de Luminibus, Theodoreto lib. 1. Themp. ac Macrobio lib. 1. in Somnium Scipionis, idque fecisse Lavinienfes putat Alexander loco supra adducto, ubi subjicit membrum turpissimum delatum per agros Lavinii, atque aliarum Italiæ Urbium cum cantu, & ululatu; unde Ovidius à nobis relatus Cap. 13. alludens huic Latinorum priscorum mori, canit Evandri ævo, Inon matrem Matutam dictam cum Melicerta filio in Latinas oras appulsam, reperisse apud Semelem, seu Stimelem lucum Bacchi, seu Liberi, Sacerdotes ejus Dei sacra concelebrantes, ut innueret hunc Liberi cultum in Latio vetustissimum fuisse; quamobrem Antonius Volsus commentator Propertij Eleg. 8. lib. 4. de Cynthia, & Dracone, scribit ex eodem Varrone & Lanuvii integrum mensem Libero sacratum, & in foro per Matronam honestissimam membro virili coronam impositam. Vereor tamen mendum Codicibus Volsci inesse, & loco Lanuvii, *Lavinii* legendum esse.

An vero hæc in Latio fierent mense Martii, incertum est. Plu-

res sanè scribunt id Lavinii factum mense Octobris, quò vindemiæ fiebant, quod Heliogabalus horum sacrorum exemplo, primus edixerat, ut in vindemiarum festivo multa in Dominos jocularia, & turpia audientibus Dominis dicerentur, quæ ipse composuerat, & Græca maxime ex Lampridio in ejus vita, & Latini eo tempore, quo vinum colligebant, Libero vini inventori sacrificarent. Plerique etiam perhibent id festum mense Augusti celebratum, quod Romæ eo mense Matronæ virilis membri figuram divinis percolerent honoribus, quam extra portam Collinam ad ædem Veneris cum pompa sacrorum deferebant, & una ex illis castissima, & spectatæ pudicitie præter matronale decus in sinu Veneris locabat ex Alexandro Genial. lib. 3. cap. 19. . Et ego puto Liberalium die usque ad diem decimum septimum Aprilis prædicta in Latio facta; nam cur Priapus Bacchi sacris frueretur, multa sunt in causa, primum, quod Priapus comes fuerat Bacchi expeditionum: deinde quod sine beneficio Bacchi frigeat, ideo filius putabatur Liberi, & Veneris: & demum quod crederent Liberum seminibus præesse, quorum membrum, instrumentumque inter omnia primum est Priapus. Hac de causa hortis præficietur, ejusque sacra per pagos, villasque à rusticis magna lætitia, lusuque celebrata sunt. Itaque his cæremoniis credebant ab agris repelli fascinationem, & bonum seminum eventum augurari, ideoque prædicti dies, quibus terra herbas, flores, & semina parere incipit magis proprii aliis visi sunt, ut conjicitur ex Divo Augustino lib. 7. cap. 21., Luciano lib. 10. Dialog. 3., Joanni Smetio Antiq. Neoma-gensium pag. 79., & aliis.

Decimo quarto Calendas Aprilis, qui est decimus nonus dies Martii, Latinos quinquatria in honorem Minervæ celebrasse palàm est. Diximus supra Tusculanos, diem, quo Feriæ Minervæ institutæ erant, quinquatrus vocasse, quod quinto die post Idus Martias ex feriæ colerentur. Retulimus etiam, unum diem decimum nonum Martii fuisse à priscis Latinis Minervæ dicatum, dein quinque diebus continuatas ferias; & quamvis Festus lib. 15. fuisse referat qui putarent has ferias institutas quod eo die ædes Minervæ in Aventino consecrata esset, Tusculanorum tamen vetustissimus mos, à quibus & nomen festi in Romanos derivasse ajunt, falsam evincit sententiam
illorum

illorum, qui Romanis omnes ritus priscos, quos ii à Latinis acceperant, attribuunt. Enimvero satis constat Ilienses jactasse, Minervam Ilio ortam, eamque præcipuè coluisse, ejusque simulacrum religiosè custodivisse, Dionysio lib. 1., & Strabone lib. 13. testibus: unde Servius ad lib. 3. Æneidos pag. 283. Minervam Deam Trojanorum appellat; Æneam vero Ilio everso Palladium, & Minervæ sacra, quæ secum asportaverat, Lavinium intulisse liquet ex Dionysio lib. 1., Auctore Origin. Gent. Roman., Plutarcho in Pararell. cap. 35., & in Camillo, quibus consentit Varro in libris quos de Familiis Romanis scripsit apud Servium in lib. 5. Æneidos ad illud.

*Tum senior Nautes unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multa que insignem reddidit arte.*

Hæc responsa dabat . . . . .

ubi prodit Nautiæ genti Romæ, Minervæ sacra commendata, quod Æneas Nautio ejus gentis auctori Palladium tradidisset, & iterum in lib. 2., ubi explicans hæc carmina:

*Omnis spes Danaum, & cepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit, impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses
Fatale aggressi sacrato arvellere Templo
Palladium, cæsis summæ custodibus Arcis
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas.*

ait eam Arcem Iliensium Minervæ sacram fuisse, ibique Palladium servatum, quod Æneas Lavinium advexit: quamvis Romanorum quidam narrarent, id simulacrum à Trojanis fuisse absconditum intra extructum parietem, & inventum bello Mithridatico, Fimbriam Romanorum Ducem indicasse, Romamque asportasse: alii vero dicerent multa similia simulacra Mamurium fabrum Romæ fecisse, quod Dionysius affirmat, scribens Trojanos duo servasse Palladia, quorum unum Ulysses, & Diomedes furripuerunt, cujus meminit Virgilius: alterum Æneas secum deportavit, & Lavinii in Templo Minervæ, aut Vestæ posuit, quod Romani falso in æde Vestæ servari ferebant, quum Lavinii esset, & Romæ innumera extarent Palladia testimonio Strabonis lib. 5. apud Tomasinum de Donar. cap. 3. pag. 33., & Servii

loco mox relato ; fortasse quod plura , ut Servius ait ad similitudinem ejus , quod Lavinii erat , facta essent . Hinc Lampridius in Heliogabalo irridens inscitiam ejus , ita scribit : *Signum quod Palladium credebatur , abstulit , & auro vinctum in sui Dei Templo locavit .*

Itaque ex prædictis , & ex Ara Minervæ sacra , quæ in Circæjensi Colonia erat , & quam accolæ Ulysses condidisse prodebant , ut exponemus infra quum de Circæjensium Templis verba faciemus , liquet cultum Minervæ apud Lavinium , Circæjum , Albam , cunctosque Latinos antiquissimum fuisse ; neque illum Romanos , sed Trojanos primum in Italia propalasse : unde quinquatrus , seu ferias Minervæ notato die , Latinis vetustissimas affirmare non hæremus , eo præsertim quod quinquatruum die proderent antiqui Minervam natam , ut infra : quo fit concelebrasse Latinos hoc die annalem Deæ diem , non autem consecrationem ejus Templi in Aventino , ut Festo placet . Domitianus Cæsar in Albano villam extruxit magnificam , cujus adhuc vestigia extant in Barberinorum hortis propè Castrum Gandulphi . Ejus ædificia usque ad situm ubi Albana Urbs nunc est , protendebantur : ibi & Amphitheatrum erat , cujus rudera nunc in extremitate Albæ visuntur ; isthic Domitianus quotannis quinquatria die prædicto Minervæ sacro celebrabat , ut Dion lib.66. testatur : *Domitianus , inquit , Patrem timens apud Albanum Montem plurimum agebat , ubi vero Imperium adeptus fuit , tunc Minervam præcipuè ex omnibus Diis coluit , atque eam ob causam quinquatriæ magnificè celebravit , in quibus certamina Poetarum , Oratorum , & Gladiatorum quotannis ferè exhibebat in Albano , nam eum locum sub Albano monte , unde is locus nomen habet , tanquam arcem aliquam elegerat : quod & narrat Suetonius in eodem Domitiano cap.48. : Celebrabat , ait , in Albano quotannis quinquatria Minervæ , cui Collegium instituerat .* Quare Domitianus , qui perpetuis ludis , scenicisque spectaculis , necnon Gladiatoriiis certaminibus deditus erat , locum necessario , in quo prædicta exhiberentur , & sic Amphitheatrum , paravit , quod arguit Kircherus de Veteri & Novo Latio par. 1. cap. 5. merito subdens rudera Amphitheatri , quæ in Albano spectantur , Domitiani opus exstitisse .

Hos ludos Domitianum per quinque dies exhibuisse patet , nam
Ovidius

Ovidius lib.3. Fastorum loquens de more suorum temporum quinquatria colendi, sic canit :

*Una dies media est, & fiunt sacra Minervæ,
Nominaque à junctis quinque diebus habet.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa quod est illa nata Minerva die;
Alterâ, tresque super, strata celebrantur arena,
Ensis expertis bellica lata Dea est.*

ex quibus constat, ætate Domitiani per quinque dierum spatium quinquatria celebrari consuevisse. Porphyrio etiam enarrans illud Horatii lib.2. Epistol. epist.2.

At potius puer, ut festis quinquatribus olim.

id ipsum affirmat, quamvis falso asserat semper ita factum fuisse. Ex hisce quoque habemus primo die quinquatruum, quo credebant Deam natam esse, Gladiatorum certamina haud exhibita fuisse, quemadmodum sequentibus, & Poëtarum, & Gladiatorum ludi agebantur.

Collegium itidem Sacerdotum Minervæ in Albano Domitianus instituit Suetonii testimonio. Ex eo sorte ducti magisterio fungebantur, reddebantque eximias venationes, ac scenicos ludos, ut produnt Scholiastes Juvenalis in ea carmina Satyr. 10.

. . . . . & totis quinquatribus optat

Quisquis adhuc uno sanctam colit asse Minervam.

ubi notant eum Imperatorem in his ludis ter Congiarium populo dedisse, eaque festa mense Martii, & Maii bis in anno celebrasse: quamvis Festus lib. 11. verbo *Minusculæ* prodat antiquos Minervam solo mense Martii coluisse. Repræsentatum vero certamen inter Minervam, & Martem; ferebant enim habito certamine de nuptiis, Martem à Minerva victum, eam ob servatam virginitatem Nerienem appellasse; ideoque omnis generis certamina, ludique scenici exhibebantur, quod ita Minervam honorari putarent. Collegio Sacerdotum Minervæ in Albano alludit idem Juvenalis Satyr. 2. his versibus:

*. . . . . accipient te
Paulatim qui longa domi redimicula sumunt
Frontibus.*

laudati enim Sacerdotes parum à mulieribus forma distabant, tanquam mulieres mitras alligatas gestantes, molles & effeminati. Ejus Poëtarum certaminis in Albano exhibiti meminit pluribus locis Martialis, & præcipuè lib.4. Epigr.1. sic canit:

*Cæsaris alma dies, & luce sacratio illa,
Conscia Dictæum, qua tulit Ida Jovem.
Longa precor, Pylioque veni numerosior ævo,
Semper, & hoc vultu, vel meliore nite.
Hic colat Albano Tritonida multus in auro,
Perque manus tantas plurima quercus eat,
Hic colat ingenti redeuntia sæcula lustro,
Et quæ Romuleus sacra Tarentus habet.*

& lib.5. Epigr.1.

*Hoc tibi Palladiæ, seu collibus uteris Albæ
Cæsar, & hinc Triviam prospicis inde Tbetin.
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani qua cubat unda freti &c.*

Ex his patet, eum situm, quo rus Domitiani extructum erat, fuisse in Collibus, unde & Nemus Aricinum, & Antium faciliè conspici poterant. Lib.9. Epigr.24.

*O cui virgineo flavescere contigit auro
Dic ubi Palladium sit tibi chare decus?
Aspicias, en Domini fulgentes marmore vultus,
Venit ad has ultro nostra corona comas.
Albanæ libare potest pia quercus oliuæ
Cinxerit invictum quod prior illa caput.*

& Epigrammate sequenti, post plura sic pergit:

*Non solum tribuit Pallas tibi chare coronam,
Effigiem Domini, quam colis, illa dedit.*

Ergo constat Domitianum corona aurea, vel oleagina victores in, quinquatriis donasse, vt patet etiam ex eodem lib. Epigram.36., & lib.12. Epigr.48.

*Non Albana mihi sit comessatio tanti
Nec Capitoline, Pontificumque dapes.*

Domitianus itaque in quinquatriis nocturnum Epulum in Albano exhi-

exhibuit: perhibent quoque eo die in Albano in Arenam descendisse Equites, Patriciosque Romanos, si Dioni, & aliis mox adductis fides præstanda est.

Decimo Calendas Aprilis, qui est dies Martii vigesimus tertius, & ultimus quinquatrum, Tubilustrium erat, cujus meminit Festus lib. 18. his verbis: *Tubilustria quibus diebus adscriptum in fastis est, cum in atrio Sutorio agna tubæ lustrantur, quod genus lustrationis ex Arcadia Pallanteo transvectum esse dicunt*: Paulus Festi mutilator hæc habet: *Tubilustria dies appellabant, in quibus agna tubas lustrabant*: Scaliger, sic legendum censet: *Tubilustria dies, quibus diebus in atrio Sutorio, agna tubæ lustrentur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eo transferente venisse*: sed prima lectio juxta antiquos Codices magis arridet, ut apud Varonem de Lingua Latina lib. 5.. Hinc colligitur id genus sacrificii, quo Tubicines Sacerdotes agnam Minervæ mactabant, eique sacra hoc die, tubarum lustrandarum gratia faciebant ex eodem Festo verbo *Tubicines*, ex Arcadia in Latium Evandro duce, & dein Roman transvectum, quod probat Stuckius de Sacrificiis Gentilium fol. 113.. Diem prædictum ita adnotat Ovidius lib. 3. Fastorum.

Summa dies è quinque, tuba lustrare canora

Admonet, & forti sacrificare Deæ.

quibus carminibus & quintus dies Quinquatrum designatur, & sacra facta esse Minervæ.

Cur autem Festus plures, non unum diem lustrationibus tubarum addictum enunciet contra id, quod Varro, & Ovidius referunt, obscurum esset, ni idem Ovidius lib. 5. Fastorum iterum decimo Calendas Junias lustrari Tubas, & Vulcano per Tubicines sacra fieri proderet: en ejus versus:

Proxima Vulcani lux est, Tubilustria dicunt,

Lustrantur puræ, quas facit ille, Tubæ.

Hi sunt festi dies, quos Latina gens, antequam Roma conderetur Martio mense colebat, omissis pluribus patriis uniuscujusque populi, quorum memoriam in re tam antiqua edacitas temporis obliteravit. Neque ideo, quod prædicti dies notarentur in Romanorum veteri Calendario, idcirco dicendum est eosdem non pertinuisse ad Latinos; quan-

quandoquidem, ut jam ex adductis patuit, Romani Martium mensē, & ejus mensis dies festos, sacra, ritum sacrorum, & cætera, quæ ad dictas solemnitates spectabant à Latinis acceperunt. Quare ex diebus, quos Calendarium recenset, arguitur jisdem diebus eas festas solemnitates Latinis fuisse: quibus si addatur, quod pleræque illarum institutæ fuerunt ut recolerent natalem diem Minervæ, vel Liberi, aut sacra facerent priscis Latinæ gentis Numinibus, & quod Romani omnia sacra ab Albanis, Sabinis, aut Tuscis acceperint, testimonio Strabonis lib. 5., Dionysii lib. 1. & 2., res in propatulo erit. Nunc dies festos mensis Aprilis, & sequentium numerantes, hos, Capitibus distinctis exponemus, ne lectori plus æquo molesti simus,

CAPUT XVI.

De mense Aprilis, & ejusdem diebus Festis apud Latinos veteres.

Incipimus Capite 14., Latinos Aprilem Veneri dicasse priusquam Roma conderetur, unde eo mense Veneri eosdem sacrificasse nulli dubium est. Porro Calendis hujus mensis Latina gens Veneri sacra faciebat floribus, & myrto: nuptæ quoque myrto coronatæ Deam placabant, quod Venus sub ea latuisset arbore quum sibi à Satyris caveret; vel ea arbor sub tutela Deæ esse putaretur. Eo etiam die, quum mulieres thura adolebant, papaveris succum lacte, & melle mixtum fumeabant, quo liquore Veneris amorem conciliari opinabantur. Lavisse etiam se Virgines myrto coronatas constat ex Ovidio lib. 4. Faustorum qui Latinarum, & Romanarum morem referens, sic canit.

Rite Deam colitis Latiae matresque, nurusque,

Et vos, queis vittæ, longaue vestis abest.

Aurea marmoreo redimicula demite collo,

Nunc alii flores, nunc nova rosa danda est.

Vos quoque sub viridi myrto jubet illa lavari,

Causaque, cur jubeat, discite, certa subest.

*Littora siccat, rorantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam;
Sensit, & opposita texit sua pectora myrto,
Tuta fuit facta, vosque referre jubet.*

& paulò post:

*Ne pigeat tritum niveo cum lacte papaver
Sumere, & expressis mella liquata favis.
Cum primum cupido Venus est deducta marito,
Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.
Illam supplicibus verbis placate, sub illa
Et forma, & mores, & bona fama manent.*

Solemne præcæteris hunc diem Latinis fuisse comperimus, & nullam ferè Urbem in Latio, quæ Templo Veneris careret. Lavinium fanè hoc die cunctos Magistratus Latinarum Urbium convenisse palàm esse arbitror, ex jis, quæ Cap. 9. Strabonis lib. 5. testimonio adduxi: is enim scribit Lavinium quotannis convenisse Latinos populos, ut in Templo Veneris communi voto sacra facerent, unde verosimile, immo exploratum est id eos fecisse, mense, & die prædictis ei Dæ sacratis. Sic pro certo habeo alio die ejusdem mensis apud Templum Veneris Aphroditis in agro Ardeati, aut Laurenti, publicum habitum fuisse Latinæ gentis conventum, de quo eodem Cap. 9. dixi, nisi dicendum sit Calendis Aprilis in hac Aphroditis æde, die vero Veneralium, de quo infra, in altera Lavinii sacrificatum, fortasse quod prima die mensis Veneri sacri, ea gens vota offerret simulacro Veneris, quod Æneas advexerat, & eo loci matri dicaverat, ut jam probavi.

Cæterum Servius ad lib. 1. Æneidos explicans illud Virgili:

*. . . . . & memor ille
Matris Acidaliæ . . . . .*

Sane, inquit, Veneri multa nomina pro locis, vel causis dicuntur imposita; nam Venerem vocari quidam propter promptam veniam dicunt; alii Suadam appellant, quod ipsa conciliatio Suada sit. Dicitur quoque obsequens Venus, quam Fabius Gurges post peractum bellum Samniticum, ideo hoc nomine consecravit, quod sibi fuerat obsequuta. Hanc Itali (Latini scilicet) Postuotam dicunt. Dicta est etiam

etiam Equestris Venus; dicta & Cloacina, quia veteres cloare pugnare dixerunt. Dicitur & Myrica, & Myrtea, & Purpurissa, & Erycina, quam Æneas secum advexit. Dicitur & Salacia, quæ proprie meretricum Dea appellata est à veteribus, & Lubentina, quæ Lubentiam mentibus novam præstat. Alii Minnerniam, vel Meminiam dicunt, quod meminerit omnium: est & verticordia, & Militaris Venus, est & Limnesia, quæ Portubus præest; ipsa & Victima, & Netrix ex Cæsaris somnio sacrata: est & Venus Calva &c.: ex his liquet Latinos habuisse Templum Veneris Postuotæ, sed quo loco fuerit, incertum est: ædem Veneris Militaris, seu Virilis, & Armatæ, quæ Antii erat, ut alibi referam. Fanum quoque Veneris Equestris, quod Albæ viscebatur ex relatis Cap. 9. ad finem: aliud Veneris Aphroditis, ut jam dictum est: Templum etiam Veneris Salaciæ apud Laurentum, de quo suo loco dicam: illud & Veneris Erycinæ, quam Æneas secum advexit juxta Servii sententiam, in qua tamen Urbe Latii id esset, mihi non constat. At suspicor id simulacrum Æneam posuisse in Templo Veneris Æneadis in Elymi, seu Erycis vertice, quod is in Sicilia extruxit, dum exularet teste Dionysio lib. 1., quod Templum venerandum Græcis, Romanisque memorat Ælianus variar. Histor. lib. 1. cap. 15., unde fertur Q. Fabium Maximum Dictatorem similem ædem Veneri cognomento Erycinæ vovisse, quum è Sibyllinis libris edictum esset, ut is voveret, cujus maximum imperium in Urbe esset ex Livio lib. 22., & aliam ad portam Collinam dedicasse L. Porcium Levinium Consullem bello Lygustico, teste eodem Livio lib. 40.. Tanta erat hujus Erycinæ ædis opinio apud Romanos, fortasse ob simulacrum Veneris, quod ibidem Æneas, gentis auctor matri sacraverat, cujus Servius meminit, & ob Anagogia sacrificia, quæ certo tempore ea in æde offerebantur, ut auctor est Ælianus supra adductus. Hac de causa, idem Servius lib. 3. Æncidos explicans carmina hæc Virgilii:

Ære cavo clypeum magni gestamen Abantis

Postibus adversis figo, & rem carmine signo.

scribit clypeum apud Samothraciam in quodam Templo positum, religiosum fuisse, magnique factum à Romanis, quod jactarent Æneam illum consecrasse. Sic Templum Veneris in Leucate monte ab Ænea condi-

conditum tantæ dicitur famæ fuisse, ut quotannis religionis gratia essent, qui de eo monte se præcipites jacerent in pelagus teste eodem Servio loco adducto, qui ex Varrone se id hausisse memorat. Sunt qui tradant antiquos Veneri dedicasse ex præstantioribus puellas, quæ ad ejus Templum prostarent, veluti sacræ, & deinde viris traderentur. Has Plautus in Pænulo, & in Rudente vocat *Clientas Veneris*, & sacris Deæ præfectam, *ejus Antistitam* appellat, ut animadvertit Tomasinus de Donariis cap. 16.

Pridie Nonas Aprilis, idest die quarto Aprilis Cybelis, seu Matris Magnæ Deorum festa recolebantur ex Ovidio lib. 4. Fastorum. Id enim festum ante Romam conditam Latinis fuisse palam esse arbitror, quandoquidem Servius ad lib. 7. Æneidos propè finem referens illud Virgilii:

Et sacranae acies, & picti scuta Labici.

Dicunt, inquit, *quemdam Corybantem venisse in Italiam, & tenuisse loca, quæ nunc vicina sunt (Romæ): ex eo populos ducentes originem, sacranos appellatos, nam sacrati sunt Matri Deum Corybantes; alii sacranas acies Ardeatum volunt.* Ergo patet Cybelis sacra antiquissima in Latio fuisse, si enim Roma non adhuc condita, quidam vicini populi erant huic Numini sacrati, & Scriptores Romani Sacranos ob hanc causam eos populos appellatos affirmarunt, nemo est, qui non videat vetustissimos Latii accolæ Cybeli sacra fecisse. Addas prædictis Cybelem Trojanorum præcipuum fuisse Numen, Diodorus Siculus enim lib. 3. alias lib. 4. cap. 5. narrat Jasium, Corybantem genuisse, Jasio vero mortuo, Dardanum & Corybantem in Phrygiam sacra hæc detulisse, sacrisque initiatos Corybantes nominasse. Virgilius etiam lib. 4. Æneidos Phrygium, & Trojanum id Numen facit his carminibus:

. . . . qualis Berecynthia mater

Invehitur curru Phrygiæ turrata per Urbes.

ubi Servius, Donatus, & Phurnutus scribunt Phryges, & Trojanos maxime Cybelem coluisse; idcirco eam Ideam etiam nuncupant, ajunt ab Ida monte Phrygiæ, in quo plurimum culta est: quo posito verosimile est Æneam, & Trojanos ejus sacra in Latium transvexisse.

Id ipsum probat Varro de Lingua Latina lib. 4. aliis 5. ubi affirmat Cybelem eandem esse ac Rheam, & Opim uxorem Saturni, quam Tellurem Romani dicebant, quod etiam narrat Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 7. cap. 23. & cap. 24., quin & Ovidius lib. 4. Fastorum disertè narrat Cybelem, & Rheam, Opimque uxorem Saturni eandem esse. En ejus carmina:

Reddita Saturno fors hæc erat, optime Regum,

A nato sceptris excutiere tuis.

Ille suam metuens, ut quaque erat edita, prolem

Devorat, immersam visceribusque tenet.

Sæpe Rhea quæstæ est toties fecunda, nec unquam

Mater, & indoluit fertilitate sua.

Juppiter ortus erat (pro magno teste vetustas

Creditur) acceptam parce movere fidem.

Veste latens saxum cælesti gutture sedit;

Sic genitor fati decipiendus erat.

Ardua jamdudum resonat tinnitibus Ida,

Tutus ut infanti vagiat ore puer.

Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes

Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.

Res latuit patrem, prisci que imitantia facti

Æra Deæ comites, raucaque terga movent.

Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,

Tibia dat Phrygios, ut dedit ante modos.

Hisce versibus Ovidius tangit morem Sacerdotum Deæ, qui Corybantes dicebantur, & qui furore quodam divino correpti & bacchantes, armata saltatione cum tumultu, & strepitu tintinnabulis, tympanis, armis, tibia, & clamore, in sacrificiis perterrebant homines sub administrorum specie. Inde Deam Rheam Saturni uxorem facit, quod & canit Tibullus lib. 1. Eleg. 4.

At qui non audit Musas, qui vendit amorem,

Ideæ currus ille sequatur Opis.

& memoriæ produnt Strabo lib. 10., Diodorus Siculus, Fulgentius, aliique. Immo Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12. hanc Deam eandem ac Majam, Bonam Deam, Terram, Faunam, & Fatuam, plerif-

plerisque factam prodit : & lib. 1. cap. 2 1. hæc habet : *Quis enim ambigat matrem Deum Terram haberi* .

Quare ni fallor , apparet Latinos priscos, quorum principes Dii, Varronis testimonio , fuerunt Saturnus & Opis , hanc Deam maximè coluisse . Porro narrant in Epulis hujus Deæ hoc die appositum herbosum moretum ex herbis elixis, lacte, & caseo confectum, ut innuerent eam esse priscam Deam gaudentem primis cibis, qualibus Saturni ævo vesci consueverant ex Ovidio lib. 4. Fastor.

Non pudet herbosum, dixit, posuisse moretum

In Domine mensis? An sua causa subest?

Lacte mero veteres usi narrantur, & herbis,

Sponte sua si quas terra ferebat, ait.

Candidus elix & miscetur caseus herbæ,

Cognoscat priscos, ut Dea prisca cibos.

Nec est quod aliquis contra hæc objiciat, Romanos id Numen non nisi fero recepisse, & sacra ejus Deæ, quin & ipsam Deam Pessinunte Romam advectam Attali Asiæ Regis ætate, & secundo bello Punico ex Sybillinorum librorum oraculo, ut auctor est Livius Decade 3. lib. 9., quod factum haud esset, si Numen, & sacra in Latio tunc fuissent, ut Cluverius, & Bochartus apud Theodorum Ryckium de Primis Italiæ Colonis cap. 1 2. arguunt. Quippè id futile est, nam Veneris cultum ab Ænea in Latium asportatum supra diximus: & tamen Romanos Veneris Erycinæ sacra Romam advexisse ex voto Fabii Maximi Dictatoris, paulò ante memoravimus; quinimmo quum Æsculapii ædes sacra, & veneranda Latinis, Antii esset, & sacra ejus palàm in Latio fierent; attamen Romani bello Samnitico pestilentia pressi, ex eodem librorum Sybillinorum oraculo, Æsculapium ab Epidaurò Romam accersendum curarunt eodem Livio Decad. 1. lib. 10. ad finem teste, de quo latius ex Valerio Maximo, & Ovidio dicturus sum, quum de Antiatum Templis verba faciam: unde colligitur hæc fecisse Romanos, ut religiosè custodirent quæ ex jis libris carpsent, non autem quia in proximis Latii Urbibus ea sacra non essent; & quamvis Ovidius loco mox adducto, Æneam id Numen in Latium haud asportasse his carminibus innuat:

*Quum Trojam Æneas Italos portavit in agros,
 Est Dea sacriferas pene secuta rates.
 Sed nondum fatis Latio sua Numina posci
 Senferat, assuetis substiteratque locis.
 Post ut Roma potens opibus, jam sæcula quinque
 Vidit, & edomito sustulit orbe caput &c.*

Attamen viri docti putant Poëtam cultum Cybelis in prisco Latio dictis versibus innuisse, nam si Æneas, & Trojani id Numen tum venerabantur, verosimile non est, gentem, quæ animo omnia Trojana Numina ferebat, eorum sacra in regione, quam incoluerunt omis-
 sisse.

Cæterum ex Servii mox relati sententia mihi constat & Corybantes, idest Sacerdotes matris Deum in Latio fuisse: an vero ii suis ipsi virilibus litarent amputato etiam sexu, vel Archigalli vocarentur, aliaque facerent, quæ Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 21., Arnobius Advers. Gent. lib. 5., & alii referunt, aliunde non liquet. Id sanè certum est ludos Megalenses in honorem ejus Deæ à Romanis die ejus festi habitos, tunc primum factos quum ædes ejusdem Romæ condita fuit ex Livio loco superius adducto: ex quo arguitur fortasse, non die 4. Aprilis, sed alio tempore, & facilè Opalium die, id festum Latinos priscos coluisse, quod tamen incertum est.

Decimo septimo Calendas Maii, qui est dies Aprilis decimus quartus Fordicidia erant, festum Latinis priscis solemne; etenim Varro lib. 4. de Lingua Latina sic scribit: *Fordicidia à fordis bubus, bos forda, quæ fert in ventre, à fordis cedendis, fordicidia, quod eo die publicè immolantur boves prægnantes in Curiis complures*, Hinc habetur ex prisco nomine hujus festi origo; quippè Latini prisca bovem prægnantem *Fordam* dixerunt, eodem Varrone teste, ubi Interpretes clarius id explicant, & Festus etiam lib. 5. innuit. At Ovidius lib. 4. Fastorum disertissimè hanc rem enucleat, ait enim Numam Fordicidiorum sacrum instituisse ex oraculo Fauni Latinorum Numinis & Regis, & Egeriæ Nymphæ in Aricino, ut ita placarent Romani Opim, seu Tellurem Deam, & Terra fructus gigneret: quæ carmina relata sunt Cap. 13.. Hinc sunt qui conjiciunt sacra hæc, quibus boves gravidæ Opi, seu Telluri, vetustissimo Latinorum

Numini

Numini maſtabantur ad uberes fructus impetrandos, inſtituta fuiſſe à Latinis hoc menſe , quo ſpem fructuum maximè ii populi auſpicabantur, cognomento ſacri deſumpto ex priſcò nomine Fordæ Bovis: ſubduntque Ovidium retuliſſe monitu Fauni, & Egeriæ impulſu Numam id feſtum feciſſe, & ſacris Opim, ſeu Tellurem honorafſe, ad indicandum quod idem Rex fordicia à Latina gente, cujus Numina erant Faunus, Egeria, & Opis, ſeu Tellus, accepifſet, Romanifque indixiſſet; Latini enim priſci ideo *Fordam* dixerunt bovem prægnantem, quia ferebat, aut quod ferax eſſet, & fœtum haberet, uti fœcundum dictum putant à ferendo, & faciendo.

Hæc opinio minimè aſpernenda eſt, nam hoc die Virgo Veſtalis conſuevit cremare vitulos, quorum cinis ſervabatur in Templo Veſtæ, ut inde ſuffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur ex eodem Ovidio lib.4. Faſtorum ubi ſic canit:

Aſt ubi viſceribus vitulos rapuere Miniſtri,

Seſtaque fumofis exta dedere focis,

Ignem cremat vitulos quæ natu maxima virgo eſt,

Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Hic Poëta exponit vitulos ex prægnantibus bobus Telluri maſtatis raptos, maximam Veſtaliū cremafſe, ſervafſeque cinerem illum pro die Palilium, eo namque die populus ſuffitione ſanguinis equi, ſtipulæ fabarum, & dicti cineris purgabatur. Quum autem Palilium feſtum, & ritus ejuſdem à Latinis in Romanos derivaverit, ut infra dicam, palàm eſt, Latinos ante Palilia ſacrificafſe boves gravidas Opi, unde vitulos Deæ ſacros rapere poſſent, & cinerem illorum ſervare.

Decimo nono die Aprilis erant Equiria in Circo Maximo, & vulpes cum ſtipulis ardentibus in Circum mittebantur ex eodem Ovidio, qui huius rei cauſam refert ad adoleſcentem quemdam Carſeolanum. Hic quum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendifſet, eamque ſtipula involuiſſet, & accenſo igni dimiſſet, fugiens illa, maturas fruges aduſſiſſe dicebatur: quare id ſingulis annis Romani repetebant, ut vulpes Cereri ob aduſtas fruges pœnas darent. Equiria igitur à Romanis primum, non à priſcis Latinis celebrata fuiſſe comperio. Sunt vero qui ferunt, vulpes ſtipulis alligatas accenſa

accensa flamma cursitasse, ut memorarent prodigium, quod Æneæ, & Trojanis oblatum est dum Lavinium conderetur, quum, in nemus sua spontè accensum lupus ore gessisset fomitem aridum, atque illuc aquila advolasset, & alarum ventilatione flammam excitans, vulpes contra, cauda in flumen intincta ignem ab illis accensum aspersit, & tandem abiit conatu irritò, ut auctor est Dionysius lib. 1., qui hæc addit: *Quo viso Æneam dixisse illustrem quidem, & mirandam futuram eam Coloniam, sed suis incrementis invidiosam, & molestant circumvicinis: fore tamen, ut tandem vincat adversarios, humane invidiæ prævalente favore Numinum. Tam insigne future Urbis fortune præsagium tunc accidisse dicitur, extantque rei monumenta in foro Lavinienfium, ære horum animalium effigies longissimo ibi tempore asservatæ.* Hinc tradunt Dionysii Scholiastes, à Lavinienfibus hujus rei festum indictum fuisse: quæ si vera sunt, facile est Latinos hoc festo exhibuisse stipula alligatam accensa flamma, cursitantem vulpem, quæ ignem, idest Lavinii gloriam extinguere contendebat, ut ita invidum animal pœnas lueret, quod tamen pro commento existimo, verosimilius tamen est fabulâ illâ, quam Ovidius adducit.

Eodem die Cerealia fuerunt in honorem Cereris, de quibus alio loco dicam. Id festum hoc ipso die notatur in Calendario Romano, & apud Rosinum lib. 4. cap. 8., ejusque ritum Quirites à Latinis accepisse non dubito, sic prodente Dionysio lib. 1., qui loquens de festis quæ Arcades in Latium transvexerunt: *Cereri quoque, inquit, Templum extruxerunt, & per fœminas Sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia more Græco, quorum nihil mutatum est nostro tempore;* quo die facile est, ut dixi, Latinos in memoriam prodigii, quod jactabant Æneæ accidisse Lavinium condenti, recoluisse.

Undecimo Calendas Majas, qui est dies Aprilis vigesimus primus, erant Palilia, quæ plerique Parilia vocant, ejusque festi meminit Ovidius lib. 4. Fastorum, qui tamen id refert ad duodecimum Calendas Majas. Hic dies fuit solemnus Latinis populis ante Romulum, nam etsi Dionysius lib. 1. propè finem hæc habeat: *Quem diem (quo scilicet fundata est Roma) Romana Civitas nostro quoque tempore singulis annis sistum celebrat, vocatque Parilia, quum in-*
eunte

eunte vere Agricola pastoresque pro partu quadrupedum Diis agnoscere gratias sacra faciunt; utrum vero hunc diem jam ante prosperis successibus festum Urbi etiam condendae auspicatum duxerint, an Urbis initio consecrauerint, Deosque pastores in eo honorandos sanxerint, affirmare certo non possum: (quo fit Dionysium de origine hujus festi dubitare) attamen Plutarchus in Romulo disertissimè probat eodem die, quo Urbs condita est, Palilia à Latinis priscis celebrari consuevisse; & quidem festi ritum id ipsum evincit, quandoquidem celebritas hujus diei peracta fertur his caeremoniis ex Ovidio:

*Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla,
Tertia res, duræ culmen inane, fabæ.*

Hæc pertinent ad lustrationem, seu purgamentum populi, quod piaminis genus paulò superius attigimus: quippè manibus tollebant vituli cinerem servatum à Vestalibus inspersum equino sanguine, aridosque fabarum culmos; hisque super prunas impositis fiebat suffitio, qua lustrabantur. Unde Poëta caeremonias in ovium purgatione ita exponit:

*Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret,
Unda prius spargat, virgaque vertat humum.
Frondebis & fixis decorantur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cerulei fiant puro de sulphure fumi,
Tactaque fumanti sulphure balet ovis.
Ure mares oleas, tædæque, herbasque Sabinas,
Et crepet in mediis laurus adusta focis.
Libaque de milio, milii fiscella sequatur.
Rustica: præcipuè est hæc Dea leta cibo.
Adde dapes, mulctramque suas; dapibusque refectis,
Silvicolam tepido lacte precare Palem.*

Pastores ergo eo die consueverunt ovilia frondosis, & virentibus ramis, ac florum fertis ornare, & lustrare oves primum aqua, quo tempore virga pastoralis tellurem verrere oportebat, dein accensis focis fumo oleæ sterilis, tædæ, herbæ Sabinæ, ac laurus viridis, quo etiam fumo pastores ipsi lustrabantur. His peractis liba de milio, & fiscellam

lam milio plenam Deæ offerebant, & lac tepidum libabant, ut Paulus Marfus in eum locum narrat: demum recitatis verbis, quibus precari Deam moris erat, sic concludit Ovidius:

*His Dea placanda est, hæc tu conversus ad ortus,
Dic quater, & vivo perlue rore manus.
Dum licet apposita veluti cratere canella,
Lac niveum potes, purpureamque sapam.
Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos
Transilias celeri strenua membra pede.*

Inter causas tamen hujus moris plures adducit, quarum unam ad Æneam refert his versibus:

*An magis hunc morem pietas Æneia fecit,
Innocuum victo, cui dedit ignis iter?*

His ergo carminibus Poëta prodit, pastores conversos ad Orientem precibus quater dictis, aqua fluminis manus abluisse, & lac, atque sapam potasse; inde noctu per ignes transiliisse; erant enim ob hanc rem ea nocte, tam in Urbibus, quam in ovilibus accensi foci per ordinem dispositi, quorum flammæ ad extremam lustrationem transilire oportebat, ut Naso ipse paulò ante canit.

*Certe ego transilii positas ter in ordine flammæ,
Virgaque rorales laurea misit aquas.*

quem morem refert etiam Tibullus lib.2. Eleg.6.

*At madidus Baccho sua festa Palilia pastor
Concinet, à stabulis tunc procul este lupi.*

*Ille levis stipulæ solemnes potus acervos
Accendet, flammæ transilietque sacras:*

& Propertius lib.4. Eleg.4. de fabula Tarpejæ:

*Cumque super raros fœni flammantis acervos,
Trajicit immundas ebria turba dapes.*

Ritus itaque priscus pastorum jam expositus nil prorsus ad Festum natalis diei Urbis Romæ pertinet, neque contrarium probant Solinus Polyhistor. cap.2. Ovidius, Censorinus lib.1. de Die Natali, Festus lib.14., Varro de Re Rustica lib.2. cap.1., Cicero lib.2. de Divin., & alii, qui ajunt eo die observatum Romæ fuisse ne qua hostia caderetur, quod eum diem, qui Romæ natalis erat à cæde, & sanguine

sanguine decebat esse purum, & nequicquam facit quod Palilibus dies Urbis natalis incurreret, jam enim diximus, hoc die, quo Latini id festum agitabant, Romulum Romam condidisse ex Plutarcho aliisque.

Palem Pastorum Deam appellant Ovidius, Virgilius lib. 3. Georgic., Lucius Florus Gestorum Romanorum lib. 1. cap. 20., Festus lib. 14., Varro, Dionysius, & alii. Plerique Deam pabuli, & Vestam, aut Matrem Deorum: alii non Deam, sed Deum faciunt, ut videre est apud Servium ad lib. 3. Georgicorum. Non desunt qui *Parilia* sic dicta putant, quod illis pro *partu* pecoris Pali sacrificaretur. Alii non *Parilia*, sed *Palilia* à Dea Pale dicta tradunt, ut Festus verbo *Pales*. At ego ex vetustissimo more, atque ex controversia Romanorum Scriptorum superius adducta, conjicio hanc Deam fortasse fuisse *Palatiam*, vel *Pallantiam*, aut *Palatuam*, vel *Palantiam*, ut alii legunt, Rosinus præsertim lib. 3. cap. 17. qui *Palateam* eam vocat, Latini Regis uxorem, Evandri filiam, cujus meminit Varro lib. 4. & 6. de Lingua Latina, scribens in ejus honorem Latinos, & dein Romanos Palatualia festa dicasse, & Flaminem, ex eodem Varrone qui lib. 6.: *Sunt, inquit, in quibus flaminum cognominibus latent origines, ut qui sunt in versibus, plerique; Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis, obscura est eorum origo: Volturnus, Palatua, Fucina, Flora, Falacer, Pomona pomorum patrona*: quod etiam probant doctissimi Salmasius in Exercit. Plinianis, & Dacerius ad Festum lib. 14. verbo *Palatium*, & verbo *Palatualis*: & sic facile est, pastores, qui ante Romam conditam Palatium incolebant, ejus Deæ, cui Palatuar sacrum, in eo monte ei dicato instituerant ex Festo lib. 14., Varrone apud Rosinum lib. 4. cap. 16., festa percoluisse. Mihi suadet etiam Palatualium & Palantiæ, quorum meminit Varro, nullam memoriam, quod sciam, apud antiquos superesse, neque diem, aut mensem, quo ea festa celebrarentur notatum esse, quum tamen solemnia dicantur à Varrone, uti ex Flamine huic soli Deæ sacro colligitur. Quare, quum, ut sæpe dixi, mos esset Latinis immutandi Regibus, ac Reginis consecratis nomina, palàm esse affirmarem, pastores Palantiam, Palem nuncupasse, ni me terreret ejusdem Varronis auctoritas, seu

verius in re tam vetusta confusio ; is enim referens Palatualia sacra , & Palilia festa , videtur unum festum ab altero separare .

Vinalia sequebantur , quæ Rosinus lib.4. cap.8. nono Calendas Maii ait celebrata ex Calendario : Ovidius vero lib.4. Fastor. decimo Calendas Maii , & sic die vigesimo secundo Aprilis . Omnes putant hanc celebritatem à Latinis priscis in Romanos derivasse . Sed quoniam de his festis varia , & diversa scribunt Auctores , idcirco nostrum erit rem tam veterem , & obscuram illustrare . Masurius lib.2. Fastorum , qui & Masurius Sabinus , Juris Consultus vetustissimus secundum Varronem de Re Rustica cap. 4. & vetus Glossarium Perpii ad ea carmina :

Cur mihi non liceat, jussit quodcumque voluntas

Excepto si quid Masuri rubrica notavit ;

Masurius inquam apud Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 4. : *Vinaliorum dies* , inquit , *Jovi sacer est* , non ut quidam putant *Veneri* : Festus lib.3. verbo *Calpar* , sic scribit : *Calpar vinum novum* , quod ex dolio demitur sacrificii causa , antequam gustetur ; *Jovi enim prius sua vina libabant* , quæ appellabant *Festa Vinalia* , *Calpar genus vasis fictilis* , & lib.16. post vocem *Roscii* , ait : *Rustica vinalia mense Augusto* , ut est in fastis , *Veneri fiebant* , quod eodem illo die *ædes ei Deæ consecrata est* , *jumentaque* , & *olitores ab opere cessent* , quia omnes horti in tutela *Veneris* esse dicuntur .

Et infra pag.480. Paulus ejusdem mutilator : *Rustica vinalia quartodecimo Calendas Septembris celebrantur* , quo die vinum primum in Urbem deferebant : & Festus ipse : *Rustica* , ait , *vinalia appellantur mense Augusto quartodecimo Calendas Septembris* , *Jovis dies festus* , quia *Latini bellum gerentes adversus Mezentium* , omnis *vini libationem ei Deo dedicaverunt* , eodem autem die *Veneri Templum sunt consecrata* : & itidem lib. 19. & 20. : *Vinalia diem festum habebant* , quo die vinum novum *Jovi libabant* . Varro de Lingua Latina lib.5. sic scribit : *Rustica vinalia dicuntur ante diem duodecimum Calendas Septembris* , quod tum *Veneri dicata ædes* , & horti ejus tutela assignantur , ac tum sunt feriati *Olitores* : & infra : *Vinalia à vino* : hic dies *Jovis* , non *Veneris* ; hujus rei cura non levis in Latio , nam aliquot locis vindemiæ primum à Sacerdotibus publice fiebant

fiabant, ut Romæ etiam nunc, nam Flamen Dialis auspicatur vindemiam, & ut jussit vinum legere, agna Jovi facit, inter cujus exta cæsa, & porrecta, flamen prorsus vinum legit.

Ex his nil certi unquam statui potest, nam Festus, qui vinalia mense Augusti Veneri sacra dicit, alio loco ea Jovi sacra facit, & Calpar cum vinalibus confundit. Varro etiam modo scribit hunc diem Veneris, modo Jovis esse, & Paulus verè mutilator Festi, more suo se involuit. Ovidius lib. 4. Fastorum hunc diem & Veneri, & Jovi dicatum scribit, Veneris enim diem vinalia facit his carminibus:

Dicta Pales nobis est, jam vinalia dicam,

Una tamen media est inter utrumque, dies.

Numina vulgares Veneris celebrate puellæ &c.

Jovis autem aliis versibus, quos retulimus Cap. 6.: ubi id festum institutum prodit ab Ascanio Æneæ filio secundum antiquorum opinionem, quam Auctor Originis Gent. Romanor., & Dionysius lib. 1. referunt, quamvis Festus verbo *Oscillum* Latino id attribuat, & Plutarchus Æneæ, ut infra dicam.

Scaliger vir doctissimus, & rerum antiquarum optimè gnarus, in Castigationibus ad Festum, & in Conjectaneis ad Varronem, Vinalia Veneris mense Aprili, & Vinalia Jovis mense Augusti, quæ Rustica Vinalia dicebantur, fuisse scribit: quod palàm est; nam mense Aprilis Vinalia assignant Calendarium antiquum, Ovidius, Plutarchus, & alii. Alia vero mense Augusti jam relati Scriptores exponunt: at vir alioquin de re antiquaria optimè meritis, causam hujus rei non explicat, quum ratio duplicis festi ea sit, quæ rem explanat. Eam habes ex Plutarcho Problem. cap. 43. aliis 44. cujus verba supra Cap. 9. notavi, is enim scribit Æneam (quod alii accidisse ajunt Ascanio) Jovi sacrasse vinum, quod Mezentius Etruscorum Rex petierat, partaque victoria, vinum collectum templo Veneris effudisse, eumque diem, quo multum vini Æneas in templo Veneris profudit, Veneralia priscos Latinos nuncupasse, & Festum Veneri fecisse: quod postmodum corrupto nomine, seu ex vini profusione Vinalia etiam dixerunt.

Hinc colligitur causa duplicis festi, quippè Latini prisce memoriam hujus facti recolentes, unum diem mensis Veneri dicati, idest

Aprilis, quo fortasse Æneas, seu fortè Ascanius voti compos factus, vinum eo anno collectum effudit in templo Veneris Lavinienfis, ei Deæ dicarunt, & Veneralia prius, inde Vinalia dixerunt: quo die exemplo Ascanii in æde Veneris Lavinii, & in aliis Urbibus multum vini effundebant usque ad Plutarchi ætatem. Alterum vero diem Augusti, quo fortasse Jovi votum ab Ascanio conceptum est, ei Deo sacrarunt, & Rustica Vinalia vocarunt, ut hoc die ita Ascanio instituentem, gratiæ Jovi redderentur.

Ex his lumen Masurio Sabino, & aliis, quandoquidem Vinalia revera à Latinis Jovi dicata erant, ut Sabinus apud Macrobiū ait; Veneri vero Veneralia, quæ postmodum Vinalia etiam dicta sunt uti ex Plutarcho patuit. Ob hanc rem adhuc obscuram, Varro, & Festus confundentes utrumque diem, Jovis & Veneris festa quatuordecimo Calendas Septembres produnt, quod eo die vina libarent Jovi, & Veneris ædes Romæ dicata esset. Ovidius vero decimo Calendas Majas Vinalia notat, eumque diem Veneri & Jovi sacrum scribit, quum is dies tantum Veneri sacer esset, idque accidisse facilè est, quod vulgus & rusticis Vinalibus, & Veneralibus, seu Vinalibus Veneris, templa Jovis, & Veneris frequentaret ob veterem famam quod Latini Vinalia Jovi, & Veneri sacrasent, temporibus, & causis haud ritè distinctis.

Porrò etiam Alexander Genialium lib.6. cap.8., hac in re se inuoluit, sic enim scribit: *Vinalia autem erant duplicia, altera vinis degustandis duodecimo Calendas Martias, quum vina pura sunt, quo die Jovi novum vinum libare mos est, quod ex dolio haustum, calpare eximebant: altera, quibus Flamen Dialis vindemiā auspicatus maturis uvis vinum legere, & vindemiam fieri jubet: quibus diebus agnam Jovi immolat, interque cesa, & porrecta vinum legit, quo tempore ex fano Veneris vinum affatim effundebant, fuitque veteri lege sancitum, ut Flamen Martialis diceret diem veteri vino libando medicaminis causa, inde usurpatum verbum: Novum vetus vinum bibo, novo veteri vino morbo medeor, unde Meditrine nomen Deæ, cujus sacra Meditrinalia, & dies Meditrinalis, sicuti ad primitias pomorum, nova esse dicebant vetera, & alia exoptabant nova ominis causa; præter quæ fuerunt Rustica Vinalia, quod*
Veneri

Veneri ades tunc dicata foret, quæ dies tempestatibus leniendis solennis habebatur, quæ novum vinum in Urbem ferre, & in cellis vinariis condere assueverant: apud Tusculanos lege cautum erat, ne quis novum vinum antequam Vinalia calentur in Urbem inveheret. Hactenus Alexander, qui tria Vinalia assignat contra antiquorum sententiam, & Festo ac Varrone haud benè intellectis historiam penè universam confundit. Quippè is ex Festo verbo *Calpar* tertium Vinalium diem mendosè hausit, quum Festus ibi referat morem Latinorum Rusticis Vinalibus quæ Augusti mense erant, uti dictum est, libandi sua vina Jovi, eo namque die, quo Ascanius vina Jovi sacrave-
rat, nova vina, idest collecta vindemia labentis anni (nam mense Augusti uvæ adhuc maturæ non erant) prius quam gustarent, ei Deo libabant: & ni ita fecissent, reliquum omne vinum sacrum fiebat, usibusque humanis eripiebatur, ut notat Dacerius ad Festum verbo *Calpar*, ubi ex Varrone, *Calpar* Latinos priscos dixisse observat vas vinarium priusquam dolii nomen prolatum esset, unde vinum, quod tunc libabant, *Calpar* nuncuparunt, subditque eisdem quum libarent, hæc verba protulisse: *Macte Hocce Vino Inferio esto.*

Comperimus & Athenienses die undecima mensis Augusti Vinalia celebrasse, quod eo die è dolio vina libarent Numinibus ex Plutarcho 3. Sympos.: & sive id fecerint Latini Festis vinalibus Augusti, ut Paulus Festi mutilator scribit, sive duodecimo Calendas Martias, ut Alexandro arridet; id tamen Vinalium festum haud erat, sed privatum sacrum: quandoquidem vindemiarum tempore Latinos plura privata fecisse sacrificia constat ex Columella de Re Rustica lib. 12. cap. 18., qui referens modum parandæ vindemiæ, ita scribit: *Cellæ, quoque vinaria omni stercore liberanda, & bonis odoribus suffienda; ne quem redoleat foetorem acroremque; tum sacrificia Libero, Liberæque, & vasis pressoriiis quam sanctissime, castissimeque facienda.* Itidem Festus lib. 17. verbo *Sacrima*, aliud sacrificii genus his verbis prodit: *Sacrima appellabant mustum, quod Libero sacrificabant, pro vineis (verius tinis) & vasis, & ipso vino conservandis.*

Confundit etiam Alexander Meditrinalia, & Vinalia, ea enim festa occurrebant die quinto Idus Octobris, quo Latini testimonio Festi lib. 11., & Varronis lib. 5. de Lingua Latina, primum gustabant mustum

mustum eo mense, & Septembri collectum, ut Scaliger, & Dacerius in Festum scribunt, & ego fusius suo loco dicturus sum: quare liquet Latinos bis Diis libasse, mustum scilicet, & dein vinum. Confundit etiam Vinalia, & diem, quo Flamen Jovis vindemiam auspicatus, & sacrificio peracto, vindemiam in Latio fieri jubebat teste Varone lib. 5., nam ex eodem Varrone apparet id factum incerto die, mense fortasse Septembri, quo Dialis Flamen vindemiam indicebat, & Jovi agnam mactabat.

Ex his, ni fallor, res adeo vetusta & obscura ex Plutarcho declarata est, unde etiam lumen Varroni lib. 5. ita scribenti: *In Tusculanis sacris est: vinum novum ne vebatur in Urbem antequam vina calentur*: id est antequam vinum libarent Jovi mense Augusti Vinaliorum die, ante quem non licebat vinum labentis anni in Urbem invehere, ut Paulus ad Festum supra relatus ait, vel ut alii referunt antequam per Sacerdotem essent Vinalia publicata, quod fortè est verosimilius, quum Sacerdotum maximus in unaquaque Urbe omnibus mensibus plebi festos dies indicare consueverit ex Macrobio lib. 1. cap. 15., qui ideo *Kalo* idem fuisse apud antiquos, ac voco plebem, asserit.

Septimo Calendas Majas die scilicet vigesimo quinto Aprilis Rubigalia erant ex Calendario, Festo lib. 16., Ovidio lib. 4. Fastor., & aliis. Hæc festa Servius in lib. 1. Georgic. ad illud Virgilii:

Mox & frumentis labor additus, ut mala culmos

Effet Rubigo . . . . .

vocat Rubiginalia, & decimo Calendas Majas fuisse asserit; mendose tamen ut arbitror. Robigus, aliis Rubigus Latinorum antiquissimum Numen dicitur apud Varronem lib. 1. de Re Rustica cap. 1., Ovidius vero Robiginem Deam affirmat; at viri docti Rubigum scribunt. Ritus ejus festi hic proditur, ne Rubigo (genus scilicet vitii, quo culmi pereunt, quod rusticis calamitas dicitur) frumenta invaderet, Sacerdos sacrum extra Oppida, & secundum segetes huic Deo faciebat, in quo mactato catulo lactente, super ejus exta thus, & merum infundebat secundum Columellam lib. 10. Rei Rusticæ.

*Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas,
Sanguine lactentis catuli placatur, & extis.*

Ita & apud Varronem lib. 5. de Ling. Latinâ, Festum loco jam adducto Plinium lib. 18. cap. 19. aliis 29., quamvis Dacierius ad Festum lib. 16. ex Ovidio id sacrum sue, & cane factum prodat, ut videtur innuere, idem Ovidius his carminibus lib. 4. Fastorum :

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat

Extæ canum flammis, extæ daturus ovis.

at ex jam adductis lactenti catulo ex omnium sententia, ove etiam juxta Ovidium huic Deo sacrificatum constat.

Plinius lib. 18. cap. 19. memoriæ prodit id festum Numam anno Regni sui undecimo instituisse: *Robigalia Numa instituit anno Regni sui undecimo, quæ nunc aguntur ante diem septimum Calendas Majas, quoniam tunc ferè segetes Robigo occupat*: at ego ex more huic Deo sacra faciendi, arbitror id festum priscis Latinis solemnè fuisse, & Numam illud à Latinis populis accepisse. Nam ex Varrone probatum est huic Deo priscos Latinos sacrificasse, ritus vero placandi Numen sanguine, & extis catuli lactentis id ipsum probat; licet enim Ovidius lib. 4. causam hujus rei referat ad caniculæ sidus, ut ita pro cane fidereo placando, canis mactaretur; attamen ex Plutarcho Problem. cap. 67. aliis 68. apparet, ritum immolandi canem primum in Latium Græcos transvexisse, Arcades præsertim, qui Lupercalibus cane sacra facere consueverunt: & cap. 106. ad finem is disertissimè probat Lacedæmonios Marti catulos sacrificasse, & dein Latinos Lupercalibus canem immolasse, unde morem in aliquibus sacris, canibus Numina placandi derivasse commemorant. Quare conjici potest, ante Romam conditam Arcadum festum id fuisse, quod Romani Numæ attribuerunt, quum is primum Romæ id fecisset. Hac de causa Vestales, & Vestale Sacerdotium Quirites à Numa institutum referunt testimonio Plutarchi in Numa, quum tamen palàm sit Lavinienſes, & Albanos, ante Numam Vestales Virgines, & Sacerdotes Vestæ habuisse, & eum Regem ab his sacra Vestæ accepisse, ut habes ex Livio lib. 1., Dionysio lib. 1. & dictum est Cap. 9. & alibi.

CAPUT XVII.

De Majo mense, ejusque diebus Festis.

Satis dictum est superiori Capite 14., Majum mensem Latinos priscos Majæ quæ eadem & Fauna, seu Fatua, & Bona Dea Fauni Latii Regis uxor, & soror fuerat, dicasse: quare colligitur, hoc mense sacra ei Deæ facta uti contendit Festus lib. 11.: *Majus*, inquit, *mensis in compluribus Civitatibus Latinis ante Urbem conditam fuisse videtur, qua ex causa utrum à majoribus, ut Junius à Junioribus dictus sit, an à Maja, quod Mercurio filio ejus res divine . . . . fiant solennes? an, quod ipsi Deæ in multis Latinis Civitatibus sacrificia fiebant.* Sic Festus, qui hanc Majam Mercurii matrem facit contra ea, quæ dicta sunt eodem Capite 14., ubi & Ovidii, & Plutarchi sententias examinavimus. Puto itaque Calendis Maiis ea sacra facta ex Ovidio lib. 5. Fastorum: quod sacrificium Damium dictum scribit Festus lib. 5., & malè per antiphrasin sic vocatum prodit, quasi minimè publicum esset: quum constet pro populo factum fuisse, & sub dio, ut advertit Scaliger & Dacerius, & apparet ex Cicerone epist. 14. lib. 1. ad Atticum, qui Clodii sacrilegium narrans, ait: *Credo enim te audivisse, quum apud Cæsarem pro populo fieret, venisse ibi muliebri vestitum virum.* Sacri ritum descripsimus Capite 4. & modo addendum est, id sacrum in æde Pontificis fieri solitum, nam quum ea instarent solemnia, vir ipse cunctique mares una commigrabant; uxor vero ornatissimè domum instruebat, ubi maxima sacrorum pars noctu peragebatur, ferentibus etiam in eum locum fœminis Sacerdotibus simulacrum Deæ vitigineis intextum ramis, & sacrum Draconem, uti ex Varrone, & aliis tradit Paulus Marfus ad lib. 5. Fastorum Ovidii in ea carmina:

*Quo feror? Augustus mensis mibi carminis hujus,
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.*

Plutarchus vero in Cæsare scribit, putasse sacrificantes sacrum draconem ad ædes Deæ jacere.

Sexto Nonas Maii, idest die secundo, Compitalia fuisse comperimus ex Calendario apud Rosinum. At Varro de Lingua Latina lib. 5. quotannis eum diem conceptum scribit: unde Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 4. ad finem refert verba, quibus Compitalia concipi solebant: quare viri docti existimant eas ferias haud statas, sed conceptivas fuisse, quod patet ex Aufonii Eidyllio 25.

Et nunquam certis redeuntia festa diebus,

Cum sua per vicos Compita quisque facit.

Sed Calendarium vetustum Romanorum statò die id festum adnotabat, quod Compitalibus is dies ab antiquis fortasse præscriberetur; veruntamen quum per multum temporis ea sacra fieri desiissent, fecerunt L. Pisonem magno apparatu ea restaurasse, & quum primum per Magistros Vicorum fierent, Piso per Præfectos Vicorum ea celebrari iussit: quod patet ex Asconio Pædiano ad orationem Ciceronis in Pisonem, & Alexandro Genial. lib. 6. cap. 19. ubi scribit sublati Collegiis iterum plura ejus festa fuisse immutata: unde forte id quoque additum fuit, ut conciperetur dies, quo Compitalia peragerentur: atque ita Varro, & Macrobius respondent Calendario, referente præsertim Suetonio in Octaviano Augusto cap. 31., ab eo Compitales Lares ornari bis in anno institutum vernis floribus, & æstivis:

Cæterum Dionysius lib. 4. loquens de Tullio Rege Romanorum, hæc habet: *Deinde per omnia compita mandavit ut vicinæ sacella lignea dedicarent Geniis Compitalibus, & quotannis eis sacra facerent, conferentibus liba singulis domibus. Sacrificiis, qui Compitalium tempore pro vicinis sacra facerent, non ingenuos, sed servos adesse, ac ministrare voluit, quasi Geniis illis gratum esset servorum ministerium: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant paucis diebus post Saturnalia summa cum veneratione, ac magnificentia, duratque mos ille priscus in sacris placandi Genios per servorum ministeria: qui omni servitutis nexu per eos dies liberantur, ut humanitate ista, cui magnum quid, & venerandum inesset, mansuetiores reddituri, Dominos cariores habeant, & levius ferant suæ fortunæ inclementiam: hætenus Dionysius, qui tamen scribit mense Decembri hæc sacra peracta. Quoniam vero ejus ætate bis in anno Laribus*

ex Augusti instituto sacra per compita fiebant, ut diximus, hinc factum est eo tempore, servos hyeme (Decembri scilicet) æstate, aut vere, & sic hoc mense iterum liberos ea sacra curasse: ex quibus tamen haud negari potest, rem adeo vetustam obumbratam remanere.

Illud sanè certum est Compitalia Latinis priscis fuisse, eorumque ritum in Romanos propagatum; nam, etsi Dionysius hujus festi originem Tullo Regi tribuat, & Plinius lib. 36. cap. 27. ad finem causam adsignet quod quum Tarquinio Prisco regnante in foco genitale repente apparuisset, eo in sinum admoto mater Servii Tullii Ocrisia stupens miraculo, haud multo post Servium enixa est, qui mox Regno successit, indeque Laris filius is dictus fuit. Attamen apud Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. alia legitur causa his verbis exposita: *Nec illam causam, quæ Saturnalibus assignatur ignore, quod Pelasgi, sicut Varro memorat, quum sedibus suis pulsæ diversas terras petiissent, confluxerunt plerique Dodonam, & incerti quibus haberent locis, ejusmodi acceperunt responsum &c.* Et paulò post: *Acceptaque sorte, quum Latium per errores plurimos appulissent, in Lacu Cutiliensi enatam Insulam deprehenderunt: inde sic pergit: Hoc igitur miraculo deprehenso, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque Siciliensibus incolis occupare regionem, decima prædæ secundum responsum Apollini consecrata, erectisque Diti Sacello, & Saturno Ara, quumque diu humanis capitibus Ditem, & Virorum victimis Saturnum placare se crederent propter oraculum; Herculem ferunt postea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem suasse illorum posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent, offerentes Diti non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata: & infra: Hic Albinus Cæcina subjecit: Qualem nunc permutationem sacrificii Prætextate memorasti, invenio postea Compitalibus celebratam, quum ludi per Urbem incompitis agitabantur restituti à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, ut pro capitibus, capitibus supplicaretur, idque aliquandiu observatum, ut pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniæ Deæ Matri Larum: quod sacrificii genus Junius Brutus Consul Tarquinio pulso aliter constituit*
cele-

celebrandum, nam capitibus alii, & papaveris supplicari iussit, ut responso Apollinis satisfaceret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificacionis: factumque est, ut effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum, si quod immineret familiæ, expiarent, ludosque ipsos ex viis Compitorum, in quibus agitabantur Compitalia appellitaverunt.

Hinc habemus ex Varrone & Macrobio priscos Latinos ex Herculis instituto, Pelasgorum nefario sacro immutato, Diti oscilla ad humanam effigiem arte simulata pro humanis capitibus suspendisse, idque festum quotannis fecisse. His positis, sacri intentionem scrutari opus est. Eam tradit Festus, & Paulus ejusdem mutilator lib. 14. his verbis: *Pile, & effigies viriles, & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod hunc diem festum esse Deorum inferorum, quos vocant Lares putarunt: quibus tot pile quot capita servorum, tot effigies quot essent liberi ponebantur, ut vivis parcerent, & essent his pilis, & simulacris contenti: ubi Scaliger, & Dacierius notant, has laneas effigies Manias dictas fuisse. Alio loco idem Festus lib. 11. sic scribit: Laneæ effigies Compitalibus noctu dabantur in compita, quod Lares, quorum is erat dies festus animæ putabatur esse hominum redactæ in numerum Deorum.*

At Arnobius contra Gentes lib. 3. memoriæ prodit Lares Vicorum, atque itinerum Deos esse, idque Plautus in Mercat. Act. 5. Scen. 2. probat eo carmine:

Vos Lares Viales, ut me bene juvetis.

& Ovidius lib. 2. Fastorum:

*. . . . . geminosque parit, qui compita servant,
Et vigilant nostra semper in æde Lares.*

Tertullianus etiam in Apologet. cap. 13. ait eos esse domesticos Deos, quod & Plutarchus Problem. cap. 51. confirmat, & Plautus in Prologo Aululariæ:

*Ego Lar sum familiaris ex hac familia
Unde exeuntem me aspexistis.*

Mihi vero Festus arridet, Lares enim credebantur Dii inferi, & Dæmones ex Apulejo in libro de Deo Socratis, & in alio de Dogmate Platonis, Divo Augustino de Civitate Dei lib. 9. cap. 11., Marciano

Capella, & aliis. Hos & Plato prodit Ministros Deorum, & Custodes hominum, si credimus Apulejo. Quare Oscilla, & Laneas effigies virorum, & mulierum in Compitis, Laribus hoc die suspendebant, ut ii illis simulacris contenti, vivis parcerent, idest, ut pro capitibus, quibus Diti sacrificabant, ea simulacra offerrent, contentique Dii inferi his essent, ut Hercules edixerat.

Idcirco Manias ea simulacra dicebant, & Maniam Deam eo sacro invocabant, quod ea putaretur mater, seu avia Larium, cujus medio manes, seu Lares ad inferos, & ad superos evolarent ex Festo lib. 11. verbo *Mania*, & *Manes*, & Servio ad lib. 3. Æneidos ad illud:

. . . . . *stant Manibus aræ.*

ubi scribit Manes, seu Lares Deos inferos esse, aut eorum ministros, vel ut alii produnt, animas quæ de aliis recedentes corporibus necdum in alia transiverunt. Ditis enim numen inferum traditur, ut canunt Virgilius lib. 6. Æneidos, Tibullus lib. 3. Eleg. 5. ad finem, & alii: unde factum, Latinos invocasse Lares ejus numinis ministros, ut illud placarent, & pro humanis capitibus Oscilla, & Manias oblatas acciperet: sive ut Maniam ipsam, cui prisca Latini victimis humanis antequam Hercules in Latium appelleretur, sacrificabant, festi solemnitate placarent, ut videre est apud Alexandrum, Genial. lib. 2. cap. 22.

Sunt qui existimant Lares sub porci figura à Lavinienfibus Albanisque cultos, memoriam recolentibus scrofe triginta fœtus enixæ apud Lavinium Æneæ ætate, ut scripsi supra Capite 5.. Hac de causa memorant Lavinienfes, & Latinos, dein Romanos porca Laribus sacra fecisse, & Quirites id festum, & Larium cultum à Lavinienfibus accepisse, ut videre est apud Vossium de Idololatr. lib. 9. cap. 33., ubi subdit, Lares publicos Urbium Præsides, quibus Romani Calendis Maiis sacrificabant ex Ovidio lib. 5. Fastorum qui iidem sunt & Dii Penates, & Grundiles etiam dicti à Grunnio, sive Grundio, primum à Lavinienfibus cultos, inde Latinis universis, & Romanis, qui Grundilibus Laribus Templum construxerunt ex Dionysio lib. 1., & Auctore Origin. Gent. Roman. Veruntamen opinor cultum Larium tam publicorum, quam familiarium & privatorum à Lavinienfibus venisse,

venisse. Id autem festum à sacrificio, quod Pelasgi Diti humanis victimis faciebant, Hercules immutavit: cui celebritati respondet ritus ab Hercule inventus, & Macrobius id testatur, quamvis subdat Tarquinius Superbum Romæ id festum restituisse, & Dionysius, ac Plinius narrent Tullum Regem primum Romanis Compitalia exhibuisse, quum palàm sit eum Regem, sive eum, qui primus id fecit, ritum, & Larium cultum à Lavinienſibus accepisse. Varro etiam apud Tomasinum de Donar. cap. 8. pag. 88. consentit ante Romanam conditam Querquetulanos populos prisci Latii Laribus Querquetulanis ædem sacram posuisse. Hoc itaque die rem divinam Laribus in Compitis ipsis faciebant teste Catone de Re Rustic. cap. 5. Ara erat focus, quem corona ornabant ex eodem cap. 143., Plinio lib. 21. cap. 3., Plauto Aulularia Act. 2. Scen. 5.

Hæc imponentur in focum nostro Lari.

idcirco floribus & fertis, thure, & fruge jis sacrificabant, ut Plautus, Ovidius lib. 5. Fastorum, & Plutarchus Problem. cap. 51. narrant. Opportunius tamen erit alibi de Larium sacrificiis differere.

Quarto Nonas Maii ludi solemnes Antii erant ex Cicerone lib. 2. ad Atticum epist. 8.: *Calendis Maii de Formiano proficiscemur, ut Antii simus ad quinto Nonas Maii, Ludi enim Antii futuri sunt à quarto Calendas ad Pridie Nonas Maii: eos Tullia spectare vult: idem repetit epist. 9.: Antium me ex Formiano recipere cogito ad Quinto Nonas Maii. Antio volo Nonis Maii proficisci in Tusculanum, & epist. 10.: Volo ames constantiam meam. Ludos Antii spectare non placet, cum velim vitare omnium deliciarum suspicionem.* Paulus Manutius in dicta epist. 8. ad finem, putat legendum: à quarto ad pridie Nonas Maii, ut quarto Nonas ludi committerentur, pridie desinerent. Hinc vocem *Calendas* ab hominibus imperitis, qui desiderari aliquid crederent, addiectam putat, idque conjici ait, quod Cicero eo die Antii se esse velle afferat, qui ludorum commissioni proximus antecederet. Cui autem Numini hi ludi dicati essent, Cicero tacet: sed ex jis quæ referunt ejusdem Interpretes epist. 2. ad Atticum lib. 12., præsertim Manutius, educitur eos ludos Fortunis Antiatibus sacros fuisse; nam tametsi Antii Apollinares ludi exhiberentur, ut fusius suo loco dicemus: attamen præ cæteris

teris solemnes Antiatibus fuisse memorant dies quibus Fortunarum celebritas reolebatur, & ludi committebantur. Quibus si addas hoc mense Romanos Fortunæ publicæ festum celebrasse ex Calendario, Rosino, & aliis, facile arbitraberis prædictis hujus mensis diebus, Antiates ludos fecisse, ut Fortunis, quarum splendidissima ædes Antii erat obsecundarent, de quibus tamen suo loco plura referam.

Septimo Idus Maii, qui est dies mensis ejusdem nonus Lemuria, plerisque vero Latinis priscis Parentalia, erant. De his festis multi multa scribunt; nam Ovidius lib. 5. Fastorum sic canit:

*Ritus erat veteris nocturna Lemuria sacri,
Inferias tacitis manibus illa dabant.
Annus erat brevior, nec adhuc pia Februa norant,
Nec tu dux mensum Jane biformis eras;
Jam tamen extincto cineri sua dona ferebant,
Compositique nepos busta piabat avi.
Mensis erat Majus majorum nomine dictus,
Qui partem prisci nunc quoque moris habet.
Nox ubi jam media est, somnumque silentia præbent,
Et canis, & varie conticuiſtis aves.
Ille memor ritus veteris, timidusque Deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes:
Signaque dat digitis medio cum pollice junctis,
Occurrat tacito ne levis umbra sibi.
Quumque manus puras fontana perluit unda,
Vertitur, & nigras accipit ante fabas;
Aversusque jacet: sed dum jacet: hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meque meosque fabis.
Hæc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.
Rursus aquam tangit, Temesæaque concrepat æra,
Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.
Quum dixit novies, manes exire paternos
Respicit, & pure sacra peracta putat.*

Inde quærit unde eum ritum Quirites acceperint, creditque Romulum id instituisse, ut justa Remo fratri solveret. Quidquid autem
Ovidius

Ovidius contendat, palàm est ea solemnia, *Parentalia* dicta fuisse, sic enim Ovidius ipse prodit, & ea sacra facta Diis pro majorum, & proximorum larvis disertissimè probat, unde lumen Festo lib. 6. in principio: *Fabam*, is inquit, *nec tangere, nec nominare Diali flammī licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere; nam ea Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus, luctus litteræ apparere videntur*. Ergo ex Festo liquet Lemuralibus Parentalia peracta esse sacrificia, ut Scaliger eo loci memorat, & consentit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 16. ubi subjicit atro die parentare haud permissum, quod Janum, Jovemque his sacris præfari necesse esset, quos nominari atro die non oportebat.

Id ipsum Porphyrius vetus Interpres Horatii in epistola 2. lib. 2. affirmat, Lemures dictos putans quasi *Remures* à Remo, dein sic subdit: *Cujus occisi umbram frater Romulus quum placare vellet, Lemuria instituit, idest Parentalia, quæ mense Majo per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium*. At Nonius Marcellus de Propriet. Sermon., & Varro lib. 1. de Vita Populi Romani tradunt Lemuria dicta à Lemuribus, qui re divina facta his diebus placabantur, quique Larvæ nocturnæ, & terrificationes imaginum, & bestiarum erant. Quamobrem facilè est intelligere in quanta sit hæc vetusta res obscuritate. Veruntamen ex Plutarcho Problem. cap. 82. habetur Latinos præscos hoc mense parentasse: en verba Plutarchi: *Cur mense Majo uxores non ducunt? & post plura: An quod plerique Latinorum hoc mense mortuis parentant, & ob eam causam Mercurium quoque eodem mense venerantur, qui Majoræ cognominis est?* Sed cur is Auctor plerique voce usus sit scrutari operæ pretium est. Ego puto non sine ratione id dictum à Plutarcho, nam omnes Latini hoc mense non parentabant: ii sanè, in quorum fastos Februarius relatus haud erat, hoc mense laudata sacra faciebant: illi autem, qui & Februarium computabant, non hoc, sed eo mense parentabant. Quippè, ut referam eo loco, in quo de festis Februarii verba faciam, clarum est Latinos illos, qui Evandri, & Arcadium instituta religiosè servabant, Februario parentasse; Albanos verò, aliosque, qui Æneæ ritus mordicus custodiebant, Majo. Ferunt enim Æneam quotannis Anchisi Patri parentalia sacra fecisse, id enim constat

stat ex Virgilio lib. 5. Æneidos, ubi ita rem universam ob oculos ponit :

. . . . . *socios in cœtum littore ab omni*
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur :
Dardanidæ magni, genus alto à sanguine Divum,
Annuus exactis completur mensibus orbis
Ex quo reliquias, divinique ossa Parentis
Condidimus terra, mœstasque sacra vimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic DI voluistis, habebo,
Exequerer, strueremque suis altaria donis.

Et infra :

Ergo agite, & cuncti letum celebremus honorem,
Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis
Urbe velit posita Templis sibi ferre dicatis
Bina bouum nobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves &c.

Dein relatis ludis funebribus, sic pergit :

Sic fatus velat materna tempora myrto ;
Hoc Elymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cætera pubes ;
Ille è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum magna medius comitante caterva :
Hic duo ritè mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
Purpureosque jacet flores, ac talia fatur :
Salve sancte Parens, iterum salvete recepti
Nequicquam cineres animæque umbraeque paternæ.

Hiscæ versibus Poëta doctè expressit annua sacra, quæ Anchisi Patri Æneas vovit, necnon hostias, quas macstavit, & quibus libavit, sanguine videlicet, & lacte, ut enim ibidem ait Servius : *Umbra sanguine, & lacte satiantur*, unde subdit : *Fœminæ, quæ mortuos prosequuntur, ubera tundunt, ut lac exprimant, cuncti autem se lacerant, ut sanguinem effundant*, & demum moris prisçi meminit, flores scilicet purpureos, seu violas spargendi apud sepulchrum.

Itaque

Itaque merito Ovidius lib. 2. Fastorum ritum vetustissimum Latinorum quotannis iuxta Parentibus & mortuis solvendi, ab Ænea derivasse memorat, ita canens:

Hunc morem Æneas pietatis idoneus Auctor

Attulit in terras, juxta Latine, tuas.

Ille Patris genio solemnia dona ferebat,

Hinc Populi ritus edidicere pios.

Hæc sacra accensis focus facta Genio majorum observat Marfus, idest Deo tutelari ejus loci, quo majores sepulti erant: & quamvis subdat nefastis Februarii diebus ea sacrificia à Latinis peracta, palàm tamen est, eos populos, qui Februarium non computabant, ut diximus, Majo mense ea peregrisse, unde Plutarchus jam relatus haud oscitanter scripsit *plerisque*, non omnes Latinos Majo mense parentasse. Quamobrem quum Lemuria hoc mense celebrata eadem & Parentalia essent ex adductis, perspicuum est ea fuisse priscis Latinis Parentalia, quæ per tres noctes non continuas, sed una nocte semper interveniente celebrabantur, ut in Calendario notatum est.

Parentalia, ergo victimis castratis, seu sterilibus, floribus, lacte, & sanguine sacro victimarum, invocato Jano, ac Jove, & fabis assumptis, feralibusque cœnis exhibitis, in quibus lentes, & ossas ad sepulchra ferebant, & epulas super nudum filicem apponebant, facta esse comperimus ex Virgilio, Ovidio, & Macrobio supra laudatis, Stukio de Sacr. Gentil. pag. 117., & Alexandro Genialium lib. 3. cap. 12.. Lemuralibus autem solitum scribunt noctu nigram fabam lotis manibus & pede nudo per ora versare, & post terga rejicere, ærisque tinnitum facere: utque Lemures fabis redempti domum abirent, novies orare, & ita precari: *Redimo me, & meos his fabis*, uti ex Festo, Ovidio, Varrone, & Porphyryone diximus, & patet ex Gyrardo de Diis Gent. Syntagm. 17., Plinio lib. 18. cap. 12., Alexandro, & aliis. Porro scriptum invenio apud Ovidium lib. 2. Fastorum, id factum ipsis diebus, quibus parentabant, quod umbras defunctorum cum querelis per arva, & Urbes errasse referrent jis annis, quibus Parentalia neglecta fuerant, unde & sacra restituta sunt, & ritus inductus, umbras & Lemures fabis redimendi. Ovidii carmina hæc sunt:

*At quondam dum longa gerunt pugnacibus armis
Bella; parentales deseruere dies.*

*Non impunè fuit . nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis .*

*Vix equidem credo : bustis exisse feruntur ,
Et tacitæ quæsti tempore noctis Aui .*

*Perque vias Urbis , latoſque ululaſſe per agros ,
Deformes animas , vulgus inanè , ferunt .*

*Postea præteriti tumulis redduntur honores ,
Prodigiisq; venit , funeribusq; modus .*

Sed idem lib. 5. Faſtorum putat jis precibus umbras avitas , quas credebant per domos hæredum vagari , ita oportuiſſe placari , ut teſtis exirent ; palàm quippè eſt priſcorum Latinorum ſepulchra in ſuis domibus fuiſſe , unde ortum eſt , ut Larès colerentur in domibus , & Larvæ majorum crederentur in illis eſſe . Sic notat Servius ad 6. Æneidos , qui ad lib. 5. ſubjicit priſcos ad domus ſuas retuliſſe mortuos , octavo die cadavera cremaſſe , & nono tumulaſſe : & in lib. 11. ad hæc Virgilii carmina :

*Nec minus & miſeri diverſa in parte Latini
Innumeras ſtruxere pyras , & corpora partim
Multa virum terræ infodiunt , aveſtæque partim
Finitimos tollunt in agros , Urbique remittunt .*

ita ſcribit : Meminit antiquæ conſuetudiniſ , nam ante etiam in Civitatibus mortui ſepeliébantur , quod poſtea Duilio Conſule Senatus prohibuit , unde Imperatores , & Virgines Veſtæ , quia legibus non tenentur , in Civitate habent ſepulchra , quod & probat Alexander Genialium lib. 6. cap. 14. . Itaque id Feſtum Lemuralium vetuſtiſſimum Latinis fuit , & celebratum ut Larvæ majorum priſco ævo in ædibus iſtis defoſſorum , parentalibus diebus , ſacris , & fabis placatæ quieſcerent .

Illud vero prætereundum non eſt funebrium ludorum originem longè eſſe antiquiſſimam , nam ferunt Æneam ad Pallantis rogam , in Laurenti agro funebria exhibuiſſe ex Virgilio lib. 10. Æneidos :

*. . . . . Sulfone creatos
Quatuor hic juvenes , totidem quos educat Ulfens*

Viven .

*Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ.*

Hinc notanda Poëtæ eruditio, quum enim exponere vellet in prisco Latio ante Æneæ appulsum moris fuisse in exequiis virorum illustrium ad tumulum captivos, aut servos necari, effingit Æneam ante Pallantis sepulchrum quatuor Juvenes Sulmone, qui nunc Sirminetum dicitur, educatos, totidemque natos in Urbibus propè Usentem fluvium mactasse, unde Servius ibidem sic scribit: *Sanè mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari, quod postquam crudele visum est, placuit Gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis bustarii dicti sunt.* Itaque quum primum captos ex hostibus ad rogam jugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem, captivos, vel servos inter se commiserunt, ut penes eosdem esset & facinus, & supplicium; putabant enim Græci, à quibus hic mos in Latinos propagatus est, & deinde in Romanos, animas defunctorum humano sanguine placari. Quamobrem officium mortuis hoc spectaculo se facere arbitrabantur, & mortem homicidiis consolabantur testimonio Tertulliani lib. de Spectacul. cap. 6.. Sic patuit ex prædictis, in Latio priusquam Roma conderetur, Gladiatorum spectacula in exequiis virorum fortium fuisse exhibita, licet Romæ primi qui hos ludos patri fecissent, Marcus, & Decius Bruti memorentur ex Valerio Maximo lib. 2. cap. 1., Livio lib. 16., & Servio ad lib. 3. Æneidos ad illud:

*Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
Sanguinis & sacri pateras.*

ubi sic ait: *Apud veteres etiam homines interficiebantur; sed mortuo Junio Bruto, quum multe gentes ad ejus funus captivos misissent, nepos illius, eos qui missi erant inter se composuit, & sic pugnarent, & quod muneri missi erant, inde munus appellatum: sed quoniam sumptuosum erat, & crudele homines interficere, sanguinei coloris cæpta est vestis mortuis injici.*

Idibus Maiis dies festus solemnus Mercurio fuit, quod testantur Ovidius lib. 5. Fastorum ad finem, Festus lib. 11., & Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12., scribentes his Idibus in universo Latio Mercurio, & Majæ ejus Matri ante Romam conditam festa celebrata

ritu solemnī . Relebant enim eo festo natalem diem Mercurii , & mercatores fucm pręgnantem ei Deo immolabant ex Ovidio ubi supra . Romę vero mercatores seque & merces ex Mercurii fonte ad Capenam lustrare assueverant , ita magnos & uberes quęstus facere opinantes , ut habemus ex Macrobio . Antiquos autem Mercurio linguas victimarum obtulisse , & vino aqua mixto libasse constat , ut is sermonis facilitati assisteret ex Tomafino de Donar. cap.24. . Hoc ipso die sirpea simulacra , & oscilla de Ponte Sublicio in Tiberim pręcipitabantur quotannis : quas effigies *Argeos* vocabant ex Ovidio lib.5. , Festo lib.1. , qui id factum scribit per Virgines Vestales , & ex Varrone lib.6. de Ling. Latina , qui ait : *Argei fiunt ex sirpeis virgultis . Simulacra sunt hominum triginta , ea quotannis à Ponte Sublicio à Sacerdotibus publicę jaci solent in Tiberim .* Hanc celebritatem eo die factam comperimus longę ante Romam conditam à Latinis , & Aboriginibus , qui loca , ubi nunc Roma est , incolebant , ejusque causas Festus lib.17. verbo *Sexagenarios* sic prodit : *Sexagenarios de Ponte olim dejiciebant , cujus causam Manilius hanc refert , quod Romam qui incoluerint primi Aborigines , hominem sexaginta annorum , qui esset , immolari Diti Patri quotannis soliti fuerint , quod facere eos destitisse adventu Herculis , sed religione postea veteris moris sirpeas hominum effigies de Ponte in Tiberim vetere modo mittere instituisse . Alii dicunt morante in Italia Hercule , quod quidam ejus Comitum habitaverint secundum ripam Tiberis , atque Argeos se ab Argivis vocaverint arvis , quorum proditam memoriam reintegrari , eò gente missum ab Gręcia legatum quendam Argeum , diu cum jis Romę moratum esse , is ut obierit , institutum à Sacerdotibus , ut effigies sirpeę ex omnibus , cum (id est post quam) quę publicę erant rei nunciasset , per flumen , ac mare in patriam remitteretur .* Inde duas alias causas assignat , quas tamen cęteri Romani Scriptores haud referunt , unde Scaliger , aliique Interpretes conjiciunt , unum ex prędictis triginta simulacris , nomine Legati Argivorum in Tiberim per Sacerdotes aliquid tunc fari solitos , conjectum .

At Ovidius lib.5. Fastorum , postquam narrasset id fieri solitum ex Herculis instituto ne amplius Aborigines , Saturno homines
 inmo-

immolarent, subicit ejus rei causam esse, quod quum Arcadibus Argivi ob viciniam inimici haberentur, Evander è Græcia profugus, istam odii, & inimicitiarum memoriam eo ritu conservaverit. Verum Dionysius lib. I. refert Aborigines triginta homines compeditos, & manibus exarmatos in Tiberim præcipitare consuevisse, ut Saturnum placarent, Herculem vero docuisse oscilla ad illorum similitudinem efficta, eodemque habitu exornata, in fluvium mittere; dein Idibus Maiis, peractis ritè sacris, Romanos Pontifices, & cum his Vestales Virgines, Prætores, aliosque Cives, ea simulacra quotannis in Tiberim projecisse.

Itaque ex his habetur, priscos Latinos id festum ante Romulum quotannis percoluisse: cur verò id facerent, obscurum adhuc est ex prædictis, quamvis Evandrum auctorem solemnitatis fuisse pateat, ut Ovidius, Festus, ac Plutarchus Problem. cap. 32. produnt; quandoquidem, uti jam diximus, compertum est ex Macrobio, & Varrone, Compitalium die Aborigines oscillis Diti Patri suspensis, id Numen, cui primum hostiis humanis sacrificabant, ex ejusdem Herculis instituto placasse, unde ritus hic ad eam causam haud est referendus, neque ad Saturnum, quippè non celebrassent hæc solemnia die Mercurio sacrato, at potius diebus Saturno sacris. Porro perhibent Pelasgos ex Dodonæi Apollinis responso, post eorum in Latium appulsum, Saturno pueros, non secus ac Pænos immolasse. Ita Ennius canit:

Ille suos Deiveis mos sacrificare puellos.

ut apud Nonium legitur; licet apud Festum sic legatur:

Uti Pœni soliti suos sacrificare puellos.

quo versu Ennius morem Latinorum priscorum sacrificandi puellos Saturno exponit, ut ex fragmentis ejusdem collectis ab Hieronymo Columna pag. 72. & 73. colligitur: quum enim Saturnus filios suos vorasse diceretur, hinc factum est, ut parentes infantes eidem immolarent ex Tertulliano in Apologetico. Jis sacris immitis, ac dura adstabat mater sine gemitu, quæ si fortè illacrymasset, aut ingemuisset honore censebatur indigna, quin etiam ante aram tibiis canentium sono, & tympana pulsantium strepitu omnia resonabant, ne puerorum, dum mactabantur, ejulatus exaudiri posset: & quod maximè durum

durum est, qui liberis carebant, à pauperibus parvulos veluti agnos, aut gallinas ad hunc usum sibi comparabant ex Plutarcho in libello de superstitione. Hæc fecisse constat Carthaginienſes, donec nefarium scelus Tiberius Africae Proconsul sustulit, qui, ut testatur Tertullianus lib. Adversus Gentes ejus immolationis Sacerdotes in arboribus, Saturni Templum opacantibus, patibulis suffixit. Eadem & fecisse Latinos prodit Ennius eo carmine, quo Pelasgos, & dein Latinos eodem ritu, quo Carthaginienſes Saturno immolasse pueros probat: quem morem Hercules abolevit; & quoniam oraculum, quo auctore id faciebant, obscurum erat, & intelligi poterat de luminibus, edixit, ut in posterum diebus Saturno sacris, quibus nefaria sacra peragebantur, aras Saturnias, non mactando pueros, sed accensis luminibus excolerent, unde mos per Saturnalia missitandi cereos cepit. Diti vero patri, cui etiam Pelasgi humanis victimis sacrificabant, non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata per Compita suspendebantur, ut disertissimè notatur apud Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 71. Ergo patet ritum hunc Argeorum haud inductum, ut Saturnum, mutata scelestâ hostia placarent, nam Hercules (quæ fanè confundunt antiqui) loco puerorum, lumina Saturniis aris accendere docuit, & ita mutato sacro, Saturnum placari posse, & oraculo satisfactum esse credidit, Macrobio teste.

Idcirco non abs re puto Evandrum consuevisse Mercurio patri hospites immolare, Herculem vero, quem is ea de causa invaserat, Evandrum interemisſe, & id sacrum Mercurio fieri solitum immutasse, ut dictum est: nam Plutarchus in Pararell. cap. 73.: *Hercules, inquit, cum Geryonis boves per Italiam duceret, à Fauno Rege susceptus est hospitio, qui Mercurio natus, patri hospites immolabat. Is igitur Herculem invadens interemptus est, ut tradit Dercyllus tertio rerum Italicarum*, ubi loco Fauno Rege, Evandro Rege forsan legendum est, nam Faunus Pici, Evander Mercurii filius proditur ex Dionysio lib. 1., & aliis. Quare facilè est Evandrum patri Argivos, Arcadibus, ea loca incolentibus invisos, immolasse. Herculem vero nefario ritu sublato, loco Argivorum docuisse, ut Mercurio sacra fierent jis oscillis, ut idem Plutarchus Problem. cap. 32. subdit: idque verosimilius arbitror, quum dies, quo solemnia hæc peragebantur id ipsum

ipsum suadeat. Hercules igitur in Latio omnia sacra, quibus humana hostia immolabatur, abolevit, & mutato ritu, Oraculis Dæmonum, & scelerum Principum traditionibus satisfecit; unde mirum, cur post Herculem, Latini Jovi Latiali, & sic Latino eorum Regi humano sanguine litaverint, ut Lactantius, & alii Capite 5. adducti referunt. Servius ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Nec non & sacri monstrat Nemus Argileti.

sic scribit: Sanè Argiletum, quasi Argi letum multi volunt; nam, Evander Argum quemdam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Evandro hoc non sciente, socii intellexerunt, & Argum necarunt, cui Evander & sepulchrum fecit, & locum sacravit, non quod ille merebatur, sed hospitalis causæ. Benè autem in hac re Evander immoratur, & docet causas, ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo Argiletum ab Argo illic sacro, & sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Evandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus: hætenus Grammaticus, unde colligitur causa odii Evandri in Argivos, & cur is Mercurio patri illos mactaret.

Scriptum invenio apud veterem Interpretem Festi lib. 17., alios Latinos hoc fortasse die in Pulvinaribus Deorum imposuisse loco oscillorum Struppos, verbenas scilicet in fasciculum intortas, quæ hominum capita representabant. Aliter apud Festum legitur, is enim sic ait: *Struppi vocantur in Pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro Deorum capitibus ponantur.* Hæ verbenæ representabant capita Deorum, non hominum, uti etiam Paulus, & Commentatores Festi contendunt. Id autem festum vocabant *Strupearia* quo coronati ambulabant, & à Tusculanis imponebantur in Pulvinari, Castoris & aliorum Deorum Struppi, ut idem Festus relato libro, verbo *Stroppus* explicat his verbis: *Itaque apud Faliscos diem festum esse, qui vocatur Strupearia, quia coronati ambulent, & à Tusculanis, quod in Pulvinari imponatur Castoris, Struppum vocari.* Erant enim Pulvinaria lectuli, qui sterni in Templis consueverant, aut tabulata in quibus stabant Numina, ut evidentiora apparerent ex Servio lib. 3. Georgic. ad finem, & Acrone in Horatium lib. 1. carm. 17.. His scilicet lectulis, vel tabulatis fasciculi ex verbenis (struppi vocati)

pro

pro capitibus non hominum, sed Deorum, locabantur, ut Festus ait. Et quamvis Castoris Struppum locatum Pulvinaribus à Tusculanis eo die scribat idem Festus, palàm tamen est apud Scaligerum, & Dacerium aliorum etiam Deorum fasciculos, eorum capita exhibentes, ab iisdem fuisse appositos.

Nono Calendas Junias, qui est dies vigesimus quintus Maii puto fuisse Festum Fortunæ Prænestinæ, quod eum diem Fortunæ Primigeniæ Romani sacraverint Ovidio lib. 5. Fastorum teste :

Nec te prætereo populi Fortuna potentis

Publica, cui Templum luce sequente datum est.

ubi Paulus Marfus aliique Interpretes notant, id festum Fortunæ Primigeniæ fuisse dicatum. Erat enim ædes Fortunæ Publicæ, seu Primigeniæ Romæ ex Livio 3. Decad. lib. 9., & 4. Decad. lib. 4., & 6. Decad. lib. 3., Plutarcho de Fortuna Populi Romani: quam ita dictam autumant, quod Fortunam rerum omnium principium esse opinarentur, testimonio Plutarchi Problem. cap. 106., seu ut Dio lib. 42. contendit, quod omnia, quæ ante oculos, ac post se posita sint, cernat, atque expendat, moneatque debere unumquemque meminisse à quibus majoribus ortus, qualisque ipse sit. Ædem autem Sortium Prænestinarum Fortunæ Primigeniæ dicatam probant vetusti lapides Præneste effossi apud Suaresium Præneste. Antiq. lib. 1. cap. 14., ex quibus hic quatuor referre libet.

I.

FORTVNAE·PRIMIGENIAE
MARCIVS·TELESPHORVS
VOTVM·SOLVIT

II.

P I E T A T I
 F O R T V N A E · P R I M I G E N I A E
 V O T I S · S V S C E P T I S
 S A L V I S · A V G V S T I S
 M. A V R E L I O · A N T O N I N O E T
 L. A E L I O · A V R E L I O
 F O R T V N A T V S · V E R N A
 D I S P. E O R V M
 A V R E L I A · R E S T I T V T A L I B
 L. D. D. D. D. L

III.

F O R T V N A E
 I O V I S · P V E R I
 P R I M I G E N I A E
 D. D
 E X · S O R T E · C O M P O S
 F A C T V S
 N O T H V S · R V F I C A N A E
 L. F. P L O T I L L A E

IV.

F O R T V N A E · P R I M I G E N I A E
 I O V I · P V E R O
 E X · T E S T A M E N T O
 T R E B O N I A E
 S Y M P H E R V S A E
 A N N I V S · H E R M A
 H A E R E S
 L. D. D. D

His positis compertum est ædem Fortunæ publicæ, seu Primigeniæ, quæ Romæ in Capitolio erat ex Rosino lib. 2. cap. 16., & hanc de qua loquimur, ejusdem ferme ritus fuisse, nam utrumque Templum Primigeniæ Fortunæ dicatum erat, & qui vota in hac æde solvisset, videbatur & in Capitolina solvere, ut patet ex Epigrammate vetusto, quod Præneste erat, & idem Suaresius, ac plures alii referunt, ubi sic legebatur.

*Tu, quæ Tarpejo coleris vicina Tonanti
Votorum vindex semper Fortuna meorum:
Accipe quæ pietas ponit tibi dona merenti,
Effigiem nostri conservatura Parentis &c.*

Quare constat Prænestinae Fortunæ, patris effigiem Cæsium filium dicasse, ac si Capitolinæ obtulisset, quod prodit Livius lib. 45. sive Decad. 5. lib. 5. ad finem scribens Prusiam Regem Bithyniæ cum filio Nicomede Romam venisse, atque à Senatu petiisse, ut votum sibi solvere Romæ in Capitolio decem majores hostias, & Præneste unam Fortunæ liceret: & Senatum decrevisse, ut victimæ, aliaque, quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Præneste immolare vellet, Regi, ex publico, sicut Magistratibus Romanis, præberentur. Id ipsum videtur innuere vetus Scholiastes Juvenalis Satyra 14. ad illud:

. . . . . vincens Fortunæ, aut Herculis ædem.

ubi sic inquit: *Apud Prænesten & Fortunæ, & Herculis habent ædes, aut certe quod in Capitolio, post ædem Dianæ, & Jovis, secundam de miraculo operis habent gloriam Fortunæ, atque Herculis ædes; Fortunæ apud Prænesten ædem pulcherrimam ferunt fuisse; unde Dempsterus ad Rosinum lib. 2. cap. 16. colligit Herculem cum Fortuna Præneste fuisse cultum, similemque eam ædem alteri Capitolinæ fuisse.*

Neque dicendum id festum Romæ celebratum, quod eo die ædes Fortunæ Primigeniæ dicata esset, ut videtur erui ex Ovidio mox relato: nam si Templum Fortunæ Prænestinae prius quam Roma conderetur positum fuit ex Cicerone lib. 2. de Divinat., facile intelligetur Romanos simile Romæ construxisse, & dicasse eo die, quo annuæ solemnitates Præneste recolebantur. Quippè ex adductis in hoc, aliisque

aliisque præcedentibus Capitibus patuit Quirites Tempia Numinibus dicassejis diebus, quibus Latini ea sacris honoraverant. Si autem hanc ædem Præneste Syllam condidisse affirmabimus, ut contendit Nicolaus Reufnerus Ital. lib. 2. cap. 58. apud Suaresium, palàm erit Syllam ad similitudinem Templi Fortunæ Primigeniæ Capitolinæ id Templum posuisse, eodemque ritu usum fuisse, ac sacra, & caeremonias ex eo Templo Romæ constructo accepisse. Ita arbitror ex nomine, sacris, & opinione hominum, qui tum vivebant: & in Cippis, ac Epigrammatibus hanc ædem illi, quæ in Capitolio Fortunæ dicata erat, exæquabant, ut jam dixi, quamvis id pro indubio affirmare haud possim: Id sanè certum est, die Fortunæ Prænestinæ dicato, & septem sequutis ludos Præneste habitos magno sumptu, & apparatu ex Cicerone lib. 1. 2. epist. 2. ad Atticum: *Ludi*, is inquit, *interea Præneste, ibi Hirtius, & isti omnes, & quidem ludi dies octo, quæ cænæ, quæ deliciæ? res interea fortasse transacta est; ò miros homines! at Balbus ædificat &c.*, ubi Paulus Manutius, alique Interpretes notant, hos ludos in honorem Fortunæ Prænestinæ Hirtiura eo anno curasse.

CAPUT XVIII.

De Junio mense ejusque diebus Festis.

Nunc mensem Latinis priscis solemnem fuisse nemo est qui dubitet, nam, ut Capite 14. diximus, Latina gens eum mensem Junonium appellavit, quod Junoni sacer esset; & Calendis Junii Laurentes eidem Junoni, quam Calendarem vocabant, magno sumptu festas solemnitates celebrasse constat ex Festo, Macrobio, & aliis quos Capite 15. retulimus: quibus sacris adultæ fabæ adhibebantur, ideoque hæ Calendæ Fabariæ vulgo dictæ teste eodem Macrobio lib. 1. Saturnalium cap. 12.. Ardeæ etiam ubi Juno Regina colebatur, Ariciæ, Præneste, Tiburi, Lanuvii, Lavinii, Albæ, aliisque Latii Urbibus, in quibus splendidissimæ Junonis ædes erant, sacra ei facta hoc mense. fatis ostendimus jisdem Capitibus, licet dies certus festorum non habeatur, de quibus alibi multa dicturi simus.

Sexto Nonas Junias, idest die secundo ejus mensis, feriæ erant Carnæ Deæ ex Calendario, quod à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Rosino in lucem editum est. At Ovidius lib. 6. Fastorum, Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12., ac Alexander Genialium lib. 2. cap. 22. scribunt Calendis Juniis has ferias Carnæ sacratas, licet mendose apud Alexandrum Calendis Juliis scriptum sit. Calendario tamen adhæreo, nam Macrobius refert opinionem eorum, qui memoriæ prodiderunt, hunc mensem à Junio Bruto dictum, quod is primus Romæ Consul factus, Tarquiniis pulsus, Calendis Juniis sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti compos fecisset, quum palàm sit eum mensem Junonium, inde Junium vocitatum à priscis Latinis ex eodem Macrobio, qui id affirmat, Ovidio, & aliis adductis: quin & Carnæ Deæ festa à Latinis hoc mense peracta; erat enim ea Dea Jani Latinorum Regis, & Numinis uxor ab Albanis maximè culta, ejusque festum Albæ celebratum Procæ Regis Albanorum ætate testantur Ovidius lib. 6. Fastorum, & alii, quos Capite 13. descripsimus. Quamobrem quum idem Ovidius Calendis Juniis à Romanis sacra Carnæ facta ad priscos Latinos referat, haud dubius hæreo in affirmando aut Calendis, aut die in Calendario notato in Latio huic Deæ solemnitates, & ferias concelebratas, ut scripsimus d. Cap. 13.

Pridie Nonas Junias, qui est dies quartus mensis, sacra erant Bellonæ ex Ovidio lib. 6. Fastorum ubi sic canit:

*Mane ubi bis fuerit, Phœbusque iteraverit ortus,
Factaque erit posito rore bis uda seges.
Hac sacrata die Tusco Bellona duello
Dicitur, & Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata
Multum animo vidit; lumine captus erat.
Prospicit à tergo summum brevis area circum,
Est ubi non parvæ parva columna notæ.
Hinc solet hasta manu belli prænuntia mitti,
In Regem, & gentes, quum placet arma capi.*

Hinc intelligitur id festum indictum die consecrationis ædis Bellonæ, quam Appius Claudius bello Etrusco voverat. Ejus quoque rei meminit Livius Decad. 1. lib. 10. his verbis: *Dicitur Appius in medio pugne*

pugna discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad Cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: Bellona si hodie nobis victoriam dicis, ast ego Templum tibi voveo: unde Appius Bellonæ nomen, & Numen, cujus sacra Romæ tunc hæc erant, noverit, Livius non explicat, licet ejus Interpretes Deæ sacra Latinis Romæ finitimis, tunc innotuisse affirmant ex Ennio qui lib. 1. Annalium vetustos Latii Deos describens, Nerienem Martis nominat.

Hanc Bellonam esse Martis uxorem putant, & Hersiliam in atroci illa Sabinorum cum Romanis pugna, vix Roma orta, sic invocasse: *Neria Martis te obsecro pacem dare, ut liceat nuptiis propriis, & prosperis uti, quod de tui conjugis consilio contigit, testimonio Auli Gellii lib. 13. Noct. Atticar. cap. 21., quibus consentit M. Varro in Satyra Menippæa ubi sic scribit:*

*Theanua, & Peranna, Pranda, Celato, Pales
Nerienes, Minerva, Fortuna, ac Ceres.*

quibus verbis Nerienem, & Minervam diversas facit: sed Porphyrio in Horatium lib. 2. Epistolar. ait, Minervam Nerienem ab antiquis dictam: quod refert & Hieronymus Columna in Ennii lib. 1. pag. 94.; veruntamen Grammatici, & viri docti Bellonam sororem Martis faciunt ex Lucretio atque à Neriene distinguunt, quæ uxor Martis dicitur, ut apud Plautum in Truculento:

*Mars peregrè adveniens salutat Nerienem
Uxorem suam . . . . .*

Quamobrem ex Ennio non benè intellecto allucinantur Livii commentatores, dum scribunt, Poetam illo carmine Bellonæ meminisse. Ejus quidem meminit Arnobius lib. 1, advers. Gent., Latinorum Numina deridens: *Qui Faunos, qui Fatuas, Civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.* Itaque Diis Latinorum *Pausus* accensendus est, quem bello adversari, & quieti, otioque civili præesse putabant ex Turnebo lib. 15. advers. cap. 21.. Idcirco Virgilius lib. 8. Æneidos, ut ostenderet Bellonæ sacra apud Latinos fuisse, ita canit:

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

& Ovidius carminibus à nobis expositis, hanc Deam Latinis semper adstitisse commemorat. Id Numen fortasse in Latium invexit Orestes
ejusque

ejusque soror Iphigénia ex Insula Taurica; quippè is fertur apud Comanam Urbem Cappadociæ, primum Bellonæ sacrificia fecisse, Urbique nomen factum, quod ibidem lugubrem deposuisset comam, ut auctor est Strabo lib. 12., quare quum idem Orestes cum Iphigénia sorore Ariciam Dianæ simulacrum, & Tauricæ Dianæ sacra asportasse publica opinione crederetur, ut ait Servius ad lib. 6. Æneidos pag. 407., facile est eundem & Bellonæ celebritates eo attulisse.

Quandoquidem mihi constat, Latinos communes Deos nuncupasse Martem, Bellonam, & Victoriā, quia hi in bello utrique parti favere poterant, seu quod à cunctis colerentur, si Servio credimus in lib. 12. Æneidos ad illud:

*Campum ad certamen magnæ sub mœnibus Urbis
Dimensi, Rutulique viri, Teucrique parabant,
In medioque focos, & Dis communibus aras
Gramineas, alii fontemque ignemque ferebant.*

Quum enim Fæciales bellum indicentes præcæteris Bellonam invocarent, precarenturque ut propitia esset ei parti, cui jus faveret, & Fæcialium Collegium in Latio esset priusquam Roma conderetur; hinc arguitur Bellonæ sacra Latinis fuisse. Id habemus ex Dionysio lib. 1., qui ut probaret Pelasgorum in Latium appulsum: *In his*, inquit, *multa antiqui moris Græcanici longissimo tempore perdurarunt, ut Armorum ornatus, Argolici clypei, & hastæ, & quoties illaturi bellum, aut excepturi, ultra fines exercitum emitterent, sacri viri absque armis cum libaminibus & fœderum oblatione præeuntes cæteris*: ubi Eustathius hos sacros viros fæciales esse scribit, & iterum lib. 2. sic prodit: *Septima sacrarum legum pars sacrata erat Collegio Fœcialium. hi sunt selecti è præstantissimis familiis viri, fungunturque per omnem vitam eo Sacerdotio, primo Numa hujus sacri Magistratus auctore. Utrum autem ab Æquicolis exemplum mutuatus sit, ut quidam existimant, an ab Ardeatibus, ut scribit Gellius, nihil compertum habeo, hoc tamen possum affirmare, ante Numam Regem Fæcialium Collegium Romæ non fuisse*; sic Livius Decad. 1. lib. 1. fœdus ictum à Tullo Hostilio cum Albanis referens, Fæciales Romani, & Albani populi jusjurandum dedisse memorat; unde Servius ad lib. 10. Æneidos, post quam memoriæ tradidit

Ancum

Ancum Marcium primum à gente Æquicolana jura Fœcialium accepisse, Albanos etiam tunc Fœciales habuisse scribit, subjicitque: *Nam si quando homines, aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano, cum Fœcialibus, idest Sacerdotibus, qui faciendis præsunt fœderibus, proficiscebatur etiam Pater Patratus, & ante fines stans, clara voce dicebat belli causas, & nolentibus res raptas restituere vel Auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnae principium: Ergo ex his constat Fœcialium Collegium, Patrem Patratum, & cæremonias hastam in hostium fines jaciendi Romanos ab Ardeatibus secundum Gellium, aut ab Æquicolis ex Servio, & Livio accepisse, & Roma non adhuc condita, Pelasgos, aut alios Latii Colonos Ardeam invexisse. Quæ si vera sunt, liquet Bellonam apud eos cultam. Ante ejus Templum stabat Columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam jaciebant, quum bellum per Fœciales indiceretur testimonio Festi lib.2. Aliter rem narrat Servius in lib.9. Æneidos ad ea carmina:*

. . . . & jaculum intorquens emittit in auras
Principium pugnae . . . . .

ubi memorat Romanos bellum adversus Pyrrhum transmarinum hostem gesturos, non invenientes locum, ubi hanc solemnitatem indicendi belli celebrarent, operam dedisse, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerant in Circo Flaminio locum capere, ut quasi in hostili loco vis belli indicendi implerent, inde subjicit: *Denique in eo loco ante ædem Bellonæ consecrata est columna; Varro in Caleno ita ait: Duces cum primum hostilem agrum introirent, omnis causa, prius hastam in eum agrum mittebant, ut castrorum locum caperent: hinc discimus non in omnibus bellis hastam super eam columnam à Romanis jactam, sed tantum quum deerat locus hostilis: quod apertius Festus fortasse explicaverat, sed ejus verba nobis mutilator barbarus invidit.*

Ex hæcenus dictis patere arbitror Bellonæ cultum in Latio vetustissimum fuisse, sacra etiam Taurica, & similia illis, quæ apud ædem Dianæ Tauricæ fiebant, & Orestes in Nemus Aricinum invexit, ut Strabo lib. 12., & Servius ad lib. 6. Æneidos narrant. Enimvero Dianæ Aricinæ Sacerdos sanguine proprio Sacerdotium,

&

& Regnum assequebatur, & Deæ litabat; uti Bellonarii, qui Lactantio lib. 1. cap. 21. teste: *Non alieno, sed suo cruore sacrificant, sectis namque humeris, & utraque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferantur, insaniunt*: quod & testatur Tertullianus Apolog. cap. 9.: *Hodie isthic Bellonæ sacratus sanguis de femore profcisso in parmulam exceptus suis datur signatis*, Minutius Felix in Octavio: *Bellona servum suum haustu cruoris humani imbuit*. Huic quoque mori alludunt Poëtæ; Tibullus namque lib. 1. Eleg. 6. eleganter, & ambitiose ita ea sacra describit:

*Hæc ubi Bellonæ motu est agitata, nec acrem
Flammam, non amens verbera torta timet,
Ipsa bipenne suos cedit violenta lacertos,
Sanguineque effuso spargit inulta Deam.
Statque latus præfixa veru, stat saucia pectus.*

M. Annæus Lucanus lib. 1. vers. 565.

*. . . . . quos sectis Bellona lacertis
Sæva moriet . . . . .*

Horatius lib. 2. Satyr. 3.

Hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis.

Aurelius Prudentius in Romano Martyre:

*Votivus & cum membra detruncat dolor
Cultrum in lacertis operit Fanaticus,
Sectisque matrem brachiis placat Deam.*

Vaticinabantur hi Bellonarii stragem populorum, aut everfiones Urbium, ubi semel concepto furore transcurrere cepissent, jisque maxima fides habebatur ex Juvenali Satyra 4.

*. . . . . sed ut Fanaticus æstro
Percussus, Bellona tuo, divinat . . . . .*

ubi vetus Scholiastes subdit hæc sacra antiquissima esse, & Sacerdotum sanguine ei Deæ litari solitum, quod ita crimina expiari opinarentur. Immutata postea hæc consuetudo est, & simulata tantummodo sectio membrorum, aut detruncatio retenta. Hoc colligitur ex Ælio Lampridio in Commodio, ubi ait: *Bellonæ servientes vere exsecare brachium præcepit studio crudelitatis*. Cæterum an id festum celebraretur in Latio hoc die, & mense, sive alio, nihil compertum habeo:

habeo : suspicor tamen ita factum, quod liqueat Quirites Templorum consecrationes egisse eo mense, jisque diebus, quibus Latini, aut Sabini ea Numina venerabantur.

Nonis Juniis, idest die quinto, festas solemnitates Fidii Dei actas canit Ovidius lib.6. Fastorum :

*Quærebam Nonas Sanco, Fidio ne referrem,
An tibi Semopater? tunc mihi Sancus ait.
Cuicumque ex istis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.*

Hunc Deum trinomium Ovidius facit, Sancum, Fidium, & Semonem, eundemque Sabinorum Deum. Varro lib.4. de Lingua Latina sic de eo ait : *Ælius Gallus Dius Fidius Jovis filius, ut Græci Dioscoron Castorem, & putabant hunc Sancum ab Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Aliter scribit Servius, quem sequor, in lib.8. Æneidos ad illud :

*. . . . subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque Seni, Curibusque severis.*

Sabini, inquit, à Lacedæmoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de origine Urbium Italicarum à Sabo, qui de Perside Lacedæmonios transiens, ad Italiam venit, & expulsis Siculis tenuit loca, quæ Sabini habent: Cato autem, & Gellius à Sabo Lacedæmonio trahere eos originem referunt. Hunc & Jovem Pistium, idest Fidium, & Sancum Romanos appellasse prodit Dionysius lib.4., & ante Romam conditam Sabinos, & Latinos quasi universos, id Numen, & festum habuisse constat, nam Quirites sacra ejus Dei, & festum à Sabinis accepisse jam diximus: Latinos itidem, quum plura essent Tempia in Latio huic Deo dicata, præsertim Velitris, ubi vetustissima illius erat ædes ex Livio Decad.4.lib.2.: *Ab Sueffa nuntiatum est duas portas, quodque inter eas muri erat, de Cælo tactum, & Formiani Legati ædem Jovis, item Hostienses ædem Jovis, Veliterni Apollinis, & Sanci ædes, & in Herculis æde Capillum enatum.* Quare habemus Velitris, tectum ædis Fidii perforatum stetisse, ut videretur dium, idest Cælum, nam sub tecto per hunc Deum jurare haud licebat ex

Varrone lib. 4. de Lingua Latina. Neque defunt qui prodant eundem *Medium Fidium* dictum, quasi Jovis filium, quod antiqui Fidium filium scriberent, eundemque & Herculem fuisse ex Festo lib. 11. & iterum lib. 14. verbo *Prædia: Propter viam*, inquit, *fit sacrificium, quod est proficiscendi gratia Herculi, aut Sanco, qui scilicet idem est Deus*: hunc & idem Livius Semonem Sancum nominat lib. 8.: *Bona Semoni Sanco censuerunt consecranda*, Propertius lib. 4. Elegia 10. *Sanctum* appellat.

*Sancte Pater salve, cui jam favet aspera Juno,
Sancte velis libro dexter adesse meo,*

Inscriptio sequens apud Dacerium ad Festum, Herculem Saxanum exhibet.

HERCVLI SAXANO SACRVM
SER. SVLPITIVS TROPHINVS
AEDEM ZOTHECAM CVLINAM
PECVNIA SVA A SOLO RESTITVIT
IDEMQVE DEDICAVIT K. DECEMBRI
L. TVRPILIO DEXTRO
M. MAECIO RVFO COSS. EVTVCHIVS
SER. PEREGRINANTIBVS CVRAVIT.

Unde Medius Fidius apud Romanos jusjurandum fuisse dicitur, quamvis alii sic exponant *Medius Fidius*, hoc est *per Deum Fidium*, nam Fidius Deus apud Sabinos, & Latinos erat qui fidei præerat. Hoc autem jurejurando usus est Cicero in Orationem pro Roscio Amerino, Cecinna ad ipsum Ciceronem Famil. lib. 6. epist. 7., & Brutus lib. 16. epist. 3., Plinius lib. 4. epist. 3. ex quibus, ni fallor, conjicitur Sabinos etiam, & cæteras gentes suis Regibus consecratis nomina immutasse, ne homines fuisse viderentur, uti ex Lactantio scripsimus, qui lib. 1. cap. 15. ait Sancum Numen Sabinorum fuisse, Herculem etiam dictum, uti Æneas, Latinus, atque Ascanius post consecrationem Jovis cognomento nuncupati sunt ex jis quæ Capite 5. retulimus, quamvis Servius ad lib. 8. Æneidos pag. 502. Herculem Medium Fidium dictum prodant, quod is Deus quid medium esset inter mortalitatem, & divinitatem, addatque: *Sunt enim Numina aliqua tantum cælestia,*
aliqua

aliqua tantum terrestria, aliqua media quos Deos Apulejus Medioximos vocat, hoc est qui ex hominibus Dii fiunt.

Die octava Junii tradunt diem natalem Lavinii Latinos celebrasse. Id testatur Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Laurento*, scribens, Æneam patria profugum ad littus Laverenti appulsum, duobus annis post quam exulasset, Lavinium eo die, & mense condidisse: Dionysius itidem lib. I., temporis, quo id Oppidum extructum est, ita meminit: *Tandemque Laurentum in Aboriginum littore perveniunt æstatis medio, acceptoque illo agro, condiderunt in eo Lavinium expleto anno post captum Ilium secundo.* Ex die igitur, & mense, quibus Troja capta est intelligi potest quo mense, & die in agrum Laurenti Æneas primum appulsus fuerit. Quumque ex Plutarcho in Camillo, Callisthene, aliisque Græcis Auctoribus constet Trojam direptam die duodecimo Junii feria quinta anno Periodi Julianæ MMMDXXX. ex Dionysio Petavio, aliisque apud Theodorum Rickium de Prim. Ital. Colon. cap. 9., hinc conjicitur eodem mense Junii post biennium Æneam in agrum Laurenti pervenisse: quod probari videtur ex Solino cap. 2., referente L. Cassium Heminam scripsisse, Æneam æstate ab Illo capto secunda, Italicis littoribus appulsum, fociis non amplius sexcentis in agro Laurenti castra posuisse. Hæc explodunt Ligorium, nam si die duodecimo Junii Æneas ad Latina littora appulsus est, die octavo ejusdem mensis Lavinium condere haud potuit, eo præsertim quod Dionysius lib. I., Virgilius, Servius, Solinus, Auctor Origin. Gent. Roman. aliique memoriæ mandarint, Æneam ante Lavinium extructum, simulacrum Veneri matri in agro Laurenti dicasse, Legatos ad Latinum Regem misisse, aut cum eo dimicasse, ut alii perhibent, & Laviniam Regis filiam desponsasse, unde patet cum haud statim Lavinium condere, at neque ejus Urbis pomerium designare potuisse: quæ notanda sunt quum Scriptores prodant post lapsum triginta annorum eodem mense Ascanium Albam condidisse ex Dionysio lib. I., Auctore Origin. Gent. Rom. & sic Calendario dies festus natalis Albæ addendus esset: quorum tamen nil compertum habeo. Quin valde suspicor eo mense, quo Ilium eversum est, Trojanis atro, & infausto ex Plutarcho aliisque, neque Lavinium, neque Albam, aut alias Urbes conditas fuisse,

earumque opus potius captum Quintili mense, & sic æstatis medio, ut Dionysio placet.

Sunt qui ex his arguant eodem mense, quo Lavinium extractum est, Æneam ab Ascanio in Deorum numerum relatum ex eodem Dionysio, qui ita ait eodem lib. 1. : *Ænea ex hominibus exempto, septimo ferme anno post captum Ilium Euryleon Regno Latinorum potitus est, mutato nomine in exilio dictus Ascanius*. Itaque si Ilium captum est mense Junii, arguitur septimo anno post Ilium eversum, eodem mense recurrente, Æneam in Numicio amne submersum, & inter Deos Indigetes relatum, Templo ei sacrato, dieque festo indicto, & Sacerdotibus ei adscriptis, ut narrant Dionysius, Auctor Originis Gent. Roman., Livius, & alii, quos adduximus Capite 5.. Cæterum, licet is dies incertus sit, Æneæ tamen sub cognomento patris, seu Jovis Indigetis festa quotannis Ascanium, universumque Latium fecisse, & Flaminem, Sacerdotesque assignasse constat. Enimvero præter jam adductos, Festus lib. 9. sic scribit: *Indiges, Indigetis facit: hoc nomine Æneas ab Ascanio appellatus est quum pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam Templum consecravit*. Virgilius itidem lib. 12. Æneidos:

Indigetem Æneam scis ipsa, & scire fateris

Deberi Cælo, Fatisque ad sidera tolli.

ubi Servius: *Indigetes*, inquit, *Dii duplici ratione dicuntur, vel secundum Lucretium quod nullius rei egeant, vel certe Indigetes Dii sunt ex hominibus facti, & dicti Indigetes, quasi in Diis agentes*. Hanc quoque sententiam probat Macrobius in Somnium Scipionis lib. 1. cap. 9. ubi affert hos versus Hesiodi in latina verba conversos.

Indigetes Divi facti summi Jovis hi sunt

Quondam homines, modo cum superis humana tuentes.

Largi, ac munifici, jus Regum nunc quoque nacti.

quamvis viri docti credant Indigetes dictos qui ex hominibus in Deorum numerum relati simul cum Jis invocantur, quum indigere sit invocare. Ovidius etiam lib. 4. Metamorph. de Ænea loquens, sic canit:

Lustratum genitrix divino corpus odore

Unxit, & ambrosia cum dulci nectare mixta,

*Contigit os, fecitque Deum, quem turba Quiritum
Nuncupat Indigetem, Temploque, Arisque recepit.*

Quare Poëta testatur Romanos Æneæ festum egisse, eique Tempła, & Aras sacrasse; sic Tibullus lib. 2. Eleg. 6. ait:

*Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici
Unda, Deum Cælum miserit Indigetem.*

& Aulus Gellius Noctium Atticarum lib. 2. cap. 16., Solinus cap. 18., & alii; immo Servius ad lib. 1. Æneidos explicans hosce Virgilii versus:

*. . . . . cernes Urbem, & promissa Lavini
Mcenia, sublimemque feres ad sidera Cæli
Magnanimum Æneam . . . . .*

Primo, inquit, prelio Latinus est interemptus, secundo vero Æneas Turnum occidit: Ipse vero, ut quidam dicunt, quum Mezentium, ut quidam vero Mesapum fugeret, in Numicum fluvium cecidit: ut vero Ovidius refert, in Cælum raptus est, cujus corpus quum post victos Rutulos Ascanius quæreret, & non inveniret, in Deorum numerum credidit relatum: & infra pag. 190. sic exponit sequentia carmina:

*Hunc tu olim Cælo spoliis Orientis onustum
Accipies secura, vocabitur hic quoque votis.*

Accipies secura, quia post mortem Cæsar meruit aram, fastigium, & flaminem: hic quoque: potest intelligi sicuti Romulus, sed melius sicuti Æneas, de quo superius ait: sublimemque feres ad sidera Cæli magnanimum Æneam, quibus verbis Grammaticus innuit Cæsari Aram, fastigium, & flaminem post consecrationem assignatum fuisse, sicuti Æneæ. Sunt & qui prodant Æneam Pontificem fuisse, Albanosque Pontifices eum sacrorum auctorem, & Pontificum Principem appellasse ex Virgilio apud Macrobiū Saturnalium lib. 3. cap. 1. & 2. ad finem, Strabone lib. 5. Ajunt etiam Æneam in Latio primitias omnes Jovi vovisse, uti ex Catone colligit Macrobius lib. 3. Saturnalium cap. 5. ad finem, ubi quærens cur Virgilius Mezentium contemptorem Deorum nuncupet: Sed veram, inquit, hujus contumacissimi nominis causam, in primo libro Originum Catonis diligens lector inveniet, ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offer-
rent

rent quas Diis primitias offerebant, & Latinos omnes similis imperii metu, ita vocasse: *Juppiter, Si Tibi Magis Cordi Est, Nos Ea Tibi Dare Potius, Quam Mezentio, Vtei Nos Victores Facias*: quamvis vinum Mezentium petiisse, & Æneam, seu Ascanium illud Jovi obtulisse plures adducti Capite 6. affirmant. Hactenus de festis Æneæ, & die natali Lavinii, & Albæ; nunc ad alia procedamus.

Quinto Idus Junias, ex Calendario, Ovidio lib.6. Fastor., aliisque, feriæ erant Vestæ, & Vestalium celebritates. Diximus Capite 9. Vestæ sacra, & eorum ritus, ac festum diem, Numam à Lavinienfibus, & Albanis accepisse, quod nemo negat: ergo hæc sacra primi omnium Latini habuere, dein à Numa Romam translata; itaque hoc die ante Romam conditam, has cæremonias, quas Æneas primum, inde Numa edixit, in Latio peractas fuisse comperimus ex Servio, Festo, & Ovidio. Servius enim in Eclog. 8. ita scribit: *Virgines Vestales tres maximè ex Nonis Maiis ad pridie Idus Majas alternis diebus spicas adoreas in corbis messuariis ponunt, easque spicas ipsæ Virgines torrent, pinsunt, molunt, atque ita molitum condunt. Ex eo farre Virgines ter in anno molam faciunt Lupercalibus, Vestalibus, Idibus Septembribus adjecto sale cocto, & sale duro*: Festus lib. 11. sic ait: *Muries est, quemadmodum Veranius docet ea, quæ fit ex sale sordido pila pinsato, & in ollam fritilem coniecto, ibique operto, gypsatoque & in furno percocto, cui Virgines Vestales serra ferrea secto, & in seriam coniecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriori, aquam jugem, vel quamlibet, præter quam quæ per fistulas venit, addunt, atque ea demum in sacrificiis utuntur*. Ergo postquam Virgines stans diebus far molitum, cæremoniis per Servium expressis condiderant, ex eo farre ter in anno, & sale fordido cocto, & coniecto in ollam, & aqua addita, molam faciebant, eaque in sacris Deæ hoc die utebantur: quam molam castam vocabant, ut subdit idem Festus lib.3. Hoc etiam die libabant non vino, sed aqua Numici fluminis, ut Æneas, & Albani Reges instituerant ex Servio ad illud lib.7. Æneidos:

. . . . . hæc fontis stagna Numici

unde Juvenalis invehens in quosdam Latinos, qui vino Vestæ libabant, sic Sat.6. canit:

Quædam

*Quædam de numero Latiarum, ac nominis alti
Cum farre, & vino Janum, Vestamque rogabat.*

Calices autem fictiles, quibus utebantur Culluli dicti sunt, ut Acron, & Porphyrius scribunt in Horatium lib. 1. Carminum Ode 31. Diebus Vestalibus proximis, Penus, locus intimus in æde Deæ segetibus septus aperiebatur, ut auctor est Festus verbo *Penus*: & convivia passim circa focos agitabantur, cibus ad Virgines missis in patella Deæ libandis, Asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia, quædam gerentes, circumducebantur per Urbes; molæ item fertis, & floribus ornabantur, & quiescebant, ut ita foci, & Domina focorum, quæ Vesta est, à Pistoribus colerentur; Matronæ itidem nudis pedibus ad Vestæ ædes ibant, ut patet ex Ovidio lib. 6. Fastorum, cujus versus quia multi sunt non libet adscribere, & idem referunt Alexander Genialium lib. 3. cap. 12., Tiraquellus ejusdem Interpres, & fusius de hoc agunt Commentatores Ovidii loco adducto.

Ex Festo etiam lib. 17. comperimus hoc fortasse die, Deæ simulacrum in foro positum fuisse, excubiasque ibi actas à populo: en Festi verba: *Statæ matris simulacrum in foro colebatur, postquam id collustravit, ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore; Magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt ejus Deæ cultum, quo loci Scaliger, loco collustravit, legendum putat Cælius stravit, idque Vestæ simulacrum, quæ Stata mater à sistendo ab antiquis dicta est, fuisse autumat, quod & refert Dacerius: subdunt etiam prædicti ea nocte, vel orta jam luce circumductum id simulacrum fuisse per vicos Urbis, quod equidem mirum est, quum Ovidius lib. 6. Fastorum nullum in æde Vestæ, Deæ simulacrum stetit his carminibus asserat:*

Esse diu stultus Vestæ simulacra putavi,

Mox didici curvo nulla subesse tholo.

Ignis inextinctus templo celatur in illo,

Effigiem nullam, Vesta, nec ignis habent.

quàmvis sint qui effinxerint Vestam, Matrem an filiam nescio, Virginis ore tympanum gestantis quod ventos contineret, ut videre est apud Lilius Gyraldum lib. 4. de Diis Gentium, Cælius Antiquarum Lectionum lib. 15. cap. 14.: de quibus tamen & aliis, Vesta-

Vestalium origine, & caremoniis plura dicturus sum suo loco.

Tertio Idus Junias Matralia erant, Matris scilicet Matutæ festa ex Calendario, & Ovidio lib.6. . Ritus hujus sacri, quod Arcades Evandro Duce in Latium invexerunt satis Capite 13. exposuimus. Nunc addimus eo die libum, quo ei sacrum fiebat, *Testuatium* dictum, à Latinis appellatum, quod, ut ait Varro lib.4. de Lingua Latina in *testu caldo*, vel ut alii legunt in *testa calda* coqueretur, idque Ovidius in carminibus Capite 13. relatis factum scribit, ut imitarentur Carmentam matrem Evandri, quæ illud libum Dæ quondam obtulerat. In hujus sacrificio Matronæ fororum liberos pro suis, in ulnas accipiebant, eisque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ Bacchi nutricibus, & casui, in quem Ino propter pellicem venit, convenirent, ut auctor est Plutarchus in Camillo & Problem. cap. 16. & 17., & jam patuit ex carminibus Ovidii.

Decimo quarto Calendas sextiles, seu Julias, Palladi in Aventino sacra fiebant, ut Ovidius lib.6. Fastorum his versibus testatur.

*Jam sex, & totidem luces de mense supersunt,
Huic unum numero, tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancris signa rubescunt,
Cepit Aventina Pallas in arce coli.*

Nonnulli hæc sacra per Politorienfes ex Politorio Urbe Latii, quos Ancus Martius expugnavit, & in eum montem traduxit, ad similitudinem sacrificii, quod Politorii Palladi faciebant, primum inducta opinantur. Alii vero Aventino Albanorum Regi à Latinis primum sub Palladis nomine facta. Ferunt enim ibi Aventinum sepultum ex Livio lib.1., Dionysio lib.1., Auctore Origin. Gent. Roman., Festo lib.1., & Varrone lib.4., quamvis plures dictum affirmant hunc montem ab adventu, vel ab Avente fluvio Sabinorum, aut ab Avibus, seu adventu hominum, quod commune Latinorum Dianæ Templum ibi esset, ut Varro, Servius ad lib.7. Æneidos, & alii tradunt. Hinc memorant Aventinensem Deum ibi cultum.

Quicquid vero de hoc fuerit, idem mons antiquissima Latinorum sedes ante Romam conditam ideo fuisse existimatur, quod illic eorum Tempia essent, ut Dianæ ædes, Lauretum, vel ut aliis placet Laurentum, ubi erat Vortumnus, & Silva Jovi sacra, Junonis Reginae delu-

delubrum simile illi, quod Ardeæ viscebatur; Minervæ etiam ædes, & Bonæ Deæ Fauni uxoris sacellum, atque ara Veneris Myrteæ, quam Murtiam vocant ex Plutarcho in Camillo, Livio Decade 1. lib. 5. & lib. 7., & P. Victore. Addunt etiam Evandrum in Aventino Laurentum, seu Lauretum instituisse, ut inde decerpta laurus sumeretur ad Herculis sacra, auctore Varrone apud Servium lib. 8. Æneidos pag. 502.

Alii produnt hoc die ab Ovidio notato, non Palladi, sed Pallanti eo loco sacrum factum. Sed hi sanè allucinantur, quum constet Pallantiam filiam Evandri ab Hercule vitiatam, vel Pallantem, sive Evandri filium vel nepotem, in Palatino monte tumultum ex Varrone, & aliis quorum meminit Servius ad lib. 8. Æneidos pag. 489., nullum honorem divinum promeruisse testimonio Dionysii lib. 1. Ut autem ego promam quid sentio, Palladi id sacrum factum puto, neque illud ad Latinos pertinuisse. Nam etsi pro certo habeam quod Aventinum Regem in eo monte sepultum Latini divinis honoribus percoluerint: & Ascanio, Æneæ, Latino, Fauno, Pico, aliisque Regibus post consecrationem ædes sacras dicarint; Tiberino etiam item Albanorum Regi, quem in precibus, & sacris Servius ad lib. 8. Æneidos ita vocatum asserit: *Adesto Tiberine cum tuis undis*: Ennius quoque lib. 1. Annalium ex editione Hieronymi Columnæ pag. 36. & 92.

*Teque Quirine Pater veneror, Horamque Quirini
Teque Pater Tiberine, tuo cum flumine sancto.*

& Livius lib. 2. ubi Horatium Coclitem ita loquentem inducit: *Tiberine Pater, te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*: attamen hoc die Ovidius Palladi sacra facta satis dilucidè scribit, neque divinare oportet Palladis cognomento Aventinum eo die honoratum, quum nemo antiquorum id prodar.

CAPUT XIX.

De Festis mensis Quintilis, qui nunc Julius dicitur.

Quintili mense plura Latinis festa occurrisse nemo est qui ambigat : quæ tamen , & quo die celebrarentur , non ita compertum est : veruntamen hic proxime sequentia sunt inter cætera memoratu digna , quamvis non satis clara esse puto , quod ea cum suis Roma confuderit : quandoquidem in Calendario tertio Nonas Quintiles notantur Poplifugia , quæ quum ad Latinos non pertineant , ex eorum serie opinor eo die Latinos Victoriæ festum percoluisse , & Romanos alias cæremonias addidisse , quod eo die , quo Romulus fato concessit , consternatus repentina Regis morte populus , fugisset , ex Plutarcho in Romulo , & Dionysio lib.2., quamvis Varro lib. 5. de Lingua Latina id factum fuisse scribat , quod direpta Urbe à Gallis , Fidenates , alique finitimi populi adversus Quirites conjurantes , in fugam plebem Romanorum egissent ; unde in his sacris fugæ vestigia apparuisse , & inclamationes quasdam , ut imitarentur fugam , quæ tùm acciderat , ac mutuam invocationem cum timore , & tumultu factam , testantur Varro , & Plutarchus . Macrobius Saturnalium lib. 3. cap. 3. hæc de eo festo habet : *Hyllus libro quem de Diis composuit , ait Vitulam vocari Deam , quæ Letitiæ præest . Piso ait Vitulam Victoriæ nominari , cujus rei hoc argumentum profert , quod postridie Nonas Julias re bene gesta , quum pridie populus à Tuscis in fugam versus sit , unde Poplifugia vocantur , post victoriæ certis sacrificiis fiat Vitulatio : quidam ejus nomen animadversum putant , quod potens sit vitæ tolerandæ , ideo huic Deæ pro frugibus fieri sacra dicuntur , quia frugibus vita humana toleratur , unde hoc esse animadvertimus quod ait Virgilius . Cum faciam vitula pro frugibus ipse venito , ut vitula dixerit pro vitulatione , quod nomen esse sacrificii ob letitiæ facti superius expressimus .*

Ex hisce Macrobiï verbis colligitur Victoriæ eo die sacra facta vitula

vitula juxta Pisonis sententiam : neque facile concesserim huic Deæ sacrificatum , quod tunc Romani imitarentur pugnam , fugam , & victoriam de Fidenatibus finitimisque habitam ; nam licet Varronis maxima sit auctoritas , attamen vero propior est sententia Plutarchi , & Dionysii , nullam eo die pugnam cum finitimis habitam ostendentium , & Patricios in Romuli perniciem conspirantes , subita oborta caligine ob turbam diffugientem , cum in medio plebis trucidasse ; unde quis arbitrabitur diem , quo Patriæ Parens necatus est , honoratum sacris Victoriæ , ac si populus hostilem impetum superasset , & dies civili , quia Patris sanguine , fœdatus , dignus esset Triumpho ? Palàm itaque est die notato recoluisse Quirites memoriam fugæ populi in sacris simulatæ , quæ in nece Romuli acciderat . Sacrificatum vero non ob eam rem victoriæ , sed quod fuga facta esset eodem die , quo Victoriæ festa celebrata erant . Victoriæ quippè cultum in Latium Arcades invexisse satis liquet ex Dionysio lib. 1. qui de Evan dri in Latium appulsu verba faciens : *In vertice vero , inquit , tumuli (Aventini scilicet) Victoriæ Fano extructo , rem divinam ei alternis annis fieri instituerunt , quod & nostra ætate Romani faciunt . Hanc Arcades fabulantur filiam Palantis prognati Lycaone , & honores , quos nunc apud homines habet , consequutam Minerva jubente , quod cum hac Dea simul educata sit , à Jove etiam recens natam Minervam commendatam esse Palanti , & apud illam educatam , dum adoleverit .*

Quamvis igitur Romani hæc sacra ex Arcadia translata maxime curaverint , & Dionysius hujus diei festi meminerit , attamen neque in Calendario , neque apud Scriptores is notatus reperitur , nam in Calendario quinto Calendas Septembres fit mentio Victoriæ sacrorum , ob Aram Victoriæ à Cæsare Augusto in Curia Julia dedicata , victoria de Ægypto habita Dione lib. 5 1. , & Herodiano lib. 7. testibus . Sic quinto Calendas Novembres scriptum est ludos Victoriæ dicatos , eosque institutos à P. Cornelio Sulla bello civili , quum Samnites , Telesinosque fugasset ex Vellejo lib. 2. , Asconio Pædiano in Verri nam Ciceronis . Livius lib. 29. meminit Templi Victoriæ in Palatino , ubi antea P. Valerii Poplicolæ domus fuerat , quod L. Posthumius Ædilis Curulis ex mulctatitia pecunia extruendum curavit : in

quod Matronæ Romanæ simulacrum Matris Dēum Pessinunte adve-
ctum, antequam propria ædes consecraretur intulerunt : & lib. 34. re-
fert M. Porcium Catonem Consulem ædiculam Victoriæ-Virgini,
quam bello Hispalensi voverat, biennio post dedicasse. Quamobrem
conjecturatur hoc Poplifugii die, id festum à Latinis, & Romuli ævo à
Romanis concelebratum, dum ex Pisone patuit Victoriæ sacra eo die
facta. Neque id Dionysii narrationi haud quaquam convenit, is enim
memorat alternis annis ea sacra facta, quum tamen Poplifugium quot-
annis solemne esset; enimvero satis est Victoriæ eo die haud quaquam
sacrificari potuisse, si ejus festus dies non fuisset. Cæterum, sive an-
niversaria sacra, sive alternis annis Victoriæ fierent, parum refert,
quum ex hoc sacro Victoriæ facto, dum Roma nasceretur, arguatur
Latinos, quorum Numen tunc Victoria erat, prædicto die illi sacri-
ficasse, unde apparet, die notato in Calendario ex Arcadum instituto
Latinos alternis annis illi ferias agitasse, Romanos vero, tum ob ca-
sum mortis Romuli, tum ob fugæ plebis memoriam, Poplifugia
instituisse, servato ritu Victoriæ quoque sacrificandi: festum autem
Victoriæ in alium diem forte transtulisse, cujus neque Calendarium,
neque Scriptores meminerunt: quæ quum obscura sint, & vetustissi-
ma, operæ pretium fuit indicasse.

Porrò tacendum non est, antiquos id Numen Virginis alata
habitu, vultu liberali, & blando, capite lauro coronato, manu dextra
protenso ramulum laurus ostentante, effinxisse, ut eruitur ex antiquis
Numismatibus apud Goltzium, & alios, unde Ennodius Ticinensis
Epigramm. 18.

*Ecce tenet victrix pennatum dextera Numen
Venit, & ad reditum non habet arma vie.*

Aurelius Prudentius lib. 2. contra Symmachum :

*Marmoreo in templo rutilas Victoria pennas
Explicet, & multis surgat formata talentis.*

Ex his colligitur colorem simulacri fuisse purpureum, candidum
etiam ex Silio Italico lib. 5.

. . . . niveis Victoria concolor alis.

Corippo etiam de Palatio Justiniani minoris lib. 3. num. 6.

Quatuor in sese nexus curvaverat arcus

Per dextram, levamque tenens Victoria partem

Altius erectis pendebat in aere pennis.

Tanto studio populus Romanus hanc Victoriā coluit, ut Symmachus Urbis Senator, & Orator egregius scriptis, & epistolis suis ageret de repetenda Ara Victoriæ, culparetque Christianitatis tempora, & felicitatem gentium attolleret, quasi sine Victoriæ Templo Romana res diu stare nequiret, sed ei os obstruxerunt Sanctissimi Antistites Ambrosius, & Augustinus.

Nonis Quintilibus erant *Nonæ Caprotinæ*, de quibus Romani Scriptores perhibent, eo die Romulum apud Capræ Paludem concione habita, repente tempestate exorta disparuisse ideoque festum institutum, ut Plutarchus in Romulo, & in Camillo refert. Sunt & qui signent eodem die Poplifugia, & Nonas Caprotinās, si Plutarcho fides danda est. Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 11. de eo festo fusius loquitur: cui concinit Plutarchus in Romulo, & in Camillo, epulum mulieribus eo die extra Urbem sub umbraculis ex ficulis frondibus contextis præberi memorans, servasque eleganti habitu circumeuntes ludere, deinde invicem se plagis, ac lapidum iectibus impetere consuevisse, quasi tunc mulieres, Romanis in prælio aessent, pugnantibusque opem ferrent.

Ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina colligitur id festum apud Latinos fuisse, Romanosq; ab iis illud mutuassee: *Nonæ Caprotinæ* (ait Varro) *quod eo die in Latio Junoni Caprotinæ mulieres sacrificant, & sub caprifico faciunt, & è caprifico adhibent virgam: ob hoc toga prætexta data eis*; sic legunt Rosinus Antiq. Roman. lib. 4. cap. 11., & alii, unde patet Junoni hoc die in Latio à Mulieribus Sacerdotibus, quibus togæ prætextæ jus tunc erat, sub caprifico sacra facta, & virgam è caprifico, ac lac ejus sacrificio adhibitum, epulum quoque sub umbraculis ex ficuum frondibus contextis exhibitum, ac servas, & Dominas epulatas, ideoque Nonas dictas *Caprotinās*. Romani itaque ob memoriam fortasse facinoris ancillarum, quod Macrobus memorat, & quod die festo Junonis Caprotinæ accidisse referunt, alias solemnitates addiderunt, unde Plutarchus in Romulo ad finem, ob hanc confusionem cæremoniarum, coactus est fateri, factum ancillarum, evenisse eodem die, ac sacra Junonis.

Quarto Idus Quintiles, quo Julius Cæsar natus est, Senatus mensem ab ejus nomine Julium cognominari, & divinos honores ei tribui decrevit, ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., Dione lib. 44., Suetonio in ipsius vita cap. 76., Plutarcho in Numa, & aliis. Sequebantur *Lucaria* non prima, quæ decimoquarto Calendas Sextiles erant, Romanisque pecuniaria, sed secunda, quæ duodecimo Calendas Sextiles repetebantur ex Calendario: quem diem omnibus ferme nationibus, Latinis etiam solemnem fuisse comperimus, tanquam mundi natalem, ex Solino cap. 35., & quamvis apud Gyraldum libro de Anno, Mensibus, & Diebus, & Hadrianum Junium Animadversorum lib. 3. cap. 8. scriptæ inveniantur variæ de eo antiquorum sententiæ, attamen compertum est Latinos, & Romanos adhæsisse opinioni, quod hac die mundi initium contigisset.

Octavo Calendas Sextiles *Furinalia* tradunt ex Calendario. Hæc sacra Festus lib. 6. *Furnalia*, mendose, ut arbitror, appellat. Ea Furinæ Deæ, unde Furinalia, non autem Furrinalia nuncupata esse affirmant. De his Feriis hæc apud Varronem lib. 5. de Lingua Latina scripta sunt: *Furinalia à Furina, quod ei Deæ feriæ publicæ, dies is, cujus Deæ honos apud antiquos, nam ei sacra instituta annua, & flamen adtributus, nunc vix nomen notum paucis: Cicero lib. 3. de Natura Deorum, Eumenidas commemorans: Quæ, inquit, si Deæ sunt, & Athenis fanum est, & apud nos (Romanos scilicet) ut ego interpretor. Lucus Furinæ, Furinæ sunt speculatrices (credo), & vindices facinorum, & sceleris; ex quibus discimus Furinam, furiarum præstantissimam putatam, in Dearum numero habitam, primis Romanæ Reipublicæ temporibus, quod eam Deam Latini crederent scelerum vindicem.*

Præterea hoc mense Latinos ferias Jovi instituisse palàm videtur, quo vero die obscurum est; quippè jam Capite 14. probavimus hunc mensem Latinos Jovi sacrasse. Hinc conjicitur juxta morem eorundem, qui mense Numini dicato, ejus festa celebrare consueverunt ex relatis in præcedentibus Capitibus, satis constare Latinam gentem hoc mense Jovis solemnia agitasse, etsi enim compertum sit omnibus Idibus Jovi sacrificatum à Tuscis, Latinisque ante Romam conditam, ut memoriæ tradunt Ovidius lib. 1. Fastorum, Macrobius

lib. 1. Saturnalium cap. 15. Festus, & alii; Idibus tamen hujus mensis, celeberrimas in Latio Jovis ferias puto; Flamen etenim Dialis Jovis Sacerdos, cui primatum cæteri Flamines concedebant ex Festo lib. 11., Varrone lib. 4. de Lingua Latina, singulis Idibus Jovi ovem immolabat teste Macrobio. Romæ autem oves Jovi sacras ad victimas farciebant, alentes eas in agro Falisco, & Mevania, ubi erat Clitumni Fons, ex quo boves, & oves candidas evasisse commemorant, si Plinio lib. 2. cap. 103. credimus, cui consentiunt Poëtæ, nam Ovidius lib. 1. Fastorum, ait:

*Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Falisca tuis.*

Virgilius etiam lib. 2. Georgic.

*Hinc albi Clitumna greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumina sacro
Romanos ad Templum Deum duxere triumphos.*

& Claudianus in 6. Consulatum Honorii.

*Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis
Visere cura fuit . . . . .*

Triumpho die licuit Jovi taurum album mactare, Idibus albam ovem, nundinis vero omnibus Flaminicæ uxori Dialis, arietem ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 16., quapropter notandus lapsus Alexandri Genialium lib. 3. cap. 12. qui Idibus Jovi bovem immolatam contendit. Is Deus dicebatur cæteris potentissimus, & ab eo Latini, & Romani existimabant animas dari, & rursus post mortem reddi, testimonio ejusdem Macrobi lib. 1. cap. 10.. Quin adeo devotos Latinos huic Numini fuisse comperimus, ut eum Saturni vetustissimi Latii Regis filium jactarent. Ei quoque Ascanium Æneæ filium, vel ut alii produnt, Æneam ipsum voti reum vineta omnia in Latio sita sacrasse diximus Capite 16.; immo quum Latina gens, Latinum, Æneam, & Ascanium principes consecrasset, Jovis cognomentum eis addidit, ita declarans Deorum nemini magis devotam se esse quam Jovi, ex iis quæ dicta sunt Capite 5. 6. & 8.. Sunt & qui scribunt Arcades Jovi puerum immolasse, ut meminit Porphyrius de abstinentia, Æneam vero, qui Strabone lib. 5. teste, sacrorum ritus,

& cæremonias in Latium transvexit, scimus Jovi sacrificia, & ludos fecisse, ex Virgilio lib. 3. *Æneidos*, ubi sic canit:

*Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustratumque Jovi, votisque intendimus aras,
Ætiaeque Iliacis celebramus littora ludis,
Exercent patrias oleo labente palastras.
Nudati socii . . . . .*

Ad hæc Servius, & Donatus *Æneam* Trojanorum moribus obsequentem, Jovi sæpe victimas mactasse, & ludos fecisse scribunt. Nos de Jove Cretensi loquimur, quum enim Cicero de *Natura Deorum* lib. 5. cap. 15., tres numeret Joves, duos in Arcadia natos: alterum Patre *Æthere*, ex quo etiam *Proserpinam* natam ferunt, & *Liberum*: alterum Patre *Cælo*, qui genuisse *Minervam* dicitur: tertium Cretensem, *Saturni*, & *Rheæ*, seu *Opis* filium, cujus in illa Insula sepulchrum ostenditur; Latini, qui *Saturnum* iram filii declinantem, in eorum regione delituisset, & dein *Jano* volente imperasse jactabant, hunc *Jovem Saturni* prolem maxime coluerunt, quamvis haud quaquam ambigendum an reliquos duos Joves in Arcadia natos, *Evander* in *Latio* aris, & sacris honorarit. Huic itaque Jovi, quem *Patrem imbrium*, *tonitruum*, ac *fulminum Rectorem*, *Imperatorem*, *Regem*, *consultorem*, *tonantem*, *salutarem*, *conservatorem* dixerunt, ex *Diodoro Siculo* lib. 1. & 3., *Divo Augustino* lib. 4. de *Civitate Dei* cap. 10., ubi alia addit cognomina; huic inquam Latini prisca ante *Romam* conditam plures ædes sacrarunt, nam *Præneste Jovis Imperatoris Templum* erat, simulacrum etiam, quod *Titus Quintius Dictator Latino bello*, *Præneste* in deditionem accepta, anno V.C. CCLXXVI. *Romam* devexit & in *Capitolium* tulit, dedicavitque inter *Cellam Jovis*, & *Minervæ*, *Tabula* sub eo fixa, rerum gestarum monumento, cum hac inscriptione:

IVPPITER ATQVE DIVI OMNES HOC DEDERVNT,
VT TITVS QVINTIVS DICTATOR OPPIDA NOVEM CAPERET

Ex *Livio Decad.* 1. lib. 6.. Ex *Tabulis Capitolinis* *Onuphrius Panvinius*

vinus lib. 5. Fastorum ædem quoque ei in Capitolio extructam fuisse tradit : quin fragmenta illa in Tabulis Capitolinis :

ACCVS, ET T. DEDICAVIT

Sic legenda arbitratur :

AEDem IOVI IMPERATORI, QVI PRAENESTE
ROMAM ACTVS EST IN CAPITOLIO T. QVIN-
CTIVS T. FIL. N. CINCINNATVS IMP. DEDI-
CAVIT

Non consentit Livius, immo constat in Templo Jovis Capitolini plures fuisse aras, ædículas, pluresque ædes vnum Templum constituisse, ut palàm est, & Livius, Tacitus, P. Victor, alique affirmant, unde non liquet Quinctium Jovi Imperatori ædem sacram in distincto loco posuisse. Erat & Præneste in Templo Fortunæ simulacrum Jovis Pueri, qui lactens cum Junone in gremio Fortunæ sedens castissime colebatur à Matribus, cuius meminit Cicero lib. 2. de Divinat. Ferunt etiam Herculem Caco occiso in agro Palatino, qui in Latio veteri situs est, ob boves inventos Jovi Inventori aram sacrasse, & Deo ibidem juvencum sacrificasse, Latinosque dein, & Romanos Græco ritu ad Dionysii ætatem ea sacra fecisse, ut auctor est idem Dionysius lib. 1., & produnt Ovidius lib. 2. Fastorum, Virgilius lib. 8. Æneidos, ac Livius lib. 1.: quam ædem P. Victorem in Regione Urbis undecima, quæ dicebatur Circus Maximus, locare manifestum est.

Apud Tusculanos Juppiter major colebatur, ita dictus à magnitudine, & majestate, teste Macrobio lib. 1. cap. 12. sic Lanuvii antiquissima ædes erat Jovis Hastati teste Livio Dec. 4. lib. 2. & Dec. 3. lib. 1. ubi scribit primo bello Punico, hastam sponte sua commotam. Lapis etiam Juppiter à Latinis priscis dictus est, & in fanciendis fœderibus invocatus, ut constat ex Festo lib. 11.: *Lapidem*, inquit, *silicem tenebant juraturi per Jovem, hæc verba dicentes. si sciens fallo, tum me Diespiter salva Urbe, arceque, bonis ejiciat, uti ago*

bunc Lapidem, ubi Scaliger, aliique Interpretes id referunt ad iuramentum per Fœciales prisco ævo præstitum, ut ex Polibio lib. 3. patet, & Livius lib. 1. consentit: quamvis is hæc verba per Fœciales primo Latinorum, & Romanorum fœdere prolata esse scribat. *Qui prior defexit dolo malo, tu illo die Juppiter populum eum sic ferito ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Hæc ubi dixit, porcum saxo silice percutit.*

Sic Ofci, qui finitimi Latio fuerunt, Jovem Lucetium colebant, ut auctor est Servius ad lib. 9. Æneidos, ubi ait Virgilium, describentem bellum inter Turnum, ad cuius auxilium Ofci, & Etrusci Mezentio Duce venerunt, & Æneam commissum, *Lucetium* nominasse, ut forte indicaret eum Osci esse: en verba Servii: *Lucetium solum hoc Numen est, quod dictum à Virgilio, à nullo alio reperitur auctore. Sanè lingua Osca Lucetius est Juppiter dictus à Luce, quam præstare dicitur hominibus; ipse est nostra lingua Diespiter, idest diei Pater: hoc Jovis cognomen, & cultus ab Osci in Latinos, & dein in Romanos propagata fuerunt ex Aulo Gellio Noctium Atticarum lib. 5. cap. 12., & Festo lib. 10.*

Ergo ex his palam fit id Numen vetustissimum ab ineunte Latinæ gentis ætate in Latio sacris, & festis solemnitatibus honoratum, quovero mense, quove die ejus feriæ solemnnes essent, liquido non apparet, licet ego putem eas hoc mense concelebratas.

Sic etiam opinor hoc ipso mense, Apollini sacra ab universo Latio, Laurentibus maxime, Lavinienfibus, Albanisque facta, quod juxta Dionysii sententiam, quam Capite præcedenti retuli, eo mense, & sic media æstate Æneas in Laurenti oram pervenerit. Unde ejusdem Dionysii testimonio habetur, hoc mense Æneam solemnni ritu Apollini in eo agro sacrificasse, ita namque is lib. 1. scribit: *Postquam enim Laurento appulsi, tentoria fixerunt per littora, quum prius homines ibi siti laborarent ob aquarum inopiam (dicam quod ab Incolis loci accepi) suavissimi Laticis fontes sua sponte è terra visi sunt prorumpere, qui aqumaticnem præbuerunt toti exercitui, & locum illum fecerunt irriguum, fontanis aquis usque ad mare decurrentibus, nunc tamen non adeo redundant, ut quicquam inde profluat, sed in conca-vo loco restagnat aqua modica Soli sacra, ut ferunt Accolæ. Mon-*
stran-

strantur apud eam aræ duæ, quarum altera orientem Solem spectat, occidentem altera, utrumque Trojanorum opus. in his Æneam fabulantur Deo mactasse primam victimam in gratiam acceptorum Fontium. Ex his habemus Æneam statim ac ad Laurenti agrum pervenit, Apollini sacra fecisse, arasque duas ei Deo dicasse, in quibus quotannis eo die solemnia fierent. Hic locus Dionysii lumen habet ex altero Virgilii, qui lib. 7. Æneidos Laurentum describens, & domum Latini Regis, sic canit:

*Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos,
Quam Pater inventam primas cum conderet arces
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse Colonis.*

Hiscæ carminibus Maro satis erudite explicat Laurentum à Lauro ibi inventa, quum Urbs à Pico, non autem à Latino, ut fabulatur Poëta, conderetur, & Phœbo dicata, dictum fuisse. Phœbus autem Sol & Apollo à Laurentibus, Latinisque dicebatur, ut Scholiastes scribunt, & notat Cornificius apud Macrobiū Saturnal. lib. 1. cap. 17. & quamvis Servius, atque Donatus prodant Virgilium meminisse Lavinii ita dicti à Lavino fratre Latini, quem narrabant à Lauro ibi inventa quum illud amplificaret, Lauro Lavinium nuncupasse; attamen constat Poëtā de Laurento loquutum, quod & Lauro Lavinium extremis Reipublicæ temporibus dictum fuisse colligitur ex Inscriptionibus, quas suo loco referam, & exhibet Cluverius Antiq. Italiæ lib. 3. enimvero idem Servius ad lib. 7. Æneidos, ubi Poëta exponit epulum Æneæ, & sociorum in agro Laurenti, ait: *Apollinem intelligi, in tutela enim ejus tota fuerat Regio*, (Laurenti scilicet) & ad id probandum adducit carmina, quæ supra retuli, quibus Poëta Phœbo eam regionem sacratam fuisse prodit. Id ipsum Silius Italicus lib. 1. de Bello Punico memoriæ mandavit dicens:

Laurentemque larem, & Genitricis pignora Trojæ.

Consentit Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Laurento*: & alibi de hoc fusius dicturus sum, quod & conjicitur ex nomine Urbis à Lauro ibi inventa dictæ; quippè tametsi Festus lib. 10. Laurum nuncupari putet, quod omni tempore vireat, & ob id plurimum adhibi-

tam in triumphis , ut ita ad similitudinem arboris , Respublica semper vireret ; Servius autem ad Eclog. 8. à laude eam vocitatam contendat , quod ab antiquis Latinis ea arbor Laudum diceretur : nihilominus , eam arborem ab Apolline adamatam fabulati sunt ob Daphnim Penei , vel Ladonis filiam in laurum conversam , quum eam Apollo insequeretur , quemadmodum ejus Sacerdotes indigabant testimonio ejusdem Servii in lib. 3. *Æneidos* pag. 269. scribentis *Æneam* , & Trojanos Apollini devotos fuisse , quod apud eos Templum , & nemus haberet , ubi à Paride Achilles occisus est . Porro Auctor *Originis Gent. Roman.* scribit ex Domitio lib. 1. ab Apolline Delphico monitum *Æneam* , ut Italiam peteret ubi duo maria invenisset , prandiumque cum mensis comesset , ibi Urbem ut conderet : quod oraculum in Laurenti agro veritate comprobatum traditur ob duo stagna aquæ falsæ inter se vicina ibidem reperta .

Hinc narrant in agro laudato nemus laureum fuisse Apollini dicatum , ut meminerunt Auctor *Origin. Gent. Roman.* , Julius Obsequens de *Prodig.* , Valerius Maximus lib. 1. cap. 6. Herodianus lib. 1. narrat Vitellium metu fulminum illuc se contulisse , tanquam secure habitaturum eas inter arbores Phœbo sacras , nec fulmine tangendas . *Æneas* itaque agrum Laurenti statim ingressus inspecto nemore laureo Apollini sacro , memor oraculi , & stupens prodigio fontium sua sponte manantium , Phœbo duas aras erexit , in quibus taurum immolavit , & festum ejus percoluit eo die , quo ad Laurenti litus impulsus est , nempe Quintili mense , & media æstate , ut Dionysius , & Solinus testantur . Neque desunt qui memorent eo die , quo *Æneas* in Laurentino agro castra posuit , ejus Regionis accolæ Apollini litasse , illorumque exemplo *Æneam* . Quare ex prædictis habetur , hoc mense Laurentes , Latinosque universos Apollini sacra fecisse , in jis maxime aris ab *Ænea* dicatis , ut innuit Dionysius : qui narrans colonos ejus Regionis palàm retulisse , eas aras ab *Ænea* conditas , Phœboque sacratas , satis exposuit in jis stato die posteros sacrificasse , constat enim ex pluries repetitis in Capitibus præcedentibus , Latinos , Romanosque mordicè sacra ab *Ænea* instituta , ritusque religiose servasse , uti ex eodem Dionysio lib. 1. & 2. , & Strabone lib. 5. patet .

Fuit

Fuit & Latinis priscis hoc mense *Ambarvale sacrificium* maturis frugibus, priusquam messis fieret, celebrari solitum. Id festum, apud Romanos à Latinis propagatum tradit Tibullus lib. 2. Eleg. 1. sic canens :

Quisquis adest faveat, fruges lustramus, & agros,

Ritus ut à prisco traditus extat avo.

Bacche veni, dulcisque tuis è cornibus uva

Pendeat, & spicis tempora cinge Ceres.

Poëta itaque hunc ritum à prisco ævo traditum prodit, ut innuat Latinos eum invenisse. Id ipsum memoriæ mandavit Plinius lib. 18. cap. 2. & licet Ambarualia sacra vetustissima essent, nihilominus Quirites ausi non sunt, suos Reges ejus festi auctores obtrudere, quod palàm esset, Latinam gentem illud, priusquam Roma conderetur, habuisse. Fiebat autem, quum agri, & segetes maturæ solemnī victimā circumducta lustrabantur: quam turba clamans sequebatur, ex qua unus querna ornatus fronde saltans, Cereris laudes canebat: ac postquam lacte, vino, & favo libassent, porcā ei immolabant, quæ Præcidanea dicta est, ex Alexandro Genialium lib. 3. cap. 12., Rosino lib. 4. cap. 17., & aliis, qui tamen solemne sacrum cum privato confundunt, ut ex Poëtis aliisque Scriptoribus apparet; etenim Virgilius lib. 1. Georgic. ejus sacri ita meminit.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho,

Terque novas circum felix eat hostia fruges,

Omnis quam Chorus, & socii comitantur ovantes,

Et Cererem clamore vocant intecta, neque ante

Falcem maturis quisquam supponat aristas,

Quam Cereri tota redimitus tempora quercu

Det motus incompósitos, & carmina dicat.

Nemo sane Virgilio rectius sacrum publicum expressit, is enim docet id factum in honorem Cereris, cui libatum scribit vino, lacte, & favo, quum in reliquis Cereris sacris vinum adhibere nefas esset: *Hostia felix* à Marone appellatur, quod fecunda foret, quippe hoc sacrum nisi porca fecunda, & grāvida, vel vitula fieri non consuevit, uti Servius notat, & patet ex Eclog. 3. ejusdem Virgilii:

Cum

Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito?
 Addit præterea Hostiam ter fruges circumivisse, unde nomen sum-
 psit, quæ ideo Ambarvalis dicta est, quod circum arva duceretur
 ex traditis per Servium ubi supra, Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 6.
 & Plinium dicto cap. 2.

Hæc ex Virgilio: quibus Tibullus carminibus jam dictis (si
 tamen is de Ambarvali sacrificio loquitur, de quo valde dubito) sub-
 dit turbam ipsam, & hostiam spicis coronatam incessisse, coronatos
 etiam in præsepibus eo die stetisse boves, Patrios Deos, & sic Pena-
 tes eo quoque sacro invocatos, eumque diem feriatum bobus, &
 rusticis fuisse; en versus Tibulli, qui sequuntur iam relatos.

Luce sacra requiescat humus, requiescat arator,

Et grave suspenso vomere cesset opus:

Solvite vincla jugis, nunc ad præsepia debent

Plena coronato stare boves capite.

Omnia sint operata Deo, non audeat ulla

Lanificam pensis imposuisse manum.

Vos quoque abesse procul jubeo, discedite ab aris,

Quæis tulit hesternæ gaudia nocte Venus.

Castæ placent superis, pura cum veste venite,

Et manibus puris sumite fontis aquam.

Cernite fulgentes ut eat sacer agnus ad aras,

Vinctæque post olea candida turba comas.

DI Patrii purgamus agros, purgamus agrestes,

Vos mala de vestris pellite limitibus.

Ex quibus, & aliis in dicta Elegia, quæ huic festo non consentiunt,
 puto potius Tibullum de alia lustratione loquutum.

Illud sane liquet, eo sacro invocatam fuisse & Victoriæ, quum
 enim hanc Deam vitæ tolerandæ potentem crederent, ideo pro fru-
 gibus sacra ei faciebant, quia his vita humana toleratur, ut ex Pi-
 sone tradit Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 3. Quirites hoc die fines
 agri Romani lustrabant inter quintum, & sextum Lapidem, & cir-
 cum agri terminos fratres Arvales qui sacrificio præerant, & ad hoc
 à Romulo creati erant, ut terminos agri Romani suo vetaurilibus cir-
 cumferrent, ea sacra faciebant ex Strabone lib. 5. unde lumen Festo
 lib. 1.

lib.1. ubi ait : *Ambaruales hostiæ appellabantur, quæ pro arvis (à duobus fratribus) sacrificabantur ; Ambarvalis hostia est quæ rei divinæ causa circum arva ducitur ab iis, qui pro frugibus faciunt ;* Scaliger, & alii legunt à duodecim fratribus, idest à fratribus Arvalibus ; itaque Festus satis expressit Romæ per fratres Arvales id sacrum peractum, sue, ove, & tauro, quum Romulus loco suis, vel vitulæ, ut tunc Latini faciebant, alias victimas addidisset. Idcirco insigne horum fratrum fertur spicea corona, alba infula alligata, quam, dum operabantur sacris, singulos gestare solemniter more decebat ex Plinio lib. 18. cap.2., Aulo Gellio Noctium Atticarum lib.6.cap.7.

Cereri porca præcidanea sacrificium privatum unusquisque agri Dominus seu Colonus die ante Ambarvalia faciebat, quod habetur ex Catone de Re Rustic.cap.134., Varrone lib.3. de Vita Pop. Rom. apud Nonium Marcellum verbo *Præcidaneum*, Festo lib.14. & Aulo Gellio lib.3. cap.6. qui cæteris rem apertius enucleat his verbis : *Præcidaneæ hostiæ dicuntur, quæ ante sacrificia solemnia (Ambarvalia scilicet) pridie caduntur : Porca etiam præcidanea appellata, quam piaculi gratia ante fruges fieri captas immolari Cereri mos fuit : Romani autem, quorum agri fines fratres Arvales lustrabant, ut dixi, die præcedenti, & statim ac Suovetaurilia indicta erant, Marti in agris ipsis sacrificabant, quod fane sacrum privatum erat, non publicum & factum ut precarentur Numina, agros die solemniter, quo fratres Arvales sacra faciebant, bene, ritèque lustrari, si Catoni cap.141. de Re Rustic. credimus, qui ita rem explicat : *Agrum lustrare sic oportet, imperans Suovetaurilia circumagi cum diviis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi mani, ut illa Suovetaurilia, fundum, agrum, terramque meam quota ex parte circumagi, sive circumferendam censeas, uti cures lustrare, Janum, Jovemque vino præfamito, sic dicat : Mars, Pater te precor, quæsoque &c.* Ex quo constat id sacrum privatum, & præliminare fuisse, sic & Amburbiale sacrum, quo hostiæ circum terminos Urbis Romæ ducebantur, ut Urbs, & Pomærium lustrarentur, de quo Festus verbo *Amburbiales*, nil commune habet cum sacrificio, de quo hactenus egimus, quamvis non desint, qui utrumque sacrum confundant.*

CAPUT XX.

De Festis Sextilis mensis, sive Augusti.

Hoc mense Cereri, & Augusto Latini sacra fecerunt; eumque illi dicarunt, ut memoravimus Capite 14. Id Numen Arcades in Latium invexisse diximus Capite 16., fuitque adeo vetustum finitimis gentibus, ut Sabini ante Romam conditam Cererem Panem appellarent teste Servio ad lib. 1. Georgic. in princip. pag. 59.; quibus si addamus antiquos Cereri post messem, primitias frugum obtulisse, mulsumque & lac, uti ex veteribus colligit Tomasinus de Donar. cap. 26., palàm fiet Sextili mense huic Numini sacra à Latinis facta. Sic Augusto sacrificari solitum hoc mense comperimus, à quo etsi nato mense Septembri, Senatus mensem hunc nuncupari voluit, quod eo mense primus Consulatus illi obtigisset & insignes victoriæ ex Suetonio in Augusto cap. 31., Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., Dione lib. 55. & aliis. Itaque quum ob pacem post tot civilia bella Provinciis illatam, Augustus passim inter Deos Tutelares relatus esset testimonio Appiani Bellorum Civilium lib. 5., & ei Romæ, atque in Latio, cæterisque regionibus Romano Imperio devotis, perque Urbes celeberrimas vivo, mortuoque Tempia, Sacerdotes, & Collegia sacrata, ut Auctor est Aurelius Victor, sive quisquis scripsit Virorum illustrium gesta, cui consentit Suetonius in eodem Augusto cap. 52., licet prodat illum Romæ se tali honore abstinuisse; facile est hoc mense ei etiam sacra peracta. Hoc probatur ex eo quod pleræque Latinæ Urbes, die, quo is natus est, nempe Nono Calendas Octobris, & illo, quo Pater Patriæ conclamatus, sacra facere consueverint; quandoquidem Suaresius Prænest. Antiq. lib. 1. cap. 18. exhibet fragmentum Calendarii Prænestini, ubi ita legatur:

NON. N. CONCORDIAE
 IN ARCE FERINAE EX
 S. C. QVOD EO DIE
 IMPERATOR CAESAR
 AVGVSTVS PONTIFEX
 MAXIMVS TRIB. POTEST
 XXI. CONSVL. XIII. A SENATV
 POPVLOQVE ROMANO PATER
 PATRIAE APPELLATVS

Præneſte ergo ſacrum publicum factum in Templo Concordiæ in Arce, cui Ferinæ nomen, quæ fortasſe in eadem æde ſacra erat, quod eo die Auguſtus Pater Patriæ appellatus eſſet. Sic Romæ Idibus Januariis in Templo Jovis Capitolini à Flamine Diali vervex Jovi immolabatur, quod eo die Octavio Auguſti cognomen delatum eſſet, ut intelligitur ex Ovidio lib. 1. Faſtorum:

Idibus in magni caſtus Jovis æde Sacerdos

Semimaris flammis viſcera libat ovis.

Redditaque eſt omnis populo provincia noſtro,

Et tuus Auguſto nomine dictus avus.

Ita & Nonis Februariis, quibus Senatus, plebsque Romana ei nomen Patris Patriæ conceſſerunt, ſacra fiebant teſte eodem Ovidio lib. 2. Faſtorum qui ſic canit:

Dum canimus ſacras alterno carmine Nonas

Maximus his faſtis accumulatur bonos.

& inde paulò poſt ſic pergit:

Sancte Pater Patriæ, tibi Plebs, tibi Curia, nomen

Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.

Hinc vacillare videtur fides Calendarii Præneſtini ubi *Nonis N*, nempe Novembris is dies ſcriptus eſt, niſi dicas mendum in eſſe Calendario, & loco literæ *N* literam *F* eſſe legendam, quod facile conceſſerim, quum palàm ſit, notas lapidum vetuſtorum interdum eſſe mendofas. Patet itaque diebus, quibus Romæ ſacra publica pro Auguſto celebrabantur, Latinas Urbes, & integras Provincias

eadem festa egisse, & sic hoc mense, quo is Augusti cognomen accepit; Nonis Februariis, quo Pater Patriæ dictus est, & Nono Calendas Octobres, die ejus Natali, quo Dion lib. 54. & Suetonius in ejus vita cap. 57. perhibent Romæ ludos, & festa peracta. Ex Calendario rustico apud Rosinum lib. 4. pag. 345. habemus Nonis hujus mensis Saluti, & Spei sacra facta; Fidei etiam, ut vetus Festi commentator autumat, quæ tamen in eodem Calendario cum Calendis hujus mensis relata sunt. Et quamvis Rosinus id festum reticeat, nihilominus facile est eo die dictis Diis Latinorum, & deinde Romanorum sacrificia oblata; quippe Vossius de Idololatria lib. 8. cap. 13. memorat ex Festo, & Varrone constare antiquos Latii accolæ Fidem Deam coluisse. Hoc Numen in Latium per Phryges allatum addit, templumque Fidei in Palatio positum, subditque Dionysium lib. 2., & Plutarchum in Romulo, & in Numa, narrantes Romulum, aut Numam ejus Templi auctores, à vero aberrare, quum longe ante Urbem conditam ædes Fidei dicata in Palatino Colle esset. Idcirco Vossius opinatur Romulum, aut Numam id Templum instaurasse, quod vero propius videtur ex Festo testante Agathoclem vetustissimum Scriptorem meminisse Æneam in Palatio Fidem consecrassse. Quare habemus in re tam vetusta, & quam Romani obumbrare studuerunt, ut Romulo, Regibusque Romanis hunc honorem tribuerent, potius Agathocli, & Festo, qui præ cæteris rerum initia investigarunt, quam Plutarcho, & Dionysio fidem habendam, hallucinatumque Rosinum lib. 2. cap. 18., cui Plutarchi, & Dionysii opinio magis arrisit. Nam, uti sæpe in superioribus Capitibus diximus, Quirites omnium fere Latinæ gentis sacrorum, quin & Vestæ, Latini Regis, Consi, seu Neptuni, Herculis, Larii, Penatii, Veneris, Martis, Jovis, Mercurii, Dianæ, Matutæ, & his similium, quæ publica opinione à Latinis in Romanos propagata esse credebantur, Auctores eorum Reges fecerunt, ut ita Latini viderentur ab iis sacras cæremonias accepisse. Itaque nil mirum, si prædicti, immo & Livius, Numam dixerunt Fidei ædis conditorem, quum non defuerint qui scripserint Attilium Calatinum eam construxisse, quem tamen constat id Templum vetustate collapsum restaurasse. Cæterum Fæderum ritus, quos ab Ardeatibus, aut Palæstis ante Romam conditam Latinos habuisse

buiffe scripsimus Capite 18., clarum testimonium perhibent, id Numen apud priscos Latinos fuisse; nam Fides fœderibus maxime præfidebat. Existimo autem Numam cæremoniis Latinæ gentis alias addidisse, quandoquidem ritus ea sacra per Sacerdotes albo panno à capite ad imum usque velatos sine cæde, & victimarum sanguine faciendi, vetustissimus erat, si antiquis Horatii interpretibus credimus ad ea carmina lib. 1. Ode 35.

Te spes, & albo rara fides colit

Velata panno, nec comitem abnegat.

Quamvis Livius Decad. 1. lib. 1. scribat id fuisse Numæ institutum, & Seruius ad lib. 8. Æneidos prodat Fidei panno velata tantum manu sacrificari solitum. Ut vero ad id sacrum Flamines curru arcuato manu ad digitos involuta solemnî pompa veherentur, Numam edixisse ferunt ex Livio ubi supra.

Sic Salutis sacra Roma non adhuc condita fuisse comperimus: Ædes enim Salutis vetustissima Romæ fuit, à qua dictam ferunt unam ex priscis Romæ portis ex Festo lib. 17., Livio 1. Dec. lib. 9. P. Victore Region. 5. & partem quoque Quirinalis Collis ante Romulum dictam ferunt salutarem ex æde Salutis illi proxima, ut Varro lib. 4. de Lingua Latina commemorat his verbis: *Collis salutaris quarticeps: Adversum est Apollinaris ædem, & Salutis*: Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 16. scribit apud veteres institutum, ut qui nominasset Salutem, ferias observaret, donec Deam placasset; Dio etiam lib. 17. meminit sacri, quod Augurium salutis appellabant, erat enim quoddam divinationis genus, quo probabatur, concederent ne Dii, ut populo salutem postularent, quasi nefas esset, eam, antequam concederetur, petere. Hujus sacri meminit etiam Festus lib. 1. sub voce *Maximum Prætozem*, ubi Dacerius ex Dione notat id augurium per quadraginta quatuor annos intermissum Augustum restituisse, unde Livium Dec. 1. lib. 9. ad finem & 10. in principio, qui ait ædem Salutis anno ab V. C. CCCCXLVI. Junium Bulcum Censorem locasse, & deinde Dictatorem factum dedicasse, de alia æde loquutum fuisse oportet, non autem de laudata, quam diximus vetustissimam & in Colle, quem veteres *Salutarem* vocabant, positam.

Spei quoque Numen Romanos à Latinis mutuasſe patet, nam quamvis Cicero lib. 2. de Legib. memoriæ prodat Calatinum Spei ædem Romæ consecraſſe, ea tamen in foro Olitorio fuit Livio lib. 21. & lib. 24. teſte. Ædis & Spei meminit P. Viſtor, qui eam locat in ſeptima regione Urbis, hoc eſt in Via lata. Idem Livius lib. 40. narrat ad Tiberim Spei delubrum conſtructum à M. Fulvio Cenſore, quod fortasſe Libertorum opera ante bellum Actiacum cum aliis plerisque ædificiis incenſum refert Diodorus lib. 50. Verum alterius ædis Spei longe prædictis antiquioris nemo præter Livium meminit; is enim Decad. 3. lib. 5. : *Comitia, inquit, habita, quibus creati ſunt Triumviri bini, uni ſacris conquirendis, donisque præſignandis, alteri reſciendis ædibus Fortune, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem, ſed & Spei extra portam*: Quare habes id Spei Templum extra Carmentalem portam poſitum, fuiſſe vetuſtiſſimum, ob quam cauſſam Viri docti ex loco, ubi ædes hæc ſita erat, videlicet prope portam Carmentalem, quem ſitum incoluiſſe ferunt Arcades, ædibusque ſacris exornaſſe, atque ex vetuſtate ejus ædis putant illam, priuſquam Romulus Urbem conderet, conſtructam, quæ tamen delibaſſe juvet, quum horum nihil certi compertum habeam.

Idibus ſextilibus Dianæ feriæ erant & ſacra. Diximus Cap. 13. hoc die fœminas Latinas, & Romanas voti compotes, ab Aricia ardentibus faces in Aricinum Nemus, ubi religioſiſſime colebatur Diana, tuliſſe, cujus moris meminerunt Curtius Symphorianus de Hort. lib. 4. cap. 15. & Gyraldus Syntagm. 4. Nunc addimus & Venatores idipſum feciſſe, & canes ſuos, morbo, aut ſcabie affectos, infulis velatos. Deæ devoviſſe; credentes enim Dianam venationibus præeſſe, fuiſque feriis ipſam etiam feriari, idcirco hoc die emeritos canes quietos à venatione, & immunes eſſe ſinebant ex Turnebo lib. 7. adverſ. cap. 26. ubi hæc Gratii priſci Poëtæ de venatione carmina exponit:

Spicataſque faces ſacrum ad Nemorale Diane

ſiſtimus, & ſolito Catuli velantur bonore,

Ipfæque per flores medio in discrimine luci

ſtravere arma ſacris, & pace vacantia feſta.

Quo vero die Latini populi convenirent ad Templum Dianæ in Aventino ibique ſacrum commune cum Romanis facerent, & ferias ſolem-

solemnnes, de quibus Cap. 8. dictum est, non liquet, sed verosimile est hoc mense, & fortasse jis Idibus id festum peractum. Id mihi arripet, quum enim Dionysius lib. 2. memoret Servium Tullum has ferias pro Latinis populis instituisse, ritusque quotannis stata die constituisse, scriptis in Columna ænea faderis Latini legibus, & diem taceat, suspicor has ferias intermissas, post quam Latini Templum Jovis Latialis in Albano monte, & ferias Latinas ex Tarquinii Superbi instituto frequentare ceperunt uti Cap. 8. retulimus; unde factum est diem à Latinis populis Dianæ sacratum in fastis omissum. At quoniam scribunt Idibus prædictis servas omnes, ac servos Romæ diem festum egisse, uxores autem capita purgare, & lavare consuevisse usque ad Plutarchi ætatem testimonio ejusdem Problem. cap. 100., hinc arbitror ex eodem Plutarcho argui posse Servium Regem, qui id Templum in Aventino condidit, Latinasque ferias instituit, & Dianæ prisco Latinorum Numini, dicavit, laudatas Idus pro festi celebritate statuisse. Quippe Plutarchus ait, servos, ac servas solemnia celebrasse, quod fama esset Servium his Idibus serva Matre natum; unde verisimile est, eundem ferias Dianæ solemnnes, indictas eo animo servandi pacem inter Romanum, & Latinum populum, statuisse die suo natali, & quo Latium universum Dianæ sacra etiam tunc percolebat. Quamobrem ex jam dictis, & opinione Romanorum, qui post tot ætates Plutarchi a vo credebant, solemnitatem illam ad Servium Tullum Regem referendam, puto potius apparuisse reliquias ejus festi, quod Servius pro Latina Gente in Aventino instituit.

Porrò & Portumnalia decimosexto Calendas Sextiles fuisse dicunt: Feriæ hæc erant Portumno Portuum, & marino Deo sacræ, quas à Latinis in Romanos propagatas fuisse non ambigimus; siquidem Cap. 13. satis probatum est Portumni, seu Melicertæ, aut Palæmonis, qui idem Deus est, cæremonias, & sacrorum ritus Arcades in Latium invexisse, si Ovidio, Dionysio, aliisque ibidem adductis fides præstanda est, quo fit frustra Varronem lib. 5. de Lingua Latina, hunc diem festum indictum prodere, quod eo die ædes Portumni in Tiberino facta esset, nam, uti sepe diximus, initiis Romanæ gentis consueverunt Diis consecrari templa jis diebus, quibus Latini eorum festa agebant. Inde factum esse ajunt Romanos, omnes ferè Latinorum ritus,

ritus, & festas solemnitates obumbrasse, Regibusque, aut Consulibus suis attribuisse. Hujus sacri ritum eleganter exponit Statius lib. 6. Thebaid. post principium his versibus:

*Mox circum tristes servata Palemonis aras
Nigra superstitio, quotiens animosa resumit
Leucothoe gemitus, & amica ad littora festa
Tempestate venit: planctu conclamat uterque
Isthmos, Echioniae responsant flebile Thebæ.*

Ubi Lucretius interpres addit ejus Numinis ædes circumclusas fuisse pinearum arborum luco, & Sacerdotes super nigra ara sacrificasse, gemitusque & planctus in sacris ipsis exauditos, ut imitarentur Inon Dei Matrem, quæ ut Athamantis viri furori occurreret, in mare cum Palæmone filio se præcipitavit.

Decimoquarto Calendas Septembres *Vinalia* erant: Jovi dies hæc sacra fertur, quæ Latini recolebant memoriam ejus voti, quo Æneas, vel Ascanius adversus Mezentium pugnans vinum omne ejus anni Jovi sacrauit uti fusius patuit ex relatis Cap. 5. & 16.. Sequebantur *Consualia*, quæ in diem decimumsecundum Calendas Septembres incidebant. Ea quoque festa Romani Scriptores confundunt, ut hanc laudem Romulo concedant, quum manifeste liqueat Arcades in Latio has celebritates instituisse, & Conso, seu Neptuno Equestri eo loci, quo Romani semper hoc ipso die sacrificarunt, aram condidisse. Hæc festa celebrata prodit Plutarchus in Romulo decimoquinto Calendas Septembres; Servius ad lib. 8. Æneidos mense Martio, Asconius Pædianus in Ciceronem 1. & 2. contra Verrem, die, quo Laribus sacra facta sunt. Ego palam esse arbitror duodecimo Calendas Septembres ea peracta fuisse ex Calendario, Rosino lib. 4. cap. 12., & Ovidii Commentatoribus in lib. 3. Fastorum ad ea carmina:

Festa para Conso, Consus tibi cætera dicet

Illo festa die, dum sua sacra canes.

Id Numen, easque celebritates eodem die Arcades Evandro duce primum instituisse prodit Dionysius lib. 1., qui describens sacra ab Evandro, & Arcadibus in Latio facta: *Quin*, inquit, & Neptuno Hippio aram assignarunt, & festum instituerunt, Hippocratia dictum

Etum Arcadibus, Romanis vero Consualia, per quod apud Romanos ex more immunes ab operibus sunt equi, & muli, coronanturque floribus: ubi Eustathius, & alii Scholiastes idem referunt, & affirmat Plutarchus in Romulo, qui quamvis Romulum ejus solemnitatis auctorem facere studeat, fatetur tamen Romulum simulasse aram Consi sub terra occultam, in Circo Maximo se reperisse: en ejus verba: Romulus sparserat rumorem reperisse se aram cujusdam Dei sub terra occultam: Dei nomen Consus fuit, sive quod in consultando juuaret, sicuti Latinis est Consilium, & Consul, sive is Neptunus Equestris est, nam ara Consi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circensibus ludis apparet, sive quod alii asserunt abdito consilio, arcanoque: haud inconvenienter subterranea Deo ei ara tribuitur: ea ergo ara prolata, sacrificium ejus nomine splendidum, & ludos, & spectaculum publicum edidit, convocatis ad hoc finitimis.

Ex his liquet eam aram Romuli ætate venerationi expositam; quippe haud potuisset Romulus rem apertissimam simulare, & finitimos Populos ad celebritatem illam convocare, si ea festa eum Deum, eosque ludos jam Latini Sabinique non habuissent. Quoniam vero jam ea solemnia vetustissima erant, ipsoque die ab Arcadibus instituta, & populi ea agere consueverant, propterea Romulus gnarus frequentiae finitimorum, qui ad eam aram devoti concurrebant, occasione sumpta, Sabinas, & Latinas mulieres dato signo rapuit. Cæterum fundator Urbis græcanico more, & Numini Arcadico in ara ab Arcadibus constructa, equestres ludos peragere non valuisset, si tum Numen, Ara, & festum Latinæ, & Sabinæ genti ignota fuissent. Id ipsum constat ex Trojanorum usu, qui præcipue colebant Neptunum, & Apollinem, Trojæ muros ab iis constructos putantes. Quin Nigidius, & Labeo in libris, quos scripserunt de Diis Penatibus, Æneam in Latium Neptuni, & Apollinis cultum invexisse, tradiderunt, quærentes an ii essent Penates, ut videre est apud Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4.. Ejus rei causa sunt qui existiment Trojanos apud hanc aram ludos Equestres, quos Trojam dixerunt, & Ascanius Albæ primum fecisse ajunt, agitasse, ut notat Tomasinus de Donar. cap. 31.; Erat enim Neptunus Saturni, & Opis filius

filius ex Laetantio lib. 1. cap. 14. , & sic apud Latinos priscos venerabile numen . Hunc Deum Dionysius terræ Quassatorem, & Hippium dictum refert . Divus Augustinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 2. consilia, & sententias inspirasse ait, & ob hanc rem Consum appellatum . Pausanias in Arcadicis apud Phenæos Arcadiæ populos Equestrem Neptunum, qui idem est, ac Hippius, cultum prodit, & ita describit : *Neptuni cognomine Equestris in ære simulacrum Ulysssem dicasse ajunt, cum enim equas perdidisset, & eas querens totam Græciam peragrasset, postremo quo loco eas reperit, ibi Dianæ Templum, quam Eurippen cognominavit, addito Equestris Neptuni signo erexisse : At fides ejus causæ, quam Pausanias subjicit nutat, si Festum sequamur, is namque lib. 8. sic ait : Hippius idest Equester Neptunus dictus est, vel quod Pegasus ex eo, & Pegaside natus sit, vel quod equuleus, ut putant loco ejus, suppositus Saturno fuerit, quem pro Neptuno devoraret, vel quod Tridentis ictu terra equum excierit, cui ob hoc in Illyrico quaternos equos jaciebant nono quoque anno in mare, cui consentit Virgilius lib. 1. Georgic.*

. . . tuque ò cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa Tridenti .
Neptune . . . . .

ubi Servius, & Donatus idipsum affirmant, & præcæteris Valerius Probus: *Campi, inquit, in Thessalia sunt Petræi, in quibus locus, Petra nomine, percussus Tridente Neptuni, equum, qui Scyphius vocatus est, edidit, Romani autem Neptunum Equestrem vocant, Græci Hippium, quod existimetur Princeps originis equorum : Hæc Probus hausisse videtur ex Pindaro Pyth. Ode 4. ubi vetus Interpres ita scribit : Ferunt etiam & in honorem Neptuni Petræi ludos institutos in eodem loco, ubi è terra primus equus exiliit : & paulò ante : Super Petra quadam dormiens Neptunus emisit semen, quo accepto terra primum equum fudit quem vocavere Scyphium; sed aliter fabulatur idem Pausanias in Achaicis, scribens Neptunum in equum conversum compressisse Cererem, & ob id equestrem nuncupatum, seu quod is equitationis inventor fuerit.*

Sunt qui dicant, eam aram subterraneam, quæ in Circo erat, Genio cuidam positam occultorum consiliorum servatori, & Præfidi,

sidi, cujus nomen proferre nefas erat, ludosque ei peractos ex Dionysio lib. 2. Alii Conso, idest Neptuno Larium Regi, & rerum conditarum, Diisque Magnis, idest Laribus Urbis Romæ ex Asconio Pædiano in primam Tullii contra Verrem: qui vetus Grammaticus allucinatus fortasse est, quod apud eam aram hujusmodi epigraphen vidisset:

C O N S V S C O N S I L I O
M A R S D V E L L O
L A R E S C O M I T I O P O T E N T E S

Quam Tertullianus lib. de Spectacul. fuisse eo loco scribit: quæ quidem longè post Romulum posita, ut patet ex verbis Tertulliani infra referendis, indicabat Consum, Martem, & Lares Urbis Romæ Præfides, distincta numina fuisse. Quidquid tamen dicant prædicti, clarum est Aram hanc vetustissimam Conso, idest Neptuno Equestri dicatam ex Livio lib. 1., Dionysio lib. 1. & 2., Plutarcho in Romulo, & Varrone lib. 4. de Lingua Latina, ubi *Consualia*, ait, dicta à Conso, quod tum feriæ publicæ ei Deo, & in Circo ad aram ejus à Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Virgines Sabine raptæ. Ex his verbis colligitur ejus festi, & ludorum vetustas, quod & Tertulliano lib. de Spectacul. arridet, is enim sic scribit: *Exinde ludi Consualia dicti, quibus initio Neptunum honorabant, eundem enim & Consum vocabant: Et paulò post: Et nunc Ara Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra cum inscriptione hujusmodi: Consum Consilio: Mars Duello: Lares Comitio Potentes: Sacrificant apud eam Nonis Juniis Sacerdotes publici; Duodecimo Calendas Septembres Flamen Quirinalis, & Virgines: Quare bis in anno apud hanc aram sacrificatum, & hoc die, quo ludi celebrabantur Flamen Quirinalis, Romuli sacris assignatus, & Vestales Virgines Conso sacrificia offerebant, quod nemo antiquorum advertit, & mihi suadet id factum, quod Trojani, & Albani, qui solemnioribus Sacris Vestales adhibebant, eum ritum his sacris addidissent.*

Haftenus de hujusmodi Festi prisca institutione; nunc ad ludorum pompam progrediamur. Irridendi mihi videntur ii, qui autum-

mant Romulum Circensium pompam hisce ludis, qui ob hanc rem magni dicti sunt exhibuisse, magnisque impensis eos fecisse, ac Soli dicasse, ut tradunt Asconius Pædianus, Cedrenus & alii. Hi sane delirant, nam res pauperes tunc Romulus habebat, ludosque celebravit, uti Latini, & Albani eos facere consueverant. Id habemus ex Livio lib. 1.: *Indici finitimis spectaculum jubet, quantoque apparatu tunc sciebant, aut poterant, concelebrant.* Dionysio lib. 2. *Dimissis circum finitimas Urbes qui invitarent ad conventum, & certamina, quæ tunc instarent cum virorum, tum equorum varia, & infra: Peractisque sacris Neptuni, & certaminibus, extrema ludorum die, cum jam solvenda esset celebritas, mandat Juvenibus, dato signo, ut raperent Virgines:* Ludi ergo non uno, sed pluribus diebus acti fuerunt eo etiam apparatu, quo simplex, & agrestis pompa exhibebatur. Sed ætas posterior curam auxit opibus, ludosque tales fecit, ut grande opus, orbisque miraculum moliretur; quandoquidem apparet Romulum Equestres ludos Neptuno dedisse, & Trojam Albanorum more exhibuisse ex Tertulliano de Spectaculis. Postmodum vero Circenses in Circo, Naumachias, Curruum concursus, Venationes, & Obeliscos Roma potens adstruxit, unde Consualium nomine oblitterato, hæc sacra ludi magni Circenses dicta sunt, quod magnis sumptibus fuerint instituta, uti patet ex D. Cypriano libro quem adversus Idola scripsit, Isidoro Originum libro cap. 18.: Tertulliano, & aliis.

Festus lib. 11. Mulis olim celebratos hos ludos prodit his verbis: *Mulis celebrantur ludi in Circo maximo, Consualibus, quia id genus quadrupedum primum putatur captum Currui, vehiculoque adjungi,* quod præter Festum nemo, quod sciam docuit, licet Alexander Genial. lib. 5. cap. 26. scribat Romuli ætate in Consu ludicrum mulum immolatum, non autem equorum, & mulorum cursum agitatatum, uti placet Festo: cujus tamen opinioni consentire videtur illud, quod quum Arcades id festum, & ludicrum in Latium asportassent, & Lunæ devoti essent, sicuti Cap. 4. diximus, facie est illos mulorum cursum agitasse, quod crederent mulum vehiculo Lunæ adhibitum, uti idem Festus lib. 11. subjicit, & vetus Interpres ejusdem explicat. At viri docti Alexandri sententiæ adhærent; nam Arcades,

cares, & Græci omnes Equestres hos ludos dixerunt, quod equorum cursu celebrarentur, idque innuit mos Latinorum qui Trojam eo festo luserunt, eos enim ludos turma duplex majorum, minorumque puerorum nobilium equitantium, & curribus etiam, bigis, quadrigisque certantium agitabat ante Romulum, ut dictum, licet non desint qui falso referant Romulum currus primum reperisse. Id ipsum probat ritus Romanorum, qui Consualibus cursus equorum junctorum, & non junctorum egerunt, ut notat Gyraldus de Diis Gent. singul. 5., qui addit ignea sacrificia facta, & Ara subterranea id numen cultum, tanquam terræ quassatorem ex Dionysio lib. 2., & Plutarcho Problem. cap. 47. ubi hæc subdit: *Quid est, quod Consualibus equos, & asinos coronis exornant, & ociari sinunt? An quod Neptuno Equestri, diem festum agunt, asinus autem propter equum pari fruitur licentia? An illud potius quod instituta navigatione, quum multa navibus veherentur, ocium quoddam, & remissio iumentis data est:* Hinc comperimus, eum ritum coronandi his festis equos, & asinos vetustissimum fuisse, & ab Arcadibus derivatum, ex Dionysio lib. 1.

Huic quoque Deo mense Quintili, idest decimo Calendas Sextiles, feriæ Neptunalia dictæ, sacræ fuerunt ex Calendario, & Varro lib. 5. de Lingua Latina, & quum terra tremuisset apud ejus Deædes, quæ communes erant Terræ, (ea enim & Numen credebatur), supplicationes decernebantur, & feriæ indicebantur, sacra autem peragebantur incerto Numini, quamvis enim putarent Neptunum esse Terræ quassatorem, uti diximus, & canit Virgilius lib. 2. *Æneidos.*

*Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit.*

Attamen quum certum esset terræ aliam, aliam maris potestatem esse, & tamen in terræ motibus multum virium, causarumque aquam habere, nomen Numinis placandi silebant, ne unum pro alio nominantes, falsa religione populum devincirent ex Æliano Var. Histor. lib. 6. cap. 76. Platone in Philæbo, Clemente Alexandrino lib. 5. Stromat., Aulo Gellio lib. 2. cap. 28.: ex quibus palàm fit irrifu dignos, qui populo subblandientes certas causas naturales terræ motui assignant.

gnant. Ego sane cum hæc scriberem, anno scilicet MDCCIII. Regnante Sanctissimo Domino Nostro CLEMENTE XI., quo Urbs, & finitima Oppida magno Terræ motu die 14. Januarii concussa sunt, & majori etiam die 2. Februarii, ita ut Civitates Nursia, & Aquila, & Oppidula his proxima penitus everfa, & immanis facta, Civium strages, dirumque Provinciarum excidium; quassatum quoque Spoletum; ridebam eos, qui scriptis mandarunt ejus rei causam, & rationem motus hujusmodi, aut astris, aut imbribus, seu subterraneis ventis tribuentes; immo dies certos similis futuri periculi, & tempus, quo illud amplius timeri non posset, adsignabant, quasi certam reperissent motus originem, quæ Romanos, Græcosque semper latuit, nam ii, ut dictum est ad Numinum iram causam referentes, dum curarent sacrificiis, & feriis ea placare, neminem jis sacris inuocabant, quod inter Deorum turbam neminem invenissent, qui ejus rei certus auctor esset, vel qui elemento, aut materiei, ex qua, motus illi generantur, præsideret. Sic Sanctissimus Pontifex Urbi, & Provinciis, Italiæque universæ, precibus, & lacrymis consuluit, & effusis Ecclesiæ Thesauris, missisque viris circumquaque, qui ad poenitentiam Fideles excitarent, dictatis etiam exemplo Divi Gregorii Magni, quibusdam precibus, quas Sacerdotes inter Missarum solemnia recitarent, aliisque quas statuta hora cujuslibet noctis, qua primum populus id periculum euasit, pronunciaret, Deum, qui certus auctor hujusmodi motus est, placare studuit. Satis de Consualibus tractavimus, nunc ad Vulcanalia progrediamur.

Decimo Calendas sextiles feriæ Vulcano Deo dicatæ erant ex Calendario, & Varrone lib. 5. de Ling. Latin. ubi sic ait: *Vulcanalia à Volcano, quod ei tum feriæ, & quod eo die populus pro se in ignem animalia mittit*: quod & tradunt Gyraldus de Diis Gent. sing. 13. & alii, quo fit antiquos ut placarent Vulcanum, quem ignis auctorem, quin & eundem ignem, putabant, jis feriis in ejus honorem institutis, animalia misisse in ignem, ut Deus illis contentus, populum immunem ab eo periculo faceret. Has ferias vetustissimas apud Latinos opinamur. Quandoquidem id Numen, & festum longe ante Romam conditam Latinos, Sabinosque habuisse legimus. Nam Prænestini antiqui Latii accolæ Vulcani sacra quotannis faciebant, cum-

cumque jactabant parentem Cæculi Urbis fundatoris; hujus rei meminit Virgilius lib. 7. Æneidos sic canens:

*Nec Prænестinæ fundator defuit Urbis
Vulcano genitus, pecora inter agrestia Regem
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas
Cæculus . . . . .*

& iterum lib. 10.

*Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus &c.*

cui consentiunt Festus, & Solinus cap. 8. Polyhistor, qui subdit id fuisse in Fastis Prænestinorum notatum, immo Servius ad lib. 7. totam fabulam narrat his verbis: *Præneste Pontifices erant, & Dii Indigetes, sicuti etiam Romæ; erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur: Horum soror, dum ad focum sederet, defiliens scintilla ejus uterum percussit, inde dicitur concepisse. Postea enixa, puerum juxta templum Jovis abiecit, quem Virgines aquatum euntes, juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud longe à fonte erat, unde Vulcani dictus est filius. Cæculus autem ideo, quia oculis minoribus fuit, quam rem frequenter effecit fumus: Hic postquam diù latrocinatus est, collecta multitudine, Prænestinam Civitatem in montibus condidit, & quum ad ludos inuitasset vicinos populos, cepit eos hortari, ut secum habitarent, & pro gloria jactare se filium esse Vulcani, quod quum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis cætus est flamma circumdatus, quo facto commoti omnes, simul habitaverunt, & Vulcani filium esse crediderunt: Et licet plures sint, qui alios Præneste conditores asserant, negari tamen haud potest ob eam famam in fastis Prænestinorum descriptam, eos populos, qui vetustissimi Latinarum habiti sunt, Vulcano devotos fuisse, ejusque festa agitasse.*

Præterea ipsi Trojani, & Æneæ successores id Numen in Latium invexerunt; produnt enim Venerem Matrem Æneæ, Vulcani conjugem fuisse; quamobrem Virgilius lib. 8. Æneidos effingit Venerem Vulcanum maritum suum advocasse, ut juvaret Æneam cum Rutulis, vel Laurentibus dimicantem, ita namque is pergit:

*At Venus haud animo nequicquam exterrita Mater
Laurentumque minis, & duro mota tumultu
Vulcanum alloquitur: thalamoque hæc Conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem.*

Ubi Servius notat, Vulcanum fuisse virum Veneris, Martem vero, & Anchisen adulteros, sed Martem gratum Vulcano etiam post adulterium, quod illud ignorans, seu dissimulans, arma pro eo fabricasse constet, quamvis lib. 6. Æneid. pag. 398. referat fabulam Græcorum, qui narrabant indicato à Sole adulterio Martis, & Veneris, Vulcanum minutissimis catenis lectulum cinxisse, quibus Mars, & Venus ignorantes implicati, & cum ingenti turpitudine resoluti sunt sub testimonio cunctorum Deorum, quamobrem Donatus, & Phurnutus locis jam adductis autumant, Æneam, & Trojanos id Numen in Latium asportasse. Quin Cincius, & Piso contendunt Tusculanos, seu alios priscos Latii populos Vulcani uxorem Majam, seu Majestam dictam, coluisse, ut videre est apud Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 12.

Ergo ex his patet cultum Vulcani, & festum Latinis vetustissimum fuisse, Sabinis etiam, quum referant Titum Tatium, qui cum Romulo regnavit, Romæ ædem Vulcani Sabinorum Numinis posuisse ex Dionysio lib. 2., ejusque Interprete Eustathio: Varrone lib. 4. & 5. de Lingua Latina, Divo Augustino de Civitate Dei lib. 7. cap. 16. & aliis, quod Templum Plutarchus Problem. cap. 48. aliis 47. falso asserit Romulum extra Urbem constituisse propter Vulcani suspicionem adversus Martem de Venere, juxta fabulam, quam retulimus, cujus rei causa fortasse Lemnii, qui Vulcanum colebant, quod apud eos enutritus foret, Venerem, quod Marti se miscuisset, velut adulteram adeo contemserunt, ut nemo illi sacrum faceret, ex Alexandro Genial. lib. 2. cap. 14.

Hoc die fortasse sacrificium factum est quod vocabatur apud veteres *Protervia*. In eo mos erat, ut si quid epulis sacris, & victima Vulcano mactata, superfuisset, igne consumeretur, ut produnt scriptores apud eundem Alexandrum lib. 3. cap. 12., unde lumen Varro ni supra relato, is enim scribit populum his feriis animalia pro se in ignem misisse, quibus verbis plures victimas immolatas Vulcano Varro commemorat, & in ignem coniectas.

Ex Calendario rustico, quod Goltzius, Gyraldus, Georgius Fabricius, & alii referunt patet VI. Idus Sextiles in Colle Quirinali festum Solis Indigetis celebratum fuisse. Quinam vero is Deus esset, mihi, & prædictis, non liquet, neque Rosino lib. 4. cap. 12. ad finem, qui etiam de eo Calendario dubitat; Verumtamen ex titulo festi habes ea sacra haud facta Soli, sed alicui Regi Latinorum priscorum, qui ex hominibus in Deorum numerum relati sunt; Indigetes enim Deos tales fuisse diximus Capite 18.; unde Æneas, Hercules, Evander, Liber, Æsculapius, Castor, & Pollux, Faunus etiam, Latinus Ascanius, Picus, Tiberinus, & his similes Indigetes Dii à Latinis priscis dicti sunt ex Vossio, qui veteres refert lib. 1. de Idololatr. cap. 12. & ex aliis relatis Capite 18.; quapropter, sicuti constat Æneam Jovem Indigetem dictum, ita contigisse arbitror, aliquem ex prædictis, Solem Indigetem nuncupatum; at ex Colle, in quo id sacrum fieri consuevit, Quirinali scilicet, suspicor festum peractum Romulo fortasse, sub cognomento Solis Indigetis, de quo tamen nil certi dicere possum.

C A P U T XXI.

De mense Septembri, ejusque diebus Festis.

Hoc mense sacrificia Vulcano iterum oblata fuisse comperimus, tanquam marito Veneris, & affinitate juncto Æneæ, ut superiori Capite diximus. Hinc factum esse ajunt hoc ipso mense, idest Decimo Calendas Octobres Veneris Genitricis ferias institutas; quandoquidem licet Latini Aprilem Veneri sacrasent, tamen fragmentum Fastorum effossum Romæ sub Colle hortulorum notato die ferias Veneri Genitrici factas exhibet, ita enim in illo legitur: *V. Kal. Octob. Veneri Genitrici in Foro Cæsaris*: quo vero tempore hæ feriae institutæ sint, Calendarium ipsum innuit, dum in eo notatur, *in foro Cæsaris*, Veneri sacra facta. Ferunt quippè Cæsarem jactantem se ex Æneæ, & Veneris progenie ortum, ante pugnam Pharsalicam, Templum Veneri Genitrici vovisse, & potitum victoria, in foro suo posuisse,

fuisse, eique spolia dedicasse, nempe Thoracem de Margaritis Britannicis. In eo quoque Statuam Deæ collocavit nondum plene ab Artifice absolutam: Augustus itidem Statuam æneam Cæsari Divo cum Stella crinita supra caput ipsius fulgente, quod ejusmodi post mortem ejus, Stella visa esset: id habes ex Dione lib. 43., Appiano lib. 2. Bellor. Civil.; ergo si in Foro Cæsaris hæc solemnitates eo die peragebantur, intelligitur eas agitas in æde sacra Veneri Genitrici, in Foro suo à Cæsare dicata. At non desunt qui prodant has ferias Veneri Genitrici sacratas ab Ænea, Lavinienfibus, & Albanis primum religiosas fuisse. Etenim alibi diximus ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 12., & aliis, Sacerdotes Venerem in sacris longè ante Cæsarem, quin ab exordio Romanæ gentis Genitricem indigitasse; Albanos quoque, & Lavinienfes Veneri Genitrici ædes sacras locasse, quod genuisset Æneam, Latinæ, & Romanæ gentis auctorem. Itaque festus ritus, & titulus frustra Cæsari tribuitur, quum is Latinis priscis solemnibus extiterit, unde Ennius vetustissimus Romanarum rerum Scriptor lib. 1. Annalium, ut probaret Romanos ab Albanis ortos, & Albanos, Latinosque cæteros, Veneris, & Anchifis prolem esse, sic canit:

*Atque Anchises doctus, Venus quem polchra Dearum
Fari donavit, divinum pectus habere.*

& paulò post:

*Te nunc sancta precor Venus & genitrix
Patris nostri.*

quibus versibus Ennius palàm fecit opinionem antiquorum Romanorum, quod Venus, Anchises, & Æneas generis sui auctores essent, unde Rutilius Numatianus ait:

*Auctorem generis Venerem, Martemque fatemur
Romuleumque patrem.*

& Lucretius lib. 1.

Æneadum genitrix, hominum, Divumque voluptas:

Hinc deducitur Latinos Anchifem inter Indigetes Deos numerasse testimonio Dionysii lib. 1., & Ennii loco quo supra: quin eundem Augurem fecisse, & id muneris assequutum, quum propè Simoëntis fluentia cum Venere concubuisset, ut innuit idem Ennius, qui

qui cum *doctum*, & *fandi*, idest vaticinandi donum à Venere accepisse ait, quod & Nævius lib. 3. Belli Punici scribit :

*Postquam auim adspexit
Templo Anchises, sacra in
Mensa Penatium ordine
Ponuntur: immolabat
Auream victimam polcram.*

Et Virgilius lib. 2. Æneidos, ubi augurantem Anchisen facit his versibus:

*Jam jam nulla mora est, sequor, & quo ducitis adsum
Vestrum hoc augurium.*

De quibus plenè differit Hieronymus Columna Scholiastes Ennij lib. 1. pag. 51. 52. & 92.

Sunt etiam qui referunt apud Laurentum, seu Lauinium Venerem Genitricem Equitantem cultam, Equestrem quoque appellatam, narrantes Æneam post longæ navigationis tædia littori Laurentino redditum, equum conscendentem, Matrem Venerem tali effigie coluisse ex Ligorio in MSS. Otthobonianis verbo *Venus*: qui tamen Albæ id simulacrum ab Ascanio translatum, & in æde Veneris positum tradit; & ex Tomasino de Donar. cap. 3. 1. ad finem: quibus & alludere videtur Servius relatus cap. 16. Id ipsum probat mos priscus Latinorum qui mense Aprili festa Veneris percolebant floribus, & myrto sicuti dictum est Cap. 16. In sacris autem Veneris Genetricis columbam immolabant, quod Deæ ea avis sacra esset propter frequentem fatum, & coitum; ut auctor est Virgilius lib. 6. Æneid. qui de Ænea loquens ita ait:

*Vix ea fatus erat, geminæ quum forte Columbæ
Ipsa sub ora Viri calo venere volantes
Et viridi sedere solo, tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, letusque precatur.
Este duces, ò si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem diues opacat
Ramus humum, tuque ò dubiis ne defice rebus
Alma parens.*

Ad quæ Servius, & Donatus id referunt: Martialis etiam lib. 13. Epig. 66.

*Ne vires teneras præduro dente Columbas,
Tradita sed Gnidia sint tibi sacra Dea.*

Tomasinus de Donar. cap. 16. exhibet vetustum Cippum Eboræ cefolium cum hac Epigraphe.

D I V O I V L I O
L I B. I V L. E B O R A
O B I L L I V S I M M V N. E T M V N
L I B E R A L I T A T E M
E X D. D. D
Q V O I V S D E D I C A T I O N E
V E N E R I G E N E T R I C I
C E S T V M M A T R O N A E
D O N V M T V L E R V N T

Unde patet Matronas in dedicatione ædis Veneris Genitricis Eboræ ad similitudinem ejus, quam Julius Cæsar Romæ voverat, construxit, Cestum dicasse, qui sane erat Amoris cingulus ex Martiali:

*Ut Martis revocetur amor, summiq; Tonantis
A te Juno peto Ceston, & ipsa Venus.*

Ergo ex his patuit Latinos longe ante Cæsarem Veneri Genitrici ædes sacrasse. An vero ii Populi die supra notato ferias concelebraverint, seu potius eas in dedicatione Templi Cæsar instituerit, mihi non liquet.

Sunt qui in veteri rustico Calendario notant die ultimo Septembris, idest pridie Calendas Octobres *Meditrinalia*, quæ Rosinus lib. 4. cap. 14., & alii quinto Idus Octobris fuisse scribunt. Id dissidium componere satagit David Origanus Clacensis libro, cui titulus *Ephe-merides Brandenburgicæ*, ubi vetus rusticum Calendarium sequitur, & probat in Urbe Roma fortasse Quinto Idus Octobres *Meditrinalia* celebrata, à forensibus vero die ultimo Septembris. Quidquid de hoc sit, id pro certo habeo hæc festa à Latinis priscis in Romanos propagata testimonio Festi lib. 11. *Meditrinalia*, is inquit, *dicta hac de causa*: *Mos erat Latinis Populis quo die quis primum gustaret mustum, dicere ominis gratia: vetus novum bibo, veteri novo morbo medeor:*

medeor: à quibus verbis etiam *Meditrinæ* Deæ nomen ceptum, ejusque sacra *Meditrinalia* dicta sunt; unde apparet *Meditrinam* Deam à Latinis dictam à medendo, & hunc diem ei Deæ assignatum, quod vinum novum gustantes putarent à veteribus morbis immunes esse, ut ex Varrone lib. 3. de Lingua Latina eruitur: *Meditrinalia*, inquit, dies dictus à medendo, quod ut *Flaccus Flamen*, *Martialis* dicebat hoc die solitum vinum novum, & vetus libari, & degustari medicamenti causa, quod facere solent etiam nunc multi, quum dicunt: *Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor*. Hoc itaque die Latini prisci agitarunt ferias *Meditrinæ* dicatas, cui quum Sacerdos vino novo, & veteri libaret, hæc pronuntiabat: *Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor*, quo facto singuli Patres familias id ipsum in privatis ædibus agebant. Hinc scimus die ultimo Septembris consuevisse Latinos priscos, uti nunc superstitiose servant, vindemiam cogere, mustumque novum gustare. Eum morem hos populos à Græcis Latii accolis traxisse, dilucidum est, illi enim eo die celebrabant *Neoinian*, quo festo novum degustabant vinum, illudque Diis offerebant, ut notat *Dacerius* in Festum. *Alexander* Genial. lib. 6. cap. 8. de hoc festo ita loquitur: *Fuitque veteri lege sancitum, ut Flamen Martialis diceret diem veteri vino libando medicaminis causa. Inde usurpatum verbum: Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor: unde Meditrinæ nomen Deæ, cujus sacra Meditrinalia, & dies Meditrinalis. Sicuti ad primitias Pomorum, nova esse dicebant vetera, & alia exoptabant nova ominis causa. Unde id carpsit Alexander ignotum est, nam Varro, qui Meditrinalium meminit, Flaccum Flaminem Martialem ritum hujus festi referentem adducit, quamobrem facile est Alexandrum haud recte legisse, & putasse Varronem prodidisse Flaminem Martialem solitum diem Meditrinalium dicere.*

Cæterum ex *Plinio* lib. 18. cap. 2. intelligimus id festum institutum, quod Latini nefas esse crederent, vina, novas fruges, & poma degustare, antequam Sacerdotes primitias Diis libassent, unde idem *Plinius* quærit: *Cur ad primitias pomorum hæc vetera esse dicimus, alia nova optamus?* quibus verbis testatur idem factum, antequam nova poma degustarentur, uti *Dacerius* ad Festum

lib. 11. interpretatur, & Alexander mox adductus probat.

Sic Cereri antequam novas fruges cogerent, solemni ritu spicas libabant ex relatis Cap. 20. Meditrinæ novum mustum veteri vino mixtum, uti diximus, & Pomonæ nova poma, prius quam ea comederent. Erat autem Pomona vetustissima Latinorum Dea. Hanc ea gens prodebat fuisse Pici Latii vetustissimi Regis uxorem; fortasse Canentem dictam ex Ovidio lib. 14. Metamorph., & post consecrationem Pomonam appellatam, ut Auctor est Servius in lib. 7. Æncidos ad ea carmina:

*Picus equum domitor, quam capta Cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.*

Ad hæc Servius: *Fabula talis est: Picum amavit Pomona Dea Pomorum, & ejus volentis est sortita conjugium. Postea Circe quum eum amaret, & sperneretur, irata eum in avem Picum maritum convertit, nam altera est Pica. Hoc autem ideo fingitur, quia Augur fuit, & Domi habuit Picum, per quem futura noscebat, quod Pontificales indicant libri: Quamvis enim Grammaticus memoriæ mandarit hanc esse fabulam, tamen liquido constat Latinos divinos honores uxori Pici, sive ea Canentes, ut Ovidius narrat, aut Pica, uti Servio placet, appellaretur, præstitisse, illamque Pomonam, & Pomorum Numen nuncupasse, quippe universus cætus Deorum Latii fabulis, & erroribus erat fœdatus, quod etiam constat ex Festo lib. 14. Pomonal, is ait, est in agro Solonio via Ostiensi ad duodecimum lapidem diverticulo, à milliario octavo, idest in agro inter Ostiensem, Ardeatinum, & Laurentem ex Plutarcho in Mario, Livio lib. 8. ac Cicerone in Oratione pro Roscio: quem agrum ita dictum putant, quod in eo esset Lucus Sacer, vel ædes Pomonæ dicata, ut vetus Interpret Festi memorat: unde liquet in eo situ uxorem Pici Laurenti, & Latinæ gentis Regis sub cognomento Pomonæ fuisse cultam.*

Huic Deæ assignatum fuisse Flaminem, Pomonalem dictum, refert idem Festus lib. 11. *Maximæ dignationis flamen Dialis est inter quindecim flamines, & quum ceteri discrimina majestatis sue habeant, minimæ habetur Pomalis (Pomonalis scilicet) quod Pomona levissimo fructui agrorum præsidet pomis.*

Quæ dicta sint, non ut hoc mense ejus Deæ festa locemus, quum dies celebritatis hujusmodi incertus, & potius Mensi Junii accensendus sit, sed ut Pici uxoris consecrationem, & ædem sacram, ac situm, ubi ea ædes erat enunciareremus, quum id inter antiquitatis latebras delituerit. Porro ex prædictis compertum est, quanti Latini prisci sua falsa Numina existimaverint, & quam longæuus sit mos gentium, primitias fructuum Diis suis offerendi, unde hinc saltem oblatrare cessabunt ii, qui justitiæ obstrepentes, primitias, & decimas Sacerdotibus inique contendunt apud nos, quibus æternus & verax Deus legem sacrosanctam dictavit.

C A P U T XXII.

De Festis diebus mensis Octobris.

N Vertumnalia, Ditis, & Proserpinæ sacris antecederent, mihi compertum non est: illud tamen palam esse arbitror tertio Nonas hujus mensis sacrum Diti Patri, ac Proserpinæ à Latinis dicatum. Hujus rei meminit Macrobius Saturnal. lib. I. cap. 16. his verbis: *Quia nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Populum Romanum, Latinosque firmatæ sunt inchoari bellum decebat, nec patente mundo, quod sacrum Diti Patri, & Proserpinæ dicatum est: mundus autem, ut ait Festus lib. I. ter in anno patere dicebatur, idest postridie Volcanalia, ante diem tertium Nonas Octobris, & ante diem sextum Idus Novembris: quo posito, non tertio Nonas, ut Rosinus, & alii scribunt, sed quarto Nonas Octobres, idest die quarta ejusdem mensis hæc sacra peragebantur ex Dacerio ad Festum, & sic constat Diti, & Proserpinæ tertio Calendas Septembres, quarto Nonas Octobres, ac septimo Idus Novembres sacra facta, quæ in Latium transvexerunt Pelasgi teste Varrone apud Macrobius Saturnal. lib. I. cap. 7. Erant autem ea Pelasgorum magna Numina, ab iis maxime culta diebus jam notatis, quibus mundum patere Græcia putabat. Romani scriptores causam hujus ritus se ignorare fatentur, eamque vetustissimam scribunt, & obscuram, ita Cato in Commentariis Juris apud Festum lib. I. I. : *Mundo, inquit,*
*nomen**

nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim ejus est, ut ex iis, qui intravere cognoscere potui assimilis illi: ejus inferiorem partem veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus, qui supra scripti sunt, majores censuerunt, quos dies etiam religiosos judicaverunt ea de causa, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & patefierent: nihil eo tempore in Republica geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste, manus conferebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quicquam in Republica nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur. Hinc viri docti arguunt antiquitatem, ritus vix Catoni doctissimo viro notam, quin & Varroni apud Macrobiū lib. 1. cap. 16. aliis 19. hæc tantum tradenti: *Mundus quum patet, Deorum tristium, atque Inferorum janua patet*: quamobrem Pontanus, Meursius, alique Macrobii interpretes, quid veteres eo nomine intellexerint quærunt, Apulejum in Apologia adducentes, qui etiam se involuit, unde merito utrunque irridet Arnobius lib. 5. advers. gent.. De hac re agit etiam Macrobius in Somnio Scipion. lib. 1. cap. 11., ubi putat Ditis Sedem apud inferos sub certa mundi parte, eique mortem subditam esse, unde factum ajunt ter in anno Diti, & Proserpinæ statis diebus sacrificia ab antiquis oblata, ut ita inferna Numina placata vitæ auras respirari finerent: cui rationi alludit Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., ubi de Valesio quodam loquitur viro locuplete, & rusticæ vitæ, qui duobus filiis ægrotantibus, & filia ad desperationem usque medicorum laborante, Lares familiares oravit, ut puerorum periculum in ipsius caput transferretur: orta, autem voce, habiturum eos salvos si continuo flumine Tiberis devotos Terentum portasset, eo facto filiorum salutem impetravit. Erat autem Terentum locus in Campo Martio, quod eo loco ara Ditis Patris terra occultaretur ex Festo lib. 18., quam aram sub effossa humo stantem Romani maxime venerabantur, quum ob Ditis, & Proserpinæ, quibus dicata erat cultum, tum ob memoriam, quod illa antequam Roma conderetur eo loci fuisset. Ad eam igitur ter annis singulis, & diebus supra scriptis accessus patebat, quod Diti, & Proserpinæ sacra fierent, ut Scholiastes Festi memorant, & consentit Alexander

der Genial. lib. 5. cap. 26., qui subdit Quirites ad eam aram ludos seculares dictos haud statim die, sed à prima origine singulis centum annis ex præcepto Sibyllinorum carminum fecisse, eorumque auctorem fuisse Valerium Publicolam, qui primum cæsis atris bobus, Diti maribus, Proserpinæ fœminis, trinoctio ludos ibidem fecit ex Plutarcho in vita Publicolæ, & Horatio in carmine seculari, qui de his ludis sic loquitur:

*Certus undenos decies per annos
Orbis, ut cantus, referatque ludos
Ter die claro, totiesque grata
Nocte frequentes.*

Porro & Virgilius lib. 6. Æneidos vetustatem sacrorum Ditis, & Proserpinæ exponere volens, exhibet Æneam utrique Numini sacrificia facientem: en ejus carmina:

*Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergît vina Sacerdos,
Et summas carpens media inter cornua setas
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten cæloque, hereboque potentem.*

& infra.

*. . . . . Ipse atrî velleris agnam
Æneas Matri Eumenidum, magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi Proserpina vaccam:
Tum Stygio Regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.*

Inde Servius, & Donatus produnt ea sacra vetustissima, Græcisque, & Trojanis familiaria fuisse, ritumque illorum Poëtam erudite explicasse.

Haftenus de festis Ditis, & Proserpinæ: nunc ad *Vertumnalia* descendamus, quæ initio hujus mensis fuisse Varro, & cæteri commemorant. Hæc ante Romam facta tradit Propertius lib. 4. Eleg. 2. his verbis:

*Quid mirare meas tot in uno corpore formas,
Accipe Vertumni signa paterna Dei.*

Tu-

Tuscus ego, Tuscis orior, nec penitet inter

Prælia Volscinos deservisse focos.

Nec me Turba juvat, nec templo letor eburno,

Romanum satis est posse videre forum.

Ex quo habemus id Numen, quod omnes figuras ac formas, & mentes hominum, & cogitationes in rebus emendis, vendendisque, vertere, immutare, ac varie efficere credebant, Tuscorum Deum ante Romam conditam fuisse, eique sacratas ferias *Vertumnalia* dictas, ut pergit Propertius, apud quem plura alia, prout apud Horatium Satyr. 7. lib. 2. & Asconium Pædianum in 3. Verrinam Ciceronis.

Non desunt qui perhibent hunc vetustissimum Tuscorum Regem fuisse & consecratum, quod vinearum, & pomiferarum arborum ferendarum tradidisset rationem; quin cultum solemnibus festis quotannis à Sabinis, Latinisque finitimis ante Romam conlitam putat Antonius Fanensis in lib. 6. Fastor. Ovidii, referens Tuscos illos, qui cum Lucumone, seu Cælio Vibenna in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romæ Templum in Vico Turario, seu Tusco ædificasse, quod & probant Varro lib. 5. de Lingua Latina, Festus lib. 19. Tacitus lib. 4. Annal. P. Victor 8. Region. Urbis Romæ, Alexander Genial. lib. 2. cap. 18. & lib. 6. cap. 8. & Asconius Pædianus loco quo supra, addens Tuscos, Sabinosque putasse hunc Deum mercaturæ, & vertendis rebus præesse, quod & Donatus in Adelphos Terentii pluribus locis comprobat.

Itaque sicuti Latini, ita & Sabini, ac Tusci, Reges suos consecrarunt. Illi enim Sancum gentis auctorem, & Principem coluerunt ex Silio lib. 8. Bell. Punic.

. . . . . à Tetrica comitantur rupe Cohortes

Cunctis hasta decus, clypeusque refertur in orbem

Vertice, & implumes, ac levi tegmine cruris

Ibant, & læti pars Sancum voce canebant

Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant

Sabe tuas, qui de patrio cognomine primus

Dixisti Populos magna ditione Sabinos.

Tusci autem Etruriæ primum Regem, cujus nomen antiqui tacent, consecrarunt, & Vertumnum appellarunt ex Varrone lib. 5. de Lin-

gua Latina ; immo quum Latini Regibus suis consecratis nomina immutassent , Sabinos quoque , & Etruscos id ipsum fecisse produnt ; illi quidem Sabum , Sancum , Divum Fidium , & Herculem nuncuparunt ex relatis Capite 8. , quamvis Dionysius lib. 2. ex Catone hæc tradat : *At Porcius Cato nomen Sabinis impositum à Sabo Sancti filio: Sancum vero istum fuisse regionis Genium & à nonnullis Divum Fidium appellari* ; Tusci autem suum Regem Vertumnum dixerunt ; quin quum Latina gens suos Reges Indigetes fecisset , Sabini , ac Tusci suos Semones celebrarunt , quod nec cælestes putarentur ob meriti paupertatem , neque terreni ob gratiæ venerationem , uti ad Chalcidium scribit Fulgentius , & notant Gyraldus de Diis gentium Syn- tagm. 14. , Cerinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 49.

Hinc errorem apud veteres Christianos, scriptoresque doctissimos irrepsisse aliqui putant , ab antiquis cippis deceptos & Inscriptionibus , quas subiicio .

I.

SEMONI SANCO DEO FIDIO SACRVM
SEX. POMPEIVS S.P.F. COS. MVSSIANVS
QVINQVENNALIS DEC. BIDENTALIS
DONVM DEDIT

II.

SANCO SANCTO SEMONI
DEO FIDIO SACRVM
DECVRIA SACERDOTVM BIDENTALIVM
RECIPERATIS VECTIGALIBVS

Ex his quæ prostant apud Cerinum ubi supra , memoriæ mandarunt , Romanos Simoni Mago divinos honores tribuisse . Sic Tertullianus in Apologet. : *Sed quum Larentiam publicum scortum velim saltem Laidem aut Phrynen inter Junones, & Cereres, ac Dianam adoratis, quum Simonem Magum statua, & inscriptione sancti Dei inauguratis* : quod & scribunt Eusebius Histor. Eccles. lib. 2. cap. 13. , & Divus Irenæus lib. 1. Advers. Hæret., Card. Baronius ad Annum Christi 44.

& alii; & ne ambigi posset Tertullianum de alia inscriptione locutum, sunt qui verba Justinii Martyris ex Apologia 2. quem ille adducit referant, quæ quidem hæc sunt: *Simon quidam apud vos Samaritanus, propter magicas, quas exhibuit virtutes, Deus habitus est, & statua apud vos veluti Deus honoratus, quæ statua in amne Tiberi inter duos pontes est erecta*, uti notat Desiderius Heraldus in Apologeticum Tertulliani. Ergo quum liqueat cippum priscum cum epigraphæ prima superius relata, effossum fuisse ævo Gregorii XIII. Pontificis è ruderibus Insulæ Tiberinæ, sicuti testantur Josephus Castalio Decad. 3. observat., ac Baronius loco adducto, facile ajunt hallucinatos Justinum, & Tertullianum ex ea inscriptione dicata Semoni Sancto Sabinorum Numini. Quæ tamen perperam dicta puto; non enim assentior in re tam vetusta ex effosso nuper lapide in Tiberina insula, Justinum vanos effudisse sermones. Nemo sane non scit Romanos Imperatores statua decorasse veluti Deos, homines, quorum merita venerabantur; sic, quam plurimis prætermisissis, Hadrianus Apollonium Tyanæum, qui & ipse Magus fertur, coluit ex Philostrato in vita Apollonii lib. 8. cap. 8., quin narrant Caracallam tanti eum fecisse, ut heroico monumento ornandum sibi existimarit ut notat Jo: Meursius ad Lactantium lib. 5. de Instit. cap. 3. Ephesios autem simulacrum ejus sub Herculis Alexiaci nomine constitutum, sacris honorasse patet ex eodem Lactantio lib. 5. cap. 3.. Facile itaque est Simoni itidem Mago, ob Magicas virtutes Claudium, aut Neronem statuam veluti Deo dicasse, quod testatur Divus Irenæus lib. 1. Advers. Hæreses cap. 20., qui de eo hoc modo loquitur: *A Claudio Cæsare etiam statua honoratus esse dicitur propter magiam. Hic igitur à multis quasi Deus glorificatus est*. Quoniam vero mos gentium erat, vel nomina consecratis immutare, aut iis accommodare nomina Deorum, quæ similia videbantur, verosimile est Quirites id ipsum fecisse, & statuam Simonis Magi in loco Semoni Sancto sacro apud insulam Tiberinam, posuisse, ut ita ille similis Sancto videretur. Cæterum Justinus, qui Antonini Pii ætate scripsit, & facile redargui poterat, maxime à Philosopho Cinicæ sectæ sibi adversario, qui calumnias necere in Christianos, Justinumque Christianorum Antesignanum nunquam destitit, prædicta non affirmasset, si Romæ tunc haud notoria fuisset.

fuiſſent , & ſtatua in Tiberina Inſula , non Simoni Mago , ut ipſe ait , ſed Semoni ſanco Sabinorum Deo ſacrata eſſet .

Tertio Idus Octobris *Fontinalia* erant ex Calendario . Haſ quoque ferias , & ſolemnitates à Latinis in Romanos propagatas palàm eſt ; quandoquidem Latini priſci omnes fontes ſacros habuerunt ex Servio lib.7. *Æneidos* ad illud :

*Conſulit Albunea nemorum quæ maxima ſacro
Fonte ſonat &c.*

Quibus alludit vetus cippus Brixia apud Tomaſinum de Donar. cap. 28.

F O N T I B V S D I V I N I S

S A C R :

M. ANTONIVS SP. F. SILPHON

V. S. L. M

Putabant enim fontibus , & aquis Nymphas præſidere auctore eodem Servio in *Eclog.* 1. ad ea carmina :

*Fortunate Senex , hic inter flumina nota
Et fontes ſacros frigus captabis opacum .*

Arcades id inſtituerunt , qui in Latium appulſi , fontes , prata , & loca virentia Nymphis dedicarunt teſte Dionyſio lib. 1. Ii ſane credebant Rheam Saturni uxorem , Jovem parientem lavacrorum cauſa Nedam fontem è Licæo Arcadia monte defluentem aperuiſſe , illumque , & cæteros fontes ob hanc rem Nympharum poteſtati dediſſe ex Strabone lib.8. , ſeu ut alii produnt , Nymphas Bacchi nutrices fontibus , pratis , & floribus addiſtas ex Tomaſino de Donar. cap. 28. , unde factum eſſe ajunt , Ardeates fontem , qui in eorum agro erat , non longe à Numicio fluvio , Juturnæ ſorori Turni dicaſſe , poſtquam illam veluti Nympham conſecrarant , ut ait Varro apud Servium ad lib. 12. *Æneid.* pag.674: Id ipſum innuit ſaxum Albæ apud eundem Tomaſinum cap.28. cum hac inſcriptione :

PRO SALUTE DOMINI
 NOSTRI SANCTISSIMI
 ANTONINI PII NYMPHIS
 NOVIS SACRVM RVFINVS
 LEG. XIII.

Et prisca Norbani Lapides in loco Nymphis dicato, qui Nymphæus hodieque dicitur, quos referam quum de Norbanis verba facturus sum; hinc patet cultum fontium, & aquarum in prisco Latio fuisse solemnem. Igitur in gratiam fontium, & Nympharum illis præsidendum Latini prisca *Fontinalia* fecerunt, quibus Sacerdotes in fontes coronas jaciebant, & puteos coronabant, ut Varro lib. 5. de Lingua Latina memorat.

At Joseph Scaliger Conjectan. in Varronem eo loci, scribit *Fontinalia* esse sacra, & ferias ejus tantum fontis, cujus delubrum juxta portam Capenam viscebatur, quæ porta ob id Fontinalis dicta est. Eum tamen errasse dilucidum est, quum Festus lib. 5. prodat *Fontinalia*, fuisse fontium omnium, non autem unius sacra, & Fontinalem portam ita dictam, quod prope eam esset Fontis delubrum, sive ut ait Bartholomæus Marlianus lib. 1. cap. 8., duo fontes ibi essent, licet falsò is asserat hanc portam eandem esse ac Septimianam, quod etiam refert Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., nam verius est illam fuisse eandem, quæ Capena, inde Appia dicta est ex eodem Scaligero, Dacero ad Festum lib. 5. & Pomponio Læto Roman. antiquit. lib. 2, cap. 7., qui tamen incertus hæret. Neque Varronis verba Scaligerum juvant, nam Varro ita loquitur. *Fontinalia à Fonte, quod is dies feriæ ejus, ab eo autem, tum in fontes coronas jaciunt, & puteos coronant.* His autem verbis Varro probat hoc die festas solemnitates Romæ primum peractas in fonte, cujus delubrum erat apud Fontinalem portam, inde in cæteris fontibus, & puteis, ut ita innueret Romæ hunc ritum fuisse, ut sacra præmitterentur apud ædem fontium, & postmodum Nymphis in omnibus fontibus, quin puteis, ubi erant aquæ, quibus illæ præsidebant, sacrificaretur.

Idibus Octobris October equus Marti immolabatur ex Calendario,

dario, Festo lib. 13., Rosino, Alexandro Genial. lib. 3. cap. 18., & aliis, quamvis Plutarchus Problem. cap. 97., mendose, ut arbitror, Idibus Decembris id factum scribat. Hujus rei causam quærunť Festus, & Plutarchus, quorum ille sic prodit: *October equus appellatur, qui in Campo Martio mense Octobri immolabatur quotannis Marti, bigarum victricium dexterior: de cujus capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacrauienses, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent, ejusdemque cauda tanta celeritate præfertur in Regiam, ut ex ea sanguis distillet in focum participandæ rei divinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non ut vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi, & Trojani ita, effigie in equi, sunt capti.* Hæc Festus, qui tamen lib. 14. Panibus, inquit, redimibant caput equi immolati idibus Octobribus in Campo Martio, quia sacrificium fiebat ob frugum eventum, & equus potius, quam bos immolabatur, quod hic bos frugibus parien-
dis aptus. At Plutarchus ita rem expendit: *Cur Idibus Decembris (Octobris scilicet) in cursu equorum victor dexter sacer Marti immolabatur, & caudam statim decisam ad Reginam, qui dicitur locus, deportat, & aram cruore spargit, de capite vero inter se decertant, alii de sacra via descendentes, alii de subura adversus eos impetum facientes? An quod Trojam equo captam putant, idcirco equum supplicio afficiunt, quod Trojanorum clara pignora fuerint mixta pueris Latinorum; an quod iracundum, ferox, & bellicosum animal est equus? Diis autem grata, & accommodata in primis immolabantur, victor autem idcirco immolatur, quod victoriæ Mars auctor est.*

Ex his habes eam celebritatem Latinis priscis vetustissimam fuisse, & institutam ab Iliensibus in Latium appulsis in vindictam equi Trojani, cum quo Troja oppugnata dicebatur: quamvis Festus aliter sentiat: quod mihi persuaserit nemo; nam causam ritus Festus ipse, & Plutarchus ignorant, potiusque divinant, plures referentes, nullam probantes: quamobrem, si vulgus, & sic opinio populi, ut Festus testatur, ea tunc erat, ut illo sacro pœnas luere diceretur equus, quo Troja exitium passa est, quod & Plutarchus memorat. Hinc
origo

origo festi vero propior apparet, populus namque prodere solet quæ à majoribus accepit, ergo quum is ritus vetustissimus esset, neque Romani scriptores, qui, ut sæpe dictum est, Reges, & Consules Festorum fere omnium auctores fecerunt, hujus solemnitatis originem tradant, aut certam causam, opinioni priscorum Romanorum, & vetustæ famæ potius consentio, quam Festi judicio.

Et licet Hyginus, & Tubero apud Servium in lib. 2. Æneidos affirmarint Trojanum equum machinamentum bellicum fuisse, alios vero prodidisse Antenorem Græcis aperuisse portam Urbis, ubi equus pictus erat, vel Trojam equestri prælio victam, aut arte Græcorum, qui post montem Hippium se absconderant, ut videre est apud eundem Servium, Cælium Rodigium lib. 2. 1. cap. 2. Plinium lib. 7. cap. 56., & alios; attamen quidquid prædicti autement, palam est Latinos, & Romanos pro certo habuisse Durii equi commento Trojam captam testimonio Virgilii lib. 2. Æneid.

. . . . . *fracti bello, fatiscve repulsi*
Ductores Danaum tot jam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Ædificant, sectaque intexunt abjete costas.
Votum pro reditu simulant, ea fama vagatur
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.

Ubi Servius post antiquorum relatas sententias, ait: *Aut re vera fuit* (equus scilicet) *quod Virgilius sequitur*; id ipsum Homerus asseruit lib. 8. Odyss.

Verum age, jam progredere, & equi structuram cave
Lignei, quem Epeus fabrefecit cum Minerva.

Quæ carmina referens Politianus in miscellaneis, scribit antiquos putasse equo ligneo ab Epeo, vel Calcha, ut Virgilio arridet constructo, Ilium eversum. Sic Seneca in Agamemnone Cassandram ita loquentem inducit:

Vidimus simulata dona molis immensæ
Fatale munus Danaum traximus nostra
Creduli dextera, tremuitque sæpe

*Limine in primo Sonipes , cavernis
Conditos Reges , bellumque gestans :
Sæpe commotæ sonuere parmæ
Tacitumque murmur percussit aures
Et fremuit male subdolo
Parens Pyrrhus Ulyssi .
Secura metu Troica pubes ,
Sacros gaudet tangere funes .*

Petronius Arbiter eleganter vastitatem ventris hujus equi describit hisce versibus :

*Aperitur ingens antrum , & obducti specu
Qui castra caperent : huc decenni prælio
Jurata virtus abditur , stipant graves
Equi recessus Danai , & in voto latent .*

Immo sunt qui numerent duces in eo equo absconditos , Ulyssæm scilicet , Diomedem , Thessandrum , Stheneium , Acaman , Troadem , Machaonem , & Neoptoleum , ex Virgilio , Homero , & Hygino Fabul. 108. , Pausania , Smyrnæo , Colutho , & aliis : quin memorant ita scriptum in equo .

DANAI MINERVÆ DONO DANT

Itaque constat Quirites , atque Latinos credidisse hoc ligneo Equo , Minervæ subdole dicato , captam , direptamque fuisse Trojam , quod adeo verum est , ut Romani vulgo appellarent Trojanum eum porcum , quem aliis inclusis animalibus gravidum , mensis deliciarum causa inferebant , instar Trojani equi , qui gravidus armatis fuit , ut auctor est Cincius apud Macrobiū Saturnal. lib. 2. cap. 9. ad finem : quibus si addatur opinio Populi Romani putantis hoc diem equum Marti mactatum , ut supplicium de equo Trojano , quo Ilium captum est fumeretur , uti Festus memoriæ prodit , necnon ritus recidendi equo immolato caudam , & caput , illudque figendi in Reginarum loco , vel Turri Mamilia , & certamen Suburanorum , ac Sacravienſium contendentium caput equi obtinere , ut id palam exponerent , ac ad parietem publicum suspenderent , res in propatulo est ,
quum

quum prædicta vindictam, & contumeliam evincant, quæ quidem sacra profanassent, si equus ob fructuum eventum vel alia de causa à Festo relata, quæ supplicium non indicasset, immolatus esset.

Decimoquarto Calendas Novembres, idest die decimonono Octobris *Armilustrum* erat ex Calendario. Plures scribunt id festum à Romulo institutum, ut Tatii Sabinorum Regis, qui cum eo Romæ regnaverant memoriam recoleret ex Plutarcho in Romulo: *Romulus corpus Tatii magno honore Romam delatum tumulavit in Aventino ad Armilustrum*. Alii legunt: *Tumulavit in Aventino qui locus dictus est Armilustrum*, hinc arguentes, Romanos Armilustrum, hanc celebritatem appellasse, quod sacra fierent eo loco, quo Tatius sepultus est, ejusdem nomine suppresso, ne reviresceret infamia Romuli, qui tradebatur, Tatium proditorio facinore occidendum Laurentibus obtulisse, ut Regni socio liberaretur ex eodem Plutarcho & Livio lib. 1., de quo disertissime Divus Augustinus lib. 3. ad Marcellinum cap. 13. His addunt Sabinos eo loci Tatium coluisse pro Deo, ut innuere videntur Plutarchus, & Divus Augustinus ubi supra, & Romanos manibus ejus quotannis publicas instaurasse inferias, ut auctor est Dionysius lib. 1. *Sepultus, inquit, est Romæ honorato funere, quotannisque manibus ejus publicæ instaurantur Inferiæ*.

Verumtamen ii, quorum nomen honoris causa neque pandendum censeo, falsitatis notantur ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina, & Festo; ille enim ait: *Armilustrum ab eo quod in Armilustrio armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab eis, sed quod de his prius, id ab luendo, aut lustris, id est quod circumibant ludentes ancylibus armati*: Festus vero, seu potius Paulus ejus mutilator: *Armilustrum*, ait, *festum erat apud Romanos, qui res divinas armati faciebant, ac dum sacrificarent tubis caneant*, quo loci Scaliger subdit centuriatis Comitibus exercitum armatum lustrari, & classico, non autem tubis eo in sacro Romanos canere solitos, putatque Quirites id institutum ab Atheniensibus accepisse, apud quos Comitium lustratum legitur; sic etiam Festum autumant emendandum Dacerius, Rosinus & Cirinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 50. ad finem: qui ex Spartiano in Vespasiano addit in eo loco posita fuisse arma Militum, quare Scaliger censet id sacrum factum, ut lustraretur exercitus, seu Armilustrum,

strium, & sic locus, ubi arma servabantur. At sane errat, nam Quirites exercitum lustrare solebant in Campo Martio, ubi armatos milites pedites, equitesque lauro coronatos rem divinam, & lustrale sacrificium facere oportebat sub dio, uti Servius Rex edixerat ex Livio Dec. I. lib. I., Dionysio lib. 4., Gyraldo de Diis Gent. Syntagm. 17., quam diem Armilustrum nuncupabant, ejusque meminit Varro lib. 4., qui id nomen ab ambitu lustris dictum existimat, quod ibi circumferretur pompa, & equi currerent, quamobrem neque locus, neque ritus consentit sacro, de quo loquimur & quod Festus refert. Hinc & Marlianum de Roma antiqua lib. 5. errasse arbitror, is enim Cap. 4. scribit Armilustrum fuisse locum in Aventino, vel in Circo Maximo, ubi milites, & arma lustrabantur, in quo etiam armati milites rem divinam canoris tubis faciebant, quod adversatur Varroni.

Porro Varro hujus celebritatis ritum satis expressit, quandoquidem dubitans, an is locus dictus esset potius ab iis, qui armis rem divinam faciebant, antiquitatem sacri Armilustris vetustioris innuit, referens vero Ancilibus ea sacra facientes ludere solitos, à Saliis Sacerdotibus eo loci sacrificatum fuisse declarat. Sic Festus prodit Sacerdotes dum sacrificarent, tubis cecinisse, ut intelligeretur id festum difforme esse à sacro fieri solito, quum lustrarent exercitum, quo classico canebant; erat enim id sacrificii genus vetustissimum, Latinisque priscis familiare; Salii namque, qui saltantes armati sacra faciebant Marti, vel Herculi, priusquam Roma conderetur, apud Latinos fuerunt teste Varrone apud Servium ad lib. 8. Æneidos ad ea carmina:

*Jamque Sacerdotes, primusque Potitius ibant
Pellibus in morem vincti, flammisque ferebant:
Instaurant epulas, & mensæ grata secunde
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus Aras:
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum
Populeis adsunt evincti tempora ramis:
Hic Juvenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt.*

Salii sunt, is inquit, qui tripudiantes aras circumibant, saltabant autem ritu veteri armati post victoriam Tiburtinorum de Volscis;

sunt autem alii Martis, & Herculis, quoniam Chaldei Stellam Martis, Herculem dicunt, quos Varro sequitur, & Tiburtes Salios etiam dicaverant. Quidam hos à saltu appellatos tradunt, quos alii à Numa institutos, ut arma Ancilia portantes saltarent: ergo bene à saltu appellati. Horum numerum Hostilius addidit, nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, & Quirinales à Numa instituti, ab Hostilio vero Parvorii, & Pallorii instituti. Habuerunt sane & Tusculani Salios ante Romanos: alii dicunt Salium quemdam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus, hunc ludum in sacris instituerit; nonnulli tamen hos à Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios à Morro Rege Vejentanorum institutos, ut Alesus Nepotuni filius eorum carmine laudaretur, qui ejusdem Regis familie auctore ultimus fuit. Hæc Servius, qui Tiburtinos, Tusculanos & Latinos universos id Sacerdotium ante Romam conditam habuisse diferte probat, quod & Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 12. Octavii Herfennii librum laudans, quo de sacris Saliaribus Tiburtium tractaverat; subditque in Templo Herculis Tiburtini fuisse antiquissimum Collegium Saliorum, qui certis diebus, & auspiciatò saltantes, ac armati operabantur. Sic Festus lib. 17. ex Polemone prisco auctore tradit Æneam secum à Mantinea in Latium deduxisse Arcadem quemdam nomine Salium, qui Latinos juvenes saltationem sacram docuit, inde sic subjicit: *At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lavinium transtulerat, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios, quibus per omnes dies ubicumque manent, quia amplè ponuntur coenæ, si quæ aliæ magnæ sunt, Saliarès appellantur*: Gisbertus Cuperus legit: *per ominis dies loco omnes dies*, quum veteres ominosos haberent dies, quibus movebantur Ancilia; interpretes vero Horatii Ode 37. lib. I. in ea carmina:

. . . . . Nunc Saliaribus

Ornare pulvinar Deorum

Tempus erit dapibus, Sodales.

Legunt per omnes sacrorum dies; ego vero Festum uti jacet intelligo, quum Saliis, nedum diebus, quibus movebantur Ancilia, sed aliis, quibus ii operabantur, & in omnibus locis, ad quæ ibant, amplæ coenæ

cœnæ , delicatæ , & opiparæ pararentur ex Acrone , & Porphyrione , in Horatium ubi supra , & Apulejo lib.4. Metamorph. , quod & viri docti observarunt .

Idipsum testatur Dionysius lib.7. pag.474. 475., ubi memoriæ mandavit usum sacræ saltationis armatæ , quæ vocatur Pyrricha , à Græcis priscis , qui Latium incoluerunt, in Romanos manasse : quod probant hymni , quos Salii inter saltandum canebant ; ii quippe ab ipsis Romanæ historiæ scriptoribus antiquissimi vocantur , quia in illis Janus omnium Deorum Deus indigitabatur , hic enim erat ritus Latinorum priscorum , qui Janum primum Latii Regem , omnium Deorum Principem affirmabant , Romani vero non hunc, sed Jovem ex Macrobio Saturnal. lib.1. cap.9. ad finem : quo fit ea quoque carmina à Latinis in Romanos propagata . Sic constat & in iisdem hymnis Saliorum , Jovem , Lucetium fuisse appellatum, eodem Macrobio lib. 1. cap. 15. teste , quod Oscurum priscorum cognomentum erat , & à Latinis finitimis populis usurpatum ex relatis Cap. 19. ; quomobrem Cæsares eorum nomina Saliari carmine celebrari, & in hymnis , quos Salii canebant adnotari constituerunt , ut illorum quoque memoriam sempiternæ gloriæ mandarent , ut Tacitus lib.2. literis tradidit .

Dicant nunc Romani scriptores Numam Saliorum Collegium, armatam saltationem , & armatos Salios primum instituisse , Ancilia ex Egeriæ Nymphæ Oraculo reperisse, eaque efformasse ad similitudinem ejus , quod è Cœlo in manum suam, vel ejus Regiam delapsum jactabant, sicuti Plutarchus in Numa censet , qui Salios Trojanis fuisse negat Livius lib. 1. , & Ovidius lib.3. Fastor., Lucilius etiam lib.9. Satyrar. apud Franciscum Doufam :

Hinc Ancilia , ab hoc aspices , capidasque repertas .

Atque Ennius lib. 1. Annal. de Numa loquens ait :

Mensas constituit , idemque Ancilia primus

Libaque , Fictores , Argeos , & Tutulatos .

Quibus Ennius & Flamines Numæ attribuit , ac Tutulatos , idest Sacerdotes , qui pallio caput velabant ad sacrificium accessuri , ut explicat Hieronymus Columna pag. 91.

Hæc etenim , & his majora , quæ Romani prodiderunt , ut Re-

ges, & Consules suos sacrorum omnium auctores facerent, ac Latii, à quo originem traxerunt, honori detraherent, celari adeo non potuerunt, ut rerum vetustarum monumenta non erumperent; quandoquidem eodem Livio lib. 1. teste, Romulus Urbis Romæ parens, omnia quæ instituit sacra, ab Albanis accepit, Albanoque ritu, vel Græco, sicuti Latini consueverant fecisse dicitur: en Livii verba: *Sacra Diis, aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit*: Numa etiam à Sabinis, Tuscis, aut Latinis sacrificia sua mutuavit ex Dionysio lib. 2., maxime hæc sacra, quibus Salii armati, & saltantes operabantur, nam & id sacrificii genus, apparatus, & indumenta græcanica erant; Salii quippe versicoloribus induti tunicis incedebant, ac æneis Baltheis succincti, gladiisque accincti, dextera Lanceam, ac læva Thraciam peltam ferebant, quæ Ancile dicebatur, quod ea arma ab utraque parte, ut peltæ Thracum incisa essent, neque enim illa circuli formam habebant, neque peltæ orbem, sed quandam lineæ tortuosæ incisuram, cujus reflexi apices, & inter se mutuo recurrentes, curvam figuram exhibebant. Gestabant quoque Capitibus apices, scilicet fastigiatos in coni formam pileos, & gladiolos Ancilia percutientes cum gressu, & gradu composito, pulsu pedum ad sonum vocis modulato, sacrificabant ex Dionysio lib. 2., Livio Decad. 1. lib. 1. cap. 26., quæ omnia Græcanici vetustissimi ritus fuisse, notat Dionysius lib. 7. ubi subdit Numam, Regesque Romanos, qui Græciam tunc non penetraverant, haud potuisse à Græcis prædicta, ediscere, eaque propterea à Latinis priscis, quorum magna pars à Græcis Latii accolis prognata erat, accepisse, Numa itaque primum Romæ Saliorum Collegium instituit, eosque Patricios esse, Ancilia quoque ab iis custodiri iussit, festumque Anciliorum Martio mense indixit, hymnosque composuit, ejus tamen ritum à Latinis priscis accepit. Huic Collegio tres præerant, Præsul, qui Sacerdotum erat Princeps, Vates, & Magister ex Dionysio. Ad Præsulem pertinebat in exultationibus primum motum edere, post quem alii simili motu saltabant ut ait Festus lib. 16. voce *redamptruare* quem ita legendum censet Scaliger: *Redamptruare dicitur in Saliorum exultationibus, quum Præsul amptruavit, quod est motus edidit, & referuntur invicem iidem motus*, subditque Lucilium hoc carmine id significasse:

Præ-

Præsul ut amptruat inde, & vulgus redamptruat olli.

Quod ita legendum censet Merula apud Dacerium Scholiastem Festi:

Præsul ut amptruet hinc, & vulgus redamptruet inde.

Ad Vatem, carminum rationem habere spectabat, erant enim ea carmina vetustissima, quæ à nominibus Deorum, quibus hymni dicati erant, dicebantur Janualia, Saturnia, Junonia, Minervia, & his similia testimonio Festi lib. 1. ad finem. Horum hymnorum, in quibus omnes Deos nominare fas erat, Venere excepta, sicuti Numa edixerat, ne quicquam mutare licebat, neque Vati concessum erat, ritu priscae Religionis ita disponente, verba suboscuro interpretari. Erant enim ea carmina verbis antiquis, partim Latinis, partim Græcanicis composita; unde Fabius Pictor, seu quisquis ille sit apud Scaligerum, & Dacerium in Festum lib. 1. ad finem, scripsisse fertur Sacerdotes laudatos vix intellexisse carmina, quæ in Tripudiis canebant, sicuti etiam refert Alexander Genial. lib. 1. cap. 26., qui subiicit nomen Veturii Mamurrii, qui fabricaverat cætera Ancilia instar ejus, quod è Cælo delapsum dicebant, in dictis hymnis Saliaribus prolatum fuisse.

Erat & munus Vatis alios versus in hominum laudem componere. Hos appellabant axamenta ab *axare*, quod est nominare ex Festo lib. 1., seu ut Scaligero placet, quod in axibus, seu tabulis describerentur; neque vocem *componebantur*, qua utitur Festus, pro *Canebantur* accipio, ut arrisit Dacerio, aliisque Festi interpretibus, nam quamvis Saliaria carmina vetustissima essent, neque eis quicquam addere, aut demere liceret, tamen id intelligitur de hymnis in honorem Deorum. Cæterum carmina, quæ in virorum illustrium, & optime meritorum laudem Salii canebant, Vates Collegii componebant ut Festus scribit, & patuit ex superius relatis, quibus probavimus Imperatores constituisse, eorum nomina in hymnis Saliaribus adnotari: quod fecisse ajunt Germanicum, & ipsum sequutos Principes, quorum nomina in hymnis antiquissimis scripta proculdubio non erant.

Magistri vero eidem Collegio præpositi, nemo antiquorum quod sciam meminit præter Alexandrum, qui fortasse id nomen legit apud veteres scriptores non recogitans Magistrum, & Præsulem eundem fuisse, sicuti viri docti & prisca Cippi probant. Quanti autem id Sacerdotium fuerit, inde licet æstimare, quod Appius Claudius Triumphalis,

lis, Scipio Africanus & L. Bibaculus inter Salios esse, & hæc sacra at-
trectare sibi gloriæ duxere. Et Titus Vespasianus quod numero Salio-
rum fuisset cooptatus, gratias egit. Antoninus quoque Philosophus
natus octo annos, ab Hadriano Cæsare inter Salios adnumerari laudi
duxit ex Livio 4. Dec. lib. 7. Julio Capitolino in vita Antonini, Ale-
xandro lib. 1. cap. 26. ad finem, & aliis.

Quare patet Romanos hæc sacra, & hoc Sacerdotium Numæ
tribuisse, quod is primum Romæ ea instituerit; sic & Vestæ sacrificia,
& Fecialium Collegium illi concesserunt, tamen si appareat liquido
cum Regem Vestales ab Albanis mutuasse, & Feciales ab Ardeatibus,
seu ab Æquicolis, ut produnt Livius lib. 1., Dionysius lib. 2. qui subdit
Romanos hæc affirmasse, quod Numa primum laudata sacra Romam
transvexerit, sicuti alibi fusiùs diximus. Sed cur Ennius rerum anti-
quarum investigator, Numam Saliorum inventorem fecerit, facile est
intelligere. Is sanè versibus jam dictis prodidit eundem liba, & sic sa-
cra omnia, & Tutulatos, idest Flamines, qui tectis capitibus sacrifi-
carent, constituisse: quæ si absolute accipias, falsa sunt, quum pateat
Romulum more Albanorum, & Latinorum, sacra quæ instituit,
& longo ævo Romæ durarunt, fecisse, & Flamines sub Albanis
Regibus fuisse testimonio Servii ad lib. 2. & 8. Æneidos: cui con-
sentit Varro lib. 4. de Lingua Latina, qui hæc habet: *Flamines quod
in Latio capite velato erant semper, ac caput cinctum haberent filo,
flamines dicti*: necnon Festus lib. 6. ex quibus palam est, priusquam
Roma conderetur Flamines, Apices, Pileum, Tutulum, & cætera
ornamenta Sacerdotum, quæ Ennius Numæ tribuit, Albæ, Lauren-
ti, Lavinii, & in universo Latio fuisse, quod & canit Virgilius lib. 3.
Æneidos.

Et capite ante aras Phrygio velamur amictu.

ubi Donatus, Servius, & Probus notant, Æneam Flamines, & cæ-
tera eorum insignia in Latium transvexisse, & velato capite sacra fieri
instituisse, quod & produnt Festus lib. 17. voce Saturnia: *(Nam
Italici (Latini scilicet) auctore Ænea velant capita, quod is quum
rem divinam faceret in littore Laurentis agri Veneri Matri, ne ab
Ulysse cognitus interromperet sacrificium, caput adoperuit, atque ita
conspectum hostis evitavit*: ac idem Virgilius ita pergens:

Et

*Et positis aris , jam vota in littore solvens
 Purpureo velare comas adopertus amictu
 Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
 Hostilis facies occurrat , & omnia turbet .*

Hæc scripsimus , non ad asserendum Armilustrium hoc die in Calendario notato apud Latinos agitatum , sed ut exponeremus Salios , & sacra cum armis , & saltatione hoc die facta , à Latinis in Romanos propagata ; quo vero die in Latio ita sacrificaretur , mihi non liquet , sed verosimile est die festo Martis , Herculis , & Penatium ex superius adductis .

Calendarium Rusticum apud Rosinum , & alios , hoc mensæ sacrificia Libero oblata docet . Diximus Cap. 16. Vindemiarum tempore plura sacrificia Libero , Diisque aliis facta , quæ Festus numerat : is enim lib. 17. prodit tempore , quo uvæ calente prælo premebantur , consuevisse veteres suffimenta offerre Diis , Libero maxime , quæ facta erant ex faba , milioque molito mulso sparso : eodemque libro , voce *Sacrima* , tradit pro primis uvis solitum sacrificari Libero , musto in amphoram indito , ut ita Bacchus vasa , & vinum conservaret . Sic paulò ante vindemias pro vasis pressoriis Libero sacra faciebant ex Columella de Re Rustic. lib. 12. cap. 18. , qui præterea lib. 2. cap. 22. scribit , nec sementem administrare , nec fenum secare , vincire , aut vehere , nec vindemiam cogere Antiquis licuisse , aut oves tondere , nisi Catulo res divina facta foret , idest catulo , Caniculæ sacrificatum esset , ut explicat Tiraquellus scholiis in Alexandrum Genial. lib. 3. cap. 12. . Verumtamen laudata sacra privata erant . Quamobrem ex Calendario habemus , & publica sacra hoc mense , quo Vindemia cogebatur Libero facta , atque per rura , & compita ludos actos , in quibus in pratis edebant , & bibebant , per unctos utres saltabant , oscilla arboribus suspendebant , ut tabula interposita pendentes funibus se jactarent ex Festo voce *Oscilla* , & Antonio Augustino in notis ad eundem ; Saturnios & versus , ac hymnos in laudem Liberi canebant ; hujus rei meminit Virgilius Georgic. lib. 2.

*. . . . . Et veteres ineunt proscenia ludi
 Præmiaque ingentes pagos , & compita circum
 Theseidæ posuere : atque inter pocula lati*

*Mollibus in pratis unctos salvere per utres
 Nec non Ausonii Troja gens missa Coloni
 Versibus incomptis ludunt, risuque soluto:
 Oraque corticibus sumunt borrenda cavatis
 Et te Bacche vocant per carmina leta, tibi que
 Oscilla ex alta suspendunt molliapinu,
 Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.*

Unde Donatus, atque Servius arguunt vindemiæ tempore hæc in Latio, & Romæ celebrata, & ludicra, & turpia agitata, membra quoque virilia de floribus facta in quadriviis suspensa fuisse, quin delata per compita, & Urbes cum pompa sacrorum ex dictis in Cap. 15. Libero sacrificatum à Sacerdotibus hirco, seu capro, interdum capra, in omnibus oppidis, quod caper vitibus noceat ex Varrone lib. 1. de Re Rustic. cap. 2., Ovid. lib. 1. Fastor., Martial. lib. 5. Epig. 71. & aliis, quin Servius subdit utres ipsos unctos, inter quos in pratis ludi gratia saltabant, ex pellibus caprorum fieri consuevisse, ad insultationem etiam mortuorum caprorum Baccho infestorum, ne quid ex his esset, quod non sentiret injuriam. Latini nunc, Setini præsertim, aliquid prisca moris servant, quum hoc mense, & inter vindemias in vineis ipsis ludos agant, saltent, oscilla suspendant trabibus, vel arboribus, lasciva licentia, & procacia decantent, & carnes capræ, sive capri peculiariter edant, quæ ni fallor ad Liberalia mensis Octobris referri possunt.

Sunt qui hoc mense Bacchanalia agitata fuisse opinentur ex Blondo lib. 2. de Rom. Triumph. Ludovico Carrione Schol. in 2. lib. Argonautic. Valerii Flacci, Rosino lib. 4. Antiq. cap. 17. Alii ex Calendario rustico referunt ea sacra mense Novembri peracta; etenim Calendarium hæc habet: *Anthesteria hoc mense agebantur, quæ & Bacchanalia*: sic Gyraldus in suo Calendario ex Constantino de Re Rustic. annotat; quippe quum hæc improba sacrificia, Græcia in honorem Bacchi reperisset, & Athenis primum celebrata essent, ubi Novembri mense tanta licentia Baccho litatum ferunt, ut Nympharum, & Heroum habitu bacchantes prodirent in forum, & ad sonum tibiarum cum lasciva gesticulatione compositis modis psallerent, vinumque cum bellariis, libaque ex melle, magna bibendi licentia circumferrent;

ferrent; mulieres vero Mænades dictæ, & Viri ornati hedera, crine fluxo, lymphatis animis debacchatae, pellibus indutæ cum tyrsis veluti infanientes, & furore afflatæ obvios ferirent, uti patuit ex versibus Virgilii mox adductis & Servio ibidem, & notant Plutarchus in Theſeo, Lucianus in Baccho & alii: hinc ajunt eodem menſe Romæ, & in Latio acta Bacchanalia è Græcia transportata.

Sed an Bacchanalia apud Latinos priſcos fuiſſent, incertum eſt. Ovid. lib. 6. Faſtor. in verſibus Cap. 13. à nobis recitatis prodit Evandrum cultum Liberi Patris, & Mænades ejus Sacerdotes, ac ſacra, quæ Bacchanalibus fiebant, in Latium tranſvexiſſe. Sic Voſſius de Idololatr. lib. 1. cap. 12. ſcribit Bacchanalia feſta Latinis Ænea antiquiora fuiſſe, quin Liberum inter Deos Indigetes Latinæ gentis annumeratum. Apud Plutarch. etiam in Pararell. cap. 39. hæc habentur: *Quum Bacchanalia Romæ fierent Aruntius à nativitate hydropota, Dei vires flocci faciens illius ira ebrietate captus, filiam Medullinam corruptit obscuro quodam loco, ea vero dempto violatori anulo, parentem agnovit: quum major annis facta eſſet, intellecto flagitio, Patrem inebriat, & coronatum ad fulguris aram ducit, ibique fuſis lacrymis, virginittatis inſidiatorem mactavit, ita factum ſcribit Ariſtides 3. rer. Italic..* Quæ probant Bacchanalia vetuſtiſſima Romæ, & in Latio fuiſſe, & hunc Deum maxime cultum, ne iratus ebrios contemptores faceret, quod à paucis notatum eſt.

Neque ab his diſſentit Livius Dec. 4. lib. 9. qui Græcum ignobilem, & Vatem Bacchanalia in Etruriam, & dein Romam ſub Poſthumio Conſule tranſtulſiſſe affirmat. Nam Livius loquitur de Bacchanalibus novo, & peregrino ritu inductis; Romæ enim Mænades Bacchi Miniſtræ, & Sacerdotes erant, quæ furiis agitatae ſacrum faciebant in luco Semelis ubi Arcades ſacra inſtituiſſe ferebant, uti Ovid. lib. 6. Faſtor. canit. At in eo luco ſolæ ſceminæ erant, & Baccho litabant, ac Bacchanalia die non nocte celebrabant, in aliis vero Latii Oppidis conſtat Martio menſe, Octobri quoque Bacchanalia interdium facta eſſe, & ſacra, tanta temulentia, & verborum licentia, ut ipſe Varro alioquin Deorum inanum cultor, fieri ea non potuiſſe ſcripſerit niſi mente commota teſte Divo Auguſtino lib. 6. de Civit. Dei cap. 9. & lib. 7. cap. 21.

Nefaria autem sacra, quæ sacrificulus Græcus in Hetruriam transvexit, partim composita ex iis, quæ Athenis, partim ex iis quæ in monte Parnasso alternis annis agebantur, ubi & Satyrorum frequens cernebatur cætus, itemque cymbalorum crepitus, & voces propriæ eorundem Satyrorum exaudiebantur teste Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 18., nocturna erant, & Hyctileja appellata, in quibus fœminæ Bacchantes, & nudæ, mixtæ viris nudatis, qui viginti annos non excederent, sacris operabantur cum strepitu, & ululatu, ita ut ingenuarum, & mulierum constupratarum gemitus, & voces exaudiri non possent, quæ quidem sacra maximorum scelerum causa, & seminarium erant, uti Servius ad lib. 4. Æneidos prodit & Livius, qui ideò Hispalam Consuli Posthumio originem sacrorum expromentem, ita loquentem inducit: *Primo sacrarium id (idest Lucum Semelis qui mendosè apud eum legitur Similæ) fœminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum; tres in anno statos dies habuisse, quibus interdum Baccho initiarentur Sacerdotes, invicem Matronas creari solitas; Pacullam Miniam Campanam Sacerdotem omnia tanquam Deum monitu immutasse, nam & viros eam, primum suos filios initiasse, & nocturnum sacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus, quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse, ex quo in promiscuo sacra sint, & permixti viri fœminis, & noctis licentia accesserit; nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum, plura virorum inter sese, quam fœminarum esse stupra, &c.*

Merito itaque Romani perpetuo Senatus Consulto, non in Urbe modo sed per omnem Italiam Bacchanalia hujuscemodi coercuerunt Livio teste, edictumque refert Raphael Fabrettus Inscrip. cap. 6. pag. 426. & 429. apud quem plura de his. Bacchanalia vero diurna, de quibus verba fecimus, illibata perseverarunt.

CAPUT XXIII.

De diebus Festis mensis Novembris,

Alam est Latinos populos Novembri mense plures agitate solemnitates: quas nam vero, & quibus diebus, mihi non constat. Calendarium enim plura indicat ejus mensis festa, quæ Romanis peculiaria fuisse arbitror: ea tamen solum Latinis communia puto, quæ notantur septimo Idus Novembris, quo die mundum patere jactabant, & Diti, ac Proserpinæ sacra faciebant, uti diximus Cap. præcedenti, & Idibus ejusdem, quo Epulum sacrum indictum apparet. Id Epulum Jovi in ejus Templo apparabatur hoc die, qui illi sacer erat. Idus enim omnes Jovi dicatas meminimus Capite 15., quum moris esset apud Latinos nonnunquam placandæ alicujus Dei iræ causa, sæpe etiam majoris erga Numina venerationis gratia, convivium sacrum in æde ejus Dei exhibere. Sic feriis Jovis Latiaris nempe Latini Regis, Latium universum in Ferentinæ Luco, & in Albano monte epulum sacrum instituisse patuit ex relatis Cap. 8.; ita etiam apud Aram maximam Herculis, Evandrum, dein Latinam gentem, & Romanam consuevisse die festo ejus Dei Epulum exhibere dictum est Cap. 12., & fusius de hoc ritu dicemus, quum de Templo Herculis Setini verba facturi sumus. Vacunalibus etiam, quæ festa instituta sunt in honorem Vacunæ Sabinorum, & Latinorum vetustissimæ Dæ, quam alii Victoriæ, alii Minervam, Dianam, vel Cererem, plerique incertam Deam faciunt, ut videre est apud Varronem lib. 1. Rer. Divin. quem refert Porphyrio Horatii interpres apud Rosinum Antiq. lib. 2. cap. 9. His inquam festis Epulum sacrum à priscis Latinis ei Dæ exhibitum probant Commentatores Ovidii, & præcæteris Paulus Marfus in lib. 6. Fastor. ad ea carmina.

*Ante focos olim scamnis considere longis**Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.*

Huic mori alludit Virgilius lib. 8. Æneidos ubi inducit Evandrum Epulum apud Aram maximam Herculis Æneæ, & fociis exhibentem, & ita pergit.

*Interea sacra hæc (quando huc venistis amici)
 Annua , quæ differre nefas , celebrate faventes
 Nobiscum , & jam nunc sociorum assuescite mensis ,
 Hæc ubi dicta , dapes jubet , & sublata reponi
 Pocula , gramineoque viros locat ipse sedili :
 Tunc lecti juvenes certatim , aræque Sacerdos
 Viscera tosta ferunt taurorum , onerantque canistris
 Dona laboratæ Cereris , Bacchumque ministrant .
 Vescitur Æneas simul , & Trojana juvenus
 Perpetui tergo bovis , & lustralibus extis .
 Postquam exempta fames , & amor compressus edendi
 Rex Evandrus ait : non hæc solemnia nobis ,
 Has ex more dapes , hanc tanti Numinis aram
 Vana superstitio , veterumque ignara Deorum
 Imposuit sævis , hospes Trojane , periclis
 Servati facimus , meritosque novamus honores .*

Hinc Donatus , Servius , & Probus notant Arcades seu Pelasgos hunc morem sacras dapes , & solemne Convivium Diis exhibendi in Latium transvexisse , quamvis Cirinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 33. ad principium , harioletur Trojanos ejus celebritatis auctores . Hujus rei causa ferunt Romulum quum Urbem Romam condere vellet , die , quo Pomœrium signavit , Epulum Diis fecisse , sicuti prodit Dionysius in 1. Antiq. Roman. . At quum pateat ex Livio lib. 1. , Romulum more Albanorum Diis sacrificasse , palam fit , & Epulum , sacrum eo die exhibuisse , ne Albanos ritus præteriret , quod Cirino in loco jam adducto arridet , is enim ex Virgilio refert , Trojanos , quum Lavinium conderent , sacras dapes , & sacrificia instaurasse .

Porro & Isidorus lib. 5. de Temporib. notat Latinos singulis Idibus cujuslibet mensis sacras Epulas instituisse : en ejus verba : *Quidam autem Calendas à colendo appellatas existimant , apud veteres enim omnium mensium principia colebantur , sicut & apud Hebræos . Idus autem plerique Latinorum ab edendo dictas putant quod ii dies apud veteres epularum essent .* Itaque quum Latini Jovem maxime colerent , singulisque Idibus sacras Epulas celebrarent , facile est , prius quam Roma conderetur , his Idibus solemne Epulum Jovi exhibuisse , quod

quod innuit Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. , qui narrat Jovem eo Epulo in lectulum , Junonem , & Minervam in sellas ad cœnam invitatas , ut ita ostenderent vetustissimas mulieres ejus Regionis accolâs sedentes epulatum ivisse , unde colligitur id epulum vetustissimum fuisse ; erant enim eo die in Templis Jovis Lectisternia parata , ita dicta à stratis lectis , quibus ordine discumbebatur ex Wolfgango Lazio in Commentariis lib. 11. cap. 5. , quamvis ante Romam conditam sedilia disposita essent , uti diximus Cap. 12. . Ibidem ex victimis , & immolatis convivium Numini exhibebatur , & Juppiter in lectulo jacens , Juno , & Minerva in sellis sedentes apud sacram mensam quasi epulaturi locabantur ; unde Arnobius lib. 7. Advers. Gent. id ipsum irridens ait : *Jovis Epulum cras est . Juppiter enim coenat , magnisque implendus est dapibus , jamdudum inedia gestiens anniversary interjectione jejunos .*

Sacerdotes dapes , & vina mensæ per ordinem apponebant , dein tollebant , & ad eorum mensas haud longe dispositas ferebant , & sic læti coronis , & lemniscis redimiti loco Jovis , Junonis , & Minervæ multa nocte , postquam populus recessisset , sacratos cibos comedebant , sicuti probant carmina Virgilii jam relata , & produnt Arnobius , Lazius , Hospinianus lib. 2. de Origin. Festor. cap. 28. , & alii . Hujus Epuli Jovis meminit passim Livius lib. 5. & 7. Dec. 3. item lib. 1. Dec. 4. & lib. 10. Dec. 10. . Neque id Epulum Romæ post Reges exactos institutum ut videtur erui ex eodem Livio 4. Dec. lib. 3. ubi memorat Triumviros Epulones factos C. Licinium Lucillum , T. Romulium , qui legem de creandis his tulerat , & P. Porcium Leccam , quibus , ut Pontifici lege datum togæ prætextæ habendæ jus , quo fit tunc primum creatos Epulones , & sic Sacerdotes , qui Epulas incendi Jovi , cæterisque Diis potestatem haberent ex Festo lib. 5. ; quandoquidem Romani scriptores id quoque Festum , & Sacerdotium confuderunt , nam Livius meminit quidem ejus Sacerdotii , sed initium Epuli Jovis tacet , & Dionysius lib. 4. Tarquinium Superbum in Albano Monte feriis Latinis id instituisse affirmat , quamobrem Cirinus lib. 1. cap. 33. de Urb. Rom. , & alii , eum Regem hujus Epuli auctorem faciunt , insulse quidem , quum constet Tarquinium Superbum Templum Jovi Latiali condidisse , & edixisse Latinos ferias suas ,
quas

quas ii Populi jam Latino Regi sub Jovis Latialis cognomento in Luco Ferentinæ sacraverant, in ea æde agitare, sacrificio & Epulopæraçis, sicuti jampridem solitum fuerat, uti patuit ex Festo, & aliis jam relatis Cap. 8.; quamobrem idem Festus lib. 5., ut proderet id Sacerdotium Roma antiquius fuisse, hæc retulit: *Epulonos dicebant antiqui, quos nunc Epulones dicimus: datum autem est his nomen, quod Epulas indicendi Jovi, cæterisque Diis potestatem haberent*; hinc colligitur id Numen, & Sacerdotium Latinis priscis innotuisse, ii enim *Epolas*, quas nunc Epulas dicimus scribebant, unde *Epolones* vocabant eos, qui sacris Epulis præsidebant, uti Scaliger, & Dacierius advertunt: quibus si addas morem sacrum Epulum Jovi, Herculi, Vacunæ, Latino Regi, & similibus Diis indicendi, Latinam gentem ante Romam conditam ab Arcadibus, Pelasgis, seu Trojanis accepisse, res in propatulo est, nisi dicatur eam gentem Sacerdotibus, qui illas sacras dapes tractarent, Diisque ad convivium invitatis ministrarent, caruisse, quod nemo arbitrabitur.

Cæterum Roma quæ Magistratus, & Sacerdotes suos honoribus semper augere studuit, ut hoc Sacerdotium à cæteris segregaret, tribusque primum, dein quinque, quin septem viris hunc honorem concederet, togaque prætexta eos decoraret, Sacerdotibus Jovis, Herculis, cæterorumque Deorum Epulum indicendi potestatem inibuit, ut eam soli Triumviri Epulones assequerentur, si Hospiniano de Origin. Festor. lib. 2. cap. 28. credimus, quod tantummodo Livius affirmat & Cicero lib. 3. de Orator. & in Oratione de Harusp. Respons. quæ satis sint in re vetustissima.

C A P U T XXIV.

De Festis diebus mensis Decembris.

Onis Decembribus Faunalia erant, idest festæ solemnitates Fauni Latinorum Regis magno apparatu celebrari solitæ, quas sic describit Horatius lib. 4. Ode 18.

Faune Nympharum fugientium amator,

Per meos fines, & aprica rura

Lenis incedas, abeasque parvis

Æquus alumnis.

Si tener pleno cadit hædus anno,

Larga nec desunt Veneris sodali

Vina crateræ, vetus ara multo

Fumat odore.

Ludit herbofo pecus omne campo,

Quum tibi Nonæ redeunt Decembres,

Festus in pratis vacat otioso

Cum bove pagus.

Inter audaces lupus errat agnos,

Spargit agrestes tibi silva frondes,

Gaudet invisam pepulisse fossor

Ter pede terram.

Ad hæc Acron, & Porphyrius ejus scholiastes scribunt id festum in Urbibus, quin silvis, & pratis celebratum à Villarum Dominis, pecorum, & armentorum custodibus, universoque Latio; quandoquidem præsepia frondibus ornabantur, Coloni, & Rustici omnes in silvis, & pratis edentes, ac ludentes feriabantur. Aram ejus Numinis veterem vocat Horatius, ut innueret eam Roma vetustiore; super aris Fauni hoc die multa urebantur thura, & mira suffimenta spirabant. Hostia erat hædus vino inspersus, Horatio teste, interdum agna, ut cecinit Ovidius lib. 2. Fastor:

Cornipedi Fauno cæsa de more capella

Venit ad exiguas turba vocata dapes.

ex quibus arguitur fuisse sacras Epulas hac nocte exhibitas, & festa pervi-

pervigili anniversario culta ex Alexandro Genial. lib. 3. cap. 18. ad finem.

Diximus Cap. 4. Latinos priscos Faunum suum Regem Inuum, Pana, & Silvanum nuncupasse, ejusque ædem sacram, Castrum Inuidictam, in agro Laurentino locasse, ubi Oraculum Fauni erat, & Saturniis carminibus responsa dabantur, quamobrem facile est hoc die Latinam Gentem in eo templo sacra fecisse, & Sacerdotes Dei Oracula consuluisse; erant enim in ea æde sacra Sacerdotes, Faunii dicti, qui divino afflatu carmina canere Saturnia, & Oracula reddere, credebantur, ejus rei meminit Ennius lib. 1.

. . . . . scripsere alii rem

Versibus olim quos Faunei, vatesque canebant

ubi Hieronymus Columna notat, Saturnios versus nuncupatos, quod Saturni ævo Fauni, & Vates eo metro in edendis oraculis uterentur, quod Varro aduersatur, qui lib. 6. de Lingua Latina hæc habet: *Fauni Dei Latinorum, ita ut Faunus, & Fauna sint in versibus, quos vocant Saturnios: In silvestribus locis traditum est solitos fari, à quo fando, Faunos dictos*: Festus etiam lib. 17. *Versus quoque, inquit, antiquissimi, quibus Faunus fata cecinisse hominibus videtur, Saturnii appellantur*: & Servius ad lib. 8. Æneid. ad illud:

Hæc nemora Indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant.

sane, ait, sicuti supra dictum est Faunus Pici filius dicitur, qui à fando, quod futura prædiceret Faunus appellatus est, quorum responsa ferebantur: hic Faunus habuisse filiam dicitur ornatam castitate, & disciplinis omnibus eruditam, quam quidem, quod nomine dici prohibitum fuerat, Bonam Deam appellatam volunt; hos Faunos, etiam fatuos dicunt, quod per stuporem divina pronunciant: quidam Faunum appellatum volunt quem nos propitium dicimus.

Ex prædictis igitur intelligitur Fauni Sacerdotes, qui oracula versibus Saturniis redderent, templo ejus Dei ministrasse, & Faunios appellatos, quod imitarentur Deum, quem Saturnio carmine fata cecinisse prodebant: quo fit Oraculum Fauni, quod Virgilius, & alii Cap. 4. adducti memorant, fuisse potius inventum fraude Sacerdotum, qui Oracula quasi Dei afflatu correpti edere Saturniis versibus

popu-

populo simulabant, sic Delphica Oracula, Poëtæ fani ministri carminibus prodebant ut ex Socrate colligit Antonius Vandale de Oracul. dissert. 2. pag. 243. & 257., & Plutarcho in libro de Pythiæ Oraculis, quibus alludit Lucretius lib. 5. his versibus:

*. . . multa bene, ac divinitus inveniētes
Ex adytis tanquam cordis, responsa dedere
Sanctius, & multo certa ratione, magis quam
Pythia quæ Tripode ex Phœbi, Lauroque profatur,*

Hinc nota digni videntur Scaliger, Oisellius, & Sponius doctissimi viri, quorum ille in Conject. ad Varronem de Ling. Latina pag. 78. & 130. putat Faunios fuisse Sacerdotes à priscis Latinis Saturno dicatos, qui in ejus Dei templis oracula carminibus redderent, quum constet ex nomine ipso, ex prædictis, & Ennio, quem Scaliger adducit, Sacerdotes laudatos Fauno sacratos; licet facile sit eosdem Saturni templis à Fauno vivente addictos, quod prodant Faunum primum in Latio Saturno Avo, & Pico Patri nefaria sacra instituisse, ac Lucos sacros, & Fana dicasse, ut auctor est Probus Scholiastes Virgilii relatus per Beroaldum ad Suetonium in Julio Cæsare cap. 53., & Curtium Symphorianum de Hortis lib. 4. cap. 1., & testatur Lactantius de Fals. Relig. lib. 1. cap. 15., & fusius cap. 22., ubi refert hæc Lucilii carmina:

*Terricolas Lamias Fauni, quas Pompilique
Instituere Numæ, tremat has: hic omnia ponit,
Uti pueri infantes credunt signa omnia abena
Vivere, & esse homines: sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse abenis
Pergula Pictorum: veri nihil: omnia ficta.*

quibus versibus Poëta priscos Latinos, & Romanos à Fauno, & Numæ Deorum inanum cultum accepisse testatur. Oisellius vero in Thesaur. Selector. Numismat. Tabul. 48. num. 5. memoriæ mandavit Bonam Deam fuisse peculiare Numen Africæ, eandemque & Junonem in pluribus cippis vetustis cælestem, & Bonam Deam appellatam, quasi faventem, & propitiam, quam ideo Sponius sect. 3. post num. 46. Carthagine cultam affirmat, plures exhibens tabellas ei Deæ votivas ex Africa advectas. Horum quippe lapsus satis dilucidus est,

quum Servius loco adducto, Macrobius, aliique antiquissimi scriptores testentur Bonam Deam, Faunam Fauni Regis sororem, filiam, vel uxorem fuisse, neque obstat Carthaginenses Junonem quoque Bonam Deam appellasse, id enim fecisse dicendum est, ut eo titulo honorarent Junonem, quam etiam Cælestem, Salutarem, Reginam, Natalem, & Lucinam nuncupabant: jure ergo merito utrumque scriptorem carpit Fabrettus Inscript. cap. 9. fol. 667.

Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Flamini Laurentinali* refert Laurenti fuisse flaminem Lucularem ita dictum, quod ejus curæ datum esset Lucos sacros Pici, & Fauni custodire, & in illis statis diebus sacra facere, de quo tamen alibi dicam prolixius. Turnebus Advers. lib. 8. cap. 16. notat Fauno, oleastrum arborem sacram fuisse, in qua, ut diximus Capite 4. apud ædem Laurentinam posita, è naufragio servati, vota & donaria suspendebant Virgilio lib. 12. *Æneidos* teste.

Sic Tomafinum de re antiquaria optime meritum hallucinatum arbitror, is enim cap. 26. de Donar. Silvanum Pana credit, & à Fauno dissimilem, quod Silvano porcus mactaretur ex Juvenal. Satyr. 6.

Cedere Silvano porcum . . . .

& Martianus Capella de Nupt. Philolog. & Mercur. lib. 1., Silvanum, & Faunum diversa Numina faciat his verbis: *Ipsam quoque terram, quæ hominibus invia est, reficiunt longævorum Chori, qui habitant silvas, nemora, Lucos, lacus, fontes, ac fluvios, appellanturque Panes, Fauni, Foni, Satyri, Silvani, &c;* quandoquidem etsi liqueat Faunum, & Pana antiquos confudisse, planum est Faunum, Silvanum, & Pana à Latinis dictum; erat enim Faunus præcipuus agrestium Deus, & Silvicola, ac in Silvis fari credebatur, uti ex Varrone, & aliis jam probavimus, quamobrem Silvani nomen à Silvis sortitus videtur, quin quoties ex Silvis vox aliqua nocturna erupisset, ea Silvani esse putabatur, teste Julio Obsequente libro de Prodig. cap. 8. *Silentio noctis ex Silva Arisia ingens vox audita, quæ Silvani credita est fuisse*, quem eundem, ac Faunum prodit Dionysius lib. 5., qui referens bellum cum Tarquiniis actum, quo Brutus interiit: *Inter hujusmodi cogitationes, inquit, & colloquia circa*
pri-

primam fere vigiliam, è silva, ad quam castra habebant, vox quædam ad utriusque partis aures appulsa est, siue ea herois fuit, cujus istud fanum est, siue Fauni quem vocant, ad hunc enim auctorem, Romani solent referre panicos terrores, omnisque generis spectra, nam si quando insolitæ species oculos hominum exterreant, voce siue divinæ aures eorum percellunt, Numini huic opus illud tribuunt: Hæc Dionysius, quamvis Cotta apud Ciceronem omnino neget Faunos, aut eorum vocem unquam auditas fuisse.

Inuus, seu Incubus dicebatur Faunus, Silvanus etiam ex glossario veteri & Divo Augustino lib. 15. cap. 22. de Civit. Dei: *Quoniam, ait, celeberrima fama est, multique se expertos, vel ab iis, qui experti sunt, de quorum fide dubitandum non est, audisse confirmant, Silvanos, & Faunos, quos vulgo Incubos vocant, improbos sæpe extitisse mulieribus, & earum appetuisse, ac peregisse concubitum: Idem patet ex Joanne Meursio Criticar. Exercit. par. 2. cap. 1., quin quum à sacris Bonæ Deæ Fauni uxoris, viri arcerentur, sicuti fufius diximus Capite 4., ita & mulieres Silvano, qui Faunus vir Bonæ Deæ fuerat, sacrificare non licebat, ut notat vetus Scholiastes Juvenalis Satyr. 6. ad vers. 466.*

Pecorum, & agrorum Deus Silvanus dicebatur testimonio Virgilio Eglog. 1.

*Venit & agresti capitis Silvanus honore
Florentes ferulas, & grandia lilia quassans.*

& lib. 10. Æneid. ubi cum notat arborum, pecorisque Numen nec non Ovidii lib. 2. Fastor.

Pana deum pecoris veteres coluisse feruntur.

Luporum exactorem ac fulguritarum arborum eundem nuncupat Lucilius apud Nonium Marcellum de Propriet. Sermon., & Tutorem finium, & terminorum Horatius Epod. Ode 2.

*Qua muneretur te Priape, & te Pater
Silvane Tutor finium.*

Ejus rei causa omnis possessio apud priscos Latinos tres Silvianos habebat, quorum unum domesticum possessioni consecratum, secundum agrestem Pastoribus addictum, alterum orientalem dicebant, cui erat in confinio lucus positus, ut memoriæ mandavit

Cato in libro de Limitib. Agror. apud Servium lib. 8. Æneidos ad illud :

Arvorum , pecorisque Deo . . . . .

Urbicus etiam de Finib. Agror. & Vossius de Idololatr. lib. 2. cap. 13.

Hæc quæ de Silvano memorabant , & Fauno convenisse scimus, nam & is pecorum Deus erat , uti ex Horatio diximus, & Ovidius occinit :

Agresti Fauno supposuisse pecus .

& Virgilius eum facit Faunorum , Satyrorum , & reliquorum agrestium Numinum Patrem ex Rosino lib. 2. cap. 17. , quod memorat Plutarchus in Numa, qui Picum, & Faunum Satyrorum generi æquiparat , aitque Romanos eos errantes spiritus existimasse . Tutorem quoque finium , & possessionibus consecratum eum Deum viri docti putant, quod in formula Solitaurilium ad lustrandû agrum Ambaruali sacrificio, & aliis precationibus Rusticorum, Marspiter appellaretur, qui idem ac Silvanus , & Faunus erat, ita dictus , quod eum à Marte oriundum crederent , à Pico scilicet , quem Martis cognomento Latini venerabantur , uti ex Dionysio lib. 1. probavimus , & produnt Cato de Re Rustic. cap. 38. & 83. , aliis 141. *Votum pro bobus , ut valeant sic facito Marti Silvano in silva interdium &c.* Scaliger & Dacerius ad Festum lib. 11. voce *Marspedis* , Adrianus Turnebus lib. 29. Advers. cap. 23. , licet is Silvanum , & Martem eundem esse affirmet .

Utrumque etiam confundit Gratius in Cynegeticis :

. . . . Latii cultor , qui Faunus amani

Mænaliusque puer , domitrix Idea Leonum

Mater , & inculto Silvanus termitè gaudens .

Porro & Auctor Origin. Gent. Rom. , Servius , & alii Cap. 4. adducti , & Lapis vetustus apud Ligorium in MSS. Otthobonianis verbo *Antro Aventino* , dilucide probant priscos Latinos , & Romanos , Faunum , Silvanum , & Pana nuncupasse , quamobrem eleganter Meursius Critic. Exercit. par. 2. lib. 11. cap. 1. , docet id Numen , cui in puerorum natalitiis lectus in ædibus sternebatur , Martem Silvanum Picumnum ab antiquis dictum , ut intelligeretur eundem esse Picumnum , & Martem : Silvanum quod tamen postremum mihi non arripet ,

det, quum pateat Picumnus Ardeatium Deum fuisse, & à Silvano difformem ex relatis Cap. 13. ad princip., quamvis palam sit antiquos Fauno, & Silvano, Picumni, & Martis cognomentum addidisse, quod Faunus Pici, & Martis proles jactaretur.

Rem ipsam ob oculos ponunt Dionysius lib. 1. & Livius itidem lib. 1., qui scribunt Evandrum, Fauni Regis Latinorum ævo, in Latium appulsum, Panis Dei Arcadum Numen ad Latinas oras transfexisse. Hunc Arcades Faunum, ac Faunum Pana appellasse, & Silvanum produunt Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 22., & fusius Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 12., hinc oborta confusio, quippe quum Faunus Rex Arcades Evandro duce benigne hospitio excepisset, neque in Latio tunc Reges consecrati essent, grati animi ergo, Græcanica gens solita Reges suos, & Heroas consecrare, Faunum docuit Saturnum, Picum, & cæteros suos majores colere, & in Deorum numerum referre, & Faunum ipsum consecravit, eique honoris causa Panis, qui Deus Arcadum, & quem Silvanum, universæque substantiæ dominatorem dicebant, cognomentum, ac virtutes tribuit, & Panis, ac Fauni ritus confudit.

Ex his habes cur Faunus ab Arcadibus edoctus primum in Latio nefaria sacra Saturno, & Pico parentibus suis instituerit, ut superius dictum est; cur Ovidius lib. 1. Fastor. Evandrum Latii Numinum vectorem appellet: cur Latini prisca Faunum suum Regem, Panis, Inui, & Silvani cognomento, & Panas Fauni nomine honorarint: cur etiam simulacrum Fauni similè illi Panis fecerint. Nam perhibent Panos, cornua, barbæque prolixam dimissionem, & capræ pedes gestantem, ac manu fistulam, effinxisse, ut auctor est Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 22. Vossius de Idololatr. lib. 9. cap. 34. Faunum etiam eadem effigie coluisse ex Ovidio lib. 2. Fastor. cujus carmina supra retulimus, ubi interpretes id ipsum produunt, licet Silvanum alii fingerent nudum, capite corona è ferula, & liliis redimito, manu protensa, & cupressu armata, cujus sationem primus invenisse dicebatur ex Martiano Capella lib. 5. nuptiar. Mercur. & Philolog. in princip.

Tunc primum posita Silvanus sorte cupressu

Percitus, ac trepidans, dextram tendebat inermem.

& Tomafino de Donar. cap. 26.

Hæc fecisse constat Latinos, dein Romanos, ut Faunum in Pane, & Panem in Fauno colerent, quanquam haud simulare possent utrumque Numen distinctum fuisse; quoniam hoc die Fauni festa percolebant in Monte Cælio, & in Insula Tiberina, ut ex Capite 4. patuit, ac Rosinus cap. 17. lib. 2. notat; Februario vero mense, Pana Lupercalibus solemnitatibus in Palatino monte honorabant, ut dicemus suo loco; unde errasse puto Tomasinum loco quo supra, ubi narrat Calendis Martiis Silvano sacra facta, quum eo die Marti, non autem Silvano, quem eundem ac Faunum diximus, liqueat solemnia concelebrata.

Nec quicquam facit Silvano porcum immolatum, Fauno hædum; enimvero porcum immolabant Silvano, quem etiam scimus lacte piasse, quod ob ritus confusionem Pana eum dicerent, & Faunum, quibus merito lacte, porco etiam sacrificare poterant, si credimus Tibullo lib. 11. Eleg. 5. & lib. 1. Eleg. 10., aliisque quos idem Tomasinus ubi supra refert.

Ex quibus ni fallor Aristidis Milefii fabula falsa colligitur, qui tertio Rer. Italicar. ait: *Valeria Tusculanaria ob iram Veneris Valerium patrem deperibat, remque nutrici communicat, quæ dolis subiens herum, puellam quandam ex vicinis eum adamare inquit, quæ aspectum ejus, apertumque concubitus vereatur. Aliquando pater postmodum debacchatus, lumen petiit: nutrix vero præveniens, fugiensque se præcipitavit, filia quoque inde evadens peperit Silvanum, quem Græci Ægipanem vocant, si fides præstanda est Plutarcho in Pararell. cap. 45.. Ad hæc Hieronymus Columna ad Ennii lib. 1. Annal. pag. 47., scribit Faunum editum ex nefario Valerii Tusculani cum filia incestu. Hos enim erroris insimulo, quum ex mox relatis, & iis, quæ diximus Cap. 4., appareat Faunum, qui & Silvanus est, Pici Regis Latinorum filium fuisse.*

Cæterum lapides Romæ effossi, quos ipse Tomasinus cap. 26. refert, Silvanum eundem, ac Faunum fuisse, & speciem ejus oraculi probant. Primus cippus hæc habet.

I.

S I L V A N O
 S A N C T. S A C R
 E T L I B E R O P A T
 A: C O E D I C I V S T H E P H I L V S
 E X V I S O D. P O S

I I.

S I L V A N O S A L V T A R I
 L. M A N L I V S S A T V R N I V S
 E X V I S O P O S V I T

I I I.

S A C R V M S A N C T O S I L V A N O
 A V G. V O T O S V S C E P T O E X V I S V

Quidam legunt *Augusti*, at alii *Augusto*, quæ lectio mihi magis arridet.

Hæc faxa indicant morem priscorum Latinorum, qui in Templis Fauni cubare solebant, ut in somno oracula acciperent, quod eleganter explicat Ovidius lib.4. Fastorum his versibus:

*Silva vetus nullaque diu violata securi
 Stabat Mœnatio sacra relicta Deo;
 Ille dabat tacitis animo responsa quieto
 Noctibus, hic geminas Rex Numa maculat oves.
 Prima cadit Fauno, leni cadit altera somno,
 Sternitur in duro vellus utrumque solo.
 Bis caput intonsum fontana spargitur unda,
 Bis sua faginea tempora fronde tegit.
 Ilfus abest Veneris, nec fas animalia mensis
 Ponere, nec digitis anulus ullus inest.
 Vesper ubi est tectus, supra nova vellera corpus
 Ponit, adorato per sua verba Deo.
 Interea placidam redimita papavere frontem
 Nox venit, & secum somnia nigra trahit:*

Faunus

*Faunus adest, oviumque premens pede vellera duro
Edidit è dextro talia verba thoro.*

*Morte Boum tibi Rex tellus placanda duorum,
Detque sacris animas una Juvenca duas.*

*Excutitur terrore quies, Numa visa resolvit
Et secum ambages, cæaque jussâ refert.*

Poëta itaque, ut produnt interpretes, & maxime Paulus Mar-
sus, occinit, Numam oraculum Fauni Latinorum Regis in Silva
Laurentina consuluisse, quam Mænatio Deo sacram is dixit, ut
innueret Faunum in Panē, & Pana in Fauno cultum, quanquam
Plutarchus in Numa memoriæ mandarit in Aventino lucum fuisse
Pico, & Fauno sacrum. Dein refert in eo templo, Faunum noctu per
quietem Oracula edere solitum, morem postmodum eorum, qui id
Oraculum consulebant erudite explicat, narrans hos mactasse duas
oves, unam Fauno, alteram Somniorum Deo, pelles hostiarum humi
stravisse, & ab omni coitu, esuque carnum se abstinuisse, expecta-
toque signo occasus vespers, asperfo capite aqua vivi fontis, ut se ab
omni crimine expiarent, consuevisse bis caput fago (quæ arbor Deo
sacra erat) coronare, & sine cultu corporis, anulis etiam depositis,
præmissis precibus super stratis hostiarum pellibus in Templo cubare.
Sic dormientes nocturna visa expectabant, idest quæ in somniis ipsis
cubantibus apparebant, & ita Oracula se accepisse, & monitos à Deo
in somniis, tanquam ex visu opinabantur, uti ex carminibus prædi-
ctis patuit, cujus etiam rei meminit Pausanias in Atticis, qui de Am-
phiarai Oraculo apud Oropios hæc prodit: *Consulendi quidem causa
qui accedunt, primo lustrantur omnes, pro piaculo res divina est,
quam quum Amphiarao ipsi faciunt, tum cæteris, quorum in eadem
ara inscripta sunt nomina. Deinde arietem ei immolant, cujus
substrata pelle dormientes nocturna visa expectant:* quibus addit
Philostratus lib.2. vitæ Apollonii Thyanæi: *Eos qui ad accipiendâ
responsa eo accesserant (ad ædem scilicet Amphiarai) sacerdotes ju-
bebant diem integrum à cibo & triduum à vini potu abstinere.*

Quamobrem Lapidés relati, Silvano vota soluta exprimunt ex
visu, idest postquam solemnibus prædictis peractis, voti reus dor-
mierat in Fauni æde, & in somniis admonitus putabatur gratum
Numini

Numini fore id votum solvere; quare habes in æde sacra Fauno in Laurenti agro posita, oracula Saturniis versibus per Sacerdotes redita, & per visum, scilicet per speciem variæ formæ in somniis oblata cubantibus. Quæ dicta sint, ut eruditorum diligentia adhuc plurimum supersit, nam Faunus præcipuus, & maximus Latinorum Deus fuisse perhibetur.

Præter Agonalia, de quibus suo loco dicam & Consualia, quorum meminimus Cap. 20., Saturnalia festa XVI. Calendas Januarias fuisse comperimus. Hæc festa à Latinis in Romanos propagata, palam est, quamquam Romani scriptores ea Regum, & Consulum fastis de more accensuerint. Festus enim scribit Saturno diem festum dicatum mense Decembri, *quod eo ædes est dedicata, & is cultura agrorum præsidere videtur, quod etiam falx est ei insigne*; sic Dionysius lib. 3. Tullum Romanorum Regem in prælio adversus Sabinos ad Eretum pugnantem, Saturno, & Opi solemnes ferias ovivisse, partaque victoria instituisse censet. Livius lib. 2. cap. 21. prodit anno ab V.C. CCLVIII. A. Sempronio, & Minucio Coss. ædem Romæ Saturno dicatam, feriasque primum sacratas, quod & Lipsius lib. 1. Saturnaliū cap. 3. narrat.

Veruntamen Macrobius, qui de Saturnalibus erudite scripsit, has solemnitates longe ante Romam conditam apud Latinos fuisse affirmat; etenim causas festi inquirens lib. 1. cap. 7., tres refert, quarum ultima præ cæteris viris doctis arridet: *Nec illam causam*, inquit, *quæ Saturnalibus assignatur ignoro, quod Pelasgi, sicut Varro memorat, quum sedibus suis pulsæ diversas terras petiissent, confluxerunt plerique Dodonam, & incerti quibus hærerent locis, ejusmodi acceperunt responsum: dein relato responso, sic pergit: Acceptaque sorte, quum Latium post errores plurimos appulissent, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque Siciliensibus incolis, occupasse regionem, decima prædæ secundum responsum Apollini consecrata, erectisque Diti sacello, & Saturno ara, cujus festum Saturnalia nominarunt. Quumque diu humanis capitibus Ditem, & virorum victimis Saturnum placare, se crederent, Herculem ferunt postea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem, suasse illorum posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent,*

inferentes Diti non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem simulata, & aras Saturnias, non mactando viros, sed accensis luminibus excolentes, inde mos per Saturnalia missitandis cæreis cepit.

Haëtenus Macrobius, qui ut probaret Græcanicam gentem ea festa in Latio instituisse, hos refert ex Accii annalibus versus:

*Maxima pars Grajũ Saturno, & maxime Athenæ
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis
Emque diem celebrant per agros urbesque per omnes
Exercent Epulis lati, famulosque procurant
Quisque suos, nostrisque itidem est mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.*

Idipsum testantur Dionysius lib. 1., Stephanus de Urbibus, Ennius lib. 1. Annal., Arnobius lib. 2. Adversus Gentes, Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 21. alique, quos retulimus Capite 17., quo fit, has solemnitates, antequam Hercules in Latium appellere-tur, fuisse à Pelasgis institutas, ut Prætextatus apud Macrobiũ cap. 7. asserit.

Scio eundem Macrobiũ duas alias causas adsignasse; primam, qua Saturnalia ad Janum retulit his verbis: *Excogitavit Janus honorum eius (Saturni scilicet) augmenta, ac primum terram omnem ditioni suæ parentem Saturniam nominavit, aram deinde cum sacris tanquam Deo condidit, quæ Saturnalia nominavit. Tot sæculis Saturnalia præcedunt Romanæ Urbis ætatem:* cui consentit Herodianus Histor. lib. 1. in Commodò cap. 18.. Hæc tamen causa fabulosa apparet, si consideremus Faunum Latinorum Regem Jano, Saturno, & Pico primum in Latio sacra fecisse, & Fana, ac ædes sacras dicasse, sicuti superius dictum est, quanquam Xenon apud Macrobiũ lib. 1. cap. 9. Janum in Latio primum Diis templa fecisse, & ritus instituisse sacrorum referat; neque ex hoc argumento evincitur, haud potuisse Pelasgos hunc Saturni cultum in Latium invehere, quum ante Janum, & Saturnum ea gens Latium tenuerit ex Rickio de Antiq. Lat. Colon. cap. 3. & 5., nam ætates adeo vetustas computare, & tempora, quibus Pelasgi, Aborigines, & Siculi Latium incoluerunt numerare, difficile, quin adeo impossibile est, ut ipsi vetustissimi Roma-

Romanarum rerum scriptores, Livio lib. 1. teste, id assequi posse ab omni spe animum abduxerint; mirum itaque est viros doctissimos, qui post tot sæcula scripserunt sibi suasisse tantum pelagus vadare.

Aliam Saturnaliorum causam sic Macrobius cap. 7. tradit: *Qui erant ab Hercule in Italia relictī, ut quidam ferunt; quum à Latronibus infestarentur occupato edito Colle, Saturnios se nominaverunt, quo ante nomine etiam idem Collis vocabatur, & quia senserunt se hujus Dei nomine, & religione tutos, instituisse Saturnalia feruntur, ut agrestes vicinorum animos ad majorem sacri reverentiam ipsa indicti festi observatio vocaret: ex quibus compertum sit insignem adeò fuisse gentium reverentiam in suos Deos, ut neque Latrones ad Lucos, vel Colles sacros tentarent accedere, ne ira Numinis correpti, condignas pœnas luere crederentur.*

Hinc Macrobius arguit, cujusmodi sacri hujus origo esset, eam proculdubio fuisse Roma vetustiorē; sed cur Pelasgi, qui hæc sacra in Latium tulerunt, Saturnalibus diebus servis ministrarent, operæ pretium est intelligere. Philocorus apud sæpe laudatum Macrobiū lib. 1. cap. 10., memoriæ mandavit Cecropem primum in Attica stauisse aram Saturno, & Opi, eosque Deos pro Jove, & Terra coluisse: instituisse etiam, ut patres familiarum frugibus, & fructibus jam coactis passim cum servis vescerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure toleraverant. Alii referunt Saturnum honore servorum delectari eodem Macrobio teste. Athenæus Deipnosoph. lib. 4. aliis 14., memorat Pelasgis Diis immolantibus, Pelorum denunciassē ingenti Terræ motu montes in Hemonia diffractos, reclusoque hiatu, palustrem aquam erupisse, & regionem illam siccatis aquis amplam, amœnamque planitiem apparuisse. Ob eam causam subdit eos Populos Peloro, & servis lautam apposuisse mensam, ac ministrasse, Jovi que Pelorio mactatis hostiis consuevisse quotannis sumptuoso mensarum apparatu convivari, peregrinisque, ac servis recumbentibus ministrare; unde factum esse ajunt, Pelasgos Latium incolentes Saturno devotos, id festum instituisse, exemplo ejus quod Jovi Pelorio faciebant.

Sunt & qui putent Tyrrhenos è Latio Pelasgos pepulisse, qui verò remanserunt, serviles operas in colendo agro aliis præstitisse,

atque in eorum gratiam captum Saturni festo iisdem ministrare, ut ex Stephano, Cicerone, & aliis notat Rickius de Prim. Ital. Colon. cap. 3. ad finem. Ego vero opinor Græcanicam gentem hæc sacra, & ritum servis accumbentibus ministrandi, in Latium invexisse, quum palam sit, nedum Pelasgos, sed & alias nationes Græciæ Saturnalibus talia convivia servis fecisse, uti Cretenses, & Athenienses, quin & Babylonios ante Græcos, quibus festum fuit, cui nomen *Sacea*, in quo quinque diebus servi imperabant Dominis suis, & è servitio unus stolam regiam induebat, sicuti ex Caristio, & Ctesia docet Athenæus loco quo supra, & prodit Dempsterus ad Rosinum lib. 4. cap. 12. ad 17., quamvis non desint qui tradant id factum, ut recoleretur memoria aurei, & prisca sæculi, quo summa inter dominos, & servos æqualitas, paritasque erat, ut Poëtæ passim, & præ aliis Tibullus lib. 1. Eleg. 3. Aufonius Eclog. de Mensib.

Aurea nunc revocet Saturni festa December.

Nunc tibi cum Domino ludere verna licet.

& Acron in Horatium loco mox adducendo.

Itaque his diebus sive in honorem Saturni, sive ut servis gratiam responsarent perfecti laboris, ut arridet Solino Polyhistor. cap. 3., Latini servis suis ludendi, comedendique cum ipsis Dominis plenam libertatem concesserunt, uti patuit ex prædictis, & notant veteres Interpretes Horatii lib. 2. Satyr. 7. ad illud:

. . . . . *age libertate Decembri,*

(Quando ita majores voluerunt) utere, narra:

Quamobrem servi ingenuorum ministeria occupabant, pileos fumeabant, à liberis nullo discrimine differebant, stipemque invicem dabant, & munera missitabant teste Alexandro Genial. lib. 2. cap. 22. Solitum & fuit cereos dono mittere ex Festo lib. 3. *Cereos Saturnalibus muneri dabant humiliores potentioribus, quia candelis pauperes, locupletes cereis utebantur:* & Martiali lib. 10. Epigr. 87:

Absit cereus aridi Clientis,

Et vani triplices, brevesque mappa,

Expectent gelidi jocos Decembris.

unde habes Clientes etiam missitasse cereos Patronis; narrant enim Herculem loco victimæ, Saturno lumina accendi, & cereos sibi invi-

invicem mittere docuisse ex Macrobio lib. 1. cap. 7. & cap. 11., ad finem, Alexandro Genial. lib. 2. cap. 22.

Quot verò dies priusquam Roma conderetur Saturno sacri essent, facile non est asserere, nam Mallius vetustissimus scriptor putavit Latinos per triduum Saturnalia agitasse, subditque hoc exemplo Augustum, qui Latinæ gentis erat, in judiciariis legibus ferias Saturno triduo iussisse celebrari. Masurius contra, alique Auctores, uno die, scilicet XIV. Calendas Januarias Saturnalia fuisse prodiderunt, quam sententiam Fenestella confirmat. Nonius verò, & Memmius in Atellanis meminerunt apud veteres septem diebus peragi solitum Saturnalia. Horum opiniones refert Macrobius lib. 1. cap. 10. ubi Masurii, & Fenestellæ sententiam probat.

At Lipsius Saturnal. lib. 1. cap. 3. & 7. memoriæ prodidit, tres dies Saturno, & post tertium, dies quatuor alios, non tamen feriatis, hilaritati, & solemnitati festorum fuisse sacratos, quod & referunt Rosinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 4., & Fabrettus Inscrip. cap. 7. pag. 482. & 483.. Apud me tamen, tantæ est auctoritatis exemplum Augusti, qui in Judiciariis legibus antiquorum usum sequutus, tres dies feriatis Saturno adscripsit, ut potius Mallii, quam aliorum sententiæ adhærendum arbitrer. Quod intelligitur ex Festo, & Varro; ille enim lib. 13. sic ait: *Opalia dicebantur dies festi, quibus Opi supplicabant*. Varro autem lib. 3. de Lingua Latina hæc habet: *Saturnalia dicta ab Saturno, quod eo die feriæ ejus, ut post diem tertium Opalia Opis*; ex his scimus Opi, non uno die, sed pluribus ferias ab antiquis agitas ex Festo, & Saturnalia uno die olim celebrata; at quoniam Saturno, & Opi, principibus, magnisque Diis Latinæ gentis, si Varroni lib. 4., de Lingua Latina credimus, in eadem æde Saturni sacrificari solitum erat, ut literis tradiderunt Lactantius de Falsa Religion. lib. 1. cap. 15. Pausanias Arcadic. seu lib. 8. Macrobius cap. 10. Alexander Genial. lib. 6. cap. 4., hinc fortasse factum, Latinos priscos duos dies haud festos, qui inter Saturnalia, & Opalia incidebant, feriis Saturnalibus dicasse, Opique totidem feriatis concessisse, uti Festo arridet, qui plures Opalibus adscriptos prodit, quam sane rem Macrobius ipse lib. 1. cap. 10. & 11. confundit; enim verò is ait: prisco ævo Saturnalia & Opalia uno eodemque

que die, scilicet XIV. Calendas Januarias celebrata, quod Festo, Var-
roni, & cæteris jam relatis adversatur. Subdit etiam XIII. Calendas
Januarias Sigillarium festum agatum, ac si hæc solemnitas diffi-
milis ab Opalibus, & Saturnalibus esset, quin recens, & Saturna-
libus addita, quum ex iis, quæ Capite 11. scribit, pateat eam so-
lemnitatem, qua oscilla quædam, & fictilia simulacra in facellum
Ditis aræ Saturni cohærens, pro suis capitibus quisque ferebat, in-
ventam ab Hercule, qui temperato nefario sacro, quod his diebus
Pelasgi Saturno & Diti in Latio faciebant, de quo verba fecimus
Capite 17., loco humanæ hostiæ docuit Saturno lumina accendi,
& Diti Patri pro viventium capitibus fictilia capita offerri, ut ita
Latini piaculum Saturno pro Dite facerent.

Ergo liquet ex eodem Macrobio Sigillarium festum hoc
mense Saturno sacro, & his diebus, quibus Opi, & Saturno litabant,
à Latinis priscis ex Herculis instituto, non autem recens addiectum Sa-
turnalibus, ut ipse haud recte autumat, nisi dicamus additum vetustæ
solemnitati vicum Romæ Sigillaria dictum, ubi venum res venales,
& fictilia exponebantur, diebus maxime prædictis, quibus Populus
Romanus confluebat ad eum vicum, ut imagunculas, & simulacra
venalia emeret, & in facellum Ditis deferret, de quo fusius Ale-
xander Genial. lib. 3. cap. 4.. Quamobrem dilucidum fit Saturnalia,
& Opalia sex diebus, non omnibus festis, sed feriatis agitata, eoque
tempore & convivium in æde Saturni exhibita, lumina accensa, &
Diti in Sacello in eodem templo Saturni condito, Oscilla oblata.
Hæc enim omnia facta feruntur à Pelasgis, Latinisque priscis ex Her-
culis instituto, & ut ea gens memoriam recoleret Saturni, & Opis,
quam sororem, & uxorem Saturni fuisse scribunt Diodorus Siculus
lib. 3. Bibliothecæ alias 4. cap. 5. Macrobius cap. 10., Fulgentius in
Mythologicis lib. 1. cap. 3. & alii, quum ii Dii principes essent in
Latio Varrone mox relato teste, quo fit inverisimile admodum esse
iis Diis in Latio magnis, & à quibus Latini se originem ducere puta-
bant ex dictis Capite 3., & quos Cælum, & Terram esse jactabant,
unum diem festum, ut Macrobio placet sacratum. Ego sanè, ni
fallor, ex tanto apparatu celebritatis hujusmodi, aliisque, quæ di-
cturus sum in descriptione Templi Saturni Profugi Setinorum, arbi-
tror

tror cum Mallio Saturnalibus tres dies feriatos à Latinis addictos, totidemque Opalibus ex Festo Pompejo, unum tantum additum à Romanis, apud quos constat eam solemnitatem septem dies occupasse, ut auctor est Macrobius cap. 20. ad finem, quem diem Caligulam adiecisse notat Suetonius in eodem: *Et ut lætitiæ publicæ in perpetuum quoque augetur, adjecit diem Saturnalibus, appellavitque Juvénalem*, quamvis Dion lib. 6., hunc diem quintum non septimum Saturnalium existimaverit.

His etiam diebus sunt qui memoriæ mandarint sacra facta Evandro Arcadum duci; hunc sacris honoratum, & inter Indigetes Deos à Latinis, Romanisque numeratum diximus Capite 4. ex Dionysio lib. 1. & aliis, quin cultum in ipsa æde Saturni, & Saturni nomine, ac promiscuis sacrificiis prodit Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 12.. At quoniam is Saturni in Latium appulsum fabularem asserit, subditque Evandrum hujus fabulæ causam fuisse, idcirco arbitror Vossium divinasse, quum omnes veteres scriptores, Romani præsertim, præter Evandrum, Saturnum Jani ætate in Latium venisse palam asserant, de quo consulas librum de Setinis, & caput de æde Saturni Profugi Setinorum.

Hæc de Saturnalibus, quæ valde à Romanis scriptoribus confunduntur; nunc ad Divalia, seu Angeronalia divertamus. Has ferias XII. Calendas Januarias agitas habetur ex Calendario, Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 10., Rosino, & aliis. Varro lib. 5. de Lingua Latina sic hujus festi meminit: *Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cujus ea feriæ publicæ*, uti hunc locum restituit Scaliger in Conjectaneis; Festus lib. 1. ita: *Angerona Dea sacra à Romanis instituta sunt, quum angina omne genus animalium consumeretur, cujus festa Angeronalia dicebantur*. Verrius Flaccus ait Angeronam dictam, quod angores animique sollicitudines propitiata depelleret. Masurius adjecit simulacrum hujus Deæ ore obligato, atque signato in ara Volupiæ propterea collocatum, quod qui suos dolores, anxietatesque dissimulant, perveniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Julius Modestus ideò sacrificari huic Deæ tradit, quod Populus Romanus morbo, qui Angina dicitur, præmissio voto sit liberatus: horum sententias probat Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 10. ad princip.

Ex relatis scriptoribus, qui ejus solemnitatis initium tacent, neque illius Auctorem produnt, intelligitur illam vetustissimam, & ante Romam conditam in Latio concelebratam, & à Romulo exemplo Albanorum, à quibus is sacra, quæ dictavit, carpsit, institutam; fallitur enim Festus, Julius quoque Modestus, & Masurius hallucinantur, quum causam ejus festi vero propriorem, & difformem Solinus cap. 1., enunciet: *Inter antiquissimas sane religiones, inquit, sacellum colitur Angeronæ, cui sacrificatur ante diem duodecimum Calendarum Januariarum, quæ Dea Præsul Silentii, istius prænexo, obsignatoque ore simulacrum habet, quod & tradit Plinius lib. 3. cap. 5.* Itaque antiquissimas has ferias Solinus appellat, quod eam Deam Latini prisca venerarentur, credentes silentio præesse, & Romani laudatas ferias urbe ipsa nascente agitaissent.

Cur autem in æde Volupiae sacellum Angeronæ esset, facile intelligitur ex Varrone lib. 4., de Lingua Latina ubi ait: *Præterea, intra muros video portas dici, in Palatio Mucionis à mugitu, alteram Romanulam, quæ est dicta ab Roma, quæ habet gradus in navalia ad Volupiae sacellum.* Hanc portam Festus lib. 16. Romulam vocitatum dicit à Romulo, qui eam construxit, ut explicant Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., & Dacerius Festi interpres; unde eruitur Romulum prope hanc portam à suo nomine dictam, Volupiae templum condidisse, & in illo Angeronæ sacellum locasse, quæ ideo Numina Latinis, Albânisque familiaria fuisse nemo est qui inficiari possit, quum liquido constet Romulum Albano ritu sacra fecisse, & ab Albanis numina, & cæremonias mutuasce, Livio lib. 1., & Dionysio lib. 1. & 2. testibus. Hæc sunt festa Decembris, quæ ad Latinos veteres pertinuisse puto.

CAPUT XXV.

De Festis diebus mensis Januarii.

Ixi-**D**imus Capite 14. Latinos priscos, qui duodecim, aut trefdecim menses numerabant, Januarium Jano sacrasse, & ab eo denominasse. Hujus Calendis solemne fuit in Latio Jani festum, in quo erant vetustissimæ Jani ædes Laurenti, & Albæ; quandoquidem fama est Templum Jani Bifrontis instar duarum ædium circa imum Argiletum juxta Theatrum Marcelli, Numam primum Romæ condidisse ex Livio Dec. 1. lib. 1., Plinio lib. 34. cap. 8. & aliis. Verumtamen & Bifrontem Janum priscos Latinos in ædibus laudatis coluisse constat, & meminit Virgilius lib. 7. Æneidos his versibus:

*Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus Urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, quum prima movent in prælia Martem;
Sunt geminæ belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacræ, & sævi formidine Martis,
Centum ærei claudunt veſtes, æternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Janus:
Has ubi certa sedet Patribus sententia pugnæ
Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul,
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicare bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.*

His carminibus Poëta prodidit Laurenti fuisse ædem Jano Bifronti sacram: consuevisse etiam Latinam gentem ante Æneæ in Latium appulsum eam pacis tempore claudere, bello vero ingruente aperire: ad hæc Servius: *Hesperio in Latio*, inquit, *hoc est in antiquo*, nam ut in principio diximus duo Latia fuerunt, unde non frustra Hesperio addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse,

falsum est, nam à Numa Pompilio primum instituta est, sed carmini suo, ut solet miscet historiam. Arguit ergo Grammaticus falsitatis Virgilium, qui ut idem, & Donatus sæpe scribunt, Latinorum priscorum historiam optime calluit. Verum (quod pace Servii dictum velim) Poëta eo loci diserte probat ædem Jani Bifrontis, & morem aperiendi, & claudendi portas ejus ædis, pacis, vel belli tempore Laurenti fuisse, ac Numam hunc à Latinis priscis mutuasse: enimverò fallitur Grammaticus, qui paulò infra testatur ædem Jani Bifrontis Numam Romæ locasse, eam enim condidit Romulus pace inter ipsum & T. Tatium facta, quemadmodum ex Varrone testatur Divus Augustinus, ut notat Rosinus Antiq. lib. 2. cap. 3., idemque Grammaticus ad lib. 1. Æneidos ad illud:

. . . . . *dira ferro, & compagibus arctis*
Claudentur belli portæ . . . . .

ubi sic ait: *Hujus autem aperiendi, vel claudendi Templi ratio varia est. Alii dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, quum in eo esset, ut vinceretur, calidam ex eodem loco erupisse, quò fugavit exercitum Sabinorum, hinc ergo tractum morem, ut pugnaturi aperirent Templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem pristini consilii. Alii dicunt Tatium, & Romulum fœdere factò, hoc Templum edificasse, unde & Janus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem, vel quod ad bellum ituri, debent de pace cogitare: est alia melior ratio, quod ad bellum ituri optent reversionem.* Unde lumen Virgilio; quum enim testimonio Livii lib. 1. Romulus Tempa, & sacra fecerit Albanorum more, palàm est hunc morem, propter pacem habitam Jano sacrificandi, Romulum ab Albanis, & sic à priscis Latinis accepisse. Porro idem Servius lib. 1. Æneidos ad princip. hunc locum Virgilii laudat hoc modo: *Et sciendum bene hunc ordinem servare Virgilium, ut ante dicat Latium, inde Albam, post, Romam, quod & hoc loco fecit, & in quinto priscos docuit celebrare Latinos, & deinde: Albani docuere suos, nunc maxima porro accepit Roma, & patrium servavit honorem: item in septimo: mos erat Hesperio in Latio, quem protinus Urbes Albane coluere sacrum, nunc maxima rerum Romæ colit; haud recte servasset ordinem hunc Poëta, si falsa veris miscuisset, & sacra,*

facra, quæ Numa primum fecerat, priscis Latinis, & Albanis attribuisse: quin Virgilius eodem lib. 7., Æneidos Regiam Pici Latinorum Regis describens, ejusque Progenitores, ita canit:

*Quin etiam veterum effigies ex ordine Avorum
Antiqua ex cedro, Italusque, Paterque Sabinus,
Vitifator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque Senex, Janique Bifrontis imago
Vestibulo adstabant, aliique ob origine Reges.*

quo fit eundem, uti Donatus ibidem perhibet, Janum Bifrontem Laurenti cultum putasse.

Probus Capite præcedenti relatus literis mandavit Faunum Latinorum Regem Jano, Saturno, Pico, aliisque Regibus Latii nefaria sacra constituisse, cui consentiunt Lactantius de Falsa Relig. lib. 1. cap. 22. & alii, jam adducti; & quamvis Xenon apud Macrobius lib. 1. cap. 9., prodat Janum in Latio primum Diis Tempia fecisse, & ritus instituisse sacrorum, quod arridet Auctori Origin. Gent. Roman., & aliis; attamen palam esse arbitror, Faunum primum in Latio superiores Reges, & Janum maxime consecrasse, sacrisque honorasse, & Templis, unde arguitur Laurenti, quæ Urbs Fauni Regia fuit, ædes sacras Saturno, & Jano fuisse constitutas & eorum cultum in Latio ad Fauni ætatem esse referendum.

Sic & ejus imago duabus frontibus efficta Latinis priscis venerabilis fertur, prius quam Roma conderetur; quandoquidem narrant post Saturni in Latium appulsum, Janum æra signasse, ex altera quidem parte suo capite, ex altera navi, qua Saturnus fuerat advectus expressa ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 4., Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 13., Servio ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit Urbem.

Auctore Origin. Gent. Roman., Athenæo lib. 15., Plinio lib. 33. cap. 3., & Ovidio lib. 1. Fastor., qui interrogans Janum:

*... sed cur navalis in ære
Altera signata est, altera forma biceps?*

ita eum respondentem exhibet.

*Noscere me duplici posses ut imagine, dixit,
Ni vetus ipsa dies extenuasset opus:*

*Causa ratis supereſt : Tuſcum rate venit in amnem
Ante pererrato Falcifer orbe Deus .*

Hac ego Saturnum memini tellure receptum :

Coelitibus regnis à Jove pulſus erat .

Inde diu genti manſit Saturnia nomen ,

Diſta quoque eſt Latium Terra latente Deo ,

At bona poſteritas puppim formavit in ære

Hospitis adventum teſtificata Dei .

Hinc patet , hunc nummum , in quo imago Jani Bifrontis expreſſa erat , vetuſtiſſimum in Latio fuiſſe , & ſignari cæptum vel ipſo Jano vivente , aut poſtquam Latina gens Janum , & Saturnum divinis honoribus percolere cæpit , quemadmodum Commentatores Ovidii , Auctor Origin. Gent. Roman. , & Laſtantiuſ memorant .

Cauſam etiam ejus imaginis Romani à Latinis acceperunt , quamvis enim ſint , qui prodant , poſtquam Romulus , & T. Tatius in fœdera convenerunt , Jano ſimulacrum duplicis frontis effectum , quaſi ad imaginem duorum Populorum , ut videre eſt apud Servium ad lib. 12. Æneidos ad illud :

Hac eadem Ænea, Terram, Mare, Sydera juro

Latoneque genus duplex, Janumque Bifrontem .

qui tamen ad lib. 1. Æneidos alias cauſas narrat , uti ex verbis ſuperius relatis patuit , ea tamen vero propior cauſa aſſeritur , quod Janus præterita ſciverit , & futura præviderit , vel ut ait Gabius , aliis Cajus Baſſus , in libro quem de Diis composuit , quod is eſſet quaſi ſuperum , atque Inferum Janitor ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 9. , & Ovidio lib. 1. Faſtor , ubi Janum ſic cauſam ſuæ figuræ exponentem offert .

. . . . . cauſam nunc diſce figuræ

Jam tamen hac aliqua tu quoque parte vides .

Omnis habet geminas hinc , atque hinc Janua frontes ,

E quibus hac Populum ſpectat , & illa larem .

Ultque ſedens veſter primi quoque limina tecti

Janitor , egreſſus , introituſque videt .

Sic ego perſpicio cæleſtis Janitor aula

Euas partes , Heſperiaſque ſimul .

ubi scholiastes id factum notant ab Antiquis, ut innuerent Janum ante, & post Chaos fuisse, eundemque diem à nocte, & lucem à tenebris segregasse, uti Ovidius ipse loco adducto paulò ante cecinit, licet ineptè.

Hujus rei caussa Faleriis vetustissimum erat simulacrum Jani quadrifrontis, quod Urbe capta, Romam advectum est, erectumque, ut quidam memorant, in sacrario in foro transitorio, ubi quatuor portæ constitutæ sunt, quemadmodum Macrobius loco relato probat, subditque id indicasse, Janum quasi universa climata sua majestate complexum, & Servius ad lib. 7. Æneidos hæc addit: *Janum sane quadrifrontem esse non mirum est, nam alii eum diei Dominum volunt, alii anni totius, quem in quatuor tempora constat esse divisum. Anni autem esse Deum illa res probat, quod ab eo prima pars anni nominatur, nam ab Jano Januarius dicitur.*

Ergo prisca Latini Jani simulacrum hac arte finxerunt, ut Dei virtutes, & ritus mysteria significarent. Instituerunt & morem, belli, aut pacis tempore claudendi, vel aperiendi januas ejus ædis, ad indicandum Janum mundi figuram exhibuisse, & quum mundum undique clausum crederent pacis tempore, idcirco Jani caulas clausas esse voluerunt, quas bello indicto aperiebant ad auxilium petendum, sive, ut videretur Deus ad bellum contra hostes profiluisse ex Alexandro Genial. lib. 1. cap. 14., & Servio ad lib. 7. Æneidos, qui subjicit ei quasi mundo duas facies datas Orientis, & Occidentis, quatuor quoque secundum quatuor partes, cui consentit Ovidius lib. 1. Fastorum:

At cur pace lates, motisque recluderis armis?

Nec mora, quesiti reddita causa mihi.

Ut populo reditus pateant ad bella profecto

Tota patet demptà janua nostra sera;

Pace fores obdo, ne qua discedere possit.

nisi hujus ritus rationem referamus ad virtutes Numini adsignatas, quod quidem mihi arridet; nam Janum Latina gens fœderibus præesse putabat, ut auctor est Servius ad lib. 12. Æneidos pag. 677., belli, & pacis arbitrum, diemque aperire, & claudere, atque utriusque Januæ Cælestis potentem jactabat ex Macrobio Saturnal. lib. 1.

cap. 9., L. Floro Epitomaſte ex lib. 4. Livii, Servio ad lib. 1. Æneidos, & Claudiano de 6. Honorii Conſulatu.

. . . . . *perpetuiſque immoto cardine clauſtris*
Janus bella premens, læta ſub imagine pugnae,
Armorum innocuos paci largitur honores.

Hunc patrem in indigitamentiſ invocabant, quod Lucilius apud Laſtantium de Vera Sapient. lib. 4. cap. 3., in Deorum Conſilio irridet:

Ut nemo ſit noſtrum, quin pater optimus Divum,
Ut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, & Mars
Janus, Quirinus pater, nomen dicatur ad unum.

& Juvenaliſ Satyr. 6.

Reſpondeſ hiſ Jane pater.

Virgiliuſ lib. 8. Æneidoſ in carminibuſ mox adductiſ. Hunc Salii Deorum Deum indigitabant priuſ quam Roma conderetur ex Macrobio lib. 1. cap. 9., & relatiſ Cap. 22., hunc principiuſ reruſ, & Deorum, ut Septimiuſ antiquuſ Poëta apud Terentianuſ Mauruſ libro de Metriſ occinit:

Jane pater, Jane tuenſ, diue, biceps, biſformiſ
O cate reruſ ſator, ò principiuſ Deoruſ,
Stridula cui limina, cui Cardinei tumultuſ,
Cui reſerata mugiunt aurea clauſtra Mundi.

Conſecrarunt & illi januaſ, & viaſ, quin etiam omnium januaruſ, & portaruſ Cuſtodem, & Reſtorem viaruſ fecerunt, ſi Macrobio cap. 9. credimuſ. Varro lib. 5. Rer. Human. apud eundem Macrobiuſ, reſert, antiquoſ duodecim araſ pro totidem menſibuſ Jano dedicaffe, ad indicanduſ eum anni moderatoreſ, de quo etiam Martia. lib. 10. Epig. 28. ad Januſ:

Annoruſ; nitidique ſator pulcherrime Mundi,
Publica quem primuſ vota, preceſque canunt.

Quamobrem Jano primitiaſ omnium ſacroruſ offerebant, quamviſ aliis Diis litarent, quod iſ viaſ pandere ad audientiaſ Deoruſ omnium putaretur teſte Macrobio ubi ſupra, Arnobio lib. 3. contra gentes, & Ovidio lib. 1. Faſtor.

. . . . . *cur quamvis aliorum numina placem
 Jane tibi primum thura, merumque fero?
 Ut possis adytum per me, qui limina servo
 Ad quoscumque voles, inquit, habere Deos.*

Et quamquam Xenon apud sæpe laudatum Macrobius scribat id factum, quod narrarent Janum primum ritus instituisse sacrorum, quod & plures hariolantur Fabii Pictoris lib. 1. de Aureo sæculo, hæc referentes verba: *Vinum, & far primus illos docuit Janus ad sacrificia, & religionem verius, quam ad esum, primus etiam aras, & Pomœria, & sacra docuit, & ob id ei in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi, & vinum primo prælibatur:* Attamen titulus ejus libri mentitur, & qui Fabii verba transcripserunt, ab Annio Viterbiensi mangone se fraudatos complorent. Cæterum causa vero propior ea est, quam Festus lib. 3., in voce *Cbaos* exponit his verbis: *Unde Janus detracta aspiratione nominatur, ideo quod fuerit omnium primus, cui primo supplicabant velut parenti, & à quo rerum omnium factum putabant initium;* cui consentiunt Servius ad lib. 7. *Æneidos*, ubi subdit Janum aërem reputatum, & vocis genitorem, idcirco institutum, ut is preces omnes ad Deos perferret, & Tullius lib. 1. de Natur. Deorum.

Nomina etiam, quibus eum in vetustissimis carminibus Saliaribus indigitabant, id ipsum evincunt: *Eanum* quippe eum vocabant ab *eundo*, quod mundus semper eat, dum in orbem volvitur, & ex se initium faciens, in se refertur: Patrem quasi Deorum Deum. Consivium à conferendo, idest à propagine generis humani, quæ Jano auctore conferi putabatur: Junonium, quasi omnium mensium ingressum tenentem, nam in ditione Junonis erant omnes Calendæ, Patulcium, & Clusivium, seu Clusium, quia bello caulæ ejus patebant, pace claudebantur, Geminum, quasi utriusque Januæ Cælestis potentem, uti patet ex Macrobio cap. 9., Servio ad lib. 7. *Æneidos*, Alexandro Genial. lib. 1. cap. 14. ad finem, Ovidio lib. 1. *Fastor.*, qui præcæteris sic virtutes Jani describit:

*Quidquid ubique vides, Cœlum, mare, nubila, terras:
 Omnia sunt nostra clausa, patentque manu.*

*Me penes est unum vasti custodia mundi,
 Et vis vertendi cardinis omne meum est:
 Cum libuit pacem placidis emittere tectis
 Libera perpetuas ambulat illa vias.
 Sanguine letifero totus miscebitur orbis
 Ni teneant rigidae condita bella seræ.
 Præsideo foribus cœli cum mitibus horis
 Et redit officio Juppiter, itque meo:
 Indè vocor Janus . . . . .*

Hicce positis, liquet morem portas ejus ædis claudendi, & aper-
 riendi, bello indicto, vel pace parta, non à Numa, vel Romulo,
 sed vetustiore Roma fuisse, & à Latinis institutum, ut intellige-
 retur, bellum, & pacem sub Jani præsidio, & tutela esse, quasi sub
 univerforum Principe, quod Alexandro cap. 14., magis arridet.
 Frustra igitur falsitate notatur à Servio Maro, qui omnem ritum sa-
 crorum Jani à Latinis in Romanos manasse meminit, quum assertio-
 nem Virgilii prædicta confirmet: quin & habitus Consulis bellum
 indicentis, & fores templi recludentis, qui erat incinctus cinctu Ga-
 bino, idest toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata
 hominem cingeret, quem morem eo vestitu sacra Jani tractandi,
 quum bellum indiceretur, ipse Grammaticus lib. 7. Æneidos à La-
 tinis in Romanos propagatum probat: *Cinctuque Gabino: hoc autem
 vestimenti genere veteres Latini, quum necdum arma haberent, præ-
 cinctis togis bellabant. Hoc rursus utebatur Consul bella indictu-
 rus, idè quum Gabii campaniæ Civitas sacris operaretur, bellum
 subito evenit: tunc Cives cincti togis suis ab aris sunt ad bella pro-
 fecti, & adepti victoriam, propter quod omen, tali habitu semper
 utebantur in bellis, unde hic ortus est mos, & fufius Alexander
 Genial. lib. 1. cap. 14.*

Jani simulacrum biceps senili vultu, cum clavi, ac virga figu-
 rabatur ex Ovidio lib. 1. Fastor., qui ita Janum exhibet.

*Ille tenens baculum dextra, clavemque sinistra,
 Edidit hos nobis ore priore sonos.*

& infra:

Tum Deus incumbens baculo, quem dextera tenebat.

& Ma-

& Macrobio cap. 9., Romæ vero plerumque finge batur manu dextra tercentorum, & sinistra quinquaginta, & quinque numerum retinens, ad demonstrandam anni dimensionem, quod Numam primum effinxisse ferunt testimonio Plinii lib. 34. cap. 7., qui tamen id simulacrum tercentorum, & quinquaginta dierum notam manibus tenuisse affirmat: necnon Macrobi cap. 9., Alexandri Genial. cap. 14., & Tiraquelli ejus interpretis, qui Macrobi um à Plinio dissentientem laudat.

Sacrificabant hoc die Numini libo & mola, idest farre tosto, & fale sparso, quod *Janual* nuncupabant, Festo lib. 9. auctore; id ipsum refert Ovidius lib. 1. Fastor.

Inde vocor Janus, cui cum Cereale Sacerdos

Imponit libum, farraque mixta fale.

Hinc Paulus Marfus scribit ex Varrone, & Festo id libi genus fuisse vetustissimum, unde arguitur, veteres Latinos, quibus far in usu fuit, ita Jano sacra fecisse; & quamvis Poëta infra thure quoque, & mero Jano sacrificatum referat, uti ex versibus mox relatis patuit, attamen hunc morem Romanos à Latinis haud traxisse sunt qui autument, eo quod Albani, & Latini in sacris thure nequaquam usi sint, ut auctor est Arnobius lib. 7. Contr. Gent.: *Neque enim temporibus quemadmodum creditur, & perhibetur heroicis, quidnam esset thus scitum est scriptoribus, ut comprobatur à priscis, quorum in libris posita nulla ejus mentio reperitur, neque genitrix, & mater superstitionis Hetruria opinionem ejus novit, aut famam, sacellorum ut indicat ritus, neque quadringentis annis, quibus Albana res viguit, in usum cuiquam venit, sacra res quum fieret: neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in commiscendis Numa, aut esse scivit, aut nasci.* Quicquid tamen sit de Arnobii sententia, liquet Ovidium exposuisse ritum offerendi thura, & vinum Jano in præfatione, quam is in sacris omnibus aliorum Numinum meruit; verumtamen hoc die non thure, sed libo, & mola, vetusto more ei Deo sacrificatum palàm est ex eodem Poëta & aliis.

His Calendis Latini invicem missitabant caricas, idest ficus ficcas, cariotides; & sic fructus palmarum, mella, & globulos melle conspersos, ac stipem, nummum scilicet signatum Jani effigie, &

Navis, qua Saturnus advectus erat, quæ munera à Romanis strenæ dicta sunt à Tatio Rege, qui verbenas felicitis arboris ex luco Streniæ, anni novi auspices primus accepisse dicitur ex Symmacho lib. 10. epist. 28. Hæc facta scimus ominis causa, ut ita dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur. Hujus rei meminit Ovidius loco citato sic canens.

Quid vult palma sibi, rugosæque carica, dixi,

Et data sub niveo condita mella cado?

Omen ait, causa est, ut res sapor ille sequatur,

Et peragat ceptum dulcis ut annus iter.

Dulcia cur dentur video: stipis adjice causam:

Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.

qui infra stipis munus refert ad Saturnum, ut per dona nummorum laudatorum memoria Saturni, & paupertas illius ætatis perennis posteris esset, sicuti Marfus ejus interpret eruditè explicat, qui subdit idipsum indicasse Martialem his versibus:

Aurea porrigitur Jani cariota Calendis,

Sed tamen hoc munus pauperis esse solet.

Hinc intelliges Suetonium in Tiberio, qui litteris mandavit præfatum Cæsarem inhibuisse strenarum commercium, ne ultra Calendas Januarias exerceretur. Nunc Latini his Calendis, dulcia, ficus siccas, uvam passam, lixulas, & globulos melle conspersos, & mella ipsa donant suis civibus; vicinis, & iis, qui ex vetustissimo ritu procacia solent eo die canere carmina, & ita annum auspicari felicem: quæ quidem nonnisi ad priscum morem, & omen Latinæ gentis mox enunciatum referri queunt, immo quum qui prædicta munera petunt, & donant, suffimen exposcant, & pro suffimine tradant (quod Setiæ maximè in usu est) suspicor antiquos hanc missitationem dulcium, piæminis causa fecisse.

Hæc festa agitasse liquet Latinos populos, qui Januarium anni initium fecerunt; qui vero decem mensibus annum terminabant, neque Januarium computabant, quorum meminimus Capite 14., Jano etiam ferias, & solemnia dicasse satis compertum est; nam & Janum coluerunt Albani, & Latini omnes, quin Albæ Carnæ, & Jani ædem Prociæ Albanorum Regis ætate fuisse patet ex Ovidio
relato

relato Capite 13., ejusque interpretibus. Quo vero mense, & die Albani solemnia prædicta celebrarent, mihi non constat.

Diximus Latinos præfatos Calendis, & pluribus Januarii diebus Jani ferias concelebrasse: ejus rei inditium est quod quinto Idus hujus mensis, idest nono die, *Agonalia* erant, quæ plures *Agonia* dicunt, quas ferias Latium coluit Roma haud condita, & Jano sacrauit; de his multi multa dicunt. Paulus Festi mutilator lib. I. ait hunc diem Agonio Deo præfidenti rebus agendis dicatum, inde sibi parum constans subjicit, ab hostia, quam antiqui Agoniam dicebant id festum dictum, dein à montibus, qui Agones appellabantur, quasi nomen acceperint feriæ à monte Quirinali, qui Agonius dictus est, & à Collina porta Agonenfi nuncupata, seu à ludo eo die agitato, quem Agonalia dixerunt, quod locus, in quo hi ludi initio facti sunt, fuerit sine angulo. Varro lib. 4. aliis 5. de Lingua Latina, hæc habet: *Dies Agonales per quos Rex in Regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quod interrogatur à Principe Civitatis, & Princeps gregis immolatur.* Ovidius lib. I. Fastor. his, aliisque rationibus originis hujus festi adductis, testatur festum, & festi ritum manasse à Græcis, qui Latium incoluerunt, & ludos Agonalia dictos Jano sacrarunt, en ejus carmina, omiſſis aliis, quibus cæteras causas refert:

Fas etiam fieri solitis ætate priorum

Nomina de ludis Græca tulisse diem;

Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,

Veraque judicio est ultima causa meo.

Ad hæc Marſus notat Poëtam verius putasse hunc diem festum dictum à ludis, à Græcis, qui cum Hercule in Latium venerunt, in honorem Jani institutis, quippe eos ludos Hercules in Elide apud Jovem Olympium primus fecisse dicitur, & præfati Latini Agonia denominarunt, quod Festus, & Ovidius memorant; ut autem laudatos ludos eo die Jano factos Naſo ostenderet, ita canit.

Quattuor adde dies ductis ex ordine Nonis,

Janus Agonali luce piandus erit.

sed qua hostia placaretur Janus, paulò post innuit.

. . . . . ita Rex placare sacrorum

Conjuge laniferæ Numina debet ovis.

ideſt immolatione arietis, qui eſt quaſi coniux, maritus ſcilicet ovium, ſicut exponit Alexander Genial. lib. 6. cap. 8. , & Marſus , qui ſubdit Poëtam verſibus, qui ſequuntur, dilucidè narraſſe id ſacrum adeo ve- ruſtum in Latio fuiſſe , ut aræ , non thure tum non adveſto , ſed her- bis Sabinis, & lauro fumarent . Hujus feſti Numam auctorem facit, ut ſolet Plutarchus in Numa , fortasſe quod ille Romam primum hanc celebritatem invexerit , quam à Latinis priſcis eum accepiſſe patuit ex prædictis .

Sequebantur *Carmentalia* , quæ tertio Iduum , ideſt undecimo Januarii die celebrabantur ex Calendario , Ovidio lib. 1. Faſtor. , & aliis . Alexander Genial. lib. 6. cap. 8. has ferias decimoctavo Calen- das Februarii , & ſic decimoquinto die Januarii, agittas fuiſſe ſcribit, cui conſentit Calendarium, ubi Carmentalia tertio Iduum , & XVIII. Calendas Februarii acta eſſe notantur . Hinc inſignis confuſio apud viros doctos : nam ſunt qui tradunt priora Carmentalia Porrimæ Car- mentæ , quæ & Proſa , ſeu potius Prorſa dicitur , ſacra , ultima Poſt- vertæ . Alii memorant prima Carmentæ , ſecunda à duabus Carmen- tis Porrima , & Poſtverta denominata , ſi Ovidio lib. 1. Faſtor. fideſ- danda eſt , qui ſic canit :

Reſpiciet Titan actas ubi tertius Idus ,

Fient Parrhaſiæ ſacra relata Deæ .

Nam prius Auſonias matres Carpenta vehebant

(Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor)

Mox honor eripitur , matronaque deſtinat omnis ,

Ingratos nulla prole novare viros .

Neve daret partus , iſtu temeraria caco ,

Viſceribus creſcens excutiebat onus .

Corripuiſſe patres auſas immitia nuptas ,

Jus tamen ereptum reſtituiſſe ferunt :

Binaque nunc pariter Tegeæ ſacra parenti

Pro pueris fieri , Virginibusque jubent :

Scortea non illi fas eſt inferre ſacello ,

Ne violent pueros exanimata focos .

Si quis amas veteres ritus , aſſiſte precanti ,

Nomina percipies non tibi nota prius ,

*Porrima placatur, Postvertaque sive sorores,
Sive fugæ comites, Mœnali Diva, tuæ.
Altera quod porro fuerat cecinisse putatur,
Altera venturum postmodo quidquid erat.*

Haftenus Ovidius, quem tamen plures repræhendunt, putantes bis hoc mense, & notatis diebus sacrificatum, & in sacris Carmentam, Porrimam, & Postvertam indigitatam, quod ea Dea tam futura, quam præterita canere solita esset, quemadmodum Paulus Marfus in eum locum Ovidii adnotat, & Rosinus lib. 4. cap. 5. & alii referunt. Plutarchus tamen Problem. cap. 55., vel juxta quorundam computationem cap. 56., prodit matres familias Romanas ob restitutum eis Carpentorum usum, Templum Carmentæ condidisse, & Carmentalia fecisse quotannis; immò non desunt qui litteris mandarint, ultima Carmentalia festa, Porrimæ, & Postvertæ Comitibus Carmentæ dicata, quasi harum Dearum monitu præterita, & futura nota essent ex Servio ad lib. 8. Æneidos pag. 507.

Hiscæ præmissis incertum est cui nam priora, vel ultima Carmentalia essent sacrata. Quod si liceret in tantis rerum antiquarum tenebris aliquid fari, facile concederem priora festa Evandro, posteriora Carmentæ facta fuisse. Porro ex eodem Ovidio, tertio Idus Januarii, sacrum Carmentæ ad Pontifices spectasse habes. En ejus carmina:

*Proxima prospiciet Titono Aurora relicto
Arcadiæ sacrum Pontificale Deæ.*

Pergit Naso, & carminibus quæ sequuntur causam festi refert ad Evandrum, qui cum Carmenta matre fatidica in Latium venit: qui versus, quia plures sunt, apud eundem legi possunt. Decimoctavo Calendas Februarii matres sacrificasse liquet ex laudato Poëta; sed unde tanta ritus difformitas orta sit, operæ pretium est inquirere. Dionysius lib. 1. postquam narravit Evandri, & Carmentæ matris appulsum in Latium, hæc prodit: *Nam & Evandro, & Carmentæ Romanos publice quotannis sacrificare comperi, quemadmodum reliquis heroibus, ac Dæmonibus, aras etiam eis erectas contemplatus sum, Carmentæ apud Carmentalem portam, Evandro apud Aventinum Collem prope portam Trigeminam: Livius Dec. 1. lib. 1.*

lib. 1. àddit Latinos Evandrum viventem quasi divinis percoluisse honoribus, quum ob advectas literas, tum propter Carmentæ matris divinitatem: *Venerabilis vir* (Evander scilicet) *miraculo literarum rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibylle in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant.*

Ejus rei causâ Latina gens Evandro, & Carmentæ divinos præstitit honores, & aras, ac festos dies dicavit teste Virgilio lib. 8. *Æneidos*, ubi Evandrum sic loquentem inducit.

*Me pulsum Patria, pelagique extrema tenentem
Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta, dehinc progressus monstrat, & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam,
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.*

ubi Servius: *Aram, inquit, aut quam Evander matri fecit extinctæ, aut aram pro monumento, aut ideò aram, quia ibi sepulta est, & post excessum Dea credita. Hæc ara juxta portam, quæ primum à Carmenta Carmentalis dicta est, post scelerata à Fabiis CCC. sex, qui per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi: quibus alludunt Ovidius mox adductus, Livius Dec. 1. lib. 2., & Festus lib. 16. his verbis: Religioni est quibusdam porta Carmentali egredi, quod ea egressi sex & tercenti Fabii, apud Cremeram omnes interfecti sunt.* Strabo etiam lib. 5. hujus rei, & vetustatis aræ Carmentæ meminit, quamvis fabulosum asserat Evandri in Latium adventum, quem merito arguit Rickius de Antiq. Ital. Colon. cap. 7. ad finem. Idipsum testantur Plutarchus in Romulo, Gyraldus de Diis Gent. Syntagm. 15. Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., qui probant Evandro quotannis sacra à Romanis, Latinisque populis facta, Carmentæ quoque apud Carmentalem portam, & aram à matronis.

Dies verò, quo Latini, & Romani Evandro litabant, quamvis ex prædictis status, & solemnisset, in fastos relatus non apparet, neque

neque ab antiquis notatus; ergo Carmentalia bis hoc mense agitata esse constat, quod uno die Evandro Pontifices, altero matronæ Carmentæ sacrificarent: quamobrem Ovidius consentit Plutarcho, qui Carmentæ festo matres Sacerdotes sacra fecisse scribit, consentit & aliis, qui ajunt viros sacris Evandrum honorasse, dum tertio Idus Januarii Pontifices sacra fecisse ait.

Neque me terret Carmentaliū nomen, quippe alibi diximus Gentes sæpe matrem Deam factam, sacris honorasse in memoriam filii, & filium in honorem matris; sic enim Calendis Martiis Junoni sacrificabant, ut Martem filium, cujus tunc festum recolebant venerarentur; ita matris Matutæ ferias agitantes, Melicertæ, seu Palæmoni filio vota solvebant, uti alibi diximus: quibus si addas Livium jam adductum perhibentem Latinos Evandrum coluisse ob divinitatem creditam Carmentæ matris, facile intelliges eosdem Carmentalia prima Evandro sacrasse, ne asseramus Calendarium, id festum, quod ad extrema tempora Romæ statō die quotannis, & quidem solemni ritu per Pontifices actum fuisse Dionysius testatur, occuluisse.

Hæc potiora sunt, si consideretur causa duplicis festi Carmentæ, quam Plutarchus, & Ovidius referunt, haud veram esse; ferunt enim secundo bello Punico, quum Respublica infestis hostibus afflictaretur, matronas sponte aurum, & ornamenta sua in ærarium contulisse, & ob id à Senatu eis datum, ut festis, profestisque diebus, dum ad sacra, & Ludos irent carpento veherentur, sicuti ex Livio scribit Mar-
sus commentator Ovidii loco relato, & Alexander Genial. lib. 4. cap. 8., quod tamen concessum Matronis Camilli ætate, quum captis Veis Apollini votum solvendum esset, scribit Livius Dec. 1. lib. 5., & iterum quum à Gallis Populum Romanum redimi oporteret, cujus rei causa Senatus consulto constitutum est, ut earum sicut virorum in funere solemnis laudatio esset ex Livio ubi supra Plutarcho in Camillo Festo lib. 11. ejusque interpretibus: quo fit Carmentalia XVII. Calendas hujus mensis celebrata haud traxisse originem à Matronis honoratis Carpentorum jure, neque ab iis ædem Carmentæ ob eam causam conditam, cujus utique meminissent Livius, & Plutarchus in Romulo; quin ex relatis liquet aram, & ædem Carmentæ

mentæ apud Carmentalem portam vetustissimam Latinis priscis fuisse, Matronas vero apud eam Carmentalia agitasse, quod opinarentur eam Deam Fatum esse Infantium, ut auctor est Plutarchus in Romulo & Problem. cap. 56.

Quamobrem institutum dicitur, ut Carmentalibus posterioribus, Carmenta Porrima, & Postverta indigitaretur, Pontifices sacra eo die facere crimen esset, & aliquid scorteum, idest ex pellibus, & corio factum, aut sua morte peremptum, in ejus Deæ facellum afferri piaculum, quin facello fortasse scriptum, ne quid scorteum adhiberetur, neque morticinum quid adesset ex Ovidio, Varrone de Lingua Latina lib. 4. & 5., & aliis; quæ primis Carmentalibus nequaquam inhibita leguntur. Ex qua utriusque sacri difformitate intelligitur Carmentalia prima, non Carmentæ, sed alteri Numini dicata, quod ni fallor, solus Evander esse poterat, cui ut dictum est quotannis statò die, & solemni ritu Latini, & Romani sacrificabant, tametsi dies certus notatus non sit, sed Carmentalium nomine præumbratus. Ita arbitror, quamvis fatear rem incertam esse, & ab argumentis pendere, ac Ovidium potius in æde Carmentæ ambo Carmentalia concelebrata asserere, Dionysium itidem lib. 1., qui tamen Evandro, & Carmentæ eodem die à Romanis sacra facta videtur innuere.

Cur autem scortea, & morticina in sacris Carmentæ adhiberi non possent, nemo antiquorum exponit præter Servium ad lib. 8. Æneidos pag. 489. *Evander*, is inquit, *Arcas fuit nepos Pallantis Regis Arcadiæ; hic patrem suum occidit suadente Nicostrata (quæ etiam Carmentis dicta est, quia carminibus vaticinabatur)* Alii ipsam Nicostratam matrem Evandri quum esset centum, & decem annorum à filio peremptam tradunt; unde arguitur morticina afferri ad ædem hujus Deæ haud potuisse, ne fortasse obitus ejusdem per sceleratas manus Evandri in memoriam revocaretur. Cæterum sunt qui perhibent, hoc die in Templis Carmentæ Latinæ genti responsa, & oracula data ex Ligorio in MSS. Otthobonianis verb. *Carmilia*; at quoniam is tuetur hanc fuisse Bonam Deam, & ætate Pylum vixisse, quæ falsa sunt, idcirco vereor Ligorium de more Oraculum Albunæ & Carmentalia confudisse; nam etsi Servius ad lib. 8. Æneid. pag. 507. referat opinionem illorum, qui scripserunt Sibyllam Tiburtinam,

Carmen-

Carmentam fuisse, eos tamen commentores appellat, & Livius Dec. I. lib. I. Carmentam in Latium appulsam ante Sibyllam memorat, quidquid opinetur Joannes Velcurio Livii scholiastes in eum locum, qui putat Livium de Cumana Sibylla, quæ aliquanto serius in Italia vaticinata est, loquutum: verosimile tamen Ligorii dictum apparet, quod Latini Carmentam futura & præterita cecinisse jactarent, eamque pro Sibylla venerarentur si credimus Livio aliisque supra, & Capite 4. relatis, quibus consentit Servius in lib. 8.: *Matris Evandri, quæ Nicostrate dicta est; sed ideo Carmentis appellata à suis, quod divinatione fata caneret, nam antiqui vates, Carmentes dicebatur, unde etiam Librarios qui eorum dicta perscriberent, Carmentarios nuncupatos: & paulò post: Hæc autem non verè Nympha fuit, sed vaticinatrix; alii Nympham ideo dictam, quoniam qui Arcadum res scripserunt tradunt sex fœminas ibi fuisse, quæ Nymphæ vocarentur, in quædam Carmentem, & Plutarchus Problem. cap. 56., & in Romulo, qui ait hanc divino spiritu afflatam versu, ac metro Oracula edidisse. Pausanias Arcadic. seu lib. 8. eam Ladonis vocat filiam; alii vero Timandram dictam opinantur, sed temèrè, ut Rickius cap. 7. putat.*

Venerabiles Latinis, Romanisque fuisse referunt aras laudatas Evandri, & Carmentæ, quod crederent in illis conditos eorum cines ex Servio ad lib. 8. Æneidos: memorabile quoque faxum Carmentale dictum inter Carmentalem portam, & Capitolium, cujus meminit Livius Dec. I. lib. 5. . Insuper Carmentæ nomen Latio universo perenne, & sanctum ob famam, quæ prævaluerat, eam Deam in Latium literas invexisse Macrobio Saturnalium lib. I. cap. 5., & Alexandro Genial. lib. 2. cap. 30. testibus: quamvis Dionysius, Auctor Origin. Gent. Roman., Livius, Ovidius, & alii verius affirmant Evandrum literas in Latio primum docuisse.

De Evandro diximus Capite 4.; hunc Latina gens Mercurii filium credidit ex Dionysio lib. I., & Auctore Orig. Gent. Roman. alii tradunt Mercurium Nicostrate matris Evandri patrem; plerique Mercurium ex Maja natum Arcadum parentem, & sic Evandri progenitorem fuisse ex Servio ad lib. 8. Æneidos pag. 494., ubi Evandri genealogiam prodit. Plures vero eum Echemi filium faciunt, vel

nepotem Pallantis Arcadum Regis, & præceteris Pausanias Arcadie, five lib. 8., ac Servius ad lib. 8. pag. 461. quorum lectionem Rickius de Antiq. Ital. Colon. cap. 7. erroneam probat.

Eodem die, quo Calendarium prima Carmentalia exhibet, idest undecimo hujus mensis, Juturnæ festa fuisse canit Ovidius lib. 1.

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit

Hic ubi virgineæ campus obitur aquæ.

Hanc ædem Juturnæ, cujus Naso meminit, P. Victor in regione Circi Flaminii ad aquam Virginem locat. Poëta vero laudatus in Campo Martio prope Aquam Virginem, ut arguitur ex jam dictis versibus, & notant Rosinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 13. ad finem, & Paulus Marfus in Ovidium loco adducto, qui subdit ex Frontino de Aquæduct. Agrippam eam aquam in agro Tusculano collectam, in Urbem adduxisse, ac fonti ædiculam apposuisse, ubi picta erat Virgo, quæ aquæ venas militibus eam quærentibus monstraverat. Verumtamen idem Marfus hæc carmina expendens:

At quæ venturas præcedit sexta Calendas

Hæc sunt Lædeis Tempia dicata Deis;

Fratribus illa dies, fratres de gente Deorum,

Circa Juturnæ composuere lacus.

memoriæ mandavit Juturnæ fontem, seu lacum in foro Romano apud Templum Vestæ fuisse, non procul ab æde Castoris, & Pollucis: quam eo loci dicatam constat ab A. Posthumio Dictatore, bello Latino, quum Senatui relatum esset, prælio apud Regillum commisso, duos Juvenes, quos Castores putarunt equitantes apparuisse Romanarum partium Propugnatores, Latinasque copias fuisse: dein visos in foro Romano apud Lacum Juturnæ suum equorumque sudorem abluentes. Ejus quoque rei meminit Valerius Maximus lib. 1. de Miracul. cap. 1. & 2., cui consentit Ovidius hunc fontem Lacum Juturnæ appellans. Oliverius, & Ascensius interpretes Valerii, id accidisse ajunt in Latio apud Numicum Fluvium, ubi erat Lacus Juturnæ, propterea apud Lacum Juturnæ in Latio positam produnt Castoris, & Pollucis ædem. At Marfus hos erroris insinuat, subjicitque: *Est enim apud Templum Divi Georgii Turris semirutæ, sub qua est ipse fons* (Juturnæ scilicet) *et aquæ quidem salubres,*

bres, quod ego experiri volui, quo certior fierem, an ea esset aqua Juturnæ, præsertim quum Varro dicat: Nympha Juturna, quæ juvaret: itaque multi ægroti propter id numen hic aquam petere solent. Duxi illuc ad abluendum quinquies discipulum scabidum, protinusque ab omni scabie liberatus est. Unde Marfus concedit huic fonti virtutes, quas antiqui Juturnæ aquæ apud Numicium attribuunt.

Porro Dionysius lib. 6. Valerio adversatur; is enim Lacum apud ædem Vestæ, & fontem memorans, scribit eum fontem, in quo Juvenes illos, Castores creditos, equos abluisse narrabant, sacrum iis Diis, non autem Juturnæ. En ejus verba: *In Foro Templum Castoris publice constructum, ubi visæ sunt eorum imagines, vicinusque fons Numinibus his, sacer dictus, & usque ad nostra tempora creditus*; itaque si ætate Dionysii is fons, & parvus lacus sacer dicebatur Numinibus laudatis, verosimile non est illum Juturnæ dictum. Quamobrem hallucinatum puto Marsum, & fontem apud Vestæ ædem in foro situm, sive Castori, & Polluci sacrum, uti Dionysius affirmat, sive etiam Juturnæ juxta Ovidii, & Valerii sententiam, non esse illum, de quo loquitur Varro; Juturnæ enim fons à juvando dictus, non Romæ, sed in Latio prisco apud Numicium amnem erat testimonio Virgilii lib. 12. Æneid.

*At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat, & ambas
Laurentum, Teucrumque acies, Urbemque Latini,
Extemplo Turni sic est affata sororem
Divæ Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet (hunc illi Rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit)
Nympha decus fluviorum, animo gratissima nostra
Scis ut te cunctis unam, quæcumque Latine
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cælique libens in parte locarim,
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.*

Ad hæc Servius: Juturna, inquit, fons est in Italia saluberrimus

juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est indictum, quum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum Corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est; de hoc enim fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit. Huic fonti per Aquaminum inopum sacrificari solet, cui Lutatius Catulus primus Templum in Campo Martis fecit, nam & Juturnas ferias celebrant qui artificium aqua exercent, quem diem festum Juturnalia dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo ait: Juturna inter proprios Deos, Nymphasque ponitur.

Haftenus Servius, ex quo habes falsam esse Marfi sententiam, quum fons Juturnæ ex cujus aqua ægros curari, & bonæ valetudini restitui putabant ex Varrone lib. 4. de Lingua Latina circa Numicum inter Lavinium, & Ardeatinum agrum laberetur teste Grammatico, cui consentiunt Alexander Genial. lib. 4. cap. 17., Vossius de Idololatr. lib. 8. cap. 5. & alii. Habes etiam hunc fontem sacratum à Latinis Juturnæ sorori Turni, quæ submersa in Lacu, ex quo fons manabat, nomen illi fecit, uti Vossius ex Virgilio subdit: nec non apud eum fontem priscos Latinos, & dein Romanos per aquarum inopiam sacrificare consuevisse, ut aquam pluviam à Dea postularent, quod nemo antiquorum præter Grammaticum animadvertit, qui in meo codice loco *aquarum inopiam* verba illa mox relata *aquaminum inopum* mendose exhibet, quemadmodum Vossius explicat, qui addit prope Numicum in agro Ardeatino fuisse locum sacri apud hunc fontem, ubi Latini, & Romani Deæ litabant die Juturnaliū, & quum aqua pluvia indigerent.

Docet & Servius Romæ Juturnæ ædem in Campo Martis primum condidisse Lutatium Catulum, unde nutat sententia P. Victoris, qui hanc ædem nullo indicato auctore in Circo Flaminio locat, & laudandus Ovidius, qui hoc die apud Templum Juturnæ in Campo Martio festa peracta canit in memoriam dedicationis ejus ædis. Patet quoque ex eodem Grammatico, Vossio, & aliis eum referentibus, non hoc die, sed alio, qui adhuc incertus est, ferias, Juturnalia dictas, à Latinis huic Deæ sacratas: quas præsertim servasse compertum est artificium aqua exercentes; quippe hoc die Car-

menta-

mentalia erant, & feriæ Evandro dicatæ sub Carmentalium nomine uti diximus: quo fit verosimile Latinos eodem die ferias Evandri, & Juturnæ non agitasse, & Carmentalia ac Juturnalia simul conclamasse: quin Ovidius non omisisset Juturnalium mentionem facere, neque solius dedicationis ædis Juturnæ in Campo Martio meminisset.

Templo Juturnæ in Ardeatino prope fontem, ædem Laræ, seu Larundæ proximam fuisse scribit Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Lara*. Hanc plures produnt Nympham Junonis compressam à Mercurio, duos generasse filios Lares dictos, quorum alterum bonum, alterum malum credebant. Alii narrant eam Nympham Tiberinam, cui Juppiter linguam reciderit, ne ejus stupra Junoni publicaret, si Ligorio fides danda est, qui autem hæc hausisse videtur partim à Virgilio loco notato, & partim ab Ovidio lib. 2. Fastor., cujus hæc sunt carmina:

Protinus à nobis quæ sit Dea muta requiris:

Disce per antiquos, quæ mihi nota, senes.

Juppiter immodico Juturnæ captus amore

Multa tulit tanto non patienda Deo.

Illa modo in silvis inter Coryleta jacebat,

Nunc in cognatas desiliebat aquas.

Convocat hic Nymphas Latium quæcumque tenebant

Et jacit in medio talia verba choro.

& paulò post sic pergit.

Dixerat, annuerant omnes Tyberinides undæ,

Quæque colunt thalamos Ilia Diva tuos.

Forte fuit Nais, Lar nomine: prima sed illi

Dicta bis, antiquum syllaba nomen erat.

Ex vitio positum: sæpe illi dixerat Almo

Nata tene linguam, nec tamen illa tenet.

Quæ simul ac tetigit Juturnæ stagna sororis,

Effuge, ait, ripas, dicta refertque Jovis.

Illa etiam Junonem adiit, miserataque nuptas:

Najada Juturnam vir tuus, inquit, amat.

Juppiter intumuit : quaque est non usa modeste

Eripit huic linguam, Mercuriumque vocat.

Narrat sequentibus versibus stuprum Mercurii, inde sic canit :

Fitque gravis, geminosque parit, qui compita servant,

Et vigilant nostra semper in Urbe Larès.

Ex quibus Ovidii carminibus patet hanc Larium matrem apud Juturnæ fontem in Latio cultam, de quo tamen consulas Caput 17.

Porro sententia Servii, qui testatur aquam Juturnæ fontis prope Numicium in Ardeatino in omnibus sacris Romæ adhibitam, nutat, quod idem lib. 7. Æneidos ad illud :

. . . . . hæc fontis stagna Numici.

ita scribit : *Numicus ingens antea fluvius fuit, in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum, post paulatim decrescens, in fontem redactus est, qui & ipse siccatus est, sacris interceptus; Vestæ enim libari nonnisi de hoc fluvio licebat:* ergo Grammaticus sibi adversatur, nam Vestæ de Juturnæ aqua, quam in omnibus sacris adhibitam alio loco prodit, libari haud poterat. At ego Servium laudo, quandoquidem omnes penè Romani Scriptores probant Juturnæ aquam in omnibus sacris adhibitam, quod præter adductos Rosinus etiam lib. 2. cap. 13. affirmat. Erat enim fons Juturnæ Numicio amni proximus, immo ex ipso Numicio lacus, & fons ipse scatere putabatur; quippe antrum, unde Numicius exibat, sacrum erat Annæ Perennæ, & prope illud viscebatur ædes ejus Deæ, apud quam Latini prisca festa quotannis celebrabant, uti diximus Capite 15., & prodit Cluverius Italia Antiqua lib. 3. pag. 895., qui id probat ex Ovidio, & Silio lib. 8., non vero lib. 3. ut mendosè notatur dicto cap. 15., ubi Poëta eleganter inducit Didonem, quæ Annam sororem ita adfatur :

Surge age, jam tacitas suspecta Lavinia fraudes

Molitur, dirumque nefas sub corde volutat.

Præterea (ne falsa putes hæc fingere somnum,)

Haud procul hinc parvo descendens fonte Numicus

Labitur, & leni per valles volvitur amne.

Huc rapies germana viam, tutoque receptus;

Te sacra exquirent hilares in flumina Nymphæ :

Æternumque Italæ numen celebrabere in oris .

dein relato casu , quem Cap. 15. , exposuimus , sic concludit :

. . . . . tum sedibus imis

Inter cæruleas visa est residere sorores

Sidonis , & placido Teucros adfarier oro :

Ex illo primis anni celebrata diebus

Per totam Ausoniam venerando numine culta est .

Omnis aqua ejus fluminis sacra fertur Jovi Indigeti , idest Æneæ , quem submersum in Numicio amne , illum sacrum fecisse jactabant ex relatæ Capite 5. & alibi . Quamobrem & Juturnæ fons ex eo manans sacer habitus : & quoniam hujus fontis aquæ ægros juvabant , factum est , Ascanio (ut perhibent) auctore , ut Albæ de hac aqua libari tantum Numinibus liceret , unde mos Romanorum eam aquam in omnibus sacris in primis inspergendi , uti Vossius , aliique mox relati notant , & præcæteris Alexander Genial. lib.4. cap. 17. , qui Juturnæ , & Numici aquas easdem refert .

Immo quum Albæ Vestales nonnisi de Numici , seu fonte Juturnæ , quæ è Numico manabat , aqua Vestæ libarent , institutum est , ut Romæ Vestæ de ea solum aqua libaretur , quamquam Dionysius lib.2. & Auctor Origin. Gent. Rom. literis mandarint Vestales Albæ aquam puram è fonte , qui erat in Luco Martis in sacris Vestæ adhibuisse ; & quum eam aquam super terram posuisse piaculum esset , propterea Albani , dein Romani edixerunt Virgines futili solum vase uti posse ; id namque vas lato ore , & fundo angusto , seu acuto erat , proinde instabile , ita ut stare non posset , sed positum super terram statim effunderetur ex Servio ad lib. 11. Æneidos , Læctatio interprete Stætiæ lib. 8. Thebaid. Donato in Andr. Terentii act. 3. scen. 5. & in Phormione ipsius Terentii act. 5. scen. 1. Alexandro Genial. cap. 17. , Tiraquello , & aliis , de quibus tamen suo loco plura dicenda supersunt . Quæ satis sit retulisse ad Juturnalium solemnitatem indicandam .

Hoc mense Penatibus ferias , & festas celebritates dicatas patet ex Calendario veteri rustico apud Rosinum , & alios . Latini sanè , qui Januarium computabant statò die quotannis hoc mense sacra fece-

fecerunt Diis Penatibus, quos Æneas in Latium advexerat, & Lavinii locaverat. Horum Deorum Servius ad ea carmina Virgilii lib. 3. Æneidos;

*Nox erat, & terris animalia somnus habebat:
Effigies sacræ Divum, Phrygiique Penates,
Quos mecum è Troja, mediisque ex ignibus Urbis
Extuleram, visi ante oculos extare jacentis.
In Somnis . . . . .*

sic memorat: Varro sane rerum humanarum secundo ait Æneam Deos Penates in Italiam reduxisse quadam lignea, vel lapidea sigilla, quod evidenter exprimit dicendo effigies sacræ Divum, Phrygiique Penates, quamvis alio loco alias opiniones sequutus, diversa dixerit. Sane hos Deos Dardanum ex Samothracia in Phrygiam, Æneam vero in Italiam ex Phrygia transtulisse idem Varro testatur; quos quidem dicunt ideo inductos à Poeta per somnum, monitu nam eorum per quietem jussu cum Latino fædus fecisse; eorum etiam monitu Latinum Æneæ se conjunxisse. Eosdem tradit visos aliquoties in somnis, quid fieri vellent imperasse, eaque nostros publice curasse majores; & iterum ad lib. I.

*Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe vebo mecum.*

idipsum affirmat. Quin lib. 3. Æneidos ad hosce versus:

*Littora tum Patriæ lacrimans portusque relinquo,
Et campos, ubi Troja fuit, feror exul in altum
Cum sociis, Natoque, Penatibus, & Magnis Diis.*

Alii (inquit) Deos magnos Cælum & Terram putant, ac per hos Jovem, & Junonem: Dii Penates à Samothracia sublatis ab Æneæ in Italiam advecti sunt, unde Samothracæ cognati Romanorum dicuntur, quos inter cætera ideo magnos appellant, quod de Lavinio translatis Romam, bis in locum suum redierint, quod Imperatores in Provincias ituri apud eos primum immolabant, quod eorum nomina nemo sciat, quod presentes sentiantur; nam quum ambæ Virgines in Templo Deorum Lavinii simul dormirent, ea quæ minus casta erat fulmine exanimata, alteram nihil sensisse, quos (Penates scilicet) immani penitus in cultu habent, quos, nisi Sacerdoti videre,

fas

fas nulli sit, qui ideo Penates appellantur, quod in penetralibus ædium cœli sedeant, nam & ipsum penetral penus dicitur, ut hodie quoque penus Vestæ claudi, vel aperiri dicitur.

Et infra: Varro unum esse dicit Penates, & magnos Deos, nam & in basi scribebatur magnis Diis; Potest tamen hoc & pro honore dici. Nam & Dii magni sunt Juppiter, Juno, Minerva, Mercurius, qui Romæ colebantur: Penates vero apud Lauro Lavinium, unde apparet non esse unum. Idem Varro, & alii complures magnos Deos affirmant simulacra duo virilia Castoris, & Pollucis in Samothracia ante portum sita, quibus naufragio liberati vota solvebant.

Haftenus Grammaticus, qui memoriæ prodit Æneam Penates Lavinii in adyto ædis Vestæ locasse, quod & tradit Alexander Genial. lib. 5. cap. 12., & diximus Capite 9. dubitantes. Narrat etiam prodigia quæ Latini, Deos laudatos Lavinii fecisse jactabant; vereor tamen mendum inesse Servio eo loci, quo scribit, bis simulacra Romanam translata in locum suum rediisse, nam, uti dictum est Capite 6. id accidisse ajunt Ascanio, quum is vellet Albam effigies Penatium transferre. Addit præterea Latinos summa veneratione hosce Deos prosequutos, ut innueret maximum, & insignem fuisse eorum cultum in Latio, ubi Dii magni dicebantur Penates, non quod essent Juppiter, Juno, Minerva, & Mercurius, qui Romæ magni Dii vocabantur, sed quod pro magnis Diis in Latio haberentur, & crederentur in somnis admonere Reges, & Duces Latinorum, quum aliquod Reipublicæ periculum immineret; quin facile est, ut ex verbis Servii mox relatis patuit, Virgines Vestales cubare consuevisse in adyto ædis Vestæ, ubi Penates erant, ut ita in somnis admonitæ, quasi futurorum casuum Oracula Imperatoribus Latinis funderent, & quæ facienda essent prædicerent.

Ex Servio quoque constat, nedum Consules, Prætores, & Dictatores Romanos quum magistratum adirent, Lavinii rem divinam Penatibus, & Vestæ fecisse, quod & tradit Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4. ad fin.; sed Imperatores omnes in Provincias ituros iisdem Diis Lavinii immolasse; unde hallucinatos palam est complures, & præsertim Paulum Marsum interpretem Ovidii lib. 1. Fastor. ad ea carmina:

*Jam pius Æneas sacra, & sacra altera patrem
Afferet, Iliacos accipe Vesta Deos.*

qui prodiderunt Penates Romam in Templum Vestæ, quod Numa Romæ condidit, translatos; quippe horum lapsum evincit factum Romanorum, qui priusquam magistratum inirent Lavinii Penatibus ad Macrobianæ ætatem sacrificabant, quibus utique Romæ in æde Vestæ litassent, si in ea Trojana pignora servata essent: quibus si addas famam vetustam Quiritum, qui putabant ex Lavinii Templo effigies Deorum amovere ominosum, ob miraculum, quod accidisse narrabant Ascanio, quum conatus esset à Lavinio illas Albam transferre, res in propatulo erit.

Diximus Capite 9. non defuisse qui nomina Penatum publicarent; verumtamen Servius superius adductus docet nemini nota eorum nomina: & merito, quoniam ferunt Dardanum, qui Samothracas Deos, qui iidem ac Penates, in insulam Thraciæ primus invexit, & quos Troja postmodum coluit, nemini eorum nomina communicasse teste Dionysio lib. 1.; quamobrem Varro apud Arnobium lib. 3. Contr. Gent. ita redarguit eos, qui nomina Penatum pandere ausi sunt: *Varro, inquit, Penates, qui sunt introrsus atque in intimis penetralibus, Coeli Deos esse censet, quos loquimur, nec eorum numerum, nec nomina sciri. Hos Consentes, & Complices Etrusci ajunt, & nominant, quod una oriantur, & occidunt una; sex mares, & totidem foeminas nominibus ignotis, & iis nationis barbarissimæ, sed eos summi Jovis consiliarios, ac Principes existimari. Nec defuerunt qui scriberent, Jovem, Junonem, & Minervam Deos Penates existere, sine quibus vivere, ac sapere nequeamus, sed qui penitus nos regant ratione, calore, ac spiritu.* Porro & Macrobius Saturnal. cap. 4. idipsum scribit, & Penates esse ait per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, & rationem animi possidemus, eorum tamen nomina, neque Varroni rerum divinarum peritissimo nota fuisse, quin Servius ad lib. 3. Æneidos ad illud:

*. . . . . hinc Dardanus ortus
Jasiusque pater, genus à quo Principe nostrum.*

subjicit: *potest tamen & generaliter intelligi, idest unde originem duci-*

ducimus, ut Deos Penates quasi Trojanos intelligas, & ad ritum referri, de quo dicit Labeo in libris, qui appellantur de Diis, quibus origo animalis est, in quibus ait esse quedam sacra, quibus animæ humanæ vertantur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiunt, ii enim sunt Dii Penates, & vitales, quo nil turpius dici poterat.

Adrianus Turnebus in Varronem de Lingua Latina pag. 31. horum Deorum sic meminit: *Apud Eusebium lib. 1. Preparat. Evangel. Samothraces Dii sunt Castor, & Pollux, aut Cabiri, aut Corybantes; id tamen reprehendit Varro, & ad rerum principia Deos illos revocat. Tertullianus de Samothracibus hoc scribit: ante eos tres Aras tribus Diis patent, Magnis, Potentibus, Valentibus, eosdem Samothracas existimant. Eorum sacris religiosissimis homines initiabantur: unde constat in quanto ea res discrimine sit; quamobrem Dionysius lib. 1., & Servius loco relato falsitatis notant eos, qui Castorem, & Pollucem Penates esse scripserunt. Cæterum homines hæc sacra tractasse patet in Samothracia, ut auctor est Dionysius lib. 1., non autem in Latio, ubi solæ Vestales Virgines, & Pontifices adytum ædis Vestæ Lavinatis adire, & sacra Penatibus facere poterant ex Macrobio, Servio, Alexandro, & aliis.*

Hæc dicta velim, ut palam sit Penates, Lavinii ab universo Latio, & Romanis maxime cultos ad extrema Romani Imperii tempora, eorumque nomen, & numerum nunquam publicatum, ritus, ac effigies numinum referre, Sacerdotibus religioni fuisse teste Dionysio lib. 1. Erant autem ii publici, & Patrii Dii Latinae, & dein Romanæ gentis, quorum præsidio Rempublicam salvam fore opinabantur, ut auctor est Virgilius apud Macrobius cap. 4., cui consentiunt omnes Romani scriptores. Martianus Capella de Nupt. Philolog. & Mercurii lib. 1. ait: *Senatores Deorum, qui Penates ferebantur, Tonantis ipsius, & cum iis Lares in prima cœli regione sedem habere, ex quibus sequitur errasse qui putant, Penates, & Lares eosdem fuisse, quamvis fatear Penates alios publicos, alios privatos, alios totius generis humani, alios Cœli, Terræ, seu cujusvis Civitatis, aut nationis, quin alios cujusque Domus, quasi Custodes, & Præsides, ut videre est apud Rosinum Antiq. lib. 2. cap. 14., Toma-*

finum de Donar. cap. 8. ad finem, & alios, de quibus tamen non est noster sermo; nos enim egimus de Penatibus Latinæ, & Romanæ gentis Custodibus, quos in æde Lavinii Æneas posuit, & Latini præcæteris Diis, sacris quotannis, & hoc mense honorarunt ex Alexandro Genial. lib. 6. cap. 4. aliisque superius adductis, quos Deos fama erat, sicuti alios, qui Lavinii colebantur, non habuisse velatum caput, unde arguitur Deorum Trojanorum simulacra capite aperto efficta fuisse teste Servio lib. 3. Æneidos ad illud:

Talibus attonitus visis, ac voce Deorum.

Satis de Penatium festis diximus, nunc ad Sementinas ferias divertamus. Has hoc mense fuisse nemo negat, dies autem incertus est, quod à Pontificibus quotannis conciperetur, vel celerius, vel ferius pro qualitate temporis; nam indicebantur post jacta, & condita solo femina, & terra jam gravida ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina: *Sementinæ feriæ dies is, qui à Pontificibus dictus appellatur à semente, quod sationis causa suscepta*: Festo lib. 17.: *Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint*; Ovidio lib. 1. Fastor. ad finem.

Ter quater evolvi signantes tempora fastos

Nec Sementina est ulla reperta dies.

& paulò post:

Utque dies incerta sacra, sic tempore certo

Seminibus jactis est ubi fætus ager.

Sunt qui dicant has ferias conceptivas, ut plurimum incidisse in diem vigesimum quartum, vel vigesimum quintum Januarii, si Commentatoribus Festi, & præ cæteris Dacerio, & Rosino lib. 4. cap. 5. fides danda est. Idque verosimile affirmo, quod diem vigesimum quintum ejus mensis, quo nos Conversionem S. Pauli celebramus, Latini, alique convicini Populi, ac Itali fere universi maxime observant, & ex qualitate aëris mensem auspicari posse opinantur, cujus rei causam puto morem priscum Gentilium die harum feriarum hæc, & similia augurandi: neque vereor Sementinas Latinis priscis fuisse prius quam Roma conderetur; quandoquidem has ferias vetustissimas omnes memorant, neque earum auctor proditur, immo antiquus Festi interpret, illas ad Evandri ætatem refert,

refert, & quidem testimonio Varronis apud D. Augustinum lib. 4. de Civit. Dei cap. 8. hæc habes: *Sata frumenta quamdiu sub terra essent præpositam voluerunt habere Deam Sejam, quum vero jam super terram essent, & segetem facerent, Deam segetiam*: & iterum lib. 10. cap. 2. ubi subdit harum simulacra in Circo, Romæ posita, & Plinius apud Paulum Marsum in Ovidium loco notato subjicit à Numa Pompilio consecrata fuisse, licet Marsus Seriam Deam loco Sejæ scribat. Ex his itaque arguitur, non Romanorum tantum, sed & vetustissimum cæterarum gentium morem fuisse numina laudata, seu potius Tellurem, vel Cererem nominibus prædictis invocandi, quum femina sub terra conderentur, aut Segetem facerent; immo Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. Rusticis, & Patribus familias tantæ religionis fuisse scribit ea nomina proferre, ut qui Sejam, & Segetiam nominassent, ferias observare debuissent.

Quibus feriis institutum fertur, ut coloni, & boves coronati in præsepibus quiescerent, & Telluri, ac Cereri frugum parentibus farre, & porca prægnante sacra fierent testimonio Ovidii loco jam adducto, ubi sic occinit:

*State coronati plenum ad præsepe juvenci
Cum tepido vestrum vere redibit opus.
Villice da requiem terræ semente peracta.
Da requiem, terram qui coluere, viris.
Pagus agat festum, Pagum lustrate Coloni,
Et date Paganis annua liba focis.
Placentur frugum Matres, Tellusque, Ceresque
Farre suo, gravidæ visceribusque suis.*

ubi Marsus notat idipsum factum in Paganalibus, seu Paganicis festis, quæ paulò post Sementinas hoc eodem mense celebrata ajunt, quorum meminit Varro lib. 5. de Lingua Latina. Dionysius lib. 4. tradit Paganica festa, de quibus verba fecimus, Servium Tullium, Romanorum Regem instituisse, quod & probat Rosinus lib. 4. cap. 17. cujus rei causa Ovidius versibus relatis Sementinas cum Paganicis fortasse confundit. Scaliger Conjectaneis in Varronem ubi supra, addit Cererem sacris Paganalibus vocatam fuisse Empandam, quod panem panderet, & daret ex Nonio Marcello de Propriet. Sermonis.

monis. Hinc viri docti putant in Sementinis ex prisco ritu Cererem Sejam, seu Seriam, ut placet Marso, & Segetiam indigitatam, quod tamen antiqui non notant.

C A P U T XXVI.

De Festis diebus mensis Februarii.

Arravimus Capite 14. plerosque Latinos populos Februarium mensem in fastos suos retulisse, & Februo Deo purgationum, qui, teste Varrone lib. 5. de Lingua Latina, Sabinorum numen erat, dicasse. Arcades, Evandro Duce in Latium appulsi hoc mense eum ritum lustrandi, seu purgandi populum, & Urbes in Latii oras invexerunt, ut ex Festo, Varrone, Macrobio, Ovidio, & aliis relatis Capite 14. patuit. Ejus rei causa XV. Calendas Martii, idest die XV. Februarii *Lupercalia* instituerunt, quibus Urbes, & populos lustrarent. Erat sane id festum Panis, præcipui Arcadium Numinis, quem etiam Faunum dicebant, Ovidio lib. 2. Fastorum teste.

*Tertia post Idus, nudos aurora Lupercos
Aspicit, & Fauni sacra bicornis erunt.*

*Dicite Pierides sacrorum quæ sit origo,
Attigerit Latias unde petita domos?*

*Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur
Arcades, Arcadiis plurimus ille jugis.*

dein Poëta sic pergit:

*Pan erat armenti, Pan illic Numen aquarum
Munus ob incolumes ille ferebat oves.*

*Transtulit Evander silvestria Numina secum
Hic ubi nunc Urbs est, tunc locus Urbis erat.*

*Inde Deum colimus, devectoraque sacra Pelasgis
Flamen adhæc prisco more Dialis erat.*

Interpretes Ovidii, maxime Paulus Marfus, notant Latinos priscos, Pana, & Lupercalia ab Arcadibus instituta festis celebritatibus percoluisse tanta reverentia, ut quotannis hoc genere lustrationis,
populi

populi sese expiatis putarent ab omni crimine, quos ideo irridet idem Naso his carminibus:

*Ab nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua!*

subdunt præterea Flaminem Jovis à Latinis addictum fuisse ad hæc sacra perficiendum, quod & prodit Dionysius lib. 1.: *Non longe, inquit, inde aberat Lucus opacus densitate arborum, & rupes cava, manans fontibus; id nemus ferebatur Pani sacrum cum ara inibi posita: & paulò post: Consecratus autem dicitur is locus olim ab Arcadibus Evandri sociis, qui domicilia ibi statuerant: & infra: Ælius Tuberò vir gravis, & scriptor diligens tradit Numitoris pastores insidiis elegisse tempus, quo Juvenes Pani Lupercalium, sacrum Arcadicum ex Evandri instituto, erant celebraturi. Virgilius itidem lib. 8. Æneidos, qui Evandrum inducit, loca, ubi Roma condita fuit, Æneæ ostendentem, & ita canit:*

*Hinc Lucum ingentem (quem Romulus acer Asylum
Rettulit) & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more lycei.*

ubi Servius, Donatus, & Probus narrant Poëtam cecinisse id sacrum peragi solitum more Parrhasio, ut innueret Arcadico ritu Lupercalia agitata semper Romæ, & in Latio fuisse, uti Evander edixerat; quamobrem idem Grammaticus eo loci sic ait: *Sub monte Palatino est quædam spelunca, in qua de capro luebatur, idest sacrificabatur, unde Lupercal dictum nonnulli putant. Alii quod illic Lupa Remum, & Romulum nutrierit. Alii (quod verius est) locum hunc esse sacratum Pani Deo Arcadiæ, cui etiam mons Lyceus in Arcadia erat consecratus, & dictus Lyceus, quod lupos non sinat in oves sevirè, ergo ideo & Evander Deo gentis sue sacravit locum, & nominavit Lupercal, quod præsidio ipsius Numinis lupi à pecudibus arcerentur. Idem tradunt Livius Dec. 1. lib. 1. Plutarchus in Romulo, & in Cæsare, qui hanc fuisse famam Romæ vetustissimam testatur, necnon Alexander Genial. lib. 4. cap. 12. ad principium.*

Et tamen hac fama posthabita, & scriptorum sententia, sunt qui literis mandarint id sacrum, & festa laudata Romulum instituisse, ut auctor est Valerius Maximus lib. 2. cap. 2.: *Lupercalium mos à Romu-*

Romulo, & Remo inchoatus est. Tunc cum letitia exultantes, quod his avus Numitor Rex Albanorum eo loco, ubi educati erant Urbem condere permiserat sub monte Palatino hortatu Faustuli educatoris sui, quem Evander Argivus consecraverat, facto sacrificio, caesisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore provecti, divisa Pastorali turba cincti pellibus immolatarum hostiarum, jocantes obvios petiverunt; cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur: quod & tradunt Auctor Origin. Gent. Rom. & alii. Hi enim sicuti alibi fufius diximus, ritus priscos Latinorum obumbrare studuerunt, ut Romulo, & cæteris Regibus Consulibusque Romanis eam laudem darent. Cæterum Lupercal, Lupercos, ritus sacrorum, & Lupercalia antiquissima in Latio fuisse, & ab Arcadibus instituta palam esse arbitror, ac Valerium Maximum, & qui illi adhærent errasse; quandoquidem hoc mense, & die Romulum Lupercalia celebrasse in honorem Panis patuit ex prædictis, quo fit ea festa à Latinis, & Albanis celebrari consuevisse, nam Romulus fertur Albano, vel Græco ritu solemnia agitasse, ut Latinis, & Albanis mos erat Livio lib. 1. teste. Eas igitur solemnitates Evandrum indixisse, ut ita lustraret Populum, & Urbem, dilucidum est testimonio Dionysii lib. 1., qui postquam meminit Romulum mori Latinorum obsequentem, Lupercalia celebrasse, hæc subdit: *Quando mos erat, ut inter Palatini montis Incolas juventus post caesas hostias è Lupercali nuda circum vicum cursitaret, pudendis tantum recens matatarum pecudum exuviis succinctis: id erat lustrationis genus quoddam Vicanis receptum usu patrio, quod nunc quoque solet fieri.* Livii etiam Dec. 1. lib. 1. ad principium his verbis: *Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo Urbe Arcadiæ Palantium, deinde Palatium appellatum, ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi Juvenes Lyceum Pana venerantes per luxum, atque lasciviam currerent, quem Romani deinde vocant Inuum.* Hoc firmat & Plutarchus in Romulo, qui relata sententia C. Acilii, & Butæ, qui elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit, & de Lupercalibus sic cecinit:

Percu-

Percutere oblatos velut ense cucurrit ab Alba

Armatus quondam Romulus, atque Remus.

quibus innuit, Romanos historicos, qui Romulum Lupercalium auctorem fecerunt errasse; & ab Evandro Lupercalia instituta, & solemnitatem sacri eo animo inventam, ut ita quotannis lustrarentur Populi, & Urbes, unde compertum est Valerium, qui ritum ad causam lætitiæ refert, hallucinatum. Equidem Varro de Lingua Latina lib. 5. Plutarcho consentit, ac Festus lib. 6. cujus verba retulimus Cap. 14. Hinc Poëtæ passim ejus sacri meminerunt. Papinius Statius in Patris Epicedio.

*. . . . . cui Chalcidicum fas voluere carmen
Lanea cui Phrygii est coma flaminis, & tua multum
Verbera succincti formidavere Luperci.*

Ovidius lib. 5. Fastorum:

Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis.

Has docuit gentes, Alipedisque Dei.

Semicaper coleris cinctutis Faune Lupercis,

Cum lustrant celebres vellera secta vias.

Prudentius in passione Romani Martyris:

Quid illa turpis pompa, nempe ignobiles

Vos esse monstrat, cum Luperci curritis,

Quem servulorum non rear viliissimum

Pulset puellas verberare ætas ludicro.

ubi Poëta alludit mori per Plutarchum relato, & lib. 2. in Symmachum:

Inde Lupercales ferulæ, nudique petuntur

Discursus Juvenum.

Virgilius lib. 8. Æneidos:

Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos.

Hic Servius parum memor eorum quæ scripserat loco superius adducto hæc notat: *Quum in honorem Panos Lupercaliorum solemne celebraretur, pecora Romanorum subito à latronibus rapta sunt, illi projectis vestibus insequuti sunt: his latronibus oppressis, & receptis animalibus, propter rem à nudis bene gestam, consuetudo permansit, ut nudi Lupercalia celebrarent.* Quis autem non videt quam insulsa

fit ejus ritus causa, quam Servius adducit; nonne latrones magis timere debebant nudos, & inermes, quam vestitos? Quamobrem nudos discurrisse Lupercos, quod Pan per vestes ab Hercule delusus fuerit, narrat Ovidius lib. 2. Fastorum, seu verius quod id esset Arcadum institutum, quo ii mysteria ejus sacri repræsentabant, uti idem Ovidius occinit:

Ipsæ Deus nudus, nudos jubet ire Ministros

Nec satis ad cursus commoda vestis erat.

ferunt enim Arcades putasse Pana Deum rusticum, in naturæ similitudinem formatum, unde idem Grammaticus in Virgilii Ecloga 2. ad ea carmina:

Mecum una in silvis imitabere Pana canendo,

Pan primus calamos cæra conjungere plures

Instituit, Pan curat oves, oviumque Magistros.

Pan, inquit, dicitur omne: habet enim cornua, idest ad similitudinem Solis radiorum, & Lunæ cornuum; rubet ejus facies ad ætheris imitationem. In pectore habet nebridam stellatam, ut stellas imitetur. Pars inferior hispida propter arbores, & feras. Caprinos habet pedes, ut ostendat terræ soliditatem, fistulam habet septem calamorum propter harmoniam ex septem sonis. Pedum habet propter annum, quem in se recurrere fingunt Poetæ; cum Amore Deum luctatum esse, & ab eo victum, quia omnia vincit amor. Servio consentit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 22. qui Pana, Arcadibus solem fuisse ait. Ergo liquet Lupercos Dei ministros nudos discurrisse, ut imitarentur Deum, qui nudus pingebatur, sicuti arguit Justinus lib. 43. sic capram illi mactatam Lupercalibus ajunt, quod caprina facie, & caprino pede ejus simulacrum esset, si credimus Herodoto lib. 2. & Silio Italico lib. 13. Punicorum, qui eleganter Dei simulacrum, & causas ejus describit his versibus:

Pan Jove missus erat servari testæ volente

Trojæ, pendenti similis Pan semper, & uno

Vix ulla inscribens terræ vestigia cornu,

Dextera lascivit cæsa Tegeatide capra,

Verbera lata movens festæ per compita cauda

Cingit acuta comas, & opaca tempora pinus,

Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte
Stant aures , summoque cadit barba hispida mento .
Pastorale Deo baculum , pellisque sinistrum
Velat grata latus teneræ de corpore Damae .
Nulla in præruptum tam prona , & inhospita cautes ,
In qua non librans corpus , similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam .
Interdum inflexus medio nascentia tergo
Respicit arridens hirtæ ludibria caudæ ,
Obtendensque manum , solem infervescere fronti
Arcet , & umbrato perlustrat pascua visu .

Hinc patet hæc festa hoc modo celebrata fuisse : Flamen Jovis Pani capras immolabat candidas , dein duo Juvenes Lupercorum sodalitati adscripti se ibi sistebant . Horum frontes , & ora cultro sanguine hostiarum infuso alii Luperci intingebant , mox lana quam Pontifices à Rege sacrificulo petitam hac de causa servabant , lacte madida , sanguinem detergebant , quæ solemnitas purgationem indicabat : inde iidem duo Luperci ridebant , & dum cachinnabantur tergora in lora incidebant , & nudi ac uncti , amictique pelle caprina in orbem discurrebant vultu hilari usque ad ineptias , obviamque turbam iisdem loris impetebant , quibus mulieres occurrere , & palmas feriendas præbere mos erat : ita enim fœminæ fecunditatem , & partus felicitatem sibi dari arbitrabantur , uti ex Ovidio , & Marso ejus interprete , Plutarcho , Alexandro Genial. lib. 12. cap. 12. & aliis jam relatis patuit . Sic putabant Arcades , dein Latini , & Romani loca , per quæ discurrebant Luperci , & Populum lustrari .

Sed an Arcades , & Latini prisca ab iis eruditi capras Pani hoc die mactaverint , non leve diffidium est inter scriptores . Sunt qui dicant Arcades , & Latinos antequam Hercules Latium incoletet Pani humana victima sacrificasse ex Plinio lib. 8. cap. 22. Pausania lib. 8. qui est de Arcadicis . Alii , quos mox retulimus , capra candida Pani litatum scribunt ; at Plutarchus Problem. cap. 67. hæc habet : *Quid est quod Luperci canem immolant ?* & paulò post : *An quod genus quoddam lustrandæ Civitatis est , ex quo mense illa (Luper- calia scilicet) fiunt , Februarius dicitur , & diem , quo pellibus occur-*

rentes verberant februaturn, & Februarium vocant quo verbo purgatio significatur? Cane autem omnino, ut ita dicam Græci utebantur, & multi etiam nunc in purgationibus canem jugulant: Proserpine quoque catulos cum cæteris purgamentis efferunt, & eos, qui expiandi sunt, catulis expurgant; hoc piaculi genus circumcatulationem appellant: quod & in Romuli vita repetit, unde apparet catulum lactentem Pani fuisse hoc die immolatum, non autem capram, uti Tomafinus de Donar. cap. 26. ex Plinio, & aliis asserit, qui subicit non defuisse qui hirco rem divinam huic Numini factam memoriæ tradiderint ex Servio ad lib. 8. Æneidos carminibus superius adductis, ubi sic loquitur: Nonnulli propter sterilitatem hoc sacrum dicunt à Romulo institutum, ideo & Puellæ de loro capri cæduntur, ut careant sterilitate, & fecundæ sint, nam pellem ipsam capri veteres februm vocabant, & paulò ante: Alii Liberum patrem dicunt, eo quod capro ei fit divina res, qui est hostia Liberi propria. Ovidio lib. 2. Fastor. & aliis.

Ego puto Romanos capra, Latinos vero cane Pani sacra fecisse; hanc rem diserte declarat idem Plutarchus Probl. 110. aliis 111. ad finem, ubi ait: *Latini vero Lupercalibus mense Februario canem immolant;* quibus verbis satis aperuit in Latio canem Pani mactatum more Arcadico, & Græcanico ritu, uti Problem. 67. scripserat. Romanos vero capra tantum, seu capro sacrificasse locuples testis est Ovidius versibus relatis, quem omnes laudant, paucis exceptis, qui hanc rem vetustissimam confundunt. Quare Lupercos in Latio amictos pelle canina cursitasse, & lora ex pelle fecisse, facile est, quum hostiæ exuviis utendum jis esset ex prædictis, quod tamen incertum est. Ergo ex his constat Lupercos Sacerdotes Panis, & Lupercorum sodalitatem apud Latinam gentem fuisse, dein apud Romanos. Palam enim est Romuli ætate priusquam Roma conderetur adscriptos Lupercis, Fabium Tusculana gente oriundum, & Quintilium Albæ alumnum, eosque principes fuisse sodalitatis Lupercorum, qui in monte Palatino, loco priscis Latinis venerabili, & quem Arcades sacraverant, Pani ministrarent. Sic scribunt Plutarchus in Romulo & in Cæsare, Auctor Origin. Gent. Rom. ubi subdit, Remum Fabios, Romulum Quintilios, suos Lupercos appellasse. Ovidius lib. 2. Fastor.

Risit,

*Risit, & indoluit Fabios potuisse, Remumque
Vincere, Quintilios non potuisse suos.*

Propertius lib.4. Eleg.1.

*Verbera pellitus setosa movebat arator
Unde licens Fabius sacra Lupercus habet.*

Hinc commentatores Ovidii referunt duplicem sodalitatem, Lupercorum Romæ constitutam, Fabianorum videlicet, & Quintilianorum, de quo Festus lib.6. ad principium & fusius lib.15.: *Quintiliani Luperci appellati videntur à Quintilio, qui præpositus est Lupercis, ut à Fabio Fabiani dicti sunt item Luperci, quibus is præpositus fuerit; fuisse autem Romuli temporibus institutos utrosque & Fabianos, & Quintilianos multi sunt qui existimant, quorum numerum postea sæpe auctum fuisse, quia honoris gratia, multi in Lupercis adscribebantur*: Hæc Festus, qui ultimis verbis innuit tertiam sodalitatem Lupercorum C. Cæsarem addidisse, ut auctor est Dio lib.44. & Cicero 2. Philippica, qui hos Julianos appellat. Compertum itaque est hanc sodalitatem Romulum in Palatino haud instituisse, sed ex una jam constituta à Latinis priscis, duas, Fabianam scilicet, & Quintilianam fecisse, quamvis Festus jam relatus prodatur plures existimasse Romulum neque hujus rei Auctorem, sed Latinos, ut interpretes memorant: quibus consentit Cicero in Orat. pro M. Cælio, qui ut probaret hanc sodalitatem in Palatino monte ante Romam conditam institutam, hæc subdit: *Neque vero illud me commovet quod sibi in Lupercis sodalem esse Cœlium dixit, fera quædam sodalitas, atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa silvestris ante est instituta, quam humanitas, atque leges*. Quamobrem videtur Tullius hanc sodalitatem incelebrem asserere, quum tamen 2. Philippic., M. Antonium in Consulatu inter Lupercos nudum Cæsari Diadema imposuisse scribat.

Augustus statuit, ne imberbes inter Lupercos nudi per Urbem cursitarent, Suetonio cap.31. teste, unde viri docti autumant, inter Sacerdotes, adolescentulos nudos incessisse Augusti ætate labentibus jam moribus, quum Plutarchus in Antonio referat Lupercos interdum subligaculo succinctos, quo pudendas corporis partes velarent festa agitasse, & ob id cinctos à cinctu eos appellant Porphyryon
Hora-

Horatii interpres de Art. Poetic. & Ovidius lib. 5. Fastor., Crepos etiam à crepitu pellicularum, quem faciebant verberantes ex Festo lib. 3.

Lupercas in Latio fuisse probat Lapis Setinus ineditus in capite viæ Setinæ prope Appiam effossus, quem refert Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Hirpinæja*.

D. M
ET MEMORIAE
HIRPINÆIAE SETINAE
LUPERCAE VIXIT
A N. XXXIV. MENS. IX
M. HIRPINÆIVS Q. F. PROMPT
HONORATVS TRIBVN. COHORT. II
LEGIONIS X. AVGVSTAE MATRI
PIISSIMAE POSVIT ET SIBI
ET SVIS POSTERISQVE FECIT
IN FRONT. PED. XV. IN AGR. PED. XX.

Hoc saxum ostendit Lupercas exstitisse, quod sane mirum est; nemo enim quod sciam præter Plutarchum qui Pararell. cap. 67. meminit Valeriæ Lupercæ, foeminas Pani ministrasse perhibet, ideo fortasse quod labentibus moribus mulieres Lupercorum sacris admovebantur. Sic Saliorum collegio foeminæ haud adscribebantur, sed quando iis opus esset ad sacra attrectanda, Virgines conductitiæ adhibebantur, quæ cum apicibus paludatæ in modum Saliorum sacrificabant cum Saliis, & ob id Saliæ dictæ testimonio Cincii, & Ælii Stiliconis apud Festum lib. 17. Sic Cirinus de Urbe Roma cap. 25. ex Macrobio, refert Virgines Romanas consuevisse cum Lupercis saltare, quod tamen Macrobius Saturnal. lib. 2. cap. 10., ubi de hac re loquitur, haud affirmat. Lupercales ferias quum vetustatis, tum expiationis causâ præcipue servatas quotannis, & nunquam interceptas Romæ, & in Latio testatur Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. paulò post principium, ubi subdit ad suam ætatem eas ferias solemnè pompa concelebratas. Panis Oraculi in Latio sunt qui meminerint. Hos hallu-

hallucinatos suspicor ex versibus Ovidii Capite 24. adductis, qui de Fauno Latinorum Regis Oraculo verba facit, uti Capite 24. scripsimus, quamquam apud Pisas ejus Dei Oraculum esset, de quo Lucretius Placidus ad Vers. 479. lib. 3. Thebaidis Statii, & fufius eruditissimus Cardinalis de Noris nuper defunctus in Cenothaphiis Pisanis, ubi plura de Pane, ejusque Oraculo Pisas, refert. Videndus etiam Joannes Goropius Becanus lib. 4. Origin., quem inscripsit Cronia, ubi omnium rituum in his sacris causas forte plus æquo diligenter inquirat, & explicat. Satis quippe mihi fuisse arbitror, commemorasse hæc sacra hoc mense, & die facta, ad Latinos priscos pertinuisse.

Die XXI. Februarii, idest IX. Calendas Martii *Feralia* erant ex Calendario. Hæc solemnia XIII. Calendas ejus mensis, & sic die XVII. Februarii fuisse, canit Ovidius lib. 2. Fastor., fortasse quod eo die in Latio inciperent, Romæ vero non illo, quo Quirinalia erant, sed alio in Calendario notato. Has ferias institutas ferunt à Numa Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 13. ad principium auctore; alii ab Ætæa, si Ovidio loco quo supra fides danda est. Alii verius ab Arcadibus, qui post lustratas Urbes, & populos Lupercalibus, sepulchra etiam lustrare, & animas defunctorum purgare, & placare instituerunt, uti diximus Capite 17.. Albani enim, & qui eorum ritus servabant Majo mense, cæteri vero Latini, qui Arcadico more sacrificabant, Februario parentabant, quemadmodum ex Plutarcho, & aliis probavimus Capite 17., quod ex eodem Macrobio intelligitur: is enim scribit Numam februarium in fastos retulisse, & Februò Deo dicasse, ædixisse etiam eo mense Civitatem lustrari, & ut justa Diis manibus solverentur, statuisse. At quum id falsum sit, quod constet Evandrum Februario mense Lupercalibus Urbem, & Populum lustrari docuisse, & Romulum Roma haud condita idipsum fecisse ut moribus Latinorum priscorum obsecundaret, hinc arguitur Parentalia hujus mensis, ad Evandrum referenda, quod Lupercalia ipsa ad expiandos manes constituta viderentur, testimonio Plutarchi in Romulo, & Marfi in Ovidium ubi supra. His si addatur, non omnes Latinos Majo mense parentasse, dilucidum fit plerosque alio mense, & sic Februario justa Diis Manibus solvisse, & Numam eum ritum à priscis Latinis accepisse, commutasse tantum ordinem mensium, & Februarium, qui pri-

priscis Latinis ultimus erat, quo illi merito lustrabant Urbes, & animas mortuorum placabant, secundum in ordine definisse, ut auctor est idem Plutarchus Problem. cap. 17., quamquam Ovidius lib. 2. Fastor. hunc morem ab Ænea manasse commemoret, & Commentatores ejusdem prodant, in prisco Latio ritum parentandi vetustissimum fuisse.

Cæremonias hujus sacri sic refert Ovidius:

Est honor & tumulis, animas placare paternas,

Parvaque in extructas munera ferre pyras.

Parva petunt manes, pietas pro divite grata est

Munere, non avidos styx habet ima Deos.

Tegula porrectis satis est velata coronis,

Et sparsæ fruges, parvaque mica salis.

Inque mero mollita Ceres, violeque solutæ

Hæc habeat media testa relicta via.

Nec majora veto, sed & his placabilis umbra est;

Adde preces, positis & sua verba focis.

Dein relatis carminibus, quibus canit Æneam cum morem in Latium intulisse, ita pergit:

Nunc animæ tenues, & corpora functa sepulchris

Errant, nunc posito pascitur umbra cibo.

Nunc quia visa ferunt dixere feralia lucem,

Ultima placandis manibus illa dies.

Poëtæ consentiunt scriptores Romani; nam Festus lib. 6.: *Feralia*, ait, *Diis manibus sacrata festa à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata*, Varro lib. 5. de Ling. Lat.: *Feralia ab Inferis, & à Ferendo, quod ferunt tum epulas ad sepulchrum, quibus jus ibi parentare*. Glossarium vetus *Feralia* dicta refert à *Ferali*, quod ad mortuos pertinet. Sunt qui dicant his diebus putasse Latinos animas mortuorum è sepulchris exire, & ad epulas accedere ex Dacerio, & Scaligero ad Festum. Alii literis mandarunt hoc die Diis inferis honorem redditum, & mortuis Inferias missas teste Plutarcho Problem. cap. 33.

Ex his habes nefastis diebus hujus mensis parentatum hoc modo. Ornabant sepulchrum floribus, violis maximè, quin ipsam
textam

textam circumdabant coronis, & floribus, aut ex viridibus factis, epulas ad sepulcrum ferebant & Appium, dein tumulum farre, & fale mollito inspergebant, lumina pone illum accendebant, panemque mero intinctum ponebant, ac precibus convenientibus mortuorum expiationi præmissis, Jove ac Jano præsertim invocatis, placari seu saturari majorum animas credebant, & lustrari manes, quibus mortuorum animas subditas opinabantur, uti Scholiaſtes Ovidii eo loci notant, Plinius lib. 20. cap. 11. Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. Virgilius lib. 2. & 6. Æneidos Tomafinus de Donar. cap. 36. Nonnunquam legimus apud Sepulcra aram positam, ubi his diebus Thure & mero supplicabant ex Servio ad lib. 11. Æneidos. Mactatas etiam sub solis occasum victimas Diis manibus ex Festo & Tomafino; positamque mensam hoc die pro epulis ex Cicerone lib. 2. de legibus. Feralibus quoque lentes & offas, fabas etiam ad sepulcra illatas, & super nudum silicem appositas, & mel profusum produnt Suetonius in Tiberio Claudio, Tomafinus ubi supra, & plures antiqui apud Alexandrum Genial. lib. 3. cap. 12. Faces quoque accensas, nuces ad tumulum sparsas, & oscula urnis impressa, quemadmodum ex Virgilio lib. 9. Æneidos notant Barthius Advers. lib. 44. Tomafinus, & alii. Quippe hæc facta sunt, quod traderent animas ad epulas venire, immo errare, & ob id, ne ab iis profanarentur templa, & ne umbræ mortuorum inficerent nuptias institutum est, ut simulacra Deorum celarentur, fores ædium sacrarum clauderentur, sacra Diis nequaquam fierent, nuptiæ haud contraherentur, nuptæ cum viris congregari non possent, quin nubiles ab omni ornatu abstinere, quemadmodum patet ex Ovidio lib. 1. ejusque interpretibus.

Hinc Cicero Philippic. 1. sine sepulcro parentari haud posse scribit: *An me censetis PP. CC. (quod vos inviti sequuti estis) decreturum fuisse, ut Parentalia cum supplicationibus miscerentur? Ut indicerentur supplicationes mortuo?* Et infra: *adduci tamen non possum, ut quemquam mortuum conjungerem cum Deorum immortalium religione, ut cujus sepulchrum nusquam extet ubi parentetur, ei publice supplicetur.* Hæc Tullius protulit in M. Antonium, qui Julium Cæsarem in Deorum numerum retulit, & cui parentari non poterat, supplicari tanquam Numini palam edixit, Lactantio

lib. 1. de Falsa Relig. cap. 15. teste: *Deus Julius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio, quod si Consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in Rempublicam meritis, etiam defuncti hominis honore caruisset, & quidem consilio Pisonis soceri, & L. Cæsaris propinqui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Consulis, qui columnam in foro, idest titulum ejus evertit, & funus expiavit, de quo etiam eleganter Manilius extremo lib. 4.*

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sidera Numen

Majus, & Augusto crescit sub Principe Cælum.

unde mos Christifidelium quorundam, qui ad sepulcra majorum epulas ferebant, ac si illis parentandum esset: quos ideo redarguunt Divus Augustinus de Civit. Dei lib. 8. cap. ultimo & Epist. 64., Sanctus Hieronymus contra Vigilantium, aliique Patres.

Ipsis feralibus Deæ Mutæ sacrificium factum canit Ovidius lib. 2. Fastor. hoc modo.

Ecce Anus in mediis residens annosa puellis

Sacra facit Tacitæ, non tamen ipsa tacet.

Et digitis tria thura tribus sub limine ponit,

Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.

Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,

Et septem nigras versat in ore fabas.

Quodque pice adstrinxit, quod acu trajecit abena

Obsutum menta torret in igne caput.

Vina quoque instillat, vini quodcumque relictum est,

Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.

Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora

Dicit discedens, ebriaque exit anus.

Protinus à nobis quæ sit Dea Muta requiris,

Disce per antiquos quæ mihi nota Senes.

Ad hæc Antonius Fanensis, & Paulus Marfus notant id sacrificium, seu potius veneficium, quod agebat Anus in medio puellarum residens cæremoniis ab Ovidio descriptis, quas referre animus horret, Deæ Mutæ factum fuisse ad compescendum detrahentium linguas, & à Græcis Latii antiqui accolis in Romanos propagatum, quin Græcis etiam ætate Marfi familiare; ritus enim magicus pertinebat ad

mor-

mortuos, Lares, & Laram, seu Larundam Larium matrem, quæ Dea muta dicebatur, & eo vinciri posse putabant linguas inimicas, & maledicas. Erat enim ædes sacra hujus Dæ apud Juturnæ fontem in Ardeatino, ut Capite 25. scripsimus, de qua hæc prodit Lactantius de Falsa Religion. lib. 1. cap. 20. *Quis cum audiat Deam mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest?* Facile itaque his diebus in laudato Templo id sacrificium à Latinis priscis peractum. Huic & Nymphæ aut Musæ Numam sacrificasse perhibent ex Plutarcho in Numa.

Sequebantur *Charistia* proximo à feralibus die, quorum meminit Ovidius lib. 2. & Calendarium rusticum. Erat ea solemnitas convivium solemne, cui præter cognatos, & affines nemo interponebatur, ut si qua inter necessarios querela orta esset apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum tolleretur, ut Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. narrat. At Ovidius putat id institutum his diebus, ut post lustratas animas majorum, superviventium cognatorum numerus quotannis recenseretur. Sed de his hætenus, quum nil certi habeam Latinos priscos *Charistia* celebrasse, neque defunt qui eorum institutum ad Numam, vel alios Romanorum Reges referant, quamvis illud à Græcis manasse pateat ex Græcanico nomine.

Post hæc Terminalia erant die XXII. Februarii ex Calendario, quamvis ex Varrone sint qui scribant id festum ultimo Februarii die agitatum. Latini sane post Saturnum exactum, Terminum Dei loco habuerunt, quod cædes, ac lites rusticorum de dividendis agris sustulisset, quemadmodum Probus, & Donatus lib. 9. & 12. *Æneidos* probant, Fulgentius & alii apud interpretem Alexandri Genial. lib. 2. cap. 22. ideo quod Terminum pro Jove Saturnum devorasse jactarent, si Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 20. ad finem credimus. Id ipsum colligitur ex varia Romanorum scriptorum sententia, nam Dionysius lib. 2. prodit Numam lapides Terminales Jovi Terminali sacrasse, & Terminalia festa quotannis solemni cætu apud eos lapides, re divina facta, instituisse. Plutarchus vero Problem. cap. 14. Romulum Terminalia, & Numam Terminos agri Romani cum vicinis constituuisse, edixisse etiam, eum, qui Terminos exarasset, & ipsum, & boves sacros

esse; quæ sacra si Romulus instituit, proculdubio Albanis familiaria erant ex Livio lib. 1. Dec. 1. . Sub hujus Dei tutela fines agrorum esse putabantur Festo lib. 18. Auctore, quin quum terminos disponent, ipsos lapides in solidam terram collocabant, & unguento velaminibusque & coronis eos ornabant, ut scribunt Siculus Flaccus de Condit. Agror. & Arnobius lib. 1. Contr. Gent., & lib. 8. siye is liber sit M. Minucii Felicis, uti viri docti autumant. His alludit L. Apulejus lib. 1. Florid. his verbis: *Vel enim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cæspes libamine humigatus, vel lapis unguine delibutus*; & iterum lib. 1. Apolog.: *Negant se vidisse, aut lapidem unctum, aut ramum coronatum in finibus ejus*, ut innueret veteres, nedum lapidem terminalem, sed cæspitem, Collem, Truncum, & Arborem pro Termino, & Deo coluisse, de quo etiam Tibullus lib. 1. Eleg. 1.

*Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
Seu vetus in Trivio florida ferta lapis.*

& Ovidius lib. 2. Fastor.

*Termine siye lapis, siye es desertus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.*

Itaque hoc die terminos agrorum fasciis, unguentis, & coronis ornabant, tæniis etiam, & velaminibus ex Statio 11. Thebaid.

. . . . . *ac arbore casta
Nectere purpureas niveo discrimine vittas*

Prudentius lib. 2. in Symmachum.

. . . . . *vel lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciis . . . . .*

Lucretius lib. 5,

. . . . . *velatum sæpe videri
Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras.*

idque additis lucernis, quomodo apud Prudentium loco adducto,

. . . *Fumificas arbor vittata lucernas
Accipit . . . . .*

Sacra vero ita facta canit Ovidius lib. 2. Fastor.

*Te duo diversa Domini de parte coronant ,
 Binaque ferta tibi , binaque dona ferunt .
 Ara fit , hic ignem curta fert rustica testa
 Sumptum de tepidis ipsa Colona focis .
 Ligna senex minuit , concisaque construit arte ,
 Et solida ramos figere pugnât humo .
 Tum sicco primas irritat cortice flammâs ,
 Stat puer , & manibus lata canistra tenet .
 Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes
 Porrigit incisos filia parva favos .
 Vina tenent alii , libantur singula flammis .
 Spectant , & linguis candida turba favet .
 Spargitur & cæso communis Terminus agno ,
 Nec queritur lactens cum sibi porca datur .
 Conveniunt , celebrantque dapes vicinia supplex ,
 Et cantant laudes , Termine sancte , tuas .*

Nemo sane Poëta laudato elegantius has solemnitates refert . Ait enim hoc die , utriusque agri , quem Terminus dividebat , Dominos , Rusticis , & Colonis præsentibus lapidem Terminalem coronasse floribus , utrumque Dominum sacrificasse apud aram eo loco positam his cæremoniis . Rusticus enim senex incidebat , & componebat ligna ad ignem faciendum , dein ea , igne delato per uxorem Coloni , accendebat : ante focum stabant Coloni filii , quorum unus Canistrum , ubi aderant ad sacrificium necessaria , tenebat . Loco Thuris fruges , immo frugum primitiæ adurebantur , & postquam Colonus ille senex tria grana frugum diversi generis in medios ignes immiserat , puella ostendebat mellis fabricam in frustra divisam , alii porrigebant vinum , & parum mellis , & vini ponebant in ignem , & Deo libabant . Turba Rusticorum adstabat candidis vestibus ornata , & laudes Numinis , hymnosque in ejus honorem cantabat , inde epulatum ibant , iterumque in sacris epulis Deum laudabant . Hæc facta esse Ovidius notat , & merito , quum Antiqui Latini Termino nihil animatum immolarent , sed liba Cerealia , frugumque primitias offerrent ex Dionysio lib. 2. Plutarcho Problem. cap. 14. , quamvis variato pro sæculorum ratione cultu ei Deo agnus , seu agna lactens

porca

porca etiam mactari consueverit ex Ovidio carminibus jam relatis Cicerone Philippic.2. Divo Augustino de Civit.Dei lib.7.cap.7. Horatio lib. Epod. Ode 2.

Vel Agna festis caesa Terminalibus.

Hac celebritate ferunt Latinam, dein Romanam gentem voluisse fines cujuscumque agri, publicos etiam statuere, ut ita apud Terminos agrorum, & Urbium solemnia sacra quotannis facientes, quisque metueret fines suos transilire, & palam probari posset locus, ubi cujuscumque populi Jurisdictio terminaret, ut Commentatoribus Ovidii arridet. Sic Romani hoc die coram Laurentino Magistratu, mactato agno sacrificabant Termino, qui erat sexto ab Urbe lapide inter Laurentem, & Romanum agrum, ubi sunt qui ædem sacram ejus Dei positam affirmant ex Ovidio lib.2. Fastor.

Est via, quæ populum Laurentes ducit in agros.

Quondam Dardanio Regna petita duci.

Illic lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris

Sacra videt fieri sextus ab Urbe lapis.

ubi Scholiaſtes idipſum notant, de quo etiam Dionyſius lib.2. Plutarchus in Numa, & Alexander Genial. lib.2. cap.22. Tempſa in quibus Terminus colebatur, deſuper patens foramen habebant, quia nefas duxerunt Deum pacis, & Juſtitie cuſtodem ſub tecto conſpici teſtimonio Servii ad lib.9. Æneid. verſ.446. Alexandri lib.2. cap.22. & aliorum, quamvis plures id actum eſſe prodant quod Tarquinius Capitolium faciens, in quo multorum Deorum facella erant, conſuluerit eos per auguria, utrum Jovi cedere, & cedentibus cæteris, ſolus Terminus manſerit. Quoniam ergo is Deus Jovi non ceſſerat, voluerunt eum libere Cælo frui, quemadmodum ait Laſtantius de Falfa Relig. lib.1.cap.20. ad finem: quod referunt Cato apud Feſtum lib.11. voce *Nequitum* & Servius ubi ſupra.

CAPUT XXVII.

De Festis statis sed incertis diebus in Latio agitis.

Lures sunt solemnitates à Latinis ante Romam conditam celebratæ, licet die, & mense nobis incerto. Ego sane arbitror turbam Deorum, quos Romani coluerunt, Latinæ gentis hereditatem fuisse, quandoquidem eos Deos irridens Divus Augustinus lib. 4. cap. 8. de Civit. Dei, sic ait: *Nec agrorum munus uni alicui Deo committendum arbitrati sunt, sed rura Deæ Rusinæ, Juga montium Deo Jugatio, Collibus Deam Collatinam Vallibus Valloniam præfecerunt: nec saltem potuerunt unam Segetiam talem invenire, cui semel segetes commendarent; & paulò post: Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus, geniculis, nodisque culmorum Deum Nodotum; involuentis Folliculorum Deam Volutinam, quum folliculi patefcunt, ut spica exeat Deam Patelenam, quum segetes novis aristis æquantur, quia veteres æquare, hostire dixerunt, Deam Hostilinam, Florentibus frumentis Deam Floram, lactescentibus Deam Lacturtiam, Maturefcentibus, Deam Matutam, quum runcantur, Deam Runcinam, nec omnia commemoro, quia me piget, quod illos non pudet.* Ergo si agris tot Deos præsidere putarunt, tot etiam januis, nec minores numero cæteris rebus, aut singulis Urbibus, facile est tam immani Deorum cætui, & etiam eorum singulis, festos dies dicatos. Mihi vero recensere in animo est peculiare tantummodo solemnitates, quas Latini maxime quotannis percoluerunt. Inter has non incelebris fuit illa *Faule* quam alii *Fabiam*, plerique verius *Foviam* appellant. Hujus meminit Festus lib. 6. *Fovii*, qui nunc *Fabii* dicuntur, dicti quod princeps gentis ejus ex ea natus sit, cum qua *Hercules* in *Fovea* concubuit. Alii putant eum primum ostendisse quemadmodum *Vrsi*, & *Lupi* foveis caperentur. Plutarchus in *Fabio Maximo*: *Ferunt*, inquit, *Herculem* cum muliere, aut una *Nympharum* concubuisse, & hinc *Fabium Maximum* natum esse, à quo *Fabiorum* familia Romæ initium habuit. His alludit Ovidius lib. 2. *Fastor.*

Ulna

*Una dies Fabios ad bellum miserat omnes,
Ad bellum missos abstulit una dies.
Ut tamen Herculeæ superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse Deos.*

ubi Paulus Marfus notat hanc puellam auctricem Fabiæ gentis Arcadicam fuisse, & custodem ædis Herculis cum Pinariis, & Potitiis ab ipso Deo factam. Et Lactantius de Falsa Relig. lib. 1. cap. 20. ubi Faulam hanc dicit in Latio & dein Romæ cultam: *Nec hanc solum Romani Meretricem colunt* (Larentiam scilicet) *sed Faulam quoque, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit*: quamvis ejus interpretes literis mandarint, eo loci Lactantium de Flora loquutum, quorum lectionem erroris insimulo, quum pateat eum infra Floræ meminisse.

Sunt qui dicunt ædem sacram huic Numini dicatam sub monte Albano in ea parte, quæ Tusculum respicit ubi Pagus erat, quem incolebant Fabienses Populi dicti à Fabia gente, quæ initium originis ibidem habuerat, dein Tusculum inhabitaverat ex Plinio lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum computatione Capite 9. ejusque Commentatoribus; unde viri docti autumant eo loci forte extitisse foveam, in qua Hercules cum puella Fabiæ gentis auctrice concubuerat, tametsi alii prodant eum locum fuisse apud Tiberim.

Vitelliam Fauni uxorem coluisse Latinos palam est testimonio Suetonii in Vitellio, qui ei ædem sacram, & festa dicata in Colonia ejus nominis in antiquo Latio sita, videtur innuere. Maricam itidem, quam inter Laurentes Nymphas consecratam fuisse constat ex relatis Capite 5., & Palatiam primam fortasse Latini uxorem, cui dicata fuisse festa Palatualia, & Palatualem Flaminem, locatumque ante Romam conditam Templum in Palatino monte testantur Varro de Lingua Latina lib. 4. & 6. Festus lib. 14., Scaliger ac Dacerius in eundem: quæ facta esse puto ab Arcadibus, dein ab Albanis, qui Pallantium Oppidum mænibus, & fossa complexi, decima sexta post Trojanum bellum ætate habitare cæperunt, ut auctor est Dionysius lib. 2. ad principium.

Sic & Amata secunda Latini uxor, ac Venilia soror Amatæ, & Turni Mater consecratæ, & in Deorum fastos relatæ sunt Virgilio lib. 6. *Æneid.* teste. *alius*

. . . . . *alius Latio jam partus Achilles*

Natus & ipse Dea . . . . .

ubi Scholiaſtes notant Poëtam loquutum de Venilia Turni matre, & ſorore Amatæ, ut innueret & Turnum ſicuti Æneam Deorum prolem, & Confanguineum fuiſſe, quod clarius Poëta explicat lib. 10.

Indignum eſt Italos Trojam circumdare flammis

Nascentem, & patria Turnum conſiſtere gente,

Cui Pilumnus Avus, cui Diva Venilia mater.

Servius poſtquam notafſet Veniliam inter Nymphas relatam, in agro Ardeatino cultam, mox ita pergit: *Sane hanc Veniliam quidam Salaciam accipiunt Neptuni uxorem, Salaciam à Salo, Veniliam, quod veniam det exigentibus*: eam tamen à veniendo dictam prodit Varro de Lingua Latina lib. 4. . Itaque ex Grammatico habes huic Deæ nomen mutatum, eamque Salaciam dictam, & creditam Neptuni uxorem, quod familiare fuiſſe Latinis priſcis alibi diximus ex Laſtantio & aliis, qui id factum aſſerunt, ne Reges, aut eorum uxores conſecratæ homines eſſe viderentur, quemadmodum Voſſius de Idololatr. lib. 1. cap. 40. probat ſubjiciens id Rutulorum, & Ardeatium præcipuum Numen fuiſſe. Perhibent etiam ex Antona, Nympha Tiberina Herculem, *Antonem*, quem plures *Anteonem* dicunt, auctorem Antoniaæ gentis, generaſſe, & Latinos puellam laudatam in Nympharum, & Deorum faſtos retuliſſe, teſtimonio Plutarchi in Antonio, quem referunt Alexander Genial. lib. 1. cap. 9., Tiraquellus ejus Scholiaſtes, & alii.

Sic *Anchiſis* feſta, Albanos, Lavinienſes, & Latium univerſum quotannis percoluiſſe conſtat. Æneæ quoque, quem Jovem Indigetem, & Aſcanii, quem Jovis filium nuncuparunt ex relatis Capite 5. 6. & 18. . Pico autem in Agro Laurenti Martis cognomento ædem ſacram, divinos honores, Oraculum, flamines, & anniverſarium ſacrum adſignatum fuiſſe nemo eſt qui dubitet, uti Cap. 4. dictum eſt, & Picæ ſeu Canenti Pici Regis uxori, quam Pomonæ cognomento cultam in eodem Laurenti agro diximus Capite 21. ad finem. Aventino itidem cujus Aram, & ſepulcrum in Aventino colle Latina gens ſtato die ſacris honorafſe ajunt ex traditis Capite 18.

necnon Tiberino, cui & Nymphis omnibus Tiberinis Templum vetustissimum Ostiæ sacratum patet ex antiquo Cippo apud Ligorium in MSS. Otthobonianis voce *Tiberi*.

P A T R I T I B E R I N O E T N Y M P H I S
S A C R V M
P R A E F. C O L L. F A B R. N A V. O S T I E N S
C V R A N T. T. A P R O N I A N O E T
A R R I O M O D E S T O E T
S I L V I O M A I O R A N O E T
L. T I T I N I O V I O L E N T E I I I. V I R. Q V I N Q V E N.

unde probatur sententia Servii, Ennii & Livii, de qua Cap. 18. ad fin., qui hunc Latii Regem inter Deos, Patrem indigitatum affirmant.

Italo etiam Regi Siculorum, qui Latium antiquum tenuit, divinos honores datos asserit Ligorius in MSS. Otthobonianis verb. *Faunii*, quod puto verum, quin omnibus Latii Regibus, quos Capite 6. enumeravimus, paucis exceptis, aras constitutas & sacra facta, quamvis Ligorius adhæreat adulterino Sempronio, quem Annii Viterbiensis è tumultu revocavit, uti sæpe notavimus.

Cacam præterea Latina gens coluit, de qua hæc habet Lactantius lib. 1. de Falsa Relig. cap. 20. *Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto Boum, divinitatem consequuta, quia prodidit fratrem*, Cacus scilicet servum Evandri, uti fusius narrat Servius in lib. 8. *Æneidos* ad illud:

Hic spelunca fuit, vasto submota recessu

Semihominis Caci . . . . .

Cacus, is inquit, secundum fabulas *Vulcani* filius fuit, ore ignem, ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur; veritas tamen secundum Philosophos, & historicos hoc habet, hunc fuisse *Evandri* nequissimum servum, ac furem; hunc soror sua ejusdem nominis prodidit, unde etiam sacellum meruit, in quo ei pervigili igne sicuti *Vestæ* sacrificabatur; Grammaticus ergo innuit, Virgines ab *Arcadibus*, dein ab *Albanis*, & *Latinis* *Cacæ* adsignatas, quæ ignem sacrum *Dææ* custodirent, quod nemo antiquorum prodidit.

Sic

Sic singuli fere Latii populi progenitores suos consecrarunt, arisque & Templis honorarunt. Narrant sane Labicanos Glaucos Minois filio, à quo ii genus trahere se jactabant, divinos præstitisse honores ex his verbis Servii in Virgilium lib. 7. *Æneidos* ad finem.

Et sacrae acies, & picti Scuta Labici.

Glaucus Minois filius venit ad Italiam, & quum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut ejus Pater præstiterat, Zonam ejus transmittendo, quum antehac discincti essent ostendit scutum, à quo & ipse Labicus dictus est, & ex eo Populi, & in illud Eclog. 6.

Quid loquar aut Scyllam Nisi, quam fama sequuta est.

hæc subdit (si tamen de hoc loquitur, non autem de Glaucos Anthedonio, qui fuit Piscator) *Scyllæ duæ fuerunt, una Phorci, & Cbretheidos Nymphæ filia pulcherrima, quam quum amaret Glaucus marinus Deus, dum ipse amaretur à Circe, & eam contemneret, illa irata, fontem in quo Scylla solebat se abluere tinxit venenis, in quem quum descendisset puella, media sui parte in feram mutata est. Hanc postea Glaucus fecit Deam marinam, quæ Classem Ulyssis, & socios evertisse narratur. Ita apud Tusculanos Telegonus Ulyssis, & Circes filius ædem sacram & festa meruit, ut Scholiastes Dionysii lib. 4. & Livii lib. 1. produnt, nec non Ovidii lib. 3. Fastor. ad ea carmina:*

Inter Aricinos, Albanaque tempora constat

Factaque Telegoni mania celsa manu.

Silii lib. 12.

Jamque adeo est campos ingressus, & arva Labici

Linquens, Telegoni pulsatos ariete Muros.

Statii Silvar. lib. 1. Carm. 3.

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni

Jugera

Quamobrem Festus voce *Tuscos* scribit Tusculum ita dictum ob frequentiam sacrificiorum, quæ eo in loco fiebant, quod & produnt ejus Scholiastes, & interpretes Horatii Carm. lib. 3. Oda 29. ad ea carmina.

Ne super udum Tibur, & Ætule

Declive contempleris arvom &

Telegoni juga parricide . . .

subdunt cum Hygino Fabular. cap. 127. Telegonum à stirpe Deorum prognatum.

Aricini quoque Hippolyto, quem Virbium dixerunt, Orestis & Iphigeniæ, quos auctores Colonia opinabantur, quotannis sacrificabant in Luco Dianæ sacrato, ubi eorum ædículas fuisse constat. De his hæc prodit Pausanias Corinthiac. seu lib. 2. pag. 235. *In Templo Æsculapii Epidauri intra ambitum multæ pile stabant. in jis virorum, & foëminarum, quæ à Deo curatæ erant nomina incisa, morborum etiam, quo quisque laborabat addita erat curationis ratio. Seorsum ab aliis erat antiqua pila, in ea incisum dicasse Æsculapio Hippolytum equos XX. Hujus pilæ inscriptioni consentanea Aricini dicunt, discerptum ob Thesei imprecationes Hippolytum, in vitam ab Æsculapio revocatum, neque postea Patri unquam ignoscere voluisse, atque in Italiam venisse, ibique dicato Aricinæ Dianæ Templo regnasse. Mea quidem etiamnum ætate, jis, qui ad Templum singulari certamine vicerint, præmium Dæ Sacerdotium propositum est, sed in certamen istud ingenuus nemo descendit, servi dumtaxat, qui fuga se Dominis subduxerint: Hæc Pausanias, qui pag. 145. hæc subdit: Apud Trezenios Hippolyto Thesei filio lucus eximia pulchritudine dicatus est cum Templo, & prisci operis simulacro, quæ omnia Diomedem tradunt faciunda curasse, eundemque Hippolyto primum omnium rem divinam fecisse. Præter cæteros sacrorum ritus, Virgines ante nuptias succisum sibi capillum in Hippolyti templo consecrant; neque vero jis assentiuntur Trezenii, qui distractum ab equis marinis Hippolytum memoriæ prodiderunt, nec omnino quo loco sepultus fuerit monstrant, verum eum esse illi à Diis habitum honorem affirmant, ut in siderum numerum relatus idem ipse sit, qui Auriga Cœlestis dicitur: & infra pag. 146. subjicit in eodem luco Hippolyti fuisse Templum Apollinis, & delubrum Veneris Spēculatricis, & Phedræ sepulchrum.*

Hactenus Pausanias de Hippolyto. Verum & Iphigeniam in æde Dianæ cultam idem Pausanias lib. 2. pag. 151. memorat, & quæ is narrat, Latini scriptores & Poëtæ perhibent Ariciæ factum. Quandoquidem Virgilius lib. 7. Æneidos sic canit.

*Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
 Virbius, insignem, quem Mater Aricia misit
 Eductum Ægeriæ lucis, Hymettia circum
 Littora, pinguis ubi, & placabilis ara Dianæ.
 Namque ferunt fama Hippolytum postquam arte novercæ
 Occiderit, patriasque explevit sanguine pœnas
 Turbatus distractus equis, ad sidera rursus
 Ætheria, & superas Cœli venisse sub auras
 Pæoniis revocatum herbis, & amore Dianæ:
 Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
 Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
 Ipse repertorem medicinæ talis, & artis
 Fulmine Pœbigenam stygias dimisit ad undas.
 At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
 Sedibus, & Nymphæ Ægeriæ, nemorique relegat:
 Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
 Exigeret, versoque ubi nomine, Virbius esset,
 Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis
 Cornipedes arcentur equi, quod littore cursum
 Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.*

Ex his Poëtæ versibus Probus, Donatus, & Servius memoriæ produnt
 Dianam castitate Hippolyti discerpti ab equis, quod is falso accusatus
 esset tanquam Phædræ Minois & Phasiphaës filiam violasset com-
 motam, eum revocasse in vitam per Æsculapium, & in Aricinum
 clivum relegasse, ut ibi commendatus Ægeriæ Nymphæ, & lucum,
 & Ædem sibi, & Æsculapio sacram conderet; unde Virbius is dictus
 est, quasi bis vir; at Grammaticus postquam prædicta retulit, subji-
 cit has esse fabulas: re vera autem Virbium esse Numen conjunctum
 Dianæ, sicuti Matri Deorum Atthis, Minervæ Erichthonius, Veneri
 Adonis conjunctus est. Addit præterea, quosdam Virbium solem
 putasse, quapropter fas non fuisse Hippolyti simulacrum attingere,
 quod nec sol tangeretur. Quidquid sit de Servii opinione, dilucidum
 est Aricinos, Latinos etiam, & Romanos putasse Hippolytum, Lu-
 cum Dianæ Aricinæ & ædem sacrasse, & in eo luco sepultum ibi
 aram, Templum, ac Flaminem meruisse. Sic præter Virgilium, &

Pau-

Pausaniam probant Ovidius lib. 3. & 6. Fastor. & lib. 15. Metamorph., ejusque interpretes, Statius, & alii adducti Capite 13. . Petrus Mar-
sus in Silium Italicum lib. 4., Ligorius MSS. Otthobonianis lib. 44.
Antiquit. & vocē *Flamine Virbiale*, ubi addit Hippolytum ab Aricia
Diana, Urbem quam condidit, Ariciam denominasse.

His tamen adversatur Festus lib. 11. cujus hæc sunt verba:
*Manius agrum Nemorensem Dianæ consecravit, à quo multi, &
clari Viri orti sunt, & per multos annos fuerunt, unde proverbium.
Multi Manii Ariciæ. Asinius Capito longe aliter sentit, ait enim
turpes, & deformes significari, quia Maniæ dicuntur deformes Per-
sonæ, & Ariciæ genus panis fieri, quod Manici appellatur, vel ut
alii legunt, qui Manici panes appellantur. Sunt qui ita Festum in-
terpretentur: Manius Egerius Nemorensem Dianam consecravit,
alii legendum putant: Manius Egerius signum Dianæ posuit, uti
habet ex Scaligero, & Dacerio commentatoribus ejusdem, unde
fortasse Egeria Nympha in Aricino nomen habuit. Horum attamen
lectio mihi non arridet, quum constans antiquorum fama esset,
Hippolytum ædem, & Lucum Aricinum Dianæ sacrasse ex Pausania,
& aliis. Quare, ut Festus famæ vetustæ consentiat, legendus est uti
jacet, scilicet, Manium omnem agrum Nemorensem Dianæ sacrasse,
ut intelligatur præter lucum & lacum, omnem agrum Nemorensem
fuisse Deæ sacrum, vel potius placet secunda sententia Festi ex
Capitone, qui aliter sensit, cuique alludit Persius Satyr. 6.*

. . . . . accedo Bovillas

Cliumque ad Virbi præsto est mihi Manius heres

Progenies Terræ . . . . .

ubi vetus Scholiastes addit: *Manium dicit deformem, & ignotum
hominem, eo quod Maniæ dicuntur indecori vultus personæ, quibus
pueri terrentur, quamvis Solinus cap. 8. Polyhistor. apud Kircherium
in Vetus, & Novum Latium lib. 2. cap. 6., referat Ariciam
condidisse Archilocum vetustissimorum Siculorum ducem, & ab
eodem Erminam vocitatum, cultum autem Æsculapii, Virbii,
Iphigeniæ, & Orestis in eum locum transvexisse Græcanicam gen-
tem, & Pelasgos, qui ante Æneam ad Latinas oras appulerunt, eosque
simulasse in eo nemore contigisse quæ Pausanias, & alii in Græcia
facta*

facta esse narrant, quemadmodum Kircherus Capite 7. profequitur, quem laudo, quamvis asserere præstet Latinos, & Romanos putasse Hippolytum, lacum, quem speculum Dianæ, Lucum quem Artemisium appellant, & ædem Dæ sacrasse, ibique sepultum, & in Deorum fastos relatum: quod evincunt sequentes vetusti lapides Ariciæ effossi, & per Ligorium loco adducto relati.

I.

DIANA E SACRVM
M. NUMISIVS M. F. OV F
PHILIPPVS FLAMEN VIRBIALIS
ET ARICINAE DIANA E VESTAE DICTAE CVSTOS
XVII. KAL. IVNII EPVLVM VIRBIAL. PVB. DEDIT
N. SIGNVM DEAE CONLOCAVIT
IMPP. M. ANTONINO COMMODO
A V G. V.
ET VALERIO AVRELIO GLABRIONE COSS

I I.

VESTE DIANA E DICTAE
P. TVRPILIVS POLILAVS
SACERDOS DIVAE DIAE ET
FLAMEN VIRBIALIS PATR. COLL. CORP.
LVTOR. ARIC.....
QVINQVEN. ITERVM D. D.

I I K.

L. FABIO FLAVIANO
PRAETEXTATO FL. VALER
PROB. AVG. CANDIDATO

PRÆF. IUVENT
EQVO PUBLICO
ADLECTO IN V. DECVR
ORNATO MILITIAE
PRÆF. COHOR. I. PROV. AFRIC. PR
FLAMINI VIRBIALI
AVGVRI AEDILI CVRVLI IIIII. VIRO
AVGVSTALI Q. Q. IUVENV. M.

Hinc habes Dianam Aricinam Vestam quoque dictam, de quo etiam Cippus apud Tomasinum de Donar. cap. 15. ad finem, & Hippolyto in Aricino Flaminem Virbialem adsignatum, qui ejus tantum sacra curaret, non autem illa Dianæ, ut perperam Ligorius asserit, nam hæc attrectabat servus fugitivus, & qui priorem Sacerdotem trucidasset, quamobrem Numitius se in primo Cippo inscribit Custodem Dianæ Aricinæ, non Sacerdotem, neque is, aut Turpilii, vel L. Fabius nobilissimi Romani procures, quorum lapides meminerunt perfugæ esse poterant, & Servi, quibus tantum Sacerdotii Dianæ Aricinæ jus erat. Habes etiam XVII. Kalendas Junii M. Numitium Oufentinæ Tribus Flaminem Virbii, epulum publicum Virbiale dedisse, fortasse quod eo die Virbii celebritates in Aricino fierent, unde notatur alter Ligorii lapsus, qui Idibus Augusti, quibus festa Dianæ recolebantur, solemnitates Virbii actas autumat, tametsi fatear diem celebritatis Virbii incertum esse, quum lapis laudatus innuat epulum datum die notato, quod Numisius Flamen signum Dianæ eo die conlocasset, sed de his suo loco fusius disserere propono.

Quæ

Quæ diximus de Græcorum commentis, probantur ex Strabone, qui lib. 5. sic scribit juxta versionem Dacerii ad Festum lib. 11. *Dianicum autem quod vocant nemus in sinistra parte viæ est, quæ ex Aricia ad Fanum Dianæ Aricinæ conscenditur, ibique Dianæ Tauricæ signum consecratum ferunt; nam & Barbaricus, & Scythicus mos apud fanum obtinet. Perfuga enim ibi constituitur Sacerdos, qui Sacerdotem priorem sua trucidaverit manu, strictoque semper gladio est, insultus timens ad eos propulsandos paratus. Unde autem hic mos manarit explicat Servius in lib. 6. Æneid. ad ea Carmina:*

. . . . . *latet arbore opaca*
Aureus, & foliis, & lento vimine ramus
Junoni Infernæ dictus sacer . . . . .

qui sic scribit: *Licet de hoc ramo hi qui de sacris Proserpinæ scripsisse dicuntur, quidam esse mysticum affirmant, publica tamen opinio hoc habet. Orestes post occisum Regem Thoantem in regione Taurica cum sorore Iphigenia fugit, & Dianæ simulacrum inde sublatum haud longe ab Aricia collocavit. In hujus Templo post mutatum ritum sacrificiorum fuit arbor quædam, de qua infringi ramum non licebat; dabatur autem fugitivis potestas, ut si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitivo Templi Sacerdote dimicaret, nam fugitivus illic erat Sacerdos ad pristinæ imaginem fugæ, dimicandi autem dabatur facultas, quasi ad pristini sacrificii reparationem. Fusius tamen, & clarius ad lib. 2.*

Sanguine placatis ventos, & Virgine cæsa,
Quum primum Iliacas Danaï venistis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica . . . . .

ubi Grammaticus, & Donatus hæc referunt: *Quum Græci ad Aulidem venissent, Agamemnon Dianæ Cervum occidit ignarus in ventione; unde Dea irata flatus ventorum, qui ad Trojam ducebant suspendit, ob quam rem consulta per Chalcantem Oracula dixerunt Agamemnonio sanguine, hoc est immolata Iphigenia placandam Dianam. Quum ergo ab Ulyssæ adducta esset ut immolaretur Numinis miseratione sublata est, cervæque supposita, & translata ad Tauricam Regionem, Regi Thoanti tradita est Sacerdos facta Ortis*

Dianæ . Cum secundum consuetudinem humano sanguine Numen placaret , agnovit fratrem Orestem , qui accepto Oraculo carendi furoris causa cum amico Pylade Colchos petierat , & cum his occiso Thoante , simulacrum sustulit absconditum fasce lignorum , & Ariciam detulit . Sed quum postea Romanis sacrorum crudelitas displiceret (quamquam servi immolarentur) ad Laconas est Diana translata , ubi sacrificii consuetudo adolescentium verberibus servatur , qui vocabantur Bomonica , quia aris superpositi , contendebant qui plura possent verbera sustinere . Orestis vero ossa ab Aricia Romanam translata sunt , & condita ante Templum Saturni , quod est ante clivum Capitolii juxta Concordiæ Templum . Idipsum narrant Hyginus Fabul. cap. 120. Solinus cap. 8. Ovidius lib. 4. Trist. Eleg. 4. ad finem , & lib. 3. de Pont. Eleg. 2. cujus carmina non refero quia multa sunt , necnon Valerius Flaccus Setinus Argonaut. lib. 2.

*. . . ille procul trunca fugit anxius alvo
Taurorumque locos , delubraque sæva Dianæ
Advenit . Hic illum tristi Dea præficit aræ
Ense dato , mora nec terris tibi longa cruentis ,
Jam nemus Egeriæ , jam te ciet altus ab Alba
Jupiter , & soli non mitis Aricia Regi .*

Ex quibus intelligitur in Aricino primum sacra Dianæ Tauricæ facta fuisse, hospitesque apud Aram Dianæ quotannis Deæ mactatos, cui mori alludit Prudentius lib. contra Symmachum.

*Incaßum arguere jam Taurica sacra solemus ,
Funditur humanus Latiari in munere sanguis .*

Item Lactantius lib. 1. de Falsa Religione cap. 21. , Juvenalis Satyr. 15. & alii . Dein Servorum sanguine Numini litatum ex Servio , & Donato , quod cum adhuc displiceret , ferunt sacra ad Laconas fuisse translata , testimonio eorundem . Sed quænam Regio hæc esset obscurum est , nam non desunt qui literis mandarint , Dianæ sacra translata ad urbem inter Cajetam , & Terracinam conditam à Laconibus , qui comites Castoris , & Pollucis fuerant , & cum Glauco Minois filio in Italiam venerant , cui Oppido nomen Lacones ex Servio ad lib. 10. Æneidos pag. 602. ad finem , quod inverisimile est , quum idem Grammaticus testetur hanc gentem à cæde omnium animalium absti-

abstinuisse, quamobrem potius puto Quirites ad Laconas in Græcia id sacrificium transvexisse ex Philostrato in vita Apollon. Tyan. lib. 6. cap. 10., ubi refert Lacedæmonios in Scythicæ Dianæ honorem pueros verberasse usque ad necem, Plutarcho in Lycurgo, Cicerone lib. 2. Tusculan., Pausania lib. 3.. Immo id quoque à Grammatico dictum arbitror in gratiam Romanorum, quum ex eodem Donato, Hygino, & aliis constet, priscos Latinos Sacerdotem ipsum Dianæ immolasse. Quandoquidem ferunt Sacerdotem ædis Aricinæ, & Nemorensis perfugam fuisse, qui Sacerdotium occupabat, quum singulari certamine vicisset, & trucidasset qui jam Sacerdotium tenebat, idque factum ait Servius relatus, ut ita pristini sacrificii reparatio fieret. Itaque sanguine Regis Aricini (quo nomine appellabatur Sacerdos) Deæ litatum fuisse palam est mutato tantummodo ritu, nam antea non licebat fugitivis cum Rege dimicare, nisi quis ramum arboris Deæ sacrae abstulisset, quod postea servatum non fuit, ac cuilibet perfugæ dabatur facultas certandi cum Sacerdote, qui ideo semper gladium strictum tenebat ad propulsandos insultus.

Quare patet ad extrema Romani Imperii tempora Latinos sanguine Regis Aricini Dianam Nemorensem placasse, quod Strabo adductus testatur, & Suetonius in Caligula cap. 35. confirmat his verbis: *Nemorensi Regi quod multos jam annos potiretur Sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.* Poëtæ etiam passim hujus moris meminerunt, quemadmodum Ovidius lib. 1. de Art. Amand.

*Ecce suburbana Templum Nemorale Dianæ
Partaque per gladios regna nocente manu.*

Statius Silvar. lib. 3. Carm. 1.

*Jamque dies aderat profugis cum Regibus altum
Fumat Aricinum Triviæ nemus . . . .*

Lucretius lib. 3.

Qua sublime nemus, Scythiæ qua Regna Dianæ.

Itaque haud vera assertio Grammatici, putantis Romanos hæc sacra sanguine humano facta ad Laconas transtulisse, quod illa accolis displicuissent; quamvis autem fabula esset Hippolytum ad Nemus Aricinum appulisse, ac simulacrum Deæ ibidem locasse, Orestem

etiam , & Iphygeniam aliam effigiem Dianæ Tauricæ fasce lignorum absconditam illuc adsportasse & fabulæ inventores fuerint Græci Latii habitatores, qui ea loca incoluerunt, quod congnoissent Nemus Aricinum , cum lacu , specubus , & fontibus apprimè respondere iis locis , quæ in Scythica Regione erant , ubi Diana Taurica colebatur , uti satis erudite probant Joannes Argolus apud Tomasinum de Donariis cap.2. pag.16. ad finem ; & Cluverius Ital. Antiq. lib.3. . At tamen dilucidum est Latinam gentem , & dein Romanam putasse ædem sacram Dianæ eo loci Hippolytum sacrasse , ibique eum sepultum , Orestem itidem cum Iphygenia sorore illuc appulisse , & ibi eos mortuos , tumulatos , & cultos ex jam relatis , & Pighio in Hercule Prodicio pag.304. , ob quam rem partem nemoris , ubi credebant Hippolytum jacere , clivum Virbii vocitabant , teste Cornuto , & apud Dianæ Templum ossa Orestis monstrabant , quæ postea , uti Servius , & Donatus memorant , Romam translata sunt , & condita apud ædem Saturni . Quapropter non ambigimus affirmare Hippolytum , Orestem , & Iphygeniam anniversaria festa in Aricino meruisse , quamquam Procopius de Bell. Persic. lib. 1. cap. 17. hæc de Oreste tradat : *Postquam Orestes à Tauris abiit cum sorore , in morbum incidit , ac super eo consultum Oraculum respondisse memorant , egrum baud prius sanatum iri , quam in loco , cujus situs ei , quem Tauri habent similis esset , posuisset ædem Dianæ , ibique attonsa coma factum ex ea nomen dedisset Urbi . Itaque Orestes circumjectos tractus obiens , venit in Pontum , ubi cum præruptum montem vidisset , ac fluvium Irin radices ejus alluentem , hunc sibi locum ab Oraculo designari ratus , præclaram in eo Urbem , & Dianæ fanum extruxit , recisaque coma , hinc nomen Comanæ fecit , quod Urbi hac etiam atate manet . His verò exactis , quum morbus adeo non remitteret , ut ingravesceret potius , intelligens Orestes nondum se Oraculo satisfecisse , partes illas denuo lustravit omnes & consideravit , tandem in Cappadocia locum plane geminum , ac similem ei , quem viderat apud Tauros invenit . Hunc ego sæpe contemplanis oculis vehementer miratus sum sic , ut mihi non abesse à Tauris viderer . Igitur Orestes Urbem hic ædificavit spectatu dignam , ac duo fana , Dianæ alterum , alterum Iphigeniæ sorori :*
Urbs

Urbs autem hodie etiam vocatur Aurca Comana, eam naſta nomenclationem ab Oreſtis coma, qua tonſa ipſum convaluiſſe fama eſt. Hinc fortasſe Solinus Polyhiſtor. cap. 8. memoriæ mandavit Oreſtem Oraculo monitum ſimulacrum Scythicæ Dianæ, quod de Taurica extulerat, prius quam Argos peteret, in Aricino conſecraſſe, quo fit juxta Solini ſententiam, eundem Ariciæ haud eſſe defunctum, cui tamen ſententiæ non conſenſere Latini, qui calvariam Oreſtis apud ædem Dianæ Aricinæ monſtrabant ex Servio, aliisque jam adductis. Sed de his fatiſ, quum ſuo loco plura de hac Dianæ æde dicenda ſuperſint.

Illud prætereundum non eſt, nedum oſſa, ſed ſceptrum Oreſtis in Aricino ſervatum, quemadmodum ex Servio ad lib. 7. *Æneidos* arguitur; is enim hæc carmina explicans;

Ipſe Quirinali lituo, parvaque ſedebat

Succinctus trabea, levaque ancile tenebat

Picus equum domitor . . . . .

ſic loquitur: *Septem fuerunt paria, quæ Imperium Romanum tenent. Acus matris Deûm, Quadriga fictilis, Vejentorum Cineres, Oreſtis ſceptrum, Priamive, Ilione, Palladium, Ancilia:* Grammaticus igitur ſeptem enumerat res, quibus Imperium Romanum protegi opinabantur, inter quas ſceptrum Oreſtis, quod proculdubio ante Romam conditam in Aricinæ Dianæ Templo fuiſſe conſtat, quum jaſtarent in eo ſimulacrum Dæ ab Oreſte poſitum, & ejuſdem oſſa ſervata, quin fortasſe Sacerdos Aricinus Rex dicebatur, quod olim ſacra feciſſet ſceptro Oreſtis ornatus. At quoniam hic Servii locus eruditis abſtruſus videtur, & Latinorum priſcorum ſacra geſta illuſtrat, idcirco operæ pretium eſt aperire quid intellexerit Servius. De Ancilibus fatiſ diximus Capite 22.

Quadrigæ fictilis meminit Feſtus lib. 16. his verbis: *Ratumena Porta à nomine ejus appellata eſt, qui ludicro certamine quadrigis victor Etruſci generis Juvenis Veiiſ, conſternatiſ equiſ excuſſuſ, Romæ periit; qui equi feruntur non ante conſtituiſſe, quam pervenirent in Capitolium, conſpectumque fictilium Quadrigarum, quæ erant in faſtigio Joviſ Templi, quas faciendas locaverant Romani Vējenti cuidam artiſ figulinæ prudenti, quæ bello ſunt reciperate,*
quia

quia in fornace adeo creverunt, ut eximi nequirent, idque prodigium portendere videbatur in qua Civitate eæ fuissent, omnium eam futuram potentissimam. Fufius idipsum prodit Plutarchus in Poplicola, ex quo habemus Tarquinium superbum eam Quadrigam Veiis faciendam locasse, ut in Templo Jovis Capitolini collocaret. Veientes verò negasse eam dare, quod in fornace crevisset, & amplitudinem Urbis, in qua maneret portendere diceretur: territos dein prodigio Equorum Ratumenæ Aurigæ, qui Veiis, ubi Circenses ludi agebantur excusso Auriga Romam usque, & in Capitolium cucurrerunt, ædemque ter lustrarunt, & ante Quadrigas fictiles ibi locatas constituerunt, Romanis quadrigam illam concessisse, quod memorant etiam Solinus cap. 45. & Plinius lib. 28. cap. 11., quamvis Festus, & Plutarchus referant Ratumenam Aurigam Romæ periisse, & nomen Portæ, quæ eadem ac Carmentalis, ac scelerata est, dedisse.

Hæc de fictili Quadriga, cui Quirites divinos præstiterunt honores; at de Veientum cineribus nihil compertum habeo, nisi Grammaticus loquatur de reliquiis sacris, Veiis captis, Romam à Camillo traductis, inter quas simulacra Junonis, & aliorum Deorum, quæ Plutarchus in Camillo scribit Romanos immaniter coluisse, quod infortunia Reipublicæ sudore, vel sanguine effuso, suspiriis, aliisque prodigiis prædicerent: neque mihi constat qua ætate, & à quo Quirites acceperint Acum matris Deorum, quam Cybelem, Opim, & Tellurem dixerunt. At si fas esset in tantis antiquitatis tenebris aliquid fari, facile contenderem Acum hanc asportatam à Phrygibus, qui cum Ænea Latium appulerunt, & sacra matris Deorum in Latinas oras transvexerunt ex Festo lib. 3. Julio Firmico de Error. Prophan. Relig. Ovidio Epistol. Phædræ Hippolyto, & aliis relatis Capite 16. Sceptrum Ili, vel Priami Æneas Lavinium, inde Ascanius Albam, & dein Romani Reges Romam transtulerunt; Virgilius hujus rei testis est, qui lib. 1. exhibet Æneam tradentem Didoni Sceptrum Ili, quod gestasse canit Primogenitam Priami, nec non monile, & coronam, quæ ornamenta is secum detulerat, quum Troja conflaret, en ejus carmina.

*Præterea Sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima Natarum Priami, colloque monile*

Baccatum, & duplicem gemmis auroque Coronam.

ubi interpretes arguunt Æneam Ili Sceptrum, quod Priamus etiam Trojani Regni Successor gestaverat Lavinii locasse quod memorat etiam Cirinus de Urbe Rom. lib. 1. cap. 29. pag. 247. Coronam etiam, quam vittam potius fuisse notat Silius lib. 6.

. . . . . Regnique insigne vetusti

Gestat læva decus, cinguntur tempora vitta.

eaque usus Albanos Reges asserit Cirinus loco quo supra; quare patet id Sceptrum Romanis religiosissimum, latinis priscis venerabile fuisse.

Palladium quoque Æneas Lavinium transtulit, quo salvo, jactabant Urbem ubi illud collocatum esset inexpugnabilem fore ex Virgilio lib. 2. Æneid., Apollodoro lib. 3. Biblioth. Plutarcho in Numa, Dionysio lib. 1. & 2. Auctore Origin. Gent. Rom. & aliis. Apparet itaque ex jam dictis quibus figmentis Latina, & Romana res consistere putaretur, & quantum cæca esset fides Latinorum, & Romanorum, qui tot ætatibus arbitrati sunt ab his rebus salutem Imperii pendere. Sic Sibyllini Libri Romæ in magno fuerunt pretio, eosque Quirites consulebant quum Respublica in magno versaretur discrimine. Attamen quidquid fabulentur Romani Historici, palam est eos libros Æneam in Latium adportasse, & Latinam gentem custodivisse, eodemque ritu, quo Romani, illorum responsa consuluisse testimonio Dionysii lib. 1.: *Porro Æneam, & Trojanos in Italiam pervenisse confirmant Romani omnes, eorumque sacra, & festi dies indicant, & Sibyllini libri cum Pythicis Oraculis, aliaque multa, quæ nemo tanquam ad speciem conficta respuerit, cui consentit Lactantius de Falsa Relig. lib. 1. cap. 6., prodens Trojanos morem Sibyllinos libros consulendi servasse.*

Tiburtes celebrabant diem Festum Sibyllæ Tiburtinæ, quam Albuncam dicebant. Hujus meminit Virgilius lib. 7. Æneidos:

. . . . . Lucisque sub alta

Consulit Albunea nemorum, quæ maxima sacro

Fonte sonat, serenumque exhalat opaca mephitim.

ubi Servius ita: *In Albunea alta: quia est in Tiburtinis altissimis montibus, & Albunea dicta est ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte est,*

est, unde etiam nonnulli ipsam *Leucothoen* volunt, sciendum sane unum nomen esse fontis, & silvæ. *Mephitis* proprie est terræ putor, qui de aquis nascitur sulphuratis, & est in nemoribus gravior ex densitate silvarum. Alii *Mephitim* Deum volunt *Leucothoe* connexum, sicuti est *Veneri Adonis*, *Dianæ Virbius*. Alii *Mephitim* *Junonem* volunt, quam aërem esse constat. Novimus autem putorem nonnisi ex corruptione aëris nasci, ut sit *Mephitis* Dea odoris gravissimi idest grave olentis. Sunt qui putent ex his verbis argui *Albuneam* fuisse *Inon* quæ eadem, ac *Leucothoe*, & hanc cum *Sibylla Tiburtina* confundunt, quemadmodum *Ligorius* in MSS. *Othobonia* nis voce *Albunea*, *Alexander Genial.* lib. 6. cap. 4. & alii. Neque defunt qui dicant *Albuneam* *Carmentam* fuisse *Sibyllæ* loco in *Latio* cultam, qui sane hallucinantur quum pateat *Virgilium* verba fecisse de *Sibylla Tiburtina*, quam *Tiburtes* divinis honoribus percolebant uti diserte probat *Gyraldus de Poëtis Dialog.* 2., qui *Græcos* scriptores *mangones* vocat, quod *Græcanicæ*, & *Tigurtinæ* gentis eam fecerint. Huic in montibus *Tiburtinis* lucum, & fontem sacratum Poëta commemorat, & quidem fontem aquæ sulphureæ, quæ ex montibus laudatis hac etiam ætate scaturit ex *Stuckio de Sacrif. Gent.* pag. 104. *Curtio Symphoriano de Hort.* lib. 4. cap. 5. *Cluverio Ital. Antiq.* lib. 2. pag. 716. . Eo loci, sub *Albulæ* scilicet sulphureo rivo, lacuque eam Deam ut plurimum habitasse ferunt, ac responsa dedisse. Quamobrem Latini Templum ei dicarunt rupi supra *Anienis* catarractam impositum, quod perhibent edacitate fluminis abrasum *Augustum* restaurasse, aut in pristinam formam restituisse; unde error plurium, qui literis mandarunt *Sibyllam* hanc *Augusti* ætate vixisse, ut satis erudite habetur ex *Kircheri Vet. & Nov. Lat.* lib. 1. part. 2. cap. 2. ubi ædis sacra, figura rotunda, columnisque striatis pulcherrimis & *Corinthia* architectura elaboratis typum exhibet, de quo plura suo loco dicemus.

Hujus Templi meminerunt *Virgilius* loco quo supra & *Probus*, ac *Donatus* ejus interpretes, *Horatius* itidem lib. 1. *Carm. Oda* 7.

Nec tam Larissæ percussit campus opimæ

Quam domus Albunæ resonantis,

Domum Albunæ nuncupat hanc ædem Poëta, ut innueret eo loci,
ubi

ubi narrabant habitasse Deam, ædem sacram ei conditam, atque resonantem eam vocat ob fontem, & Anienem ædi proximum, vel ob Oracula, quæ ibidem Dea fundebat, si antiquis Horatii Commentatoribus credimus; quippe Oraculum ibi fuisse Virgilius jam relatus notat, qui carminibus adductis Capite 4. subjicit, Latinam gentem id Oraculum maxime consuluisse, cui Varro apud Lactantium de Falsa Relig. lib. 1. cap. 6. consentit, qui de Sibyllis loquens, hæc refert: *Decimam Tiburtem nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut Dea juxta ripas amnis Anienis, cujus in gurgite simulacrum ejus inventum esse dicitur tenens in manu librum, cujus sacra Senatus in Capitolium transfulerit*, uti exhibent membranæ Jani Gulielmi, & Lactantii Scholiastes asserunt, atque Statius lib. 1. Silvar. Carm. 3., qui de villa Tiburtina loquens, sic canit.

*Quid ni Templâ darent alias Tyrintia sortes,
Et Præneste poterant migrare sorores.*

ex quibus discimus Tiburi etiam fuisse Templum fatidicum, in quo per sortes, ut apud Antium, & Præneste Oracula reddebantur, & diferte Propertius lib. 2. Eleg. 5.

*Quidquid Amalthea, quidquid Marpeſſia dixit,
Herophile, Phœbo grata quod admonuit.*

*Quotque Albuna ſacras Tiberis per flumina ſortes
Portarit ſicco, perlueritque ſinu.*

quamvis Antonius Vandale de Oracul. Diſſertat. 1. pag. 93. ædi Herculis Tiburtini has fortes attribuat; oſcitanter tamen, nam ſortes Tiburtinas in Albunæ Templo tantummodo fuiſſe omnes eruditi memorant teſte Beroaldo ad Suetonium in Tiberio quidquid aſſerat Pomponius Sabinus in Virgilium lib. 7. Æneidos, qui ex Probo ait. Albuneam fuiſſe Laurentinorum ſilvam, in qua erat Oraculum Fauni, & Lucus ſacer ei dicatus, quum Albunea Tiburi coleretur, eademque eſſet & Sibylla Tiburtina ex Acrone, & Porphyryone in Horatium ad verſus mox relatos, aliisſque adductis ſupra, & Capite 4., ubi locum Virgilii, qui plures ſefellit, illuſtravimus. His conſentit vetus ſimulacrum hujus Deæ in Villa Eſtenſi Tiburtina effoſſum cum epi-
graphie:

S I B Y L L A A L B V N E A.

Ddd

de

de quo Antonius del Rè Antiq. Tiburt. part. 1. cap. 5. pag. 87.

Erant in luco ei Deæ sacro balnea, quod narrarent aquas Albulæ, e qua fons Deæ devotus manabat, ad varios morbos, potas, aut pro balneo usurpatas, remedium adferre, testimonio Strabonis lib. 5. Plinii lib. 31. cap. 2. Isidori Origin. lib. 13. cap. 13. Suetonii in Neron. cap. 31. Philippus Siculus in libro quem scripsit de Sibyllis, simulacrum ejus Deæ ita describit: *Sibylla Tiburtina non multum senex veste rubea induta, desuper ad collum pellem hircinam per scapulas habens, capillis discomptis. Simulacrum ipsius tenebat librum, ubi scriptum erat: nascetur Christus in Bethleem, annuntiabitur in Nazareth regnante Tauro Pacifico fundatore quietis.* Sed unde Siculus hæc hauserit mihi non liquet, neque Varroni notum fuit.

Colebant & Tiburtes Tiburnum, à quo eorum Urbem conditam jactabant. Nam etsi Sicana gens, quæ Latium incoluit, in eo monte, ubi Tibur situm est, oppidum condidisset, quod Siculetum appellavit, ut auctor est Dionysius lib. 1., quum tamen Catillus Amphiarai filius Evandreæ classi præfectus cum Arcadibus in Latium venisset, & ibi tres filios genuisset, Tiburtum, Coracem, & Catillum, ferunt hos, depulsis ex oppido Siculeto veteribus Sicanis, à nomine Tiburti, quem alii Tiburnum vocant, fratris natu maximi, urbem nuncupasse ex Dionysio lib. 1., qui Tiburtem hunc dicit, ex Solino Capite 8., qui ex Catone hæc prodit: *Tibur Catillus condidit Præfectus classis Evandreæ; Catillus enim Amphiarai filius, post prodigiosum Patris apud Thebas interitum, Oeclei jussu tres liberos in Italia procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliae veteribus Sicanis, à nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocarunt, cujus rei assertor est & Virgilius lib. 7. Æneidos:*

Tum gemini fratres Tiburtia Mænia linquunt

Fratris Tiburti dictam cognomine gentem

Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus.

ubi Servius: *De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam Catillus, Coras, Tibur, vel Tiburnus. Hi simul omnes unam fecerunt Civitatem, & eam de fratris nomine Tibur appellaverunt, licet & alias*

alias fecerint singuli : & infra : unde mons Catilli , quem Catelli dicunt per corruptionem juxta Tibur , Coras à cujus nomine est Civitas in Italia , scilicet in Latio , idem refert vetus Commentator Horatii lib. 1. Carmin. Ode 7. quamvis sint qui scribant Catillum prædictorum Patrem Tibur condidisse ex Martiano Capella lib. 6. Silio lib. 8.

Hinc Tibur Catille tuum . . . . .

& lib. 4.

*Quosque sub Herculeis taciturno flumine muris
Pomifera arva creant , Anienicolæque Catilli .*

Horatio ejusdem lib. Ode 18.

Circa mite solum Tiburis , & mœnia Catilli .

Statio & aliis .

Lucum propterea , ædem sacram , & festa Tiburtini sacrarunt Tiburno quem parentem dicebant , quemadmodum innuit Statius Silvar. lib. 1. Carm. 3. , ubi Manlii Vospici villam Tiburtinam , & Anienem diligenter describens , hisce carminibus Tiburni fani meminit :

*Illis ipse antris Anienus fonte relicto
Nocte sub arcana glaucos exutus amictus
Huc illuc fragili prosternit pectora musco ,
Aut ingens in stagna cadit , vitreasque natatu
Plaudit aquas , illa recubat Tiburnus in umbra ,
Illuc sulphureos cupit Albula mergere crines .*

Hinc intelligitur Vopisci villæ super Tibur sitæ propinquum fuisse Tiburni Dei lucum , & ædem . Scio plures legisse .

. . . . illa recubat Tiberinus in umbra .

addentes quod Poëta versibus laudatis Tiburno conditori alludere voluerit , nullum vero fanum aut lucum sacrum Tiburni indicarit . At ego arbitror lectionem supra relatam veram esse , atque ex melioribus depromptam exemplaribus , quin ex verbis Statii liquido constare prope villam Vopisci lucum Tiburno dicatum fuisse , quod ex Horatio lib. 1. Carm. Ode 7. patet , is enim ad Munatium Plancum Consularem scribens sic canit :

Nec tam Larissæ percussit campus opimæ

Ddd 2.

Quam

Quam domus Albunæ resonantis

Et præceptis Anio, & Tiburni lucus, & uda

Mobilibus pomaria rivis . . . . .

nec non ex Suetonio in Horatii vita, cujus vulgata exemplaria ita referunt: *Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini, domusque ejus ostenditur circa Tiburtini luculum*: alii legunt *circa Tiberini luculum*; plerique *Tiburini*. Cluverius vero Ital. Antiq. lib. 3. pag. 964.: *Tiburni*. Ego vero apud Suetonium legendum puto uti jacet, ab eoque Tiburni lucum sacrum satis expressum existimo, quum enim Servii testimonio compertum sit, Antiquos conditorem Tiburis Tiburtem, & Tiburnum nuncupasse; Virgilium itidem cum Tiburtum vocitasse, hinc Suetonius eundem Tiburtinum appellavit, quod populi ab eo prognati Tiburtini vocarentur. Cæterum Tiburi plures sacros lucos fuisse commemorant, illum scilicet Albunæ, de quo verba fecimus & alium Dianæ de quo Martialis lib. 7. Epig. 27.

Sic Tiburtinæ crescat tibi silva Dianæ.

Quid igitur innuere voluerit Suetonius Tiburtini luculi nomine, viderint illi, qui aliter legunt. Mihi sane dilucidum est ejus verba applicari haud posse luculo Tiburis, ubi non unus, sed plures luci erant. Historicum itaque diserte meminisse luculi Tiburni, quem Tiburtinum vocavit satis perspicuum arbitror cum Antonio Mureto in Catullum Epigr. 45. qui conditorem Tiburis Tiburnum, Tiburtium dictum fuisse scribit. Quamobrem scimus ex Plinio lib. 16. cap. 44. apud Tiburtes extitisse. *Ilices tres etiam Tiburte conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur; fuisse autem cum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit una ætate ante Iliacum bellum*: unde arguitur eos populos, Tiburtem, seu Tiburnum adeo coluisse, ut Ilices tres Numini devotas ad Plinii ætatem ostenderent, apud quas præcedente augurio, is consecratus fuerat.

Sic suspicor Coranos festa Coracis sui conditoris quotannis concelebrasse, ii namque suum parentem Coracem Tiburni fratrem jactabant ex Servio, & aliis superius adductis, quamvis Plinius lib. 3. cap. 5. Martianus Capella lib. 6. Solinus cap. 8. & alii eam Urbem à Dardano Trojano conditam scripserint, & Virgilius lib. 6.

Ænci-

Æneidos eam Coloniam à Sylvio Albanorum Rege deductam affirmavit, de quo suo loco plura dicemus; ego enim puto Coranos Coracem Catilli filium, & Amphiarai nepotem eorum conditorem putasse; Albanos vero Reges ab Ænea, & Dardano oriundos paruum oppidum Coloniam Albanorum fecisse, uti memorat Virgilius, qui eam Urbem à Corace constructam, & dein Coloniam Albanorum factam canit, unde fortasse fama orta est Dardanum eam condidisse, idque coniicitur ex Templo Herculis, quod nunc etiam visitur in summitate Coloniae. Narrant plures relati apud Kircherum in Latio lib. 3. part. 1. cap. 3. ad finem Evandrum post consecratum, Herculem edixisse, socios suos in locis, quæ tunc in Latio inhabitabant, ei Deo aras, & ædes sacras dicare, ob quam rem memorant Tiburnum & fratres, Catilli Evandri focii filios, Tiburi, & in aliis oppidis ab iisdem ædificatis, sumptuosissimi operis Tempula Herculi condidisse. Porro id Herculis delubrum Evandri ætate Coræ sacrum, & à Turpiliis Duumviris Coloniae restauratum fuisse intelligitur etiam ex vetustis lapidibus apud Gruterum pag. 43. & 180. quos cum aliis inscriptionibus, quæ adhuc ibi supersunt suo loco referam.

Ardeates, Rutulosque universos has festas solemnitates, præter ferias supra, aliisque capitibus relatas agitasse ferunt. Pilumni, & Picumni, quos Servius, & alii Ardeatium Deos vocant, uti Capite 13. dictum est: Ædis, & Luci Ardeæ meminit Virgilius lib. 9. Æneidos, & Servius ad lib. 8. pag. 489. Dauni etiam, quem parentem Ardeatium plerique narrabant, unde Rutuli Daunii dicti sunt ex Servio ad lib. 8. ad ea carmina:

Gens eadem, quæ te crudeli Daunia bello

Insequitur . . . . .

Idem notat Ligorius in MSS. Orthobonianis voce *Daunii*. Hunc fuisse clarum Iliacæ gentis virum, Diomedis socerum, & Apuliæ Regem sunt qui memorant, ut videre est apud Servium ad lib. 8. pag. 487., Festum lib. 4.. Alii Pilumni filium, & Turni Patrem ex Virgilio lib. 12., qui exhibet Latinum, qui ita Turnum adfatur.

Sunt tibi regna Patris Dauni, sunt Oppida capta

Multa manu . . . . .

*Faunigenæ socio bella invasere Sicano
 Sacra manus Rutuli, servant qui Daunia Regna,
 Laurentique domo gaudent, & fonte Numici:*

Danaen Perfei matrem, & filiam Acrysii Regis Argorum à Jove vitiatam, ac Pilumni uxorem, Ardeates coluisse palam esse arbitror; hanc enim cum viro suo Ardeam condidisse perhibent, ejus rei locuples testis est Virgilius lib. 7. Æneid.

*Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
 Audacis Rutuli ad Muros, quam dicitur Urbem
 Acrysiæ Danaen fundasse colonis
 Precipiti delata Noto, locus Ardea quondam
 Dictus Avis, & nunc magnum manet Ardea nomen.*

ubi Servius, & Donatus. Idipsum canit Silius lib. 1. Bell. Punic.

*Vos per culta diu Rutulæ primordia gentis
 Laurentemque larem, & genetricis pignora Trojæ
 Conservate pios, qui permutare coacti.*

Acrysiæ Tirynthia culmina muris

. . . . . Vetus Incola Dauni

*Testor vos fontes, & stagna arcana Numici
 Quum felix nimium demitteret Ardea pubem,
 Sacra, domumque ferens, & Avi penetralia Turni
 Ultra Pyrenen Laurentia numina vexit.*

Consonat Plinius lib. 3. cap. 5., Solinus cap. 8., Martianus Capella lib. 6. . At quum dilucidum sit Danaen nunquam in Latium venisse, & id, quod refert Servius ad lib. 7. Æneid. adductus Capite 13. evenisse in insula Serpho, si fides danda est Hygino Fabul. 63. Apollodoro de Diis lib. 1. 1. aliisque quam plurimis, inde viri docti scribunt Danaen cum Perseo filio Ardeæ cultam fabulæ occasionem dedisse. Palam namque erat eam urbem à Pilumno, vel ab Ardea Circis filio conditam, uti auctor est Dionysius lib. 1., & Stephani Epitomator. Cæterum causa hujus rei traditur, quod Ardeates antiquissimi populi Latii essent multis ante Æneæ in Italiam adventum ætatibus testimonio Strabonis lib. 5.

Turni etiam celebritates percoluisse Ardeates arguitur ex Silio lib. 1. versibus mox adductis, & Columella Rustic. Rer. lib. 10. qui meminit hoc carmine Turni lacus:

Et

Et Turni lacus & pomosi Tiburis arva.

quem lacum sacratum ferunt ab Ardeatibus Turno Regi, quod is in eo submersus, eas aquas sulphureas, sacras fecisset, uti viris doctis arridet, quamquam Virgilius lib. 12. Æneidos ad finem aliter narret; sed is quoque consecrationis Turni fati meminit eodem lib. his carminibus;

. . . . . : *possem tantos finire dolores*
Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras
Immortalis ego? Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine frater erit . . . . .

His versibus Poëta innuit Turnum Juturnæ sororis comitem post mortem factum, divinos promeruisse honores, quod & explicat Servius ad lib. 6. in ea carmina:

. . . . . *alius Latio jam partus Achilles*
Natus & ipse Dea . . . . .

De Venilia, inquit, sorore Amata, ut cui diva Venilia mater, nec debet mirum esse Amatam fuisse mortalem, quum etiam Turnus Juturnæ frater mortalis fuerit, nam hæc fuerunt divina beneficia, scilicet quod Venilia Turni mater, Juturna ejus soror, & Turnus ipse, quamvis mortales, immortalitatem essent consequuti, & in Deorum fastos ab Ardeatibus relati.

Quare liquet Ardeates Veniliæ quoque matris Turni festa, quotannis concelebrasse, uti superius diximus, & Juturnæ cui Latini ferias Juturnalia dictas dicarunt de quibus Capite 25. fati dictum est. Nationis, seu Nascionis etiam Deæ, cujus ædem in Ardeatino positam prægnantes mulieres circumibant ita rem divinam facientes testimonio Ciceronis lib. 3. de Natura Deor., quamvis sint qui asserant eam Danaen fuisse Nationis cognomento cultam, ideoque parturientibus, & prægnantibus propitiam; quippe narrabant eam à Jove vitiatam inclusam in arca ab Acrysis patre in mare præcipitatam, & in Italiam delatam, inventam fuisse à Piscatore prope Ardeatinum littus cum Perseo filio, quem illa in arca enixa fuerat ex Servio in lib. 7. Æneidos cap. 13. adducto. De his Ardeatium Diis, & Templis suo loco fufius agam.

Prænestini Cæculi quem conditorem urbis credebant, & Vulcani

cani filium, celebritates annuas egerunt Servio Teste, cujus verba retuli Capite 20. Circejenſes Circis, cujus feſta ſolemni ritu quotannis colebant, ad quæ Latii univerſi magiſtratus conveniſſe patuit ex dictis Capite 9., quamquam Cicero lib.3. de Natura Deor. ſcribat Quirites id Numen reſpuiſſe. Collatini priſci Latii populi Collatinæ Deæ, quam collibus præſidere putabant: Ceninenſes ſacram ædem habuiſſe ubi anniverſaria ſacra præcipuo eorum populorum Numini facta ſcribit Dionyſius lib.1., qui ſubjicit ad ea ſacra omnes vicanos, & Romulum conveniſſe. Sed quinam is Deus eſſet non liquet, tametſi Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Cænina* prodat in ea urbe fuiſſe templum dicatum Dianæ Agroterræ, ideſt Venatrici, & Marti Camulo, eaſque ædes antiquiſſimas fuiſſe. At ego ſuſpicor id Templum Herculis, ſeu Cænitis, vel Cæninae Urbis conditoris, Herculis cognomento fortæſſe culti, fuiſſe ex Feſto voce Cænina & Propertio lib.4. Eleg.11.

Tempore quo portas Cæninum Acrona petentem

Victor in adverſum cuspide fudit equum.

Acron Hercules Cænina ductor ab arce

Roma tuis quondam finibus horror erat.

Gabinos, ſunt qui dicant Galacto, quem plures Galatium appellant, & Bio fratribus Siculis eorum Parentibus, quos ii Deorum progeniem jactabant divinos dediſſe honores ex Solino cap.8. ejuſque interpretibus Ligorio, Cluverio & aliis, quamvis Servius lib.6. Æneidos eam urbem ab Albanis Regibus conſtitutam aſſerat, fortæſſe quod Albani Reges, eam Coloniam deduxiſſent.

Ita Cruſtuminis Deluentinus Deus peculiaris fuit, cujus ideo feſta ſingulis annis magna celebritate agitabantur ex Tertulliano in Apologet. cap.23.. Hunc fuiſſe ſuſpiciantur Siculum quendam, qui nomine uxoris ſuæ Clytemeſtræ, Clytemeſtrum condidit, quod corrupto nomine Cruſtumerium dictum eſt, licet non deſint, qui ſcripſerint, id oppidum à cruſtula panis, quam Trojanos fame coactos eo loci comediſſe narrabant, appellatum, uti notat Servius in lib.7. Æneidos ad illud.

Ardea, Cruſtumerique & Turrigenæ Antemne.

Et Querquetulani (qui populi ubi Roma eſt in monte Cælio
ante

ante Urbem conditam manserunt ex Tacito lib.4. Annal.) solemnna quotannis celebrarunt in honorem Nympharum, & Larium, quos Querquetulanos appellabant, credentes ab his suam Urbem singulariter protegi teste Varrone de Lingua Latina lib.4. Lanuvini quoque Diomedem Trojanum Æneæ socium, cujus meminit Solinus Polyhistor. cap.8., sive alium Illyricum virum, de quo Servius ad lib. 8. pag.487. coluisse feruntur, eum namque parentem Urbis prodebant, si fides danda est Appiano lib.1. Bellor. Civilium. Verumtamen mihi non constat Diomedis Lanuvii divinos honores præstitos, imo compertum habeo Ælianum lib.11. cap.16. ex Templo Junonis Sospitæ, & Argolicæ ibi posito arguere Pelasgos prisca Latii populos urbem condidisse & Templum: cui consentit Silius lib.8. Bell. Punic., quamvis Casella de Antiq. Ital. Colon. pag.40., memoriæ tradat id oppidum, eamque ædem sacram à Curetibus antiquis Latii accolis constructam. Antiates præterea, qui originem ad Antiam Circis, & Ulyssis filium referebant, facile est Ulyssis, & Antiæ conditoris urbis festa concelebrasse, id enim arguitur ex Xenagora apud Dionysium lib.1., & Stephani Breviatore, atque aliis, quorum nomina prodam quum cultum Ulyssis referam eo libro, quo infra Circejenesium facta commemorabo, tametsi Solinus cap.8. Ascanium Æneæ filium Antii fundatorem asserat, de quo tamen suo loco plura dicam.

Ex his itaque patuit omnes fere populos Latii veteris conditores suos sacris, & festis honorasse. Cæterum ferias, & solemnitates Castorum, Herculis, Æsculapii, & Hygiæ ejus filiæ solemnes in Latio quotannis fuisse non ambigo, licet diem certum proferre non valeam; quandoquidem compertum est, Evandrum Herculi viventi aram maximam construxisse in Foro Boario eo loci ubi nunc schola est, quam Græcam dicimus. Id Templum rotundum Herculi Victori sacratum fuisse produnt Livius Dec. 1. lib. 10. Dionysius lib. 1. Plinius lib. 10. cap. 19. & alii: quin sunt qui referant nomen Boarii Foro laudato inditum non quod ibi sequutis temporibus boves venderentur, uti placuit Festo lib.2. aut ibidem æreum esset Tauri simulacrum, quod vidisse se testatur Tacitus lib. 12., sed quod eo loci ob Boves repertos eximia bos esset Herculi sacrificata ex Livio lib. 1..

Tiraquello in Alexandrum Genial. lib. 2. cap. 4.. Apud eam aram statuam ligneam seu fictilem Herculi ab Evandro dicatam scribit Plinius lib. 34. cap. 7., qui subjicit per triumphos id simulacrum vestitum fuisse habitu triumphali, & Herculem Triumphalem dictum: quod si verum est, patet artem Statuariam ea ætate familiarem. Hanc ædem Latinis priscis priusquam Roma conderetur in tanta veneratione fuisse prædicant, ut neque muscæ, neque canes ejus tecta subintrarent; Hercules namque quum sacrificulis suis viscerationem commisisset, Myagirim, idest muscarum congregatorem Deum, imprecatus dicitur, qui procul ab hoc Templo suas muscas abigebat. Clavam vero ad fores reliquisse narrabatur, quam ubi canes conspexissent, procul illinc aufugiebant, quemadmodum meminit Plinius subdens ad sua tempora ædem illam à muscis, canibusque immunem ac Solinus cap. 2., & notat Marlianus Antiq. Rom. lib. 4. cap. 6., ubi addit illis sacris neque mulieribus, neque Servis, aut Libertis interesse licuisse, quod Livius, Dionysius, & alii testantur.

Verumtamen, quamvis hæc ara venerabilis toti Latio foret, Romanis etiam post Urbem conditam, attamen quo die, & mense ibi festa peragerentur mihi non liquet, nam tantummodo ex Gyrardo, qui refert, ut ipse ait, vetus Calendarium, habeo pridie Idus Augusti Herculi magno Custodi in circo Flaminio sacra facta esse quotannis: quæ quidem ex difformitate loci, & tituli, apud hanc aram facta haud esse facile est intelligere. Ergo jure merito solemnitatibus statuta die, sed incerta agitatæ Herculis festum accensemus, tametsi palam sit id festum anniversarium quum in Foro Boario, tum in omnibus Latinorum veterum Oppidis celebratum testimonio Dionysii lib. 1., qui memorat Evandri ætate in toto Latio Templum Herculi sacratum, & celebritates actas, de quibus sequenti libro, ubi de æde Herculis Setini verba facturus sum, fusius disseram.

Sic Castorum Festum à Latinis priscis celebratum esse constat. Horum solemnia in Latium transvexisse Lacones sunt qui memorant ex Servio in Virgilium lib. 10. Æneidos ad illud:

. . . . . *ditissimus agri*

Qui fuit Ausonium, & tacitis regnavit Amyclis.

ubi prodit Lacones, qui comites Castoris, & Pollucis ferebantur,
inter

inter Cajetam & Terracinam oppidum condidisse, & cultum Castorum instituisse, quod & notant Probus, atque Donatus eodem loco, ac Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 12. memorans Latinos priscos Castorem, & Pollucem inter Indigetes coluisse ante Æneæ in Latium adventum. Dionysius lib. 7. Græcos primum in Latium ritus horum sacrorum tulisse scribit. At lib. 1. videtur innuere simulacra duorum Juvenum hastatorum Lavinii diu culta, fuisse effigies Castorum, quorum festa Trojani celebrarunt, quod & Servius in lib. 2. Æneidos pag. 251. probat, ubi memoriæ mandavit ex Jove, & Læda natum Pollucem, & Helenam, de Tyndaro, eademque ex Læda Castorem, qui quoniam mortalis erat cum Polluce fratre partitus est immortalitatem: quod ideo fingebatur, quia narrabant mortalitatem Castoris Pollucem redemisse, ut prosequitur idem Grammaticus ad lib. 6. pag. 405. . Hinc Stephanus Niger libello quem scripsit de fraterna benevolentia post opera Plutarchi impresso, ait: *Quis contra Pollucis amicitiam non expetat, libenterque amplectatur? qui apud se in fratrem susurrantem quendam pugnis interemit, & quum immortalitate à Jove optimo maximo donaretur, semideum se fieri maluit, ut Castori divinitatem impertiret.* Imo idem Servius in lib. 3. Æneidos, cujus verba retulimus cap. 25. ad finem, tradit in Samothracia duo simulacra virilia Castoris & Pollucis ante Portum fuisse, quibus naufragio liberati vota soluerent, quemadmodum & Cicero lib. 2. de Invent. testatur ac Varro lib. 4. de Lingua Latina ubi addit in Latio Samothracas Deos hos dictos. Quamobrem ex prædictis arguitur cultum horum Deorum Æneam, & Trojanos, qui illum à Dardano acceperunt, Lavinium, ac in Latium invexisse.

Quicquid igitur sit de prædictis, ac de opinione Grammatici, qui eos Deos fratres uterinos facit, quamvis alii ex Cicerone lib. 3. de Natura Deor. & Dionysio lib. 6. eosdem Gemellos & Jovis, ac Lædæ filios asserant; alii de matris nomine differant, ut videre est apud Junium Animadverfor lib. 1. cap. 15., dilucidum est eorum celebritates quotannis in Latio ante Romam conditam agitas; erat enim Tusculi vetustissimum Castorum Templum, quin duæ ædes instar unius, ubi Tusculani anniversaria sacra Diis laudatis solemni pompa faciebant quemadmodum narrant Festus lib. 17. ver-

bo *Stroppus* & Cicer. lib. 1. de Divin. ita scribens: *E Cœlo tactæ ædes Castoris, & Pollucis Tusculi*. Erat & Coræ antiquissima ædes iis Diis sacrata, de qua suo loco dicam: & Ostiæ in Portu fortasse, ubi naufragio liberati, aut tranquillitatem maris petentes, sacrificabant ex Ammiano Marcellino lib. 19.: *Tertullus* inquit, *apud Ostiam in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare molliuit*. Apparet itaque Latinos Samothracibus ritibus eruditos sive à Laconibus, sive à Trojanis eos Deos æque ac Samothracas putasse tempestatibus præsidere quod crederent in magna tempestate apparere quasi stellas Cœlo insidentes, & periclitantes adjuvare, uti innuit Seneca lib. 1. Natural. Quest. & cecinit Catullus carm. 69.

Ac veluti nigro jactatis turbine nautis

Lenius aspirans aura secunda venit.

Jam prece Pollucis, jam Castoris implorata,

Tale fuit nobis Mallius auxilium.

Immo tantus erat horum Deorum cultus in Latio, ut eos Deos Magnos dicerent, testimonio Servii cap. 25., & Ligoriani lapidis per Tomasinum de Donar. cap. 10. ad finem adducti.

CASTORI, ET POLLUCI DIIS MAGNIS
SVLPICIA Q. SVLPICII F. VOTVM
OB FILIVM SALVTI RESTITVTVM.

Id festum quamvis Romani Idibus Juliis agitent, attamen factum esse dicunt quod eo die ædem Castorum Senatus dedicasset bello Latino eo loci, quo illi visi sunt, ex Livio Dec. 1. lib. 2. Dionysio lib. 6., quamobrem puto Latinos non eo die, sed alio, qui incertus est, Deorum prædictorum sacra fecisse.

Sic Æsculapii, & Hygiæ ejus filiæ ferias Latinis fuisse comperimus, quo vero die non liquet; quandoquidem ex superius relatis patuit Virbium, aut Hippolytum, seu verius Pelasgos aliosque Græcanicæ gentis, qui antiquum Latium incoluerunt, sacra Dianæ Tauricæ, ac Hippolyti & Æsculapii in Aricinum induxisse, sicuti constat etiam ex Lapide prisco Ariciæ effosso cum hac epigraphæ apud Sponnium fec. 3. pag. 117.

AESCULAPIO SERVAT. SAC
M. AVRELIVS FAVSTVS.

Quemadmodum sacra Dianæ, & Virbii in clivo Aricino vetustissima fuisse diximus, ita fuit & celebritas Æsculapii; quin sunt qui putent id Templum apud clivum Virbii primum in Latio Æsculapio dictum, dein illud Antii, de quo Livius, Ovidius, pluresque Romani Historici, ac Poëtæ, & nos suo loco fusius.

Præter laudata festa, fuit & illud Minutii, seu Minuci, cujus facellum eo loci, ubi Roma est, in Latio veteri conditum fertur ab Arcadibus, unde una ex vetustissimis portis Urbis Minucia dicta est, si Festo lib. 11., & Paulo ejus mutilatori, Dacerio, Scaligero, & Alexandro Genial. lib. 4. cap. 16. fides danda est. Quis vero is Deus esset, viri docti adhuc non norunt; illud etiam Averrunci, cui sacrificari consuetum erat, ut pericula averteret ex Varrone lib. 6. de Lingua Latina, ejusque interpretibus. Stercuti quoque, quem alii Sterculum, vel Sterculium nuncupant; hunc Servius in lib. 6. Æneidos, cum Picumno confundit, & Sterquilinum dictum asserit. Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. eundem & Saturnum facit, quod traderent Saturnum primum stercore fecunditatem agris comparasse. D. Augustinus de Civit. Dei lib. 10. cap. 15. eum Stercen vocat, & Pici Latinorum Regis Patrem apud Rickium de Antiq. Ital. Colon. cap. 5. ut diximus Capite 3.. At Plinius lib. 16. cap. 9.: *Sterculius*, inquit, *Fauni filius, ob stercorationem inventam immortalitatem assequutus legitur*, cui consentiunt Commentatores Lactantii lib. 1. de Falsa Relig. cap. 20. ad finem, ac alii viri docti, & præceteris Lactantius ipse, qui Sterculium à Saturno distinguit. Et quamvis mihi potius arrideat sententia Macrobi, qui Saturnum ita dictum prodit, ex prædictis tamen constat Latinos veteres Stercuti festa concelebrasse, eumque unum ex Fauni filiis existimasse, quo fit facile ædem sacram ei Laurenti dicatam fuisse.

Sic & celebritas Deæ Rumæ, seu Ruminæ Latinis priscis solem-
nis

niſ fertur ; cā namque Dea prius quam Roma conderetur Rumā dicta eſt à Latinis quod putarent mammam infantibus immulgere ; nam ſicuti mammam Latini priſci Rumam , ſeu Rumen , ut aliis placet , dixerunt , ita eam Deam Rumā vocitarunt teſtimonio Plutarchi Problem. cap. 57. atque in Romulo , & Plinii lib. 15. cap. 18. aliis 19. ubi prodit ficum , ſub qua nutriti ſunt Romulus & Remus , Ruminalem dictam , quod ſub ea rumam , ideſt mammam Remo Romuloque Lupa dediffet . Conſentit Feſtus lib. 16. ubi Dacerius duas Ruminales ficus Romæ fuiſſe probat , & lib. 12. voce Navia , unde lumen Divo Auguſtino lib. 4. de Civit. Dei cap. 2. ubi ait : *Divæ Rumina mammam parvulo immulgeat , quia Rumam dixerunt veteres mammam* , Latini ſcilicet priſci . Huic Numini facile eſt ſacra acta à matronis , quæ hoſtiis non vinum , ſed lac ſpargebant & libabant teſte Plutarcho Problem. 57. , qui ſubjicit id factum , quod *Rumina nutrix quedam , & Puerorum alrix , merum infantibus præcipue noxium prorsus non recipiebat* , id tradit Varro de Re Ruſtic. lib. 2. cap. 11. , ubi teſtatur in ſacris ejus Deæ inferre vinum expiatione dignum fuiſſe , atque Stuckius de Sacrif. Gentil. pag. 133.

Feſtum præterea Honoris quotannis agitur in Latio pro certo habeo , quin Quirites id Numen à Latinis accepiffe , quod probat vetuſtiſſimus mos illi ſacra faciendi aperto capite , & ſine velamento . Quippe tametſi Plutarchus Problem. cap. 12. ejus rei cauſſas plures adſignet , tamen palam eſſe arbitror eum divinaſſe ; quandoquidem vero propior cauſſa illa eſt , quod Honoris ſacra in Latio invexerint Pelafgi , qui aperto capite Diis ſuis ſacra facere conſueverunt ; ritum enim ſacra Numinibus operto capite faciendi Æneas in Latinas oras tulit : quamobrem Saturni , & Opis ſacra , quæ ante Æneam in Latio facta ſunt , more priſco , ideſt aperto capite acta ſemper fuiſſe comperimus . Quare puto ex laudato more aperto capite Numini ſacrificandi , conſtare id ſacrum pervetuſtum , & ante Æneæ in Latio adventum factum , quemadmodum idem Plutarchus Probl. cap. 10. & 11. aſſerit , & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 8. , & nos quoque alibi diximus .

Hæc & ſimilia Numina feſtis ſolemnitatibus culta in Latio veteri

teri scimus, quorum festa, & nomina retulimus, ut noscatur quantum debeamus Christo Domino, quem ut verum Deum veneramur, Apostolis etiam, maxime Petro & Paulo, qui explosa ferarum gentium doctrina, rituque immani & barbaro, evictisque erroribus, & infandis ineptiis, quas majores nostri colebant, quid quemque deceat, & quibus sacris, quaque mente Deum colere oporteat, docuerunt.

FINIS PRIMI LIBRI.

INDEX RERUM.

A

ABORIGINES Latii habitatores. *pag.* 2. Natio fuit Græcànica, & progenies Oenotrorum. 3. Expulerunt Sicānos veteres Latii accolās. 5. Primi coloni antiqui Latii. 6. 7.

ACILIA gens ab Acilio Æneæ Comite. 46.

ADULTERARUM pœna in Latio quæ. 103.

ÆGYPTII annum duodecim mensium constituerunt. 165.

ÆMILIA gens ab Aimilio filio Ascanii. 53.

ÆNEAS Illo everfo in Laurenti agrum cum Trojanis appulit. 7. A Latino Latinorum Rege hospitio exceptus. *ibid.* Regnante Latino in Latium venit. 38. Lavinium condidit. *ibid.* & 39. Post mortem Latini Rex Latinorum factus. *ibid.* Regno potitus, Aborigines, & Trojanos eodem nomine Latinos nuncupari jussit. 39. & 40. Moritur in prælio contra Turnum, & Mezentium. 41. Cultus sub cognomento Jovis Indigetis. *ibid.* Ei ædes dicata, & lucus ad ripas Numicii amnis. 41. Suem, quæ triginta porcellos peperit in eo situ Diis Penatibus immolavit. 43. Lavinii Templum Veneri genitrici construxit. *ibid.* In Latium invexit morem pro mortuis sacrificandi. 44. Auctor moris fœminarum osculandi agnatos. *ibid.* Qui mos à Tiberio edicto sublatus. *ibid.* Ipse, & La-

vinienfes Romanis sacros ritus tradiderunt. 43. Ejus in Latium adventus an verus. 46. 47. & 48. Ejus navis Romæ ad Procopii ætatem servata. 49. Ab Illo Penates, & Palladium in Italiam, & Lavinium transvexit. 90. & 391. Sacravit clypeum in Templo apud Samothraces. 200. Cognomento Patris Indigetis ab Ascanio consecratus. 244. & 245. Ejus festa. 377. Et Flamines ei sacрати. *ibidem.* Pontifex, & Pontificum Princeps, & sacrorum auctor apud Albanos. 245. Sibyllinos libros in Latium invexit. 391.

ÆSCULAPIUS à Latinis quotannis sacris honoratus. 404. & 405. Ejus ædes in Aricino. *ibid.*

AGNATIONIS, & cognationis discrimen nullum in Latio. 102.

AGONALIA quo die celebrata, & unde dicta. 339. Jano sacrata. *ibid.* Quæ hostia in illis immolaretur. *ibid.* Primum à Numa Romæ instituta. 340.

ALBA à quo ædificata. 8. Lavinienfium Colonia. *ibid.* Ab Ascanio condita 30. annos post Lavinium constructum. 51. Ejus situs. 62. Diruta à Tullo Hostilio Romanorum Rege. 70. & 71. In ea Trojæ ludi primum instituti. 162. Minervæ ædes, & Collegium Sacerdotum. 195. & 196. *Vide* MINERVA. Ædes Jani Bifrontis. 329. & 332. Et Carnæ Deæ. 338. & seq. Ædes Ascanii cognomento Jovis. 377. Lucus Martis. 351. Latini cognometo Jovis Latia-

- ris . 72. & seqq. Veneris Eque-
stris . 100.
- ALBANORUM Reges à Silvio Æneæ ,
& Lavinjæ filio , Silvii dicti . 52.
Eorum series usque ad Amulium ,
& eorum festa referuntur . 54. 60.
Quot Urbes , & Oppida condide-
rint . 64. Et quot Colonias dedu-
xerint . *ibid.* Intonsi , capillati , &
trabeati . 65. Eorum vestimenta
exponuntur . 65. & seqq. Mul-
leis adnectebant lunulas . 68. Eo-
rum annus lunaris & civilis . 165.
Eorum Regum sceptrum , & ha-
sta . 69.
- ALBANO sub monte ædes sacra Fau-
læ , seu Fovix . 376.
- ALBANUM vinum celebre apud anti-
quos , 131.
- ALBULÆ aquæ , unde fons Albunæ
manabat ad varios morbos potæ
remedium adferebant . 394.
- ALBUNEA eadem , & Sibylla Tibur-
tina . 392. Laurentina Silva in
qua erat oraculum , & lucus Fau-
ni Albunea reputata , 193.
- ALLADIUS Albanorum Rex fulmini-
bus , & terræmotu , una cum tota
Regia in Albanum lacum submer-
sus , 61.
- AMATA uxor Latini . 36. 37. & 39.
In Dearum fastos à Latinis relata ,
376. & 377.
- AMBARUALE sacrum quo die , & men-
se celebratum . 261. Quo ritu
262. & 263. In honorem Cere-
ris . 261. Unde dictum . 262. In
eo invocabant Victoriā . 262.
Quæ in eo hostia . 262. & 263.
- ANCUS Publicius Coranus Prætor ,
vel Imperator Latinorum factus
in Concilio Ferentino . 24. &
77.
- ANCHISI Templum apud Numiciū
dicatum . 42.
- ANCHISES à Latinis in Deorum fa-
stos relatus . 280. & 281. Ejus
festa quotannis à Latinis celebra-
ta . 377.
- ANGERONALIA quo die , & mense
agitata . 327. Unde dicta , & an
ante Romam conditam celebra-
rentur . 328.
- ANNÆ Perennæ festum in Latio Idi-
bus Martii , 188. Soror Didonis
submersa in flumine Numicio .
188. & 189. Ejus festi ritus in
Latio qui . 189. & 190. Ædes
sacra non longe ab Aricia . 190.
- ANNÆ Bovillanæ Romæ festum
agitatum in pratis Campi Martii .
189. & 129.
- ANNI initium in Latio . 178.
- ANNUS Latinorum qui . 164. & 165.
Lavinienfium , Albanorum , Fe-
rentinorum , & Romanorum qui .
164. & 165. Arcadum qui . *ibid.*
Albanorum an Luparis , vel civi-
lis , 165. Constitutus à Romulo ,
& Numa qui . *ibid.* An probatus
à Latinis . 166. Aricinorum , Lau-
rentum , & Tusculanorum qui .
166. Constitutus à Cæsare qui .
ibid. Ægyptiorum qui . 165.
- ANTENORIS sepulchrum in Circæiis .
pag. 98.
- ANTIUM Urbs antiqui Latij , & Al-
banorum Colonia . 24. Ibi ædes
Veneris virilis , & armatæ . 200.
Ludi solemnes quo die agitati .
221. Ludi sacri Fortunis Antia-
tibus , Antii quo die celebrati . 221.
& 222.
- ANTIATES quotannis Ulyssi , & An-
tiæ sacrificabant . 401.
- ANTONA Nympha Tiberina auctrix
Anto-

- Antoniæ gentis in Deorum fastos relata . 377.
- ANTONINUS Philosophus Imperator tertio die nomina Infantibus poni iussit . 160.
- APOLLINARIS ludi Antii exhibiti . 221.
- APOLLO dictus Sol, & Phoebus . 259. Ejus sacra quo mensè à Latinis celebrarentur . 258. & 259. Deus tutelariorum Laurenti . *ibid.* Lucus eius facer Laurenti erat . 259. & 260.
- APOLLONIUS Tyanæus ab Adriano Principe cultus . 290. A Caracalla heroico monumento honoratus . *ibid.* Ab Ephesiis Hercules Alexiaci cognomento sacris honoratus . *ibid.*
- APHRODISIUM Templum Veneris inter Ardeam, & Antium . 94. & 95.
- APRILIS mensis erat Latinis priusquam Roma conderetur . 168. & 169. Unde dictus . *ibid.* Veneri dicatus, & cur . 169. 170. 174. 198.
- ARA maxima ab Evandro Herculi sacrata . 101. An foemina ibidem possent sacra facere . *ibid.*
- ARCADES Latii accolæ . 2. A Palantio Urbe Arcadiæ, duce Evandro in Latium appulerunt . 3. Eorum Colonia in Latium ab Evandro deducta . 3. Primi in Italiam usum Græcarum literarum transvexerunt . 4. Primi in Italiam detulerunt instrumenta musica, lyram, trigona, & lydos . 4. & 140. Totius Reipublicæ administrationem musica moderabantur . 140. Item & primi leges tulerunt . 4. Tenebant januas intus, non foris . 5. Dicti Profelenes, hoc est Antelunares . 68. Lunulas gestabant . 67. & 68. Ab Oenotrio Licaonis filio primum in Italiam ducti . 3. Panem crediderunt eundem ac Solem . 30. Mulieres quanto tempore viros lugerent . 111. In Latium invexerunt morem in conviviis canendi ad tibias Deorum laudes . 140. Nonnulli tamen putant id instituisse Trojanos . 141. In Latium invexerunt cultum matris Matutæ . 155. Nymphis prata, & loca virentia, maritimis vero Numinibus littora, & insulas in Latio dedicarunt . 155. Matri Matutæ Templum Satrici dicarunt . 156. Eorum annus qui . 165. & 169.
- ARDEÆ forum . 65. Nascionis, seu Nationis Dæ . 143. & 149. Ædes, & lucus Pilumni, & Picumni . 143. & 144. A quo condita . 145. In ea ædes Juturnæ . 347. & sequentibus . *Vide JUTURNA.* Ædes Laræ, seu Larundæ . 348. & 350. Ædes sacra Veniliæ Turni matri . 376. & 377. *Vide VENILIA.*
- ARDEATES Pilumni, & Picumni festa quotannis celebrabant . 397. Colebant etiam Danaen Pilumni uxorem . 398. Et Turnum . *ibid.*
- ARGEI hoc est simulacra hominum Sirpea quotannis in Tiberim à Latinis præcipitata . 228. & 229. Eorum sacrorum ritus narratur . 228.
- ARICIÆ ædes Egeriæ Dæ . 145. usque ad 152. Ædes Dianæ . 149. 153. & 154. Nemus Artimisium dictum . 152. Ædes Annæ Perennæ . 190. Sacra quæ, & quo die

- die agitarentur . 268. *Vide* DIANA . Sacra Hippolyto , seu Virbio . 380. *Vide* HIPPOLYTUS . *Ædícula* etiam Orestis , & Iphigeniæ . *ibidem* . Condita ab Archiloco Siculorum Duce . 383 . Ibi ædes *Æsculapii* , & Hygiæ . 404 . & 405 .
- ARICINORUM leges referuntur . 105 . Annus qui . 166 . Fasti qui . *ibidem* .
- ARMATA dicebatur Vestalis virgo sacrificans . 104 .
- ARMILUSTRIUM quo die , & mense celebratum , 295 . Ejus festi origo , ritus , & causa narratur . 296 . & 297 .
- ARTIMISIUM hoc est nemus Dianæ Aricinæ . 152 .
- ASCANIUS cultus à Latinis cognomento Jobi , vel Jovis filii . 41 . Filius *Æneæ* , & Creusæ prius Euriellon dictus , dein Ascanius . 49 . Jovis filius , dein Jobus , inde Julius appellatus . 50 . Mortuo *Ænea* Latinorum Regno potitur . *ibid* . In pugna contra Mezentium vinum ex omni vindemia Jovi palam consecravit . *ibid* . Et diem hunc solemnem Latinis fecit . *ibid* . Annis 30 . post Lavinium conditum Albam construxit . 51 . Albam transtulit Lavinienfes , & Latinos . 52 . An vero ibidem transtulerit Deos Penates . *Vide* PENATES , Ejus filii Julius , & Aimilius . 52 . Primus Albæ Trojam lufit . 162 . Ejus festa quotannis in Latio agitata . 377 .
- ASSYRATUM genus poculi ex vino , & sanguine compositum . 139 . & 140 .
- ASSYR idem & sanguis apud Latinos . *ibidem* .
- ATIA gens ab Atio *Æneæ* Comite . 46 .
- ATILIA gens ab Atio *Æneæ* Comite . *ibidem* .
- AVENTINUS Rex Albanorum , à quo unus ex feptem Collibus Urbis Romæ . 54 . ad 57 . Aventino monti nomen dedit . 248 . & 249 . Consecratus à Latinis , & in Aventino cultus , *ibid* . In Aventino plures ædes Deorum à prifcis Latinis constructæ . *ibid* . In Latio facris honoratus quotannis . 377 .
- AVERRUNCUS Deus Latinorum qui . 403 .
- AUGUSTUS , qui etiam sextilis mensis Cereri dicatus . 174 .
- AUGUSTUS in Latio cultus . 264 . Ei facra facta diebus quibus ille natus est , & Pater Patriæ conclamatus . 264 . & feqq . Statuit ne imberbes inter Lupercos nudi per Urbem curfitarent . 365 .
- AURUNCI primi antiqui Latii coloni . 7 .

B

- B**ACCHANALIA quo tempore celebrata . 304 . Eorum ritus . 305 . Latinis vetustiffima . *ibid* . Perpetuò Senatus consulto vetita quæ , & quo ritu fierent . *ibidem* , & 306 .
- BELLUM ultimum inter Latinos , & Romanos . 85 .
- BELLONÆ sacra quo die in Latio agitata . 236 . & feqq . Ejus ædem Appius Claudius vovit bello Etrusco . 336 . & 337 . Fuit Martis uxor , aut foror . 237 . Ejus cultus vetustiffimus in Latio . *ibid* . & feq . Eum cultum in Latium inve-

invexit Orestes. 237. & 238. Quo ritu ejus sacra facta. 239.

BELLONARII Sacerdotes Bellonæ proprio sanguine Deæ litabant. 240.

BELUENTINUS Deus Crustumino- rum, 400.

BONÆ Deæ Templum Bovillis fre- quentatum à Latinis virginibus. 118. Culta à parturientibus. 145. & 149. Eadem, & Fauna, & Fa- tua. *ibid.* 32, & 314. Parturien- tium præses, & cur. 156. & 157. Eadem, & Maja. *ibid.* 177. & 216. *Vide* MAJA. Eadem peculiare numen Africæ. 313. & 314. Qua- re Bona sic appellata. *ibid.* Ei foeminae solum sacrificabant non viri. 315.

C

CACA soror Caci à Latinis sacris honorata, & virginibus qui ignem custodirent. 378.

CÆCULUS Vulcani filius. 277. Præ- nestinae Urbis fundator. *ibidem.* A Prænестinis sacris honoratus. 399. & 400.

CÆNA nuptialis quæ, & quo die fie- ret in Latio. 126. In hac cæna mustacea dabantur. *ibid.* Ejus- dem ministri notantur. *ibid.* Et Fescennina carmina in illa de- cantata. 126. & 127. Latinorum quæ. 138. Eorum ritus in Latio. 139. & seqq. In Cænis Latini quæ offerrent Diis. 139. & seqq.

CÆNACULA Latinorum unde dicta. 134.

CÆNINENSIIUM Numina quæ. 400.

CALENDÆ Junoni sacra Laurenti. 173. & 181. Earum nomen à La-

tinis in Romanos propagatum. 181. & 182. Unde dicta. *ibid.* & 308.

CALENDÆ Martii Vestæ sacra. 185. Iisdem Latinæ matronæ Marti, & Junoni sacrificabant. 185. & 186. Iisdem in Latio quæ fierent. 186. & seqq.

CALENDÆ Aprilis Veneri sacra. 198. Iisdem Veneri per Magistratum Latinarum Urbium sacra Lavinii facta. 199.

CALENDÆ Fabariæ quæ, & qua de causa dicta. 235.

CALENDÆ omnes à Laurentibus Ju- noni sacrata. 235.

CALIGULÆ repudium. 137.

CALIX quid. 142.

CALPAR quid, & unde dictum. 210. & 213.

CAMESES regnavit in Latio una cum Jano. 21. & 22. Et idem ac Sa- turnus. *ibid.*

CAMPANIS fuit concessum, ut Ro- manas liceret ducere uxores. 112.

CANENTES Pici uxor post consecra- tionem Pomona dicta. 284.

CAPUÆ conditor quis fuerit. 62. & seq. Fuit Capys. 62. Unde di- cta. 63. & 64.

CARMENTA mater Evandri à Græ- cis Themis dicta. 3. & 34. Dicta etiam Nicostrata. *ibid.* Porrima, & Postuerta dicta. *ibid.* & 344. Ei Latini, & Romani quotannis sacrificabant. 34. Ejus sacra Car- mentalia quo mense, & die agi- tarentur. 340. Ejus Templum Romæ qua ætate conditum. 341. Ejus festa bis Romæ quotannis celebrata. *ibid.* Prima Evandro sacrata, secunda Carmentæ. *ibid.* Ejus Ara prope Carmentale por- tam

- tam . *ibid.* Ei quotannis sacra facta à matronis . 342. Ei ædem matronæ Romæ condiderunt . 341. & 343. Credita Fatum infantium . 344. Ejus sacrorum ritus . *ibid.* An eadem , & Sibylla Tiburtina . *ibid.* & 345. Ejus cineres apud ejus aram . *ibid.* Literas in Latium invexit . *ibid.*
- CARMENTALE faxum inter Carmentalem portam , & Capitolium . *ibidem.*
- CARNA uxor Jani quæ eadem ac Cardea , & Cardinea . 25. Ejus Sacellum in Cœlio monte ab Albanis conditum . 31. Jani uxor infantibus præerat . 146. & 236. Credebatur pellere à domibus striges . 140. 146. & 147. Ejus Sacerdos liberat Procam Latinorum Regem à strigibus . 146. & seqq. Ei quibus hostijs litarent Latini . 148. Ejus sacra quo die facta . 236.
- CARNES an comederent Latini . 129. & 130.
- CARTIBULUM quid . 141. & 142.
- CASEUS dictus à coacto lacte . 127.
- CASTOR , & Pollux Latino bello visi sunt apud Juturnæ lacum . 346. Eorum ædes apud lacum Juturnæ in Latio posita . *ibid.* & 347. Eorum festa à Laconibus in Latium inuenta . 402. & 403. A Latinis ante Æneæ adventum sacris honorati . *ibid.* In Latio Samothrace Dii , & Dii magni dicti . *ibid.* & 404. Tempestatibus præsidebant . *ibidem.*
- CHARISTIA quo mense , & die celebrata , & à quo instituta . 372.
- CEREALIA in honorem Cereris à Latinis in Romanos propagata . 206.
- CERERIS sacra Latinis vetustissima . 206. Ei sextilis mensis sacratum . 264. Ejus sacra ab Arcadibus in Latium inuenta . *ibid.* Eidem primitias frugum , mulsum , & lac offerebant . *ibid.* Ante novas fruges spicas ei libabant . 284. Paganalibus dicta Empanda . 357.
- CÆSAR sacris , & flamine honoratus . 245.
- CYBELIS festum in Latio vetustissimum . 201. A Trojanis , & Phrygiis culta . 201. Eadem ac Opis & Rhea . 202. Dicta Idea in Ida monte Phrygiæ maximè culta . 201. Quo ritu ei sacrificaretur . 203. Eadem , & Maja , Bona Dea , Terra , Fauna , & Fatua . 202. & seq. Ejus sacra Romam advecta secundo bello Punico . 203. Ludi ei sacri qui . 204.
- CINGULUM ex lana avis cur sponsa gestaret . 125.
- CIRCES à Circensibus in Dearum factos relata . 400. Ejus Templum Circæiis Latinis commune . 98. Ubi ostendebatur poculum , & Remus Ulyssis . *ibid.*
- CIRCULI qui . 128.
- CIVITAS Romana an data Latinis populis . 113. & seqq.
- CLAUDIUS Imperator uxorem duxit Agrippinam fratris filiam . 107. Indulsi ut Latini Cives Romani essent . 116.
- CLENA quid , & eadem ac Lena . 66. *Vide LENÆ.*
- CLYPEUS ab Ænea sacratum apud Samothrace . 200.
- CLUENTIA familia à Cleantho Æneæ comite . 45.
- CLUILIA , seu Cloelia gens Romana à Cluilio Æneæ comite . 46.
- CLUI-

CLULIUS fuit primus Dictator Latinorum. 70. 71. & 77.

COLLATINA quæ collibus præerat à Collatinis Latii populis culta. 375. & 400.

COLONIÆ deductæ ab Albanis in antiquo Latio regnante Latino Silvio. 11. Enumerantur. 64.

COMPITALIA sacra quo die facta. 217. Eorum ritus describitur. 217. usque ad 221. Laribus, & Maniæ Deæ matri Larum erant dicata. 218. & 219. Bis in anno agitantur. 217. & 218. Ea intercepta, L. Piso restauravit. 217.

CONCILIA Latinorum in Albano, seu luco Ferentinæ numerantur. 76. & 77. Ad ea qui populi convenirent. 80.

CONNUBIORUM Jura, quæ solebant Romani concedere, quibus populis data. 112.

CONSECRATIO Regum, & Reginarum Latinis priscis familiaris fuit. 157. & 172.

CONSUALIA quo die, & mense celebrata. 270. & 271. Erant in honorem Consii, seu Neptuni Equestris. *ibid.* Ea Arcades Evandro duce primum in Latio instituerunt. *ibidem.* & 272. Eorum die equi, & muli coronabantur floribus. 271. & 275. Qui ludi iis celebrati. 270. & 275.

CONSI Ara sub terra occulta, *ibid.* Vide NEPTUNUS.

CONVIVIA Latinorum quæ. 138.

CORA Urbs Latii à quo condita. 10. Filius Coræ conditor sacris ibidem honoratus. 396. Coloniam Albanorum deduxit Silvius Rex. 397.

CORYBANTES Sacerdotes Cybelis La-

tii prisci loca tenuerunt. 6. Qui, & an Latium incoluerint. 201. Quo ritu sacrificarent. 202. & 203. Megalenses ludi in honorem Cybelis. 204.

CRUSTULUM pultis quid. 123. & 128. CRUSTUMERIUM à quo conditum, & unde dictum. 400.

CRUSTUMINI Belventinum Deum colebant. *ibid.*

CUNINA Dea infantium præses. 149.

D

DAMIUM sacrificium in honorem Majæ, seu Bonæ Deæ. 216.

DANÆ Pylumni uxor Ardeæ sacris honorata. 398. Fortasse sub nomine Nationis Deæ. 399.

DAUNUS Ardeatium, & Rutulorum parens. 397. & seq.

DECEMBER Saturno, non Vestæ dicatus. 174. & 175.

DECIMATRUS decimus dies post idus. 183. & 184.

DEPESTA quid. 141.

DIANÆ Templum à Latinis in Aventino constructum, & Latino, ac Romano nomini commune. 78. Et hoc fuit primum Templum Dianæ Romæ ædificatum. 179.

DIANÆ ædes Tusculi Latinis communis. 99. Prope Templum erat lucus Deæ sacer. *ibid.* Templum in Aventino, & feriæ pro Latino nomine à Tullo Hostilio institutæ. 100.

DIANÆ Aricinæ simulacrum à quo positum. 150. Illius Nemus. 152. Festum, 153.

DIANA Nemorensis apud Latinos Dea parturientium. 149. 153. &

DIANA eadem & Juno Lucina. 152.

A par-

- A parturientibus ter invocata .
ibid. Ejus simulacrum ab Oreste
 in nemus Aricinum fasce ligno-
 rum involutum invecum . 153.
 & 238. Aricina dicta Fascelis .
 153. & 154. Eadem ac Luna . 154.
 & 389. Ea & Juno distincta Nu-
 mina Latinorum . 159. Ejus
 sacra quæ . 239. & sequent. Idi-
 bus Sextilibus . 268. In ejus sa-
 cris Latinæ , & Romanæ foeminæ
 ardentes faces in Aricinum ne-
 mus ferebant . *ibidem* . Eadem in
 Aventino quo die Latini agita-
 rent . 268. & 269. Lucum , &
 ædem quis sacraverit . 381. & 382.
 Ejus Sacerdotes , servi , & quo-
 modo Sacerdotium obtinerent .
 385. Sacra eadem ac illa Dianæ
 Tauricæ . 386. Quo ritu agita-
 rentur , & quæ hostiæ mactaren-
 tur . 387. Ejus Sacerdos Rex Ari-
 cinus dictus erat hostia . 387.
- DICTATURA apud Latinos erat Ma-
 gistratus annuus . 70.
- DICTATORES Latinorum quam po-
 testatem haberent . 70. A Ro-
 manis missi , ut regerent Latinas
 Urbes . 87.
- DICTATOR Latinorum primus fuit
 Cluilius . 70. & 71. Post mortem
 Cluilii fuit Metius Fufetius . *ibid.*
 An eligeretur ab Albano Senatu ,
 an etiam à populo , & cæteris Ur-
 bibus Latii . 71.
- DIES quomodo divisus in partes à
 Latinis . 180. Dies dicati Diis Ma-
 nibus atri . 184.
- DIES festi mensis Martii Latinorum
 enunciantur . 185. & seq.
- DIEBUS atris quæ facere non lice-
 bat . 184.
- DIESPITER qui . 182. & 183.
- DIFFAREATIO quid . 108. Ea dissol-
 vebatur in Latio matrimonium .
ibidem .
- DII dicti à die . 183.
- DIIS Manibus dies dicati . 184.
- DILUCULUM apud Latinos quid . 180.
- DYNA Evandri filia , & Herculis scor-
 tum ex quo Palantem peperit . 34.
- DIOMEDES an Lanuvii sacris honora-
 tus . 401.
- DITI patri sacra facta Oscillis ad hu-
 manam effigiem arte simulatis .
 230.
- DITIS sacra mense Octobris agitata .
 285. Ea sacra Pelasgi in Latium
 invexerunt . *ibid.*
- DIVALIA quæ . *Vide* ANGERONALIA.
- DIVORTIA apud Latinos antequam
 Roma conderetur in usu erant .
 108. Quibus ex causis in Latio
 facta . 108. & 109.
- DIVORTIORUM causæ quæ Romæ , &
 in Latio . 109. & 110.
- DOMITIANUS Imperator violavit fon-
 tes Egeriæ . 150. In Albano insti-
 tuit Sacerdotium , & Minervæ
 Collegium . 195.

E

- E** DUCA Dea infantium præses .
 149.
- EGERIA Dea apud Latinos prægnan-
 tium mulierum præses . 149. usque
 ad 152. Unde dicta , & cur par-
 turientium præses facta . 149.
 & 150. Dianæ ministram Latini
 putabant . 150. Ejus ædes Ari-
 ciæ . 149. & seqq. Fons , & aquæ
 lustrales parturientium . 150.
 Violatæ à Domitiano . *ibidem* .
 Vestales purgabantur aqua Ege-
 riæ fontis ex lege Numæ . *ibid.*
 Ejus

Ejus lucus Ariciæ . 151. Equis inaccessus . 151. & 152. A Latinis culta in antro unde manabat Egeriæ fons . 151.

EPULÆ Latinorum quæ , & earum ritus . 134. 135. & seqq.

EPULONES Sacerdotes qui indicebant epulas Jovi, aliisque Diis, in Latio vetustissimi . 309. & 310.

EPULUM sacrum à Latinis institutum in honorem Deorum . 307. Die festo Latini Regis in Ferentinæ loco exhibitum . *ibid.* Itidem feriis Latinis . *ibid.* Ejus solemnia referuntur . 309. Illud Arcades, seu Pelasgi instituerunt . 309. Singulis Idibus à Latinis exhibitum . *ibidem* .

EQUIRIA sacra , quæ & unde dicta . 205. Et quæ eorum solemnitas , 205. & 206.

EQUUS October dictus Marti immolatus Idibus Octobris . 292. & 293. Ejus festi ritus 293. Qua de causa institutus . 293. 294. & 295.

EQUI Trojani historia fusius refertur . 294. & 295.

EVANDER deduxit Coloniam Arcadum in Latium . 3. Filius Mercurii , & Themis seu Carmentæ . *ibid.* Exceptus hospitio à Fauno Aboriginum Rege . 4. Filius Mercurii Herculem hospitio excepit . 28. Invexit in Latium cultum Panis Arcadum Dei . 30. Et Pani Templum in Palatino construxit . *ibid.* Regnante Fauno in Latium venit . 33. In Colle Palatino condidit Oppidum . *ibidem* . Construxit Templum in Latio Numinibus Arcadum . *ibid.* Græcarum literarum usum in Latium transvexit . *ibid.* & 345. Et pri-

mus omnium ad excolendam terram in Latio boves junxit . *ibid.* Ei Latini , & Romani quotannis sacrificabant . 34. Latinis imperavit Fauno etiam vivente . 34. An fuerit Rex universi Latii , vel tantum Regulus alicujus partis . *ibid.* Excepit Herculem in Latio ex Hispania redeuntem . 35. Coloniae ab Hercule ex Hispania secum ductæ dedit agrum ubi nunc Capitolinus mons . 35. Ejus in Latium appulsus an fabulosus . 35. Ejus Templum Romæ ad Trigeminam commune Latinis , Romanisque . 100. Dedit leges Latinis populis . 101. Auctor actionis noxalis . *ibidem* . Herculi sacravit Aram maximam . *ibid.* An ibidem fœminæ possent sacra facere . *ibid.* Matris Matutæ cultum in Latium invexit . 155. Et Panis Arcadum Dei . 317. Idem Faunum Latinorum Regem consecravit . *ibid.* Ei Carmentalia festa sacrata . 341. Ejus Ara prope Trigeminam portam . 342. Eidem quotannis sacra facta à Pontificibus . *ibid.* Vivens à Latinis divinis honoribus cultus . *ibidem* , & 343. Parricida . 344. Ejus cineres apud ejus aram . 345. Filius Mercurii . *ibidem* .

F

FABIÆ, seu Faulæ, aut Foviæ Deæ festa in Latio celebrata , & quo die . 375.

FABIORUM familia unde originem traxerit . 375. & 376.

G g g

FABU-

FABULINUS Deus infantium præses .
149.

FACES nuptiales quæ apud Latinos .
122. An raperentur, & cur. *ibid.*

FÆCIALIUM origo exponitur . 77.
& 78. Collegium in Latio priusquam Roma conderetur . 238.
239. & seqq. Cæremoniæ antequam bellum indiceretur . 238.
& 239.

FÆDERIS pacta inter Latinos, & Tullum Hostilium incisa in ærea Columna in æde Dianæ . 79. Leges inter Sabinos, Latinos, & Romanos quæ . 163. & 164.

FÆDUS ictum inter Æneam, & Latinum . 39. Renovatum inter Latinos, & Romanos . 81. & 82. Et quæ fæderis leges . *ibid.*

FÆMINÆ in Latio non erant exclusæ à successionem Regni . 102. Natis parentes nomen imponebāt octavo die . 160. Illisque duo nomina tantum imponebantur, masculis vero tria . *ibid.*

FALERIIS Jani Quadrifrontis imago .
333.

FANA dicta à Fauno Pici filio . 28.

FASCINUS Deus à Vestalibus cultus .
159.

FASTI Prænestini qui . 166. Aricinorum, Laurentinorum, & Tusculanorum qui . 166.

FAULA auctrix Fabiæ gentis . 376. Ejus ædes sacra sub monte Albano . 376.

FAUNA, seu Fatua soror, & uxor Fauni ab eo consecrata . 32. & 33. Mulieribus oracula dabat, sicut Faunus viris . 32. Eadem ac Bona Dea . *ibid.* A viro suo myrtheis virgis usque ad mortem cæsa .

ibidem. In ejus ædem vinum inferre non licebat, & de ratione . *ibidem*. Neque masculis ingredi . *ibidem*. Immo picturæ masculæ arcebantur . *ibidem*. Vide BONA DEA .

FAUNUS Aboriginum Rex excepit hospitio Evandrum . 4. Cultus à Latinis, & Romanis . *ibid.* A Latinis dictus Inuus, Silvanus, & Pan . 11. Idem & Pan, ac Silvanus . 23. Illi & Pico antrum à Numa in Aventino sacratum . 27. Pici filius . 27. & seq. Pico patri, & Saturno avo loca, & lucos dicavit . *ibid.* Cur dictus Martis filius . *ibid.* Latini à Fauno Faunii dicti . 28. Ejus cultus in Latio . *ibid.* Latinorum Deus . 28. & 29. Dictus à Fando . 29. Futura præcinebat versibus Saturniis . 29. Ejus oraculum Laurenti . 212. Idem ac Fatuus, Inuus, Silvanus, & Pan . 29. & 31. Ejus lucus sacer ubi Oleaster erat, cui nautæ affigebant donaria . 29. & 314. Omnium agrestium Numinum parens . 31. Ejus Templum in agro Laurenti frequentatum à virginibus nupturis . 119. Eum vexare pueros Latini opinabantur . *ibid.* Infantium præses . 148. & 149. Sub cognomento Jovis à Tusculanis cultus . 171. & 177. Ejus Templum in agro Laurenti Inui Castrum dictum, & qui illud locarunt in Tiburtino confutantur . 28. 30. & 312. Ejusdem ædes sacra in Cœlio monte ab Albanis condita . 31. Faunalia in honorem Fauni Regis Latinorum nonis Decembris agitata . 311. Ejus festi ritus . *ibid.* Ejus Sacerdotes

- dotes Faunii dicti. *ibid.* & 312. Oracula reddebant versibus Saturniis. *ibid.* Idem primum in Latio Saturno avo, & Pico patri sacra instituit. 313. 317. & 322. Primum lucos sacros, & Fana dicavit. 313. Præcipuus agrestium Deus, & Silvicola, & in silvis fari creditus. 314. Ei viri solum sacrificabant non mulieres. 315. Fauno, & Silvano Picumni, & Martis cognomentum inditum est. 317. Ab Arcadibus consecratus, & Pan dictus. 317. Editus ex nefario Valerii Tusculani incestu. 318. Ejus oracula consulendi ritus refertur. 319. & 320.
- FEBRUARIUS Februo Deo non autem Neptuno dicatus. 174. Num esset in fastis Latinorum relatus ante Numam. 174. & seq. & 177. & 178. Unde dictus. 176. & 177. Eo Latini purgationibus utebantur, & mortuis parentabant. 177. & 178. A pluribus Latii populis in fastos relatus. 358. Dicatus Februo Sabinorum Deo. *ibid.* Eo mense lustrabant populum, & Urbem. 360. *Vide* LUPERCALIA.
- FEBRUUS Deus qui. 176. 177. & 178.
- FERALIA quo die, & mense agitata. 367. Eorum institutor qui. *ibid.* Et qui ritus. 368. & 369. Unde dicta. *ibid.*
- FERALIBUS sacra facta Deæ Mutæ. 370. Et quibus cæremoniis. *ibid.*
- FERENTINI conciliis sub monte Albano, qui Latinorum populi adfuerint. 13.
- FERENTINÆ lucus erat sacer Latino Regi cognomento Jovis Latialis à Latinis culto. 72. Ibi erat fons Latino sacer. 75. In ejus forum quo die convenirent Latini. 75. Ejusdem lucus, & Albanus mons asseritur idem locus conciliorum Latinæ gentis. 76.
- FERENTINORUM annus qui. 164. & 165.
- FERETRIUS Jupiter unde dictus. 74.
- FERIÆ in honorem Latini Regis institutæ. 73. Latiales dictæ, ubi oscillis ludebant in honorem Latini. *ibid.* Oscillorum ludus qui. 72. & 73. Dictæ à victimis Numini feriendis. 73. & 74. Quibus, & quot diebus celebrarentur. 75. & 76. Die consecrationis ædis Dianæ in Aventino. 100.
- FERENTARII milites unde dicti. 74.
- FERONIÆ ædes apud Faliscos sub Soracte monte Sabinis, & Latinis communis. 99. Mos dictæ Deæ sacrificandi. *ibidem.* Ejus Templum à Laconibus in Latium apulsis Lycurgi ætate, *ibidem* constructum. 99. Ejus ædes in Pomentino agro. 99.
- FESCENNINA carmina decantata in cœnis nuptialibus. 126. & 127.
- FESTI dies indicti quovis mense à Sacerdotibus. 214.
- FIDES Dea mense Sextili culta. 266. A Phrygibus in Latium inducta. *ibid.* Ejus ædes ante Romam conditam in Palatino colle posita. *ibidem.* Ejus Templum vetustate collapsum Atilius Calatinus restauravit. *ibid.* Fœderibus præerat. 267. Ejus in sacris qui ritus servarentur. *ibid.*
- FIDIUS Deus sacris quo die cultus. 241. Idem ac Sancus. *ibidem.* Et Semon. *ibidem.* A Romanis dictus Jupiter Pistius. *ibidem.*

- Ejus ædes quare perforata . 241. & 242. Dictus etiam Medius Fidius, & cur . 242. Idem & Hercules. *ibid.* Dictus etiam sanctus. *ibidem.* Idem, & Medius Fidius apud Romanos iusjurandum fuisse dicitur . 242. Apud Latinos Fidei præerat. *ibid.* Vide SEMON, & SANCUS .
- FILII an in Latio mulctati ob delictum parentum . 104. Eorum educatio apud Latinos qualis. 159. & seqq.
- FLAMINES, eorumque insignia Æneas in Latium transvexit . 302. Cur caput velarent cum rem divinam facerent . *ibid.* & 303.
- FLAMEN Lucularis Laurenti, custos luculorum sacrorum Pici, & Fauni . 314.
- FLUMINA illustria in Latio quæ . 16.
- FONTINALIA quo die, & mense celebrarentur . 291. Unde dicta, à quibus instituta, & eorum ritus refertur . 292.
- FORTUNIS Antiatibus Ludi sacri Antii quo die facti, 221. & 222.
- FORTUNÆ Prænestinæ ædes à quo condita . 235. Festum quo die agitatum . 232. Ludi in ejus honorem septem diebus acti . 235.
- FOVII unde dicti . 375.
- FURINALIA quo die celebrata . 254. Unde dicta . *ibid.*
- FURINA vindex scelerum à Latinis in Deorum fastos relata . *ibid.*

G

GABIIS erant ludi quibus Latini græcis disciplinis, musica, tractandisque armis instruerentur . 141. 160. & 161.

GABINI Galacto, & Bio Siculis eorum parentibus sacra faciebant . 400.

GALLINICIUM apud Latinos quid . 180.

GIGANIA gens Romana à Gĩa Comite Æneæ . 45.

GLADIATORES dicti Buftuarii à Buftis . 227. Idem Servi, aut captivi in funere virorum illustrium mactati . *ibid.* Eorum spectacula in Latio prius quam Roma conderetur . *ibid.* Ea Romæ quinam primum exhibuerint . *ibid.*

GLAUCUS Minois filius à Labicanis cultus . 379.

GLOBI in oleo cocti quid . 128.

GUTTUM quid . 142.

GUTTURNIUM quid . *ibid.*

H

HERCULES habitator Latii . 4. Regnante Fauno in Latium venit . 33. Ejus in Latium adventus an fabulosus . 35. Instituit decimam frugum Diis offerri . 101. Nihil vini in calice relinquebat . 139. Ejus poculum, quo utebatur in sacris in Latio servatum . *ibid.* Abolevit in Latio morem mactandi Saturno pueros . 230. Dictus Medius Fidius, & cur . 242. & 243. Eidem Euandri ætate passim in Latio templa dicata . 397. In ejus ædem nec muscæ, nec canes introibant . 402. Ejus Aram maximam in Foro Boario Evander condidit . *ibidem.*

HIPPOLYTUS ab equis discerptus, & ab Æsculapio sanatus . 105. Posuit simulacrum Dianæ Aricinæ, *ibid.*

ibid. Idem cognomento Virbii in Aricino sacris honoratus . 380. & 381. Ejus ædes sacra in Aricino . *ibidem* . In ea æde virgines ante nuptias fuccisum sibi capillum consecrabant . *ibid.* Virbius dictus , quasi bis vir . 381. Sacravit Dianæ Aricinæ lucum , & ædem . 382. Eidem assignatus Flamen Virbialis dictus . 384. Et festæ solemnitatis quotannis . *ibid.*
 HONORIS festum quotannis in Latio agitatum . 406. Ejus sacrorum ritus refertur . *ibid.*
 HOSPITALITAS apud Tiburtes inviolabilis , 105. Ita ut Tiburtes quem semel hospitio susceperant accusare ex lege nequibant . *ibid.*
 HYGIA filia Æsculapii festis solemnitatibus in Latio honorata . 404. & 405.

I

JANITOR quid , & ejus officium 126.

JANUARIUS ante Numam , an esset relat⁹ in Fastos Latinorum . 174. & seqq. Non Junoni , sed Jano dicat⁹ . 174. & 175.

JANUS prim⁹ Latium incoluit . 21. Ejus origo . *ibid.* regnavit in Latio una cum Camese , qui idem ac Saturnus . 21. & 22. Idem ac Apollo , & Sol apud quosdam 23. An prim⁹ in Latio Diis Tempia , aras , pomœria , & ritus sacrorum instituerit . 24. & 25. Aboriginum Legislator . 101. Dictus Junonius . 181.

JANI Bifrontis ædes Laurenti , & Albæ ante Romam conditam . 329. & 331. Ejusdem cultum

Romani à Latinis acceperunt . 330. & 331. Itidem morem ædem Jani pacis tempore claudendi , & bello ingruente aperiendi . *ibid.* Post Saturni in Latium ap-
 pulsum æra signavit . 331. Ei ædes Romæ à quo condita . 330.

JANI Quadrifrontis imago Faleriis captis Romam traducta . 333. Janus fœderibus præerat . *ibid.* In indigitamentis , & à Saliis pater , & Deorum Deus dictus . 334. Januarum , & viarum custos , & anni moderator . *ibid.* Cur Latini primitias omnium sacrorum ei offerrent . 335. Ejus nomina quæ . *ibid.* Ei quomodo litatum . 337. In ejus festo Latini invicem sibi munera missitabant . *ibid.* Ei Agonalia sacrata . 339.

JANUAL quid esset . *ibid.*

IDUS in Latio sacratæ Jovi . 181. & 182. Unde dictæ . 182. 183. & 308. IDULIS dicta ovis Alba omnibus Idibus Jovi mactata . 183.

INDIGETES Dii qui . 244. & 245.

INFANTIUM Numina in Latio numerantur . 144. 154. & 155. Eorum expiatio quæ . 161. Iis quo die nomen imponeretur . 160. Et quo ritu . 161. Deformes , & monstruosi in Latio exponebantur . *ibid.*

INON , & mater Matuta eadem . 154.

INUI Castrum conditum ab Albanis Regibus in honorem Fauni . 11.

INUUS idem ac Incubus , Faunus , & Fatuus . 29. Cur ita dictus . *ibid.* Cætera Vide FAUNUS .

IPHIGENIA ab Aricinis sacris honorata . 380. & 381.

ITALIA dicta Oenotria ab Oenotrio Licaonis filio . 3.

ITALI dicti ab Italo eorum Rege . 3.
 Dicti Morgetes à Morgete eorum
 Rege . 3.

ITALUS Rex Siculorum in Latio fa-
 cris honoratus . 378.

JUGATIUS Deus jugis montium præ-
 erat . 375.

JUGUM Junonis Jugalis , quod subi-
 bant sponsi quid . 120. & 121.

JULIA gens Julum suæ familiæ aucto-
 rem jactabat . 49. A Julo usque
 ad Reipublicæ excidium Albæ
 Sacerdotium tenuit . 53. & 59.

JULIUS post mortem Ascanii patris
 Albæ summi Sacerdotii honorem
 assequutus est . 53. & 59.

JULIUS Cæsar Ædem sacravit Veneri
 genitrici . 93. Annum duodecim
 mensium constituit . 166.

JULIUS , idest Quintilis mensis , Jo-
 vi dicatus . 174.

JUNIA gens à Junio comite Ænææ .
 46.

JUNIUS mensis à Latinis Junoni dica-
 tus , & Junonius dictus . 172. &
 173. Eum Romulus à Latinis ac-
 cepit . *ibid.* Junoni , non autem
 Mercurio sacer . 172. 173. 174.
 & 235.

JUNONIS Sospitæ ædes Lanuvii . 97.
 A quo condita . 97. & 98. Hoc
 Templum erat commune Latinis
 Romanisque . 97.

JUNONIS Argolicæ Templum Lanu-
 vii à quo constructum . 98.

JUNO Lucina eadem & Diana . 152.
 Parturientium Dea . 158.

JUNO Fluonia præses mulierum flu-
 xu sanguinis laborantium . 158.
 Filia Jovis , & Privigna Junonis
 Lucinæ . 158. & 159.

JUNO , & Diana distincta Numina
 Latinorum . *ibid.*

JUNONIS Calendaris ædes Laurenti .
 173. 181. & 235. Calendæ om-
 nes sacre Junoni . *ibid.*

JUNONIS sacra Calendis Martiis .
 185. & 186. Et Juniis . 235.

JUNONIS Reginæ ædes in Latio .
ibid. Illi dicatæ Nonæ Caproti-
 næ . 253.

JUPPITER Latialis idem est ac Lati-
 nus Rex cultus in Albano mon-
 te . 41. Ejusque ædes à Tarqui-
 nio condita . *ibid.* Ejus feriæ , &
 ludi in honorem Latini Regis .
 73. & 74. Ei sacra facta sangui-
 ne humano . 75. Ejus ædes in
 Albano à quo condita . 79. & 8.

JUPPITER, Majus à Tusculanis dictus .
 170. & 171. Lucetius dictus in
 carminibus Saliaribus . 182. &
 183. Apud Oscos cultus . 258. In
 iisdem carminibus & Diespiter
 dictus . *ibid.* Ejus victima singu-
 lis Idibus quæ . 183. Dies festus
 in Latio Vinalia dictus , & cur .
 202. & seq. *Vide VINALIA* . Ei
 Idibus omnibus sacra facta à Tu-
 scis . 254. Tres Joves apud anti-
 quos . 256. Ejus Flamen princeps
 cæterorum Flaminum . 255. Jo-
 vis Imperatoris ædes , & simula-
 crum Prænestæ . 256. & 257.
 Ejusdem pueri simulacrum Præ-
 nestæ in Templo Fortunæ cul-
 tum . *ibid.* Ei Taurus albus ma-
 ctabatur die triumphi , Idibus ve-
 ro ovis alba . 255. Jovi Inventori
 aram Hercules in Palatino sacra-
 vit . *ibid.* Juppiter major Tusculi
 cultus unde dictus . 257. Hastat-
 us à Laviniensibus sacris honora-
 tus . *ibid.* Juppiter Lapis qui . 257.
 & 258.

JUTURNÆ festa quo die celebraren-
 tur .

tur. 346. Ejus ædes quo loci sita esset. *ibidem*. In Campo Martio, 348. Fons in Latio apud Numicium amnem. 347. & 348. Et fons, seu lacus in Foro Romano apud Templum Vestæ ab altero dissimilis probatur. *ibid.* Ejusdem fontis aqua Albani, & Romani utebantur in omnibus sacris. 348. & 350.

JUTURNALIA quo die, & à quibus agitata. 348. Eo die Latini Juturnæ litabant ad petendam aquâ pluviam. *ibid.* Juturna soror Turni submersa in lacu, fontis nomen dedit. *ibid.*

JUVENES Latini educabantur apud patruos, & cur. 161.

K

KALO verbum unde dictum. 214.

L

LABICANI Glaucum parentem sacris honorarunt. 379.

LACEDÆMONES, seu Spartani in Latium morém vino pueros statim natos abluendi invexerunt. 160. Et saltationem. 161. & 162.

LACONES, seu Lacedæmonii tempore Lycurgi Pometinos Latii agros incoluerunt. 5. Ac ibidem Templum Divæ Feroniæ construxerunt. 5. 6. & 99. Eorum mos in colendo majores natu. 6. Primi transfulerunt in Latium servitium, & servorum conditionem. *ibid.*

LANIFICIO in Latio Puellæ deditæ. 163.

LANUVII Templum Junonis Sospitæ commune Latinis Romanisque. 97. Conditor qui. 97. & 98. & 401. An ibidem esset ædes sacra Diomedis. *ibid.*

LARIBUS sacrata erant Compitalia. 218. & 219. Idem vicorum ac itinerum Dii. 219. Dii Inferi. *ibid.* & 220. Itidem custodes hominum, & ministri Deorum. 219. & 220. Ab Albanis, & Lavinien-sibus sub porcorum figura culti. 220. Iis sacra facta porca. *ibid.* Grundiles dicti, & ubi culti. *ibid.* Querquetulani qui. 221. Eorum cultus in Latio vetustissimus. 219. 220. & 221.

LARÆ, seu Larundæ ædes prope Templum Juturnæ in Ardeatino. 348. & 350. Mater Larium credita. *ibid.* Nympha Tiberina. *ibidem*.

LATINI populi qui ex Plinio. 9. Qui ex Livio. 10. Qui ex Dionysio. *ibid.* Qui ex Alexandro ab Alexandro. 12. Itidem prisci qui propriè dicti. 18. Eorum Reges Murrani dicti. 19. A Fauno Faunii dicti. 28. Senatoribus licebat ingredi Curiam cum sceptro. 38. Latini dicti à Latino Rege Fauni filio. 40. Ante Latinum, Aborigines dicti. 40. & 41. Coluerunt Æneam cognomento Jovis Indigetis. 41. Et Ascanium cognomento Jobi, vel Jovis filii. 41. Apud eos jurandi mos vetustissimus. 54. Quomodo se purgarent à crimine. *ibid.* Hastas pro Marte venerabantur. 69. Post mortem Numitoris Reipublicæ formam instituerunt. 69. & 70. Eorum Magi-

Magistratus qui . 70. & seqq. Eorum Dictatores. *Vide* DICTATOR . Res publicas consueverunt tractare in Lucis sacris . 72. Alba everfa , quotannis ad lucum Ferentinæ coibant , ut ibi Dictatores , & Prætores crearent . 71. & 72. Quomodo crearent Prætorem . 73. & 74. Quomodo convenirent in Forum Ferentinæ . 75. Eorum feriæ quibus , & quot diebus celebrarentur . 75. & 76. Tarquinium Superbum Latinæ gentis Principem in Ferentinæ Luco crearunt . 79. Ex Volscis , & Sabinis conflati . 80. Ad eorum Concilia qui populi convenirent . *ibid.* Bellum cum Romanis . 81. Fœdus iniierunt cum Romanis . *ibid.* An post ultimum Bellum iterum Concilia in Ferentino celebrarent . 86. & 87. Ad Forum Ferentinæ convenerunt usque ad extrema Romani Imperii tempora feriarum gratia . 87. Post ultimum bellum fœderati , & focii populi Romani . 87. Quis illis leges dederit . 101. & seqq. Nullum inter Agnationem , & Cognationem discrimen faciebant . 102. Apud Latinos fœminæ non excludebantur à fucceffione Regni . 102. Capite mulctabant qui taurum necasset . 102. & 103. Illis inhiberetur sponsalia cum fugitivis contrahere . 104. Ac fugitivos , & exules in corpus suum recipere . *ibid.* Quale effet jus patriæ potestatis . *ibid.* Nuptiæ quo ritu contractæ . 107. Matrimonia quæ . 106. & 107. Quomodo inter absentes nuptias contraherent . 107.

Divortia . *ibid.* Quibus ex causis Divortia facerent . 109. 110. & seqq. Quibus mensibus , & diebus matrimonia inire possent . 110. Mense Majo parentabant . *ibid.* Eorum mulieres quomodo ambulant . 103. Quanto tempore lugere deberent viros defunctos . 111. An luctus tempore matrimonia licitè cōtrahere possent . *ibid.* Et quas pœnas incurrerent nubentes eo tempore . *ibid.* Devicto Latio Romanorum legibus obnoxii . *ibid.* Iis an data Civitas Romana . 113. 114. & 115. Et quando adempta . *ibid.* Eorum Civitates fœderatæ Mario , edicto Sullæ Jure Civitatis privatæ . 115. Cives Romani ex edicto Claudii Imperatoris . 116. Virgines nupturæ quæ vota Diis offerrent . 118. Quo ritu , & ordine ducerentur ad domos viro- rum . 121. & seqq. Victus qui . 127. & seq. An carnes , & pisces comederent . 128. Mulieres abstemiæ , & cur . 130. Et quinam eorum potus . *ibid.* Vina , & eorum nomina . 131. Prandia eadem , & cœnæ . *ibidem.* Epulæ quæ , & earum ritus . 134. 135. & seqq. Convivia . 138. Epulantes an federent , vel in lectis discumberent . 134. 135. & seqq. Fœminæ epulantes sedebant . 138. Quæ Diis offerrent cœnantes . 139. & seqq. In conviviis pocula , & crateres coronabant . 134. Servabant poculum ligneum , quo Hercules utebatur in sacris . 139. Gabiis erudiebantur Græcis disciplinis , musica , tractandisque armis . 141. 160. & 161. Mensæ quæ .

quæ . 141. Quem locum existimarent honoratiorem in mensâ . 142. Mulieres prægnantes , quæ Diis offerrent . 143. & 149. Parturientium vota quæ . 144. & seqq.

LATINIS familiaris erat consecratio Regum , & Reginarum . 157. & 172. Mortuis consecratis nomina immutabant . 157. & 172. Infantes vino abluebant qui mos à Spartanis manavit . 160. Juvenes educabant apud patruos . 161. Puellæ deditæ Lanificio . 163. Tempore quo vinum colligebant Libero sacrificabant . 192. Conventus in æde Veneris Aphrodytis . 199. Et Lavinatis . *ibid.* In æde quoque Circis . 98. Itidem in æde Feroniæ . 99. Et in æde Junonis Sospitæ . 97. Et in Templo Dianæ Tusculi . 99. Itidem in æde Evandri Romæ . 100. Atque in æde Veneris Equestris Albæ . *ibidem* . Diis libabant mustum , & vinum . 214. Eorum sepulchra ubi essent . 226. Saturno mactabant pueros . 229. *Vide SATURNUS* . Singulis Idibus Epulas sacras instituerunt . 308. *Vide EPULUM* . Latini , & Albani in sacris thure non utebantur . 337.

LATINUS Latinorum Rex filius Fauni , seu Herculis , Æneam hospitio excepit . 7. Cujusnam filius . 35. & 37. An ortus ex Hercule , & filia Fauni , an potius ex Fauno , & Fatua . 35. 36. & 37. Ejus uxores Marica , Palatia , & Amata . 36. *Vide MARICA , AMATA , & PALATIA* . Cum Ænea fœdus , & amicitiam init . 39. Moritur in conflictu cum Turno . *ibid.* Consecratio sub cognomento Jovis La-

tialis . 41. Idem , ac Juppiter Latialis cultus in Albano monte . 73. & 74. Ejusque ædes à Tarquinio condita . 37. & 34. Feriæ in ejus honorem institutæ . 73. & 74. Dictæ Latiales ubi Oscillis ludebant . *ibid.*

LATIUM duplex novum , & vetus . 1. Vetus quale , & quibus finibus circumscriptum . 2. 14. & 15. Ejus Coloni qui fuerint . 6. & seqq. Urbes debellatæ , & à Romanis mulctatæ . 85. & 86. Et Civitas Romana quibus adempta , & quibus confirmata , aut concessa . 85.

LATUM clavum vestimenti genus Albanorum Regum . 66. & 67. Julius Cæsar semper lato clavo indutus . 67.

LAVINIA , & Prænestes , seu Prænestus filii Latini , & Amatæ . 37.

LAVINUS frater Latini . *ibid.*

LAVINIUM dictum prius Lavinum à Lavino fratre Latini . *ibid.* Venerius tamen à Lavinia uxore Æneæ . 37. 38. & 39. Et cur ita denominatum . 39. A quo conditum . 8. Lavinium , & Laurentum duas fuisse Urbes probatur . 38. Ibidem sus quæ triginta porcellos peperit , servabatur . 42. & 43. Casa lignea ab Ænea condita ubi sus triginta porcellos peperit , uti sacra custodiebatur . 43. Ibi ædes Veneris genitricis ab Ænea condita . 43. & 88. Erat communis Latinæ genti . *ibidem* . Ejusque cura Ardeatibus commissa . 88. In hac æde Veneralia celebrabantur , eorumque ritus . *ibid.* Et ibidem Magistratus Romanus die , quo dignitatem ini-

bat ,

- bat, sacrificabat. 89. Ibi liberalia agitata. 191. & 192. Mineræ sacra. 193. Ibi Calendis Aprilis sacra Veneri facta à Latinis populis. 199. Ædes Veneris Equestris. 200. & 201. Dum conderetur Lavinium quæ prodigia visa sint. 206. Ibi ædes Larium. 221. & 352. Dies natalis, quo die celebratus. 243. Ædes Jovis Hastati. 257. Lavinium, & Lauro-lavinium an idem Oppidum. 259. Conditum ab Ænea ex Oraculo Apollinis, cur ita dictum. 258. 259. & 260.
- LAURENTUM dictum à Lauro ibidem inventa à Latino. 37. Ipsum, & Lavinium duas fuisse Urbes probatur. 38. Conditum à Pico Latinorum Rege. *ibid.* Ejus Civium leges referuntur. 104. Annus qui. 164. & 165. Fasti qui. *ibid.* Templum Junoni Calendari ibi dicatum. 173. & 181. Calendas Junoni sacrarunt. 173. & 181. Ibi ædes Veneris Salaciæ. 200. Fuit sub tutela Apollinis. 259. In ejus agro nemus aureum Apollini sacrum. 260. In eo nemore Vitellius Imperator metu fulminum manebat. *ibid.* Ibi ædes Jani Bifrontis. 29. & 231. Et ædes sacra Amatæ Latini uxori. 376. Ædes sacra Picæ, seu Canenti Pomonæ dictæ. 377.
- LECTISTERNIUM in Templo Herculis non erat. 135. & 136.
- LEGES Sumptuariæ referuntur. 133. & seqq.
- LEMMII Marti non sacrificabant, & cur. 278.
- LEMONIUS Pagus Latii prisca, à quo Lemonia Tribus. 16.
- LEMURIA quo die agitata. 222. Eadem & parentalia pro majorum larvis facta. 222. & 223.
- LEMURES unde dicti. 223.
- LEMURALIUM ritus referuntur. 222. 223. & 224.
- LENÆ vestimenti genus quo utebantur Reges Albanorum. 66. Eadem & Clenæ. *ibid.* Cur ita dictæ. *ibid.*
- LEVANA Dea infantium præses. 149.
- LEX Orchia Sumptuaria. 133. Fannia Sumptuaria. *ibid.* Didia itidem Sumptuaria. *ibid.* Licinia Sumptuaria. *ibid.* & 134. Antia itidem Sumptuaria. 134.
- LIBERALIA in Latio quo die agitata. 190. & seq. Ritus qui. 191. In Græcia ab Orpheo instituta. *ibid.* In Latium Trojani transvexerunt. *ibid.* Agitata Lavinii. 191. & 192. Romæ mense Augusti celebrata. *ibid.* Octobri agitata quæ. 303. Eorum ritus refertur. 304.
- LIBUM quid. 128.
- LIMEN domus, Vestæ dicatum. 124.
- LIXULÆ, & Semilixulæ quid. 128.
- LOCA memoranda in Latio antiquo quæ. 16.
- LOCRI Urbs veteris Latii. 11. A quo condita. 64.
- LOCUS in mensa dignior, qui apud Latinos, & Romanos. 142.
- LOREA, seu Lora potus Latinarum mulierum. 130.
- LUCIUS ANNIUS Setinus Prætor Latinorum. 14. & 83. Latinorum Legatus. 84. & 85. Ejus oratio ad Senatum Romanum. *ibid.*
- LUCARIA prima, & secunda quæ, & quo die agitentur. 254.
- LUCETIUS qui. 182. & 183. Apud Oscos idem & Juppiter. 258.

- LUCI sacri pro tractandis rebus publicis . 72.
- LUCTUS tempore an matrimonia in Latio contraherentur . 111. Et quas pœnas incurrerent nubentes eo tempore . *ibid.*
- LUCUS Ferentinæ . *Vide FERENTINÆ* Lucus .
- LUDI publici in Latio ad erudiendos Juvenes . 161. Sp. Carbilus primus Ludum Romæ aperuit mercede . 162.
- LUDI Trojæ dicti qui . 162. Albæ primùm instituti . *ibidem.* Ascanius primus Albæ Trojam ludit . *ibid.*
- LUDI acti Antii , sacri Fortunis Antiatibus . 221. & 222.
- LUDI Apollinares Antii exhibiti . 221.
- LUDI sæculares cui Deo sacri . 287. A quo primùm Romæ instituti . *ibid.*
- LUDORUM funebrium origo antiquissima in Latio . 226. *Vide GLADIATORES.*
- LUNA plurimum foetui egerendo prodest . 154.
- LUNULA quid esset . 68. Albæ Reges mulleis adnectebant Lunulas . *ibid.* Numa instituit ut Senatores , eorumque posterii nigris calceis Lunas adnecterent . *ibid.* Matronæ Latinæ cur Lunulas gestarent . 68. Arcades Lunulas gestabant . 67. & 68.
- LUPERCALIA instituta ad purgandum , & lustrandum populum . 358. Dicata Pani Arcadum numini . *ibid.* Ab Arcadibus focii Evandri instituta . 359. & 360. Celebrata à Latinis antè Romam conditam . 360. Eorum ritus refertur . 360. 361. & 362. Iis Luperci Sacerdotes Panis nudi discurrebant . 362.
- LUPERCAL quid esset . 359.
- LUPERCORUM Sodalitas apud Latinos veteres . 364.
- LUPERCORUM, Fabianorum, & Quintilianorū Sodalitates Romæ quæ . *ibid.* 365. Et quæ Sodalitas Julianorum . *ibid.*
- LUPERCI cur *Cinctuti* appellati . *ibid.*
- LUPERCÆ etiam foeminae in Latio . 366.
- LUSTRICI dies qui . 160.

M

MAGISTRATUS Romanus in Oppida Latina proficiscens, quæ imperare posset . 116. & seqq.

MAGISTRI , qui Juvenes instruerent in Latio , amici , & propinqui . 162.

MAJA Atlantis filia , & Mercurii mater . 157. Bona Dea , & Fatua dicta . 157. 171. 172. & 226. Uxor Vulcani nomen Majo dedit , secundum aliquos . 170. & 171. Ejus sacrorum ritus in æde Pontificis . 226.

MAJUS mensis relatus in fastos Latinorum antè Romam conditam . 170. Unde dictus . 170. & 172. Jovi dicatus . 172. Lingua Osca Moesius ac Majus . 170. Quomodo dictus ab Oscanis . 170. Majæ , non autem Apollini dicatus . 174. & 226.

MAMURIUS Faber Romæ Palladiorum fictor . 193.

MANE unde dictum . 180.

MANIUS agrum Nemorensem Diana sacravit . 381.

- MANICI panes qui . 382.
 MANIÆ quæ . *ibid.*
 MARCUS Antonius Triumvir editum de sumptibus proposuit . 134.
 MARICA uxor Latini . 36. A Minturnensibus Divinis honoribus culta . 36. Ejus Lucus, & Templū apud Minturnenses . 36. An potius uxor Fauni . 37. A Latinis culta, & inter Nymphas consecrata . 376.
 MARITI uxores lugere non cogebantur . 111.
 MARS à Latinis cultus, & Templis honoratus . 168. Ejus Ædes, & Lucus Albæ . *ibid.*
 MARTIUS cur primus anni mensis . *ibid.* Apud Latinos, & Romanos primus mensis anni . 168. Ejus dies festi Latinorum enunciantur . 185. & seqq. Kalendæ Vestæ sacræ . *ibid.* Kalendis ædes Vestæ frequentatæ . *ibid.* Marti, non autem Minervæ dicatus . 174. Kalendis, Martis sacra . 185. & 186. Per totum mensem Martii Martis sacra in Latio agitata . 187.
 MATER Matuta Dea parturientium . 149. 154. & seqq. Eadem & Inon . 154. & 155. Ejus cultus in Latio ab Arcadibus manavit . *ibidem.* Ejus ædes Satrici . 156. Cur parturientium præses . *ibid.*
 MATRALIA quo die celebrata . 248. Instituta in honorem Matris Matutæ . *ibid.* Quæ ceremoniæ in iis servarentur . *ibid.*
 MATRIS Deum Acus à quibus in Latio investus . 390.
 MATRIMONIA inter Cognatos in Latio an essent justa . 106. & 107. Inter Latinos contracta usu, farreatione, & coemptione . *ibid.* Usu quomodo contraherentur 107. & 108. Quomodo farreatione . *ibid.* Vel confarreatione, qua soli flamines contrahebant . *ibid.* Aut coemptione . *ibidem.* Diffarreatione apud Latinos dissolvebatur matrimonium . *ibid.*
 MATRIMONIA in Latio quibus diebus contracta . 110. Tempore luctus an contraherentur . 111. Et quas pœnas incurrerent nubentes dicto tempore . *ibid.* Et Sacra promiscua Romanis, Latinisque . *ibid.* Inter Romanos, & Latinos vetita . 111. & 112.
 MATUTA Dea præerat maturescens frumentis . 375.
 MEDITRINALIA quo die, & mense celebrarentur . 282. Unde dicta, & eorum ritus . 282. & 283. Cur instituta . *ibid.*
 MEDITRINA Dea Latinorum . *ibid.*
 MEGALENSES Ludi in honorem Cybelis . 204.
 MEMMIA Gens à Mnesteo comite Æneæ . 45.
 MENSÆ Latinorum quæ . 142.
 MENSARUM locus honoratior in Latio qui . 142.
 MENSES Latinorum quot dierum essent . 166. Eorum nomina enumerantur . 167. Dicta ab Imperatoribus enumerantur . 179. & seqq.
 MEPHYTIS quid . 392.
 MERCURII dies festus quo die in Latio agitatus . 227. seq. Ritus . 228. Ei Evander hospites immolabat . 230. & 231.
 MERENDAM antiqui sumebant pro prandio . 132. & 133.
 MERIDIES, & Medidies apud Latinos qui . 180.

- METIA Gens à Metio Æneæ comite . 46.
- METIUS Fufetius post mortem Cluili Dictator Latinorum . 70. & 72. Ab exercitu Dictator creatus . 71.
- METILIA Gens à Metilio Æneæ Comite . 46.
- MINERVÆ festa quæ . 192. A Trojanis culta . 193. Ejus cultus Latinis vetustissimus . 194. Cur Nerienes appellata . 195. Ejus Sacerdotum Collegium in Albano . *ibid.* Eorum comptus describitur . 196. Ei Tubilustrium sacrum . 197.
- MYAGIRUS Deus Latinorum quibus præesset . 402.
- MINUTIUS, seu Minucius Deus in Latio cultus . 405.
- MYRTHUS Veneri sacra, & cur . 198.
- MOLARUM in Latio veteri nullus fuit usus . 128.
- MORGETES Rex Italiæ, à quo Itali Morgetes dicti . 3.
- MULIER adultera in Latio qua pœna plecteretur . 103. In Latio, ac Romæ vinum bibere vetita . *ibid.* Absens apud Latinos ritè nuptias contrahere nequibat . 107. Latina quanto tempore lugere deberet virum defunctum . 111. Arcas quanto tempore viros lugeret . *ibid.* Romanæ quanto tempore viros lugerent . *ibid.*
- MULLEI calceamenta Albanorū Regum, & dein Patritiorum . 67. & 68. Unde dicti . *ibidem* . Eorum usus Patriciis ademptus ab Aureliano Imperatore . *ibid.* Ab eodem Aureliano mulieribus relictus . 68. Illis Reges Albæ adnectebant Lunulas . *ibid.*
- MULSUM quid . 123.
- MUNDUS quo die patere diceretur . 254.
- MURRANUS fuit primus Rex Latinorum à quo omnes Reges Murrani dicti . 20.
- MUSTACEA donabantur post nuptialem cœnam . 126.
- MUTA Dea quæ, & quibus sacris placaretur . 370. & 371. Eadem, & Lara, ac Larunda Larium mater . *ibid.*

N

NATIO, seu Nascio Dea Ardeatium . 143.

NAUTIA Gens Consularis à Nautio comite Æneæ . 44. & 45.

NAUTIUS comes Æneæ Palladii custos . 193.

NEPTUNUS Saturni, & Opis filius . 271. & 272. Dictus Hyppius, & Confus, & cur . *ibid.* Et Equestris . *ibid.*

NEPTUNALIA ejus sacra quo mense, & die agitata . 275. Ei Consualia sacrata . 270. *Vide CONSUALIA* .

NICOSTRATA eadem, & Carmenta . 344.

NODOTUS Deus præerat geniculis, nodisque culmorum . 375.

NOMINA Maribus imponebātur nono die . 160. Fœminis verò octavo . *ibid.* Masculis tria, fœminis verò duo nomina imponebantur . *ibid.* Quo ritu nomina Infantibus imponerentur . 161.

NOMENTANUM vinum celebre apud antiquos . 131.

NOMINALIS dies qui . 161.

NONÆ unde dictæ . 184. Caprotinæ quo die celebratæ . 253. A quo dictæ . *ibid.* Junoni dicatæ, earumque

- rumque ritus. *ibidem*.
 NOVEMBER Dianæ dicatus. 174.
 NUCES spargebant in nuptiis, & nocte nuptiarum. 122. Qui mos probatur ex lapidibus priscis. 122. & 123.
 NUMA Vestalibus edixit ut singulis diebus aqua ex Ægeriæ fonte purgarentur. 150. Immutavit ordinem Anni Latinorum. 178.
 NUMICI fluminis aquæ sacræ Latinis, Romanisque. 44. Et nonnisi de hujus fluminis aquis Vestæ libari licebat. *ibid*.
 NUMICIUS Circæjensis Prætor Latinorum. 83.
 NUNDINA Dea Latinorum. 160.
 NUPTIÆ apud Latinos quomodo contraherentur. 105. & 106. Cum uxore fratris, vel cum sorore mortuæ uxoris vetitæ à Juliano, & Constantino. 106. & 107. Eas an mulier absens posset contrahere. 107. An verò vir absens per Procuratorem. *ibid*. Non contrahebantur nisi captatis auspiciis. 120. Regiarum ritus apud Latinos qui. 170.
 NUPTIALES faces quæ apud Latinos. 121.
 NUPTIALIBUS cœnis mustacea dabantur. 126. Earundem Ministri notantur. *ibid*. Et fescennina carmina in illis decantata. 26. & 27.
 Tarquinio adversus Romanos. 81.
 OCTOBER Jovi, non autem Marti dicatus. 174.
 OENOTRIUS Licaonis filius primus omnium duxit Arcades in Italiam. 3. Quæ ab ejus nomine Oenotria dicta est. *ibid*.
 OLERA à Latinis priscis dicta, quod in olla ea elixarent. 128.
 OPPIDA à Latinis Regibus condita recensentur. 29.
 OPIS eadem & Cybeles. 201. Ei dicata Fordicidia sacra. 205. Feriæ sacratæ. 325.
 OPALIA quibus diebus, & quo ritu celebrata. 326. & 327.
 ORBONA Dea infantium præses. 149.
 ORCHIS foemina quid esset. 159.
 ORESTES simulacrum Dianæ fasce lignorum involutum in nemus Aricinum invexit. 153. Invexit in Latium Bellonæ cultum. 238. Simulacrum Dianæ Tauricæ in nemore Aricino posuit. 238. Ab Aricinis sacris honoratus. 380. Ejus & Iphigeniæ fabula narratur. 385. & 386. Ejus sceptrum, & ossa Aricia Romam translata, & condita ante Templum Saturni. 386. & 389.
 OSCI populi unde dicti. 170. Habebant mensem Majum. *ibid*.
 OSCILLORUM ludus qui. 72. & 73.
 OPILAGO Dea infantium præses. 149.
 OSTIÆ ædes Tiberino, & Nymphis Tiberinis dicata. 378.

O

OCTAVIUS Mamilius Tusculanus genus ducebat à Telogono filio Ulyssis, & Circes. 79. Dictator à Latinis creatus cum Sex.

P

PAGANALIA, seu Paganica festa quæ. 357. Quo die agitata, & à quo instituta. *ibidem*. Iis Ceres dicta Empanda. *ibid*.

- PALANTES Evandri filia, vel Palanto mater Latini ex stupro Herculis, 35. 36. & 37.
- PALANTIUS mons, nunc Palatinus dictus à Palante Herculis, & Dynæ filio. 34.
- PALATIA uxor Latini. 36. Culta à Latinis, & Romanis. 37.
- PALATINUS mons unde dictus. 34. & 35.
- PALÆMON idem & Portumnus. 155. & 156.
- PALILIA, seu Parilia in honorem Palis agitata. 206. 207. & 208. Eorum ritus. 207. 208. & seq. Dicta à partu pecoris. 209.
- PALES Dea Pastorum. *ibid.* Eadem ac Vesta, & mater Deorum. *ibid.* Eadem & Palatia, vel Pallantia, aut Palatua. *ibid.* Eadem & Palatea Latini Regis uxor, & filia Evandri. *ibid.*
- PALEM Deum non Deam plures faciunt. *ibid.*
- PALATUALIA festa in honorem Palatue Latini Regis uxoris. 210. & 376.
- PALLADIS sacra in Aventino quo die agitata. 248.
- PALLADIUM una cum Penatibus ab Ænea ex Illo in Italiam transvectum. 90. In Templo Vestæ Lavinii à Vestalibus custoditum. 90. 185. & 193. An idem Palladium Romæ, & illud Lavinii. 193. & 391. Duo Palladia Trojæ. 193.
- PAN Arcadum Deus ab Evandro in Latium inductus. 30. Ei Templum in Palatino ab Evandro constructum. *ibid.* Idem ac Inuus. 30. Arcades crediderunt eundem, ac Solem. *ibid.* An idem, & Faunus. 317. & 318. *Vide* FAUNUS. Arcades in Latio ei sacra-runt lucum, & aram. 359. Lycæus dictus, & cur. *ibid.* Lupercalibus quibus victimis sacra fierent Pani. 363. Oraculum Panis an in Latio fuerit. 366. & 367. *Vide* LUPERCALIA.
- PANIFICII diffformes species apud Latinos. 128. & 129.
- PAPIRIUS Pagus Latii antiqui, à quo Papiria Tribus. 36.
- PARENTALIA eadem & Lemuria pro majorum larvis agitata. 222. & 223. Eorum ritus. *ibid.* & 225. Mense Maii Latinis priscis solemnia. 222. & 223. Quotannis ab Ænea Anchisi patri celebrata. 223. & 224. Instituta ut umbræ avitæ placarentur. 226.
- PARENTES natis liberis postes floribus ornabant, lares coronabant, iisque sacrificabant. 159. Eorum execrationes. *ibidem.* Filiis natis turpiculam rem collo suspendebant. *ibidem.*
- PARTURIENTIUM vota in Latio quæ. 144. & seqq.
- PATRIÆ potestatis jura in Latio. 104.
- PATRIMI, & matrimi. 121.
- PATRIMUS præferebat ante sponsam facem accensam ex spina alba. *ibid.* Et cur. *ibidem.*
- PATRONUS fuit socius Evandri, à quo Patronorum nomen, & mos. 34.
- PAVENTINA Dea infantium præses. 149.
- PAUSUS Latinorum Deus. 237.
- PELASGI primi Latii incolæ. 2. Ab Aboriginibus excepti. 3. Ante Arcades primi Latii Coloni. 5. & 6. li, & non Arcades litteras in Latium transvexerunt. *ibid.* Con-

- Condiderunt Lanuvii Templum Junoni Argolicæ . 98.
- PENATES Dii Lavinium sponte sua repetierunt quum Ascanius bis conatus esset eorum simulacra Albam transferre . 52. Una cum Palladio ab Ænea ex Illo in Italiam transvecti . 90. & 352. Lavinii in qua æde essent . 90. Eorum simulacra Lavinii posita cujus materiei essent . *ibid.* Qui essent , & eorum descriptio . *ibid.* 91. 92. 353. & 354. Vesta una ex iis . 90. & 91. Eos videre nonnisi Sacerdotes poterant . *ibid.* & 92. Eorum feriæ quo die in Latio celebratæ . 351. Bis Lavinio Romam translati , bis in locum suum redierunt . *ibid.* Lavinii Imperatores in Provincias ituri iis immolabant . *ibid.* Lavinii ab Ænea in adyto Vestæ locati . 353. In Latio dicti Dii Magni , & Dii Patrii Gentis Latinæ . 353. & 355. Ii & Lares diversa Numina . *ibid.* Lavinii non habebant velatum caput . 356. In somniis eos admonere putabant duces Latinorum in periculis . 353.
- PICI aves iidem & Grighi . 26. Eadem avis in æde Pici Laurenti supra columnam ligneam oracula edebat . 27.
- PICUS filius Saturni . 26. Ejus Oraculum in Laurentino . *ibid.* Ubi locus Oraculi asseritur . *ibid.* Mutatus in avem . *ibidem.* Utebatur ave ejusdem nominis in auguriis , & per eam futura noscebat . *ibid.* Ei & Fauno antrum à Numa in Aventino sacratum . *ibid.* Ejus Regia ubi fuerit . 28. Ei in agro Laurenti Martis cognomento ædes sacra , & festa quotannis assignata . 377.
- PICÆ , seu Canentis Pici uxoris Pomonæ cognomento , festa quotannis in Latio celebrata . *ibid.*
- PICUMNUS idem , & Silvanus . 316. & 317. Ardeatium Deus . *ibid.*
- PILUMNI ædes in agro Ardeatino frequentata à virginibus nupturis . 119. Is cum Picumno præses nuptiarum . *ibid.* Et infantium . 143. Idem & Sterquilinius . 144. Cultus à pastoribus , quod usum pinsendi frumentum reperiisset . *ibidem.* Dictus quod pellat mala infantium . 144. & 145. Antiquissimus Rutulorum Rex . 145. Pilumni populi qui . *ibid.* Ejus , & Picumni ædes , & lucus Ardeæ . 143. & 144. Iis sacra facta Calendis Martiis . 188.
- PINSOR , ac Coquus idem apud antiquos . 128.
- PISTORES incogniti in Latio , & Romæ . 128. Quo tempore Romam , & in Latium venerint . *ibid.* In Latio molis frumenta terebant , mulieres vero panem faciebant . *ibidem.*
- POCULUM ligneum Herculis quo utebatur in sacris , in Latio servatum . 139.
- POMONÆ libabant nova poma . 284. Latinorum Dea , Pici Latinorum Regis uxor , eadem & Canentes . 377. Ejus ædes inter Hostiensem , Ardeatinum , & Laurentem agrū . *ibid.* Ejus Flamen Pomonalis dictus . *ibidem.*
- POPLIFUGIA quo die , & mense agitata . 250. & 251. Quo ritu celebrata . *ibid.* Unde originem traxerint . 250. & 251.

PORTUMNUS idem ac Palæmon. 155.
& 156.

PORTUMNALIA quo die, & mense
celebrata. 269. Cui Numini di-
cata. *ibid.*

PORTUMNI cæremonias, & sacra Ar-
cades in Latium invexerunt. *ibid.*
Ritus in iis sacris servati. 260.

POTINA Dea infantium præses.
149.

PRANDIA priscorum Latinorum re-
feruntur. 131. & 132. Apud La-
tinos eadem ac cœnæ. 131. &
132.

PRÆGNANTES mulieres in Latio quæ
Diis offerrent. 143. & 149.

PRÆNESTÆ Jovis Imperatoris ædes.
256. & 257. Et Jovis Pueri simu-
lacrum. *ibid.* Ibi sacra facta Augu-
sto quotannis. 265. Fortunæ fe-
stum, & ludi quo die agitati. 232.
Vide FORTUNÆ. A quo condita.
277. Ibi Templum Cæculi. 399.
& 400.

PRÆNESTINI facti qui. 166. Verrius
Flaccus ordinavit fastos Prænesti-
nos, illosque marmoreo parieti
incisos publicavit. *ibidem.*

PRÆTOR à Latinis quomodo creare-
tur. 73. & 74.

PRÆTORES Latinorum creati in Con-
cilio Ferentini. 73. & 83.

PRIAPUS comes expeditionum Bac-
chi. 192. Veneris & Bacchi fi-
lius. *ibidem.* Ejus sacra à rusticis
agitata. *ibid.*

PRIMOGENITI quod jus haberent in
Latio. 102.

PRIMOGENITURÆ in prisco Latio non
cognitæ. 102.

PROSERPINA frumentis germinanti-
bus præerat. 375.

PROSERPINÆ sacra quo die, & mense

agitata. 285. Ea Pelasgi in La-
tium invexerunt. *ibid.*

Q

QUADRIGA fœctilis quæ, & qui-
bus sacris honorata. 389.

QUERQUETULANI prisci Latii populi
Laribus ædemi sacram condide-
runt. 221. Festa Nympharum,
& Larium quotannis agitabant.
401.

QUINQUATRUS quintus dies post Idus.
183. & seq.

QUINQUATRIA in honorem Minervæ
agitata. 183. 184. & 192. In La-
tio agitata die 19. Martii, quo
Minerva nata est. 194. In Al-
bano à Domitiano. *ibidem.* Quot
diebus celebrata. 194. & 195.
Ludi, & solemnia. 195. 196.
& 197. Domitianus exhibebat
certamen Poëtarum. 196. Et cer-
tamen Gladiatorum. 195. & 197.
Ubi de Patritiis Romanis qui in
arenam descendebant iis corona
aurea, vel oleagina donata. 196.
Et Epulum in Albano exhibitum
à Domitiano. *ibid.*

QUINTILIA gens Romana à Quinti-
lio Æneæ comite. 46.

QUINTILIS mensis idem & mensis
Julius. 174. & 254. Jovi sacer
erat. *ibidem.*

R

REDAMPTRUARE quid. 300. &
301.

REGES priscorum Latinorum Mur-
rani dicti. 19. & 20. Eorum se-
ries ante Saturnum. 20. Albano-
rum Regum series usque ad Amu-
lium,

- lium, & eorum facta referuntur . 54. ad 60. Latinorum Reges Tra-beati . 65.
- REPOTIA quæ, & quo die fierent . 126.
- RHEA eadem & Cybeles . 201.
- ROBIGALIA sacra quæ . 214. & seq. Cer instituta, & unde eorum ritus . 214. & 215. Eorum institutor Numa . 215. Iis canis immolatus, & qua de causâ, 214. & 215.
- ROBIGUS, seu Rubigus Latinorum Deus . 214. Alii Robiginem Deam faciunt . 214.
- ROMA Latinorum Colonia . 8. Ejus natalis dies . 208.
- ROMANI à Trojanis oriundi . 60. & 61. Eorum ritus ab Ænea instituti . 43. Indicunt bellum Latinis, quo Latium omne subactum est . 85. Devicto Latio rebellibus Urbibus pœnas imposuerunt . 85. & 86. Connubia, commercia, & concilia inter se ademerunt . 86. Magistratus eo die quo dignitatem inibant in Templo Veneris Genitricis Lavinii sacrificabant . 89. Eorum foeminae quanto tempore viros lugerent . 111. An luctus tempore matrimonia licite contraherentur . *ibid.* Epulantes an federent, vel potius discumberent . 135. Epulis Jovis exhibebant eum in lectulo, Minervam vero, & Junonem sedentes . 137. Qui apud eos locus esset dignior in mensa . 142. Dicti Pilumni . 145.
- ROMULUS, & successores quotannis in Templo Veneris Genitricis Lavinii sacrificabant . 89. Dicavit Veneriensem annum . 92. & 93. Primum mensem anni Marti dicavit . 92. Is, & Remus educati Gabiis . 141. Dictus Pilumnus à Pilo quo utebatur . 145. Annum, & menses, & ordinem anni à Latinis accepit . 172. 173. & 174. Die quo Pomœrium Urbis signavit Epulum sacrum instituit . 308.
- ROSTRA in foro Romano unde dicta . 86.
- RUMÆ, seu Ruminæ Deæ festa in Latio quotannis celebrata . 405. & 406. Ejus sacrorum ritus refertur . *ibid.*
- RUMINA Dea infantium præses . 149.
- RUMINALIS ficus unde dicta . 149.
- RUSINA Dea à Latinis culta . 375.

S

- SABINI à Lacedæmoniis orti . 241. Suis Regibus consecratis nomina immutarunt . 242.
- SABUS Lacedæmonius pulsus Siculis tenuit loca Sabinorum . 241.
- SACEA festum Babylonie agitatum . 324.
- SACRANI unde dicti . 6. Qui populi . 187. & 201.
- SACRIMA quæ, & cui sacra . 216.
- SALACIA uxor Neptuni eadem & Venilia in Latio . 377.
- SALII Sacerdotes unde dicti . 44. Liberum sicuti Martem patrem indigitabant . 191. Qui . 297. & 298. Quo ritu sacra facerent . *ibid.* Collini, & Quirinales, Pavorii, & pallorii qui . *ibid.* Apud Tusculanos, Tiburtinos, & Latinos omnes priusquam Roma conderetur . *ibid.* Arcas Salius qui cum

- cum *Ænea* in Latium venit. *ibid.*
 Collegium Saliorum vetustissimum in Templo Herculis Tiburtini. *ibid.* Quo habitu induti. 300.
 Eorum Collegium Romæ Numa primum instituit. *ibid.* Ei præerant præful, vates, & magister. 300. & 301. Eorum Ancyliæ quæ. *ibidem.*
- SALTATIO in Latio cur, & à quibus instituta. 162.
- SALUTI, & spei mense Sextili sacra facta. 266. Sacrificatum Saluti in Latio priusquam Roma condere-tur. *ibid.* Ejus augurium quid. 267. A quo restitutum. *ibidem.*
 Ædes ejus à Junio Bibulco Dictatore dicata. *ibidem.*
- SALUTARIS dicta una ex Romæ anti-quæ Portis. *ibid.*
- SANCUS Deus, & ejus ædes Velitris. 241. *Vide* FIDIUS. Sabinorum auctor, & Princeps à Sabinis cul-tus. 288. & seq. Idem ac Divus Fidius. *ibid.* Sabus Sanci filius Sabinis nomen imposuit. *ibidem.*
- SANGUIS Afsyr dictus à Latinis. 139. & 140.
- SATRICI Templum ab Arcadibus dicatum matri Matutæ. 156.
- SATURNUS in Italiam venit. 20. Cæli, & Terræ filius. 21. Jani hospes. *ibid.* Non longe à Janiculo ar-cem, suo nomine Saturniam di-ctam, ædificavit. *ibid.* Latinos agriculturam docuit. *ibid.* Usus signandi æris in Latium invexit. *ibid.* Ejus ærarium ubi nam fue-rit. *ibid.* Dictus & Camefes. 21. & 22. Pater Pici. 23. Latino-rum Legislator. 101. Dictus & Stercutius. 144. Ei in Latio Puel-li sacrificati. 229. Et quibus so-lemnitatibus hæc sacra agitarentur. 229. & seq. Id sacrum Her-cules immutavit. 230. Ei Faunij Sacerdotes dicati. 313.
- SATURNALIA quo mense, & die agi-tata. 321. Ea solemnia ante Ro-mam conditam. 322. & 326. Eorum origo. 321. & 322. Illi & Opi in eodem Templo sacra facta. 325. Institutor qui. 322. Iis diebus Domini servis ministra-bant. 323. & seq. Et servi inge-nuorum ministeria occupabant. 324. Iis mos erat munera ad in-vicem missitare. *ibid.* Et cereos donare. *ibid.* Loco victimæ hu-manæ Saturno ex Herculis insti-tuto lumina accensa. 324. & 326. Iis quot dies addicti. 325. Iis unus dies additus à Caligula. 327.
- SCEPTRUM Orestis in Aricino serva-tum. 389.
- SCEPTRUM Ili, vel Priami ab *Ænea* Lavinium invecum. 390. & 391.
- SEGETIA Dea quæ. 357. 358. & 375.
- SEJA Dea quæ. 357.
- SEMENTINÆ feriæ quotannis indictæ à Pontificibus. 356. Eorum ri-tus, & origo narratur. 357. & 358.
- SEMON Sabinorum Deus. 241. & 242. Idem ac Fidius. 241. *Vide* SANCUS.
- SENI crines qui. 125.
- SEPTEMBER Vulcano dicatus. 174.
- SEPTIMATRUS septimus dies post Idus. 183. & seqq.
- SERGESTA gens Consularis ab *Æge-sto*, seu Sergesto *Æneæ* comi-te. 45.
- SERGIA Familia à Sergesto *Æneæ* comite. *ibid.*
- SERVILIA gens Consularis à Servilio *Æneæ* comite. 45. Et apud hanc

- familiam servabatur Triens, seu Tridens sacrum. *ibid.* A Tullo Hostilio Romam traducta. *ibid.*
- SERVIUS Tullius Romanorum Rex Laris filius dictus, & cur. 218.
- SERVORUM conditio quæ in Latio. 102. & 116.
- SETINUM vinum celeberrimum. 131.
- SEXATRUS sextus dies post Idus. 183. & seq.
- SEXTILIS mensis idem & mensis Augustus. 174. Cereri à Latinis dicatus. 264. A Romanis dein Augusto, & Augustus dictus. *ibid.*
- SEXTUS Tarquinius cum Octavio Mamilio Dictator creatus à Latinis adversus Romanos. 81.
- SIBYLLA Tiburtina eadem, & Albunea. 391. & seq. Eadem & Inon, ac Leucothoe. 392. Ejus Templum quo loci Tiburi constructum esset. *ibidem.* Restauratum ab Augusto. 393. Ejus Oraculum per sortes redditum. *ibid.*
- SIBYLLINI libri ab Ænea in Latium translati. 391.
- SICANI veteres Latii incolæ ab Aboriginibus pulsi. 5. Primi antiqui Latii coloni. 7.
- SICULI primi Latii incolæ. 2.
- SIGILLARIORUM festum unde dictum. 326. Quo mense agitur. *ibid.* Eorum ritus. *ibidem.*
- SIGNINUM vinum celebre apud priscos. 131.
- SILATUM genus cibi Latinorum. 133.
- SILVANUS, Pan, & Faunus, an diversa Numina. 314. & seq. Deus pecorum, & agrorum. 315. Itidem tutor finium, & terminorum. *ibid.* Tres Silvani in qualibet possessione priscorum Latinorum. 315. & 316. Idem & Marspiter. 316. Idem & Picumnus. 317.
- SILVIUS filius Æneæ, & Laviniae post Ascanium regnat. 53. A prædicto Silvio omnes Latinorum Reges Silvii dicti. *ibid.* Ita dictus, quod natus esset in Silvis. *ibid.*
- SILVIUS Postumus Albanorum Rex, Britanniae insulam, Gigantibus pulsus, Latinis concessit. 62.
- SIMON Magus à Claudio, & Nerone statua veluti Deus honoratus. 290.
- SIMPLATOR hoc est custos novi mariti, & ejus officium. 127.
- SIMPLUM quid. 142.
- SINUM quid. 142.
- SOL occasus apud Latinos qualis. 180.
- SOLI Indigeti quo mense, & die sacra facta. 279.
- SPEI mense Sextili sacrificatum. 266.
- SPEI Numen Latinis antiquissimum. 268. Ædes extra portam Camentalem vetustissima. *ibid.*
- SPONSALIA cum fugitivis contrahere lege vetitum in Latio. 104. Eorum origo à Latinis priscis in Romanos propagata. 105. & 106. Unde dicta. 105.
- SPONSUS in Latio jungebatur Sponsæ in tenebris. 108. Sponsam lugere Sponsus non cogeatur, nisi per verba de præsentis sponsalia contracta essent. 111. In æde Junonis Jugalis sponsi subibant jugum. 120. & 121. Latinæ sponsæ quo ritu, & ordine ducerentur ad domos virorum. 121. & seqq. Non tangebant limen domus sponsi, sed sublatae in Domum inferebantur, & cur. 124. Intranti sponsæ domus sponsi tradebantur claves

- claves, & cur. 124. Capita spon-
 forum cur velarentur. 124. Com-
 ptus sponsi in Latio qui. 124. &
 125. Ornatus sponsæ in Latio
 qui. 125. Cur in Latio gestarent
 cingulum ex lana ovis. *ibid.*
- SP. Carbilius primus Romæ ludum
 aperuit mercede. 162.
- SP. Vecilius Lavinienſis Prætor, vel
 Imperator Latinorum creatus in
 Concilio Ferentini. 77. & 114.
- STERCEN pater Pici idem ac Satur-
 nus. 22.
- STERCEN Stercutius idem ac Satur-
 nus. 23.
- STERCUTI feſta quotannis in Latio
 agitata. 405.
- STERCEN, Picumnus, Saturnus, Ster-
 culius, ac Sterquilinius, an idem
 eſſet & Stercutus. *ibid.*
- STIPS erat Nummus ſignatus Jani,
 & Navis effigie. 335.
- STRENÆ unde dictæ. 338. Earum
 commercium ultra Kalendas Ja-
 nuarias Tiberius inhibuit. 338.
- STRIGES quæ. 146. 147. & 148.
- STROPHIUM quid. 118. Et quid
 Strophium. *ibid.*
- STRUPEARIA ſacra Tuſculi agitata,
 & eorum ritus referuntur. 231.
- STRUPPI quid eſſent. *ibid.*
- SULLA Urbes Latii Mario fœdera-
 tas jure Civitatis privavit. 115.
 Ædem Fortunæ Præneſtinæ con-
 didit. 235.
- SUPREMA Tempeſtas apud Latinos,
 quæ hora diceretur. 180.
- TARQUINIUS Priſcus Latinos prælio
 vicit. 77.
- TARQUINIUS Superbus à Latinis in
 Ferentino Latinæ Gentis Prin-
 ceſs creatur. 79.
- T. TATIUS occiſus Lavinii opera
 Laurentum. 89.
- TERENTUM locus in Campo Mar-
 tio, ubi ara Ditis erat. 286.
- TERMINALIA quo menſe, & die agi-
 tarentur. 371. Eorum ritus re-
 fertur. 371. 372. & 373.
- TERMINALES lapides Jovi Termi-
 nali Numa ſacravit. *ibid.*
- TERMINUS à Latinis Dei loco habi-
 tus. *ibid.* Ejus ædes habebant de-
 ſuper foramen patens. 374.
- TERRÆMOTUS tempore quibus ſa-
 cris Gentiles Numina placarent,
 275. & 276.
- TESTUATIUM quid eſſet. 248.
- THALAMI adminiſtratrix quæ. 125.
- THELEGONUS Circis, & Ulyſſis filius
 Tuſculi ſacris honoratus. 379.
- THUS Latinis priſcis ignotum. 337.
- TIBERINUS Albanorum Rex dedit
 nomen Albulæ fluvio. 54. uſque
 ad 57. A Latinis conſecratus.
 249. Sacris quotannis honora-
 tus. 378. Ejus ædes oſtiæ. *ibid.*
- TIBERIS diverſa nomina. 62. Fuit
 ſic dictus à Siculis, cum prius
 diceretur Albula. 54. 55. 56.
 & 57.
- TIBURTES quem ſemel hoſpitio ex-
 ceperant accuſare nequibāt. 105.
- TIBURTINORUM leges. *ibid.*
- TIBURI in æde Herculis erat Colle-
 gium Saliorum. 298. Conditor
 quis. 394. & ſeq. Celebrabatur ibi
 feſtum Sibyllæ Tiburtinæ. 391.
 & ſeq. *Vide* SIBYLLA Tiburtina.
- TIBURNUS Tiburtinæ Urbis condi-

T

TANAQUILIS colus, fuſus, &
 ſandalia ubi ſervarentur.
 164.

- tor à Tiburtibus sacris honoratus . 394. Ejus Templum , & lucus sacer Tiburi, quo loci fuerit . 395.
- TOGA** Prætexta vestimentum Albanorum Regum . 67.
- TONSORES** , quo tempore ex Sicilia in Latium venerint . 65.
- TRABEA** vestimenti genus Albanorum Regum . 66. Ea utebantur etiam Reges Romanorum . *ibid.* Et duces , Augures , & Equites Romani idibus Julii . 66.
- TRIATRUS** tertius dies post idus . 183.
- TRIENS** , seu Tridens sacrum apud Serviliam Gentem . 45.
- TROJA** dictus est locus , ubi Æneas in Lavinienſi caſtrametatus est . 61.
- TROJÆ** ludi qui . 162. Albæ primum instituti . *ibid.* Et Ascanius primus luſit Albæ Trojam . *ibid.*
- TROJANI** Ilio everſo Ænea Duce Latinorum regionē tenuerunt . 7. Minervam colebant . 193.
- TUBILUSTRIUM** quid . 197. Agitatum die ultimo Quinquatruum , hoc est die 23. Martii . 197. Minervæ ſacratum . *ibid.*
- TULLUS** Hoſtilius Romanorum Rex Albam diruit . 80. & 81.
- TUNICA** picta quid . 125.
- TURNUS** Erdonius Aricinus Tarquinio Superbo inſenſus . 79. Ejus origo enunſiatur . 144. & 145. Ejus ædes , & ſacra facta Ardeæ , & lacus illi dicatus referuntur . 398. & 399.
- TURNUS** Rutulorum Rex bellum indixit Latino , & Trojanis . 39.
- TUSCULI** Templum Dianæ ſacrum commune Latinis . 99.

- TUSCULANORUM** leges nuptiales . 106. Eorum annus qui . 166. Faſti qui . *ibid.* Jovem appellabant Majum à magnitudine . 170. & 171. Eorum Vinalia quæ . 213. & 214. Eorumdem lex Vinalibus præſcripta . *ibid.* Apud eos ædes Jovis Maii . 257. Itidem & ædes ſacra Caſtori , & Polluci . 403. & ſeq. Et ædes ſacra Thelegono . 379.
- TUTULATI** Sacerdotes qui . 299. & 302.

V

- VAGITANUS**, ſeu Vaticanus Deus infantium præſes . 149.
- VEJENTUM** cineres qui . 390.
- VALLONIA** Dea vallibus præerat . 375.
- VELITERNORUM** mos in ſacrificiis Martis . 105. Eorum leges . *ibid.* Vinum celebre apud antiquos . 131. Ibi ædes Fidii , ſeu Sancti . 241.
- VENUS** ut & ejus Stella comes facta Æneæ , donec Laurentum pervenit . 42. Templum ab Ænea Lavinii conditum . 43. 88. & 94. Ejus ædes Lavinii communis Latinæ Genti . 88. Ejus cura Ardeatibus commiſſa . *ibidem.*
- VENERALIA** in eo Templo agitata , & ritus ſacrorum . 88. Mos Magiſtratum Romanorum in ea æde ſacrificandi . 89. Feſtum ejus , & Numen , an Romanis antiquis notum . 92. & 93. Ejus mentio in indigitamentis . *ibid.* Julius Cæſar Veneri genitrici ædem ſacravit . *ibid.* Aphroditis

tis Veneris ædes inter Ardeam , & Laurentum ab Ænea condita . 94. 95. & 96. Quæ communis erat Latinis . 95. Aprilis mensis Veneri dicatus à Romulo . 92. & 93. Cur dicta Aphroditis . 96. & 97. Plures Veneres , & earum genealogia . *ibidem* . Equestris Veneris ædes Albæ . 100. & 281. Ei dicatus Aprilis . 198. A Latinis Venus culta Kalendis Aprilis . *ibid* . Ei Myrtus sacra , & cur . *ibid* . Ejus sacris quæ agitent mulieres . *ibid* . Ei sacra facta Lavinii . 199. Temppla in omnibus Latii Urbibus . *ibidem* . Kalendis Aprilis Veneri per Magistratus Latinarum Urbium sacra Lavinii facta . *ibid* . Aphroditis ædes in finibus agri Ardeatis , aut Laurentini . *ibid* . Ei multa nomina pro locis , vel causis imposita . 199. & 200. Cloacina Venus quæ . *ibidem* . Myrtea , Purpurisia , & Ericina quæ . *ibid* . Salacia , & ejus Templum . *ibid* . Lubentina quæ . *ibid* . Mimnerna , vel Meminia quæ . *ibid* . Postuotæ Veneris ædes in Latio . *ibid* . Militaris , Virilis , & Armatae Templum Antii . 200. Ejus Templum in Leucate monte ab Ænea conditum . 201. Sacerdotes quæ . *ibid* . Ejus dies festus in Latio Vinalia dictus , & quare . 216. & seqq. Veneralia eadem & Vinalia . 212. & seq. Veneris Simulacrum ab Ænea in agro Laurenti dicatum . 243. Feriæ quo die fierent . 279. Ejus ædes à Julio Cæsare condita . 279. & 280. Ejus sacra ab Ænea primùm in Latium illata ,

ibid . Ejus sacrorum ritus qui . 281.

VENILIA Turni mater ab Ardeatibus in Deorum fastos relata . 376. & 377. Eadem ac Salacia uxor Neptuni . *ibid* . Unde dicta . *ibid* .

VERRIUS Flaccus ordinavit fastos Prænestinos , illosque marmoreo lapide incisos publicavit . 166.

VER sacrum quid . 187. A quibus institutum . 188.

VERTUMNALIA quo die , & mense celebrata . 287. & seqq.

VERTUNNIUS Tuscorum Numen vetustissimum . 288. & seq. Idem mercaturæ , vertendisque rebus præerat . *ibid* .

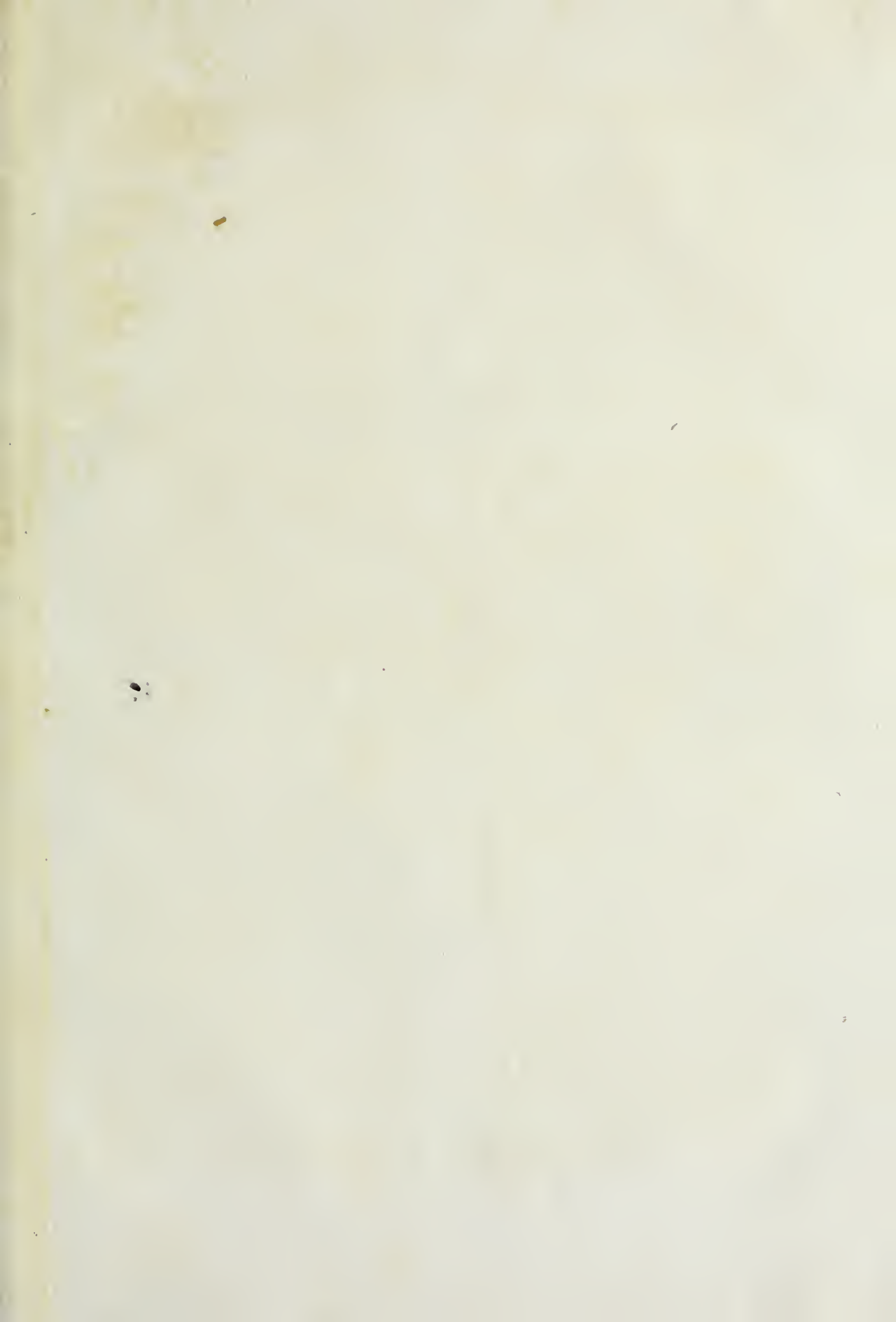
VESPERNA apud Latinos quæ . 180. Dicebantur prandia . 132.

VESTA an mater , an soror Jani . 25. Ei nonnisi de aquis fluminis Numici libari licebat . 44. Ejus sacra semel intercepta , quod Numicius in fontem redactus siccatu repertus sit . *ibidem* . Ædes Lavinii . 90. Origo Vestalium Lavinii . *ibid* . Fuit Vesta unà ex Penatibus ab Ænea ex Illo in Latium transvecta . 90. & 91. Quæ Vestalis corpus suum polluisset , qua pœna plectebatur . 104. Virgo sacrificans dicebatur Armata . *ibid* . Apud Latinos Vestales puræ à nuptiis non minus quinquennio manebant . 106. Limen domus Vestæ sacratum . 124. Purgabantur Vestales aqua Ægeriæ fontis ex lege Numæ . 150. Ædes Vestæ frequentata Kalendis Martii . 185. Erant ei sacrae Kalendæ Martii . *ibid* . Ejus sacra Æneas Lavinium transvexit . 185

Ser-

- Servabant Vestales focum publicum, & Palladium. *ibid.* Quot annis Vestales Kalendis Martiis renovabant ignem sacrum. *ibid.* In æde Lavinii Palladium Vestæ erat. 193. Latinis vetustissimæ Vestales. 225.
- VESTÆ, & Vestalium festa quo die in Latio agitata. 246. A quo instituta. *ibid.* Eorum ritus narratur. 246. & 247. Non libabant ei vinum, sed aquam amnis Numici. 246. & 247. Cur dicta Stata mater. 247. In ejus æde an ullum Deæ simulacrum esset. *ibid.* Ædis ejus locus intimus Penus dicebatur. *ibid.* In sacris Cullulis Latini utebantur. *ibid.* Nonnisi de aqua Numici, seu Juturnæ fõtis Vestæ libabatur. 351.
- VICTORIÆ festum quo die, & mense à Latinis celebratum. 250. & 251. Cultum ejus Arcades in Latium invexerunt. *ibid.* Filia Palantis consecrata. *ibid.* Templum in Palatino ab Arcadibus constructum. *ibid.* Ejus simulacrum quomodo effingeretur. 252. & 253. Ei Deæ ludos P. Cornelius Sulla instituit. 251. Ei Virgini Templum Porcius Cato dedicavit. 252.
- VICTUS priscorum Latinorum ante Saturnum rudis. 127.
- VINALIA festa unde dicta. 50. & 51. Mense Aprilis Veneri, Rustica Vinalia mense Augusto Jovi dicata. *ibid.* Sacra Jovi. 210. & seq. Instituta ab Ascanio in honorem Veneris, & cur. 210. 211. & 212. Et sic sacra etiam Veneri Vinalia Rustica. 210. & seq. Quot diebus celebrata in Latio. *ibid.* Eadem & Veneralia. 212. & seqq. Tusculanorum quæ. 213. & 214. Ab Atheniensibus agitata. 213. Jovi sacra quo die agitata. 270. Agitata in memoriam Voti ab Ascanio Jovi facti. *ibid.*
- VINDEMIA quo die cogeretur à Latinis. 283.
- VINUM mulieribus in Latio, & Romæ vetitum. 103. Eo abstinebant fœminæ Latinæ, & cur. 130. Latinorum vina, & eorum nomina. 131.
- VIRBIUS idem & Hippolytus Ariciæ cultus. 381. *Vide* HIPPOLYTUS.
- VITELLIA secunda uxor Fauni. 33. A Latinis sacris honorata. 376.
- ULYSSIS Remus, & poculum Circiis servatum. 98.
- ULYSSEI Antiates sacra faciebant. 401.
- VOLCANALIA quibus mense, & die agitata. 276. & seqq. Eorum ritus refertur. 277.
- VOLSCI an fuerint Populi antiqui Latii. 13. & 14.
- URNARIUM genus mensæ Latinorum. 142.
- VULCANUS maritus Veneris. 278. Ei Titus Tatius Romæ ædem posuit. *ibid.* Ejus sacrum Protervia dictum. *ibid.* Ei sacra facta mense Septembris. 279. Et Augusti. 276. & 277. Prænestæ præsertim. *ibid.*
- UXORES Ufuarie quæ in Latio essent. 110.

2935-050

SPECIAL 93-B
3706

